

ऋग्वेदः

स च

पदपाठेन च यथोपलम्भं स्कन्दस्वाम्युद्गीथीये भाष्ये, वेङ्कटमाधवीया
व्याख्या, सायणभाष्यानुसारिणी मुद्गलीया वृत्तिर् इत्येतैश्च
पाठविमर्शोपयिकैः पाठभेदादिटिप्पणैश्च संयोज्य

मीमंसेः, अमरनाथः, के. एस्. रामस्वामिशास्त्री, पीताम्बरदत्त

इत्येषां सायुज्यभाजा

विश्वकण्ठकृष्ण

संपादित

तत्र चाऽयं

दशममण्डलस्य ४६-१९१ सूक्तात्मकः

७मो भागः

होशिआरपुरम्

विश्वेश्वरानन्द-वैदिक शोध-संस्थानम्

२०२२ वि.

सर्वेऽधिकारा सुरक्षिता

प्रथम मस्करणम्, २०२२ वि

प्रकाशकम्— विश्वेश्वरानन्द-वैदिक-शोध-संस्थानम्,

साधु-आश्रम (प ग), होशियारपुरम् (प , भारतम्)

All Rights Reserved

FIRST EDITION 1965

Publishers

Vishveshvaranand Vedic Research Institute,
Sadhu Ashram (P O), Hoshiarpur (Pb India)

Prepared and Published under the Patronage of the Government of India in the erstwhile Ministry of Scientific Research and Cultural Affairs, the Government of Panjab the University Grants Commission, the University of Panjab, the Dayanand Anglo-Vedic College Management, New Delhi and the Trusts and Charities of Shri Vishva Bandhu, Shri Moolchand Khairatiram and other donors

अथ

ऋग्वेदे सभाष्ये

दशममण्डलस्य ४६-१९१ सूक्तात्मकः

सप्तमो भागः

अथ

ऋग्वेदे सभाष्ये

दशमं मण्डलम्

अष्टमेऽष्टके प्रथमोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

अष्टमोऽथाष्टकस्तस्मिन्नभ्यायायादिषु वक्ष्यते ।
यत्किञ्चिदस्ति मन्त्रार्थं वक्तव्यमिह बह्वचैः^१ ॥ १ ॥
नानाविधैरभिप्रायैर्मन्त्रा इष्टा महर्षिभिः ।
भूयसां^२ तेषु विज्ञातो^३ भवत्यर्थो^४ यथा तथा^५ ॥ २ ॥
वैश्वदेवेषु सूक्तेषु न विविच्येह देवताः^६ ।
केषुचिन्न कथिता हेतुस्तत्र ह्यर्थाविनिश्चयः ॥ ३ ॥
तथा संवादसूक्तेन^७ प्रत्येकं कथयत्युपिः ।
न त्व (तु 'अ)नस्वन्ता सत्यतिर^८ इति सूक्ते तथाऽप्रवीत् ॥ ४ ॥
'समुद्रादुमिर्'^९ इत्येतद् बहुधा सम्प्रदर्शितम् ।
शब्दाश्च विज्ञायास्तत्र तादृशानि बहूनि च ॥ ५ ॥
मन्त्रेष्वपि^{१०} च दृश्यन्त ऋषयो ब्राह्मणेषु च ।
देवताश्च सरूपस्था नार्थो वेदेन कथ्यते ॥ ६ ॥
न शक्योऽनृपिभिर्बक्तुम् ऋगर्थं इति निश्चयः ।
यद् वेदाच्छक्यते ज्ञातुं तदुवाचात्र शौनकः ॥ ७ ॥
शाकल्यः^१ पाणिनिर्यास्क इत्युगर्थपरास्त्रयः ।
यथाज्ञत्तयनुधावन्ति^{१०} न सर्वं कथयन्त्यमी ॥ ८ ॥
अस्माभिस्त्वह मन्त्राणामर्थः प्रत्येकमुच्यते ।
ये ज्ञाता ये च सन्दिग्धास्तेषां वृद्धेषु निर्णयः ॥ ९ ॥

१. 'वे वि' अ. २-२. नास्ति वि. † 'ज्ञानो वि' अ. ३-२. 'तयः वि'. ४. 'ता वि'^{११}
अ. ५. 'तेषु वि'. ६. ऋ ५, २७, १. ७. ऋ ४, ५८, १. ८. 'थेव वि'. ९. 'त्य मूको.
१०. 'नस्था' मूको.

संहितायास्तुरीयाशं^१ विज्ञानन्त्यधुनातनाः ।
 निरुक्त्याकरणयोरसीधेषां परिश्रमः ॥ १० ॥
 अथ ये प्राज्ञगार्धानां त्रिवेकारः कृतश्रमा ।
 'शब्दहीति' विज्ञानन्ति^२ ते सर्वे कथयन्त्यपि ॥ ११ ॥
 ताण्डके शादयापनके श्रमः शतपथेऽपि च ।
 कौपीतके वाटके^३ च स्याद् यस्येह स पण्डितः ॥ १२ ॥
 ऐतरेयकमस्माकं पैपलादमथर्षणाम्^४ ।
 तृतीयं तित्तिरिप्रोक्तं जानन् वृद्ध इहोच्यते ॥ १३ ॥
 न भाह्लवकम्^५ अस्माभिस्तथा मैत्रायणीयकम् ।
 प्राज्ञं चरकाणां च श्रुतं मन्त्रोपबृंहणम् ॥ १४ ॥
 यज्ञानां कथयन्तीह येऽर्थेन्द्राद्^६ चतुर्विधम् ।
 दृष्टमर्थमिवाऽपद्यान् तानुपासीत पण्डितः ॥ १५ ॥ इति ॥

[४६]

'वत्सत्रिभौलन्दन ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

प्र होतां ज्ञानो महान् नभोविन्नुपट्ठा मीदृष्टपामूपस्थे ।
 दधिर्षो धायि म ते वयामि यन्ता वसूनि विधृते तनुपाः ॥ १ ॥

प्र । होता । ज्ञान । गृहान् । नभः । ऽधिवत् । नृऽमट्ठा । सीदृष्ट् । अपाम् । उपऽस्थे ।
 दधिः । ष । धायि । म । ते । वयामि । यन्ता । वसूनि । विधृते । तनुपाः ॥ १ ॥

उद्गीथ० प्रहोतेरयुत्तरं सूक्तम् अग्निस्तुतियमन्वितम् ।
 दशार्थं दृष्ट्यान् गृह्णित् वामत्रिबांग्रितारद्^६ ॥

यः अग्निः होता होमकारि देशानाम् आह्वानाय जानः भरजोऽर्षां मध्यमानः । उरपश्च
 महान् अवरिमितगुणश्च, नमोरित् नमस आदित्यस्य दिवो वा स्वस्वतो ज्ञाना च, वृषजा
 नून अनुप्राद्यान् प्रति अनुप्राहकरवेत्त निरय सद्वा गन्ता च, प्र गीदन् प्रयीदति च प्रगाच्छति च
 प्रवर्गते च कर्मापेमित्यर्थः । अ प्रवर्गते । अपाम् उपस्थे भारो वृष्टिच्छणा आदुतिष्णेजो-

१. 'श्री' सूक्तो. २-३. 'शब्द हीति वा ज्ञा' वि. ३. 'च वाटे वि' अ; 'वाटके वि'.
 ४. '...मथर्षणम् वि' अ; 'पैपलादमथर्षणम् वि'. ५. 'भाह्लवक' वि' अ; 'भाह्लवक' वि; 'भाह्लवक'
 क्तम् ६. 'दशार्थ' वि' अ; 'दशार्थ' वि. ७-८. 'नास्ति सूक्तो. ८. 'भोगा विद्या' वि' अ.

पगम्य तिष्ठन्ति यत्र सोऽपाम् उपस्थे यज्ञे तत्र, अन्तरिक्षे वा । दधि धानानां दानशीलश्च धारणशीलश्च वा धायि^१ निद्विवश्च आहवनीयाद्यात्मना । स अग्निं ते तुभ्यम् विधत्ते स्तुतिभिः हविर्भिश्च परिचरते यजमानाय वयास्मि अन्नानि वसूनि धनानि च यन्ता दाता भवतु इत्यर्थः, तनूपा. तव शरीरस्य पाता, भवत्विति शेष ॥ १ ॥

वेङ्कट० वत्सभिर्भालन्दनः । प्र असीदन् होता । प्रादुर्भूतं महान् अन्तरिक्षस्य ज्ञाता नृपु च मीदन् अपाम् उपस्थे, धर्ता य निद्वितो^२ दवै, स तुभ्यम् अन्नानि प्रदाता वसूनि च परिचरते तनूना रक्षक^३ ॥ १ ॥

इमं विधन्तो अपां सधस्थे पशुं न नष्टं पदैरनु ग्मन् ।

गुहा चतन्तमृशिजो नमोभिरिच्छन्तो धीरा भृगोऽविन्दन् ॥ २ ॥

इमम् । विधन्ते । अपाम् । सधस्थे । पशुम् । न । नष्टम् । पदैः । अनु । ग्मन् ।
गुहा । चतन्तम् । उशिज । नमोऽभिः । इच्छन्ते । धीरा । भृगवः । अविन्दन् ॥ २ ॥

उद्गीथ० अत्र इतिहास — अग्निं हवींषि बहन् चीर्णो वपट्कारभयात् प्रणय्य^४ अप्सु प्रविवेश । त देवा ऋषयश्चान्वीपु (तु ते २, ६, ६, १) इति । इमम् अग्निं वपट्कारभयात् नष्टम् इच्छन्त पदैः अनु ग्मन् अनुगतवन्त देवाश्च ऋषयश्च । किमिव । पशुम् न नष्टम् यथा पशु^५ नष्टं केचित् अन्विष्यन्त पदैः अनुगच्छन्ति, एवम् । अत्र गतेषु च तेषु देवर्षिषु अपाम् सधस्थे सहस्थानि गुहा गृहे मृते जलाशये क्वचित् चतन्तम्^६ गच्छन्तम् अन्तरनुप्रविशन्तमित्यर्थः, उशिज मेधाविन अद्भिरस भृगव च धीरा ऋषयः नमोभिः स्तुतिभिः अन्नैः नमस्कारैर्वा विधन्त परिचरन्त^७ अविन्दन् लब्धवन्त इच्छन्त वपट्कारभयाद् नष्टम् अन्विष्यन्त इत्यर्थः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इमम् अग्निं परिचरन्त अपाम् सधस्थे^८ पशुम इव नष्टम् पदैः^९ "अनु अगच्छन्" । तत्र^{१०} गुहायाम् गच्छन्तम् कामयमाना नमस्कारैः इच्छन्त प्राणा भृगव अलभन्त^{११} ॥ २ ॥

इमं त्रितो भूर्यन्दिद्विच्छन् वैभूवसो मूर्धन्यध्यायाः ।

स शेष्वधो जात आ हर्म्येषु नाभिर्युवा भवति रोचनस्य ॥ ३ ॥

इमम् । त्रित । भूरि । अविन्दत् । इच्छन् । वैभुवस । मूर्धनि । अध्याया ।
स । शेष्वध । जात । आ । हर्म्येषु । नाभिः । युवा । भवति । रोचनस्य ॥ ३ ॥

उद्गीथ० इमम् भूरि महान्तम् अग्निम् वैभूवस विभूवस पुत्र त्रित ऋषि^{१२} अविन्दत् लब्धवान् इन्त^{१३} वपट्कारभयाद् नष्टम् अन्विष्यन्तित्यर्थः^{१४} । व लब्धवान् । मूर्धनि शिरःस्थानीये प्रधाने

१ ऋषयि मूको. २. वो नि^० वि^१ अ^२. ३ रक्ष वि^३. ४. प्राणयच वि^४, प्राणाय वि^५ अ. ५. पशुं न मूको ६ 'ने मूको ७ ७. नास्ति मूको ८ भवाम् मूको. ९. 'से मूको. १०-१० अनुगच्छ वि^६, अन्विष्य अ^७. ११. स वि^८ अ^९, नास्ति वि^९. १२ *मन्त वि^{१०}. १३. 'विपनि' मूको.

प्रदशो ऋचिन् गृह्ण दिमवद्गुहामु 'अन्यत्र वा' । कस्य मूधानि ; अध्याया यास्के^१
 'अज्या' (२, ११) इति गोनाम । तद्वत् कामनादोगृह्णत्वाद् अत्र वृत्त्युच्यते । वृथिव्या इत्यर्थे ।
 लघ्वश्च मन् न अयमग्नि शेष सर्वयन्मानाना दृष्टारण्युत्तरस्य वर्षयिता तत अरणीम्या
 मध्यमानो हविर्वेदनाथम् उदरम् । कथम् । आ मयांदाया प्रयाचान्याचानाम् वसाधारणकारण
 व्यवस्थयत्यर्थे । 'क तत' । हर्म्येषु सर्वयन्मानयज्ञगृहेषु । नामि^२ युवा भवति रोचनस्य
 भवतीति अत्र भूते लट् । नामि सर्वस्य जगतो नामिमूलश्चाभवत् । युवा पुननेवश्चाभवत्^३ ।
 रोचनस्य दशरारीणा स्थितिकरणद्वारेण मन्दीपितस्य हविषश्च अभवत्, वोदेति दीप ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इमम् दिन ऋषि महातम् अविदन् अन्विच्छन् विभूवस^४ पुत्र^५ मूर्धात परो^६ । त
 सुम्बस्य वर्षयिता तत यन्मानगृहेषु बन्धक युवा भवति आदित्यस्य ॥ ३ ॥

मन्त्रं होतारमृशितो नमोभिः प्राञ्चं यज्ञ नेतारमध्वराणाम् ।

विद्यामङ्कण्वन्नरतिं पावक हव्यग्राहं दधतो मानुषेषु ॥ ४ ॥

मन्त्रम् । होतारम् । उगिनं । नमोऽभि । प्राञ्चम् । यज्ञम् । नेतारम् । अध्वराणाम् ।

विद्याम् । अङ्कण्वन् । अरतिम् । पावकम् । हव्यग्राहम् । दधत । मानुषेषु ॥ ४ ॥

उद्गीथ० मन्त्रं होतारम् गतारम् यज्ञम् अन्कारिणं यष्टव्यं वा अरानम् सर्वगत हविरादाय वा
 गतारम् पावकम् सर्वस्य प्रोधयितारम् दधत मानुषेषु अन्विष्य अप्सु प्रविष्ट तपामि आराप्य
 न्दवा प्रयाचान्याचान्दिशदानयन्त्यायाम् मनुष्येषु स्थापयन्त । किं कृतवत् सन्त ।
 उच्यते—नेतारम् प्रात्मयितारम् अध्वराणाम् चानानाम् विद्याम् मनुष्याणाम् अर्थाय
 हव्यवाग्म देवानाम् अर्थाय हविषा च वोदारम् अत्रान्व कृतवन्त नमोभि नमस्कारं स्तुतिभिर्वा
 आराप्य अमाधारणं हविरर्षेवां प्रतिष्ठते । नित्यस्य उगिन ऋचिन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मन्त्रं होतारम् ऋचिन् नमोभि प्राञ्चम् यज्ञनीयम् नेतारम् यज्ञानाम् मनुष्याणाम्
 अत्रान्व गतारम् पावकम् हव्यवाग्म निदधाना मानुषेषु ॥ ४ ॥

अ भूर्जयन्तं मुदा विषोया मूरा अमूर पुरा दर्माणाम् ।

नयन्तो गर्भं वृना प्रियं घृहिरिदमश्रुं नाराणं धनर्चम् ॥ ५ ॥

अ । भू । नयन्तम् । मुदाम् । विः । प्रियम् । घृ । हिरिऽमश्रुम् । न । नाराणम् । धनर्चम् ।

नयन्त । गर्भम् । वृनाम् । प्रियम् । घृ । हिरिऽमश्रुम् । न । नाराणम् । धनर्चम् ॥ ५ ॥

१ १. व ३६ मूको २. अ ५ विं, नामि विं अ ३ ३ वशा मूको ४ मिश्रमि
 मूको ५ नामि विं ६ दिन वयो विं अ, विमुक्ता विं ७ पुत्र विं ८ यज्ञो
 विं अ ९ 'क तत' मूको १० 'यज्ञ प्रमूर्ध्वन्' प्रति भवतीत्येवमं मन्त्रं लघ्वमाह इत्यर्थे मन्त्रे
 वा । मन्त्रं वा मन्त्रं इत्येवमि वा रं वदते नेतार गतारं मनुष्याणामश्रुं यज्ञार्थं यज्ञं दधत इति चान्दो
 मन्त्रेषु विं.

उद्गीथ० भूः जयन्तम् भूप्रभृतीन्^१ लोकानित्यथं । अत एव च महाम् महान्तम् विषोषाम् 'वप'
(निघ २, १) इति कर्मनाम । तदेवेदम् ईपद्विकृतं द्रष्टव्यम् । वेपसा^२ कर्मणा धारयितारम् । मूरा
मूढा^३ असर्वज्ञा इत्यर्थे । अमूरम् अमूढम् सर्वज्ञमित्यर्थे । पुराम्^४ असुरपुराम् दर्माणम्
दारयितारम् । प्रणयन्त क्रियासु प्रवर्तयन्त सन्त इत्यर्थः । गर्भम् सर्वभूतगर्भभूतम् अग्निम्
वनाम् वननीया सर्वयस्तुविषयाम् धियम् प्रज्ञाम् धु^५ दधति धारयन्ति आत्मनि प्राप्नुव-
न्तीत्यर्थे । हिरिदमधुम् हरितज्वालाश्मधुम् न अर्वाणम् अनर्गारम् अभक्तान् प्रति
अनुप्राहकत्वेनाऽगन्तारम्, भक्तानाम् अनुग्रहीतारमित्यर्थे । धनर्वम् भक्ताना धनेनाऽचितार
पूतयितारम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्रतिभव स्तोत^१ जयन्तम् महान्तम् मेधाविनो धर्तारम् अग्निम् । तमिम मूढा अमूढम्
पुराम् दर्तारम् हविर्भि नयन्त गर्भभूतम् वननीयम्^२ कर्म धारयन्ति^३ हरिवर्णश्मधुम् इव
अश्वम् प्रीणनस्तुतिम्^४ ॥ ५ ॥

“इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये प्रथमो वर्गः” ॥

नि प॒स्त्यासु त्रि॒तः स्त॑भूयन् परि॒रीतो॑ योनीं सीद॒दन्तः ।

अतः॑ संगृ॒भ्यां वि॒शा द॒मूना॑ वि॒धर्म॑णाय॒न्त्रैरि॑यते नृन् ॥ ६ ॥

नि । प॒स्त्यासु । त्रि॒त । स्त॑भूयन् । परि॒ऽऽत । योनीं । सी॒द॒त् । अ॒न्तरि॑तिं ।

अतः॑ । सं॒गृ॒भ्याम् । वि॒शाम् । द॒मूना॑ । वि॒धर्म॑णा । अ॒यन्त्रैः । ई॒यते॑ । नृन् ॥ ६ ॥

उद्गीथ० प॒त्यासु 'परयम्' (निघ ३, ४) इति गृहनाम । धिष्ण्यादिषु स्वेषु स्थानेष्वित्यर्थे, त्रित
स्तभूयन् सर्वम् अधर्मादिक यत्नमानस्य अर्थनात प्रतिबन्धुमिच्छन्^१ परिवीत परितो ज्वाला
भिष्ण्यास योनी अन्त वेदिमध्ये नि सीदन् निपीदति स्वमुखेनाहुती सह्प्रहीतुम् । निपद्य च
अत^२ धिष्ण्यादिस्थानान् सगृभ्य सगृह्य हूयमानानि हवींषि विशाम्^३ यत्नमानमनुष्याणां
सर्वभूतानि दमूना दममनस्त्वादिगुणोऽग्नि^४ विधर्मणा विविधकर्मणा^५ सह अयन्त्रैः अयमनै
गमनप्रतिबन्धरहितै स्वर्गमार्गं ईयते गच्छति^६ नृन् मनुष्याकारान् देवान् प्रति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० नि पीदति गुडेषु त्रिस्थान^१ स्तम्भनमिच्छन् गृह्याणाम् परिवीत रश्मिभिः आयतने अन्त ।
अत हवींषि सह्गृह्य^२ विशाम् सकाशाद् दममना^३ विविधेन कर्मणा रक्षसा नियमनै
सह गच्छति नेतृन् देवान् इति^४ ॥ ६ ॥

अस्याजरा॑मो द॒माम॑रित्रां अ॒र्चद्दु॑धूमासो अ॒प्रयः॑ पा॒वृकाः॑ ।

शिव॑तीचर्यः श्वा॒त्रासो॑ भ्रु॒ण्यवो॑ यत्न॒र्षदो॑ वा॒यवो॑ न मो॒माः ॥ ७ ॥

१ नास्ति मूको २ वेपसा मूको ३ दधु वि३ अ ४ वरनी० वि३ अ० ५ सार० वि३.

६ 'निम्' इति अ०. ७ ७. नास्ति मूको. ८. 'वपमि' मूको ९ अ० न मूको. १० प्रति वि३ मूको.

११. दमने स्वादि० वि३ अ०, दमने वादि० वि३. १२. यजतिविप० वि३. १३ इच्छन्ति मूको

१४ विलार वि३ अ०, विष्णान वि३. १५. सगृह्य वि३ अ०. १६ दमना वि३ अ०. १७. नास्ति वि३.

अस्य । अजरातः । द्रुमाम् । अरित्री । अर्चतऽद्रुमान् । अग्रयः । पात्र-काः ।
 क्षिर्त्तार्चय । आत्रामः । भुरण्यय । वृनुऽमर्द । वायय । न । मोमा ॥ ७ ॥

उद्गीथ० अयं यनमानस्य 'म्बमूताम् द्रुमा' 'दमः' (निघ १, ४) इति गृहनाम, यजमानगृहं^२ प्रति
 अजरातः जरारहिता अग्निः अरित्रमिति नौ^३ अयंते नुद्यते^४ येन तद्गुच्यते, तद्दमयोगात्पात्र
 तच्छन्देन अग्रय उच्यन्ते । अरित्रवद् यजनात् प्रणेनार इत्यर्थं, अथवा अरित्राः सर्वगामिन,
 अर्चद्द्रुमानः अर्चिष्मद्द्रुमा, अग्रयः पात्रा, सर्वस्य शोधयितारः क्षितीदयः श्वेतज्वालागामिनः
 आत्रामः क्षिप्रा भुरण्यव भ्रमणशीला सर्वस्य भर्तातो मा वन्यर्द वनेषु काष्ठेषु^५ सीदन्तः
 तत्र इयात्तार^६ वायव न मायव इव, शीघ्रमागच्छन्त्विति शेषः । किमर्थम् । मोमा, वोढव्या
 इति शेष, सं मादिहवीषि त्रोदुमिरत्यर्थं ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अयं स्तोत्रयुक्ते जरारहिता दमनीयाना रक्षसा तारका, निर्गच्छद्द्रुमा, अग्रय शोधका,^१
 श्वेतमानमञ्चन्त क्षिप्रा, हरणशीला, भवन्ति । प्रज्वलत्सु च अग्निषु पात्रेषु सीदन्त, मोमाः
 वायव, इव शीघ्रा भवन्ति हविर्घानान् प्रणीयमानाः ॥ ७ ॥

प्र जिह्वया भरते वैषो अग्निः प्र वयुनानि चेतमा पृथिव्याः ।

तमाययः शुचयन्त पात्रकं मन्द्रं होतारं दधिरे यजिष्ठम् ॥ ८ ॥

प्र । जिह्वया । भरते । वैषे । अग्नि । प्र । वयुनानि । चेतमा । पृथिव्या ।

तम् । आयय । शुचयन्तम् । पात्रकम् । मन्द्रम् । होतारम् । दधिरे । यजिष्ठम् ॥ ८ ॥

उद्गीथ० जिह्वया ज्वागस्तयया प्र भरते प्रकर्षेण धारयति वैष वागकर्म अग्नि, प्र धारयति च
 वयुनानि सर्ववस्तुविषयविज्ञानानि चेतमा अन्तःकरणेन, सर्वं च जानामीत्यर्थं । य
 ईदनाऽग्नि, तम् आयय यनमानमनुष्या शुचयन्तम् सर्वं दीपयन्तम् पात्रकम् शोधक च
 सर्वस्य मन्द्रम् स्तुत्यम् होतारम् होमकारिणम् आह्वानार वा देवानाम् पृथिव्या अवयवभूते
 वेदिरुपाते दधिरे धारयन्ति देवयागार्थम् यजिष्ठम् अतिशयेन देवाना यष्टारम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० प्र भरते ज्वागत्या कर्म अग्नि, प्र भरते च प्रजानानि तेजसा पृथिव्याः । तम् मनुष्या,
 ज्वलन्तम् शोधकम् मन्द्रम् होतारम् दधिरे यजिष्ठम् ॥ ८ ॥

द्यान् यमग्निं पृथिवी जनिष्ठा मापुस्त्रप्टा भृगवो यं महोभिः ।

ईजेन्वै प्रयुमं मानुरिश्वा देवास्तत्सुर्मनवे यजं प्र ॥ ९ ॥

१-१. स्तुत्यप्रयुमाम् वि० अ, स्वभाव वि० २. द्युगृह वि० अ. ३. अन्त्ये मूको.
 ४. गतेषु मूको. ५-५. एतं उतर उवाच मूको. ६. 'वा वैषि वि' ७ 'म ना वि' अ, 'माया वि'.
 ८. 'मोमा वि'.

धावा । यम् । अग्निम् । पृथिवी इति । जनिष्टाम् । आपः । त्वष्टा । भृगवः । यम् । सहःऽभिः ।
ईळैन्यम् । प्रथमम् । मातरिश्वा । देवाः । ततक्षुः । मनवे । यजत्रम् ॥ ९ ॥

उद्गीथ० यम् अग्निम् धावा पृथिवी जनिष्टाम् जनितवत्यौ, आपः च जनितवत्यः, त्वष्टा च जनितवान्,
भृगवः च यम् सहोभिः बलैः जनितवन्तः, तम् अग्निम् ईळैन्यम् स्तोतव्यम् प्रथमम् मुख्यम्
मातरिश्वा वायुः देवाः चान्येऽपि सर्वे ततक्षुः कृतवन्तः समर्पितवन्त इत्यर्थः, मनवे अग्नि-
कृतसर्वमनुष्याय यजत्रम् यष्टव्यं यष्टारं वा देवानाम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० यम् अग्निम् धावापृथिव्यौ अजनिष्टाम्, आपः त्वष्टा च, भृगवः बलैः, स्तोतव्यम्
प्रथमम् मातरिश्वा देवाः च अकुर्वन् मनवे राज्ञे यष्टव्यम् ॥ ९ ॥

यं त्वा देवा दधिरे हव्यवाहं पुरुस्पृष्टो मानुषासो यजत्रम् ।

स यामन्म्रे स्तुवते वयो धाः प्र देवयन् यशसः सं हि पूर्वीः ॥ १० ॥

यम् । त्वा । देवाः । दधिरे । हव्यवाहम् । पुरुस्पृष्टः । मानुषासः । यजत्रम् ।

सः । यामन् । अग्ने । स्तुवते । वयोः । धाः । प्र । देवयन् । यशसः । सम् । हि । पूर्वीः ॥ १० ॥

उद्गीथ० यम् अग्निम् त्वा स्वाम् देवाः दधिरे धारितवन्तः स्थापितवन्तो यज्ञेषु हव्यवाहम्
हविषां बोदारम् पुरुस्पृष्टः बहुस्पृष्टः धर्मार्थकाममोक्षार्थविषयबहुप्रार्थनाः^१ मानुषासः मनुष्याश्च
यजत्रम् यष्टव्यं यष्टारं वा देवानाम्, सः त्वं हे अग्ने ! यामन् यामनि देवान् प्रति
गन्तरि यज्ञे स्तुवते तव स्तोत्रे मह्यं वत्सप्रये वयः अज्ञम् धाः देहि प्र^२ प्रकृष्टमित्यर्थः,
यः देवयन् पुनरपि मद्यज्ञे^३ देवान् यष्टुं कामयमानः सन्नित्यर्थः, यशसः कीर्तिश्च पूर्वीः
प्रथमा इत्यर्थः ॥ १० ॥

वेङ्कट० यम् त्वा देवाः दधिरे हव्यवाहम् बहूनि प्रार्थयमाना. मानुषाश्च यष्टव्यम्, 'सः गमने' अग्ने !
स्तुवते 'धनम् धेहि' । प्र आप्नोति त्वत्तो देवकाम. बहूनि अज्ञानि ॥ १० ॥

‘इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये द्वितीये चर्गेः’ ॥

[४७]

‘सप्तगुराङ्गिरस ऋषिः । वैकुण्ठ इन्द्रो देवता । त्रिपुण्ड्र छन्दः’ ॥

जगृभ्मा ते दक्षिणामिन्द्र हस्तं वसूयवो वसुपते वरुणाम् ।

विद्या हि त्वा गोपतिं शूर गोनामस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दाः ॥ १ ॥

१. नास्ति वि^३ अ^१.
वि^३ अ. ५. मणजो मूको.
मूको.

२. बळे मूको.
६-६. ली^० वि^३.

३. 'थंनिर्विषयाः वडुं वि^३ अ^१.
७ ७. नदेहि वि^३ अ^१.

४. नास्ति
८-८. गारित

जगृम्म । ते । दक्षिणम् । इन्द्र । हस्तम् । वसुऽयव । वसुऽपते । वसूनाम् ।

विभ्र । हि । त्वा । गोऽपतिम् । शूर । गोनाम् । अस्मभ्यम् । चित्रम् । वृषणम् । रयिम् । दा ॥ १ ॥

उद्गीथ० उत्तरं सूक्तम् 'जगृम्मा ते' इत्यष्टचैम् ऐन्द्रम् आङ्गिरस सप्तगुर्ददशै । 'विभ्र जानीम' वयम् हि यस्मान् त्वा त्वाम्' इन्द्रम् गोपतिम् 'गोपलक्षितस्य हिरण्यादिधनस्य' स्वामिनम् हे शूर ! भयरहित ! शत्रुवधाय' शपित ! गोनाम् गवा गवादिधनानाम्, दातार चति वाक्यशेषे । तस्मान् जगृम्म 'हमहो' (पावा ८, २, ३२) इति भक्तम् । जगृम् गृहीतवन्तो वयम् ते तव दक्षिणम् हे इन्द्र ! हस्तम् । दक्षिणहस्तग्रहण दक्षिण्यजननार्थम् वा दक्षिणहस्तो दानोपलक्षितहविर्दानद्वारेण वा । दक्षिण हस्त गृहीतवन्तो वयम् वसुयव वसुकामा सन्तो हे वसुपते ! धनस्य स्वामिन् ! वसूनाम् धनानाम्, लाभायेति वाक्यशेषे । एतद् विदित्वा अस्मभ्यम् चित्रम् विचित्र नानाजातीयम् वृषणम् वर्षितार सर्वकामाना सर्वोपभोगमाधनमित्यर्थ, रयिम् धनम् दा देहि ॥ १ ॥

षेङ्कट० विकुण्डा नाम इन्द्रतुल्य पुत्रमिच्छन्ती तपस्तेपे । तस्या स्वयमेव इन्द्र पुत्रो जज्ञे । त वैकुण्ठं बृहस्पतेरशभूत् सप्तगुराङ्गिरसः^६ स्तौति पुत्रकाम । गृहीतवन्त ते दक्षिणम् इन्द्र ! इन्द्रम् वसुकामा वसूनां पते' । जानीम हि त्वा वयम् शूर ! गवा पतिम् । तथा सति अस्मभ्यम् चित्रम् पुत्रात्मकम् रयिम् देहि ॥ १ ॥

स्वायुर्थं स्ववसं सुनीथं चतुःसमुद्रं धरुणं रयीणाम् ।

चर्कृत्यं शंस्यं भूरिवारमस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दाः ॥ २ ॥

सुऽआयुधम् । सुऽअसम् । सुऽनीयम् । चतुःसमुद्रम् । धरुणम् । रयीणाम् ।

चर्कृत्यम् । शर्यम् । भूरिवारम् । अस्मभ्यम् । चित्रम् । वृषणम् । रयिम् । दा ॥ २ ॥

उद्गीथ० स्वायुधम् शोभनप्रहरणम् स्ववसम् सुरक्षणं स्वयं वा सुनीयम् प्रशस्तं^७ सुस्तुतं^८ वा चतुःसमुद्रम् चारवार समुद्रा यस्य प्रकाशकत्वेन सन्ति तम्, सर्वत्र प्रख्यातमित्यर्थ, धरुणम् धारयितारम् रयीणाम धनानाम् ईश्वरमित्यर्थ, चर्कृत्यम् अर्यर्थं कर्मणा कर्तारमित्यर्थ, शर्यम् सर्वगुणयुक्तवारम्^९ सर्वदा प्रशसनीयम् भूरिवारम् बहुपरिवार च पुत्रम् अस्मभ्यम् चित्रम् आपनीय पूजनीयम् वृषणम्^{१०} रेतस स्तकारं बलवन्तमित्यर्थ, अथवा वर्षितार धनानां दातार त्वागिनमित्यर्थ, रयिम् धनसदनाम् अत्यन्त प्रियमित्यर्थ, दा देहि ॥ २ ॥

षेङ्कट० स्वायुधम् सुरक्षणम् प्रशस्तम् चतुर समुद्रान् यो यदासा ध्यामोति तम् धारकम् धनानाम् कार्यपुं^{११} पुत्र पुत्र प्रयोष्यम् शंस्यम् बहुभि रगृहणीयम् ॥ २ ॥

१-१. निजनीयः सूक्ता २ तम् सूक्तो. ३-३ 'विभ्रि' वि' ४. 'त' च' सूक्तो.
५ इन्द्र वि' अ'. ६. वेका वि' अ', वेङ्ग वि' ७. 'ते' वि' अ'. ८-८ 'शितङ्गिरस वि' अ',
'शित वि'. ९. 'व' सूक्तो. १०. पु' वि' अ ११. मु' वि' वि'. १२. 'व' 'उ' वि'.
१३. 'व' सूक्तो १४. 'व' वि' अ'.

सुव्रह्माणं देववन्तं बृहन्तमुरुं गभीरं पृथुबुधमिन्द्र ।

श्रुतश्रुपिमुग्रमभिमातिपाहमस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दाः ॥ ३ ॥

सुव्रह्माणम् । देववन्तम् । बृहन्तम् । उरुम् । गभीरम् । पृथुबुधम् । इन्द्र ।

श्रुतश्रुपिम् । उग्रम् । अभिमातिःसहम् । अस्मभ्यम् । चित्रम् । वृषणम् । रयिम् । दाः ॥ ३ ॥

उद्गीथ० सुव्रह्माणम् 'शोभनं ब्रह्म' ऋग्यजुःसामलक्षणं यस्य तं न्यायेन अधीतस्वरसौष्टवावियुक्तमित्यर्थः, देववन्तम् देवभक्तं देवैरनुगृहीतं वेत्यर्थः, बृहन्तम् प्रज्ञाबलधनैः महान्तम्, उरुम् विस्तीर्णम् आयुषा गभीरम् अक्षोभ्यं सत्येन पृथुबुधम् विस्तीर्णमूलं हे इन्द्र । श्रुतश्रुपिम् सकृच्छ्रवणेनाधिगन्तारं विद्यायाः^१ उग्रम् अप्रसह्यम् अग्न्यैः अभिमातिपाहम् अभिहितितृणाम् अभिभवितारं पुत्रम् । अस्मभ्यम् इत्यादि न्याख्यातार्थम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सुस्तुतिम्^१ देववन्तम् महान्तम् विस्तीर्णम् गभीरम् पृथुमूलम्^२ इन्द्र । श्रुतेन समम् ऋषिभिः उद्गुणम् शत्रूणामभिभवितारम् ॥ ३ ॥

सनद्वाजं विप्रवीरं तरुं धनस्पृतं शूशुवांसं सुदक्षम् ।

दस्युहनं पुभिर्दमिन्द्र सत्यमस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दाः ॥ ४ ॥

सनत्स्वाजम् । विप्रस्वीरम् । तरुत्रम् । धनस्पृतम् । शूशुवांसम् । सुदक्षम् ।

दस्युहनम् । पुःभिर्दम् । इन्द्र । सत्यम् । अस्मभ्यम् । चित्रम् । वृषणम् । रयिम् । दाः ॥ ४ ॥

उद्गीथ० सनद्वाजम् वाजसनिम् अक्षस्य बलस्य वा सम्भक्तारम् विप्रवीरम् मेधाविपुत्रम् तद्वज्रम् कुलस्य तारयितारं^३ तारकम् वा क्षिप्रकारिणमित्यर्थः, धनस्पृतम् घनेन^४ आच्छादितम् अत्यन्तेश्वरमित्यर्थः, शूशुवासम् 'दुओधि गतिबुद्धयोः' । सर्वप्रकारबुद्ध्या वर्धमानम् सुदक्षम् सुबलं सूत्माहं वा दस्युहनम् शत्रूणां हन्तारम् पुभिर्दम् शत्रुपुरां भेत्तारम् अथवा 'पुरः लिङ्गशरीरस्य'^५ ज्ञानकर्मसमुच्चयेन केवलज्ञानेन वा भेत्तारं मुक्तिभाजमित्यर्थः, हे इन्द्र । सत्यम् अविसंवादिनं पुत्रम् । अस्मभ्यम् इत्यादि पूर्ववद् न्याख्येयम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० लब्धाज्ञम्^६ मेधाविपुत्रम् तारकम् धनानां स्प्रष्टारम्^७ वर्धमानम्^८ सुबलम् दस्युहनम् पुरां भेत्तारम् इन्द्र । सत्यकर्माणम् ॥ ४ ॥

अश्वान्तं रुथिनं वीरवन्तं सहस्रिणं श्रुतिनं वाजमिन्द्र ।

भद्रव्रातिं विप्रवीरं स्वर्पामस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दाः ॥ ५ ॥

१-१. शोभनब्रह्म मूको. २. नास्ति वि. ३. सस्तुतिम् वि. अ. ४. पुरम् अ. ५. कारं वि. अ. ६. नास्ति मूको. ७-७. पुरमिदं शरीं वि; पुरलिङ्गशरीं वि. अ. ८. लम्बानां वि. अ. ९. रयं वि. अ.; सष्टारम् वि.

अश्वऽन्तम् । रथिनम् । धीरऽन्तम् । सहस्रिणम् । शतिर्नम् । वाजम् । इन्द्र ।
भद्रऽजातम् । मिर्प्रऽनीरम् । स्वऽस्ताम् । अस्मभ्यम् । चित्रम् । वृषणम् । रथिम् । दा ॥ ५ ॥

उद्गीथ० अश्ववन्तम् अश्वसहितम् रथिनम् रथसहितं च वावन्तम् पुत्रसहितं च महस्रिणम्
सहस्रसहस्रयुक्तम् शतसहस्रयुक्तं च अतिबहुत्वयुक्तमित्यर्थः, वाजम् अश्वम् हे इन्द्र !
भद्रजानम् भवनीयपरिवारं जनसङ्घातसहितं च विप्रवीरम् मेधाविपुत्रसहितं च मेधाविपुत्र
पुरुषसहितं वा स्वर्षाम् स्थितिकरणद्वारेण सर्वस्य जगत सम्भकारं च अस्मभ्यम् चित्रम् विचित्रम्
अनेकप्रकारं चापनीयं वा वृषणम् दानोपभोगानाम् बर्षितारं दानक्षमम् उपभोगक्षमं चेत्यर्थः,
रथिम् घनं च दा देहि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अधादिभिर्युक्तम् बलिनम् इन्द्र ! भद्रगणम् परिभूतम् आश्रितं विप्रवीरम् सर्वस्य
सम्भकारम् ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये तृतीयो वर्गः' ॥

प्र सप्तगुप्तधीति सुमेधां बृहस्पतिं मतिरच्छां जिगाति ।

य आङ्गिरसो नर्ममोपसद्योऽस्मभ्यं चित्रं वृषणं रथिं दाः ॥ ६ ॥

प्र । सप्तगुप्तम् । श्रुतऽधीतिम् । सुमेधाम् । बृहस्पतिम् । मति । अच्छं । जिगाति ।

य । आङ्गिरस । नर्ममा । उपऽमर्थं । अस्मभ्यम् । चित्रम् । वृषणम् । रथिम् । दा ॥ ६ ॥

उद्गीथ० गतशुम् माम् । कीदृशम् माम् । श्रुतधीतम् सत्यकमांशं प्रतिज्ञाय तथाकारिणम् अविगुणकारिण
वेत्यर्थं, सुमेधाम् सुप्रज्ञम् बृहस्पतिम् यागद्वारेण महतो जगत पातारम् मति तवेन्द्रस्य
स्तुतिं प्र अन्द जिगाति प्रकर्षेण अभिगच्छति फलदानाय तवेन्द्रस्य प्रसादान् । योऽहं सप्तगु
क्यं पुत्रं किमीहो वा । उच्यते—य आङ्गिरस योऽहं सप्तगु अङ्गिरसः पुत्रं नममा
अत्रेण दानुमुपतेन उपमद्य उपगमनाहंश्च त मा सप्तगु प्रकर्षेण अभिगच्छति फलदानाय
तव इन्द्रस्य स्तुतिरिति योजना कर्षा । एतद् ज्ञात्वा हे इन्द्र ! अस्मभ्यम् चित्रम् वृषणम्
रथिम् दा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्र अभिगच्छति गतशुम् मां सत्यकमांशम् सुमेधमम् बृहस्पतेरनाम् जातिस्मृतिविषया बुद्धिः,
य आङ्गिरस अहं देवानामपि नमस्कारेण उपमदनाय ॥ ६ ॥

यनीवानो मम दूताम् इन्द्रं स्तोमांश्चरन्ति सुमतीरिपानाः ।

दृष्टिस्पृशो मर्नमा वृष्यमाना अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रथिं दाः ॥ ७ ॥

यनीवान । मम । दूताम् । इन्द्रम् । स्तोमां । चरन्ति । सुऽमती । इपाना ।

दृष्टिऽस्पृश । मर्नमा । वृष्यमाना । अस्मभ्यम् । चित्रम् । वृषणम् । रथिम् । दा ॥ ७ ॥

१. 'स्तु' मूको.

२. 'तम्' वि' अ'.

३. 'मर्न' वि' अ'.

४. 'मति' मूको.

५. 'वृष्य' मूको.

६. 'तम्' मूको.

७. 'स्तोमां' मूको.

८. 'इति' वि' अ'.

उद्गीथ० वनीवान वननवन्त^१ सभजनवन्त तव इन्द्रस्य सम्भकार इत्यर्थे, मम सप्तगो
दूतास दूतस्थानीया स्तोमा स्तुतिविशेषा हृदिस्पृश तव हृदयस्य स्पृष्टार अनुप्रवष्टार इत्यर्थे,
मनसा चित्तेन पर्यालोच्य अस्माभिः, वच्यमानाः उच्चार्यमाणा इत्यर्थे, स्वाम् इन्द्रम् प्रति
चरन्ति गच्छन्ति सुमती शोभना अस्माकम् अनुप्राहिका तव इन्द्रस्य बुद्धी कर्तुम्
इयाना अनेकार्थस्वाद् धातूनाम् इच्छत सन्त इत्यर्थे । एतद् शात्वा हे इन्द्र! अस्मभ्यम्
चित्रम् वृषणम् रयिम् दा ॥ ७ ॥

षेड्ड० भजनवन्त मम^१ दूतभूता इदम् 'प्रति चरन्ति' स्तोमा तस्य सुमती^२ याचमाना
हृदिस्पृश मनसा^३ निरूप्य^४ उच्यमाना ॥ ७ ॥

यत् त्वा यामिं दद्वि तन्न इन्द्र बृहन्तं क्षयमसंमं जनानाम् ।

अभि तद् द्यावापृथिवी गृणीतामस्मभ्यं चित्रं वृषण रयिं दाः ॥ ८ ॥

यत् । त्वा । यामिं । दद्वि । तत् । न । इन्द्र । बृहन्तम् । क्षयम् । असंमम् । जनानाम् ।

अभि । तत् । द्यावापृथिवी इति । गृणीताम् । अस्मभ्यम् । चित्रम् । वृषणम् । रयिम् । दा ॥ ८ ॥

उद्गीथ० यत् दृष्टादृष्टफलम् त्वा स्वाम् इन्द्र । यामि याचे अहम्, दद्वि देहि तत् मया याचितम्
बृहन्तम् महान्तम् क्षयम् निवासम् जनानाम् अन्येषाम् असंमम् असाधारणम् । दीयमानं तव
प्रसादात् तत् द्यावापृथिवी अभि गृणीताम् 'साधु दत्तमित्यभिष्टुताम्'^१ स्वाश्रय दीयमानम्
अनुमन्येताम् इत्यर्थे । नियमेन च प्रतिदिन यावज्जीवम् अस्मभ्यम् चित्रम् वृषणम् रयिम् दा ॥ ८ ॥

षेड्ड० यत् स्वाम् अह याचे, देहि तत् मह्यम् इन्द्र! महान्तम् निवासम् असाधारणम् अन्येषाम् ।
त्वया दीयमान द्यावापृथिव्यौ अपि अनुमन्येयाताम् इति ॥ ८ ॥

'इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्थो वग' ॥

[४८]

'वैकुण्ठ इन्द्र ऋषि । इन्द्रो देवता । जगती छ द, सप्तमीदशम्येकादशयस्त्रिण्दुभ' ।

अहं भुवं वसुनः पूर्यस्पातिरहं धनानि सं जेयामि शश्वतः ।

मा हवन्ते पितरं न जन्तवोऽहं दाशुपे नि भजामि भोजनम् ॥ १ ॥

अहम् । भुम् । वसुन । पूर्य । पति । अहम् । धनानि । संम । जयामि । शश्वत ।

माम् । हवन्ते । पितरम् । न । जन्तव । अहम् । दाशुपे । नि । भजामि । भोजनम् ॥ १ ॥

उद्गीथ० "उत्तरे सूक्ते"^१ 'अहं भुवम्', 'अहं दाम्' इत्यादिके एकादशर्चे आरमस्तावके इन्द्रो वैकुण्ठो
ददर्श । अहम् भुवम् अहमिन्द्र वैकुण्ठोऽभुवम्"^२ वसुनः धनस्य पूर्य पूर्वकाले भव चिरन्तन

१-१ वनवन्त वि^१ अ^२; नास्ति वि^३ २, नास्ति वि^३, ३ ३ परिवरति वि^३ ४, १ति मूको,
५ नास्ति वि^३ अ^२, मसा वि^३ ६, नी^३ मूको, ७ नयमान मूको, ८ ८ नास्ति वि^३, † 'भीष्टताम्
वि^३ अ^२ ९ ९ नास्ति मूको १०-१०, उदरं मूको मूको ११ ११ 'भुवं वि^३, 'णो भवं वि^३ अ^२.

एव पति स्वामी । अहम् एव धनानि मम् जयामि सम्यक् पराजित्य प्राप्नोमि शश्वतः बहो शत्रो स्वभूतानि । माम् एव हवत आह्वयन्ति आतो^१ सन्त जन्तव मनुष्या पितरम् न यथा पितर पुत्रा आतो^२ आह्वयन्ति, एवम् । अहम् एव दातुप द्वेष्यो हवींषि दत्तवत यत्नमानाय सर्वान् वि मत्तान यथाहं^३ विभज्य ददामि भोजनम् धनम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० सप्तगुस्तुतिसदृष्ट इन्द्रं आत्मान त्रिभि सूक्तै स्तौति । अहम् अभवम् धनस्य सुष्ठु पति । अहम् धनानि सह यथाह बहो शत्रो । माम् हवत पितरम् इव सर्व एव जाता । अहम् यत्नमानाय वि मत्तान अहम् ॥ १ ॥

अहमिन्द्रो रोधो यज्ञो अर्थर्षणस्त्रिताय गा अजनयमहेरिधिं ।

अहं दस्युंस्यः परि नृम्णमा देदे गोत्रा शिक्षन् दधीचे मातरिर्षने ॥ २ ॥

अहम् । इन्द्र । रोधं । यज्ञं । अर्थर्षणं । त्रितायं । गा । अजनयम् । अहे । अर्थि ।

अहम् । दस्युंस्यः । परि । नृम्णम् । आ । देदे । गोत्रा । शिक्षन् । दधीचे । मातरिर्षने ॥ २ ॥

उद्गीथ० अहम् इन्द्र रोध वक्ष अधवण इति ज्योतिहास सदभेदेण उच्यते—इन्द्रोऽयर्वपुत्राय दधाचे मत्वारय ब्रह्म प्रोधाच । प्राच्य च निपिदवान्—नेद कस्मैचिद् त्वया वक्तव्यम् इति । तन्तद्दिहाच्यत । अहम् एव इन्द्र राय रोधा नेद ब्रह्म पर रहस्य त्वया कस्मैचिद् वक्तव्यम् इति निपेद्वत्यर्थं^४ । वभ वक्ता च ब्रह्मण, तस्मै अयर्वक्त्रे पुत्राय दधीचे इति शेषः । त्रिताय त्रितस्य ऋपरथाय^५ त्रिग्यानस्य वा लोकस्य लथाय गा अपो वृष्टिलक्षणा अजनयम् पतितवानस्मि वृष्टपरम् उत्पादितवानस्मि अहे अवि मेवस्य उपरि । अहम् एव दस्युन्व शत्रुस्य नृम्णम् धनम् पार आ देदे परानित्य सर्वं गृह्णामि । तन हेतुना गाना^६ शिगन् 'स्यगहेत्सो क्रियासा' (वा ३, २ १२६) इत्यवमत्रादानक्रियाया हेतौ दानक्रियाया शत्रुप्रत्ययः । गोत्रा गोत्रान् गौसमूहान् गवादिधनमह्वाठानित्यर्थं, शिक्षन् ददत्^७ दधीचे दध्यहदादिभ्य^८ इत्यर्थं, मातरिर्षने वाचशादिद्वयभ्यश्चत्यर्थं ॥ २ ॥

वेङ्कट० अहम् इन्द्र अभवण^९ ऋषे वक्षसो निराधक दधीचे^{१०} शत्रोऽपिद्वन्द्वम्^{११} । अहं कूप्यं^{१२} पतिताय त्रिताय तत उत्तरणार्थं सधाद् उदकानि अजनयम् । अहम् दस्युन्व धनम् परि आ देद^{१३} । मयान् विनयन् दधाच मातरिश्चन पुत्राय वर्षणं च तदर्थंमुत्पादयन्निति ॥ २ ॥

मधुं त्वष्टा यज्ञमतक्षदायुसं मयि देवामोऽनृजन्नापि क्रतुम् ।

ममानीकं सूर्यस्येव दुष्टं मामार्यन्ति नृतेन कर्त्वेन च ॥ ३ ॥

१ अथ वि, मातः वि^१ अ २ अथ अया वि^२ अया वि^३ अ ३ यथाद मूको ४ इन्द्र वि^४ अ^५ ५ तु अ^५ १, ८४, १४; ११६, १२ ११७ २२; मातः १४, ५, ५, १७, वृदे ३, १६-२३, वृत् २, ५, १७ ६ निपिद्वत्यर्थं वि^६ अ ७ अतः पुत्राय रथाय वि^७ ८ सवा वि^८ ९ शत्रो वि^९ १० ददत् वि^{१०} ११ अथ वि^{११} अ ११ स्यगहेत्सो वि^{११}; दधवन्नानि^{१२} वि^{१२} अ १२ अर्थं वि^{१३} अ^{१३}, मवर्षणे वि^{१३} १३ 'व मूका. १४ 'नन् मूको. १५ इा वि^{१५}. १६ दधे मूको

मह्यम् । त्वष्टा । वज्रम् । अतक्षत् । आयसम् । मयि । देवास । अवृजन् । अपि । ऋतुम् ।
ममे । अनीकम् । सूर्यस्यऽइत् । तुस्तरम् । माम् । आर्यन्ति । कृतेन । कर्त्वेन । च्च ॥ ३ ॥

उद्गीथ० मह्यम् इन्द्राय त्वष्टा देवशित्पी वज्रम् अतक्षत् कृतवान् महता यत्नेन घटितवान्
आयसम् अयोविकारम् लोहमयम् । मयि इन्द्रे देवास विश्वे देवा अवृजन् आवर्जितवन्त
स्वयेदं कर्त्तव्यमिति समर्पितवन्त इत्यर्थे, कृतम् कर्म रसानुमदानवृत्रवधादिकम् । किञ्च मम
इन्द्रस्य अनीकम् ज्योति विशुद्धक्षणम् सूर्यस्य इव दुष्टम् दूराच्छाय(?) दुष्प्रतर वा दुस्सहमित्यर्थे ।
तम् माम् एवेन्द्रम् आर्यन्ति गच्छन्ति देवा कृतेन अनुष्ठितेन कर्त्वेन कर्त्तव्येन च कर्मणा
हेतुना, 'कृत कृत्य च' कर्म विज्ञापयन्तीत्यर्थे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० मह्यम् त्वष्टा वज्रम् अकरोत् आयसम् । मयि देवा प्रशान्तम् अपि अवृजन् निक्षिपन्ति ।
मम तेजस अनीकम् सूर्यस्य इव दुष्टम् । माम् एव गच्छन्ति कृतेन कर्त्तव्येन च कर्मणा
रक्षणाय इति ॥ ३ ॥

अहमेतं गव्ययमश्च्यं पशुं पुरीषिणं सार्यकेना हिरण्ययम् ।

पुरु सहस्रा नि शिशामि दाशुषे यन्मा सोमास उक्थिनो अमन्दिपुः ॥ ४ ॥

अहम् । एतम् । गव्ययम् । अश्च्यम् । पशुम् । पुरीषिणम् । सार्यकेन । हिरण्ययम् ।
पुर । सहस्रा । नि । शिशामि । दाशुषे । यत् । मा । सोमास । उक्थिनं । अमन्दिपु ॥ ४ ॥

उद्गीथ० अहम् एतम् भूमिष्ठम् अन्तरिक्षस्थ दिविष्ठ च गव्ययम् गोसमूहमित्यर्थे, अश्च्यम् अश्वसमूहं च
पशुम् हिरण्ययम् हिरण्यालङ्कारोपेतम् अन्यमपि नानाजातीयम् पुरीषिणम् उदकवन्तम् मेघं च सायनेन
वज्रेण पराजित्य यन्मानाय प्रयच्छामीत्यर्थे । कदा । उच्यते — यत् यदा मा माम् सोमास सोमा
उक्थिन उक्थयपात्रस्था इत्यर्थे, शस्त्रादिरुतिसहिता वा अमन्दिपु तर्पयन्ति, तदा ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अहम् एतम् गोमयम् अश्वमयं च पशुम् प्रजायुक्तम् आयुधेन जयामि हिरण्यालङ्कृतम्,
पुरुणि च धनसहस्राणि यन्मानाय सस्करोमि, यदा मा सोमा शक्तिरण तर्पयन्ति ॥ ४ ॥

अहमिन्द्रो न परां जिग्य इद्धनं न मृत्यवेऽव तस्ये कदां चन ।

सोममिन्मा सुन्वन्तो याचता वसु न मे पूरवः सख्ये रिपाथन ॥ ५ ॥

अहम् । इन्द्रं । न । परां । जिग्ये । इत् । धनम् । न । मृत्यवे । अत्र । तस्ये । कदां । चन ।
सोमम् । इत् । मा । सुन्वन्तं । याचत । वसुं । न । मे । पूरवः । सख्ये । रिपाथन ॥ ५ ॥

उद्गीथ० अहम् इन्द्रं न परां जिग्ये इत् धनम् कदाचिदपि परानितवान् अपहारितवान् धनं शत्रुभिः ।

न मृत्यवे मरणाय अव तस्थे उपस्थितवान् कदा चन कदाचिदपि मरणावस्थं शशुभि न कदाचिदपि कृतपूर्वं इत्यर्थः । किञ्च हे पूरव ! मनुष्या ! सोमम् इत् मा सुन्वन्त मर्दये सोममेवाभिपुण्वन्त सन्त यूय मामिन्द्रम् याचत प्रार्थयध्वम् वसु धनम्, नान्येन प्रकारेण । सोम एव प्रिय, तेनैवाहम् आराधित सन् दृष्टादृष्टफलं प्रयच्छामि, नान्येन प्रकारेणेत्यर्थः । एतस्मिंश्च ते मम सख्ये सखिकर्मणि सोमाभियत्रलक्षणे मर्दये वर्तमाना सन्त न रिपाधन न रिप्यथ न कदाचिदपि विनष्ट्स्वयथ यूयम् कर्मक्षयेणेत्यर्थः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अहम् इन्द्र न पराजितो भवामि आत्मीयम् धनम्, न च मृत्यवे अव स्थितो भवामि कदा चित् । सोमम् सुन्वन्त यूयम्^१ माम् धनम् याचत^२ । न मे मनुष्या ! सख्य यूयम् रिष्टा भवथेति ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये पञ्चमो वर्गः ॥

अहमेताञ्छाश्वसतो द्वाद्वेन्द्रं ये वज्रं युधयेऽकृण्वत ।

आह्वयमानान् अव हन्मनाहनं दृळ्हा वदन्ननमस्युर्नमस्विनः ॥ ६ ॥

अहम् । एतान् । शाश्वसत । द्वाऽद्वा । इन्द्रम् । ये । वज्रम् । युधये । अकृण्वत ।

आह्वयमानान् । अव । हन्मना । अहनम् । दृळ्हा । वदन् । नमस्यु । नमस्विनं ॥ ६ ॥

उट्टीय० यच्छब्दयोगाद् द्वितीये पादे व्याख्यारम्भं क्रियते । इन्द्रम् माम् ये शत्रव वज्रम् अन्तर्णीतमस्वयमेतन्^१ । वज्रवन्तम् युधये युदाय अकृण्वत^२ कृतवन्त आत्मना सह योधितवन्त इत्यर्थः, अहम् इन्द्रं वान् एतान् शत्रून् शाश्वसत^३ 'श्वस प्राणने' । अत्यर्थं श्वसत^४ प्राणत^५ अतिप्राणित महाबलानित्यर्थः, द्वाद्वा द्वौद्वावपि सद्युक्तान् बहून्पि समुदितान् इत्यर्थः, आह्वयमानान् युद्धार्थम् आह्वयत^६ 'प्रगतभान् अभीकान् श्वसत^७ इत्यर्थः, हन्मना^८ हननेन वज्रेणेत्यर्थः, अव अहनम् अवदायोद्यम्^९ वज्रं हतवानस्मि दृळ्हा^{१०} दृढानि निकार हननाद्यभिभववाक्यानि^{११} वदन्^{१२} भाषमाण अनमस्यु^{१३} अनमनशील^{१४} अनमनस्वभाव^{१५} इत्यर्थः, नमनवत अन्नाक्षेपवत^{१६} इत्यर्थः, अथवा अनमस्यु सन्ध्यर्थम् अनमनशील नमस्विन सन्ध्यर्थं नमनवत ॥ ६ ॥

उट्टीय० अहम् एतान् अरयन्त श्वसत इन्द्र-इन्द्रम्, ये अमी माम् इन्द्रम् वलिन युद्धार्थम् अकृण्वन्त अम्यगच्छन्, तान् आह्वयमानान्^१ वज्रेण अव अहनम् दृष्टानि वचनानि वदन् अनमनशील नमनवत ॥ ६ ॥

१. मारित रिं. २. अशायन रिं अं, अयान-उ रिं. ३. इ मारित मूवो ४. 'नरित' रिं. ५. इण्वना मूवो ६. 'तः मूवो, ७. 'न रिं अ ८. ८. प्रय मे अभीकां श्वसत मूवो ९. मर मना रिं; मरन् मना रिं अ १०. अवरन् मूवो ११. दृढा मूवो १२. 'वमिनावयानि मूवो १३. वदन् मूवो १४. अवरन् मूवो १५. मरये रिं. १६. 'नारि मूवो

अभीउदमेकमेकौ अस्मि निष्पाळभी द्वा किम् त्रयः करन्ति ।

खले न पर्पान् प्रति हन्मि भूरि किं मां निन्दन्ति शत्रवोऽनिन्द्राः ॥ ७ ॥^१

अभि । इदम् । एकम् । एकः । अस्मि । निष्पाट् । अभि । द्वा । किम् । ऊँ इति । त्रयः । करन्ति ।
खले । न । पर्पान् । प्रति । हन्मि । भूरि । किम् । मा । निन्दन्ति । शत्रवः । अनिन्द्राः ॥७॥

उद्गीथ० अभि अस्मि अभिभवाम्यहम् इदम् सर्वं शत्रुजातम् । कथम् । एकम् शत्रुं तावत् एकः एवाभि-
भवामि निष्पाट् निश्शब्दोऽत्र^१ प्रकर्षे^२ निश्शुक्लम् अनीरक्तम्^३ इति यथा । प्रकर्षेण अभिभविता
शत्रूणां, अथवा निष्कृष्याभिभविता । अभि द्वा, अस्मीति क्रियापदम् अनुवर्तते । अभिभवामि
द्वावपि एक एव । किम् उ त्रयः करन्ति^४ त्रयोऽपि मम किं कुर्वन्ति, शीनप्येक एव
अभिभवामीत्यर्थः । किञ्च खले न यथा च खलके पर्यान् शीर्षस्व(?) पूरयितृन् गोधूमादिकणान्
बलीवर्दः पादेन हन्ति, एवम् प्रति हन्मि भूरि बहूनपि शत्रून् । ईदृशं सन्तं माम् किम् किमर्थम्
निन्दन्ति कुत्सयन्ति शत्रवः अनिन्द्राः अविद्यमान इन्द्रो ज्ञेयतया येषां ते अनिन्द्राः मम
इन्द्रस्य स्वरूपतोऽज्ञातारः^५ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अहम् इदम् एकम् शत्रुम् एकः अभि भवामि निष्पहमाणः, तथा अभि भवामि द्वौ अपि
एकः । किम् वा मम^६ त्रयः कुर्वन्ति । सोऽहम् खले इव भीहिस्तम्बान् युद्धे परुषवचनान्
राक्षसान् बहून् अपि प्रति हन्मि । तं माम् इन्द्रम् अज्ञानन्तः किम् निन्दन्ति शत्रवः ॥ ७ ॥

अहं गुह्यभ्यो अतिथिग्वमिष्करमिषं न वृत्रतुरं विश्व धारयम् ।

यत् पर्णयज्ञ उत वा करञ्जहे प्राहं महे वृत्रहत्ये अशुश्रुवि ॥ ८ ॥

अहम् । गुह्यभ्यः । अतिथिऽवम् । इष्करम् । इषम् । न । वृत्रतुरम् । विश्व । धारयम् ।

यत् । पर्णयज्ञे । उत । वा । करञ्जहे । प्र । अहम् । महे । वृत्रहत्ये । अशुश्रुवि ॥ ८ ॥

उद्गीथ० अहम् इन्द्रः गुह्यभ्यः बहुवचनसामर्थ्याद् गुह्यवादिभ्यः 'था गुह्यर्था सिनीवाली या राका
या सरस्वती । इन्द्राणीमहं कृतये वरुणानीं स्वस्तये' (ऋ २, ३२, ८) इति मन्त्रान्तरे श्रुताभ्यः
देवताभ्य इत्यर्थः । तादर्थ्ये चतुर्थेषां । गुह्यवादिदेवतानाम् अर्थाय अतिथिग्वम् नाम
राजानम् इष्करम् इषः अन्नस्य हविराख्यस्य कर्तारम्, एतदन्तेन^१ कृतवानस्मीति शेषः । किञ्च
इषम् न यथा इषम् अन्नं प्रीक्षादिकं वृष्टिप्रदानद्वारेण मनुष्येषु स्थितिप्रदत्त्वेन स्थितिकरत्वेन
अवधारितवानस्मि, एवम् वृत्रतुरम् शत्रूणां त्वितारं^२ द्विसितारम् अतिथिग्वं राजानम् विश्व मनुष्येषु
धारयम् धारितवानस्मि एतत्त्वेन स्थितिकरत्वेन च । कदा । यत् यदा पर्णयज्ञे पर्णयनामा-
सुरस्य हनने षधे उत वा अपि वा करञ्जहे करञ्जनामासुरस्य हनने षधे च महे महति

१. या. (३, १०) व्याख्याता द्र. २. निशं मूको. ३-३. निशुतकमणीरं मूको. ४. किरणि
मूको. ५. तार इत्यंशः मूको. ६. ममम वि'. ७. *दनेन मूको. ८. शुषं मूको.

वृत्रहृते वृत्रवधे चाहम् प्र अगुध्रनि प्रकर्षेण श्रुतवानसि, तस्य वीर्यशौर्यशस्त्रास्त्रादिसम्पदमिति शेष ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अहम् गुह्यगुह्य जनपदेभ्यो द्विवोदात्मम् निष्कर्तारम् अन्नम् इव सिद्धम् वृत्रहरम् अस्थापयम् मनुष्येषु । यदा पर्णयस्य^१ हन्तरि अपि च वरञ्जस्य हन्तरि महति सङ्ग्रामे अहम् विश्रुतोऽभवम् इति^२ ॥ ८ ॥

प्र मे नमीं साप्य इपे भुजे भूद्रवामेपे सख्या कृणुत द्विता ।

द्विद्युं यदस्य समिधेषु महयमादिदेनं शंस्यमुक्थ्यं वरम् ॥ ९ ॥

प्र । मे । नमीं । साप्य । इपे । भुजे । भूत् । गवाम् । एपे । सख्या । कृणुत । द्विता ।

द्विद्युम् । यत् । अस्य । समिधेषु । महयम् । आत् । इत् । एनम् । शंस्यम् । उक्थ्यम् । वरम् ॥ ९ ॥

उद्गीय० य मे मम प्र नमीं प्रणमनशील स्तुत्या यागेन च प्रह्वीभवनशील स्तोता यद्वा चेरयथं, स साप्य सपतिरचंतिकर्मां (तु निघ ३, १४) । सर्वस्य स्तुत्य पुण्यवृद्ध्ययम् इह परत्र च कल्याणफलभागिति प्रशंसनीयो भवतीत्यर्थं । इपे पृष्टार्थं चतुर्थीयम् । इप अन्नस्य भुजे भोजनाय च भूत् भवति भोज्यत्वाद् भोजनशक्तिमाश्र भवतीत्यर्थं । गवाम् वृष्टिलक्षणानाम् अपाम् गवाम् सारनादिमतीनां वा एपे 'इपे' गतौ तुमर्थे सेन्(?) प्रत्यय । एपितु गन्तु गमनाय, प्राप्तये लाभायेत्यर्थं, सरया सरयानि सत्तिकर्माणि स्तुतियागारूपेण द्विता द्विधा, स्थितानि इति शेष, कृणुत कृणुते यथाकालम् सदा करोतीत्यर्थं । विद्वा द्विद्युं आयुधम् यन् यदा अस्य सम्भक्तस्य स्वभूतम् समिधेषु सङ्ग्रामेषु महयम् 'मह एवायाम्' इत्यस्य छान्दसोऽयमनुस्वार । महयम् पूजयामि 'अहो तीक्ष्णम्, अहो विलक्षणम्, अहो दृढप्रहारि च' इति रतौमीर्यर्थं । आत् तदा । इत् इति पदपूरण । एनम् मद्भक्तम् शंस्यम् सज्जनै स्तुत्यम् उक्थ्यम् प्रशंस्यम् अतीतऽपि काले वरम् करोमि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० प्र भवति मदीय रतेता समाश्रयणीयो मनुष्ये अन्नाय भागाय च । त मनुष्या गवाम् अन्वेदने द्वेषं मत्पाय वृषवन्ति उभयत आश्रयन्ते । अस्य जवायम् आयुधम् अह सङ्ग्रामेषु यदा इच्छामि आदानुम्, अनन्तरम् एव एनम् दास्यम् उक्थ्यम् च करामि ॥ ९ ॥

प्र नेर्मस्मिन् ददृशे सोमो अन्तर्गोपा नेर्ममात्रिरस्था कृणोति ।

स त्तिग्मशृङ्गं वृषभं युयुत्सुं द्रुहस्तस्थो बहूले वदो अन्तः ॥ १० ॥

प्र । नेर्मस्मिन् । ददृशे । सोम । अन्त । गोपा । नेर्मम् । आनि । अस्था । कृणोति ।

स । त्तिग्मशृङ्गम् । वृषभम् । युयुत्सुम् । द्रुह । तस्थो । बहूले । वद । अन्तर्गिति ॥ १० ॥

१. दर्मं रिं अं; पूर्णं विं । २. मारित रिं । ३. ३ प्रणमी मूको ४. 'दिवम' मूको
५. इनु मूको ६. इन् मूको. ७. अहं मूको. ८. मारित रिं. ९. मत्पाय मूको

उद्गीथ० नेमस्मिन् 'अर्धं यजमानजनं' प्र ददशे मदर्धम् अभिपूयमाणः^१ प्रकर्षेण प्रकृष्टो वा दृश्यते सोम अन्त वेदिमध्ये । किञ्च गोषा मदर्धं^२ यागपशो गोप्ता यजमानजन नेमम् प्रथमार्थं द्वितीयैषा । नेम अर्धं अस्था यागपशो^३ अस्थीनि आवि कृणोति 'मदर्धम् मम प्रदानानि'^४ गृह्णन् प्रकाशीकरोति । अधिकृताना जनानाम् 'अथा य'^५ समृद्ध स मदर्धं सोमयाग करोति, इतर स्वल्पघन पशुयाग मदर्धमेव करोतीत्यर्थं । किञ्च स^६ तिग्मशृङ्गम् वृषभम् तीक्ष्णशृङ्गं वृषभसदृश माम् युयुत्सन् योद्धुमिच्छन् 'द्रुह द्रोग्धा'^७ तस्थौ तिष्ठति^{१०} बहुले बहूनामादातरि विस्तीर्णे स्थान लोहपञ्जरभूमिगृहादौ निगलै बद्ध अन्त गुप्तिमध्ये न बहि ॥ १० ॥

धेङ्कट० प्र दृश्यते ममार्थम् अभिपुत सोम नेमस्मिन् अन्त । नेमशब्दोऽर्धपर्याय^{११}, युध्यतो अन्यतरस्मिन्नित्यर्थं^{१२} । तम् नेमम् अथ गोपायिता इन्द्र आवि कृणोति अथा वज्रेण । य स^{१३} तस्य शत्रु तिग्मशृङ्गम् वृषभम्^{१४} मा तस्य जयाय युध्यन्तम् युयुत्सन् द्रोग्धा बद्ध तमसि अत तिष्ठति । बहुलशब्द तमोवचन इति ॥ १० ॥

आदित्याना वसूना रुद्रियाणां देवो देवानां न मिनामि धाम ।

ते मा भद्राय शनसे ततक्षुरपराजितमस्तृतमपाळहम् ॥ ११ ॥

आदित्यानाम् । वसूनाम् । रुद्रियाणाम् । देव । देवानाम् । न । मिनामि । धाम ।

ते । मा । भद्राय । शनसे । ततक्षु । अपराजितम् । अस्तृतम् । अपाळहम् ॥ ११ ॥

उद्गीथ० आदित्यानाम् वसूनाम् च हाद्रयाणाम् रुद्रा एव रुद्रिया, रुद्राणां^{१५} वा पुत्रा मरुत रुद्रिया, तपा च देवानाम् अहम् देव न मिनामि न हिनस्मि असवर्धनन न विनाशयामि, योगक्षमण^{१६} सह सवर्धयामीत्यर्थं । किम् । धाम स्थानं तेजो वा । कस्मात् । ते देवा मा माम् इन्द्रम् भद्राय भजनीयाय रसानुप्रदानवृत्रवधादिकर्मसमर्थाय शवसे बलाय बलसाध्यकर्मकरणाय इत्यर्थं, ततश्च कृतवन्त निरूपितवन्त इत्यर्थं । कीदृशम् ।^{१७} अपराजितम् अस्तृतम् अहिंसितम् अपाळहम् अनभिभूत चेत्यर्थं^{१८} ॥ ११ ॥

धेङ्कट० आदित्यानाम् वसूनाम् मरुताम् च देव देवानाम् न हिनस्मि अह तेज । ते माम् भजनीयाय बलाय पुरस्कुर्वन्ति अपराजितम् अहिंसितम् अनभिभूतम् ॥ ११ ॥

'इति अष्टमाष्टक प्रथमाध्याये षष्ठो वर्गः' ॥

१-१. अर्धयज० मूको २. "मभिपूय" वि^१. ३. कियर्थे मूको ४ याग पशो मूको. ५ ५. मम मद्रप्रदा^२ वि^२ अ ६. अथय स मूको ७ ये स मूको ८ नास्ति वि^३ ९ ९. नास्ति मूको १०. तिष्ठामि वि^४. ११ न शत्रोत्त्वप^५ वि^५ अ^५, नमशश्रोत्वप^५ वि^५. १२ मयस्मि^६ अ^६. १३ नास्ति वि^६ १४. वृषं वि^६ अ^६. १५ रुद्रियाणां मूको. १६ ०क्षेमं मूको. १७-१७ अपरा मूको.

[४२]

वैकुण्ठ इन्द्र ऋषि । इन्द्रो देवता । जगती छन्द, द्वितीयैकादशयौ त्रिष्टुभौ ।

अहं दां गृणते पूर्यं वस्तुहं ब्रह्मं कृणवं मह्यं वर्धनम् ।

अहं भुवं यजमानस्य चोदितायज्यनः साक्षि विश्वस्मिन् भरे ॥ १ ॥

अहम् । दाम् । गृणते । पूर्यम् । वस्तु । अहम् । ब्रह्मं । कृणवम् । मह्यम् । वर्धनम् ।

अहम् । भुम् । यजमानस्य । चोदिता । अयज्यन । साक्षि । विश्वस्मिन् । भरे ॥ १ ॥

वेङ्कट० अहम्^१ दाम् स्तुवते मुख्यम् धनम्, अहम् एव स्तोतु स्तोत्रम् मह्यम् वर्धनम् करोमि धन प्रयच्छन् । अहम् भुवम् धनम् अस्म्य चोदिता यजमानस्य । तथा अयज्यन चाभिभवामि सर्वस्मिन् सहस्रामे ॥ १ ॥

मां धुरिन्द्रं नाम देवतां दिवश्च गमश्चापां च जन्तवः ।

अहं हरी वृषणा विव्रता रघू अहं वज्रं शर्वसे धृष्ण्य ददे ॥ २ ॥

माम् । धु । इन्द्रम् । नाम् । देवतां । दिव । च । गम । अपाम् । च । जन्तव ।

अहम् । हरी इति । वृषणा । विव्रता । रघू इति । अहम् । वज्रम् । शर्वसे । धृष्ण्य । आ । ददे ॥

उद्गीथ० 'दिव च गम च धावाटृथिष्योश्चेत्यर्थे', अपाम् च 'आप.' (निघ १, ३) इत्यन्त-
रिक्षनाम् । अन्तरिक्षस्य च, स्वामिनम्^२ इति शेष, देवता धागाङ्गदेवत्वेनेत्यर्थे, ^३माम् इन्द्रम्
नाम^४ धु यज्ञेषु धारयन्ति जन्तव यजमानमनुष्या विव्रति । अहम् एव हरी हरिनामा-
नादशौ अन्वर्थसप्तको उपणी वदितारी विव्रता सुरुदन्ते मेघविदारणप्रवहनादिनाताकर्माणी
रघू शीघ्रगामिनौ, अधितिष्ठामीति शेष । अहम् एव च वज्रम् धृष्ण्य धर्षणशीलं दानूणाम्
अभिभवित् आ ददं गृह्णामि धारयामि । किमर्थम् । शर्वसे अस्त्रजन्यबलार्थम्, आत्मन
परबलनिवृत्त्यर्थे वा । मदनकेभ्यो धूम इति यथा अर्थेनित्यूता तादृष्यं^५ लक्ष्यते ॥ २ ॥

वेङ्कट० इन्द्रनामानम् माम् देवता हविर्भि धारयन्ति त्रिषु^६ लोकेषु जाता । अहम् अशौ वृषणी
विष्वक्कर्माणी^७ सधुगमनो घोडयामि । स्पष्ट तिष्ठम् ॥ २ ॥

अहमत्कं कुर्ये विश्वथं ह्यर्यहं कुत्संमात्रमाभिरूतिभिः ।

अहं शुष्णस्यु श्रथिता वर्धयमं न यो रर आर्यं नाम दस्यये ॥ ३ ॥

अहम् । अर्यम् । कुर्ये । श्रथिता । वर्धयम् । ह्यर्थे । अहम् । कुत्सम् । आवम् । आभि । कुत्सिभिः ।

अहम् । शुष्णस्य । श्रथिता । वर्धयम् । न । य । ररे । आर्यम् । नाम् । दस्यये ॥ ३ ॥

१-१ मासित् मूको.

२. अरिम् मूको.

३-३. शर्ववर्षः मूको.

४. स्थानम् वि^८ अ.

५. मासित् मूको

६. तारण्यम् वि^९ अ७. त्रिषु वि^९ अ^८८. त्रिषु वर्माणी वि^९.

उद्गीथ० अहम् एव अङ्गम् आयुधानाम् अन्यतमं कञ्चम् कवये कवे मेधाविनोऽपि शस्त्रास्त्रप्रज्ञाबलैः^१
 प्रहारवञ्चनकुशलस्यापि स्वभूतम् शिश्रथम् ताडयामि छिनत्ति चेतयथं । केन । हृद्यं हननैः^२
 शस्त्रास्त्रप्रहारैरित्यर्थं । अहम् एव कुत्सम् ऋषिम् वज्रम् वा आवम् रक्षामि आभि कतिभिः
 एतैः शस्त्रास्त्रप्रज्ञाबलविषयैः सर्वैत पालनैः । अहम् एव शुष्णस्य असुरस्य श्रथिता
 ताडयिता हन्ता सन् वध वज्रम् यमम् शुद्धोऽपि यमिरत्र सामर्थ्याद् उत्पूर्वार्थे द्रष्टव्य ।
 उद्यमम् उद्यतवानस्मि उच्चैः क्षिप्तवानस्मि तस्थोपरि । कीदृशस्य शुष्णस्य । य शुष्ण
 न ररे न रातवान् न दत्तवान् । किम् । आर्यम् नाम^३ अर्थस्येदम् 'आर्यम् । अर्थस्य'^४
 त्रिभुवनेश्वरस्य मम नाम इन्द्र इत्येतत् । दस्यवे 'दसु उपक्षये' । शत्रूणा उपक्षपयित्रे
 मष्टम् । मत्तोऽन्यो न कश्चिदस्ति इन्द्रनामा । अहमेव इन्द्र इति । बलाभिमानेन मम
 नामापहृतवान् य शुष्ण, तस्य हन्ता ससहम् उच्चैस्तस्थोपरि वज्र क्षिप्तवान्
 अस्मीत्यर्थं ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अहम् आच्छादकम् शत्रुपुरम् कवये उशनसे शिश्रथम् 'आयुधैः, अहम्' कुत्सम् अरक्षम्
 एभि रक्षणैः, अहम् शुष्णस्य इनयनार्थम् 'आयुधम् उदयच्छम्', य अहम् न दत्तवान्
 'अस्मि आर्याणां दयम् उदकम् असुराय इति ॥ ३ ॥

अहं पितेव वेतसून् अमिष्टये तुप्रम् कुत्साय स्मदिभं च रन्धयम् ।

अहं भुवं यजमानस्य राजनि प्र यद्भरे तुजये न प्रियाधृषे ॥ ४ ॥

अहम् । पिताऽईव । वेतसून् । अमिष्टये । तुप्रम् । कुत्साय । स्मत्ऽईभम् । च । रन्धयम् ।
 अहम् । भूम् । यजमानस्य । राजनि । प्र । यत् । भरे । तुजये । न । प्रिया । आऽधृषे ॥ ४ ॥

उद्गीथ० अहम् पिता इव यथा पिता पुत्रान् ससाधयति वशमानयत्यात्मन परिचर्याद्यर्थम्, एवम्
 अहम् वेतसून् बहुवचनसामर्थ्याद् अत्र पितृशब्देन पुत्रा उच्यन्ते । कार्यकारणयोरभेदोपचारात् ।
 वेतसो राज्ञ पुत्रान् रन्धयम् अडभावश्छान्दसत्वात्^{१०} । अरन्धयम् ससाधितवानस्मि स्ववशे
 कृतवानस्मि । किमर्थम् । अमिष्टये यागाभिमुत्पयेन मम यजमानायेत्यर्थं । किञ्च तुप्रम्
 तुप्रनामान राजानम् कुत्साय कुत्सस्य ऋषे अर्थाय स्मदिभम् च प्रशस्यद्दस्तितन च राजानम्
 अन्वर्थसञ्चिन रन्धयम् ससाधितवानस्मि कुत्सस्य वशमानीतवानस्मीत्यर्थं । किञ्च अहम् भुवम्
 भवामि यजमानस्य सर्वस्य एव स्वभूते राजनि गुणे दीप्ते यज्ञे । अथवा राजशब्द
 लुप्तभावप्रत्ययोऽत्र द्रष्टव्य । अहम् भवामि सर्वस्य यजमानस्य राजत्वे ईश्वरत्वे, स्वामी
 भवामीत्यर्थं । किञ्च यद् यदा प्र भरे प्रहरामि शत्रोरपरि वज्रम् तुजये हिंसनाय, तदा प्रिया
 मम प्रियाणि देवसौत्यानि न आधृषे आधर्षणाय अभिभवनाय शत्रुभ्यो न, प्रयच्छामीति
 शेष ॥ ४ ॥

१. अन्व मूको २ शास्त्रा० मूको ३ नास्ति वि०. ४. नास्ति मूको. ५-५. भार्यस्य मूको.
 ६-६ नास्ति वि० अ०. ७-७. 'ये मुद्कयं वि० अ०. ८-८. 'स्वार्थां वि० अ० ९. अन्वयम् वि० अ
 १०. अनभावाच्छान्दस ('छान्द वि० अ)त्वात् मूको

वेङ्कट० अहम् पिता इव पुत्राय^१ वेनसूत्र नाम जनपदान्^२ क्षभीच्छते तत्स्वामिनम् तुष्टम् सदिभम्^३ च द्वौ
कृत्साय वशम् अनयम् । अहम् भुवम् गजमानस्य विराजनाथम् प्र हरामि^४ यस्मात् तस्मै
यजमानाय पुत्राय इव प्रियाणि धनानि शत्रूणामाधर्षणाम ॥ ४ ॥

अहं रन्धयं मृगयं श्रुतर्वणे यन्माजिहीत वयुना चनानुपक् ।

अहं वेशं नम्रमायवेऽकरमहं सव्याय पद्गृभिमरन्धयम् ॥ ५ ॥

अहम् । रन्धयम् । मृगयम् । श्रुतर्वणे । यत् । मा । अजिहीत । वयुना । चन । अनुपक् ।

अहम् । वेशम् । नम्रम् । आयवे । अकरम् । अहम् । सव्याय । पद्गृभिमम् । अरन्धयम् ॥ ५ ॥

उद्गीथ० अहम् रन्धयम् संसाधितवानसि मृगयम् नाम राजानम् ध्रुतर्वणे श्रुतर्वनाशः ऋपेः राज्ञो वा
अर्थाय । कस्मान् । यत् यस्मान् मा माम् अजिहीत गतवन्ति सम्प्रन्धित्वेन सम्प्राप्तवन्ति ।
कथम् । आनुपक्^५ 'आनुपूर्वेण नित्यगमारभ्य'^६ अन्वयच्छेदेनैत्यर्थः । वयुना चन वयुनान्मपि ।
न केवलम् अभिजनवल्गुशैथिल्यदीनि, परानुग्रहप्रज्ञा अपीत्यर्थः । किञ्च अहम् वेशम् प्रतिवेद्यं
संयोजितम् नम्रम् नमनशीलं विधेयम् आयवे मनुष्यस्य अर्थाय आयोर्वा राज्ञोऽर्थाय अकरम्
कृतवानसि । किञ्च अहम् सव्याय सव्यनाम्नो मम पुत्रस्यार्थाय पद्गृभिनामानम् अरन्धयम्
साधितवानसि सद्गमितवानस्मीत्यर्थः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अहम् वशम् अनयम् मृगयम् नाम ध्रुतर्वणे, यदा माम् प्राप्तवान् श्रुतर्वा प्रज्ञानेन अनुपक्तः ।
चन इति पूरणम् । अहम् वेशम् नाम प्रणतम् कृतवानसि आयवे । अहम् सव्याय ऋपये
पद्गृभिम नाम वशम् अनयम् इति ॥ ५ ॥

‘इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये सप्तमो वर्गः’ ॥

अहं स यो नववास्त्वं वृहद्वर्धं सं वृत्रेषु दासं वृत्रहारुजम् ।

यद्वर्धयन्तं प्रथयन्तमानुपग् दूरे पुरे रजसो रोचुनाकरम् ॥ ६ ॥

अहम् । स । यः । नववास्त्वम् । वृहद्वर्धम् । सम् । वृत्राऽर्धं । दासम् । वृत्रहृत् । अरुजम् ।

यत् । वर्धयन्तम् । प्रथयन्तम् । आनुपक् । दूरे । पुरे । रजसः । रोचुना । अकरम् ॥ ६ ॥

उद्गीथ० अहम् वृत्रहा वृत्रस्य हृत्वा^१ सः य अहम् वृत्रा इव द्वितीयैकवचनस्य आकार आदेशः ।
यथा वृत्रम् असुरं सम्पूर्णितवानसि^२, एवम् नववास्त्वम् नववास्त्वम् अभितवृहं नववृत्वायुपक्वृष्टं
वा वृत्रदपम् महारथम् दामम् उपक्षपयित्वम् अन्वर्धयन्तं श्विनम् असुरम् सम् अरुजम् संरक्षणवानसि
वृत्रेण सम्पूर्णितवानस्मीत्यर्थः । कदा । यत् यदा वर्धयन्तम् ऐश्वर्योभिर्वृत्राऽऽरुजान् वृष्टं
कुर्वन्तम् प्रथयन्तम् पुत्रपौत्रादिप्रजाविरहारेण च विरवारयन्तम् आरमानम् आनुपक् आनु-

१. पुरो वि^३ अ^३; पुर्वे वि^३. २. 'वदम् मूढो. ३. रमदित् वि^३ अ^३. ४. मत^३ वि^३.

५-६. आनुपूर्वेण नित्यगमारभ्य मूढो. ७. 'नुवम् वि^३ अ^३; 'नुवम् वि^३. ८. 'नि म. ९. अ^३. ९-९. नारित
मूढो. १०. वृ मूढो. १०. '(सगित्वा मूढो.

पूर्वेषु अव्यवच्छेदेनेत्यर्थं, दूरे त्रिप्रकृष्टे पारे परस्मिन्नर्थे^१ रजसं शुलोकस्य^२ अव्यवभूते रोचना द्वितीयैकवचनस्याऽऽकार आदेशः । रोचन दीपनशीलं देवजनम् अकरम् कृतवानस्मि, तदा ॥ ६ ॥

षेड्कट० अहम् स अस्मि, यं नववास्त्वम् बृहद्रथम् च वृत्रम् इव असुरम् सम् अहन्त्म् वृत्रहा, यदा^३ वर्धमानम् प्रथमानम् च अनुपकृतं^४ नववास्त्वं बृहद्रथं च लोकेषु दूरे पर्यन्ते आत्मीयेन तेजसा अकरम् अपनोदितवान् अस्मि इत्यर्थं ॥ ६ ॥

अहं सूर्यस्य परिं याम्याशुभिः प्रैतशेभिर्बर्हमान् ओजसा ।

यन्मां सावो मनुप आहं निर्णिज् ऋधक् कृपे दासं कृत्व्यं हथैः ॥ ७ ॥

अहम् । सूर्यस्य । परिं । यामि । आशुभिः । प्र । एतशेभिः । बर्हमान् । ओजसा ।

यत् । मा । साव । मनुप । आहं । नि । ऽनिजे । ऋधक् । कृपे । दासम् । कृत्व्यम् । हथैः । ७ ।

उद्गीथ० अहम् आदित्यात्मना स्थितं सन् परि यामि सर्वतो गच्छामि मेरु प्रदक्षिणमावर्तं इत्यर्थं । केन उह्यमानं । सूर्यस्य स्वभूतैः आशुभिः क्षिप्रगामिभिः एतशेभिः अश्वैः प्रबहमानं प्रकर्षेण उह्यमानं ओजसा बलेन बलनिमित्तेन महता वेगेनेत्यर्थं । अथवा अहं सूर्यात्मना स्थितं सन् परियामि सर्वतो गच्छामि मेरु प्रदक्षिणम् आवर्तं मम सूर्यस्य स्वभूतैः आशुभिः अश्वैः सह प्रबहमानं प्रकर्षेण वहन्नादित्यरथं बलेन । वायुरज्जुभिः किलादित्यमण्डलम्^५ आकृष्यत इत्यथमर्थो व्याख्यातः । किञ्च यत् यदा मां माम् माव सोमस्याभिपोता मनुप मनुष्यं स्तुतिभिः आहं ब्रवीति स्तौति इत्यर्थं, निर्णिजे दशापवित्रेण शोषयित्रा^६ परिपूते मदर्थं संहृते सोमे, तदा स्तुत्या सोमवानेन च बृहदीये सन् ऋधक् कृपे प्राणैर्वियोजयामीत्यर्थं, दासम् उपक्षपयितव्यम् कृत्यम् कर्तनीयं छेत्तव्यं च शत्रुम् हथैः हननैर्वज्रप्रहारैः ॥ ७ ॥

षेड्कट० अहम् सूर्यस्य स्वभूतैः परि यामि अश्वैः एतशैः प्रकर्षेण उह्यमानो बलेन । यदा माम् यजमानस्य अभिपय ब्रवीति शत्रो निर्णेजनाय अपनोदितुं शत्रुम्, तदा^७ पृथक् करोमि तस्य यजमानस्य छत्तव्यम् दासम् आयुधैः ॥ ७ ॥

अहं सप्तहा नहुपो नहुष्टरः प्राश्रान्यं श्वंसा तुर्वशं यदुम् ।

अहं न्यर्ण्यं सहसा सहस्करं नव् ब्राधतो नवतिं च वक्षयम् ॥ ८ ॥

अहम् । सप्तहा । नहुप । नहुऽतर । प्र । अश्रवयम् । श्वंसा । तुर्वशम् । यदुम् ।

अहम् । नि । अर्ण्यम् । सहसा । सह । करम् । नव । ब्राधत । नवतिम् । च । वक्षयम् ॥ ८ ॥

१ अर्थे वि^१ २ शुलो^२ मूको ३ यथा मूको ४ अनुकृतम् मूको. ५ ऽण्डले वि^३ अ ६ अत्र मूको ७ ७. परिर्णय मि वि^३, पयिवाति वि^३; पयियाति अ^३. ८. प्रकर्षेण मूको. ९ तथा मूको.

उद्गीथ० अहम् सतदा सत नमुच्यादीन्^१ अमुरान् हतवान् नहुप नहुपस्य राज्ञोऽर्थाय ।
 तदुक्तम्—‘अवर्ध्वो य उरण जघान’ (अ २, १४, ४) इत्यत्र । नहुष्टर ‘नद वन्धने’ । नदुष्टर
 अतिशयेन नदा शत्रुणा नागपाशत निगलैश्च वन्धनस्य कर्ता । किञ्च प्र अश्रावयम् प्रकर्षेण
 श्रावितवानस्मि युद्धकाले अभयशब्दम् ‘मा भर्षी’ इत्युक्तवानस्मि इत्यर्थे, शत्रुणा बलेनातप
 रिप्राणममर्षेण, युक्तत्वादिति शेष, तुर्वशम् राजानम् यदुम् च । किञ्च अहम् अन्यम्
 शत्रुम् सह अन्तर्णीतमवर्धमेतन्^२ । सहस्रन्तम् महाबलमित्यर्थे, सहसा बलेन नि षरम् नाचं
 करोमि अभिभवामीत्यर्थे । किञ्च नव नवतिम् च वाधत ॥ ‘वाध’ (निघ २, ९)^३ इति
 बलनाम । गधयत् बलयत् शत्रून् वलयम् बहामि^४ जीवितान्त प्रापवामीत्यर्थे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० ‘सत यपुर धर्म शारदी’ (अ १, १७४, १) इत्युक्तम् । अहम् सतदा हविर्भिर्मा
 बन्त अत्यन्त वन्धक प्र अश्रावयम् जने बलेन तुर्वशम् यदुम् च । अहम् आन्मीयेन सहसा
 अन्यम् ‘सहस्रन्तम् नि^५ करोमि, नव च पुरी नवतिम् च वर्षमाना देशान्तर प्रापयम् व्यनादा-
 यमिति^६ ॥ ८ ॥

अह सत स्रतौ धारयं वृषां द्रविन्वः पृथिव्यां मीरा अर्थि ।

अहमर्णामि त्रि तिरामि सुकृत्तुर्थुधा विदं मनवे गातुमिष्टये ॥ ९ ॥

अहम् । सत । स्रतौ । धारयम् । वृषां । द्रविन्वः । पृथिव्याम् । मीरा । अर्थि ।

अहम् । अर्णामि । त्रि । तिरामि । सुकृत्तु । युधा । विदम् । मनवे । गातुम् । इष्टये ॥ ९ ॥

उद्गीथ० अहम् सत सतसदृश्याकाङ्क्षेण नदान् सिन्धुलोहितप्रवृत्तान् द्रविन्व द्रविन्व द्रवणशीलान्
 सन्ततवाहिन इत्यर्थे, धारयम् अधारयम् धारितवानस्मि वृषा वपिता सन् । क्व अधारयम् ।
 ‘पृथिव्याम् अत्रि पृथिव्या मध्ये । क्रीटशान् । सारा सरणशीलान् । नरवाभारद्वन्द्वस ।
 युक्तु दोभनक्रमां च अहम् अर्णाम उदकानि वि तिरामि प्रयच्छामि । किञ्च अहम् युधा
 सम्प्रदारण^१ अमुरान् परानित्य विदम् लब्धवानस्मि मनवे मनुष्यस्वार्थाय गातुम् देवान् प्रति
 गन्तार यन्तु इष्टये देवयागाय ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अहम् सत नदी अधारयम् वृषा द्रवन्ती पृथिव्याम् सरणशीला । अहम् उदकानि
 प्रयच्छामि सुकृतां । युद्धेन प्रयच्छामि मनुष्याय मार्गम् यन्मानाय ॥ ९ ॥

अहं तदासु धारयं यदासु न देवश्चन त्वष्टाधारयदुश्रुत् ।

स्पाहं गवामूर्धःसु वृक्षणास्त्रा मधोर्मधु श्वात्तुं मोमंम्राशिरंम् ॥ १० ॥

१ प्राच्यां मूको. २, अन्ति^१ वि. ३. वदं वि^२ मूको ४ प्राचन् इति महद्वाम
 (निघ ३, ३), ५ ५. मश्विनमि वि^३ इतिनगिन अ^४, सहस्रम नति वि. ६ व्यनादा^५ मूको.
 ७. नास्ति मूका ८ *१९२ वि, *१९ वि अ ९-९ नास्ति मूका, पूर्वै स्तापणानुवाचिणी इ

अहम् । तत् । आसु । धारयम् । यत् । आसु । न । देवः । चन । त्वष्टा । अधारयत् । रुशत् । स्पार्हम् । गवांम् । ऊर्धःऽसु । वक्षणासु । आ । मधोः । मधु । श्चाऽयम् । सोमम् । आऽशिरम् ॥ १० ॥

उद्गीथ० अहम् एव तत् पयः आसु गोषु धारयम् धारयामि वृष्टिप्रदानद्वारेण यवसोदकम् जनयन् । यत् पयः आसु गोषु देवः चन देवोऽपि त्वष्टा आदित्यो वा देवशिल्पी वा प्रजापतिर्वा न अधारयत् धारयितुं न शक्नोति । कीदृशम् पयः । रुशत् रोचिष्यु स्पार्हम् स्पृहणीयम् । गवां केषु प्रदेशेषु धारयसि । गवाम् ऊर्धःसु इति प्रतिवचनम् । किञ्च वक्षणासु नदीषु च धारयामि मधु उदकम् । कीदृशम् । श्चाऽयम् क्षिप्रगामीत्यर्थः । क्रियन्ते काष्ठे धारयसि इति चेत्, 'आ मधोः आ वृष्टयुदकात्' यावद् आगामिवर्षासु 'वृष्टयुदकं पातयिष्यामि' तावदित्यर्थः । किञ्च सोमम् आशिरम् सोमं च आशिरं च धारयामि हविष्ट्वेन । क । सामध्यांद् यज्ञे ॥ १० ॥

वेङ्कट० अहम् तत् आसु गोषु अधारयम्, यत् आसु गोषु त्वष्टा अपि देवः न अधारयत्, दीप्तं पयः स्पृहणीयम् गवाम् ऊर्धसु बहनशीलासु अत्यन्तं स्वादु सुखावहम् सोमम् प्रति आशिरम् ॥ १० ॥

एवा देवाँ इन्द्रो विव्ये नून् प्र च्यौत्नेन मघवाँ सत्यराधाः ।

विश्वेत् ता ते हरिवः शचीवोऽभि तुरासः स्वयशो गृणन्ति ॥ ११ ॥

एव । देवान् । इन्द्रः । विव्ये । नून् । प्र । च्यौत्नेन । मघर्वा । सत्यर्वाधाः ।

विश्वान् । इत् । ता । ते । हरिऽवः । शचीऽवः । अभि । तुरासः । स्वऽयशः । गृणन्ति ॥ ११ ॥

उद्गीथ० एव एवम् अनेन उक्तप्रकारेण देवान् प्रति इन्द्रः प्र विव्ये प्रकर्षेण गच्छति अनुग्रहीतुम् नून् मनुष्यांश्च प्रति च्यौत्नेन बलेन, शत्रून् अभिभूयेति शेषः, मघवा धनवान् सत्यराधाः सत्यधनः सत्यवादी ऋतधामेत्यर्थः । पूर्वार्धेन स्तुत्वेदानीं प्रत्यक्षीकृत्य स्तौति । अत एव च भिन्नवाक्यताऽनयोः । विश्वा इत् ता यानि मयोक्तानि सामध्वयंकृतानि कर्माणि तानि सर्वाण्येव ते तव स्वभूतानि हे हरिवः । हर्यश्च ! शचीवः ! रसानुप्रदानवृत्रवधादिकर्मवन् ! प्रज्ञावन् ! वा तुरासः तुराः परया भक्त्या योगात् त्वरिताः सन्त 'आहताः सन्त' इत्यर्थः, स्वयशः तव स्व' यशः तव स्वभूतार्थं कीर्तिं चेत्यर्थः, अभि गृणन्ति अभिष्टुवन्ति स्तोतारः । कर्मकीर्तिस्तुतिद्वारेण तद्वस्तुतिरिहोच्यते । रसानुप्रदानवृत्रवधादिकर्मकीर्तिमन्ते च त्वां सर्वे स्तोतारः स्तुवन्तीत्यर्थः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अथ इन्द्रभावम् अपहायेन्द्रं स्तौति—एवम्^{१०} देवान् मनुष्यान् च इन्द्रः प्र विव्ये स्वेषु कार्येषु

१-१. वृष्टयुदका मूको. २-२. 'करानभिधामि मूको. ३. अभि वि'; नास्ति अ'. ४. अस्तापा' वि' अ'; तापा' वि'. ५. वयं वि'. ६. अन्नं ग्रही' मूको. ७. 'भविष्य' मूको. ८-८. नास्ति वि' अ. ९. स्वयं मूको. १०. 'वम् देवम् मूको.

प्रगमयति । 'तस्मान् पराचीः प्रजाः प्र वीयन्ते प्रतीचीर्जायन्ते' (तै ६, ३, १, ४-५) इति
ब्राह्मणम् । अथेन मया मन्वधनः । विधानि एव तानि ते हरितः । शचीवः ! कर्माणि अभि गृणन्ति
स्वरमाणाः हे स्वभूतयशः ! इति ॥ ११ ॥

'इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये अष्टमो वर्गः' ॥

[५०]

'विकृष्ट इन्द्र क्रयिः । इन्द्रो देवता । उगती छन्दः, तृतीयाचतुर्थ्यौ
अभिमयारिण्यौ, पद्ममी त्रिष्टुप्' ।

प्र वो महे मन्दमानायान्धसोऽर्चो विश्वानराय विश्वाभ्ये ।

इन्द्रस्य यस्य सुमेखं महो महि श्रवो नृष्णं च रोदसी सपुर्वतः ॥ १ ॥'

प्र । वुः । महे । मन्दमानाय । अर्चःसः । अर्चं । विश्वानराय । विश्वाभ्ये ।

इन्द्रस्य । यस्य । सुसमेखम् । महः । महि । श्रवः । नृष्णम् । च । रोदसी इति । सपुर्वतः ॥ १ ॥

उद्गीथ० उत्तरं मूकम् 'प्र वो महे' इति सप्तधंम् ऐन्द्रम् इन्द्रो धृक्पुत्रो ददशं । प्र वो महे इति ...
कस्मान् कारणान् प्रायेत यूयं स्तुतिम् इन्द्रावेमिति ... ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्र उच्चारय स्वं महते गोमेन मोदमानाय सर्वस्य नेत्रे सर्वस्य भावयित्रे । यस्य इन्द्रस्य सुष्टु
महतीयम्' बन्धु महं श्रवणीयम् नृष्णम् च आवाशुयिष्यो परिचरतः । महोनृष्णयोरुभयो भेदः ॥ १ ॥

मो चिन्नु मर्या नर्य इनः स्तुतश्चक्रैत्य इन्द्रो भार्वते नरं ।

विश्वामु धृषु वाञ्छत्येषु मरुपते वृत्रे वाप्स्वर्शभि शूर मन्दसे ॥ २ ॥

मः । चित । नु । मर्या । नर्यं । इन । स्तुतः । चक्रैत्यः । इन्द्रः । माऽर्षते । नरं ।

विश्वामु । धुःऽसु । वाञ्छत्येषु । स्तुतःपुन । वृत्रे । वा । अप्सु । अभि । शूर । मन्दसे ॥ २ ॥

उद्गीथ० यस्मान् म नृष्यो द्वितः इनः सर्वेश्वरः । सः चिन्नु निपातानाम् उच्चावचाधेरान् चिच्छकरोऽत्र
द्वेष्यं । नु इति क्षिप्रनाम । ... ॥ २ ॥

वेङ्कट० म. मनु इन्द्रः मर्या नृदिग. इश्वरः स्तुतः पुन. पुन. 'कर्तव्यः कार्येषु' मरुपतराय मनुष्याय ।
स स्वं सर्वेषु बोद्धव्येषु बलवृत्तयेषु च मरुपते' 'मेवे' वा' उदकेषु 'अभि माधमि' शर ।
वपदर्थे स्तोत्रभिः स्तुयमानः ॥ २ ॥

के ते नर इन्द्र ये तं वृषे ये ते सुभ्रं सधन्वर्शमिषधान् ।

के ते वाजायामूर्याव हिन्विरे के अप्सु स्वामूर्वरासु पार्ष्ये ॥ ३ ॥

१ 'व वि' अ, व विवः वि' २. नास्ति वि' ३-३ नास्ति मूको. ४. वा. (११, ९)
व्याकथयितव्यम् इ. ५. मंतीव वि' अ, मरुपते वि'. ६-६ मूको. ७-७. यवस्ये वि'; 'मरुप
इन्द्रः वि' अ. ८. मरुपते वि' अ; मरुपते वि'. ९-९. 'वा इव मूको. † = वृत्रपते इति भावः इ.
१०-१०. भावि माधमि वि'; प्रवा अ'. ११. मरुप वि'.

के । ते । नरः । इन्द्र । ये । ते । इषे । ये । ते । सुन्नम् । सुधन्यम् । इयक्षान् ।
के । ते । वाजाय । असुर्याय । हिन्विरे । के । अप्सु । स्वासु । उर्वरासु । पौंस्ये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० के ते मनुष्याः इन्द्र। यादशाः तव अन्नाय भवन्ति, ये च त्वदीयम् सुखम् धनयुक्तम्
त्वत्तः प्राप्तुमिच्छन्ति । के वा तुभ्यम् बलाय असुरहनननिमित्ताय हविः प्रेरयन्ति, के वा
उदकाद्यर्थम् इति ॥ ३ ॥

भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणा महान् भुवो विश्वेषु सर्वनेषु यज्ञियः ।

भुवो नृश्रयौतो विश्वस्मिन् भरे ज्येष्ठश्च मन्त्रो विश्वचर्षणे ॥ ४ ॥

भुवः । त्वम् । इन्द्र । ब्रह्मणा । महान् । भुवः । विश्वेषु । सर्वनेषु । यज्ञियः ।

भुवः । नृन् । श्रयौतः । विश्वस्मिन् । भरे । ज्येष्ठः । च । मन्त्रः । विश्वचर्षणे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अभवः त्वम् इन्द्र। स्तोत्रेण महान् । भुवः च सर्वेषु सवनेषु यष्टव्यः । भुवः च नृणाम्
प्यावकः सर्वस्मिन् सद्ग्रामे, प्रशस्यः च मन्त्रयितव्यः सर्वस्य द्रष्टः ! ॥ ४ ॥

अवा तु कं ज्यायान् यज्ञर्वनसो महीं त ओमात्रां कृष्टयो विदुः ।

असो तु कंमजरो वर्धाश्च विश्वेदेता सर्वना तूतमा कृपे ॥ ५ ॥

अवा । तु । कम् । ज्यायान् । यज्ञर्वनसः । महीम् । ते । ओमात्राम् । कृष्टयः । विदुः ।

असः । तु । कम् । अजरः । वर्धाः । च । विश्वा । इत् । एता । सर्वना । तूतमा । कृपे ॥ ५ ॥

उद्गीथ० ... विदुः लभन्ते । किञ्च यः त्वम् अजरः जरारहितः स त्वम् असः 'भव तु'
क्षिप्रम् कम् सुखम् । ईप्सितार्थप्रदानेन अस्माकं सुखकरो भवेत्यर्थः । वर्धाः च पुत्रपौत्रादि-
वृद्ध्या^१ वर्धयिता च भव । किञ्च विश्वा इत् सर्वाण्येव एता एतानि सवना सवनानि
यज्ञान् प्रातःसवनादीनि च^२ तूतमा तूणं क्षिप्रम् कृपे कुरु अङ्गभावप्रतिपत्त्या परिसमापय
इत्यर्थः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० रक्ष क्षिप्रम् प्रशस्ततरः सम्भक्तयज्ञान् । महत्तव रक्षणम् कृष्टयः जानन्तु । भव त्वम् इह
अजरः, क्षिप्रं वर्धस्व च । विश्वानि त्वम् एतानि सवनानि तूणानि कुरुषे ॥ ५ ॥

एता विश्वा सर्वना तूतमा कृपे स्वयं खनो सहसो यानि दधिपे ।

वराय ते पात्रं धर्मणे तना यज्ञो मन्त्रो ब्रह्मोर्द्यत्तं वचः ॥ ६ ॥

^१एता । विश्वा । सर्वना । तूतमा । कृपे । स्वयम् । खनो इति । सहसः । यानि । दधिपे ।
वराय । ते । पात्रम् । धर्मणे । तना । यज्ञः । मन्त्रः । ब्रह्म । उद्व्यतम् । वचः ॥ ६ ॥

उद्गीथ० कस्मादेवमुच्यते । यस्मान् एता एतानि विद्वा सर्वाणि सवना प्रातः सवनादीनि यज्ञान् वा तनुमान्
तृणं क्षिप्रम् कृपे करोषि त्व क्षिप्रम् आगच्छन् । स्वयम् आत्मना हे सूनो ! पुत्र ! सहस्र बलस्य
यानि सवनानि दधिपे वृष्टिप्रदानद्वारेण अङ्गत्प्रतिपत्त्या वा धारयसि । किञ्च वराय श्रेष्ठाय
ते तुभ्यम् पात्रम् इदं सोमस्य पूर्णम् धर्मणे सर्वस्य धारयित्रे, ताना धनं च अस्मदीयम्
यज्ञं च मन्त्रं च कृतं । स्तुतिलक्षणं ब्रह्म अक्षं च सवनीयं पुरोडासादिकम् उच्यतम्,
यद्येदम् 'अर्धकृतं वच' स्तुतिलक्षणं तदपि तत्रैव ॥ ६ ॥

वेङ्कट० एतानि विश्वानि सवनानि^१ तूर्णानि^२ उरुपे । स्वयम् षड् हे^३ सहस्रः सूनो ! यानि धारयसि
शत्रूणां निवारणाय । तव रक्षणं भवतु अस्माकम्, धारणाय च धनम्^४ । तुभ्यम् यज्ञं
यज्ञुहि^५ मह्यं शास्त्रलक्षणम् वच^६ उच्यतम् इति ॥ ६ ॥

ये तै विप्र ब्रह्मकृतः सुते सचा वधूनां च वसुनश्च दावने ।

प्र ते सुभ्रस्य मनसा पथा भुवन् मदे सुतस्य सोम्यस्यान्धसः ॥ ७ ॥

ये । ते । विप्र । ब्रह्मकृतः । सुते । सचा । वसूनाम् । च । वसुनः । च । दावने ।

प्र । ते । सुभ्रस्य । मनसा । पथा । भुवन् । मदे । सुतस्य । सोम्यस्य । अन्धसः ॥ ७ ॥

उद्गीथ० हे विप्र ! मेधाविन्^१ इन्द्र^२ ते तव अर्थाय ये ब्रह्मकृतः । ब्रह्मणोऽन्नस्य सवनीयपुरोडासा-
दिकस्य स्तुतेषां कर्तारं सुते अभिपुते सति सोमे सचा 'निरयमिति अत्रार्थ' । अथवा
सुत इति तृतीयार्थे सप्तमी, सचाशब्दश्च सहायं । सुतेन सोमेन सहैरर्थः । वसूनाम् च
दृष्टधनानां च वसुनः च दृष्टधनस्य च दावने दानाय । दानेन च अत्र तत्पूर्वको लाभो लक्ष्यते ।
त्वत्तो लाभार्थस्य । ते ब्रह्मकृतं सुभ्रस्य स्वर्गसुखस्य पथा प्राप्तिमार्गेण प्र भूवन् प्रकर्षेण भवन्तु
मनसा, स्वया अनुगृह्यमाणा इति शेषः, स्वत्प्रसादान् स्वर्गं प्राप्नुवन्तिवत्यर्थः^३, मदे सति सुतस्य
अभिपुतस्य सोम्यस्य सोममयस्य अधस अन्नस्य सम्बन्धिनि त्वयि तृप्ते सतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ये तै^४ मेधाविन्^५ स्तोत्रकृतः सुते सोमे संभूय बहूनाम् वसूनाम् एकस्य च दानार्थम्, ते
स्तोतार सुखस्य पूजनीयेन मार्गेण प्र भवन्तु मदे सज्जाते तव अभिपुतस्य सोममयस्य
अन्नस्य सम्बन्धिनि इति ॥ ७ ॥

“इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये नवमो वारः” ॥

[५१]

“अयुना देवा ऋषयः, युना मौषीकोऽसि । युजा देवा देवता, अयुनाम् अग्निः । त्रिष्टुप् छन्दः” ॥

महत् तदुल्यं स्थानं तदासीद् येनाविष्टितः प्रविनेशियापः ।

विश्वो अपश्यद्बहुधा तं अग्ने जातैदस्तन्त्रो देव एकः ॥ १ ॥

१ १. 'कृत्तव्यं मूको. २. नास्ति वि' अ^१; 'वतानि वि'. ३. सवनानि वि'. ४. नास्ति वि'.
५. गत्यम् वि'. ६. योषि वि'^१; यन्दि अ'. ७. वचन वि'. ८ ८. 'भियथं वि' अ. ९. 'कृत्तीयर्थं
मूको. १०. ये वि'. ११-११. नास्ति मूको.

'महत् । तत् । उल्बम् । स्थविरम् । तत् । आसीत् । येन । आऽविष्टित । प्रऽविवेशिथ । अप ।
विश्वा । अपश्यत् । बहुधा । ते । अग्ने । जातऽवेद । तन्व । देव । एक ॥ १ ॥

उद्गीथ० उत्तराणि त्रीणि सूक्तानि 'महत्तदुल्बम्' 'विश्वे देवा शास्तन 'यमँच्छाम मनसा' इत्यादीनि
नवचंपदृचैकादशार्चानि, विश्वेपा च देवाना सौचीकस्य चाग्ने सवादसूक्तानि । प्रथमस्य
सूक्तस्यायुज सर्वा वैश्वदेव्य, युज आग्नेय्य । द्वितीय च सूक्तम् आग्नेयम् । उत्तम वैश्वदेवम् ।
'तद्य वाच', 'पञ्च जना मम होत्र जुपन्ताम्' (ऋ १०, ५३, ४, ५) इत्येते च
द्वे आग्नेय्यौ । 'सवादेषु च सर्वेषु यं ऋषि सैव देवता' (जु. श्रुदे २, ८६-८७) इति
वचनाद् ऋषिदेवतयो एकत्वम् । 'महत् तदुल्ब स्थविर तदासीत्, येनाविष्टितो वपट्कार-
भयाद् अग्निरप्सु प्रविवेश' इतीतिहास । विश्वे देवा सौचीकमग्निमाहु — महत्
परिमाणत तत् उल्बम् जरायुपर्याय^१ गर्भवेष्टनम् स्थविरम् स्थूल च तत् आसीत्
अभूत्, 'यन उल्बेन' आविष्टित आवेष्टित प्रविवेशिथ वपट्कारभयात् प्रविष्टवानसि^२ त्वम्
अप । किञ्च विश्वा ऋतुषु अप्सु शोषधीषु च प्रविष्टा अपश्यत् दृष्टवान् बहुधा अनेकप्रकारम्
ते तव स्वभूता हे अग्ने! जातवेद ! तन्व मूर्ती^३ देव एक ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अम्रस्त्रयो ज्यायासो भ्रातर आसन् । ते देवेभ्यो हव्य वहत प्रामीयन्त । सोऽग्निरविभेदिथ
वाव स्य आर्तिमारिष्यतीति । स निलायत । सोऽप प्राविशत् । त देवता प्रेममैच्छन्' (तै २, ६, ६, १)
इति ब्राह्मणम् । सत्र^४ देवाना वचनम्—'महत् तत् उल्बम्' इति । महत् तत् प्रावरणम् स्थूलम्
च आसीत्, येन 'आवेष्टित त्वम् अग्ने!' प्रविष्टवानसि उदकम् । तस्य उल्बस्यान्त^५ तव तनूव्यांता
बहुधा एक देव अपश्यत् अग्ने! जातव्रज्ञ^६ ॥ १ ॥

को मां ददर्श कृतमः स देवो यो मे तन्वो बहुधा पर्यपश्यत् ।

काहं मित्रावरुणा क्षियन्त्यग्नेरिश्वाः समिधो देवयानीः ॥ २ ॥

क । मा । ददर्श । कृतम । स । देव । य । मे । तन्व । बहुधा । परिऽअपश्यत् ।

क । अहं । मित्रावरुणा । क्षियन्ति । अग्ने । रिश्वा । समऽइधं । देवऽयानी ॥ २ ॥

उद्गीथ० देवैरेवमुक्तोऽग्निस्तान् पृच्छति—क असौ देव य मा मामग्निम् ददर्श दृष्टवान्, पूर्वमिति शेष ।
कृतम स देव य मे मम अग्ने स्वका तव बहुधा बहुप्रकारम् पर्यपश्यत् सर्वतो दृष्टवान्,
पश्चादिति शेष । कस्मादेव वाक्यशेषेण च्यारुष्यायत । 'त यमश्च वरुणश्चावपश्यताम्'^१ (शान्ता १, २)
इति शाङ्खायनश्रुते^२ । अनुपूर्वम् इति च्याख्यायते । क अहं क्व च हे मित्रावरुणा! मित्रावरुण-
ग्रहणमत्र प्राधान्यात् । अथवा सर्वदेवोपप्रदर्शनार्थम्^३ । हे मित्रावरुणौ! परीक्षितार^४ विश्व देवा !
इत्यर्थं, क्षियन्ति निवसन्ति अनुप्रविष्टास्तितृष्णीत्यर्थं, अग्ने मम स्वभूता विश्वा सर्वा
समिध समिद्धा सन्दीप्ता तन्व देवयानी देवान् प्रति गन्व्य ॥ २ ॥

१ १ या (६, ३५) निगमोऽयं २. च वि, नास्ति वि अ ३ *पर्याय वि. ४ ४ तद्
ये वि, योनौ तद् उल्बेन वि अ ५. विप्रवानसि मूको ६ कर्त्ता मूको ७. तु वि अ.
८-८. आवे वि अ ९ उल्बस्यां वि अ. १०. *श्च स्वपं वि. ११ सखान्तरथुं मूको
१२. सर्वपदं वि. १३ परिक्षित मूको

वेङ्कट० तद् इदम् अग्नेर्पचनम् — व मा ददर्श । कनम स देव, य मम तनूः बहुधा
 निरिष्टाः पर्यपश्यत् । व हे मित्रावरणो! ता भ्यासा समिद्धा तन्वो देवयानसाधनभूताः
 मदीया निरसन्ति इति देवानां मुखत स्थितौ स प्रभ कुवाणो मित्रावरणौ पृच्छति । २॥

ऐच्छाम त्वा बहुधा जातवेदः प्रविष्टमग्ने अप्सोर्पधीषु ।

तं त्वा यमो अचिकेचित्रभानो दशान्तरुष्यादतिरोचमानम् ॥ ३ ॥

ऐच्छाम । त्वा । बहुधा । जातऽवेद । प्रऽविष्टम् । अग्ने । अप्सु । ओर्पधीषु ।

तम् । त्वा । यम । अचिकेत् । चित्रभानो इति चित्रभानो । दशऽअन्तरुष्यात् । अतिरोचमानम् ॥ ३ ॥

उद्गीथ० देवा आहु — ऐच्छाम अन्विष्टवन्तो^१ यमम् त्वा त्वामग्निम् बहुधा बहुप्रकारम् हे जातवेद ।
 अम । प्रविष्टम् अप्सु ओपधाषु । ऋतुषु^२ च श्रुतिदर्शनात् । इत्यम् तम् त्वा त्वाम् यम अचिकत्
 ष्टवान्, वरणश्च । 'त वरणश्च यमश्च वपश्यताम्'^३ (शांखा १, २) इति श्रुते । हे चित्रभानो विचित्रदीप्ते^४
 दशा तदृष्यान् दशान्तरुष्यादिति विभक्तिवचनव्यत्यय कार्यम् । दशान्तर्निवासान्^५ अतिरोचमानम्
 अतीत्य ष्कादशे निवासे उपित्वा दीप्यमानम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० नीचीनं त्वाम् अनु ऐच्छाम^६ जातवेद । बहुधा निलीनम् प्रविष्टम् अग्ने! अप्सु^७ च
 ओपधीषु च । तम् त्वा यम अनानात्^८ चित्रदीप्ते^९ दशान्तरुष्यान् अतिरोचमानम् । अन्तरुष्य
 गृहम् आवासस्थानम् । दशत्वविशिष्टं गृहम्^{१०} आवासस्थानम् अतीत्य रोचमानम् । अग्नेर्हि गृहानि
 दशाऽऽवासस्थानानि भवति — पृथिव्यादयस्त्रय अग्न्यादयस्त्रय आप ओपधयो वनस्पतय
 पुरपशीर चेति ॥ ३ ॥

होत्राद्दहं वरुण विभ्यदायं नेदेव मा युनजन्नत्र देवाः ।

तस्य मे तन्नो बहुधा निर्विष्टा एतमर्थं न चिक्रेताहमग्निः ॥ ४ ॥

होत्रात् । अहम् । वरुण । विभ्यत् । आयुम् । न । इत् । एव । मा । युनजन् । अत्र । देवा ।
 तस्य । मे । तन्नं । बहुधा । निर्विष्टा । एतम् । अर्थम् । न । चिक्रेत् । अहम् । अग्नि ॥ ४ ॥

उद्गीथ० अग्निराह — होत्रान् होतृकर्मण कर्तव्यान् अहम् हे वरुण ! विभ्यन् आयुम् आगतवानस्मि
 दूर नष्टोऽस्मीत्यर्थं । न इत् एव न शब्दोऽत्र मादर्थे, युनजन् इत्येतेन सम्बध्यते । इच्छन्दा
 यस्मादर्थं । एवशब्दस्तरस्मादथ । एव च योचना कार्या — यस्माद्दह होत्राद्^{१२} विभ्यदायम्, तस्मान्
 मा मा न युनजन् मा नियुजन्तिवत्यर्थं, अत्र अस्मिन्^{१३} होतृकर्मणि कर्तव्येन । तस्य
 म योऽह होत्राद् विभ्यदायम् तस्य मम तव बहुधा बहुप्रकारम् बहुषु स्थानेषु

१ 'नू वि' अ^१; तन्न वि^२ २ २ नास्ति वि^३. † 'ष्टा वि' अ^४. ‡ 'द्वयासा' वि^५ अ^६.
 ३ मापु ष्टवतो वि^६. ४ नास्ति वि^७. ५ ५ यस्मान्वपश्यति वि^८ अ^९ ६ 'यसतान् मूको
 ७ 'र्हि वि^{१०}. ८ 'नो' मूको. ९ नास्ति वि^{११}. १० अजाया वि^{१२} अ^{१३}, अनाना वि^{१४}. ११. शब्दम्
 वि^{१५} अ^{१६} १२ होतृ मूको. १३ तस्मिन् मूको.

पूर्वोक्तेषु अबादिषु निविष्टा 'होतृकर्मकर्तृत्वम् अनिच्छन्त्य' सत्यं सवृत्ता स्थिता इत्यर्थः । यत एवम् अतः एतम् होतृकर्मलक्षणम् अर्थम् प्रयोजनम् न चिकेत न जानामि, कर्तुं न शक्नोमीत्यर्थः, अहम् अग्नि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हव्यवहनार्थं वरुण ! विभ्यत् अहम् गतवान् अस्मि । न एव माम् पुनश्च अस्मिन् हौत्रे युञ्जन्तु अमी देवा । तस्य मम तन्व बहुधा निविष्टा । तदिदं कार्यम् भवद्भि उच्यमानं हव्यवहनम् न बुध्ये अहम् अग्नि कर्तव्यम् इति ॥ ४ ॥

एहि मनुर्देवयुयुञ्जकामोऽरकृत्या तमसि क्षेप्यमे ।

सुगान् पथः कृणुहि देवयानान् वह हव्यानि सुमनस्यमानः ॥ ५ ॥

आ । इहि । मनु । दे०ऽयु । य०ऽकाम । अ०ऽकृत्य । तमसि । क्षेपि । अ०ग्ने । सु०गान् । पथ । कृ०णुहि । दे०व०यानान् । वह । ह०व्यानि । सु०मन०स्यमान ॥ ५ ॥

उद्गीथ० देवा आहु — आ इहि आगच्छ होतृकर्म कर्तुम् । कस्मात् । यत मनु अधिकृतमनुष्यं देवयु देवान् स्तोत्रं यष्टु च कामयमानं यज्ञकामं यज्ञान् कर्तुं कामयमानश्च आस्ते । एतत् ज्ञात्वा किमर्थम् अरकृत्य अलकृत्य निवार्यं होतृकर्म न करोमीति प्रतिषेधं कृत्वा तमसि अन्धकारे 'अपाम् मध्ये' क्षेपि निवससि हे अग्ने ! । आगत्य च सुगान् सततप्रहृतान् पथं कृणुहि कुर देवयानान् देवान् प्रति गमनसाधनान् स्वर्गमार्गान् । वह प्रापय देवान् प्रति हव्यानि हवींषि सुमनस्यमानं सुमनसं प्रीतियुक्तमनसं अस्मान् कर्तुमिच्छन् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आ गच्छ । सर्वो मनुष्यं देवयु यज्ञकामं भवति । अलङ्कुर्वन् आत्मानं निवससि गृहे जले स्वम् अग्ने । सुगान् मार्गान् कृणु यैर्मनुष्या देवान् प्रति गच्छन्ति । वह इति स्पष्टम् ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये दशमो वर्गः ॥

अग्नेः पूर्वे भ्रातरौ अर्थमेतं रथीणाध्वान्मन्वावरीवुः ।

तस्माद् भिया वरुण दूरमायं गौरो न क्षेमोरविजे ज्यायाः ॥ ६ ॥

अग्ने । पूर्वे । भ्रातरौ । अर्थम् । एतम् । रथीणाध्वान् । अन्वाम् । अन्तु । आ । अन्वरीवुरिति । तस्मात् । भिया । वरुण । दूरम् । आयम् । गौरौ । न । क्षेमो । अविजे । ज्यायाः ॥ ६ ॥

उद्गीथ० अग्ने मम पूर्वे पूर्वकालीया भ्रातरौ अर्थम् एतम् होतृकर्मलक्षणम् प्रयोजनम् रथी इव यथा रथी अध्वानम् अन्वाट्णोति अनुपूर्वं ज्याप्नोति गच्छन्, एवम् अन्तु आ अवरीवुः अन्तुपूर्वम् आट्णवन्तः ।

१-१. 'वने०' रथ मूको, २ करोमीत्यर्थं मूको, ३-३. विभ्य... वि' अं, ४. बहुवना मूको, ५ 'वादनम् वि', ६-६ अपावधि मध्ये मूका, ७. अस्माकम् मूको ८. 'शु वि', ९. नास्ति वि', १०-१० नास्ति मूको ११ रथा मूका.

अनुष्ठानेन व्याप्तवन्त, अनुष्ठितवन्त इत्यर्थे । अनुष्ठाय च वषट्कार मृता इति शेष । तस्मान् कारणात् बहमपि भिया भयेन वषट्कारभयादित्यर्थ, हे वरुण । दूरम् आयम् आगतवानस्मि । किमिव । गौर न यथा गौरमृग क्षेत्रो हृषूणा क्षेप्तु धानुष्कस्य भयात् अविन 'ओत्रिनी भयचलनयो' । आरुपणक्षणे' ज्याया धनुर्गुणस्य दूर गच्छति, पवम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० भूपविर्भुवनपविर्भूतानापतिरिति त्रय अग्ने ज्यायास धातर तमिमम् अर्धम् 'हौत्रम् अनुक्रमेण' आ-वृत्तवन्त यथा सारथि अदानम् आवृणोति । ते च क्रमेण मृता । तस्मान् मरणाद् भयेन बहम् वरुण । दूरम् गतवान् । यथा गौर मृग शरस्य क्षेप्तु धनुष ज्याया कम्पते, तथा प्रचलितोऽस्मि स्वस्मान् स्थानादिति ॥ ६ ॥

कुर्मस्त आर्षुर्जरं यदग्ने यथा युक्तो जातवेदो न रिष्याः ।

अथा वहामि सुमनस्यमानो भागं देवेभ्यो हविषः सुजात ॥ ७ ॥

कुर्म । ते । आर्षु । अर्जरम् । यत् । अग्ने । यथा । युक्त । जातवेद । न । रिष्या ।

अर्थ । वहसि । सुमनस्यमान । भागम् । देवेभ्यः । हविषः । सुजात ॥ ७ ॥

उद्गीथ० देव आहु — हे अग्ने । जातवेद । मरणात् मा भैषी । कुर्म ते तव आयु जीवितम् अजरम् जरारहितम् विनाशरहितम् यत् तत्, यथा येन प्रकारेण युक्त होतृकर्मणि अस्मानि नियुक्त सन् न रिष्या न हिंस्यसे त्रियस इत्यर्थे । अथ अमरस्वकरणान्तरम् वहसि वह प्रापय सुमनस्यमान सुमनस अस्मान् कर्तुमिच्छन् स्वथ वा सुप्रीतमना सन् भागम् स्वस्वम् अशम् देवेभ्य, दानुमिति शेष, देवाना वार्थाय हविष सम्बन्धनम् हे सुजात ! सुमन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० कुर्म तव वयम् आयु अग्ने । जरारहितम् यत् भवति, यथा हविर्वहेने युक्त स्वम् जातवेद न त्रियसे । अथ वह स्व हवि अग्ने । सौमनस्य' कुर्वन् हविष भागम् देवेभ्य शोभनजनन' ॥ ७ ॥

प्रयाजान् मे अनुयाजाँश्च केरलान् ऊर्जस्वन्तं हविषो दत्त भागम् ।

घृतं चापा पुरुषं चौपधीनामग्नेश्च दीर्घमायुर्स्तु देवाः ॥ ८ ॥

प्रयाजान् । मे । अनुयाजान् । च । केरलान् । ऊर्जस्वन्तम् । हविषः । दत्त । भागम् ।

घृतम् । च । अपाम् । पुरुषम् । च । ओपधीनाम् । अग्ने । च । दीर्घम् । आयुः । अस्तु । देवा । ॥

उद्गीथ० अग्निराह — प्रयाजान् मे मह्यम् अनुयाजान् च केरलान् असाधारणान् ऊर्जस्वन्तम् रसवन्तम् हविष मन्व दत्त भागम् स्विष्टदाकपम्, घृतम् च पृथक्पृथक् आज्यभागे अग्निहोत्रादिषु च अगाम् सम्बन्धि

१ अदाकपंश्च भयात् न तपि, अदाकपंशे लगीत्यथ मूको.

२ २ होशान्कं वि', होतं वि'.

३ नामस्य वि' अ', सौमनस्य वि'. ४ या (८, २२) द.

अदभ्य उत्पन्नम् इत्यर्थः, पुरुषम् च पुरुषशब्देनात्र पुंलिङ्गत्वाद् आग्नेयः सवनीयः पशुरुच्यते ।
ते च ओषधीनाम् सम्बन्धिनम् । अथवा पुरु बहु कर्म सनोतीति पुरुषः पुरोडाशः^१ । तं
च दर्शापूर्णमासादिकर्मसु ओषधीनां विकारत्वेन सम्बन्धिनम् । अग्नेः च मम हवींषि बहतः
दीर्घम् आयुः अस्तु हे देवाः । ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तर्हि प्रयाजानुयाजान् सर्वान् मह्यम् दत्त । अवत्ते प्रधाने प्रत्यभिचारणात्^२ सारवन्तं च
हविषः भागम् सर्वस्य दत्त स्विष्टकृदाख्यम्, घृतम् च अन्नयः उत्पन्नम्, पुरुषम् च ओषधीभ्य
उत्पन्नं दत्त । तथाऽस्य अग्नेः दीर्घम्^३ च आयुः अस्तु देवाः । इति । अमुमितिहासं^४ प्रकृत्य^५
कौषीतकिनां ब्राह्मणम्— 'तस्मादाहुराग्नेयाः प्रयाजा आग्नेया अनुयाजा आग्नेयमाज्यम्'
(तु. शांखा १, २) । 'आग्नेयः पुरोडाशो भवति' (श १, ५, ३, २०; २, ४, ४, १२) इति । 'शरीरदायादा
ह वाऽप्रथो भवन्ति' (आमिष्ट ३, ६, २, २२) इति च ब्राह्मणम्, 'पुरुषाहुतिर्ह्यस्य प्रियतमा'
(तं २, २, २, ५) इति च ॥ ८ ॥

तव प्रयाजा अनुयाजाश्च केवलं ऊर्जस्वन्तो हविर्पः सन्तु भागाः ।

तवाग्ने यज्ञोऽयमस्तु सर्वस्तुभ्यं नमन्तां प्रदिशश्चतस्रः ॥ ९ ॥

तव । प्र॒ऽऽयाजाः । अनु॒ऽऽयाजाः । च । के॒वले । ऊर्ज॑स्वन्तः । ह॒विर्पः । स॒न्तु । भा॒गाः ।

तव । अ॒ग्ने । य॒ज्ञः । अ॒यम् । अ॒स्तु । सर्वैः । तु॒भ्यम् । न॒मन्ता॑म् । प्र॒ऽदिशः । च॒तस्रः ॥ ९ ॥

उद्गीथ० एवमुक्त्वा देवा एनं प्रत्युचुः— तव अग्नेः प्रयाजाः अनुयाजाः च केवले असाधारणे
ऊर्जस्वन्तः रसवन्तः हविषः मध्ये सन्तु भवन्तु भागाः भागभूताः । तव एव च हे अग्ने ! यज्ञः
अयम् अस्तु भवतु^६ सर्वः एव । तुभ्यम् नमन्ताम् प्रणमन्ताम् प्रदिशः प्रकृष्टा दिशः चतस्रः
अपि । अथवा 'प्रगतत्वाद् दिग्भिः' सह मिश्रिताः^७ प्रदिशोऽवान्तरदिश उच्यन्ते । ताश्च
इतराश्च चतस्रो दिशः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० प्रयाजादयः तव सन्तु । यज्ञः^८ च अयम् त्वदीयः सर्वः । तुभ्यम् एव नमन्ताम् मुख्याः
चतस्रः दिशः ॥ ९ ॥

^१इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये एकादशो वर्गः^{१०} ॥

[५२]

^१सौचीकोऽभिर्ऋषिः । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^{१०} ।

विश्वे देवाः शास्तरं मा यथेह होता वृतो मनवै यन्निपद्य ।

प्र मे ब्रून भागधेयं यथा वो येन पथा हृण्यमा वो ब्रह्मनि ॥ १ ॥

१. 'शम् मूको. २. प्रत्यभिचारणात् मूको. ३. दीर्घम् वि' अ^१. ४. मिति' रि' अ^२.

५. प्रस्तुत्य वि'. ६. 'वतः मूको. ७-७. 'तत्वारि० मूको. ८. 'तान् मूको. ९. ९ः वि'.

१०-१० नास्ति मूको.

विश्वे । देवा । शास्तन । मा । यथा । इह । होता । वृतः । मनर्थे । यत् । निऽसद्यं ।
प्र । मे । वृत । भागुऽधेयन् । यथा । वृ । येन । पथा । हृव्यम् । आ । वृः । वहानि ॥ १ ॥

उद्गीथ० देवैरेचमुक्तः अग्निराह — हे विश्वे देवाः ! यत्रमानेन युष्माभिश्चाहम्^१ वृतः । इदानीं यूयम्
शान्तन एवमिदं त्वया कर्तव्यमिति अनुशाध्वम् मा माम् । अनुशिएष्व सन् अहम् होता इह
अत्र होतृकर्मणि वेधां यज्ञे वा निपद्य उपविश्य यथा येन प्रकारेण मनवे जानामि यत्
कर्म कर्तुम्, तथैव करिष्यामीति शेष । किञ्च मे मह्यम् प्र वृत प्रकथयत यूयम् भागधेयम्
हविर्भागम् व युष्माकम् स्वभूतम् यथा येन प्रकारेण वहानि, तं प्रकारमिति योजयम् ।
किञ्च येन पथा मामेगं हृव्यम् हविः^२ वः युष्मान् प्रति आ वहानि आभिमुख्येन प्रापयाणि,^३
स पन्थान मह्यम् प्र वृत यूयम् ॥ १ ॥

पेङ्कट० हे विश्वे देवा । माम् अनु-शास्तन, यथा अस्मिन् यज्ञे भवद्भिः होतृत्वेन वृत भवत^४
स्त्वामि, यत्र वा निपद्य । प्र वृत मम भागधेयम् यथा भवद्भिः कल्पितम् । येन च पथा
हृव्यम् युष्माकम् आ वहानि, तं च प्र वृत इति ॥ १ ॥

अहं होता न्यसीदं यजीयान् विश्वे देवा मरुतो मा जुनन्ति ।

अहरहरश्चिनाध्वर्यवं वां ब्रह्मा समिद्धवति साहुतिर्वाम् ॥ २ ॥

अहम् । होता । नि । असिदम् । यजीयान् । विश्वे । देवाः । मरुतं । मा । जुनन्ति ।

अहःऽअह । अग्निना । आध्वर्यवम् । वाम् । ब्रह्मा । समुऽइत् । भवति । सा । आऽहुतिः । वाम् ॥

उद्गीथ० एव च कृते सति अहम् अग्नि होना भूत्वा नि असिदम् निपीदामि वेधां होतृकर्म
कर्तुम् यजीयान् यष्टुतर । निपण्ण च सन्तम् विश्वे देवा भवन्त मरुत च ऋत्वित्रश्चेत्यर्थं,
मा माम् अग्निम् जुनन्ति होत्र्येऽत्र लट् । जुनातिगंत्यर्थः शुद्धोऽपि अत्र अभिपूर्वाथो^५
द्रष्टव्यः । अभिजुनन्तु, सन्परिचाराथंत्वाधिकाराथं च अभिगच्छन्तु इत्यर्थं । किञ्च अहरहः
दिवसेदिवसे हे अधिनो ! आध्वर्यवम्, युवयोः कार्यत्वेन भवस्विति शेषः । सा आहुतिः वाम्
या मयि होतव्या आहुतिः साऽपि वां युवयोरेव होतव्यत्वेन^६ भवतु । युवाम् अध्वर्युं
भवतम् इत्यर्थः । ब्रह्मा च ममिन् समिद्ध^७ सर्वस्य सन्दीपक- प्रकाशकश्चन्द्रमा भवति
भवस्वित्यर्थं ॥ २ ॥

पेङ्कट० अहम् होना भूत्वा होतृपदने^८ निपण्णोऽस्मि यष्टुतम् । तस्मात् व्याप्ता देवा मरुतः माम्
होतृपदने प्रेरयन्ति । हे अधिनो ! अस्मिन् अहरहः युवयोरेव आध्वर्यवम्^९ अस्तु । तद्भवद्भ्याम्
अनुष्टाभ्यम् । ब्रह्मा भवतु समिद्धश्चन्द्रमाः । सा युवयोः आहुतिः । सोमारमको हि चन्द्रमा
हृयव^{१०} इति ॥ २ ॥

१. 'इतान् मूको.

२-२ यथा हति. इत्य वि' अ.

३. 'शानि मूको.

४ भवतृ वि'.

५. अग्निं मूको.

६. 'वेन न मूको.

७ 'इतः वि' अ;

'यव- वि'.

८ 'सदने वि'.

९. अग्न्युं वि' अ', अग्न्युं वि' रं. १०. इत्य वि'.

अयं यो होता किरु स यमस्य कमप्यूहे यत् समञ्जन्ति देवाः ।

अहरहर्जायते मासिमास्यर्था देवा दधिरे हव्यवाहम् ॥ ३ ॥^१

अयम् । यः । होता । किः । ऊँ इति । सः । यमस्य । कम । अपि । ऊङ्गे । यत् । समऽअञ्जन्ति । देवाः ।

अहःऽअहः । जायते । मासिमासि । अर्थ । देवाः । दधिरे । हव्यऽवाहम् ॥ ३ ॥

उद्गीथ० अयम् यः होता अग्निः सः किः कर्ता यमस्य आदित्यस्य । 'अग्नेर्वा आदित्यो जायते' (ऐत्रा ८, २८) इति ध्रुतेः । कम अपि अन्नमपि हविराण्यम् ऊङ्गे वहति । यत् समञ्जन्ति सम्यग्गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति भक्षणेन भक्षयन्तीत्यर्थः, देवाः । किञ्च अहरहः महन्त्यहनि जायते अग्निहोत्रार्थम् उत्पद्यते, मासिमासि^२ मासेमासे च पिण्डपितृयज्ञार्थम् । सर्वयामकालप्रदर्शनार्थं चेदं वचनम् ।^३ अर्थमासे वा । अथ देवाः निन्दधिरे हव्यवाहम्^४ ॥ ३ ॥

षेकट्ट० अयम् यः होता, सः कः भवति मृत्योः । कम अपि हुतम् अमृतो हि इतो वहति, यदि आत्मनि संश्लेषयन्ति ऋत्विजः । सोऽपमग्निः सूर्यो भूत्वा अहरहः जायते, चन्द्रमाः मासिमासि । तम् इमम् अग्निम् देवाः दधिरे हविषां वोढारम् ॥ ३ ॥

मां देवा दधिरे हव्यवाहमर्पम्स्तुक्तं बहु कृच्छ्रा चरन्तम् ।

अग्निर्विद्वान् यज्ञं नः कल्पयाति पञ्चयामं त्रिशुतं सप्ततन्तुम् ॥ ४ ॥

माम् । देवाः । दधिरे । हव्यऽवाहम् । अर्पऽम्स्तुक्तम् । बहु । कृच्छ्रा । चरन्तम् ।

अग्निः । विद्वान् । यज्ञम् । नः । कल्पयाति । पञ्चऽयामम् । त्रिशुतम् । सप्तऽतन्तुम् ॥ ४ ॥

षेकट्ट० माम् देवाः दधिरे हविषां वोढारम् हविर्वहनमयाद् अपक्रान्तम् बहूनि कृच्छ्राणि स्थानानि चरन्तम् तत्रोपलभ्य अग्निः अयम् विद्वान् यज्ञम् अस्माकम् कल्पयति इति मन्यमानाः पञ्चविधगमनम् । पाङ्क्तो हि यज्ञः । त्रिशुच सवनैः । सप्ततन्तुः छन्दोभिः ॥ ४ ॥

आ वो यक्ष्यमृतत्वं सुवीरं यथा वो देवा वारिवः कराणि ।

आ बाहोर्वज्रमिन्द्रस्य धेयामधेमा विश्वाः पृतना जयाति ॥ ५ ॥

आ । वः । यक्षि । अमृतऽन्वम् । सुऽवीरम् । यथा । वः । देवाः । वारिवः । कराणि ।

आ । बाहोः । वज्रम् । इन्द्रस्य । धेयाम् । अर्प । इमाः । विश्वाः । पृतनाः । जयाति ॥ ५ ॥

षेकट्ट० आ याचे^१ युष्मान् अमृतत्वम् सुपुत्रम्, यथा अमृतो बलवान् अहं सद् युष्माकम् देवाः । परिषर्षाम् ऋत्वाणि । बाहोः च इन्द्रस्य वज्रम् आ धेयाम् । अथ स इन्द्रः इमाः विश्वाः

१. या. (६, ३५) व्यालवाता द. २. मासि मूको. ३-३. ... मूको; या. अनु पाठपतिः द.

४. बाहे वि' अ'; वाचो वि'.

पृतनाः जयाति इति ॥ ५ ॥ यथा कुर्वन्त आत्मानं पुमश्च होतारम् अकुर्वन् देवाः तद्यन्तिरेवो-
त्तरया दर्शयति ॥

त्रीणि श्रुता त्रीं सहस्राण्यग्निं त्रिंशच्च देवा नवं चासपर्यन् ।

औक्षन् घृतैरस्तृणन् वृहिरस्मा आदिद्धोतारं न्यसादयन्त ॥ ६ ॥

त्रीणि । श्रुता । त्री । सहस्राणि । अग्निम् । त्रिंशत् । च । देवाः । नवं । च । असपर्यन् ।

औक्षन् । घृतैः । अस्तृणन् । वृहिं । अस्मै । आत् । इत् । होतारम् । नि । असादयन्तु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पूर्व (ऋ ३, ९, ९) व्याख्याता ॥ ६ ॥

‘इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये द्वादशो वर्गः’ ॥

[५३]

‘देवा अपयः, चतुर्धापञ्चम्यो सौवीक्रोऽग्निर्देवि । अग्निर्देवता, चतुर्धापञ्चम्योर्देवा ।
आषा पञ्च अष्टमी च त्रिष्टुभ, दिष्टा जगत्प.’ ।

यमैच्छाम् मनसा सोऽयमागाद्यज्ञस्यं विद्वान् परुषश्चिकित्वान् ।

स नो यक्षद् देवताता यजीयान् नि हि पत्सदन्तरः पूर्वी अस्मत् ॥ १ ॥

यम् । ऐच्छाम् । मनसा । स । अयम् । आ । अगात् । यज्ञस्यं । विद्वान् । परुषः । चिकित्वान् ।

स । न । यत् । देवताता । यजीयान् । नि । हि । पत्सत् । अन्तरः । पूर्वीः । अस्मत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० यम् अन्विष्टवन्त वयम् मनसा, स अयम् अग्नि आ लगाम यज्ञं जानन् यज्ञस्य परुषि^१
चिकित्वान्, सः अस्मान् यज्ञतु यज्ञे यष्टुतम् । नि असीदत् हि प्रागेव अस्मद्मनात्^२ आगत्य
मनुष्याणाम् अस्माकं च अन्तरः मध्ये सन्धरश्चिति ॥ १ ॥

अराधि होता निपद्वा यजीयान्मि प्रयांसि सुधितानि हि ख्यत् ।

यजामहै यज्ञियान् हन्त देवा ईळामहै ईट्याँ आज्येन ॥ २ ॥

अराधि । होता । निपद्वा । यजीयान् । मि । प्रयांसि । सुधितानि । हि । ख्यत् ।

यजामहै । यज्ञियान् । हन्त । देवान् । ईळामहै । ईट्याँ । आज्येन ॥ २ ॥

वेङ्कट० अमूर शोभा निपदनेन यष्टुतम् । अनि पश्यति हवींषि सुनिहितानि ‘यजामहै यज्ञियान्
धीमम् देवान् इविषा, ईजामहै ‘ख ईज्यान्’ स्वोप्तेण प्रयात्रानुयात्रादीन् केवलेन आज्येन
हृयमानान्’ इति मन्वमानः’ ॥ २ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. ‘नन् जानन् वि’ अ. ३. पर ... वि’ अ.; पश्य वि. ४. ‘मनम्
मूको. ५-५. देवां वि’ अ., वेष्टा वि. ६. विमन्वमान वि’ अ.

साध्वीर्मकर्देववीतिं नो अद्य यज्ञस्य जिह्वामविदाम् गुह्याम् ।

स आयुरागात् सुरभिर्वसानो भद्रामकर्देवहृतिं नो अद्य ॥ ३ ॥

साध्वीम् । अकः । देवऽवीतिम् । नः । अद्य । यज्ञस्य । जिह्वाम् । अविदाम् । गुह्याम् ।

सः । आयुः । आ । अगात् । सुरभिः । वसानः । भद्राम् । अकः । देवऽहृतिम् । नः । अद्य ॥

वेङ्कट० साधुम् 'अकरोत् यज्ञम् अस्माकम्' । अद्य यज्ञस्य गुह्याम् जिह्वाम् वर्यं लब्धवन्तः । सः देवैः प्रसन्नम् आयुः वसानः सुगन्धः आ जगाम । भजनीयम् च अकरोत् अस्माकम् इमं यज्ञम् अद्य इति ॥ ३ ॥

तदद्य वाचः प्रथमं मसीय येनासुराँ अभि देवा असाँम् ।

ऊर्जाद उत यज्ञियासः पञ्च जना मम होत्रं जुषध्वम् ॥ ४ ॥^१

तत् । अद्य । वाचः । प्रथमम् । मसीय । येन । असुरान् । अभि । देवाः । असाँम् ।

ऊर्जादः । उत । यज्ञियासः । पञ्च । जनाः । मम । होत्रम् । जुषध्वम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तत् इदानीम्^१ वाचः प्रथमम् अहम् मसीय उच्चारयामि, येन वर्यं स्तोतारः असुरान् अभि भवेम ।

किं तद्वाचः प्रथममित्याह^२ — ऊर्जादः इति । हे अज्ञादः! अपि च यज्ञियाः!^३ पञ्च जनाः! देवादयः! मम होत्रम् सेवध्वम् । एवं^४ हि उच्यमाने अग्निम् अनुमन्यन्ते^५ सर्व इति ॥ ४ ॥

पञ्च जना मम होत्रं जुषन्तां गोजाता उत ये यज्ञियासः ।

पृथिवी नः पार्थिवात् पात्वंहंसोऽन्तरिक्षं दिव्यात् पात्वस्मान् ॥ ५ ॥

पञ्च । जनाः । मम । होत्रम् । जुषन्ताम् । गोऽजाताः । उत । ये । यज्ञियासः ।

पृथिवी । नः । पार्थिवात् । पातु । अंहंसः । अन्तरिक्षम् । दिव्यात् । पातु । अस्मान् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पञ्च जनाः मम होत्रम् सेवन्ताम् भूमेजाताः अपि 'च ये' यशार्हाः । पृथिवी अस्मान् पार्थिवात् आहन्तुः परिरक्षतु, अन्तरिक्षम् अन्तरिक्ष्यादिति ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये त्रयोदशो वर्गः ॥

तन्तुं तन्वन् रजंसो भानुमन्विहि ज्योतिष्मतः पथो रक्ष धिया कृतान् ।

अनुल्वणं वयत जोगुवामपो मनुभेव जनया दैव्यं जन्म ॥ ६ ॥

तन्तुम् । तन्वन् । रजंसः । भानुम् । अन्तुं । इहि । ज्योतिष्मतः । पथः । रक्ष । धिया । कृतान् ।

अनुल्वणम् । वयत । जोगुवाम् । अपः । मनुः । भव । जनय । दैव्यम् । जन्म ॥ ६ ॥

१-१. 'रोन्यज्ञ' मूको. २. या. (३,८) घ्याख्यानं न. ३. अद्य वि'. ४. 'मत्याह वि' अ'.

५. यज्ञियाः मूको. ६. एव मूको. ७. 'मनुष्या वि' अ'. ८-८. ये च वि'. ९-९. नास्ति मूको.

वेङ्कट० यज्ञम् तन्वन्' लोकास्य भामरुम् धादित्यम् अनु गच्छ' । ज्योतिष्मतः मार्गान्' रक्ष कर्मणा
 कृतान् । 'इमानेनास्मै' लोमान्' ज्योतिष्मतः करोति' (तै ३,४,३,६ प्रात्रा ८,८) इति ब्राह्मणम् ।
 सोऽयम् अग्निः अगुन्वणम् 'करोतु स्तोत्रणाम्' कर्म । 'यदेव यत् उच्यते क्रियते तस्यैवैषा शान्तिः'
 (तै ३,४,३,७) इति ब्राह्मणम् । स त्वम् अग्ने! मनुः स्तोता भव, जनय देव्यम्
 जनम् इति ॥ ६ ॥

अक्षानहो नद्यतनोत सोम्या इष्कृणुध्वं रक्षना ओत पिशत ।

अष्टावन्धुरं ब्रह्मताभितो रथं येन देवासो अनयन्नाभि प्रियम् ॥ ७ ॥

अक्षानहः । नद्यतनः । उत । सोम्याः । इष्कृणुध्वम् । रक्षनाः । आ । उत । पिशत ।

अष्टावन्धुरम् । ब्रह्मताभितः । रथम् । येन । देवासः । अनयन् । अभि । प्रियम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अक्षेण नद्यान् अध्वान् नद्यत इदानीं हे देवाः! सोमार्हाः! । निष्कृणुध्वम् च रक्षनाः, अपि च
 संक्षिप्ता' कुरुत । अष्टावन्धुरम्' धादित्यरथम् अभितः ब्रह्मता यज्ञ प्रति, येन देवाः आत्मानम्
 प्रियम् अभि प्रापयन्तीति यज्ञं प्रति जिगमिषतां देवानाम् इत्येतरवचनम् इति ॥ ७ ॥

अश्मन्वती रीयते सं रमध्वमुत्तिष्ठन् प्र तरता सखायः ।

अत्रा जहाम ये असन्नशेवाः शिवान् वयमुत्तरेमाभि वाजान् ॥ ८ ॥

अश्मन्वती । रीयते । सम् । रमध्वम् । उत् । तिष्ठन् । प्र । तरत । सखायः ।

अत्र । जहाम । ये । असन् । अशेवाः । शिवान् । वयम् । उत् । तरेम । अभि । वाजान् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अश्मन्वती नाम नदी गच्छति । सम्-रमध्वाः भवत, उत् तिष्ठन्, प्र तरत च तां नदी
 हे सखायः! अस्मां नद्याम् परिव्रजामः, ये अभवन् अस्माकम् अनुप्रा। अथ शिवान् वाजान्
 हवींश्च अभि उत् तरेम ॥ ८ ॥

त्वष्टा माया वेद्वपसामपस्तमो विभ्रत् पात्रा देवपानानि श्तंमा ।

शिशति नूनं परशुं स्वापुसं येन वृथादेतशो ब्रह्मणस्पतिः ॥ ९ ॥

त्वष्टा । मायाः । वेद् । अपसाम् । अपःस्तमः । विभ्रत् । पात्रा । देवपानानि । शम्स्तमा ।

शिशति । नूनम् । परशुम् । सुऽआयमम् । येन । वृथात् । एतशः । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वष्टा कर्माणि वेति कर्म कुर्वतां देवानाम् अतिरायेन कर्मण, कर्ता धारयन् पात्राणि देवानां

१. वयम् मूढो. २. *श्वन् मूढो. ३. मार्गान् मूढो, ४. *वागिन् वि'; *वास्मात् अ'; *व तत्
 तां. (८, ८). ५. लोका ज्यो' मूढो. ६-९. करोतुणा वि' अ'. ७. दे' मूढो. ८. अश्वान् मूढो.
 ९. *ष्टा मूढो. १०. अश्वावन्धुर वि' अ'; अष्टावन्धुरम् वि'.

सोमपानसाधनभूतानि सुखतमानि । सोऽयं तीक्ष्णीकरोति आयुधम् अयस. सारिण निर्मितम्,
येन पात्राणि वृश्चति^१ श्वेतवर्णः कर्मणः स्वामी ॥ ९ ॥

सतो नूनं कवयः सं शिशीत वाशीभिर्याभिरमृताय तक्षथ ।

विद्वांसः पदा गुह्यानि कर्तन् येन देवासो अमृतत्वमानुशुः ॥ १० ॥

सुतः । नूनम् । कवयः । सम । शिशीत । वाशीभिः । याभिः । अमृताय । तक्षथ ।

विद्वांसः । पदा । गुह्यानि । कर्तन् । येन । देवासः । अमृतत्वम् । आनुशुः ॥ १० ॥

वेङ्कट० प्रशस्ताः सम्प्रति हे कवयः! तीक्ष्णीकुरुत ताः, याभिः वाशीभिः आयुधैः सोमाय
पात्राणि तक्षथ^१ । विद्वान्ताः रश्मिभूताः गुह्यानि स्थानानि कृतवन्तः ऋभवः, येन कृतेन देवा
ऋभवः अमृतत्वम् प्राप्ताः त्वष्टुः शिष्याः ॥ १० ॥

गर्भे योषामदधुर्वत्समासन्यपीच्येन मनसोत जिह्वया ।

स विश्वाहा सुमना योग्या अभि सिंसासर्निर्वनते कार इज्जितिम् ॥ ११ ॥

गर्भे । योषाम् । अर्दधुः । वत्सम् । आसर्नि । अपीच्येन । मनसा । उत । जिह्वया ।

सः । विश्वाहा । सुमनाः । योग्याः । अभि । सिंसासर्निः । वनते । कारः । इत् । जितिम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० तैऽमी ऋभवः चर्मणोऽन्तः^१ कान्चन योषाम् अर्दधुः । 'निधर्मण ऋभवो गामयिशात' (ऋ १,
११०,८) इत्युक्तम् । तस्याश्च आस्ये वत्सम् निहितवन्तः अन्तर्हितेन मनसा । अपि च जिह्वया
युक्तं योषां न्यर्दधुः । सः ऋभूणां गणः सर्वदा सुमनाः योग्याः स्तुतीः अभि वनते^२
सम्भजनशीलः कर्तव्यं शत्रुजयमिति ॥ ११ ॥

^१इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्दशो वर्गः^३ ॥

[५४]

^४बृहद्बुधो वामदेव्य ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रिन्दुप् छन्दः^५ ।

तां सु ते कीर्तिं मघवन् महित्वा यत् त्वा भीते रोदसी अह्वयेताम् ।

प्राचो देवा आतिरो दासमोर्जः प्रजायै त्वस्यै यदशिक्ष इन्द्र ॥ १ ॥

ताम् । सु । ते । कीर्तिम् । मघवन् । महित्वा । यत् । त्वा । भीते इति । रोदसी इति । अह्वयेताम् ।

प्रा. आवः । देवान् । आ । अतिरः । दासम् । ओर्जः । प्रजायै । त्वस्यै । यत् । अशिक्षः । इन्द्र ॥

१. वरुणि वि^१ अं. २-२. नक्षत्र वि^२ अं; रथ वि^३. ३. ५५ सूको. ४ युक्त सूको.

५. नवने वि^४ अं; भवने वि^५. ६-६. नास्ति सूको.

वेङ्कट० वृहदुक्थो वामदेव्य । ताम् सु ते^१ कीर्तयामि तत्र मयवन् । कीर्तिम् महश्चेनाऽऽगावाम्,
 'यत् त्वाम्' असुरादिभ्यः भीतिं घावाद्यपिच्यौ अङ्गयेताम् । तदानीम् प्र भाव देवान् ।
 न्यनाशय^२ च असुरम् बलम् । प्रजायै कस्यैधिद्^३ यजमानलक्षणायै यदा प्रयच्छसि^४ धन-
 मिति ॥ १ ॥

यदचरस्तन्नां वावृधानो बलानीन्द्र प्रवृवाणो जनेषु ।

मायेत् सा ते यानि युद्धान्याहुर्नाद्य शत्रुं ननु पुरा विवित्से ॥ २ ॥

यत् । अचर । तन्नां । वृद्धान । बलानि । इन्द्र । प्रवृवाण । जनेषु ।

माया । इत् । सा । ते । यानि । युद्धानि । आहु । न । अद्य । शत्रुम् । ननु । पुरा । विवित्से ।

वेङ्कट० यदि त्वम् अचर शरीरेण वर्धमानो वर्धमानतरीर बलानि इन्द्र । वृत्रनिघनादीनि^१
 प्रवृवाण जनपदेषु । सा भवत् माया एव, यानि च युद्धानि ऋषय आहु । इत्
 इत्याह—न एतु त्वम् अद्य शत्रुम् एभसे कञ्चन । ननु इति प्रभे । किम् अलभया
 पुरा शत्रुम् इति । तदपि न उपपन्नम् इति ॥ २ ॥

क उ नु ते महिमनः सभस्याऽस्मत् पूर्वं ऋषयोऽन्तमापुः ।

यन्मातरं च पितरं च साकमर्जनयथास्तन्वहृः स्वायाः ॥ ३ ॥

के । ऊँ इति । नु । ते । महिमनं । सभस्य । अस्मत् । पूर्वं । ऋषय । अन्तम् । आपु ।

यत् । मातरम् । च । पितरम् । च । साकम् । अर्जनयथा । तन्वहृ । स्वायाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० के नु एतु ते महिम्न सर्वस्य अस्मत् पूव ऋषय अन्तम् आपु, येन महिम्ना वृषिवीम्
 धाम् च सर्वैव स्वस्मात् शरीरान् अर्जनयथा इति ॥ ३ ॥

चत्वारिं ते असुर्याणि नामादाभ्यानि महिषस्य सन्ति ।

त्रमद्ग तानि त्रिधांनि वित्से येभिः कर्माणि मघवञ्चकथं ॥ ४ ॥

चत्वारिं । ते । असुर्याणि । नाम । अदाभ्यानि । महिषस्य । सन्ति ।

त्रम् । अद्ग । तानि । त्रिधांनि । वित्से । येभिः । कर्माणि । मघवन् । चकथं ॥ ४ ॥

वेङ्कट० चत्वारिं ते उत्तरदिग् सुते वक्ष्यमाणानि असुराणां हन्तृणि अहिंसितानि शरीराणि
 गन्ति महान् । त्वम् एव तानि विन्वानि अद्ग मावन्त्येन जानामि, ये कर्माणि मयवन् ।
 चकथं ॥ ४ ॥

१. ती वि^१ अ^१. २-२ मारित वि^१ अ^१. ३. स्वनाशयन् वि^१ अ^१. ४. वस्य वि^१ अ^१.
 ५. *००० वि^१ अ^१. ६. वृत्रनाशनी वि^१ अ^१; वृत्रनाशनी वि^१

त्वं विश्वा दधिपे केवलानि यान्याविर्या च गुहा वसूनि ।

काममिन्मै मघवन् मा वि तारीस्त्वमाज्ञाता त्वमिन्द्रासि दाता ॥ ५ ॥

त्वम् । विश्वा । दधिपे । केवलानि । यानि । आविः । या । च । गुहा । वसूनि ।

कामम् । इत् । मे । मघऽवन् । मा । वि । तारीः । त्वम् । आऽज्ञाता । त्वम् । इन्द्र । असि । दाता ॥

वेङ्कट० त्वम् न्यासानि धारयसि सर्वाणि, यानि वसूनि आविर्भूतानि, यानि च गुहायाम् निहितानि तानि^१ । तथा सति मदीयम् कामम् मा हिंसीः मघवन् । त्वम् आभिमुख्येन जानासि अभिलषितम् । त्वम्^२ इन्द्र ! असि दाता च तदिति^३ ॥ ५ ॥

यो अर्द्धधाज्ज्योतिपि ज्योतिरन्तयो असृजन्मधुना सं मधूनि ।

अर्धं प्रियं शूपमिन्द्राय मन्मं ब्रह्मकृतो बृहदुक्थादवाचि ॥ ६ ॥

यः । अर्द्धधात् । ज्योतिपि । ज्योतिः । अन्तः । यः । असृजत् । मधुना । सम् । मधूनि^४ ।

अर्धं । प्रियम् । शूपम् । इन्द्राय । मन्मं । ब्रह्मऽकृतं । बृहत्ऽउक्थात् । अवाचि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यः इन्द्रः अर्द्धधात् आदित्यादिके ज्योतिपि अन्तः ज्योतिः, यः च सम् असृजत् मधुरेण रसेन मधूनि । सम्प्रति तस्मै इन्द्राय प्रियम् बलकरम् स्तोत्रम् ब्रह्मकृतः बृहदुक्थात् अवाचि मत्तः प्रादुर्भूतमिति ॥ ६ ॥

‘इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये पञ्चदशो वगः’ ॥

[५५]

‘बृहदुक्थो वामदेव्य ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

दूरे तन्नाम् गुह्यं पराचैर्यत् त्वां भीते अर्ह्येतां वयोधै ।

उदस्तन्नाः पृथिवीं धामभीके भ्रातुः पुत्रान् मघवन् तित्विषाणः ॥ १ ॥

दूरे । तत् । नाम् । गुह्यम् । पराचैः । यत् । त्वा । भीते इति । अर्ह्येताम् । वयःऽधै ।

उत् । अस्तन्नाः । पृथिवीम् । धाम् । अभीके । भ्रातुः । पुत्रान् । मघऽवन् । तित्विषाणः ॥ १ ॥

वेङ्कट० दूरे तत् शरीरम् गुह्यम् पराचौ^१ मनुष्याणाम् । यदा त्वा अनावृष्ट्या भीते धावापृथिव्यौ अर्ह्येताम् अन्नस्य निधानार्थम्, तदानीं तेन शरीरेण उत् उदस्तन्नाः^२ धावापृथिव्यौ तव समीपे

१. नास्ति वि^१. २. व... वि^१ अ^१. ३. णि च वि^१. ४. छ. तु. प्र. १०, १२, ३.

५. ६. नास्ति मूको. ७. पराचीन वि^१ अ^१. ८. अन्तन्नाः सि वि^१; अन्तन्नाः अ^१; अन्तन्नाति वि^१.

वर्तमाने भ्रातृ पञ्च-यस्य पुत्रान् हे^१ मघवन्! दीपयन्निति विष्टुद्रूपम् इन्द्रमाह । 'विष्टुदेवेन्द्र'
(तु माश १४,८,७,१) इति च वाजसनेयकम्^५ । यद्वा पर्वण्यम् । तदानीं वायुरस्य भ्रातेति ॥ १ ॥

महत् तन्नाम गुह्यं पुरुस्पृग् येन भूतं जनयो येन भव्यम् ।

प्रज्ञं जातं ज्योतिर्यदस्य प्रियं प्रियाः समंविशन्त पञ्च ॥ २ ॥

महत् । तत् । नाम । गुह्यम् । पुरुस्पृक् । येन । भूतम् । जनय । येन । भव्यम् ।

प्रत्नम् । जातम् । ज्योति । यत् । अस्य । प्रियम् । प्रिया । सम । अविशन्त । पञ्च ॥ २ ॥

वेङ्कट० महत् तत् शरीरम् गूढम् बहुस्पृक् आकाशात्मकम्, येन भूतम् अजनय येन च भव्यम्^५ ।
'आकाशाद् वायुर्वायोरग्नि' (तैत्ति ८,२,१) इत्यादि प्राक्षणम् । पुराणम् जातम् ज्योति
यन् अस्य स्वभूतम् प्रियम् आदित्याख्यम्^६ अपि बोदक, तत् प्रीयमाणा^७ समं अविशन्त पञ्च
जना ॥ २ ॥

आ रोदसी अपृणादोत मध्यं पञ्च देवां ऋतुशः सप्तसप्त ।

चतुर्विंशता पुरुधा वि चष्टे सरूपेण ज्योतिषा विव्रतेन ॥ ३ ॥

आ । रोदसा इति । अपृणात् । आ । उत । मध्यम् । पञ्च । देवान् । ऋतुशः । सप्तसप्त ।

चतुर्विंशता । पुरुधा । वि । चष्टे । सरूपेण । ज्योतिषा । विव्रतेन ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तेनसा जीवात्मना वा आ पुरयति चावापृथिव्यौ, अपि च अन्तरिक्षम् पञ्च देवान् 'गन्धर्वा
पितरो देवा अनुरा रक्षांस' (या ३,८) इति पञ्च देवा । कालेकाले सप्त महत् सप्ताऽऽदित्य
रश्मीन् सप्त च हृष्टिवाणि । अयम् चतुर्विंशता दैवै सह पुरुधा वि पश्यति समानरूपेण
ज्योतिषा उपभाष्येन^८ नानाविधकर्मणो ॥ ३ ॥

यदुप औच्छः प्रथमा विभानामर्जनयो येन पुष्टस्य पुष्टम् ।

यत् ते जामित्त्वमवर्ं परस्या महन्महत्या असुरत्त्वमेकम् ॥ ४ ॥

यत् । उप । औच्छः । प्रथमा । विभानाम् । अर्जनय । येन । पुष्टस्य । पुष्टम् ।

यत् । ते । जामित्त्वम् । अवर्म् । परस्या । महत् । महत्या । असुरत्त्वम् । एकम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० प्रसन्नाद् उपस स्तुति । यत् उप^९ औच्छ मुस्या तेजसाम् । अग्ने हि उषा^{१०} मादु-

१. हो वि^१, नाम्नि वि^२ २. 'जमित्ति वि'^३. ३. उज्जन्तानि वि^४ ४. बहुस्पृक् वि^५ अ^५.
५. इत्यम् वि^६ अ^६. ६. आदित्यम् अ^६, आदित्यरश्मि वि^६. ७. प्रियमाणा वि^७ अ^७, प्रीयमाण वि^७.
८. 'अप्य शीपशा अ^८. ९. सप्तादिरवा^९ मूको १०. मरास्येन वि^{१०}. ११. उपस वि^{११} अ^{११}. १२. उष
वि^{१२} अ^{१२}, उ वि^{१२}.

भवंति ततोऽयानि तेजासि । येन च 'अजनय पुष्टस्य' पुष्टम् आदित्यम् यत् च ते 'बान्धवम् मित्रतोन्मुखम् उपरि' स्थिताया, तदिदम् महत् महत्या तव असुरत्वम् बलकृतमिति ॥ ४ ॥

विधुं दद्राणं समने बहुनां युवानं सन्तं पलितो जंगार ।

देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या ममार स ह्यः समान ॥ ५ ॥

विऽधुम् । दद्राणम् । समने । बहुनाम् । युवानम् । सन्तम् । पलित । जंगार ।

देवस्य । पश्य । काव्यम् । महिऽऽया । अद्य । ममार । स । ह्य । सम् । आन ॥ ५ ॥

शेङ्कट० विधातारम् द्रावकम् युद्धे बहुनाम् युवानम् सन्तम् जरा प्रसति । देवस्य पश्य तस्य महत्त्वेन कृतं 'कर्म' । अयं 'त्रियते स ह्य जीवति' । इन्द्र कालात्मानं स्तौति इति । तदेवम् अस्मिन् सूक्तं चत्वारि इन्द्रशरीराणि दर्शितानीति ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये षोडशो वर्गः' ॥

शाकर्मना शाको अरुणः सुपूर्ण आ यो महः शूरः सनादनीळः ।

यच्चिकेत सत्यमित् तन्न मोघं वसुं स्पार्हमुत जेतोत दाता ॥ ६ ॥

शाकर्मना । शाक । अरुण । सुऽपूर्ण । आ । य । मह । शूर । सनात् । अनीळ ।

यत् । चिकेत । सत्यम् । इत् । तत् । न । मोघम् । वसुं । स्पार्हम् । उत । जेता । उत । दाता ॥ ६ ॥

शेङ्कट० बलेन शाक आरोचमान कश्चन सुपूर्ण आ गच्छति, य 'महान् शूरः' प्रथमं नीडस्याकर्ता इति इन्द्रम् आह । स यत् कर्तव्यम् उपगच्छति, तत् तथैव भवति, न तु मोघम् । स स्पृहणीयम् वसुं जयति, प्रयच्छति च स्तोत्रभ्यः ॥ ६ ॥

ऐभिर्ददे वृष्ण्या पौस्यानि येभिरौक्षद्वृत्रहत्याय वृञ्जी ।

ये कर्मणः क्रियमाणस्य महा ऋतेकर्ममुदजायन्त देवाः ॥ ७ ॥

आ । एभि । ददे । वृष्ण्या । पौस्यानि । येभि । औक्षत् । वृत्रऽहत्याय । वृञ्जी ।

ये । कर्मण । क्रियमाणस्य । महा । ऋतेऽकर्मम् । उदऽअजायन्त । देवा ॥ ७ ॥

शेङ्कट० आ ददे' वर्षणनिमित्तानि बलानि मरुद्भि, यै मरुद्भि मनुष्याणाम् उपद्रवहननाय वर्षति वृञ्जी, ये मरुतो महता इन्द्रेण क्रियमाणस्य कर्मण साहाय्याधेम् ऋतेकर्मम् अनुकृता एव प्रादुर्भवन्ति देवा इति ॥ ७ ॥

१ १ अजनयपुष्टस्ये वि', अजनयपुष्टस्य अ', जनयपुष्टस्य वि'. २ पुष्टिमन्तं वृष्टम् वि' अ'. ३-३. 'वमिनोयु' वि' अ'. ४-४ नास्ति वि' अ'. ५. 'जजीवे' वि', 'जिजी' वि' अ'. ६-६. नास्ति सूक्ते. ७-७. महा वि' अ'. ८. 'व न वि' अ'. ९. ददे अ'.

युजा कर्माणि जनयन् विश्वौजा अशस्तिहा विश्वमनास्तुरापाद् ।
पीत्वी सोमस्य दिव आ वृधानः शूरो निर्घुधाधमद् दस्युन् ॥ ८ ॥

युजा । कर्माणि । जनयन् । विश्वऽओजा । अशस्तिऽहा । विश्वऽमना । तुरापाद् ।
पीत्वी । सोमस्य । दिव । आ । वृधानः । शूरः । नि । घृधा । अधमत् । दस्युन् ॥ ८ ॥

षेङ्कट० सहायेन भरुद्राणेन कर्माणि जनयन् स्यात्तबल रक्षोहा स्यात्तमना तूणम् अभिभविता
स दिव आ गत्य सोमम् पीत्वा अर्धमान शूर निर्घमति युद्धेन अनुरात् अपवाधते
इति ॥ ८ ॥

इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये सप्तदशो वक्त्रे ॥

[५६]

बृहदुक्वो वामदेव्य ऋषि । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्द, चतुर्थीपञ्चमीपद्यो जगत् १ ।

इदं त एकं पर ऊँ त एकं तृतीयैर्न ज्योतिषा सं विश्व ।
संवेशने तन्वश्वाकरेधि प्रियो देवानां परमे जनित्रे ॥ १ ॥

इदम् । ते । एकम् । पर । ऊँ इति । ते । एकम् । तृतीयैर्न । ज्योतिषा । सम् । विश्वः ।
सम्ऽदेशेन । तन्व । चारु । एधि । प्रिय । देवानाम् । परमे । जनित्रे ॥ १ ॥

षेङ्कट० बृहदुक्व । वाजिन^२ नाम स्व पुत्र मृत वदति—इदम् ते एकम् ज्योति अग्नि, सम्
अनुगच्छ यस्तवाग्नेय^३ अक्ष । पर वायुश्च तव एकम् ज्योति, त प्राणै प्रविश । अथ सृतीयैर्न
ज्योतिषा सूर्येण आत्मना सम् गच्छस्व । तन्वा संवेशनं तस्मिन् सूर्ये कल्याण भव प्रीयमाण
देवानाम् वत्तमे जनके । 'देवानां होतत् परम जनित्र यत् सूर्य' इति ॥ १ ॥

तनुष्टे वाजिन् तन्रं नयन्ती वाममस्मभ्यं धातु शर्म तुभ्यम् ।
अहुतो महो धरुणाय देवान् द्विषीव ज्योतिः स्वमा मिमीयाः ॥ २ ॥

तनु । ते । वाजिन् । तन्रम् । नयन्ती । वामम् । अस्मभ्यम् । धातु । शर्म । तुभ्यम् ।
अहुत । मह । धरुणाय । देवान् । द्विषीव । ज्योति । स्वमा । आ । मिमीयाः ॥ २ ॥

षेङ्कट० 'तव तनु इव इयम् वाजिन्।' पृथिवी स्वकार्यमृता तनुम् आत्मान प्रापयन्ती वामम्
धनम् अस्मभ्यम् प्रयच्छतु, तुभ्यम् च सुखम् । स त्वम् अनवपतित महतः धारणाय
देवान् तव कारणमृता^४ 'दिव इव' स्थितम् ज्योति सूर्य स्वकारणमृतम् आ विश इति ॥ २ ॥

१-१ नास्ति मूको. २ वाग्नि वि. ३-३ 'गच्छस्व' वि' अ'. ४-४, नास्ति वि.
५-५ 'तान् अनुपन् मूको ३ कारण' वि' अ'. ७-७ द्विवि वि' अ'; देवीव वि'.

वाज्यासि वाजिनेना सुवेनीः सुवितः स्तोमं सुवितो दिवं गाः ।

सुवितो धर्मं प्रथमानुं सत्या सुवितो देवान्तसुवितोऽनु पत्नम् ॥ ३ ॥

वाजा । असि । वाजिनेन । सुवेनीः । सुवितः । स्तोमम् । सुवितः । दिवम् । गाः ।

सुवितः । धर्मं । प्रथमा । अनुं । सत्या । सुवितः । देवान् । सुवितः । अनुं । पत्नम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पुत्र ! स्वम् वाजिनेन सारेण अन्नेन बलेन वा वाजी भवसि नाम्ना सुक्रान्तः^१ । स त्वं मया प्रसूतः^२ ह्यतोत्थयम् ज्योतिः गच्छ, सुवितः पुलोकम्, सुवितः धर्माणि प्रथमानि^३ सत्यफलानि त्वया कृतानि, सुवितः देवान्, सुवितः 'एव पत्न'^४ ज्योतिः इति ॥ ३ ॥

महिम्न एपां पितरंश्चनेशिरे देवा देवेष्वदधुरपि क्रतुम् ।

समंविष्यचुरुत यान्यतिवपुरैषां तनूपु नि विविशुः पुनः ॥ ४ ॥

महिम्नः । एषाम् । पितरः । चन । ईशिरे । देवाः । देवेषुं । अदधुः । अपि । क्रतुम् ।

सम् । अविष्यच्चुः । उत । यानि । अतिवपुः । आ । एषाम् । तनूपुं । नि । विविशुः । पुनरिति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० महिम्नः एषाम् देवानाम् अस्मत्-पितरः 'अपि आसन्' ईश्वराः, महिमानम् 'अलभन्त एषाम्' । देवाः एषु 'देवेषु नि-अदधुः' कर्म । सङ्गता आसन् अपि च यानि दीप्यन्ते ज्योतीषि । आ नि विविशुः एषाम् तनूपु पुनः अपि 'प्राक् ततो' जाता अद्विरसः ॥ ४ ॥

सहोभिर्विद्वं परिं चक्रमू रजः पूर्वा धामान्यमिता मिमानाः ।

तनूपु विश्वा भुवना नि येमिरे प्रासारयन्त पुरुध प्रजा अनु ॥ ५ ॥

सहोऽभिः । विश्वम् । परिं । चक्रमूः । रजः । पूर्वा । धामानि । अमिता । मिमानाः ।

तनूपुं । विश्वा । भुवना । नि । येमिरे । प्र । असारयन्त । पुरुध । प्रजाः । अनु ॥ ५ ॥

वेङ्कट० बलैः विश्वम् परि अक्रामन् लोकम् पूर्वाणि रथानानि अन्यैः अमितानि परिच्छिन्दन्तः । तनूपु च आत्मीयानु विश्वानि भुवनानि नि यच्छन्ति, प्रसारितवन्तः बहुधा ज्योतीषि प्रजामु ॥ ५ ॥

द्विधा सूनवोऽसुरं स्वर्विद्विमास्थापयन्त तृतीयैः कर्मणा ।

स्वां प्रजां पितरः पित्र्यं सह आवरेष्वदधुस्तन्नुमाततम् ॥ ६ ॥

१. सुक्रान्ताः वि' अ'. २. प्रसूता वि'. ३. 'मा वि'. ४-४. मासित वि'.
५-५. भ्यानि वि'. ६-६. अन्तेदा वि'. ७-७. देवा अप्यसुः वि'. 'येषु बल मयुः वि' अ'.
८-८. प्रसूतो वि'.

द्विधा । सुनर्वः । असुरम् । स्वःऽविदम् । आ । अस्थापयन्त । तृतीयेन । कर्मणा ।
स्वाम् । प्रऽजाम् । पितरः । पित्र्यम् । सहः । आ । अक्षरेषु । अद्भुः । तन्तुम् । आऽततम् ॥६॥

वेङ्कट० आदित्यं तस्य सुनवः देवाः बलवन्तम् सर्वज्ञम् द्विधा आस्थापयन्ते, उदितं च कुर्वन्ति, अस्तमितं च तृतीयेन कर्मणा प्रजननाख्येन^१ । तृतीयं द्वि तत् कर्म । 'ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्यः' (तै ६, ३, १०, ५) इति ब्राह्मणम् । 'उद्ग्रामं च 'निग्रामं च' ब्रह्म देवा अवीरुधन्' (तै १, १, १३, १) इति मन्त्रः । तस्य ब्राह्मणम् 'असौ वा आदित्य उच्यन्तुद्ग्रामं एष निग्रोवन् निग्रामः' (तै ५, ४, ६, ६) इति । स्वाम् प्रजाम् पितरः अक्षिरस आत्मनः पितुरादित्यस्य कर्मद्वारेण बलसाधकम्^२ सहः अपरेषु भनुर्येषु^३ एव अदपुः तन्तुम् आततम् । 'अयं द्वि आततः तन्तुर्यत् प्रजाः' इति । तथा च भनुशासनम्— 'प्रजातन्दं मा व्यवच्छे सीः' (तैआ ७, ११, १) इति ॥ ६ ॥

नावा न क्षोदः प्रदिशः पृथिव्याः स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा ।
स्वां प्रजां बृहदुक्थो महिस्वाक्षरेष्वदधादा परेषु ॥ ७ ॥

नावा । न । क्षोदः । प्रदिशः । पृथिव्याः । स्वस्तिभिः । अति । दुःगानि । विश्वा ।
स्वाम् । प्रऽजाम् । बृहत्ऽउक्थः । महिस्त्वा । आ । अक्षरेषु । अद्भुत्वात् । आ । परेषु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० नावा इव "उदकम् मुख्याश्चतस्रो" दिशः पृथिव्याः स्वस्तिभिः अति गच्छ दुर्गाणि च सर्वाणि । स्वाम् प्रजाम् इत्यम् बृहदुक्थः महत्त्वेन^४ अपरेषु अग्न्यादिषु आ अधत्त । अथ परेषु दिव्येषु यतोयतोऽयं सम्भूतः, तेषु विन्यदधात्^५ । तत्र मन्त्रः— 'सूर्यं नक्षुर्गच्छतु वातमात्मा' (ऋ १०, १६, ३) इति ॥ ७ ॥

^१ इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये अष्टादशो वसं. ^{१०} ॥

[५७]

^१ बन्धु. धृतबन्धुर्विप्रबन्धुर्गौपायना ऋषयः । विश्वे देवा देवता । गायत्री छन्दः. ^{१०} ।

मा प्र गां पृथो वयं मा यज्ञादिन्द्र सोमिनः । मान्तः स्थुर्नो अरातयः ॥१॥
मा । प्र । गाम् । पृथः । वयम् । मा । यज्ञात् । इन्द्र । सोमिनः । मा । अन्तरिति । स्थुः । नः । अरातयः ॥१॥
वेङ्कट० कात्यायन. — "अथ हैत्वाको राजाऽममातिर्गौपायनान् बन्धादीन् पुरोहितास्यवत्वात्की

१. अस्तमितं वि^१ अ^१; अमितं वि^२. २. प्रजननाख्येण पुराणेष्वदपुस्तु वि^३. ३-३. नास्ति वि^४; निग्रामं च वि^५ अ^५. ४. उच्यन्तुद्ग्रामं वि^६; उच्यन्तुद्ग्रामं वि^७ अ^७. ५. अक्षरेषु वि^८ अ^८. ६. मालुषेऽपु वि^९. ७-७. "अपु" वि^{१०}; "कोष" अ^{१०}. ८. हेतुत्वेन वि^{११} अ^{११}. ९. विन्यदधात् वि^{१२}. १०-१०. नास्ति मूढो.

मायाविनौ श्रेष्ठतमौ मत्वा पुरोधे । तम् इतरे क्रुद्धा अभिचेह । अथ तौ मायाविनौ सुबन्धो प्राणानाचिक्षिपत् । अथ हास्य भ्रातरस्त्रयो 'मा प्र गाम' इति पृक् गायत्र स्वस्वयन जप्त्वा 'यते यमम्' इति द्वादशर्चम् आनुष्टुभ मनआवर्तन जेषु" (ऋध २,१०,५५,५८) इति । तत्र शाट्या-यनकम्—'असमाति राधप्रौष्ठ गौपायना अन्यदासन् । ते खाण्डवे सत्रमासत । अथ हाऽसमाती राधप्रौष्ठे क्लिताताकुली ऊनद्वरसुरमायौ । तौ ह स्माऽनवावधिधायौदन पचतोऽनग्री मासम् । अथा-मुराशन जम्ब्वेन्द्राकव परावभूत् । तमसमाति राधप्रौष्ठ गौपायनानामाहुतयोऽन्यतवन् । सोऽनवीद् इमौ क्लिताताकुली इमा वै मा गौपायनानामाहुतयोऽभितपन्तीति । तावन्नृता तस्य वा आवमेव निपजौ स्त । आव प्रायश्चित्ति । आव तथा करिष्यावो यथा त्वेता नामितप्यन्तीति । तौ परेत्य सुबन्धोर्गौपायनस्य स्वपत प्रमत्तस्याधुमाहृत्यात् परिधि -यधत्ताम्' (जैत्रा ३,१६८) इत्यादि । त सुबन्धोरसुमादात् खाण्डवादसमातिं प्रति गच्छन्तो गौपायना वदन्ति—समीचीनात् मार्गात् वयम् असमातिगृहमेव गच्छाम, मा च यज्ञात् इद्रा सोमिन । मा च अस्माकम् मार्गे तिष्ठन्तु परिपन्थिन । अत्र शाट्यायनकम्—'यच्चेदमिमो यच्च सत्रम् आस्महे, तस्माद्बुभयस्माद् मा प्रगामेति' (जैत्रा ३,१६८) ॥ १ ॥

यो यज्ञस्य प्रसाधनस्तन्तुदेवेष्वार्ततः । तमाहुतं नशीमहि ॥ २ ॥

य । यज्ञस्य । प्रसाधन । तन्तु । देवेषु । आऽर्तत । तम् । आऽहुतम् । नशीमहि ॥ २ ॥

वेङ्कट० य अयम् अग्न्याख्य यज्ञस्य प्रसाधन २ तन्तु देवेषु आर्तत १, तम् असमातिगृहे^३ आहुतम् प्राप्नुम ॥ २ ॥

मनो न्वा हुयामहे नाराशसेन सोमेन । पितृणां च मन्मभिः ॥ ३ ॥

मन । नु । आ । हुयामहे । नाराशसेन । सोमेन । पितृणाम् । च । मन्मभि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सुबन्धो मन २ क्षिप्रम् आ हुयामहे अनुप्रकम्प्यमानेन नाराशसेन सोमेन पितृणाम् च स्तुतिभि ॥ ३ ॥

आ त एतु मनः पुनः क्रत्वे दक्षाय जीवसे । ज्योः च सूर्यं दृशे ॥ ४ ॥

आ । ते । एतु । मन । पुनरिति । क्रत्वे । दक्षाय । जीवसे । ज्योः । च । सूर्यम् । दृशे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ गच्छतु पुन अपि ते सुबन्धो १ मन प्राणितुम् अपानितुम् जीवितुम् चिरम् सूर्यम् च द्रष्टुम् इति ॥ ४ ॥

पुनर्नः पितरो मनो ददातु दैव्यो जनः । जीवं व्रातं सचेमहि ॥ ५ ॥

पुन । न । पितर । मन । ददातु । दैव्य । जन । जीवम् । व्रातम् । सचेमहि ॥ ५ ॥

१ प्रज्ञात मूको २ प्रधान वि ३ अ ३ 'तम नमेन वि' ४ अम निपुं मूको, ५, नास्ति वि १.

येङ्कट० हे विनर । पुन अपि' बस्माकम् मन ददात्तु दैव्य 'जनः । तत् ' वय जीवन्त प्राणसवात्
मानुम' ॥ ५ ॥

व्यं सोम व्रते तव मनस्तनूषु विभ्रतः । प्रजावन्तः सचेमहि ॥ ६ ॥

व्यम् । सोम् । व्रते । तव । मन । तनूषु । विभ्रत । प्रजावन्त । सचेमहि ॥ ६ ॥

येङ्कट० वयम् सोम । कर्मणि तव मनः अङ्गेषु धारयन्तः प्रजावन्त जीवं धातम् सचेमहि इति ॥ ६ ॥

'इति अष्टमाष्टके प्रथमाप्याये एकोनविंशो वर्ग' ॥

[५८]

'बन्धु श्रुतबन्धुर्विप्रयन्धुर्गोपायना ऋषय । मनभावतैन देवता । अनुषुप् छन्द' ।

यत् ते यमं वैरस्वत मनो जगाम दूरकम् ।

तत् त आ वर्तयामसीह क्षयाय जीरसे ॥ १ ॥

यत् । ते । यम् । वैरस्वतम् । मन । जगाम । दूरकम् । तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीरसे ॥

येङ्कट० 'यत्' इति 'द्वादशचि मूक्' निगदसिद्धम् । पुरयस्य क्रियमाणस्य मनो नाम महद् भूत बहुधा
विशीर्ण भवति तस्य मनस तत्कृतत पुन सम्भरणम् । दूरकम् इति त्रिधाविशेषणम् ।
यत् तव मन विवस्वतः पुत्रम् यमम्' दूरम्' जगाम, तत् तव मन आ वर्तयाम अस्मिन् एके
निवासाय जीवनाय चेति ॥ १ ॥

यत् ते दिवं यत् पृथिवीं मनो जगाम दूरकम् ।

तत् त आ वर्तयामसीह क्षयाय जीरसे ॥ २ ॥

यत् । ते । दिवम् । यत् । पृथिवीम् । मन । जगाम । दूरकम् ।

तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीरसे ॥ २ ॥

यत् ते भूमिं चतुर्मूर्ष्टिं मनो जगाम दूरकम् ।

तत् त आ वर्तयामसीह क्षयाय जीरसे ॥ ३ ॥

यत् । ते । भूमिम् । चतुर्मूर्ष्टिम् । मन । जगाम । दूरकम् ।

तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीरसे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० चतुर्भुष्टि^१ पृथिवी चतसृषु दिक्षु चतुर्धा भ्रश्यतीति ॥ ३ ॥

यत् ते चतस्रः प्रदिशो मनो जगाम दूरकम् ।

तत् त आ वर्तयामसीह क्षयाय जीवसे ॥ ४ ॥

यत् । ते । चतस्रः । प्रदिशः । मनः । जगाम । दूरकम् ।

तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ ४ ॥

यत् ते समुद्रमर्णवं मनो जगाम दूरकम् ।

तत् त आ वर्तयामसीह क्षयाय जीवसे ॥ ५ ॥

यत् । ते । समुद्रम् । अर्णवम् । मनः । जगाम । दूरकम् ।

तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अर्णव उदकवान् ॥ ५ ॥

यत् ते मरीचीः प्रवतो मनो जगाम दूरकम् ।

तत् त आ वर्तयामसीह क्षयाय जीवसे ॥ ६ ॥

यत् । ते । मरीचीः । प्रवतः । मनः । जगाम । दूरकम् ।

तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्रवत प्रगच्छन्त्य^२ इति ॥ ६ ॥

^१इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये विंशो वर्गः ॥

यत् ते अपो यदोपंधीर्मनो जगाम दूरकम् ।

तत् त आ वर्तयामसीह क्षयाय जीवसे ॥ ७ ॥

यत् । ते । अपः । यत् । ओपंधी । मनः । जगाम । दूरकम् ।

तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ ७ ॥

यत् ते सूर्यं यदुपसं मनो जगाम दूरकम् ।

तत् त आ वर्तयामसीह क्षयाय जीवसे ॥ ८ ॥

यत् । ते । सूर्यम् । यत् । उपसं । मनः । जगाम । दूरकम् ।

तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ ८ ॥

१ चतुर्भुष्टि वि^१ अ^१, चतुर्भुष्टि वि^२. २. 'वज्र वि^३ अ^३'. ३ ३. नास्ति मूढो.

यत् ते पर्वतान् वृद्धतो मनो जगाम दूरकम् ।
तत् त आ वर्तयामसीह क्षयाय जीवमे ॥ ९ ॥

यत् । ते । पर्वतान् । वृद्धतः । मनः । जगाम । दूरकम् ।
तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ ९ ॥

यत् ते विश्वमिदं जगन्मनो जगाम दूरकम् ।
तत् त आ वर्तयामसीह क्षयाय जीवमे ॥ १० ॥

यत् । ते । विश्वम् । इदम् । जगत । मनः । जगाम । दूरकम् ।
तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ १० ॥

यत् ते पराः परावतो मनो जगाम दूरकम् ।
तत् त आ वर्तयामसीह क्षयाय जीवसे ॥ ११ ॥

यत् । ते । पराः । पराऽवतः । मनः । जगाम । दूरकम् ।
तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ ११ ॥

यत् ते भूतं च भव्यं च मनो जगाम दूरकम् ।
तत् त आ वर्तयामसीह क्षयाय जीवमे ॥ १२ ॥

यत् । ते । भूतम् । च । भव्यम् । च । मनः । जगाम । दूरकम् ।
तत् । ते । आ । वर्तयामसि । इह । क्षयाय । जीवसे ॥ १२ ॥

‘इति अष्टमाष्टके प्रथमान्याये षड्विंशो वगं ’ ॥

[५९]

‘इन्द्रो ध्रुवचन्द्रविंशत्र्युगापावना ऋषयः । १-३ निर्वृतिर्वेवता, ४ निर्वृतिः सोमश्च, ५-६
अमुनीनि, ७ शुविर्वा-द्वयवन्तरिण-मोम-एव-पद्या-स्वस्तयः, ८ १० द्यावापृथिव्यौ, १०
(एवांश्व्य) इन्द्र-द्यावापृथिव्यः । त्रिण्डुषू छन्दः, ८ पद्विः,
९ महापद्विः, १० पद्वित्युत्तरा’ ।

प्र तर्वायुः प्रतुरं नवीयः स्थातारिन् क्रतुमता रथस्य ।

अथ च्यवान् उन् तवीत्यथे परातुरं सु निर्वृतिर्जिहीताम् ॥ १ ॥

प्र । त्वा॒रि॒ । आ॒युः । प्र॒ऽऽ॒त्र॒र॒म् । न॒वी॒यः । स्था॒ता॒रा॒ऽऽ॒व । क्र॒तु॑ऽऽ॒म॒ता । र॒ष॑स्य ।
अ॒र्धं । च्य॒र्वा॒नः । उ॒त् । त॒त्रा॒ति॒ । अ॒र्थ॑म् । प॒रा॒ऽऽ॒त्र॒र॒म् । सु । नि॒ऽऽ॒कृ॒तिः । जि॒ह्वा॒ता॒म् ॥ १ ॥

षेड्ढट० आदितइचतमो निःकृत्यपनोदनाधोः । प्र वर्धताम् अत्यन्तम् अस्माकं नवतरम् आयुः, यथा कर्मवता सारथिना रथस्य स्थातारौ क्रियेते, सव्येषुः सारथि च । अथ प्रच्यवमान. जीविताद् अर्धं सुवन्धुः अभिलयित वर्धयतु । दूरतरम् सुवन्धुम् आश्रितेयम् निःकृति गच्छतु ॥ १ ॥

मा॒म॒न् नु॒ रा॒ये नि॒धि॒म॒न्व॒न् न॒न् करा॑महे सु पु॒रु॒ध श्र॒यांसि॑ ।
ता नो॑ विश्वा॒नि ज॒रि॒ता म॑म॒त्तु॒ परा॑त॒रं सु॒ निःकृ॑तिर्जिह्वा॒ताम् ॥ २ ॥

सा॒म॒न् । नु । रा॒ये । नि॒धि॒ऽऽ॒म॒त् । नु । अ॒न॑म् । करा॑महे । सु । पु॒रु॒ध । श्र॒यांसि॑ ।
ता । नुः । विश्वा॒नि । ज॒रि॒ता । म॒म॒त्तु॒ । प॒रा॒ऽऽ॒त्र॒र॒म् । सु । निःऽऽ॒कृ॒तिः । जि॒ह्वा॒ता॒म् ॥ २ ॥

षेड्ढट० साञ्जि गीयमाने धनार्थम् निधानवद् अलम् हविश्च निःकृत्यै कुर्मः । तदेवाह — करामहे सुष्टु बहुधा हवीषि हति । तानि च हवीषि सर्वाणि अस्मद्गीयानि जीर्णां स्तुता वा स्वदताम् इति ॥ २ ॥

अ॒भि॒ स्व॒र्यै॑र्भवे॒म॒ द्यौ॑र्न भूमिं॑ गि॒र॒यो॒ ना॒ज्जा॑न् ।
ता नो॑ विश्वा॒नि ज॒रि॒ता चि॑के॒त॒ परा॑त॒रं सु॒ निःकृ॑तिर्जिह्वा॒ताम् ॥ ३ ॥

अ॒भि॒ । सु॒ । अ॒र्थ॑ । पाँ॒स्यैः । भ॒वे॒म॒ । द्यौ॑ । न । भूमि॑म् । गि॒र॒यः॑ । न । अ॒ज्जा॑न् ।
ता । नुः । विश्वा॒नि । ज॒रि॒ता । चि॑के॒त॒ । प॒रा॒ऽऽ॒त्र॒र॒म् । सु । निःऽऽ॒कृ॒तिः । जि॒ह्वा॒ता॒म् ॥ ३ ॥

षेड्ढट० अभि भवेम द्यौन् हर्षे, यथा द्यौ भूमिम् अभिमनति, यथा वा निधान् अश्मानः । तानि अस्माकम् विश्वानि हवीषि जरिता निःकृतिः जानातु इति ॥ ३ ॥

मो॒ पु॒ णोः॑ सो॒म॒ मृत्य॑वे॒ परा॑ द्वाः प॒श्ये॑म॒ नु॒ सूर्ये॑मु॒चर॑न्तम् ।
द्यो॒र्भा॒र्हेतो॑ जै॒रि॒मा॒ स॒ नो॑ अस्तु॒ परा॑त॒रं सु॒ निःकृ॑तिर्जिह्वा॒ताम् ॥ ४ ॥

मो॒ इति॑ । सु॒ । नुः । सो॒म॒ । मृत्य॑वे॒ । परा॑ । द्वाः । प॒श्ये॑म॒ । नु॒ । सूर्ये॑म् । उ॒त्ऽऽ॒चर॑न्तम् ।
द्यो॒र्भा॒र्हेत॑ । जै॒रि॒मा॒ । सु॒ । नुः । अस्तु॑ । प॒रा॒ऽऽ॒त्र॒र॒म् । सु॒ । निःऽऽ॒कृ॒तिः । जि॒ह्वा॒ता॒म् ॥ ४ ॥

षेड्ढट० पृषा निगदनिदा ॥ ४ ॥

१. रविना मूको. २. न-येु वि. ३. दूर रि' अ'. ४-४. अनुनासिकेन ६२ रि' वि'; वेदवेदि' अ'; अनुः आश्रिते वर्धे' वि'. ५-५. 'गवतव ... कारि रि' अ'. ६-६. कर्मदेवद रि'; दुर्वादेवद रि' अ'. ७-७. माग्नि रि'. ८. रवा' मूको. ९. नदेदेवा वि'. १०. वसा मूको. ११. भूमी रि' अ'. १२. ३४ति मूको. १३-१३. 'पञ्चा रवो ए' रि' अ'; 'पञ्च रविना' वि'. १४. 'नि टा' रि'.

असुनीति मनो अस्मासु धारय जीवातेवे सु प्र तिरा न आयुः ।

रान्धि नः सूर्यस्य संदृशि घृतेन त्वं तन्वं वर्धयस्व ॥ ५ ॥

असुनीति । मन । अस्मासु । धारय । जीवातेवे । सु । प्र । तिर । न । आयुः ।

रान्धि । न । सूर्यस्य । समदृशि । घृतेन । त्वम् । तन्वम् । वर्धयस्व ॥ ५ ॥

वेङ्कट० या मनुष्याणाम् अमु शरीरतो नयति सा असुनीतिनाम् । 'असुनीति' अस्मासु' मन' धारय । चिर जीवनाय प्र वर्धय च अस्माकम् आयु । स्थापय च अस्मात् सूर्यस्य सन्दर्शते । घृतेन च त्वम् आत्माने तन्वम् वर्धयस्व इति ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये द्वाविंशो वगं ॥

असुनीति पुनरस्मासु चक्षुः पुनः प्राणमिह नो धेहि भोगम् ।

ज्योक् पश्येम सूर्यम् उतऽचरन्तम् अनुऽमते मृळ्या नः स्वस्ति ॥ ६ ॥

असुनीति । पुन । अस्मासु । चक्षुः । पुनरिति । प्राणम् । इह । न । धेहि । भोगम् ।

ज्योक् । पश्येम । सूर्यम् । उतऽचरन्तम् । अनुऽमते । मृळ्ये । न । स्वस्ति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० निगदमिहा ॥ ६ ॥

पुनर्नो असुं पृथिवी ददातु पुनर्द्यौर्देवी पुनरन्तरिक्षम् ।

पुनर्नः सोमस्तन्वं ददातु पुनः पूषा पृथ्यांऽं या स्वस्तिः ॥ ७ ॥

पुन । न । असुम् । पृथिवी । ददातु । पुन । द्यौ । देवी । पुन । अन्तरिक्षम् ।

पुन । न । सोम । तन्वम् । ददातु । पुनरिति । पूषा । पृथ्याम् । या । स्वस्ति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० पुन ममभ्यम् 'असुम् इयम्' पृथिवी ददातु, पुन द्यौ च देवी, तथा अन्तरिक्षम् । पुं न सोम च शरीरम् प्रयच्छतु । तथा पुन पूषा पृथ्याम् वाच च या नात्रा स्वर्गा । 'वाचै पृथ्या स्वर्ग' (मादा ३, ३, ३८) इति आश्रयम् ॥ ७ ॥

गं रोदमी सुवन्धे यद्वा ऋतस्य मातरा ।

भंतामप यद्रपो द्यौः पृथिवि क्षमा रपो मो पु ते किं चनाममत् ॥ ८ ॥

दाम । रोदमी इति । सुवन्धे । यद्वा इति । ऋतस्य । मातरा ।

भंताम । अप । यद्वा । रपो । द्यौ । पृथिवि । क्षमा । रपो । मो इति । पु । ते । किम् । चन । आममत् ॥ ८ ॥

१ १. नास्ति वि' अ', दृतिने हि'. २. नो वि'. ३ ३. नास्ति मृळो. ४ ४. अनुदीर्घ मृळो.
५. नास्ति वि' अ'.

वे, ट० अथ उत्तराभिः छावापृथिव्योः स्तवः । शम् सुखं^१ प्रयच्छताम् छावापृथिव्यौ सुबन्धवे महत्यौ यज्ञस्य मातरौ, रपः च अस्मात् अप हरताम्^२ । 'रप इत्यभिधानं तु गदितं पापकृच्छ्रयोः' (वृदे ७, ९४) । हे छावापृथिव्यौ ! क्षमायां यत्पापम्^३ तदपहरतम् इत्युक्त्वा सुबन्धुमाहुः—
मैवं त्वाम् किम्-चिदपि कृच्छ्रम् दिनस्तु इति ॥ ८ ॥

अवं द्वुके अवं त्रिका त्रिवश्वरन्ति भेषजा ।

क्षुमा चरिष्णुवैककं भरतामप यद्रपो द्यौः पृथिवि क्षुमा रपो मो पु ते किं चुनाममत् ॥ ९ ॥

अवं । द्वुके इति । अवं । त्रिका । दिवः । चरन्ति । भेषजा । क्षुमा । चरिष्णु । एककम् । भरताम् । अपं । यत् । रपः । द्यौः । पृथिवि । क्षुमा । रपः । मो इति । सु । ते । किम् । चुन । आममत् ॥ ९ ॥

येद्वुट० 'शुलोकात् भेषजानि'^४ 'द्विकं त्रिकं च अव चरन्ति । तत्राश्विनौ द्विकम् अवचरतः, इडा सरस्वती भारती इति^५ त्रिकमिति । क्षमायाम् चरति एकम् इति अग्निमाह ॥ ९ ॥

समिन्द्रेरय गामनद्वाहं य आवहदुशीनराण्या अनः ।

भरतामप यद्रपो द्यौः पृथिवि क्षुमा रपो मो पु ते किं चुनाममत् ॥ १० ॥

सम् । इन्द्र । ईरय । गाम् । अनद्वाहम् । यः । आ । आवहत् । उशीनराण्याः । अनः । भरताम् । अपं । यत् । रपः । द्यौः । पृथिवि । क्षुमा । रपः । मो इति । सु । ते । किम् । चुन । आममत् ॥

येद्वुट० सम्-प्र-ईरय इन्द्र ! गन्तारम्^६ 'अनद्वाहम्, यः अनद्वाह् आ वहति उशीनराण्याः पूर्णम् अनः । उशीनराणिः ओषधी यथाऽऽतंम् अनुलिम्पन्ति^७ ॥ १० ॥

'इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः ॥

[६०]

'बन्धुः क्षुतबन्धुर्विप्रबन्धुर्नौपायना ऋषयः, पत्न्या अगस्त्यस्वसा पूर्वा माता ऋषिका ।
आदितश्चतसृणां पद्मशा अतसमातिर्देवता, पद्म्या इन्द्रः, सप्तम्याचेकादशयन्तानं
जीवः, द्वादश्या हस्तः । आषाः पद्म गायत्र्यः, अष्टमीनदम्यौ
पृष्ठी, शिष्टा अनुष्टुभः ।

आ जनं त्वेषसंदृशं मर्द्दीनानामुपस्तुतम् । अगन्मु चिर्भ्रतो नमः ॥ १ ॥

आ । जनम् । त्वेषसंदृशम् । मर्द्दीनानाम् । उपस्तुतम् । अगन्म् । चिर्भ्रतः । नमः ॥ १ ॥

१. नास्ति वि' अ'; सं वि'. २. मनां वि'. ३. यदां वि' अ'. ४-४. 'कान् मेवशान् वि' अ'. ५-५. 'विक्रि वि' अ'. ६. नास्ति वि' अ'. ७. नगां वि' अ'. ८. नास्ति वि'. ९-९. नास्ति मूढो.

वेङ्कट० 'षत्रुभिर् अममातिर्' श्रुत्वन्ति । आ गता जनपदम् द्वांसमन्दशंनम् महताम् एषाम् उपस्तुनम्
नमस्कारम् कुर्वन्त ॥ १ ॥

अममातिं नितोशनं त्वेषं निययिनं रथम् । भजेरथस्य मत्पतिम् ॥ २ ॥

अममातिम् । नितोशनम् । त्वेषम् । निययिनम् । रथम् । भजेरथस्य । मत्पतिम् । २ ॥

वेङ्कट० 'अममातिम् शत्रूणां हन्तारम् द्वांसम् निययिनम् रथम् इति औपमिकम्', रथो हि शत्रुं
अभिगच्छति, भजेरथस्य वशे जातम् अपि वा भजेरथो' नाम अस्य शत्रुं कश्चित् तस्य
निययिन मता पतिम् इति ॥ २ ॥

यो जनान् महिषां ईवातितभ्यो परीरयान् । उतापवीरवान् युधा ॥ ३ ॥

य । जनान् । महिषान् । 'अतितभ्यो' । परीरयान्' । उत । अपीरयान् । युधा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० य, शत्रुन् अस्यतिष्ठन्, यथा निहो 'माहवान् अतितिष्ठति', स्वर्गवान् अपि च अस्वर्ग
योपनेनेति ॥ ३ ॥

यम्येष्वानुरूपं व्रते रेवान् मरायवेधते । द्विर्वीव पञ्च कृष्टयः ॥ ४ ॥

यस्य । इत्याहु । उर् । व्रते । रेवान् । मरायी । एधते । द्विर्विष्टयः । पञ्च । कृष्टयः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यस्य इत्याहु राता जनपदस्य पालनकर्मणि उप भवति धनवान् शत्रूणां मारक,
तस्मिन्' निपादपञ्चमाश्रित्वारो वणां दिवि इव सुम्ब निवसन्ति' ॥ ४ ॥

इन्द्रं क्षत्राममातिषु रथप्रोष्ठेषु धारय । द्विर्वीव सूर्यं दृशे ॥ ५ ॥

इन्द्रं । क्षत्रा । अममातिषु । रथप्रोष्ठेषु । धारय । द्विर्विष्टयः । सूर्यम् । दृशे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्र । दत्तानि अस्मिन् रथप्रोष्ठेषु' असमाप्तौ धारय दिवि इव सूर्यम् दर्शनाय इति
इन्द्रम् आताम्ये ॥ ५ ॥

अगस्त्यस्य नद्रथः मतीं युनक्षि रोहिता ।

पुणीन् न्यक्रमीरुभि विश्वान् राजन्नाश्रमः ॥ ६ ॥

अगस्त्यस्य । नद्रथः । मतीं इति । युनक्षि । रोहिता ।

पुणीन् । नि । अक्रमी । अभि । विश्वान् । राजन् । आश्रमः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० जनया अगस्त्यस्य स्वया एषा माता राजान स्तौति । अगस्त्यस्य मन्द्रियमृश्वो

१ १. नास्ति वि'. १ अतमानं वि' अ'. २-२ नास्ति वि'. ३ 'रथोऽपि वि'. ४-४ वा
(१२.१०) एष निगम द्र. ५ मरियमा' अ'. ६. ७ वि' अ'. ७. 'रुति वि' अ'. ८. राथ' वि'
अ'. ९ 'रा वि'.

भागिनेयेभ्यः^१ विनयार्थम् अश्वौ^२ योन्थ रोहितवर्णौ, पणीन् च नि अभि भव सर्वांन् रात्रन् ।
अयनमानान् इति ॥ ६ ॥

^१इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः ॥

अयं मातायं पितायं जीवातुरागमत् । इदं तर्षं प्रमर्षणं सुबन्ध्वेहि निरिहि ॥७॥

अयम् । माता । अयम् । पिता । अयम् । जीवातुः । आ । अगमत् ।

इदम् । तर्षं । प्रमर्षणम् । सुबन्धो इति सुबन्धोः । आ । इहि । नि । इहि ॥ ७ ॥

षेड्ङ् ० "अधामिं द्वैपदेन सूत्तेनाम्बुवन् । अमि स्तुत आजगाम । आगय चाऽऽह — 'किं कामा आगच्छतति ।
सुबन्धोरेवाऽसु पुनर्बन्धुयामेत्यम्बुवन् । एषोऽन्त परिधीत्यम्बोत् । तमादद्बधमिति । त निराहयन्" — 'अय
माताय पिता'" इति शाक्यायनकम् (तु जैत्रा ३, १६९) । अयम् अमि माता अयम् एव पिता
स जीवयिता आ जगाम । इदम् तव, शरीरम् प्रमर्षणम् इति निर्दिशति, सुबन्धोः । आ इहि । उक्त
परित स्थितस्त्वम् निर गच्छ ।

शौनक — "स्तुत स रात्रा सुप्रतस्तस्थौ^१ गौपायनानभि^२ ॥

सूत्तेन ते स्तुवन्नमि द्वैपदेन यथामिषु ।

अयामिरश्रवदेतान् अयमन्त परिभ्यसु ॥

सुबन्धोरस्य चेश्वकोर्मया गुता हिताधिना ।

सुबन्धवे प्रदायासु जवेन्युक्त्वा च पावक ॥

स्तुतो गौपायने प्रीतो जगाम त्रिदिव प्रति ।

'अय मात(ता) इ'ति दृष्टास्ते सुबन्धोरसुमाहयन् ॥

शरीरमभिर्निदिश्य सुबन्धो पतित भुवि ।

सूक्तदोष जगुष्यस्य वेतसो धारणाय ते ॥

१ क्त्वाभु चायमप्यस्यां पृथक् पाणिभिरस्पृशन् ।" (बदे ७, १५-१००) इति ॥ ७ ॥

यथा युगं प्रुत्रया नक्षन्ति धुरुणांय कम् ।

एवा दाधार ते मनो जीवातवे न मृत्यवेऽथो अरिष्टतातये ॥ ८ ॥

यथा । युगम् । प्रुत्रया । नक्षन्ति । धुरुणांय । कम् ।

एव । दाधार । ते । मनः । जीवातवे । न । मृत्यवेः । अथो इति । अरिष्टतातये ॥ ८ ॥

षड्ङ् ० यथा युगम् परत्रया कल्पन्ति रघस्य धारणार्थम्, एवमेव^१ अद् रघुर्दयम् मन धारयामि
^१जीवनाय, न^२ मृत्यवे अपि च अविनाशायेति ॥ ८ ॥

१. कालि वि. २. 'श्वो वि' अ. ३-३. जालि मूको. ४. निराह मूको. ५. स्पृष्टा १०

६. 'नति वि' मूको ७. पर वि. ८. ८. जीवनाय ना... वि' अ.

ययेयं पृथिवी मही द्वाधारेमान् वनस्पतीन् ।

एवा द्वाधार ते मनो जीवातेवे न मृत्यवेऽथो अरिष्टतातये ॥ ९ ॥

यया । इयम् । पृथिवी । मही । द्वाधार । इमान् । वनस्पतीन् ।

एव । द्वाधार । ते । मन । जीवातेवे । न । मृत्यवे । अथो इति । अरिष्टतातये ॥ ९ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ९ ॥

यमादहं वैरस्वतात् सुवन्धोर्मन आभरम् । जीवातेवे न मृत्यवेऽथो अरिष्टतातये ॥ १० ॥

यमात् । अहम् । वैरस्वतात् । सुवन्धो । मन । आ । अभ्रम् ।

जीवातेवे । न । मृत्यवे । अथो इति । अरिष्टतातये ॥ १० ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ १० ॥

न्यग्र्यातोऽयं वाति न्यक् तपति सूर्यः । नीचीनमध्या दुहे न्यगभवतु ते रपः ॥ ११ ॥

न्यक् । वाति । अयं । वाति । न्यक् । तपति । सूर्यं ।

नीचीनम् । अध्या । दुहे । न्यक् । भवतु । ते । रपः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० षुलोकाद् वात निचीनम् गच्छति । न्यक् च तपति सूर्यं । गौ च निचीनम् पय क्षरति ।

तद्वद् न्यक् भवतु तव^१ पापम् इति ॥ ११ ॥

अयं मे हस्तो भर्गवानयं मे भर्गवत्तरः । अयं मे विश्वभेषजोऽयं शिवाभिर्मर्शनः ॥ १२ ॥

अयम् । मे । हस्तं । भर्गवान् । अयम् । मे । भर्गवत्तरः ।

अयम् । मे । विश्वभेषज । अयम् । शिवऽभिर्मर्शन ॥ १२ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धेति । 'त सुवन्धुम् अमुं पुन प्राधिशन् । स यथापुरम् अभवत् । तदाभ्या क्लिस्ताकुली
न्याम् 'आवधनेमे वा ऋषयोऽयु निराह्वयम्' (नैत्रा ३, १६९) इत्यादि श्राद्धायामकम् ॥ १२ ॥

^१ इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

[६१]

^१ नामानेदिष्टो मानव ऋषि । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ॥

इदमित्था रीद्रे गूर्तनञ्चा मल्ल क्रत्वा शर्चामन्तराजौ ।

ऋणा यदस्य पितरा महेनेष्टाः परित् पृकथे अहृन्ना सप्त होतृन् ॥ १ ॥

इदम् । इत्या । रौद्रम् । गूर्तर्वचाः । ब्रह्म । ऋत्वा । शच्याम् । अन्तः । आजौ ।
 ऋणा । यत् । अस्य । पितरा । महनेऽस्थाः । पर्षत् । पक्थे । अहन् । आ । सप्त । होतृन् ॥ १ ॥

वेङ्कट० नाभानेदिष्ठो मानवः । तत्र 'नाभानेदिष्ठ वै मानवम्' (ऐत्रा ५, १४) इत्यादिकं ब्राह्मण-
 मनुसम्भेयम् । 'मनुः पुत्रेभ्यो दायं व्यभजत् । स नाभानदिष्ठम्' (तै ३, १, ९, ४) इत्यादिकं
 चाध्वर्युभ्यः श्रोतव्यम् । इदम् स्तोत्रम् इत्थम् उद्युक्तवचनः अयमृषिः प्रीणनं रुद्रस्य प्रज्ञानेन
 अङ्गिरसां सत्रकर्मणि अन्तः तेषां सहे यज्ञ इत्थर्थः, तत्र करोति । यत् ब्रह्म दायविभागं
 कुवाणौ अस्य पितरौ अन्ये च महनेष्टाः भागप्रदाने स्थिता भ्रातरश्चाकल्पयन्, सोऽयम्
 अस्मिन् यज्ञे पक्तव्ये पष्ठेऽहनि तत्रत्यैर्मुग्धैः अप्रज्ञाते सप्त वपट्कर्तृन् अन्वितान् पारयतु^१
 इति ॥ १ ॥

स इद् दानाय दभ्याय वन्वञ्च्यवान्ः सुदैरमिमीत् वेदिम् ।

तूर्वयाणो गूर्तर्वचस्तमः क्षोदो न रेत इतर्कति सिञ्चत् ॥ २ ॥

सः । इत् । दानाय । दभ्याय । वन्वन् । च्यवानः । सुदैः । अभिमिीत् । वेदिम् ।

तूर्वयाणः । गूर्तर्वच.ऽतमः । क्षोदः । न । रेतः । इतःऽर्कति । सिञ्चत् ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः रुद्रः स्तोत्राणां धनप्रदानाय तच्छृणां वधाय च तान् सम्भजन् च्यावयन् रक्षांसि
 प्रेषमाणैः शरैः अभिमन्यते यज्ञवास्तु । तृणंगमनः सोऽयम् अत्यन्तम् उद्युक्तवचाः रुद्रः
 उदकम् इव आत्मीयम् रेतः इतर्कति असिञ्चत्, जनयामास अश्विनौ इत्यर्थः ॥ २ ॥

मनो न येषु हवनेषु तिग्मं विपः शच्या वनुथो द्रवन्ता ।

आ यः शर्याभिस्तुविनुम्णो अस्याश्रीणीतादिशं गर्मस्तौ ॥ ३ ॥

मनः । न । येषु । हवनेषु । तिग्मम् । विपः । शच्या । वनुथः । द्रवन्ता ।

आ । यः । शर्याभिः । तुविऽनुम्णः । अस्य । अश्रीणीत । आऽदिशम् । गर्मस्तौ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'प्रसङ्गाद् द्राम्याम् अश्विनोः स्तुतिः । यथा तीक्ष्णाम्रमनः शीघ्रं दूरं गच्छति, एवम् येषु
 हानेषु युवाम् विपः स्तोत्रान् ऋत्विजः प्रज्ञानेन वनुथ- द्रवन्तौ । आभिसुख्येन यः आध्वर्युः
 अह्गुलीभिः बहुधनः अस्य मम स्वभूतो युवाभ्याम् आदिश्यं सोमं श्रीणाति हस्ते स्थितं
 गृहीतं च । येषु हवनेषु वनुथस्तस्य हस्तात् तं सोमं पातुम् उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ३ ॥

कृष्णा यद्गोर्ध्वरुणीषु सीदद् द्विवो नपाताश्विना हुवे वाम् ।

वीतं मे यज्ञमा गतं मे अन्नं ववन्वांसा नेषमस्मृतभू ॥ ४ ॥

१. *मुंभिः वि'. २. तत्र वि' अ'. ३. *यति वि'. ४. तत् वि'.

५. *मं वि' अ'. ६. चापतयम् वि' अ'. ७. *वचनाः वि'. ८-८. गवाभ्यामदित्तो वि'.

९. अपि वन वि'; नति मनुः अ'. १०. मुवनेषु वि' अ'.

कृष्णा । यत् । गोषु । अरुणीषु । सीदत् । दिव । नपाता । अरिना । हुषे । वाम ।
वीतम् । मे । यज्ञम् । आ । गतम् । मे । अन्नम् । वृन्वासा । न । इषम् । अस्मृतधू इत्पस्मृतऽधू ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अरण्यो गाव उपसाम् अथा (तु निघ १, १५) । यदा रात्रि अरुणीषु गोषु सीदति व्युच्छतीत्यर्थः,
तदानीं पूर्वोक्तानि वाम् अधिनौ हुषे दिव नपातौ । तथा सति कामयेथाम् मे यज्ञम् ।
आ गच्छतम् च मे सोमम् यथा धामं भजमानो अथो शीघ्रम् आगच्छत अस्मृतद्रोही ॥ ४ ॥
यथा स्वाशेन भगवाद् रद्र प्रजापतिवोस्तोष्यति रद्रम् अस्मज्जत् तद् उत्तराभिः तिसृभिरङ्गिभ
वदति ॥

प्रथिष्ट यस्पं वीरकर्ममिष्णदनुष्ठितं नु नय्यो अपोहत् ।

पुनस्तदा वृहति यत् कृनायां दुहितुरा अनुभृतमनुर्वा ॥ ५ ॥

प्रथिष्ट । यस्ये । वीरकर्मम् । इष्णत् । अनुऽस्थितम् । नु । नय्ये । अपे । औहत् ।

पुनरिति । तत् । आ । वृहति । यत् । कृनायां । दुहितु । आ । अनुऽमृतम् । अनुर्वा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्रथितमासीत् तस्य प्रजापतेः इणत् वीरकर्म रेत, त्रियभाणा वीरा यस्य रेतसः मन्ति ।
प्रजापतेर्हि रेतस सर्व वीरा क्रियन्ते । तेन प्रजापतिना नियुक्तम् नृहितः रुद्रः अप औहत् ।
तदेवाह— पुन तत् आ वृहति इति, 'यद् रेत' कर्मनीषाया दुहितु आसीत् अनुभृतम्
प्रजापतिना अत्रयृत अन्यस्मिन् रुद्र इति ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये षड्विंशो वर्गः ॥

मध्या यत् कर्त्तुममपृभीके कामं कृष्णाने पितरि युवत्याम् ।

मनानप्रेतो जहतुर्वियन्ता मानौ निषिक्तं सुकृतस्य योनौ ॥ ६ ॥

मध्या । यत् । कर्त्तुम् । अभयत् । अभीके । कामम् । कृष्णाने । पितरि । युवत्याम् ।

मनानपः । रेत । जहतु । विऽयन्ता । मानौ । निऽसिक्तम् । सुऽकृतस्य । योनौ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० मध्ये यत् कर्म अभयत् मिथुनीभावाद्यम्* अन्तिके वामम् दृष्णाने पितरि प्रजापतौ
युवत्याम्, तदानीम् अयम् रेत जतु तो 'इतरेतम् अभिगच्छन्तो' समुच्छ्रिते स्थाने निषिक्तम्*
प्रजापतिना रेतो यज्ञस्य योनौ दुहितु इति ॥ ६ ॥

पिता यत् स्वां दुहितरमधिष्कन् क्षुपया रेतः संजग्मानो नि पिञ्चत् ।

स्नाधयोऽज्जनयन् ब्रह्म देवा वास्नोष्पतिं व्रतयां निरतध्वन् ॥ ७ ॥

१. नास्ति वि'. २. पुने वि' अ'. ३. यथा वि'. ४. 'द्रोही प्रथिष्ट वि' ५. प्रमाणी'
वि' अ'; तस्य' वि'. ६. मल वि' अ'. ७. नास्ति वि' अ'. ८-८. वरेत वि'. ९. ९. नास्ति
मूढो. १०. 'मयस वि'. ११-११. एतेर'सी वद पुन श्वावृक्षगर्गी वि'. १२. विवि' वि'.

पिता । यत् । स्वाम् । दुहितरम् । अधिऽस्कन् । क्ष्मया । रेत । समऽजग्मान् । नि । सिञ्चत् ।
सुऽआर्घ्यं । अजनयन् । ब्रह्म । देवा । वास्तो । पतिम् । व्रतऽपाम् । नि । अतक्षन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० पिता यत् स्वाम् दुहितरम् दिवम् उषस वा अध्यस्कन्दत्, तदानीम् अनया पृथिव्या सज्जमान
अस्मिन् लोके आगत । 'तामृशो भूत्वा रोहित भूतामभैत्' (ऐत्रा ३, ३३) इति ब्राह्मणम् । तस्याम्
रेत नि अस्मिन्नत् । ततो रेतसो रुद्र पुरस्कृत्य सुकर्माण सर्वे देशाः ब्रह्म अजनयन् । किं तद्
ब्रह्म इति आह—वास्तो पातम् व्रतस्य पालयितारम् तत निर-अगमयन् इति ॥ ७ ॥

स ईं वृषा न फेनमस्यदाजौ स्मदा परैदपं द्भ्रचेताः ।

सरत् पदा न दक्षिणा परावृक् न ता नु मे पृशन्त्यो जगृभ्रे ॥ ८ ॥

स । ईम् । वृषा । न । फेनम् । अस्यत् । आजौ । स्मत् । आ । परा । ऐत् । अपं । द्भ्रऽचेता ।
सरत् । पदा । न । दक्षिणा । परावृक् । न । ता । नु । मे । पृशन्त्यो । जगृभ्रे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० उत्तरत स्थित स 'वास्तोष्पति एतद् आयुधमस्यति' इति निरस्यमानम् आयुध प्रत्यक्ष पश्यन्
वदति—सद्ग्रामे यथा वृषा इन्द्रो नमुचेर्वघाय अपाम् फेनम् अस्यत् । अथ अस्सत् अप परा
गच्छति द्भ्रचेता राक्षसादि । सरति न पदानि स्थानानि दक्षिणाना गवाम् परावृक् परावर्जयिता ।
दक्षिणा मह्यम् अङ्गिरोभिर्दत्ता 'पृशन्त्य राक्षस न गृह्णाति' । पथिकानामभिस्पर्शने कुशल
पृशन्त्य । 'महे यत् पित्र ईं रस दिवे करव त्सरत् पृशन्त्य' (ऋ १, ७१, ५) इति मन्त्र ॥ ८ ॥

मधू न वह्निः प्रजाया उपबिद्रिषिं न नृग्न उप सीदृधः ।

सनितेभमं सनितीत वाजं स धर्ता जज्ञे सहसा यवीयुत् ॥ ९ ॥

मधु । न । वह्निः । प्रऽजाया । उपबिद्रि । अग्निम् । न । नृग्न । उप । सीदृत् । ऊर्ध्व ।
सनिता । इध्मम् । सनिता । व्रत । वाजम् । स । धर्ता । जज्ञे । सहसा । यवीयुत् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० वास्तोष्पतिना रुद्रेण गान्धर्वानेऽस्मिन् यज्ञे शीघ्रम् न* आगच्छति अग्नि, य प्रजाया उपवीडक ।
राक्षस* आगच्छति यज्ञे प्रज्वलति । अग्निम् च इन्धवाहनम् न* नग्न राक्षस उप सीदति रात्रौ ।
सोऽयम् अग्नि सनिता भवति इध्मम्, सनिता अपि च हवि । स धर्ता च जात यज्ञस्य
बलेन रक्षसो यादेति ॥ ९ ॥

मधू कृनायाः सख्य नग्ना क्रुतं वदन्त क्रुतयुक्तिमग्मन् ।

द्विर्वहसो य उप गोपमागुरदक्षिणासो अच्युता दुदुसन् ॥ १० ॥

१ यदा वि* अं. २ *तामधिपच्छम् वि* अं, *मभिगच्छ वि* ३ वा वि* अं
४ रदक्षरः मूको ५ *वर्जनात् राक्षसोन्वात् मूको. ६ ६ पृशन्त्य राक्षसो गृह्णाति रघुशने मूको
७. नास्ति वि* अं ८ राक्षसम् मूको ९ *उनो अमनो वि*. १०. नास्ति मूको

मधु । कृनायां । सृष्टयम् । नरीय्या । ऋतम् । वदन्त । ऋतस्युक्तिम् । अगमन् ।
द्विऽनईस । ये । उप । गोपम् । आ । अगु । अदक्षिणासं । अच्युता । दुधुक्षन् ॥ १० ॥

वेङ्कट० 'शीघ्रम् कमनीयाया पृथ्व्या सरयम् अगच्छन् अङ्गिरस , ऋतम् वदन्त यज्ञयोगम् अगच्छन् ।
द्वयो स्थानयो अनयोर्घावापृथिव्यो परितृळ्हा य अङ्गिरस उपप्राप्तवन्त यज्ञस्य गोपायि
तारम् इन्द्रम् ते दक्षिणावर्जिता । नहि सत्रिणा सन्ति दक्षिणा । उदकानि दिवम् दुधुक्षन् ।
सरयम् अमवद् अनया पृथ्व्या इति' ॥ १० ॥

१ इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये सप्तविंशो वर्गः ॥

मधु कृनायांः सरयं नरीयो राधो न रेतं ऋतमित् तुरण्यम् ।

शुचि यत् ते रेक्ण आर्यजन्त सवर्दुर्घायाः पर्य उस्त्रियायाः ॥ ११ ॥

मधु । कृनायां । सरयम् । नरीय । राधं । न । रेतं । ऋतम् । इत् । तुरण्यम् ।

शुचिं । यत् । ते । रेक्णं । आ । अर्यजन्त । सवर्दुर्घाया । पर्यं । उस्त्रियाया ॥ ११ ॥

वेङ्कट० शीघ्रम् कमनीयाया पृथ्व्या सृष्टयम् नवतरम् अगच्छन् । धनम् इव रत सिच्यमानम् उक्कम्
दिग् प्रेरितवन्त सुद्रम् यन् इन्द्रं तुभ्यम् रेक्ण पाथोलक्षणं धनम् आ प्रायच्छन् अमृतस्य
दोग्ध्या उास्रयाया पर्य इति । तत्र मास्रणम्— 'अङ्गिरसो वै सनमासत । तेषां पृथि
धर्मदुपामोन् । सनीणिगात्रीवन् । तऽनुवन् वधे नु सनमास्मद् यऽस्या ओपवार्नं ननयाम इति ।
ते दिवो वृष्टिमस्रन्त' (तैत्रा २, १, १, १) इति ॥ ११ ॥

पुश्वा यत् पुश्वा प्रियुता बुधन्तेति व्रयीति वृक्ती रराणः ।

वमोर्बिसुत्वा मारुजोऽनेहा विश्वं विप्रेष्टि द्रविणमुप क्षु ॥ १२ ॥

पुश्वा । यत् । पुश्वा । प्रियुता । बुधन्तं । इति । व्रयीति । वृक्ती । रराण ।

वमो । वसुऽया । वारुवं । अनेहा । विश्वम् । विप्रेष्टि । द्रविणम् । उप । क्षु ॥ १२ ॥

वेङ्कट० यदा इन्द्रस्य स्तानार अमुरं अपहृतम् आत्मीय धनं तानन्ति प्रागेव तत आगरय
इन्द्रः मन्त्रिण्यदीनि ससुदावाधं । यदा यदा वियुक्तानि तत्स्थानानि पश्चाद् अजानन् ,
तदानीम् अयम् इन्द्र इत्यर्थं प्रव्रानि स्वोतरि रममाण । कपम् इत्याइ वसोरिति । वमो सद्याय
कारव कारो स्ताय अनेहा अपाप इन्द्र विद्रम् च धनम् अमुरं अपहृण् शीघ्रम् उप
विप्रेष्टि उपप्यामानि, यदा न तन् हरन्ति अमुरा इति । यमुता इति समूहे रवा नामकरण ।
पु गण्डः शिववचन इति ॥ १२ ॥

तदिन्द्रस्य परिपद्धानो अग्मन् पुरु सदर्न्तो नार्पदं विभित्सन् ।

वि शुष्णास्य संग्रथितमनुर्वा विदत् पुरुप्रजातस्य गुहा यत् ॥ १३ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । परिऽसद्धानः । अग्मन् । पुरु । सदर्न्तः । नार्पदम् । विभित्सन् ।

वि । शुष्णास्य । सम्ऽग्रथितम् । अनुर्वा । विदत् । पुरुऽप्रजातस्य । गुहा । यत् ॥ १३ ॥

षेडूट० तत्रैव शीघ्रम् अस्य इन्द्रस्य परिचारका रश्मयः प्रकाशनाथम् अगच्छन् । पुरूणि कृत्रिमाणि 'सीदन्तः तिष्ठन्तोऽसुरा' यत्र नार्पदम् कण्ठं भेषुमैच्छन्ति । अत्र शाटपायनकम् — 'सा होवाच पुनर्वाच त्वा परोक्षेणैव जिघातन्ति । अश्रौषं वा एषां संवदमानानाम् । आसन्दीं वै ते हिरण्मयीं प्रच्छाये निधास्यान्ति । तस्या मोपवेशीरिति । ते ह प्रययुः । तस्मै ह हिरण्मयीम् आसन्दीं प्रच्छाये निदधुः । तस्या ह प्रमत्त उपविवेश' (जैत्रा ३, ७३) इत्यादि । किञ्चायम् 'वि विदत् शुष्णासुरस्य' बहुप्रादुर्भावस्य 'स्नायुभिः सङ्ग्रथितम्' भस्मं गुहायाम् अन्तःशरीरे यत् तद् निगूढम् अनर्वा अपत्युक्त इति ॥ १३ ॥

भर्गो ह नामोत यस्य देवाः स्वर्णं ये त्रिपधस्थे निपेदुः ।

अग्निर्ह नामोत जातवेदाः श्रुधी नो होतः श्रुतस्य होताधुक् ॥ १४ ॥

भर्गः । ह । नाम । उत । यस्य । देवाः । स्वर्णः । न । ये । त्रिऽसुधस्थे । निऽसेदुः ।

अग्निः । ह । नाम । उत । जातऽवेदाः । श्रुधि । नः । होतः । श्रुतस्य । होता । अधुक् ॥ १४ ॥

षेडूट० अपि च भर्गः ह नाम तत् तेजः, यस्य सर्वे देवाः वशवर्तिनः, स्वर्गं इव ये देवाः त्रिपधस्थे बर्हिषि निषीदन्ति । किं तत् तेज इत्याह — अग्निः ह नाम अपि च जातवेदाः च । अथ प्रत्यक्षः । श्यु अस्माकम् स्तुतिम् होतः ! यज्ञस्य ह्याता देवानाम् द्रोहवर्जितः ॥ १४ ॥

उत त्या मे रौद्रावर्चिमन्ता नासत्याविन्द्र गूर्तये यजध्वै ।

मनुष्वद् वृक्तवर्हिषे रराणा मन्दू हितप्रयसा विश्व यज्यु ॥ १५ ॥

उत । त्या । मे । रौद्रौ । अर्चिऽमन्ता । नासत्यौ । इन्द्र । गूर्तये । यजध्वै ।

मनुष्वत् । वृक्तऽवर्हिषि । रराणा । मन्दू इति । हितऽप्रयसा । विश्व । यज्यु इति ॥ १५ ॥

षेडूट० अपि च तौ मे रुद्रस्य पुत्रौ दीप्तिमन्तौ नासत्यौ इन्द्र । स्तोत्राय यज्ञाय च भवेताम् मम पितुः मनोरिच मह्यं स्तीर्णवर्हिषे रममाणी मद्विष्णु' दत्ताज्ञौ मनुष्येषु यष्टव्यौ ॥ १५ ॥

'इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये अष्टाविंशो वर्गः' ॥

अयं स्तुतो राजा चन्दि वेधा अपइच्च प्रिप्रस्तरति स्वसेतुः ।

स कक्षीर्नन्तं रेजयत् सो अग्निं नेमिं न चक्रमर्वतो रघुद्रु ॥ १६ ॥

अयम् । स्तुत । राजा । चन्दि । वेधा । अप । च । प्रिप्र । तरति । स्वसेतुः ।

स । कक्षीर्नन्तम् । रेजयत् । स । अग्निम् । नेमिम् । न । चक्रम् । अर्वत । रघुद्रु ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अयम् रघुः सोम राजा चन्दि अस्माभिः विधाता । अन्तरिक्षम् च मेधावी तरति यस्मात् स्वभूता रश्मयो बन्धका रिशन्ते । स अयम् कक्षावन्तम् परन्तमध्ये वाणिज्यार्थं गत तत रेजयत्, तथा अग्निम् च देवेभ्यो निलीनम् अप्सु प्रविष्टम्, यथा नमनशीलं लघुगमनम् यकम् अर्वत रेजयन्ति । नुमभाप्रदछा दस ॥ १६ ॥

स द्विवन्धुर्वैतरणो यथा मवर्धुं धेनुमस्मै दुहध्वै ।

सं यन्मित्रावरुणा वृज्जे उक्थेज्येष्टैर्भिर्यमणं वरुथैः ॥ १७ ॥

स । द्विवन्धुः । वैतरण । यथा । सः । ऽधुम् । धेनुम् । अस्मैम् । दुहध्वै ।

सम् । यत् । मित्रावरुणा । वृज्जे । उक्थै । ज्येष्टेभिः । अर्पयमणम् । वरुथैः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० स द्विभ्रूलोकयो बन्धुः^१ वितरणकुशलो^२ हविषाम्^३ यथा अग्निं पयसो दोग्धीम् धेनुम् अस्मै अप्रमृता निवृत्तप्रसवा शयवे पुन दोहाय अकरोद् यदा स शत्रु मित्रावरुणौ सः वृज्जे समगमयद् आत्मनि शस्त्रैः प्रशस्तैः अर्पयमणम् च देव वरणीयै । तदानीम् अग्निं ताद् यत्रचित्थम् अकरोत् इति । ते देवा अकामयन्तोभय सः^४ नीमहि त्रयं चात्र च^५ (तै ७, ३, ९, १) इति ब्राह्मणम् ॥ १७ ॥

तद्वन्धुः सूरिर्दिवि ते धियंधा नाभानेदिष्टो रपति प्र वेनन् ।

सा नो नाभिः परमास्य नां याहं तत् पश्चा कतिथार्थिदास ॥ १८ ॥

तद्वन्धुः । सूरिः । दिवि । ते । धियम् । ऽधा । नाभानेदिष्टः । रपति । प्र । वेनन् ।

सा । नु । नाभिः । परमा । अस्य । ना । या । घ । अहम् । तत् । पश्चात् । कतिथ । चित् । आसु ॥

वेङ्कट० चावावृधियौ स्तयेते । तद्वन्धुः तन्मातृक सूरि दिवि स्थितस्य तवादित्यस्य स्वभूतं ततो लघ्वशीत^१ कमणो धारक नाभानदिष्टं प्ररपति कामयमानं अङ्कितोभयो घनम् । सा अस्माकम् नाभि परमा अस्य आदित्यस्य । अहम् तस्य पश्चात् कतिपयानाम् अभवम् पूरणं । अनेन सङ्घिष्टो ममादित्येन अन्यत्रनक्षत्रेष्वन्ध इति ॥ १८ ॥

इयं मे नाभिर्हि मे सधस्यमिमे मे देवा अयमस्मि सर्षिः ।

द्विजा अहं प्रथमजा श्रुतस्येदं धेनुरदुहज्जायमाना ॥ १९ ॥

१. यतस्य वि. २. भूता वि. ३. दिव' मूको. ४. विशलन्धु' वि' अ. ५. 'विना वि'.
६. धारणी' वि.

इयम् । मे । नाभिः । इह । मे । सुधऽस्यम् । इमे । मे । देवाः । अयम् । अस्मि । सर्वैः ।
द्विऽजाः । अहं । प्रथमऽजाः । ऋतस्य । इदम् । धेनुः । अदुहत् । जायमाना ॥ १९ ॥

वेङ्कट० इयम् माध्यमिका वाक् मे नाभिः सन्नाहिनी । 'सा या' सा वागसौ स आदित्यः' (माश १०, ५, १, ४) इति घ्राहणम् । इह एतस्मिन् मण्डले मे स्थानम् । इमे मे रश्मयः स्वभूताः । 'अयम् अहम्' अस्मि सर्वैः प्राणात्मना च । द्विजाः परस्य आत्मनः' प्रथमं जाता । इदम् सर्वम् अदुहत् माध्यमिका वाक् जायमाना एवेति ॥ १९ ॥

अधासु मन्द्रो अरतिर्विभावाव स्यति द्विवर्तनिर्वनेपाट् ।

ऊर्वा यच्छ्रेणिर्न शिशुर्दन् मक्षू स्थिरं शेवृधं स्रत माता ॥ २० ॥

अध । आसु । मन्द्रः । अरतिः । विभाऽर्वा । अव । स्यति । द्विऽवर्तनिः । वनेपाट् ।
ऊर्वा । यत् । श्रेणिः । न । शिशुः । दन् । मक्षु । स्थिरम् । शेऽवृधम् । सुत् । माता ॥ २० ॥

वेङ्कट० अध आसु दिक्षु मेऽदमान् गन्ता दीप्तिमान् परि भव स्यति द्वयोर्लोकयोः गन्ता वने काष्ठानि अभिभवन् । ऊर्वा उद्युक्ता जनानाम् ध्रेणिः सेना इव यदा अयम् शिशुः धग्निः भरण्यं दमयति, तम् इम शीघ्रम् 'स्थिरम् सुखस्य' वर्षकं यज्ञे' जनयामास अरणिरिति ॥ २० ॥

'इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये एकोनविंशो वर्गः' ॥

अधा गाव उपमाति कनाया अनु श्रान्तस्य कस्य चित् परैयुः ।

श्रुधि त्वं सुद्रविणो नस्त्वं याल्लाश्वन्नस्यं ववृधे सूनृताभिः ॥ २१ ॥

अध । गावः । उपऽमातिम् । कनाया । अनु । श्रान्तस्य । कस्य । चित् । परा । ईयुः ।
श्रुधि । त्वम् । सुऽद्रविणः । नः । त्वम् । याद् । आऽश्वन्नस्यं । ववृधे । सूनृताभिः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० सम्प्रति स्तुतिवाच कम्पनीयायाः स्तुतेः उपगन्तारम् इन्द्रम् अनु परा गच्छन्ति प्रवृद्धस्य वस्य चित् स्तोतुः इत्यात्मनो निर्देशः । 'श्रुधि त्वम्' हे सुधन ! अग्ने ! अस्माकम् अभिलषितम् । त्वम् इमम् इन्द्रं यज्ञेति अभिलषितं निर्दिशति । सोऽयम् आश्वन्नास्रं रूपेः^{१०} स्तुतिभिः ववृधे इति ॥ २१ ॥

अध त्वमिन्द्र विद्वद्यतृस्मान् महो राये नृपते वज्रबाहुः ।

रक्षा च नो मधोर्नः पाहि सूरीननेहसस्ते हरिबो अभिष्टौ ॥ २२ ॥

१-१. या सा वि^२ अ^३; सा वि^३. २-२. अहम् अयम् वि^३ अ^३. ३. वरण्यान् वि^३ अ^३. ४-४. गुह्य-
स्य सिर्न अ^३. ५. यज्ञेन वि^३ अ^३. ६-६. नास्ति मूक्तो ७ ७. नास्ति वि^३ अ^३, ८. तं वि^३ अ^३,
९. अश्न^३ वि^३ अ^३. १०. कस्य वि^३.

अध । त्वम् । इन्द्र । विद्धि । अस्मान् । मह । राये । नृऽपते । वज्रऽवाहु ।

रक्ष । च । न । मघोनं । पाहि । सुरीन् । अनेहसं । ते । हरिऽऽ । अभिष्टौ ॥ २२ ॥

वेङ्कट० सम्प्रति त्वम् इन्द्र ! जानीहि अस्मान् महते धनाय 'नृणां पते' वज्रवाहु^१, रक्ष^२ च अस्मान् हविष्मत्, पाहि स्तोत्रं, अपापा तव हरिव^३ । अभ्येपणे वयं स्वाम इति ॥ २२ ॥

अध यद्राजानां गरिष्ठीं सरत् सरण्युः कारवे जरण्युः ।

विप्रः प्रेष्टः स ह्येषां वभूव परां च वक्षदुत र्पदेनान् ॥ २३ ॥

अध । यत् । राजानां । गोऽईष्टीं । सरत् । सरण्यु । कारवे । जरण्यु ।

विप्रं । प्रेष्टं । स । हि । एषाम् । वभूव । परां । च । वक्षत् । उत । र्पदत् । एनान् ॥ २३ ॥

वेङ्कट० सम्प्रति यत् हे राजानो^१ मित्रावरुणौ^२ गवाम् इच्छायाम् सरत् सरणशीलं यज्ञं प्रति कारवे कर्म कुर्वते^३ अन्निरसा गणाय स्तोत्रम् इच्छत् । स अयम् विप्र एषाम् अन्निरसा प्रियतमं भवतु, परां च प्रवीतु तेषां कर्तव्यम्, अपि च पारयतु एनान् इति ॥ २३ ॥

अथा न्वस्य जेन्यस्य पुष्टौ वृथा रेमन्त ईमहे तदू नु ।

सरण्युरस्य सुनुरश्चो विप्रश्चासि श्रवंसश्च सातौ ॥ २४ ॥

अध । नु । अस्य । जेन्यस्य । पुष्टौ । वृथा । रेमन्त । ईमहे । तत् । ऊँ इति । नु ।

सरण्यु । अस्य । सुनु । अश्च । विप्रं । च । असि । श्रवंस । च । सातौ ॥ २४ ॥

वेङ्कट० वृथकृतस्य वरणं 'कौति । अथ' क्षिप्रम् अस्य वरणस्य पुष्टवर्धम्, स्तुतिभिर्ज्ञेतव्यस्य तत् स्वभूतं गोपनम् अनायासेन तं स्तुवन्तं याचामहे । सरणशीलं अस्य पुत्रभूतं^२ अश्च । वरणाद्यधो जातं । अयं प्रत्यक्षः । म तव वरणं^३ मेधावी च भवति, स्तोत्रणाम् अन्नस्य 'दातौ च' प्रवृत्तं ॥ २४ ॥

युवोर्यदि सूर्यायास्मे शर्धाय स्तोमं जुजुषे नमस्वान् ।

विश्वत्र यस्मिन्ना गिरः समीचीः पूर्वीर्न गातर्दाशत् सूनुतायै ॥ २५ ॥

युवो । यदि । सूर्यार्य । अस्मे इति । शर्धाय । स्तोमम् । जुजुषे । नमस्वान् ।

विश्वत्रं । यस्मिन् । आ । गिरं । समऽचीं । पूर्वीऽर्न । गातु । दाशत् । सूनुतायै ॥ २५ ॥

वेङ्कट० युवो यदि सूर्याय अस्माकं यज्ञरते स्तोमम् सेवते हविष्मत्, अपरजुणां सद्गृहीतेन हविषा तद्गान् होता । यस्मिन् सत्यं विदे मतिं सर्वस्मिन् जनपदे गिरं समीप्य आ

गच्छन्ति उदाराराम् इदं गृहाण इदं गृहाण इत्यादिका उदिताः, प्राची इव दिक्, प्रयच्छन्ति ।
उदारः सूत्रताये वाचे देवानां स्तुतिं श्रुत्वा प्रयच्छतीति ॥ २५ ॥

स गृणानो अद्भिर्देववानिति सुवन्धुर्नमसा सूक्तैः ।

वर्धटुकथैर्वचोभिरा हि नूनं व्यध्वैति पर्यस उस्त्रियायाः ॥ २६ ॥

सः । गृणानः । अत्ऽभिः । देवऽवान् । इति । सुवन्धुः । नमसा । सुऽसूक्तैः ।

वर्धत् । उक्थैः । वचऽभिः । आ । हि । नूनम् । वि । अध्वा । एति । पर्यसः । उस्त्रियायाः ॥

षेङ्कट० सः वरुणः स्तूयमानः अद्भिः देवताभिस्तद्वाद् इति शोभनबन्धुः नमस्कारेण सूक्तैः च
सोऽयं वर्धताम् । उक्थैः उच्यमानैः आ गच्छतु । इदानीम् तस्य यागार्थं गोपयसः मार्गः वि एति
स्तनाप्राणि क्षरन्तीति ॥ २६ ॥

त ऊ पु णो महो यजत्रा भूत देवास ऊतये सजोपाः ।

ये वाजा अनयता वियन्तो ये स्था निचेतारो अमूराः ॥ २७ ॥

ते । ऊ इति । सु । नः । महः । यजत्राः । भूत । देवासः । ऊतये । सजोपाः ।

ये । वाजान् । अनयत । विऽयन्तः । ये । स्थ । निऽचेतारः । अमूराः ॥ २७ ॥

षेङ्कट० ते अस्माकम् सुष्टु महते हे यष्टव्या ! भवत देवा ! रक्षणाय सन्नताः, ये च सूर्यं महं
पशून् अनयत सत्राद् विविधं गच्छन्तः अद्भिरसः, ये च भवथ निचेतारः विवेक्तारोऽर्थानाम् अमूदाः
इति अद्भिरस आशास्त इति ॥ २७ ॥

"इति अष्टमाष्टके प्रथमाध्याये त्रिंशो वर्गः" ॥

व्याख्यत् प्रथममध्यायम् अष्टमस्याष्टकस्य सः ।

जान यो जहुकुले लौहित्यो माधवाङ्गवः ॥

इति षेष्टममाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहितान्याख्याने अष्टमाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये अष्टमाष्टके प्रथमोऽध्यायः ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

'ये यज्ञेन दक्षिणया' व्याचिरव्यासति माधव ।
 मन्त्रब्राह्मणयोरर्थे वक्तव्यं सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥
 मन्त्रे-मन्त्र' ऋषीन् वृते भगवांस्त्रिवह्न शौनकः ।
 हन्दासि देवताश्चैत्र किं तथार्थं न भाषते ॥ २ ॥
 तेष्विदार्थे^१ न तात्पर्यम् इति वक्तुं न युज्यते ।
 पदे क्रमे च कुरते यस्माद् यत्रम् भतन्द्भित्तः ॥ ३ ॥
 छन्दोदेवतयोः^२ वृत्वा सामान्यालक्षणं पुनः ।
 प्रतिमन्त्रं च वदति^३ किमर्थं न तथाऽवदन्^४ ॥ ४ ॥
 सुज्ञानोऽर्थस्ततो^५ नोक्त इति कश्चिदभाषते^६ ।
 दुज्ञानोऽर्थस्ततो^७ नोक्त इति 'केचिद् व्यवस्थिता' ॥ ५ ॥
 ननु च ब्राह्मणार्थश्च^८ दुज्ञानं कथ्यते कथम् ।
 कथयन्ति हि कर्माणि कल्पसूत्रैः समञ्जसम् ॥ ६ ॥
 अत्र धूमो ब्राह्मणार्थम् अपि मध्यमनुद्वयः ।
 अपरे चानुधावन्ति केवलादपि पाठत ॥ ७ ॥
 समाना बहवो वेदाः सन्ति न्यायाश्च लौकिका ।
 ब्राह्मणार्थो^९ बहुविदा^{१०} ज्ञानयो ज्ञानु प्रयत्नतः ॥ ८ ॥
^{११}न्यायदान्दौ ब्राह्मणेषु भवेतां विशयो यदि ।
 वदन्ति बहुधा तत्र कल्पसूत्रकृतोऽपि च^{१२} ॥ ९ ॥
 इन्द्राण्येन्द्रस्य सत्वाद्दो 'वि हि सोमो रसृक्षत'^{१३} ।
 न तस्मिन् गदने सूक्ते विवेकं शौनकोऽश्रयीत् ॥ १० ॥
 न दोषा बहुधा वाद्रे^{१४} ब्राह्मणे दर्शनात् तथा ।
 ब्राह्मणार्थो हि बहुधा कल्पसूत्ररदीयते^{१५} ॥ ११ ॥

१. मन्त्रोम अ'. २. तेष्विदार्थे^१ सूको. ३. 'देव' वि^{१२} अ'. ४. भवति वि^३ अ'. ५. तद्यत्र
 वि'. ६. सुज्ञानो^५ वैरुअ. ७. वाचिद्वयवस्थिता अ'; वेचिद्वयवस्थिता वैरुअ. ८. दुर्मनो^७ वि' अ'.
 ९-१०. कश्चिदभाषते अ'; कश्चिदभाषते वैरुअ. कश्चिद्वयवस्थिता वि'. १०. 'गार्थोपि वैरुअ. ११. 'गार्थो वि'.
 १२. 'विषा अ'. १३-१४. नास्ति वि' अ'; आरम्भे द्वितीयदण्डोकोऽयम् वि'. १४. ऋ १०, ८६, १.
 १५. नास्ति वि' अ'. १६. 'एतेर वि'.

ननु शाखा बहुविधा कल्पसूत्रकृतोऽपि च ।
 एकैकामाश्रिता शाखाम् अन्याश्चान्वाशयात् पुनः ॥ १२ ॥
 न युक्त परिहारोऽय जैमिनि सर्ववेदवित् ।
 अर्थस्त्रिराकृतं तेन कार्यं बौधायनोऽब्रवीत् ॥ १३ ॥
 एव बहून्युपादाय ब्राह्मणानीह भाषते ।
 वैकल्पिकान् बहूनर्थान् एव काल्यायनादय ॥ १४ ॥
 मा प्राक्षीरितश्च न वय जानीमोऽत्र विनिर्णयम् ।
 श्रुते यास्कस्तु मन्त्रार्थं शाकल्यश्चानुधावति ॥ १५ ॥

[६२]

'नाभानेदिष्टो मानव ऋषि । विधे देवा देवता, १-६ अङ्गिरसो वा, ८-११
 सावर्णोदानम् । जगती छन्द, ५, ८, ९ अनुष्टुभ, ६-७ प्रगाथ (= ६
 वृद्धती, ७ सतोवृद्धती) १० गायत्री, ११ त्रिष्टुप्' ।

ये यज्ञेन दक्षिणया समं कृता इन्द्रस्य सुख्यममृतत्वमानुश ।

तेभ्यो भद्रमङ्गिरसो वो अस्तु प्रति गृम्णीत मानुवं सुमेधसः ॥ १ ॥

ये । यज्ञेन । दक्षिणया । समऽअंता । इन्द्रस्य । सुख्यम् । अमृतऽत्वम् । आनुश ।

तेभ्यं । भद्रम् । अङ्गिरस । व । अस्तु । प्रति । गृम्णीत । मानुवम् । सुमेधसः ॥ १ ॥

वेङ्कट० नाभानेदिष्ट । य यूयम् अहीनैकाहसत्राणि कुर्वन्त यज्ञेन^१ दक्षिणया च सङ्गता इन्द्रस्य
 सख्यम् अमृतत्वम् च आनशिध्वे, तेभ्य सुख्यमभ्यम् कल्याणम् अस्तु अङ्गिरसः । ते इदानीम् आगतम्
 प्रति-गृहीत मनो पुत्र मा सुप्रजा^२ ॥ १ ॥

य उदाजन् पितरौ गोमयं वस्कृतेनाभिन्दन् परिवत्सरे वलम् ।

दीर्घायुत्वमङ्गिरसो वो अस्तु प्रति गृम्णीत मानुवं सुमेधसः ॥ २ ॥

ये । उदऽआजन् । पितर । गोऽमयम् । वसु । ऋतेन । अभिन्दन् । परिवत्सरे । वलम् ।

दीर्घायुत्वम् । अङ्गिरस । व । अस्तु । प्रति । गृम्णीत । मानुवम् । सुमेधसः ॥ २ ॥

वेङ्कट० पणिभिरपहृतम् गोमयम् वसु ये^३ उदाजन् पितर अङ्गिरसः, ये च यज्ञेन अभिन्दन् सत्सरे
 पर्यागते सत्रान्ते वलम् असुरम्, तेभ्यो सुख्यमभ्यम् दीर्घायुत्वम् अस्तु अङ्गिरसः । इति ॥ २ ॥

य ऋतेन सूर्यमारोहयन् दिव्यप्रथयन् पृथिनीं मातरं वि ।

सुप्रजास्त्वर्मङ्गिरसो वो अस्तु प्रतिं गृष्णीत मानुं सुमेधसः ॥ ३ ॥

ये । ऋतेन । सूर्यम् । आ । आरोहयन् । दिवि । अप्रथयन् । पृथिनीम् । मातरम् । वि ।

सुप्रजा ऽनम् । अङ्गिरस । व । अस्तु । प्रतिं । गृष्णीत । मानवम् । सुऽमेधस ॥ ३ ॥

वेङ्कट० य यज्ञेन दिवि सूर्यम् आ आरोहयन्, पृथिवीम् च मातरम् वि अप्रथयन्, तेभ्यो युष्मभ्यम् सुप्रजस्वम् अस्तु अङ्गिरस इति ॥ ३ ॥

अयं नामा वदति वल्गु वीं गृहे देवपुत्रा ऋषयस्तच्छृणोतन ।

सुब्रह्मण्यर्मङ्गिरसो वो अस्तु प्रतिं गृष्णीत मानुं सुमेधसः ॥ ४ ॥

अयम् । नामा । वदति । वल्गु । व । गृहे । देवऽपुत्रा । ऋषय । तत् । शृणोतन ।

सुऽब्रह्मण्यम् । अङ्गिरस । व । अस्तु । प्रतिं । गृष्णीत । मानवम् । सुऽमेधस ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम् नामानेदिष्ट वदति कल्याणम् युष्माकम् यज्ञे । हे देवाना पुत्रा ऋषय ! तत् यय शृणुत । तेभ्यो युष्मभ्यम् ब्रह्मवचसम् अस्तु अङ्गिरसः ! इति ॥ ४ ॥

विरूपास इष्टपयस्त इन्द्रभीरवेषसः । ते अङ्गिरसः सूनवस्ते अग्नेः परिं जङ्गिरे ॥ ५ ॥

विरूपास । इत् । ऋषय । ते । इत् । गम्भीरऽवेषस ।

ते । अङ्गिरस । सूनव । ते । अग्ने । परिं । जङ्गिरे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्रमाणतो रूपतश्च नानारूपा ऋषय ते अमी गम्भीरकर्माण, ते इमे अङ्गिरस पुत्रा, ते इमेऽङ्गिरस अग्ने जाता । अङ्गारेभ्योऽङ्गिरा जातस्ततोऽङ्गिरसो जाता इति ॥ ५ ॥

इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये प्रथमो वर्गः ॥

ये अग्नेः परिं जङ्गिरे विरूपासो दिवस्पारिं ।

नवग्वो नु दशग्वो अङ्गिरस्तमः सचा देवेषु महते ॥ ६ ॥

ये । अग्ने । परिं । जङ्गिरे । विरूपास । दिव । परिं ।

नवऽग्व । नु । दशऽग्व । अङ्गिरऽतम । सचा । देवेषु । महते ॥ ६ ॥

वेङ्कट० ये अग्ने परि जाता विविधरूपा छुलोकात्, तेषां मध्ये अङ्गिरसा वरिष्ठ अयमग्नि नवग्व च दशग्व च सह देवेषु स्थितो मया प्रयच्छति । अङ्गिरसा सत्रमासीमाना केचन नवसु मास्तु उदतिष्ठन् केचन दशसु मास्तु इत्यङ्गिरसामपनम् उक्तम् । तेषामग्निर्नवग्वश्च दशग्वश्चोक्त ॥ ६ ॥

१. वज्ञेन वि; वज्ञेन अ, वजन वि. २. २ °भ्यो वो पञ्चर वि. ३. या. (११, १७) व्याख्यान द्र. ४. ता व वि. ५. ५ नास्ति सूको. ६. नास्ति वि. ७. तेषामग्निं वि अ. ८-८. नास्ति वि अ. ९. ९ नास्ति अ.

इन्द्रेण युजा निः सूजन्त वाघतो व्रजं गोमन्तमश्विनम् ।
सहस्रं मे ददतो अष्टकूप्यं श्रुं देवेषुः ॥ ७ ॥

इन्द्रेण । युजा । नि । सूजन्तु । वाघत । व्रजम् । गोऽमन्तम् । अश्विनम् ।
सहस्रम् । मे । ददत । अष्टकूप्यं । श्रुं । देवेषुः । अकृत ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्रेण सहायेन निर्-अगमयन् वोढार अङ्गिरस पणिभिरवरुद्धम् व्रजम् गवाश्वयुक्तम् । तेऽभी
सम्प्रति मह्यम् सहस्रम् अष्टकर्णीं विस्तृतकर्णीं गा प्रयच्छन्त कीर्तिम् देवेषु अकुर्वन्ति ।
सप्तभिरङ्गिरस स्तुता । तत्र देवतानुकमण्या शौनक —

“ऋषयोऽङ्गिरसस्तुता यद्गुर्मानवाय तु ।
त्सपुण्यानि च कर्माणि ये यज्ञेने(न) इत्यकीर्तयत् ॥
सावर्णिना च यद् दत्त मानवाय महद्वसु ।
तदुक्त सूक्तोपेण 'प्र नून जायतामयम्'” ॥

एव च सर्वानुक्रमण्याम् 'ये यज्ञेनैवाद्दशाद्या पडङ्गिरसा 'स्तुतिर्वा' (ऋअ २, १०, १२) इत्यादि ।
अथवा सप्त अङ्गिरसां' स्तुतिर्वेति समीचीनम् इति प्रतिभाति ॥ ७ ॥

प्र नूनं जायतामयं मनुस्तोक्मेव रोहतु ।
यः सहस्रं शताश्वं सद्यो दानाय महते ॥ ८ ॥

प्र । नूनम् । जायताम् । अयम् । मनुं । तोक्मऽइव । रोहतु ।
य । सहस्रम् । शतऽअश्वम् । सद्यः । दानाय । महते ॥ ८ ॥

वेङ्कट० प्र जातो भवतु, अयम् क्षिप्रम् मनु तोक्म इव रोहतु वीजम् यथा जराङ्गिन्म' रोहति, य
अय मनु गवाम् सहस्रम् अश्वम् सद्य एव दानाय प्रेरयति ॥ ८ ॥

न तमश्नोति कश्चन दिवईव सान्वारभम् ।
सावर्ण्यस्य दक्षिणा वि सिन्धुरिव पप्रथे ॥ ९ ॥

न । तम् । अश्नोति । क । चन । दिवऽइव । सानुं । आऽरभम् ।
सावर्ण्यस्य । दक्षिणा । वि । सिन्धुऽइव । पप्रथे ॥ ९ ॥

उद्गीथ० 'यम् माम् अङ्गिरस सकाया प्रेषयति मनु', तम् माम् अङ्गिरस अकास धेनेन

१ १. स्तुतिर्वा इत्यादि रूपवां सप्ता अङ्गिरसां मूको. २. वल' रि'. ३ ३. ममाङ्गिरसस्यार्थं प्रेषति
मन्व मूको.

गच्छन्तम् न अश्नोति न प्राप्नोति विधारयितुम् क चन कश्चिदपि, वेगेनपीतयर्थं । किमिव । दिव इव सानु आरभम् यथा द्युलोःस्य सानु समुच्छ्रित देशम् आरभम् सस्त्रप्टु न प्राप्नोति कश्चिद् धपुण्यकृत्, एवम् । स्वया प्रेषित सन् अहमङ्गिरस सकाश शीघ्र गच्छामीत्यर्थं । कस्मान् । यत् सावर्ण्यस्य मनो । स्वर्णं एव सावर्ण्यं । स्वर्णास्तु दक्षकन्याया' दक्षेण ब्रह्मलोकं देवधर्मेण स्वयमुत्पादिताश्चत्वारो मनवः । सावर्ण्यस्य मनोरपदेऽयत्वेन' सम्बन्धिनी दक्षिणा अङ्गिरसत्रोपयोज्या गोसहस्रदक्षिणा' विप्रये मे एवघव्यस्त्वेन मम मनसि विविधं विस्तीर्यते । किमिव । सिन्धु इव यथा सिन्धुर्मदी विविध विस्तीर्यते, एवम् ॥ ९ ॥

येङ्कट० न तम् आरब्धुम् क चिद् आप्नोति दिव इव समुच्छ्रितम् आदित्यम् । यथा मनु प्रयच्छति, तथा मान्य प्राप्नोति दातुमित्यर्थं । तस्य सावर्ण्यस्य इयम् दक्षिणा नदी इव' दृष्टिव्याम् वि प्रथते ॥ ९ ॥

उत दासा परिधिपे स्मदिष्टी गोपरीणमा । यदुस्तुर्वथं मामहे ॥ १० ॥

उत् । दासा । परिधिपे । स्मदिष्टी इति स्मत्सदिष्टी । गोपरीणसा ।

यदु । तुर्व । च । ममहे ॥ १० ॥

उद्गीथ० उपपद्य दर्शयति—उत अपि दासा दासौ 'दास्य दाने', 'दसु उपपक्ष्ये' वा । दातारौ वा धनानाम्, उपपक्षयितारौ वा शत्रूणाम् यन्तुर्वंशौ राजानौ स्मदिष्टी स्मच्छब्द प्रशस्त वचन । दिष्टिर्दानम् । प्रशस्तदानौ गोपरीणसा "परीणसा" (निघ ३ १) इति बहुनाम । "बहुगो गावो ययोरिति" बहुवीहौ समासे पूर्वनिपातश्चास्य छान्दसत्वात् प्रयोगस्य । बहुगू यदु द्वे' च पदवचने पदैकदेशवचनम् एतत्, 'अथ नामा वदति' (ऋ १०, ६५, ४) इतिवत् । तुर्वंशश्च परिधिपे परिवेषणाय । परिवेषणेन चात्र उत्पूर्वको भोगो लक्ष्यते । मम भोगायैत्यर्थं । मामहे महते दानार्थस्य, 'मह पूजायाम्' इत्यस्य वा एतद्रूपम् । गोसहस्रं मद्य दत्तत्वात् गोसहस्रप्रदानेन सा पूजितयान् वा ॥ १० ॥

येङ्कट० अपि च सावर्ण्येः दाना मनो भोजनाय प्रशस्तदेशानौ परिणन्दपशु परिवृत्तौ गोभि' यदु च तुर्व' च प्रयच्छत प्रेषयत्' पशुत् । "प्रत्येकमन्वयाद् एकवचनमिति" ॥ १० ॥

महस्रदा ग्रामणीर्मा रिपन्मनुः सूर्येणास्य यतमानेतु दक्षिणा ।

सावर्णेष्ट्याः प्र तिरन्त्यायुर्वस्मिन्नथान्ता अर्चनाम वाजम् ॥ ११ ॥

महस्रदा । ग्रामणी । मा । रिपत् । मत्तु । सूर्येण । अस्य । यतमाना । एतु । दक्षिणा ।

सावर्णे । देवा । प्र । तिरन्त् । आयु । यस्मिन् । अथान्ता । अर्चनाम । वाजम् ॥ ११ ॥

१. 'नाया मूको. २. 'देस्येन मूको. ३. 'साद' मूको. ४. नास्ति वि' अ.
५-५. 'शिया दिवः वि' अ. ६. नास्ति मूको ७. यदो मूको. ८. द्वे' मूको. ९. गोभि
वि' अ. १०. द्वयं वि. ११. प्रेषिती वि. ११-१२. 'मन्वयोरिकमन्वयोरिक' वि' अ.

उद्गीथ० गोसहस्रप्राप्त्युपायप्रदर्शनेन परितुष्टस्य आशीर्वचनमेतत् । सहस्रदाः प्राप्त्युपायप्रदर्शनेन गोसहस्रस्य दाता ग्रामणीः पुत्रादिसङ्घातस्य दानेन नेता मा रिपत् मा हिंसिष्ट केनचित् मनुः भम पिता । किञ्च अस्य मनोरूपदेश्यत्वेन सम्बन्धिनी दक्षिणा धङ्गिरस्सत्रोपयोज्या गोसहस्रलक्षणा सूर्येण सह यतमाना दातुः फलप्रदानाय सङ्गच्छमाना सूर्यप्राप्तिलक्षणं फलं प्रथच्छन्ती सतीत्यर्थः, एतु मां प्रति स्वत्वेन आगच्छतु । किञ्च सावर्णेः सवर्णं एव सावर्णिः^१ । सावर्ण्यस्य मनोः अस्मत्पितुः आयुः जीवितम् देवाः सर्वे प्र तिरन्तु प्रवर्धयन्तु, यस्मिन् भनौ सति, यस्य मनोः प्रसादादित्यर्थः, अप्रान्ताः उपाज्जनस्वेदेन अविना सन्तः वयम् असनाम सम्भक्तवन्तः वयं लघ्ववन्तः इत्यर्थः, याजम् अन्नं बलं सद्ग्रातं वा गोसहस्रलक्षणम् ॥ ११ ॥

षेङ्कट० सहस्रस्य दातास्य गवां^२ ग्रामस्य नेता मनुः मा रिष्टो भवतु । सूर्येण च अस्य दक्षिणा गच्छन्ती सङ्गच्छताम् । परस्मिँल्लोके^३ तस्यास्य सवर्णपुत्रस्य मनोः देवाः वर्धयन्तु जीवितम्, यस्मिन् अप्रान्ता वयं भजेमहि अन्नं गोलक्षणमिति ॥ ११ ॥

^१इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये द्वितीयो वर्गः^४ ॥

[६३]

^१गय. ज्ञात ऋषिः । विश्वे देवा देवता, पञ्चदशीपोडयोः पठ्या स्वस्तिः ।

जगती छन्दः, पञ्चदशी त्रिष्टुप्वा, अन्त्ये त्रिष्टुभौ^५ ।

परावतो ये दिधिपन्तु आप्यं मनुप्रीतासो जनिमा विवस्वतः ।

ययातेर्ये नहुष्यस्य बर्हिषि देवा आसते ते अधि ब्रुवन्तु नः ॥ १ ॥

परावतैः । ये । दिधिपन्ते । आप्यम् । मनुप्रीतासः । जनिम । विवस्वतः ।

ययातैः । ये । नहुष्यस्य । बर्हिषि । देवाः । आसते । ते । अधि । ब्रुवन्तु । नः ॥ १ ॥

उद्गीथ० उत्तरे सूक्ते द्वे 'परावताः', 'कथा देवानाम्' इत्येते सप्तदशके वैश्वदेवे गयो ददर्श । परावतः दूरान्, आगत्येति शेषः, ये देवाः दिधिपन्ते धारयन्ति कुर्वन्ति अस्माभिः सह आप्यम् आपित्वं स्तुत्यत्प्रस्तोतृत्वैज्यत्वयष्टृत्वलक्षणम् मनुप्रीतासः मनुना तर्पिताः, येषां च देवानाम् जनिम जन्म विवस्वतः आदित्यस्य सकाशात्^६ स्थितिकरणद्वारेण, ये च देवाः ययातेः रात्रः नहुष्यस्य नहुषपुत्रस्य बर्हिषि वेदिस्तरणे आसते यागाङ्गत्वेन तिष्ठन्ति, ते^७ देवाः अवि ब्रुवन्तु नः । 'अधीत्युपरिभावम् ऐश्वर्यं वा' (या १, ३) । उपरि भूत्वा वदन्तु आदिशान्तु अस्मान्, इदं दृष्टादृष्टफलं शुभं कर्म कुरुतेति ईश्वरा भूत्वा अस्मान् वदन्वित्यर्थः^८ ॥ १ ॥

१. सावर्णेः वि^१; सावर्ण्यः वि^१ अ २. नानि वि^१. ३. *छन्ति वि^१ अ^१. ४. अपरा^१ वि^१ ५-५. नास्ति सूको ६. सकाशात् यजमानस्य सकाशात् वि^१ अ ७. नास्ति सूको. ८. *दन्त इति^१ सूको.

वेङ्कट० गय शत । दूरान् आगत्य ये धारयन्ति शक्यम् । तदेवाह — मनुष्यैः प्रीता धारयन्ति
विवस्वन जम मनुष्यान् इति, ययाते च ये नहुपपुरस्य यज्ञे देवा आसते, ते देवा
अत्रिं वृवन्तु अस्मानिति ॥ १ ॥

विश्वानि हि नो नमस्यानि वन्द्या नामानि देवा उत यज्ञियानि वः ।

ये स्थ जाता अदितेरुच्चस्परि ये पृथिव्यास्ते म इह श्रुता हवम् ॥ २ ॥

विश्वानि । हि । वृ । नमस्यानि । वन्द्या । नामानि । देवा । उत । यज्ञियानि । वृ ।

ये । स्थ । जाता । अदिते । अत्स्य । परि । ये । पृथिव्या । ते । मे । इह । श्रुत । हवम् ॥

उद्गीथ० हि यस्मात् विश्वानि सर्वाणि^१ व युष्माकम् नामानि रुद्धानि भोगानि क्रियानानि च
नमस्यान नमस्काराहाणि स्तुत्यर्हाणि चेत्यर्थं, हे देवा । उत अपि यज्ञियानि यज्ञाहाणि
चेत्यर्थं, व युष्माक सम्बन्धीनि । अत कारणात् ये यूयम् स्थ भवथ जाता उत्पन्ना
अदित देवमातु^२ संकाशाद्, द्वितीति^३ शेष । अद्भ्य परि 'आप' (तिघ १, ३)
इत्यन्तरिक्षनाम । अन्तरिक्षस्य चोपरि ये जाता । ये पृथिव्या उपरि जाता । ते सर्वेऽपि
देवा म मम इह अस्मिन् यज्ञे वर्तमानस्य हवम् यागाधम् आह्वानम् श्रुत श्रुत यूयम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० विश्वानि हि व नमस्काराणि स्तोत्रयानि च शरीराणि, अपि च देवा । तानि यज्ञियानि
युष्माकम् । ये यूय दिव अन्तरिक्षात् पृथिव्या च जाता, ते मे इह आगत्य श्रुत
हवम् इति ॥ २ ॥

येभ्यो माता मधुमन् पिन्वते पर्यः पीयूषं द्यौरदितिरद्रिःप्रहाः ।

उक्थशुष्मान् वृषभुरान्तस्वमस्तस्ताँ आदित्याँ अनु मदा स्वस्तये ॥ ३ ॥

येभ्य । माता । मधुमत् । पिन्वते । पर्यं । पीयूषम् । द्यौ । अदिति । अद्रिःप्रहा ।

उक्थशुष्मान् । वृषभुरान् । सुऽअमस्त । तान् । आदित्यान् । अनु । मदा । स्वस्तये ॥ ३ ॥

उद्गीथ० येभ्य आदित्येभ्य माता जनना मधुमन् मधुन्वादुमन् पिन्वते सिञ्चते ददातीत्यर्थं, पर्य
वृषपुद्ग क्षार वा इत्यलक्ष्यम् । कीदृशम् । पीयूषम् आप्वायवितृ । द्यौ दीप्ता स्तुत्या
वा अदिति देवमाता अद्रिर्हा अद्रिभि मेघे परिवृद्धा, उक्थशुष्मान् उक्थानि शास्त्राणि
तन्पुलक्षितसर्वेस्तुतिवल्गान् वृषभुरान् वृष्टिनिमित्तसङ्ग्रामान् वा स्वप्न सुकर्मणं^४ सुहृत्वा^५ वा
मुष्मान् वा तान् आदित्यान् अनु मदा अनुपमं^६ स्तुति तपय वा हे मम कर्मात्मन् ।
किमर्थम् । स्वल्पे अत्रिनासाय आरमन् वृद्धपर्यमित्यर्थं ॥ ३ ॥

वेङ्कट० येभ्यः देवेभ्यः माता मधुमन्त सारम् पिन्वते पीयूषम् द्यौ च अदीना रिचुद्धमेवा ।

१. नास्ति वि' अ'. २. कर्मणि मूको ३ ३ 'आदिति वि'. ४. 'कर्मणः मूको ५. मधुमन्
मूको

द्यावापृथिव्यौ हविरुत्पादयतः तान् स्तुतिबलान् वृष्टेराहृतृन् सुरमणः आदित्यान् अनु^१ स्तुदि^१
अविनाशयेति ॥ ३ ॥

नृचक्षसो अनिमिपन्तो अर्हणां बृहद् देवासो अमृतत्वमानशुः ।

ज्योतीरथा अहिमाया अनागसो दिवो वर्ष्माणं वसते स्वस्तये ॥ ४ ॥

नृऽचक्षसः । अनिऽमिपन्तः । अर्हणां । बृहत् । देवासः । अमृतऽवम् । आनशुः ।

ज्योतिःऽरथाः । अहिऽमायाः । अनागसः । दिवः । वर्ष्माणम् । वसते । स्वस्तये ॥ ४ ॥

उद्गीथ० नृचक्षसः कृताकृतप्रत्यवेक्षणार्थम् अनुग्रहबुद्ध्या वा नराणां द्रष्टारः । कथम् । अनिमिपन्तः
अक्षिनिमेपम् अकुर्वन्तः सन्तः अर्हणा अर्हणेन पूजया च, युक्ता इति शेषः । बृहत् महच्च
अमृतत्वम् मरणवर्जितत्वम् देवासः देवा आदित्याः आनशुः प्राप्तवन्तः । किञ्च ज्योतीरथा-
दीप्तिमण्डलरथाः अहिमायाः अहीनप्रज्ञा वा अद्भवां मेघस्य असुरस्य वा मायाभिः परवञ्चन-
प्रज्ञाभिः प्रज्ञावन्तः अनागसः अनपराधाः निर्दोषा इत्यर्थः, दिवः शुलोकस्यापि सकाशात्
वर्ष्माणम् परिवृद्धताम् वसते आत्मन्याच्छादयन्ति धारयन्तीत्यर्थः, अथवा दिवः शुलोकस्यापि
वर्ष्माणं वृद्धत्वं महत्त्वं वसते आच्छादयन्ति स्वेन तेजसा । किमर्थम् । स्वन्त्ये सर्वस्याऽविनाशाय
वृद्धय इत्यर्थः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० नृचक्षसः नृणां द्रष्टारः 'निमेपम् अकुर्वाणाः' लोकस्य परिचारणार्थम् वृंहितम् अमृतत्वम् देवाः
प्राप्ताः । दीप्तरथाः अहन्तव्यप्रज्ञाः अनागसः आदित्याः लोकस्य समुच्छ्रितं देशम् अधिवसन्ति
लोकस्याऽविनाशयेति ॥ ४ ॥

सम्राजो ये सुवृधो यज्ञमाययुरपरिहृता दधिरे दिवि क्षयम् ।

तां आ विवासु नमसा सुवृक्तिभिर्भहो आदित्यां अदितिं स्वस्तये ॥ ५ ॥

सम्राजः । ये । सुवृधः । यज्ञम् । आययुः । अपरिहृताः । दधिरे । दिवि । क्षयम् ।

तान् । आ । विवासु । नमसा । सुवृक्तिभिः । भहः । आदित्यान् । अदितिम् । स्वस्तये ॥ ५ ॥

उद्गीथ० सम्राजः सम्यग् दीप्ताः ये आदित्याः सुवृधः सुष्ठु वृद्धाश्च यज्ञम् आययुः आगताः
अङ्गभावाय अपरिहृताः अहिंसिताः केनचिदपि दधिरे धारयन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः, दिवि
शुलोके क्षयम् निवासम्, तान् आ विवासु परिचर हे मम कर्मात्मन् । नमसा हविरन्वेन
सुवृक्तिभिः दोषे सुष्ठु वर्जिताभिः स्तुतिभिश्च महः महतः^१ आदित्यान् अदितिपुरान् अदितिम्
च स्वस्तये अविनाशाय आत्मनः वृद्धयर्थमित्यर्थः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सर्वेषां राजानं ये सुप्रवृद्धाः^१ यज्ञम् आवाप्ति अहिंसिताः धारयन्ति च शुलोके निवासन् ।

१. नास्ति वि^१ अ^१. २. सुभ्यं वि^२ अ^२; स्तु वि^३. ३. 'तस्य मूको. ४-४. द्विभेदं कु^४ वि^४;

र्षाणः वि^५; द्विभेदां कु^५ अ^५. ५. महान्तः मूको. ६. सु वि^६.

तान् परिचर हविषा स्तुतिभिश्च महत् आदित्यान् अदितिम् च स्वस्तये ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये तृतीयो वर्गः ॥

को वुः स्तोमं राधति यं जुजोषथ विश्वे देवासो मनुषो यति ष्टनं ।

को वोऽध्वरं तुभिजाता अरं करद् यो नः पर्पदत्यंहः स्वस्तये ॥ ६ ॥

क । न । स्तोमम् । राधति । यम् । जुजोषथ । विश्वे । देवासु । मनुषु । यति । रथनं ।

क । न । अध्वरम् । तुभिजाता । अरम् । करत् । य । न । पर्पत् । अति । अहं । स्वस्तये ॥ ६ ॥

उद्गीथ० क मनुष मनुष्यः न युष्माकम् स्तोमम् स्तुतिम् राधति राधयति^१ ससाधयति करोतीत्यर्थः, यम् मनुष्यम् जुजोषथ स्तुतिश्रवणेन सेवध्वे सतत यूयम्, येनास्मरस्तुतिश्रवणाय चिरान् आगतवन्त इत्युपालम्भवचनमेतत्^२ । किञ्च हे विश्वे देवासः^३ यति परिमाणत रथनं^४ इत्य भवथ यूयम् । किम् अत्यपरिमाणा येन कियन्तोऽपि अस्मरस्तुतिश्रवणाय शीघ्रा नाऽऽयाथ^५ इत्यभिप्रायः । किञ्च क वा स मनुष्य व युष्मदर्थम् अध्वरम् यज्ञ हे तुभिजाता । बहुभूता ! अरम् पर्याप्तम् कर्तुं करोति, य यत्मानमनुष्य अग्निचित्स^६यादिक न अस्मानपि दृष्टमात्र एव पर्यन्तं पारयति अति अहं पापम् स्वस्तये ऋग्भिनाशाय । उपालम्भवचनम्^७ एतदपि । पृस्तुक्त भवति— को वाऽन्यो^८ मत्तं त्रिशिष्टतर युष्माकं श्लोता यथा च अग्नि, येन 'यदृन् श्लोतृश्राम्नात्' प्रति शीघ्र नाऽऽगतवन्त इत्य यूयमिति ॥ ६ ॥

वेदुष्ट० क स्तोता युष्माकम् स्तोमम् सराधयति^९, यम् यूय सवध्वे । हे विश्व देवा ! ज्ञातार यूय यत्सत्तरथा भवथ । छाग्दमो इति^{१०} । न च व यजम् हे बहुजनना ! अलङ्करोति, य यज्ञ अस्मान् अर अति^{११} पारयति स्वस्तये ॥ ६ ॥

येभ्यो होत्रां प्रथमामायेजे मनुः सर्भिद्वाग्निर्मर्नमा सप्त होतृभिः ।

त आदित्या अर्भयं शर्म यच्छत सुगा नः कर्तं सुपथा स्वस्तये ॥ ७ ॥

येभ्यं । होत्राम् । प्रथमाम् । आयेजे । मनुं । सर्भिद्वाग्निः । मर्नसा । सप्त । होतृभिः ।

ते । आदित्या । अर्भयम् । शर्म । यच्छत । सुगा । नः । कर्तं । सुपथा । स्वस्तये ॥ ७ ॥

उद्गीथ० येन्य युष्मभ्यम् आदित्यभ्य होत्राम् षाट्तिम् प्रथमाम् ऋष्ट्याम् आयने आभिमुख्येन मयांशुया वा ददाति मनु मनुष्यो यत्मानं मभिद्वाग्निं सन्दीप्त्याहवनीयावाग्निं मनसा अत्र वाचयतेपोऽप्याहार्यं । वपट्करिष्यन् देवानां मनसा, ध्यायतीति शेषः, सत होत्रभिः सप्तभिः ऋग्विभिः । होत्रैर्द्वे सत, ते यूय हे आदि^{१२}या ! अदिते पुत्रा ! विश्वे देवा !

१. अरत् वि' अ'. २-२ नारिह दृको ३ पारयति वि' अ. ४. *स्तनव' वि' अ. ५ स्थान मूको. ६. नादा वि' अ, नेया वि'. ७ अरवन्त् मूको ८ गोऽयो वि'. ९ अरत् स्तुत्यर्थव मूको. १०. *यति दृको. ११. दग्निः वि' अ'; पतिः वि' १२ यति मति वि', अतिमति वि' अ'.

अभयम् विनाशभयरहितम् शर्म विमानगृह स्वर्गसुखं वा यच्छत दत्त अस्मभ्यम् । स्वर्गं गच्छता च न अस्माकम् सुगा सुगमान् सुपथा स्वर्गमार्गान् कर्त कुरुत यूयम् स्वस्तय असुराद्विपरिपन्थिसकाशाद् अस्माकम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० येभ्य युष्मभ्य मनुष्याणामग्रे प्रथमम् यज्ञम् आभिसुख्येन हृष्टवान्^१ मनु समिद्धाग्निः श्रद्धधानेन मनसा सप्तभिश्च वपद्रकर्तृभि सह ते यूयम् आदित्या । अभयम् सुखम् च प्र यच्छत, सुगानि सुपथानि च अस्माकम् स्वस्तये गन्तव्यानि कुरुतेति ॥ ७ ॥

य ईशिरे भुवनस्य प्रचेतसो विश्वस्य स्थातुर्जगतश्च मन्तवः ।

ते नः कृतादकृतादेर्नसस्पर्धया देवासः पिपृता स्वस्तये ॥ ८ ॥

ये । ईशिरे । भुवनस्य । प्रचेतस । विश्वस्य । स्थातु । जगत । च । मन्तव ।

ते । न । कृतात् । अकृतात् । एर्नस । परि । अद्य । देवाः । पिपृत् । स्वस्तये ॥ ८ ॥

उद्गीथ० ये यूय भवन्त. ईशिरे सदा ईशते भुवनस्य भूतजातस्य वृष्टगुदकस्य वा स्वर्गादिलोकजातस्य वा प्रचेतस प्रवृद्धप्रज्ञा विश्वस्य सर्वस्य स्थातु स्थावरस्य जगत च जङ्गमस्य मन्तव स्वरूपतो ज्ञातार सर्वज्ञा इत्यर्थं, ते यूयम् न अस्मात् कृतात् प्रतिपिद्धसेवनेन जनितात् अकृतात् विवृताद्^१ विद्विताकरणेन^२ च कृतादित्यर्थं^३, एनस पापात् परि सर्वतः अद्य वर्तमाने अहनि देवान् । पिपृत् पाप्यत स्वस्तये अविनाशायास्माकम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० ये ईशते जगत. सुमत्स्य. विश्वस्य^४ स्थावरस्य जङ्गमस्य च वेदितार, ते अस्मात् कृतान् कायिकात् अकृतात् मानसजात् च पापात् अद्य देवा । परि पारयत स्वस्तये ॥ ८ ॥

भरेष्विन्द्रं सुहवं हवामहेऽहोमुचं सुकृतं दैव्यं जनम् ।

अग्निं मित्रं वरुणं सातये भगं चारापृथिवी मरुतः स्वस्तये ॥ ९ ॥

भरेषु । इन्द्रम् । सुहवम् । हवामहे । अहोमुचम् । सुकृतम् । दैव्यम् । जनम् ।

अग्निम् । मित्रम् । वरुणम् । सातये । भगम् । चारापृथिवी इति । मरुत । स्वस्तये ॥ ९ ॥

उद्गीथ० भरेषु सङ्ग्रामेषु इन्द्रम् सुहवम् स्वाह्वानम् हवामहे आह्वयामो वयम्, आत्मन पालनार्थमिति शेष । किञ्च अहोमुचम् अहस पापाद् मोचयितार भक्तजनस्य सुकृतम् पुण्यवृत्तम् दैव्यम् देवेषु भवम् जनम् उत्तम्यतिरिक्त च आह्वयाम । अग्निम् मित्रम् वरुणम् च आह्वयाम सातये शत्रुघनलाभाय । भगम् चावापृथिवी मरुत च आह्वयाम स्वस्तये सर्वप्रकाराविनाशाय च ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सङ्ग्रामेषु इन्द्रम् स्वाह्वानम् हवामहे अहसो मोचकम्, अयं च सुकर्माणम् दैव्यम् जनम् हत्सुक्त्वा^५ त जनम् उद्दिशति—अग्निम् इति ॥ ९ ॥

१ इत्यन्वात् वि^१ अं. २. नागित वि^२. ३३ चाह्ला^३ वि^३. ४. यज्ञस्य वि^४. ५. ०. ५. अ. वि^५.

सुश्रामाणं पृथिवीं धामनेहसं सुश्रमाणमर्दिति सुप्रणीतिम् ।

दैवीं नावं स्वरित्रामनागसुमस्रन्तीमा रुहेमा स्वस्तये ॥ १० ॥

सुश्रामाणम् । पृथिवीम् । धाम् । अनेहसम् । सुश्रमाणम् । अर्दितिम् । सुप्रणीतिम् ।

दैवीम् । नावम् । सुअरित्राम् । अनागसम् । अस्रन्तीम् । आ । रुहेम् । स्वस्तये ॥ १० ॥

उट्टीथ० सुश्रामाणम् सुष्ठु त्रावीं^१ मन्जनस्य पालयित्रीम् पृथिवीम् विस्तीर्णां प्रत्यावाता वा धाम् दीप्ता स्तुत्या वा अनेहसम् क्रोधरहिताम् प्रसन्नचेतसमित्यर्थे, सुश्रमाणम् सुमुखा^२ स्वाश्रया वा अर्दितिम् अदीनाम् अनुपक्षीणाम् सुप्रणीतिम् सुष्ठु प्रणीतिम् स्तोत्रगुणा यष्टुणा च ईप्सितान् कामान् प्रति प्रापयित्रीमित्यर्थे, नावम् स्वरित्राम् नौ अर्द्यते^३ प्रणुद्यते येन तद् अरित्रम् । अवर्णकं केन्द्रपालमिति च अपभ्रशेन नाविकानां^४ प्रसिद्धम् । शोभनस्तुतियाराप्रणोदनामित्यर्थे^५, अनागसम् पापरहिताम् अस्रवतीम् आ रुहेम् अधितिष्टेम प्राप्नुयामेत्यर्थे, स्वस्तये अविनाशाय । अथवा पृथगुणविशिष्टाम् स्तुतिनाव यज्ञनावं वा दैवीं देवसम्बन्धिनीं देवार्थां शोभनस्त्विग्यजमानारित्राम्^६ अस्रवन्तीं विच्छेदम् अगच्छन्तीम्^७ देव प्रसादात् सदा कुपाम् इत्याशास्मह इत्यर्थे । 'किमर्थम् । अस्माकम्' अविनाशाय अमृतत्वप्राप्तय इत्यर्थे ॥ १० ॥

वेङ्कट० सुष्ठु प्रायन्तीम् विस्तृताम् याम् अपापाम् सुसुखाम् अदीनाम् सुष्ठु प्रणेत्रीम् देवसम्बन्धिनीम् नावम् शोभनारित्राम् निर्दोषाम् अस्रवन्तीम् आ रुहेम् स्वस्तये इति^८ धाम् अभिप्रेत्य आहेति ॥ ० ॥

“इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये चतुर्थो वगं ॥”

विश्वे यज्ञत्रा अधि वोचतोतये त्रायध्वं नो दुरेवाया अभिहुतः ।

सत्यया वो देवहृत्या हुवेम शृण्वतो देवा अवसे स्वस्तये ॥ ११ ॥

विश्वे । यज्ञत्रा । अधि । वोचत । ऊतये । त्रायध्वम् । न । दुऽएवाया । अभिऽहुतः ।

सत्यया । व । देवऽहृत्या । हुवेम । शृण्वत । देवा । अवसे । स्वस्तये ॥ ११ ॥

उट्टीथ० हे यज्ञना ! यष्टव्या ! देवा ! विश्वे सर्वे यूयम् अधि वोचत अधिष्टाय मृत अस्मात् ऊतये अवनयाय, सर्वकामप्राप्तय भवत यूयम् इति सर्वान् कामान् अवाप्नुतति ब्रूतेत्यर्थे^{१२} । किञ्च त्रायध्वम् न पालयतास्मान् दुरेवाया दुस्तयाया अभिहुत अभिर्हिसिष्या राक्षसजाते सकाशात् । किञ्च सत्यया सद्गुणप्रादिष्या देवहृत्या देवा आह्वयन्ते यथा सा देवहृति, तथा देवहृत्या स्तुत्या व युष्मान् शृण्वत स्तुतीराक्रीयत हुवेम सदा आह्वयेमेत्याशास्महे वय हे देवा ! । किमर्थम् । अवसे इविषा युष्माक तर्पणाय, स्वस्तये अस्माक च अविनाशाय ॥ ११ ॥

वेङ्कट० हे विश्वे देवा । अधि मृत रक्षणार्थम् । “त्रायध्वम् अस्मान्” दुरेवाया अभिर्हिसिष्या । दुरेवा

१. आश्रय वि^१ अ. २. *वम् मूको. ३. नास्ति मूको ४. नाव^२ मूको ५. *गोदाना^३ मूको
६. *त्रय मूको ७. *मत्रग^४ मूको ८. *वी मूको ९. ९ किमस्माक मूको १०. *वि ल^५ वि^६
११ ११. नास्ति मूको. १२. अस्ते^७ मूको. १३ १३. शयस्य अस्मात् वि^८.

दुर्गति । सयथा युष्मान् स्तुत्या आह्वयाम शृण्वत^१ उक्त हे देवा ! रक्षणायाविनाशाय च ॥ ११ ॥

अपामीवामप विश्वामनाहुतिमपारातिं दुर्विदत्रामघायतः ।

अरे देवा द्वेषो अस्मद्युयोतनोरु णः शर्म यच्छता स्वस्तये ॥ १२ ॥

अपं । अमीवाम् । अपं । विश्वाम् । अनाहुतिम् । अपं । अरातिम् । दुर्विदत्राम् । अघायत ।
अरे । देवा । द्वेषं । अस्मत् । युयोतन । उरु । न । शर्म । यच्छत । स्वस्तये ॥ १२ ॥

उद्गीथ० ह देवा । अर युयोतन अपनयतेत्यर्थे^१, अस्मत् अस्मत् अरे दूरे दूरमित्यर्थं, अमीवाम् रोगजा-
तिम्^२ । अप नयत च यूयम् विश्वाम् सर्वांम् अनाहुतिम् । अनाहुत्या भद्रायज्ञो^३ लक्षयते । अयज्ञशीलता
चेत्यर्थे । अप नयत च अरातिम् अदानशीलता चेत्यर्थे । अपनयत दुर्विदत्राम् दुर्ज्ञानम्^४
कुत्सिता द्रोहबुद्धिमित्यर्थे अघायत अस्माक पाप कर्तुमिच्छत सम्बन्धिनीम् । किञ्च आर
दूरे अस्मत् अस्मत् द्वेषं द्वेषन् अप युयोतन अपनयत । एव सर्वं यथोक्त कृत्वा उरु बहु
न अस्मभ्यम् शर्म विमानगृह स्वर्गसुख या यच्छत दत्त स्वस्तये अविनाशाय ॥ १२ ॥

पेङ्कट० अस्मत् अमीवादिकम् दूरे पृथक् कुरुत । अमीवा रक्ष । अनाहुति अज्ञेता । अदाता अराति ।
दुर्विदत्रा^१ दुष्टा बुद्धि पापमिच्छत । इत्य^२ द्वेषन् सर्वांम् अस्मात्तो दूरे पृथक् कुरुत ।
विस्तीर्णम् सुखम् अस्मभ्यम् यच्छत स्वस्तये ॥ १२ ॥

अरिष्टः स मर्तो विश्व एधते प्र प्रजार्भिर्जायते धर्मणस्परिं ।

यमादित्यासो नयथा सुनीतिभिरति विश्वानि दुरिता स्वस्तये ॥ १३ ॥

अरिष्ट । स । मर्तं । विश्वं । एधते । प्र । प्रजार्भिः । जायते । धर्मणः । परिं ।
यम् । आदित्यासुः । नयथ । सुनीतिभिः । अति । विश्वानि । दुरिता । स्वस्तये ॥ १३ ॥

उद्गीथ० अरिष्ट अर्द्धमित कनचित् स मर्त मनुष्य विश्व सर्व एधते वर्धते वृद्ध्या
सर्वप्रकारया, प्रजाभि च पुत्रपौत्रादिभिः^१ प्र जायत प्रवृद्धो भवति धर्मण परि यज्ञकर्मण
उपरि, देववाग्यार्थमित्यर्थे^२, यम् मनुष्यम् ह आदित्यासुः । अदित पुत्रा^३ नयथ प्रापयथ
सर्वत्र प्रवर्तयथ सुनीतिभिः सुनयै अति विश्वानि दुरिता अतीत्य सर्वाणि पापानि स्वस्तय
अविनाशाय ॥ १३ ॥

पेङ्कट० अविनष्ट स मर्त विश्व वर्धत, प्र जायते च प्रजाभि कर्मण अन तरम्, यम्^४ आदित्या ।
अति नयथ सुनयनै विश्वानि दुरितानि स्वस्तये ॥ १३ ॥

१ शृणुन वि^१ अ^२ २ पवान् मूको ३ रोगिजा^३ मूको ४, अत्र य^४ मूको ५ दुर्विजा^५ वि^५.
६ ६ राता राकरोनिदु^६ वि^६ ७ इच्छन् वि^७ ८ प्राणामि वि^८ ९, देव रं वि^९ अ देव
योमित्यर्थं वि^९. १० ददा वि^{१०}.

यं देवांसोऽर्थांश्च राजमातौ यं शूरमाता मरुतो हिते धने ।

प्रातर्यानां रथमिन्द्र मानसिमरिष्यन्तुमा रुहेमा स्वस्तये ॥ १४ ॥

यम् । देवात् । अर्थांश्च । राजमातौ । यम् । शूरमाता । मरुत । हिते । धने ।

प्रातः । ऽप्यानाम् । रथम् । इन्द्र । मानसिम् । अरिष्यन्तम् । आ । रुहेम् । स्वस्तये ॥ १४ ॥

उद्गीथ० हे देवाम् । विधे देवा । हे मरुत । हे इन्द्र । सर्वे यूयम् यम् रथम् आत्मीयम् अवधं गमयथ वाज्जानौ राक्षसमग्रामे, यम् च रथम् अवध शूरसाता शूरसातौ बभुरसङ्ग्राम हित प्रिये शत्रु धने प्राप्तव्यत्वन निमित्तमृते प्रिय शत्रुघन प्राप्तुमित्यर्थं, तम् रथम् प्रातर्यानाम् प्रातः प्रातः यज्ञान् प्रति गन्त रथं सानिम् अत्यर्थं सम्भक्तार शत्रुघनानाम् अरिष्यन्तम् अहिंस्यमानम् अविनाशिनमिदमर्थं, आ रुहेम् युष्माभिः सद् सायुज्यं प्राप्य अपि तिष्ठेमेति आशास्महे वयम् स्वस्तय अविनाशायात्मन ॥ १४ ॥

वेङ्कट० यम् देवा । रक्षय अत्र भवने, यम् च युद्धे हे मरुत । निहित धनमुद्दिश्य, त प्रावेव युद्धं प्रति गन्तारम् रथम् भवनीयम् इन्द्र । अरिष्यन्तम् आ रुहेम् अविनाशाय ॥ १४ ॥

स्वस्ति नः पृथ्वीषु धनसु स्वस्त्यष्टसु वृजने स्वर्गति ।

स्वस्ति नः पुत्रमृथेषु योनिषु स्वस्ति राये मरुतो दधातन ॥ १५ ॥

स्वस्ति । न । पृथ्वीषु । धनसु । स्वस्ति । अष्टसु । वृजने । स्वर्गति ।

स्वस्ति । न । पुत्रमृथेषु । योनिषु । स्वस्ति । राये । मरुत । दधातन ॥ १५ ॥

उद्गीथ० स्वस्ति अविनाशम् न अस्मभ्यम् पृथ्वीषु गृहेषु धनसु च अत्रधीषु निरुदकामु । स्वस्ति अविनाशम् अशु च उदकेषु सामुद्रनादियादिषु वृजने च सङ्ग्रामे । कोदने । स्वर्गति सर्वयुद्धो पकरणवति । स्वस्ति अविनाशम् न अस्माकम् पुत्रमृथेषु पुत्राणां कर्त्रीषु जनयित्रीषु यानिषु स्त्रीयानिषु । स्वस्ति अविनाशमेव राये धनाय च हे मरुत । दधातन धनं दत्तव्यर्थं ॥ १५ ॥

वेङ्कट० स्वस्ति अस्माकम् मार्गयोग्येषु सोदकसु देशेषु निरुदकेषु च धनम् । स्वस्ति च उदकेषु यत् च सेनालक्षणं सर्वरायुधैर्युक्तं । स्वस्ति अस्माकम् पुत्राणां कर्तृपूतृवादेषु स्त्राणाम् योनिषु । स्वस्ति धनाय मरुत । कुर्वति ॥ १५ ॥

स्वस्तिरिद्धि प्रपथे श्रेष्ठा रेकर्णस्वत्यभि या वाममेति ।

मा नो अमा सो अरणे नि पातु स्वावेशा भवतु देवर्गोषा ॥ १६ ॥

स्वस्ति० । इत् । हि । प्र॒स्पथे । श्रेष्ठा । रे॒कण॑स्वती । अ॒भि । या । व॒ामम् । ए॒ति ।
सा । न । अ॒मा । सो इति । अ॒रणे । नि । पा॒तु । सु॒ऽआ॒वेशा । भ॒वतु । दे॒व॒गो॒पा ॥ १६ ॥

उद्गीथ० इत् इत्यवधारणे । हि इति पदपूरण । मध्यस्थाना स्त्री स्वस्तिरित्युच्यते । स्वस्ति इत् स्वस्तिरेव नाम्ना काचित् देवता प्रथमे श्रेष्ठा प्रकृष्टे पथि अन्तरिक्षलक्षणे अतिशयेन प्रदास्या रेकणस्वती वृष्टुदकधनन धनवती, एति गच्छति च या वामम् अभि वननीय प्रशस्य वा स्व प्रायणीयादिहवि प्रति, सा स्वस्ति न अस्मान् नि पातु नियमेन रक्षतु । क । अमा गृहे स्थिता । सो अरणे अथारण्ये नि पातु । अथवा निसो लोपोऽत्र द्रष्टव्य । निररणे गृहाश्रिगंमने 'गृहाद् बहिश्चेत्यर्थ' । किञ्च स्वावेशा भवतु सूपसर्पा वा अस्तु देवगोपा देवी चासौ गोपा गोप्त्री च सर्वस्य वृष्टिद्वारणेति देवगोपा । देवाना वा गोपा गोप्त्री देवगोपा । देवा गोपा गोप्तारो यस्या सा वा देवगोपा ॥ १६ ॥

वेङ्कट० स्वस्तिकरो भवतु गन्तुमुद्युक्तानाम् प्रथमे । श्रेष्ठा धनवती पृथिवी या 'अभि गच्छति' वननीय^१ यश्म, सा अस्मान्^२ गृहे रक्षतु, सैव अरण्ये अरण्यादिके । स्वावेशा अस्माक भवतु देवा यस्या गोप्तार ॥ १६ ॥

ए॒वा प्ल॒तेः स॒नुर॑वी॒वृध॑द्दो विश्वं आदित्या अदिते मनीषी ।

ई॒शाना॑सो नरो अमर्त्येनास्तावि जनों दि॒व्यो ग॒येन ॥ १७ ॥

ए॒व । प्ल॒ते । स॒नु । अ॒नी॒वृध॑त् । वृ । विश्वे । अ॒दि॒त्या । अ॒दि॒ते । म॒नी॒षी ।
ई॒शाना॑स । नर । अ॒म॒र्त्येन । अस्ता॑वि । ज॒न । दि॒व्य । ग॒येन ॥ १७ ॥

उद्गीथ० एव एवम् उक्तेन प्रकारेण प्लते ऋषे एतु पुत्र गयो नाम मनीषी मेधावी अवीवृधत् वर्धितवान् वीर्येण च युष्मान् हे विश्वे सर्वे आदित्या । अदिते पुत्रा । हे अदिते । हे (?) ईशानात् सर्वस्यश्चरा हे (?) नर मनुष्याकारा शूरा वेत्यर्थ । कथ वर्धितवान् । यत अमर्त्येन अमर्त्यसदृशेण गुणै देवतुल्येनेत्यर्थ । अथवा 'देवो भूवा देवानप्येति' (वृ३ ४, १०) इति वचनात् अमर्त्येन सत्ता, द्वावेनेत्यर्थ । अमर्त्येन गयेन अस्तावि स्तुत नन दिव्य दिवि भव, सर्वदेवजन इत्यर्थ । स्तूयमानस्य च वीर्यं वर्धत इत्यत एवमुच्यते— वर्धितवान् वीर्येणेति ॥ १७ ॥

वेङ्कट० 'एवम् प्लते' पुत्र अवीवृधत् युष्मान् हे विश्वे आदित्याः । अदिते ! स्तोता प्रज्ञ । ईशरा धनस्य भवन्ति मनुष्या अमर्त्येन देवजनेन^३ स्तुतेन । स दिव्य जन गयेन मया अस्तावि इति ॥ १७ ॥

१ इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चमो वरः ॥

१ १ नास्ति वि^१ । २ नास्ति मूको । ३ नास्ति वि^१ । ४ ४ हि गच्छती वि^१ अ^१ । ५ गन्-
नीये वि^१ । ६ अस्माद् वि^१ अ^१ । ७ यदा अमर्त्येन वि^१, अम यन इत्यर्थेन वि^१ अ
८-८ नास्ति वि^१ ।
९ अन्तर वि^१ अ^१ । १० 'वयजनेन वि^१ अ^१ । ११-११ नास्ति मूको ।

[६४]

‘गय प्लात ऋषिः । विश्वे देवा देवता । जगती छन्दः, द्वादशी अन्त्ये च त्रिष्टुभः’ ।

कथा देवानां कतमस्य यामनि सुमन्तु नाम शृण्वतां मनामहे ।

को मृच्छति कतमो नो मयस्करत् कतम ऊती अभि आवर्तति ॥ १ ॥

कथा । देवानाम् । कतमस्य । यामनि । सुमन्तु । नाम । शृण्वताम् । मनामहे ।

कः । मृच्छति । कतमः । नः । मयः । करत् । कतमः । ऊती । अभि । आ । वर्तति ॥ १ ॥

उद्गीथ० देवानाम् स्तुती^१ शृण्वताम् मध्ये कतमस्य देवस्य सुमन्तु सुज्ञानम् सुबोधं सर्वजनप्रकारं प्रसिद्धं रुदम् नाम आदित्यचन्द्रेन्द्रादि यामनि थान्ति यजमानाः अनेन स्वर्गापवर्गौ प्रति, याति वा स्वयं देवान् प्रतीति यामा यज्ञः तस्मिन् यामनि यज्ञे कथा कथं केन प्रकारेण मनामहे मन्यते. अर्थतिरुर्मणः एतद्रूपम् (तु. निघ ३, १४) । मन्यामहे स्तुम इत्यर्थः । नामस्तुत्या चाऽत्र नामवत् एव स्तुति लक्ष्यते । स्तुतिभाजां^२ सर्वदेवानां मध्ये कतमं देवम् अमन्यन्त स्तुतिभाजम्, केन प्रकारेण वयं यज्ञे स्तुम इत्यर्थः । स्तुतश्च सन् वः देवः मृच्छति मृडयति सुपयति अस्मान् दृष्टफलप्रदानेन । कतम वा देवः नः अस्माकम् मय स्वर्गापवर्गसुखम् करत् करोति । कतम देवः ऊती ‘ऊत्या गत्या अस्माकं’ यज्ञगमनमार्गेण इत्यर्थः, अभि आ वर्तति ‘अस्मदभिमुखम् आवर्तते’ ‘वागाङ्गतया वा यागं’ गच्छतीत्यर्थः ॥ १ ॥

षष्ठ्युट० कथम् देवानाम् मध्ये कतमस्य वा यामनि^३ सुन्दु स्तुत्यम् नाम शृण्वताम् उच्चारयामः । कः अस्मान् मृडयति^४ ‘मृच्छतिरुपदयाकर्मा’ इति यास्कः (१०, १०) । कतमः अस्माकम् सुपयम् करोति । कतमः ‘रक्षणाय अभि आ गच्छति’ ॥ १ ॥

क्रतुयन्ति क्रतवो हस्तु धीतयो वेनन्ति वेनाः पतयन्त्या दिशः ।

न मर्हिता विद्यते अन्य एभ्यो देवेषु मे अधि कार्मा अयंसत् ॥ २ ॥

क्रतुयन्ति । क्रतवः । हस्तु । धीतयः । वेनन्ति । वेनाः । पतयन्ति । आ । दिशः ।

न । मर्हिता । विद्यते । अन्यः । एभ्यः । देवेषु । मे । अधि । कार्माः । अयंसत् ॥ २ ॥

उद्गीथ० क्रतुयन्ति देवायै ‘सर्वे यज्ञं’ कर्तुमिच्छन्तीत्यर्थः, क्रतवः सङ्कल्पाः भव मनोवृत्तय इत्यर्थः । ऋषिगताः । हस्तु हस्तयेषु, गिता इति शेषः, धीतयः बुद्धयश्च । मनोबुद्धयारण्येन धन्तः करणरूपेण सङ्कल्पाप्यन्यायलक्षणेन अहं देवयागं कर्तुमिच्छामीत्यर्थः । विप्रश्च वेनन्ति कामयन्ते वेनाः मेधाविनः, क्रतिवजो वा । पतयन्ति पतन्ति च गच्छन्ति च आ दिशः प्रतिदेवः,

१-१. आरिषि गुरो. २. ‘तिः मूको. ३ वा मूको. ४. भाज मूको. ५-५. गय ... अस्मा मूको. ६-६. ‘ति वा मात’ मूको. ७-७. गां गता वा गाता मूको. ८. वेने मूको. ९. मृच्छति वि’ अ’. १०-१०. ‘गावपात’ रि’. ११-११. सर्ववर्ग मूको.

यत्रमानत्रोपणादौ वर्तन्ते चेत्यर्थः । कस्मादेवयागमहम्^१ ऋत्विक्सहित इच्छामि । यस्मात्^२ मर्दिता
रदारष्टफलदानेन सुखयिता न विद्यते नास्ते अन्यः कश्चित् एभ्यः देवेभ्यः सकादात् ।
यतश्च देवेषु अधि^३ देवानामुपरि मे मम कामाः इच्छा भक्तिरूपाः अर्थमत नियता निबद्धा
अनुपरता वा अवस्थिता इत्यर्थः, यतश्च सदा देवभक्तोऽहमित्यर्थः ॥ २ ॥

वेङ्कट० कर्म कर्तुमिच्छन्ति^४ ह्यु^५ निहिताः । तदेवाह—कामयन्ते प्रज्ञाः, आ गच्छन्ति दिवा
दिश्यमानाः 'कामाः, यतः न मर्दिता^६ विद्यते अन्यः एभ्यः देवेभ्यः । किं बहुना । देवेषु मदीयाः
कामाः नियम्यन्ते ॥ २ ॥

नरा वा शंसं पूषणमगोक्षमग्निं देवेद्धमर्षचसे गिरा ।

सूर्यामासा चन्द्रमसा यमं दिवि त्रितं वातमुपसंभक्तुमश्विनां ॥ ३ ॥

नराशंसम् । वा । पूषणम् । अगोक्षम् । अग्निम् । देवोद्धमम् । अभि । अर्चसे । गिरा ।
सूर्यामासां । चन्द्रमसा । यमम् । दिवि । त्रितम् । वातम् । उपसम् । अक्तुम् । अश्विनां ॥ ३ ॥

उद्गीथ० नराशंसम् वा नराशंसोऽत्र यज्ञ उच्यते । वेति समुच्चयार्थे । यज्ञं च पूषणम् च
क्षादित्यम् । कीदृशम् । अगोक्षम् अगूहनीयं सर्वजनप्रकाशमित्यर्थः । अग्निम् च । कीदृशम्
देवेद्धमं देवैः इन्द्रादिभिः ऋत्विग्भिर्वा हविषां दातृभिः "कर्माथं सन्दीपितम्" अभि अर्चसे
उत्तमस्य स्थाने मध्यमोऽयं व्यत्ययेन । अम्यर्चामि अभिष्टौमीत्यर्थः । केन । गिरा स्तुत्या ।
सूर्यामासा चन्द्रमसा सह यमम् च दिवि, स्थितमिति शेषः, त्रितम् त्रिस्थानम् इन्द्रं च वातम् च
उपसम् च अक्तुम् रात्रिं च अश्विनौ च ॥ ३ ॥

वेङ्कट० नराशंसम् वा पूषणम् वा गृहितमशक्यम् अग्निम् वा देवैरिद्धम्^७ अभि-ष्टुहि स्तुत्या, सूर्या-
चन्द्रमसौ च । चन्द्रमसो विशेषणम् मासेति । माः हि चन्द्रमा^८ । यमम् च दिवि स्थितं त्रिस्थान-
मिन्द्रं वायुम् उपसम् रात्रिम् अश्विनौ चेति ॥ ३ ॥

कथा क्विस्तुवीरवान् कया गिरा बृहस्पतिर्वावृधते सुवृक्तिभिः ।

अज एकपात् सुहर्वेभिर्ऋकभिराहिः शृणोतु बुध्न्योऽहर्वामनि ॥ ४ ॥

क्या । क्वि । तुविऽरवान् । कया । गिरा । बृहस्पतिः । बृध्नते । सुवृक्तिभिः ।
अजः । एकपात् । सुहर्वेभिः । ऋकैऽभिः । अहिः । शृणोतु । बुध्न्यः । हर्वामनि ॥ ४ ॥

उद्गीथ० कथा कथं केन प्रकारेण क्विः मेधावी मनुः गयनामा द्वीवान् 'क्वि' (निघ ३, १)
इति बहुनाम । रव-शब्दे^९ च वकारे लुप्ते रशब्दोऽत्र शिष्टो द्रष्टव्यः । तुविरवान्^{१०} बहुशब्दान्

१. कर्मादेव^१ वि^१. २-२. नारित नूको. ३ ३. अभि नूको. ४. 'मिच्छया वि^१ अ^१; 'च्छन्ति
प्रज्ञाया हन् वि^१. ५. तु वि^१; शृणु वि^१ अ^१. ६ ६. कानयनमकेता वि^१ अ^१; कामानन पिता वि^१.
७-७. 'वैश्वीपत्नं नूको. ८. देवै^१ वि^१. ९. तु. या ११, ५; SEY १६५-६. १०. 'वा च शब्देन नूको.
११. द्वीवान् नूको.

बहुस्तुतिरित्यर्थः. कथा कतमया वेत्यर्थः, गिरा स्तुत्या स्तोत्रशस्त्रलक्षणया बृहस्पतिः
 बृहत्याः स्तुतेः ईश्वर. वावृषते अत्यर्थं वर्धयति देवान् वीर्येण सुवृत्तिकभिः सुष्टु दोषैर्ब-
 क्षिताभिः स्तुतिभिः याज्यापुरोनुवाक्यालक्षणाभिश्च । किञ्च अजः अजातः सततगमनः
 आदित्यः एकपाद् 'व्रजणः एकः पाद्.' इत्यादिनिर्वचनः । अहिः अयनशीलः सततगामी
 वायुश्च बुध्यः बुज्जे अन्तरिक्षे भवः सुद्वेषिः शोभनाद्धानैः अस्माभि कृत्विग्भि
 ऋक्षभिः स्तुतिमद्भिश्चेत्यर्थः, आहूयमानः स्तूपमानश्चेत्यर्थ, शृणोतु । किम् । सामण्याद्
 आद्धानं स्तुतिञ्चेति शेषः । क । हवीमनि आह्वयन्ति देवान्, जुह्वति वा हविरस्मिन्निति
 हविमा यज. ॥ ४ ॥

घेङ्कट० कथम् व्रान्तप्रजोऽग्नि बहुमान् कथा वा स्तुत्या बृहस्पति. वावृषते^१, तथा^२ स्तुतिभिः^३
 अज. च एकपाद् स्वाद्धानैः स्तोत्रैः अहिः बुध्यः च शृणोतु अस्मान् आद्धाने ॥ ४ ॥

दक्षस्य वादिने जन्मनि व्रते राजाना मित्रावरुणा विवाससि ।

अनूर्तपन्थाः पुरुरथो अर्यमा सप्तहोता विपुरुषेषु जन्मसु ॥ ५ ॥^१

दक्षस्य वा । वा । अदिने । जन्मनि । व्रते । राजाना । मित्रावरुणा । आ । विवाससि ।

अनूर्तपन्थाः । पुरुरथे । अर्यमा । सप्तहोता । विपुरुषेषु । जन्मसु ॥ ५ ॥

उट्टीथ० अत्र एकवाक्यतायै यच्छन्दमध्याहृत्य उत्तरार्धे पूर्वे व्याचक्षते, ह(?) पश्चात् तच्छन्दम-
 प्याहृत्य पूर्वार्धम् । व.^१ दक्षः अनूर्तपन्थाः त्वरावर्जितभागः अविद्वत्गतित्वात् प्रसन्नगतिरित्यर्थः,
 नियतगतिर्वा सदा । पुरुरथः बहुरहणो महागतिरित्यर्थः । अर्यमा अराणां तमसाम् अनुसाराणां च
 नियन्ता । सप्तहोता सप्त रश्मयो यत्र रसान् जुह्वति प्रक्षिपन्ति स., सप्तर्षयो वा
 भरद्वाजादयो य इहयन्ति स्तुवन्ति स सप्तहोता । विपुरुषेषु प्रत्यहम् कस्यच चान्यत्र च
 आकाशप्रदेशे 'उट्टमनाद् अनुव्यरूपेषु' जन्मसु उत्पत्तिषु उदयलक्षणासु, वर्तन इति शेषः । तस्य^२
 दक्षस्य वा अदिने । अदितिरत्र नैरत्नपक्षे प्रातरुत्तरी सन्ध्या । 'मा पुनरवश्यायरसानुप्रदान-
 मरश्मन्धाद् मध्यम्यानानुमरश्मदोरुत्तरे' । हे अदिति ! प्रातस्तति सन्ध्या ! दक्षस्य वा दक्षनाम्न
 आदित्यस्य 'वा उद्यत्.' जन्मनि व्रते जन्मात्प्ये कर्मणि उदयरश्मणे सति । वागच्छाद् दक्षाद्वा
 तत्र जन्मनि सति स्वप्ने जायमाने दक्षे स्वयि जायमाने सतीत्यर्थः । राजानो सर्वस्येश्वरो
 सृष्टौ वा^३ मित्रावरुणा आ विवाससि । 'अनूर्ते मित्रो रात्रिर्वरुणः' (ऐशा ४, १०) इति
 श्रुते अहोरात्राच्च मित्रावरुणानुसन्धेने । तौ स्व परिष्परसि अनुभविसती सती । अर्थे हि
 सन्ध्यायाः अहरनुभविसति अर्थे रात्रिम् ।

१. अनुर्तपन्थाः ... अदिने मू.को २. वावृषते इति अ^१; तथा वादिने इति. ३. नास्ति वि^१.
 ४. इति वि^१. ५. वा. (११, २१) व्याख्यातचर्या प्र. ६. ६२ मू.को. ७. हविरस्मित्वात्
 वि^१ अ. ८-८. 'मत्तदुत्पत्' मू.को. ९. कश्च वि^१. १०-१०. मा रोरवश्यायरसानुप्रदानमरश्मन्धाद्
 मध्यम्यानानुमरश्मदोरुत्तरे मू.को. ११-११. कश्च वि^१ अ^१, वापनी वि^१. १२. नास्ति मू.को.

ऐतिहासिकपक्षे अदितिर्देवता सम्बोधोच्यते— हे अदिते! देवमात ! यो दक्ष अतृप्तपन्या इत्यादिगुण तस्य दक्षस्य जन्मनि सति त्वत्त उरपत्नौ सत्याम् उदये 'धते कर्मणि' च, हृष्टे सति इति शेष, जगदनुग्रहलक्षण^२ दक्षस्य कर्म दृष्ट्वेत्यर्थ^१, राजानौ दीप्तौ सर्वलोकेभ्यरौ वा मित्रावरुणावपि मम पुत्रावेव जगत^३ कर्म कुर्याताम् इति आ विवाससि आशास्त्रे^४ इत्यर्थं ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे अदिते! यथा दक्षस्य जन्मनि तस्मिन्^१ जाते तस्य यज्ञकर्मणि मित्रावरुणौ पर्यंचर वेदिभूता, एवम् इदानीम् अपि कुरु इति पृथिवीम् आशास्त्रे । वा-शब्द उपमाार्थे । अर्द्धसितमार्गं बहुवच^२ अयम् अयमा भवति सप्ततौ यस्य होतारो नानारूपेषु जन्मसु अन्वहम् उच्यन् इति । 'आदित्यो दक्ष' इत्यादिक निरुक्त (११, २३) द्रष्टव्यम् ॥ ५ ॥

‘इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये षष्ठो वगं’ ॥

ते नो अर्वन्तो हवनश्रुतो हवं विश्वे शृण्वन्तु वाजिनो मितद्रवः ।

सहस्रसा मेघसाताविव् त्मना महो ये धर्नं समिधेषु जञ्जिरे ॥ ६ ॥

ते । न । अर्वन्त । हवनऽश्रुतं । हवम् । विश्वे । शृण्वन्तु । वाजिन । मितऽद्रवः ।

सहस्रऽसा । मेघसातौऽश्न । त्मना । मह । ये । धर्नम् । समऽइधेषु । जञ्जिरे ॥ ६ ॥

उद्गीथ० यच्छब्दसम्बन्धाद् उत्तरोऽर्थं पूर्वं व्याख्ययः । सहस्रसा मेघसातौ इव हवींषि सहस्राणि सम्भजते^१ इति ^२‘अय सहस्रसा’^३ अग्नि । स यथा मेघसातौ यज्ञे हवि सहस्राणि देवान् प्रति आहरति त्मना आत्मना स्वयमेव, एवम्^४ ये मह महत् शत्रुघनम् समिधेषु देवासुरसङ्ग्रामेषु जञ्जिरे शत्रु वित्वा आहरन्ति आत्मान प्रति, स्वीकुर्वन्तीत्यर्थं ते विश्वे देवा अर्वन्त अरणवन्तो यज्ञ प्रति गमनवन्त अर अर्तारो वा सर्वत्र गन्तार इत्यर्थं, हवनश्रुत स्तोतृणा यष्टृणा च आद्धानस्य श्रोतार न अस्माकम् हवम् आद्धानम् शृण्वन्तु वाजिनः हविरन्नवन्तो बलवन्तो वा वेगवन्त इत्यर्थं, मितद्रव मित परिच्छिन्न महान्तमपि अध्वानम् अप्रतिवन्धेन गन्तार । अथवा अत्र ^५‘वाजिन देवाथा रश्मयो’^६ वा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० ते अस्माकम् अथा द्धानश्रुत द्धानम् विश्वे शृण्वन्तु बलिन मितमार्गा परिच्छिन्नन्तोऽध्वानम् सहस्रस्य दातार यज्ञे इव आत्मनैव ये सहस्रामेषु महत् धनम् हरन्ति शत्रुभ्य ॥ ६ ॥

प्र वो वायुं रंथयुजं पुरीधिं स्तोमैः कृणुषं सख्यायं पुषणम् ।

ते हि देवस्य सवितुः सर्वांमनि क्रतुं सचन्ते सचित्तः सचेतसः ॥ ७ ॥

१-१ वनकर्मणि मूको. २. भगवदनु^० वि^१, मगदनु^० वि^१ अ ३. इष्टयेःवर्षे मूको. ४ जगत वि^१ अ ५ आशास्त्रे वि^१. ६. तस्मात् वि^१ अ^१. ७. नहुवन वि^१ अ^१. ८-८ नास्ति मूको. ९. समत्रे मूको १०-१० अतर्ह^१ मूको. ११. हिर्दं मूको. १२-१२. वाजिनश्चारत्न^० वि^१, वाजिनो देवाववा रश्म^० वि^१

प्र । न । वायुम् । स्यऽयुजम् । पुरम्ऽधिम् । स्तोमै । वृणुव्वम् । सृष्ट्याय । पूषणम् ।
ते । हि । देवस्यै । सवितु । सनीमनि । नतुम् । सचन्ते । सऽचित्त । सऽचेतस ॥ ७ ॥

उद्गीथ० व इति प्रथमार्थे द्वितीया । हे ऋत्विज ! व यूयम् वायुम् । कीदृशम् । रथयुजम् स्वरथे
अथाना नियुदाप्याना सदागमनाय नियोक्तारम् । अत्रिशिष्ट वा द्रवतन रथयुजम् स्वरथे अथाना
प्रतिगमनाय नियोक्तारम्^१ पुरम्ऽधिम् बहुभ्रज बहुकर्मण वा पूषणम् च आदित्य च स्तोमै
स्तुतिभि प्र ऋणुव्वम् प्रकंपण स्तुति कुम्भ्यम् । किमर्थम् । सत्याय सखिभावाय स्तुत्यत्वस्तो-
तृत्वयष्टृत्वैज्यत्वलक्षणाय । कस्मादेवमुच्यध्वे । हि यस्मात् ते ययोक्ता सर्वे देवा देवस्य
मवितु मवामनि प्रसव^२ अभ्यनुशायाम्, वर्तमाना इति शेष, दवेन सवित्रा अभ्यनुशायता
सन्त इत्यर्थ, वृणुम् अस्मादागकर्म सचन्ते सेवते अङ्गभाद्रप्रतिपत्त्या सचित सचेतना
विशिष्टविचानापता^३ इत्यर्थ, सचेतम समानचित्ता ॥ ७ ॥

वेङ्कट० प्र वृणुव्वम् यूयम् वायुम् रथस्य योक्तारम् इन्द्र बहुकर्मण भगम् स्तोमै सत्याय पूषणम्
च । ते हि दन्व्य मवितु प्रसवे यज्ञ सेवते चित्तयुक्ता एकत्रुद्वय ॥ ७ ॥

त्रिः सप्त सस्रा नद्यो महीरपो वनस्पतीन् पर्यता अग्निमूतये ।

वृशानुमस्तृन् तिष्यै सधस्थ आ रुद्रं रुद्रेषु रुद्रियं हवामहे ॥ ८ ॥

त्रि । सप्त । सस्रा । नद्य । मही । अप । वनस्पतीन् । पर्यतान् । अग्निम् । ऊतये ।
वृशानुम् । अस्तृन् । तिष्यै । सऽस्थै । आ । रुद्रम् । रुद्रेषु । रुद्रियम् । हवामहे ॥ ८ ॥

उद्गीथ० त्रि सप्त त्रान् वारान्^४ "सप्त एकविंशतिमित्यर्थ", सस्रा स्रवन्ती समुद्र प्रति गन्त्री
नद्य नदी मही महती अप च वनस्पतान् च पर्वतान् च अग्निम् च ऊतये अस्माकम्
अवनाय रक्षणाय^५ यज्ञ प्रत्यागमनाय तर्पणाय वा वृशानुम् च सोमपालम्^६ अस्तृन् क्षत्रुवधाप^७
आयुषाना क्षेप्तृन् अथाश्र दवान् तिष्यम् च नक्षत्रम् अन्य वा "द्वविशेष कश्चिन्"^८ सधस्थे
सहस्र्याने वेष्टारथे स्थान स्थितयु सत्सु रुद्रेषु वा^९ दकारिषु ऋत्विषु रुद्रम् च रुद्रियम्
वाचदकारिणम् आ हवामहे आह्वयामहे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० एकविंशतिमन्थयाका सरन्ती नदी महाति^{१०} च उदकानि वनस्पतान् शिलोक्षयान् अग्निम् च
रक्षणाय वृशानुम् सोमपाल^{११} तदनुवरान् इष्टानां क्षेप्तृन् तिष्यम् च नक्षत्र यज्ञ रुद्रम् च
स्वामाईम्^{१२} स्तोत्रु आ ह्वयामहे ॥ ८ ॥

संम्वती सरपु मिन्युर्भिर्मिर्भो महीरवुमा यन्तु वर्तणीः ।

द्वेयीगपो मानरः यदयिन्वो वृत्रवृन् पयो मधुमन्वो अर्चत ॥ ९ ॥

१ रिप* मूको २. प्रमो प्रसो वि* अ ३. निष्टिद्विनेन निष्टिद* वि; नारित वि*
४. नारित वि* अ. ५. याज्ञा* वि* अ. ६. वान् मूको. ७. स्रविज* वि. ८. नारित वि*
९. स्वन्ता* मूको १०. अय वृश* वि. ११. ११. विज करिद मूको १२. नारित वि*
१३. वन् वि. १४. मन्वदि वि.

सरस्वती । सरयु । सिन्धु । ऊर्मिभिः । मह । मही । अरसा । आ । यन्तु । वक्षणी ।
देवी । आप । मातर । सूदयित्व । घृतवत् । पय । मधुमत् । न । अर्चत ॥ ९ ॥

उद्गीथ० 'सरस्वती सरयु' सिन्धु इत्येता तिस्रो^१ नद्य मही महस्य ऊर्मिभिः 'सह महः महत्'^२
उदकम् वक्षणी वहन्त्य अवसा तर्पणहेतुना^३ हविषा आत्मनस्तर्पणार्थम् इत्यर्थः, आ यन्तु
आगच्छन्तु अस्मद्यज्ञ प्रति रवत्य । आगत्य च तृसा सत्य देवी^४ देव्य आप सर्वस्य पात्र्य
मातर सर्वस्य मातृभूता निर्मात्र्यो^५ वा सूदयित्व क्षरि^६य घृतवत् क्षरणवद् दीप्तिमद् वा
प्रभूत शुद्ध वेत्यर्थः, पय उदकम् मधुमत् मधुस्वादयुक्तम्^७ न अस्मभ्यम् अर्चत
अनेकार्थत्वाद् घातृना दत्तेत्यर्थः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० तिस्र इमा ऊर्मिभि महतोऽपि महस्योऽत्यन्त^८ महस्यो रक्षणेन आ गच्छन्तु नद्य । देव्यः
तासाम् आप मातृभूता प्रेरयि^९य घृतयुक्तम् आत्मीयम् पय मधुमत् अस्मभ्यम् प्रयच्छन्तु ॥ ९ ॥

उत माता बृहद्दिवा शृणोतु नस्त्वष्टा देवेभिर्जनिभिः पिता वचः ।

ऋभुक्षा वाजो रथस्पतिर्भगो रण्यः शंसः शशमानस्य पातु नः ॥ १० ॥

उत । माता । बृहद्दिवा । शृणोतु । न । त्वष्टा । देवेभि । जनिभिः । पिता । वचः ।

ऋभुक्षा । वाज । रथः । स्पति । भग । रण्य । शंस । शशमानस्य । पातु । न ॥ १० ॥

उद्गीथ० 'उत अपि च बृहद्दिवा महादीप्ति माता देवमाता शृणोतु न अस्माकम् वच स्तुतिवचनम्,
त्वष्टा च शृणोतु, तथा देवेभि देवै जनिभि देवपत्नीभिश्च^१ सह शृणोतु पिता सर्वस्य
पितृभूता चौ । ऋभुक्षा महान् वाज च शृणोतु सौधन्वन । कीदृश । रथस्पति रथाना
करणात् स्वामी, रथकार इत्यर्थः । भग च शृणोतु रण्य रमणीयो मरुद्गण^२ शस शसनीय
स्तुत्य । सर्व एव यथोक्त शशमानस्य शसमानस्य स्तुवतो मम वच इति सम्बन्ध कार्यः ।
श्रुत्वा च पातु रक्षतु न^३ अस्मान् ॥ १० ॥

वेङ्कट० अपि च माता बृहद्दिवा नाम अस्माकम् शृणोतु । त्वष्टा च देवै देवपत्नीभि^४ च पिता वचः
शृणोतु, तथा ऋभुक्षा^५ वाज च कनीयान् मध्यम रथस्य पति विश्वा च । भग रमणीय स्तुत्य
भवतु स्तोतु । मरुद्गणश्च अस्मान् रक्षतु ॥ १० ॥

'इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये सप्तमो वर्गः' ॥

रण्यः संदृष्टौ पितृमाँ इव क्षयो भद्रा रुद्राणाँ मरुतामृषस्तुतिः ।

गोभिः प्याम यशसो जनेष्या सदा देवास इळ्या सचेमहि ॥ ११ ॥

१. सरयु सरस्वती वि^१. २. यतास्तित्रो वि^२ अ ३-३. सप्रामदे मूको ४ तर्पणेन हेतुना वि^३.
५ हे देवी मूको ६ निमन्त्रो मूको. ७ 'स्वादुव' मूको ८ महतोऽत्यन्त वि^४ अ^४ ९ ९ नास्ति
मूको. १० 'गणोद वि^५ अ ११ नास्ति वि^५. १२-१२ शुदितम् वि^६ अ^५.

रण् । सम्ऽदृष्टौ । पितृमान्ऽईव । क्षयं । भद्रा । रुद्राणाम् । मरुताम् । उपऽस्तुति ।
गोभिं । स्याम् । यशसं । जनैषु । आ । सदा । देवासु । इळ्या । सचेमहि ॥ ११ ॥

उद्गीथ० रण्य रमणीय शोभन मृष्टौ सन्दर्शने सति पितृमान् अन्नवांश्च क्षय इव निवास इव
भद्रा । एतदुक्तं भवति—यथा सन्दर्शने रमणीय^१ बहुमृष्टासश्च ईश्वरगृहलक्षणनिवासो^२ भद्रो
भजनीय, एव भद्रा भजनीया सेवनीया श्रोत्रेन्द्रियोपभोगार्हा रुद्राणाम् मरुताम् च अन्येषाञ्च
देवानाम् अर्थाय उपस्तुति, अस्माभि कृतेति शेषः । यत एतम् अत गोभि, युक्ता इति
शेष, स्याम् देवप्रसादाद् भवेमेत्याशास्महे वयम् । यशस बहुवचनस्य स्थाने व्यत्यये
नेदमेकवचनम् । यशसा यशस्विनश्च जनषु आ लोकेषु मर्यादया स्याम् । किञ्च हे देवात ।
इळ्या हविरन्नेन युष्मान् सदा सचेमहि नित्य सेवेमहीत्याशास्महे^३ वयम् ॥ ११ ॥

घेङ्कट० रमणीय सन्दर्शने अन्नवान् इव निवास भवति^४ तेषाम् मरुतूण । कल्याणी^५ भवति
रुद्रपुत्राणाम् मरुताम् उपस्तुति । गोभि स्याम् यशस्विन जनाना मध्ये । सदा देवा । अन्नेन च
सङ्गच्छेमहि ॥ ११ ॥

यां मे धियं मरुतु इन्द्र देवा अर्ददात वरुण मित्र यूयम् ।
ता पीपयत् पर्यसेत् धेनुं कुविद्विरो अधि रथे वहाथ ॥ १२ ॥

याम् । मे । धियम् । मरुत । इन्द्र । देवा । अर्ददात । वरुण । मित्र । यूयम् ।
ताम् । पीपयत् । पर्यसाऽइव । धेनुम् । कुवित् । गिर । अधि । रथे । वहाथ ॥ १२ ॥

उद्गीथ० याम् धियम् प्रज्ञा स्तुतिविषयाम् मे मद्यम् अर्ददात दत्तवन्तो यूयम् हे मरुत । इन्द्र ।
देवा । वरुण । मित्र । ताम् धियम् पीपयत् वर्धयत् यूयम् । किमिव । पर्यसा इव धेनुम् यथा
पयसा शीरेण धनुम् वर्धयति कश्चित् दोग्धा प्रजापयन्, एवम् । वर्धयित्वा च कुवित्
नामरूपकर्मसम्बन्धा गिर स्तुती युष्मद्बर्धितमद्बुद्धिजनिता अधि रथे रथरथोपरि स्थितम्,
स्वं स्वम् आत्मान प्रतीति शेष, वहाथ लोड्धे लेट् । वहाथ प्रापयथ यूयम् ॥ १२ ॥

घेङ्कट० यम् कर्म मद्यम् हे मरुतप्रभृतयः । दत्तवन्त, तन् फलेन आप्याययत् पयसा इव धेनुम् । बद्धीश्च
अस्मीया स्तुती आत्मीय रथम् प्रापयतेति^६ ॥ १२ ॥

कुविद्विं प्रति यथा चिट्स्य नः सजात्यस्य मरुतो युवोधथ ।
नाभा यत्र प्रथमं मूनसांमहे तत्र जामित्यमर्दितिर्दधातु नः ॥ १३ ॥

कुवित् । अङ्ग । प्रति । यथा । चित् । अस्य । न् । सज्जात्यस्य । मरुतु । युवोधथ ।
नामा । यत्र । प्रथमम् । समुदनसांमहे । तत्र । जामिऽयम् । अर्दिति । दधातु । न् ॥ १३ ॥

१. 'रनीः मूको. २. 'क्षणादिवो मूको. ३. 'सेवेत्या' मूको ४. 'यु वि' अ'. ५. 'स्याम्
वि'. ६. 'यद् मूको. ७. 'कारित वि'. ८. 'पर्यवेति वि'.

उद्गीथ० कुवित् चित् बह्वपि । किम् । सामर्थ्यात् स्तुतिजातम् । अस्य यजमानस्य नः
 अस्माकम् ऋत्विजाम् सजात्यस्य समानजातीयस्य सम्बन्धि हे महतः! अहं यथा प्रति
 बुधोधय क्षिप्रं यथा प्रतिबुध्यध्वे अवगच्छथ शृणुथ^१, तथा शृणुध्वमिति शेषः । एतदुक्तं
 भवति—अस्य यजमानस्य ब्राह्मणजातीयस्य सम्बन्धिभिः अस्माभिः ऋत्विग्भिः कृताः^२ बह्वीरपि
 स्तुतीः शृणुतेत्यर्थः । भुत्वा च नामा नाभौ पृथिव्यां नाभिभूतायाम् उत्तरवेद्याम् यत्र प्रथमम्
 पूर्वम् अन्ययजमानेभ्यः संनसामहे सम्यग् व्याप्नुयामः देवान् स्तुत्या यागेन च, तत्र स्थिताः
 सन्तः जामिवम् समानजातीयत्वम् आत्मना सह दत्त यूयम् नः अस्मभ्यम्, अदितिः च
 दधातु ददातु । सर्वे देवाः! यूयम् अस्मान् तदेव^३ प्रापयतेत्यर्थः ॥ १३ ॥

षेह्ण्ट० बहु अहं महतः! प्रति बुध्यध्वम्^४ । सजात्यम् बान्धवम् । यथा अस्य सजात्यस्य अस्मान्
 विषयभूतान् कुरुष्व^५ । नाम्नाः यस्मिन् देशे पृथिव्याः प्रथमम् एव संनसामहे सन्नच्छेमहि, तत्र
 एव बान्धवम् मनुष्यैः अस्माकम् अदितिः च करोतु ॥ १३ ॥

ते हि द्यावापृथिवी मातरा मही देवी देवाञ्जन्मना यज्ञिये इतः ।

उभे विभृत उभयं भरीमभिः पुरु रतांसि पितृभिश्च सिञ्चतः ॥ १४ ॥

ते इति । हि । द्यावापृथिवी इति । मातरा । मही इति । देवी इति । देवान् । जन्मना । यज्ञिये इति । इतः ।
 उभे इति । विभृतः । उभयम् । भरीमभिः । पुरु । रतांसि । पितृभिः । च । सिञ्चतु । ॥ १४ ॥

उद्गीथ० हि यस्मात् ते द्यावापृथिवी मातरा सर्वस्य मानृभूते मही महत्तयौ देवी देव्यौ यज्ञिये यज्ञाहं
 सहाऽऽदित्ये^६ देवान् विश्वान् प्रति जन्मना निसर्गेणैव उत्पत्तिकाल एवेत्यर्थः इतः भूते लट् ।
 धारणाय पोषणाय वा गतवर्यौ । तस्मान्^७ कारणाद् एते उभे अपि द्यावापृथिव्यौ विभृतः
 धारयतः पुष्पीतः उभयम् देवजनं^८ मर्यंजनं च । केन विभृतः । भरीमभिः किरणैः स्यैः-
 त्वैर्धारणैः^९ पोषणैर्वा^{१०} । पुर पुरुणि बहूनि रतांसि वृष्टयुद्कानि पितृभिः सर्वस्य पानृभिः^{११} देवैः
 सह निघ्नतः च क्षरतश्च, वृष्टिं जगतः स्थिरयर्थं पातयत इत्यर्थः ॥ १४ ॥

षेह्ण्ट० ते हि द्यावापृथिव्यौ मानरौ महत्तयौ देव्यौ देवान् जन्मना एव यज्ञाहं गच्छतः । उभे
 विभृतः उभयम् देवान् मनुष्यांश्च भरणैः^{१२}, पुरुणि चारमीयानि उद्धानि देवैः सन्नते च
 निघ्नतः प्रत्यक्षेण धारयतश्चेति ॥ १४ ॥

वि पा होत्रा विश्वंमश्रोति वार्यं वृहस्पतिर्रमंतिः पर्नायसी ।

ग्रात्रा यत्रं मधुपुद्गुच्यते बृहदवींविशन्त मतिभिर्मनीपिणः ॥ १५ ॥

वि । सा । होत्रा । विश्वं । अश्नोति । वार्यम् । वृहस्पतिः । अरमंतिः । पर्नायसी ।
 ग्रात्रा । यत्रं । मधुपुद्गुत् । उच्यते । बृहत् । अवींशन्त । मतिभिः । मनीपिणः ॥ १५ ॥

१. इणु^१ मूको. २. नासिह मूको. ३. देव मूको. ४. पुपयं वि^१ अ^१. ५. '४१ वि' अ^१.
 ६. समारित्ये मूको. ७. क्षरात् मूको. ८. देवजनं मूको. ९. मयैर्वा^१ मूको. १०. ...
 ११. मानृभिः मूको. १२. मरणैः वि^१ अ^१.

उद्गीथ० सा होत्रा वाग् भस्मादीया स्तुतिरक्षण विधम् सर्वम् वार्यम् वरणीय देवजातम् वि अश्रोति गुणप्रहणद्वारेण व्याप्नोति । कीदृशी सा । या बृहस्पति बृहतो देवजातस्य वीर्यवर्धनद्वारेण पालयित्री अरमति अरमति^१ पर्यासा मति अम्मदीधा यस्या^२ कर्तृत्वेन सम्बन्धिनी । पर्यासया सर्वगुणप्रहणसमर्थया अस्मत्प्रजया कृतेत्यर्थं, पनीयसी पनतिरचैतिकर्मा । पनितृतरा अन्ययजमानस्तुति^३ अतिशयेन स्तोत्री देवानामित्यर्थं व्याप्नुवती^४ च सती । यत्र यस्मिन्^५ उयोतिष्टोमादौ ऋतौ प्रावा सोमामिपवप्रावा मधुपुत् मधुन सोमस्य अभिषोवा उच्यते स्तुरय स्तूपय इत्यर्थं । कथम् । वृत्त् महत् सुष्टिन्त्यर्थं^६ । "तत्र ऋतौ अवीवशत"^७ आशिपयथेऽत्र लुह । कामयन्ताम् स्तोतु मतिभि सामध्यान् प्रमन्नाभि मनीषिग मेधाविनो देवा ॥ १५ ॥

षेङ्कट० "वि अतोति" सा वाक विश्वम् धनम् बृहस्पति पर्यासस्तुति अत्यन्त देवाना स्तोत्री । यस्याम् होत्रायां सोमसुत् प्रावा महान् अभिषोयते स्तूपते इत्यर्थं, त यज्ञ कामयन्ते स्तुतिभि देवा इति ॥ १५ ॥

एवा कृपिस्तुवीरवाँ ऋतुज्ञा द्रविणस्युर्द्रविणमश्चकानः ।

उक्थेभिरत्र मतिभिश्च विप्रोऽपीपयद्रपो दिव्यानि जन्म ॥ १६ ॥

एव । कृपि । तुविऽरान् । ऋतुऽज्ञा । द्रविणस्यु । द्रविणस । चकान ।

उक्थेभि । अत्र । मतिभि । च । विप्र । अपीपयत् । गय । दिव्यानि । जन्म ॥ १६ ॥

उद्गीथ० एव एवम् अनेनोचन प्रकारेण कवि मधावी तुवीरवान् तुविरववान् बहुस्तुतिरित्यर्थं, अतज्ञा बहुवचनस्य स्वत्ययोऽत्र कार्यः । ऋतुज्ञ यज्ञस्य सम्पत्ज्ञाता^१ द्रविणस्यु धनकाम द्रविणमः अन्तर्णीतमस्वधेमेतन्^२ । द्रविणम्विन धनवता देवान् चकान तेषां स्तुतिं वामयमान उक्थमि उक्थे शस्त्रे मतिभि न मन्यतेरचैतिश्मन्त्वात् मतय स्तुतय^३ । स्तुतिभि भ्रान्वाभिरवि स्तोत्राद्याभिः विप्र समानार्थशब्दाभ्यास भूयासमर्थे मन्यन्ते । अत्यन्त मेधावीत्यर्थः, अत्र अस्मिन् षष्ठी अतोपयन् वर्धितवान् गय नाम ऋषि दिव्यानि द्विभि भवानि जन्म जन्मानि दयनात्तानीत्यर्थं ॥ १६ ॥

षेङ्कट० तुवीरवान्^१ इति मरवर्धया वृत्तिः । एवम् कवि बहुकाम यजन^२ द्रविणस्यु धनकाम । तस्यैव विशद्वचनम् द्रविणम चकान इति । धन कामयमान इत्यर्थं, उक्थेभि अत्र स्तुतिभिः न विप्र वर्धितवान् गय दिव्यानि जायानि देवानिति ॥ १६ ॥

१. अस्मत्प्रजया मूर्च्छो २. वम मूर्च्छा ३. "स्तुतिभि वि", स्तुतिभि वि^३ अ ४. "५ ती मूर्च्छो. ५. तस्मिन् मूर्च्छो. ६. मित्यर्थं वि^३, तुवीरवर्ध वि^३ अ ७. अवीवशत वि^३, मनीषिग तत्र वती वि^३ अ ८. आशिप वि^३ अ^३. ९. तुवीरवान् मूर्च्छा १०. "ज्ञानता मूर्च्छो ११. अ र्द्वि^३ वि^३. १२. आशिप मूर्च्छो १३. र्द्वि^३ मूर्च्छो. १४. यज्ञवतो दि^३.

एवा प्लतेः सूनुरवीवृधद्वो विश्व आदित्या अदिते मनीषी ।

ईशानासो नरो अर्मर्त्येनास्तावि जनों दिव्यो गर्येन ॥ १७ ॥

एव । प्लते । सूनु । अवीवृधत् । व । विश्वे । आदित्या । अदिते । मनीषी ।

ईशानास । नर । अर्मर्त्येन । अस्तावि । जन । दिव्य । गर्येन ॥ १७ ॥

उद्गीथ० पूर्ववद् (ऋ १०, ६३, १७) योज्या ॥ १७ ॥

‘इति ऋत्माष्टके द्वितीयाध्याये ऋत्मो वर्ग’ ॥

[६५]

‘वसुकर्णो वासुक ऋषि । विश्वे देवा देवता । जगती छन्द , पञ्चदशी त्रिष्टुप्’ ।

अग्निरिन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमा वायुः पूषा सरस्वती सजोषसः ।

आदित्या निष्णुर्मरुतः स्वर्वृहत् सोमो रुद्रो अदितिर्ब्रह्मणस्पतिः ॥ १ ॥

अग्नि । इन्द्र । वरुण । मित्र । अर्यमा । वायु । पूषा । सरस्वती । सजोषस ।

आदित्या । निष्णु । मरुत । र्य । वृहत् । सोम । रुद्र । अदिति । ब्रह्मण । पति ॥ १ ॥

उद्गीथ० उत्तरे द्वे मूले ‘अग्निरिन्द्र’, ‘देवान् हुवे’ इत्येते पञ्चदशर्चके वैश्वदेवे वासुको^१ वसुकर्णो ददर्श । ऋज्वर्येयमृक्^२ देवतानामनिर्देशार्थत्वान् । सनीयस समानप्रोतय समानसेवा वा^३ । स्व^४ वृहत् घो^५ महतीत्यर्थ । सोम अत्र चन्द्रमा ॥ १ ॥

येष्टुट० वसुकर्णो वासुक् । अग्न्यादय सद्गता आदित्या विश्व महत घो च वृहती सोमादयश्च अन्तरिक्षम् आपूरयन्तीति ॥ १ ॥

इन्द्राग्नी घृत्रहृत्स्येपु सत्पती मिथो हिन्वाणा तन्वा उँ समोकसा ।

अन्तरिक्षं महिा अप्रुरोजसा सोमो घृतश्रीर्महिमानमीरयन् ॥ २ ॥

इन्द्राग्नी इति । घृत्रहृत्स्येपु । सत्पती इति सत्स्पती । मिथ । हिन्वाणा । तन्वा । समओक्सा ।

अन्तरिक्षम् । महि । आ । अप्रु । ओजसा । सोम । घृतश्री । महिमानम् । ईरयन् ॥ २ ॥

उद्गीथ० इन्द्राग्नी सपती सतां पातारो वृत्रहृत्स्येपु वृत्रहृत्स्येपु वायुवधेपु निमिषभूषेपु मिथः परस्परं सहितौ हिन्वाणा शत्रुवधाय गच्छन्तौ तन्वा शरीरेण स्वयमेवेत्यर्थ, गमोत्तया मज्ञतनिवासी अन्तरिक्षतृपिष्यन्त^१ रक्षस्थानौ । सोम च घृतश्री उदकलक्ष्मी उदकमेव नो वा

१-१. कारित मूको. २. वा वायु मूको. ३. ‘वैवाह्य’ मूको ४ व मूको ५. यो मूको ६. हनेने मूको

उदकाश्रयो वा महिमानम् महान्तम् आत्मानम् ईरयन् सर्वत्र सदा गमयन् वर्तते । य एते यथोक्ता देवा अन्तरिक्षम् आकाशम् महि महन् आ पशु आपूरयन्ति^१ ओजसा ह्वेन बलेन महत्स्वरक्षणेत ॥ २ ॥

वेङ्कट० इन्द्राग्नी युद्धेषु सपती परस्परम् प्रेरयन्तौ शत्रून् शरीरेण समानस्थानौ । सोम च उदकं श्रयन्^२ मन्मानम् उद् ईरयन् महत् अन्तरिक्षम् आ पूरयन्ति बलेनेति ॥ २ ॥

तेपां हि मह्ना मंहतामनर्वणां स्तोमां इयम्यृतज्ञा ऋतावृधाम् ।
ये अम्वमर्णवंचिन्नराधसस्ते नो रामन्तां मह्ये सुमित्र्याः ॥ ३ ॥

तेपां । हि । मह्ना । महताम् । अनर्णाम् । स्तोमान् । इयमि । अतऽज्ञा । ऋतऽवृधाम् ।
ये । अम्वम् । अर्णम् । चिन्नराधस । ते । न । रामन्ताम् । मह्ये । सुमित्र्या ॥ ३ ॥

उद्गीथ० हि यस्मान् तेषाम् देवानाम् महताम् सर्वप्रकारवृद्धियुक्तानाम् अनर्णाम् अप्रत्युत्तानाम् अन्य प्रति आश्रितत्वेन, स्वतन्त्राणामित्यर्थ, ऋतावृधाम् यज्ञस्य उदकस्य सत्वस्य वा वर्धयितृणाम् अर्णाय महा प्रज्ञामहत्त्वेन महत्या स्वया प्रज्ञैत्यर्थं स्तोमान् स्तुती हि यस्माद् इयमि प्रेरयामि उच्चारयामि ऋतज्ञा. 'यज्ञस्य सम्यक् ज्ञाता' अह च वसुकर्ण । ये प्रेरितस्तोमा देवा चित्रराधम विचित्रधना सुमित्र्या सुमित्रा एव सुमि-या । शोभनेन मया मित्रेण सुमित्रा । सुमित्रे मयि अनुग्राहकत्वेन भवा वा सुमित्रा, तस्माद् त^३ देवा अम्वम् अर्णो रूपम् । वकारोऽत्र मत्वर्थो^४ । रूपवत् शोभनमित्यर्थ । अर्णम् अरणवन् सर्वोपभोगमाधनाब्रह्माधनार्थं गमनवत् प्रभूतमित्यर्थ । किम् । सामर्थ्याद् धनम् । न अस्मभ्यम् रामन्ताम् ददतु । किमर्थम् । मह्ये अस्माकम् उपभोगमहत्याय पूनार्थं वा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तेषाम् हि महत्त्वेन मदताम् अन्यस्मिन् अप्रत्युत्तानाम् स्तोमान् प्रेरयामि यजविद् अह यज्ञेन वृद्धानाम् । ये रूपवन्तम् अर्णम् चित्रधना वर्पयन्ति, ते अस्मभ्यम् प्रयच्छन्तु जनेषु पूनार्थं धनं शोभनमस्या ॥ ३ ॥

स्पर्णरमन्तरिक्षाणि रोक्ष्णा घान्नाभूर्मां पृथिवीं रक्ष्मभ्रोरजमा ।

पृक्षाईर मह्यन्तः सुरातयो देवाः स्तवन्ते मनुपाय सुर्यः ॥ ४ ॥

स्पर्णरम् । अन्तरिक्षाणि । रोक्ष्णा । घान्नाभूर्मा इति । पृथिवीम् । रक्ष्मभ्रु । ओजसा ।
पृक्षा ईर । मह्यन्तः । मनुपाय । देवा । स्तवन्ते । मनुपाय । सुर्यः ॥ ४ ॥

उद्गीथ० स्पर्णरम् स्वर्गरोऽत्र सर्वेषांय । सर्वे नरा यस्मिन् अह्नवर्षावमावं प्रतिपद्यन्ते न स्वर्गरो यज्ञः तं स्वर्गम् सर्वमनुष्यमाधनं यजमित्यर्थ, अन्तरिक्षाणि विशेषणवाद्

१. दाशम् मूको. २. 'व' न म मूको ३ अथ रि' अं. ४-४. वय सत्वद् मूको.
५. हे मूको ६ 'दाय मूको ७. अरणवन्ता मूको. ८ 'स्तवन्ते अणवाधनाय मूको

अन्तरिक्षाणि अन्तरिक्षे भवानि रोचना रोचनानि ग्रहनक्षत्रतारकादीनि ज्योतीषि चावाभूमौ
 चावापृथिव्यौ पृथिवीम् अन्तरिक्षं चेत्यर्थः । स्वम्बु 'एभि स्वभि प्रतिबन्धे' । स्वम्भितवन्त
 प्रतिबद्धवन्त स्वे-स्वे व्यापारे व्यवस्थापितवन्त इत्यर्थः । केन । आनसा स्वेन बलेन ।
 किञ्च पृथा इव 'पृक्ष' (निघ २, ७) इत्यश्वनाम, अकारो मत्वर्थीय । अन्नवन्त ईश्वरा इव
 केचित् सुरास्य शोभनास्त्रादिदाना महयन्त अस्त्रादिदानेन ब्राह्मणान् पूजयन्त स्तवन्ते स्तूयन्ते
 सर्वैर्नै । एव देवा स्तूयन्ते सर्वयजमानै मनुष्याय सूर्य सुष्टु ईरयितार ईप्सितानामर्थाना
 दातार इत्यर्थः ॥ ४ ॥

षेड्डट० आदित्यम् अन्तरा निवमन्ति तेनासि चावापृथिवी' अन्तरिक्षं च धारयन्ति देवा बलेन ।
 सम्पर्चयन्त' इव दरिद्रेषु धनानि पूजयन्तः सुदाना देवा स्तूयन्ते मनुष्याय' धनाना
 प्रेरका ॥ ४ ॥

मित्राय शिक्षं बर्हणाय दाशुषे या सम्राज्ञा मनसा न प्रयुच्छतः ।

ययोर्धाम धर्मणा रोचते बृहद् ययोर्भुभे रोदसी नाधसी वृती ॥ ५ ॥

मित्राय । शिक्षं । बर्हणाय । दाशुषे । या । सम्राज्ञा । मनसा । न । प्रयुच्छतः ।

ययो । धाम । धर्मणा । रोचते । बृहत् । ययो । उभे इति । रोदसी इति । नाधसी इति । वृती ॥

उद्गीथ० अत्र यच्छद्भुतेः तच्छब्दोऽध्याहार्यः । तस्मै मित्राय बर्हणाय च दाशुषे उभयविशेषण
 मेतन् । ईप्सितान् अर्थान् यजमानेभ्यो दत्तवले शिक्षं हवीषि देहि दे यजमान' मदीयकर्मात्मेन्'
 वा, 'या यो मित्रावरणो' सम्राज्ञा सम्बन्धीसौ' ईश्वरौ वा सर्वस्य मनसा चिन्तनं न प्रयुच्छत
 'सुष्ठु' प्रमादे' । प्रमाद्यत 'स्वे कर्मकरणे' प्रमाद्वर्जितौ असम्भ्रुदावित्यर्थः, ययो मित्रावरणयो
 धाम स्थान मण्डलक्षणं बृहद् महद् धर्मणा जगदुपकारकर्मणा, युक्तं सति शेष,
 रोचते दीप्यते, ययो च मित्रावरणयो उभे द्वे अपि रोदमा चावापृथिव्यौ नाधसी पाचमाने
 प्रमादम् अनुग्रहम् अभयं पानं वा प्रार्थयमाने सती इत्यर्थः, वृती मर्यादाया च वर्तते इति
 शेष व्यवस्था न लक्ष्यते इत्यर्थः । यानीदृशी मित्रावरणौ ताम्या दिक्षेति सम्बन्ध
 कार्यं ॥ ५ ॥

षेड्डट० मित्रावरणाभ्यां प्रयच्छ हविः धनानि प्रयच्छद्भ्याम्, यो सम्राज्ञौ मनसा अपि न प्रमाद्यत,
 ययो महच्छरीरम् कर्मणा रोचते, ययो च धनम् चावापृथिव्यौ पाचमाने वर्तते
 इति ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाहके द्वितीयाध्याये नवमो वसं' ॥

१. चावाभूमौ वि' २. ए-वि'. ३. मत्वर्थेण वि' अ'. ४. मनुष्याय वि' अ'. ५. ययो
 मित्रावरणयो मूको. ६. स्वम्भितव्यो वि', स्वम्भितव्यो वि' अ ७. ७. निघण्टुः । प्रयुच्छत मूको ८. प्रमाद
 मूको ९. स्वम्भितव्यो मूको. १०. १०. नाधसी मूको.

या गौरित्तिनि पुर्येति निष्कृतं पयो दुहाना व्रतनीरवारतः ।

सा प्रवृत्तवाणा वरुणाय दाशुपे देवेभ्यो दाशद्विपा विप्रस्वते ॥ ६ ॥

या । गौ । वर्तनिम् । पुरिऽएति । निऽकृतम् । पयः । दुहाना । व्रतुऽनी । अवारतः ।

सा । प्रऽवृत्तवाणा । वरुणाय । दाशुपे । देवेभ्यः । दाशत् । द्विपा । विप्रस्वते ॥ ६ ॥

उद्गीथ० या गौ अस्मदीया वाक् स्तुतिरुद्धा वर्तनिम् देवकर्णमार्गम् देवध्वजपयमित्यर्थं, पुर्येति सर्वतो गच्छति निष्कृतम् पय दुहाना व्रतनी अवारत । लुप्तोपममेतद् वाक्यम् । व्रतना इव इति यथा व्रतस्य यागकर्मणो पयोव्रतकर्मणो वा नी^१ नेत्री हेतुकर्तृत्वेन प्रापयित्री गौ काचित् निष्कृतम् सङ्कृत परिपक्वम् 'अत्यन्तम् प्रचितम्' पय क्षीर दुहाना टुष्टमाना अवारत अवाक् स्वाभिमुख सर्वतो गच्छति, एव या गौ वर्तनिम् पुर्येति, सा स्तुती प्रवृत्तवाणा प्रकथयन्ती देवगुणान् व्यावर्णयन्ती सती वरुणाय दाशुपे यन्मानेभ्यः कामान् दत्तवत् देवेभ्य च भ्रन्त्येभ्य विवस्वते च दाशान् ददातु । किम् । सामर्थ्याद् आत्मानम् हविषा सह । अस्मरस्तुतिः हविश्चास्माक सर्वकामावाप्तय देवोपभोगयोग्य^२ भवतिवत्यर्थं ॥ ६ ॥

वेङ्कट० या इय मदीया गौ वासस्थाने परिगच्छति संस्कृतम् पयः दुहाना कर्मणो नेत्री अवारत अर्पार्थनैव, मा मया प्रस्तूयमाना वरुणाय दाशुपे दवभ्य च पय प्रयच्छतु हविषा देवान् परिचरते^३ मह्य मा रक्षितुमिति ॥ ६ ॥

द्विपक्षसो अग्निजिह्वा ऋतावृधं ऋतस्य योनिं विमृशन्त आमते ।

द्यां स्कभित्व्यश्रप आ चक्रुरोजसा यज्ञं जनिन्त्वी तन्वीऽ नि मामृजुः ॥ ७ ॥

द्विपक्षस । अग्निजिह्वा । ऋतऽवृधं । ऋतस्ये । योनिम् । विऽमृशन्त । आसन्ते ।

द्याम् । स्कभिन्वी । अश्रप । आ । चक्रुः । ओजसा । यज्ञम् । जनिन्त्वी । तन्वि । नि । मामृजुः ॥

उद्गीथ० दिवभस पुनिवामा दीप्तविमाननिशामाद् दीप्तनिशामा^१ वा अग्निजिह्वा 'अक्षिता जिह्वा स्थानीयेन' हविषामन्तर इत्यर्थे, ऋतावृधं ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य उदकस्य वा वर्धयित्वा श्रान्त्य सत्यस्य यज्ञस्य उदकस्य वा यानिम् पर कारण परमात्मानम् विमृशन्त मनसा पक्षान्तेष्वप्यत अदा ध्यापत्^२ इत्यर्थे, आमते तिष्ठन्ति । किञ्च द्याम् दिवम् स्कभिन्वी स्कभित्वा अवृष्टस्य अघिष्टायस्यर्थे, अत वृष्टपुदकानि कर्म वा लौकिक वैदिक च वृष्टिप्रदानद्वारेण अन्नत 'प्रतिरस्यया वा' भा चक्रु मया^३दया कुर्वन्ति जनयन्ति ओजसा सर्वेहजेन^४ । यज्ञम् च जनिन्वी जनयित्वा तन्व स्वर्गमग्नि निमृजु निपमेन मृचन्ति शोषयन्ति सङ्कुर्वन्ति पलप्रदान शोष कुर्वन्तीत्यर्थे ॥ ७ ॥

१ जीव मृष्टो २-२ 'अन्तरा' मृष्टो. ३ देवोपभोगम् अ ४, प्रदग्ने दि, ५ इति
६-१, अग्निजिह्वी दि, अग्निजिह्वी-नी दि^२ अ, ७ १५-१६ मृष्टो, ८-८, 'अन्तरा'
दि, अ, 'अन्तरा' अ दि, ९ आरित दि.

वेङ्कट० दिवो वेदारः अग्न्यास्याः यज्ञवृद्धाः यज्ञस्य स्थानं प्रतीक्षमाणाः आसते । त हमे याम् स्कभित्वा^१ अपेक्षितानि उदकानि कृण्वन्ति बलेन हविश्च जनयित्वा आत्मशरीरे नि मृजन्ति भक्षयन्ति^२ हविः ॥ ७ ॥

परिक्षितां पितरां पूर्वजावरी ऋतस्य योनां क्षयतः समोकसा ।

द्यावापृथिवी वरुणाय सत्रेते घृतवत् पर्यो महिषाय पिन्वतः ॥ ८ ॥

परिऽक्षिता । पितरां । पूर्वजावरी इति पूर्वऽजावरी । ऋतस्य । योनां । क्षयतः । समऽओकसा ।

द्यावापृथिवी इति । वरुणाय । सत्रेते इति सऽत्रेते । घृतवत् । पर्योः । महिषाय । पिन्वतः ॥ ८ ॥

उद्गीथ० परिक्षिता सर्वत्र उपिते^३ गते वा पितरा सर्वस्य पितृस्थानीये पूर्वजावरी सर्वस्य पूर्वजाते ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्योदकस्य वा योना योनौ स्थाने अपारे परमात्मनि । अथवा 'ऋतम् । योनिः । ऋतस्य योनिः' (निघ १, १२) इत्युदकनामसु पाठाद् ऋतस्य योनौ उदके अण्डावरणे क्षयतः निवसत आधेयत्वेन तिष्ठतः समोकसा सङ्गतनिवासे संयुक्ताण्डकपाल-लक्षणात्मस्थाने^४ इत्यर्थः, द्यावापृथिवी वरुणाय यजमानाय सत्रेते समानकर्माणी समानम् एकं तुल्यं वा स्थावरजद्रमाधारलक्षणं कर्म ययोस्ते इत्यर्थः, घृतवत् क्षरणवत् दीप्तिमद् वा पर्यः वृष्टयुदकम् महिषाय महते पिन्वतः सिद्धतः, सर्वयजमानानाम् अर्थाय वृष्टिं दत्त इत्यर्थः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० परितो निवसन्त्यौ पितृमानृभूते पूर्वजाते^५ यज्ञस्य स्थाने वसतः समाननिवासस्थाने द्यावापृथिव्यौ, वरणं यष्टुं समानकर्माणी क्षरणवद्^६ उदकं महते सिद्धतः^७ ॥ ८ ॥

पर्जन्यावातां वृषभा पुरीषिणैन्द्रवायु वरुणो मित्रो अर्यमा ।

देवाँ आदित्याँ अदितिं हवामहे ये पार्थिवासो दिव्यासो अप्सु ये ॥ ९ ॥

पर्जन्यावाता । वृषभा । पुरीषिणां । इन्द्रवायू इति । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।

देवान् । आदित्यान् । अदितिम् । हवामहे । ये । पार्थिवासः । दिव्यासः । अप्सु । ये ॥ ९ ॥

उद्गीथ० पर्जन्यावाता पर्जन्यावातौ वृषभा वर्षितारौ पुरीषिणा उदकवन्तौ । औ तौ । इन्द्रवायू । वरुणः मित्रः अर्यमा इत्येतान् अन्वयांश्च देवान् आदित्यान् अदितेः पुत्रान् अदितिम् च देवमातरम् हवामहे आह्वयामो वषं यागार्थम् । ये देवाः पार्थिवासः पृथिव्यां भवाः दिव्यासः दिवि भवाः, अप्सु 'आपः' (निघ १, ३) इत्यन्तरिक्षनाम, तत्र भवाः ये देवाः, तानिति योज्यम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'पर्जन्यवायू वृषभौ उदकवन्तौ' इन्द्रवायू वरुणादिश्च तानिमान् आदित्यान् अदितिम् च

१. स्कन्धित्वा वि'. २. नास्ति वि'. ३-३. सर्वस्योपिने मूको. ४. 'पाने लक्षणकर्पात्म' मूको.

५. नास्ति वि' अ'. ६. कर्णवद् वि' अ', क्षमपद् वि'. ७. 'तं वि'; 'त वि' अ'.

वि' अ. ९-९. पर्जन्य अवा आशुषमाद्भुतवन्तौ वि' अ'.

हवामहे, ये पार्थिवा ये च देवाः दिव्या ये चाऽन्तरिक्ष्या । वायोः पर्जन्येतेन्द्रेण च सहोपादानम् । पूर्वार्धं च प्रथमान्तानि पदानि ॥ ९ ॥

त्वष्टारं वायुमृभवो य ओहते दैव्या होतारा उपसं स्वस्तये ।

वृहस्पतिं वृत्रखादं सुमेधममिन्द्रियं सोमं धनमा उ ईमहे ॥ १० ॥

त्वष्टारम् । वायुम् । ऋभम् । य । ओहते । दैव्या । होतारौ । उपसम् । स्वस्तये ।

वृहस्पतिम् । वृत्रखादम् । सुमेधसम् । इन्द्रियम् । सोमम् । धनम् । उ ईमहे ॥ १० ॥

उद्गीथ० त्वष्टारम् आदित्य च दैव्या होतारा वह्निवायु उपसम् च वृहस्पतिम् च । कीदृशम् । वृत्रखादम् वृत्रस्य असुरस्य मेघस्य वा खादितारं भक्षयितारम् हन्तारमित्यर्थं, सुमेधसम् सुप्रज्ञं च सोमम् च । य यत्नमानं च ओहते वहति यज्ञं प्रति प्रापयति यागाय । स चाहं यूयं च हे ऋभव ! मेधाविन ! सर्वे वयम् धनसा धनस्य सम्भक्तारः सन्तः इन्द्रियम् धनम् ईमहे याचामहे विश्वान् देवान् । उ इति पदपरण ॥ १० ॥

येड्डट० हे मधाविन ! य सोम त्वत्पृथ्वीन् भावहति स्वस्तय वृत्राणां खादितारमिन्द्रं च सुप्रज्ञम्, तम् इन्द्रजुष्टम् सोमम् धनं भजमाना याचामहे ॥ १० ॥

‘इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये दशमो वर्गः ॥

ब्रह्म गामर्ध्वं जनयन्त ओपधीर्विनस्पतीन् पृथिवीं पर्वतां अपः ।

सूर्यं दिवि रोहयन्तः सुदानं च आर्यां व्रतां विंसृजन्तो अधि क्षर्मि ॥ ११ ॥

ब्रह्म । गाम् । अर्धम् । जनयन्त । ओपधी । वनस्पतीन् । पृथिवीम् । पर्वतान् । अप ।

सूर्यम् । दिवि । रोहयन्त । सुदानं च । आर्यां । व्रतां । विंसृजन्त । अधि । क्षर्मि ॥ ११ ॥

उद्गीथ० ब्रह्म ब्राह्मणम् गाम् च अर्धम् च जनयन्त वृष्टिप्रदानद्वारेण उत्पादयन्तः ओपधीं च वनस्पतान् च पृथिवीम् च पर्वतान् च अपं च सूर्यम् च दिवि रोहयन्तः स्थापयन्तः सुदानं च शोभनदानां देवा आर्यां भाषाणि । आर्यां ईश्वरा साधनयन्त अधिष्मन्नुष्या, तेषां मन्त्रधीनि भाषाणि ईश्वरमाष्यानि व्रता कर्माणि अग्निहोत्रादीनि विंसृजन्तः विंसृजन्तुस्पादयन्त अधि क्षर्मि इति पृथिव्या वेदिलक्षणया उपरि तिष्ठन्ति, कर्माहस्वेनेति शेषः ॥ ११ ॥

येड्डट० ‘अर्धम् गाम् अर्धम् जनयन्त’ ओपधीः वनस्पतीन् च तथा पृथिवीम् पर्वतान् अन्तरिक्षम्, सूर्यम् च दिवि रोहयन्तः सुदानां कर्तव्यानि च कर्माणि पृथिव्याम् विंसृजन्तः क्षमी देवा इति ॥ ११ ॥

१. नास्ति विं अ'. २-२. अमश्व वि'. ३. आर्धं वि'. ४-४. नास्ति मूढो. ५. नास्ति मूढो. ६. ‘नी मूढो. ७-७. नास्ति च नवम् अ', ममे च नवम् वि'. ८. नास्ति वि'. ९. सुदानां वि', सुदानं अ'

भुज्युमंहंसः पिपृथो निरंश्विना श्यावै पुत्रं वधिमत्या अजिन्वतम् ।

कमद्युर्वै विमदायोहधुयुं विष्णाप्वं विश्वकायाव सृजथः ॥ १२ ॥

भुज्युम् । अहंस । पिपृथ । नि । अश्विना । श्यावम् । पुत्रम् । वधिमत्या । अजिन्वतम् ।

कमऽद्युर्वम् । विऽमदाय । ऊह्यु । युवम् । विष्णाप्वम् । विश्वकाय । अ । सृजथ ॥ १२ ॥

उद्गीथ० भुज्युम् नाम राजानु पुत्रपुत्र समुद्रे विपन्ननाम सखिभि परित्यक्त मुमुर्षुम् अहस पापात्, पापकार्यमरणादित्यर्थ, नि पिपृथ समुद्रान्निष्कृष्य पालितवन्तौ स्थो युवा द्वे अश्विनौ^१ । किञ्च श्यावम् कुष्ठित्वात् श्याववर्णम् पुत्रम् वधिमत्या वधिमतीनामन्या स्त्रिया^२ आजवतम् निन्वति^३ प्रीतिकर्मा । प्रीतवन्तौ स्थो युवाम्, कुष्ठापनयेन सन्तर्पितवन्तौ इत्यर्थ । किञ्च कमद्युर्वम् कामपितन्या युवति भार्याम् विमदाय रूपये ऊधु ऊढवन्तौ दत्तवन्तौ स्थ युवम् युवाम् विष्णाप्वम् च विश्वकाय विश्वकनाम्ने अव सृजथ दत्तवन्तौ स्थ ॥ १२ ॥

वेङ्कट० तोषम् भुज्युम् 'अश्विनौ' उपद्रवात् नि पिपृथ^४ । श्याववर्णं हिरण्यहस्त नाम पुत्रम् वधिमत्या^५ ददधुः । तथा कामस्य दीपनी जायाम्^६ विमदाय ऊह्यु युवाम् । तथा विष्णाप्वम् नाम विनष्ट पुत्रम् विश्वकाय आनीय अव सृजथ^७ ॥ १२ ॥

पार्वीरवी तन्यतुरेकपाटुजो दिवो धर्ता सिन्धुरापः समुद्रियः ।

विश्वे देवासः शृण्वन् वचांसि मे सरस्वती सह धीभिः पुरन्ध्या ॥ १३ ॥

पार्वीरवी । तन्यतु । एकऽपात् । अज । दिन । धर्ता । सिन्धु । आप । समुद्रिय ।

विश्वे । देवास । शृण्वन् । वचांसि । मे । सरस्वती । सह । धीभि । पुरन्ध्या ॥ १३ ॥^१

उद्गीथ० पार्वीरवी 'पार्वीरम् आयुषम्, तद्वाग् इन्द्र पार्वीरवान् तस्य स्वभूता वाक् माध्यमिका रतनयित्तुलक्षणा तन्यतु तनित्री वाचोऽयस्या सचरया सार्वलौकिकयाश्च' । एकपात् अजः '०इति द्विविशेषणविशिष्ट'^२ आदित्यश्च दिव सुनोकस्य धर्ता स्वेन उपकारेण धारयिता । सिन्धु च नदी । आप च सर्वत्रत्या, समुद्रिय समुद्रे भवो वरगश्च विश्वे देवाम शणवन् शृण्वन्तु वचान वचनानि स्तुतिलक्षणानि मे मम स्वभूतानि धीभि यागकर्मभि, युक्तानीति शेष, सरस्वता च सह पुरन्ध्या बहुप्रज्ञया उपसा^३ ॥ १३ ॥

वेङ्कट० आयुषवती^४ शोधयित्री वाक्^५ माध्यमिका तथा अज एकपात् दिव वर्ता^६ सिन्धु आप^७ अन्तरिक्षया विश्वे देवा शृण्वन्तु वचांसि मे सरस्वती च सह कर्मभियुक्तानि पुरन्ध्या प्रज्ञयेति ॥ १३ ॥

१ दिनस्य मूको २ भिविति मूको ३ इन्द्र इष्टितम् वि^३ अ^३ ४ यज्ञभिया वि^४
५ १५ वि^५ अ^५, जाया वि^५ ६ 'ज्यु' वि^६ ७ या (१२, ३०) व्याख्यान द् ८-८ 'रमोयुष
ददवान् मूको, ९ सवली^९ मूको १० १०, इति द्विविशेषण आदित्यस्य विश्वे मूको ११ उपसा
मूको, १२ १२ 'वित्री वा वाक् वि', गोप विशा वा वि^{१२} अ^{१२}. १३ १३ नास्ति वि^{१३} अ^{१३}.

विश्वे देवाः सह धीभिः पुरन्ध्या मनोर्यजत्रा अमृतां ऋतज्ञाः ।

रातिपाचो अभिपाचः स्वर्विदः स्त्रर्गिरो ब्रह्म सूक्तं जुपेरत ॥ १४ ॥

विश्वे । देवा । सह । धीभिः । पुरन्ध्या । मनो । यजत्रा । अमृता । ऋतज्ञा ।

रातिऽसाच । अभिऽसाच । स्त्रऽविद । स्त्र । गिर । ब्रह्म । सूऽउत्तम् । जुपेरत ॥ १४ ॥

उद्गीथ० विश्वे देवा सह पुरन्ध्या बहुप्रज्ञया उपसा^१ मनो मनुष्यस्य यजत्रा यष्टया अमृता मरणवर्जिता ऋतज्ञा यज्ञस्य^२ तत्पतो जातार रातिपाच ज्ञानयो यत्मानानाम् अभिपाच विद्मराश्च स्वविद दिव आदित्यस्य सर्वस्य वा जातार धीभि यागकर्मभि, युक्ता इति शेष, स्व सर्वा गिर स्तुती ब्रह्म हविरन्नम् सूक्तम् चेदम् जुपेरत प्रीयतां सेवन्त वा ॥ १४ ॥

षेष्टुष्ट० विश्वे देवा सह कर्मभि प्रज्ञान च^३ मनुष्यस्य यष्टया^४ अमृता स्त्रयज्ञा हविर्दियमान सेवन्त आभिमुरयन् सेवन्त सर्वज्ञा सर्वा गिर महच्चान्नम्^५ सूक्तम् सेवन्तामिति^६ ॥ १४ ॥

देवान् वसिष्ठो अमृतान् प्रवन्ते ये विश्वा भुवनाभि प्रतस्थुः ।

ते नो रामन्तामुरुगायमद्य यूय पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १५ ॥

देवान् । वसिष्ठ । अमृतान् । वृन्दे । ये । विश्वा । भुवना । अभि । प्रतस्थुः ।

ते । न । रामन्ताम् । उरुगायम् । अद्य । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १५ ॥

उद्गीथ० ये देवा विश्वा भुवना सर्वान् लोकान् पृथिव्यादीन् अभि प्रतस्थु^१ प्रकर्षेण गता स्वामित्वेन, तान् देवान् अमृतान् मरणवर्जितान् वसिष्ठ वस्तुतम^२ स्तुतिभि हविर्भिश्च आच्छादयित्वा वसिष्ठमश्नो वा वसुक्त्वं वव दे स्तुतवानहम् । स्तुताश्च^३ सन्त ते देवा न अन्मन्मन् रामन्ताम् ददत उरुगायम् महागतिं स्वर्गोपवर्गोदक्षणम् अद्य अस्मिन्नहनि । पर पाद प्रत्यक्षवृत्तत्वाद् भिन्न वाक्यम् । हे देवा ! यूयम् पात रक्षत स्वन्निभि अविनाशै सदा निरयम् न अस्मान् ॥ १५ ॥

षेष्टुष्ट० देवान् अद्य वसिष्ठकृत्वा अमृतान् अमोपीन्^४, ये विश्वानि^५ भुवनानि अभि प्रतिष्ठति । 'ते न' इति गतमिति (अ ७, ३५, १५ द) ॥ १५ ॥

“इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये एकादशो वसो ॥”

१ उपसां वि^१ २ यष्टयां मूको ३ नास्ति वि^३ ४ अन्वस वि^४ ५ यष्टमिति
अ^५ ६ प्रतिपद्य वि^६ अ ७ पशुपतः वि^७ ८ धृगारव मूको ९ अस्तीर वि^९ १० विश्वे
विश्वो अ^{१०} ११-११ नास्ति मूको

[६६]

‘वसुकर्णो वासुक ऋषि । विश्वे देवा देवता । जगती छन्द , पञ्चदशी त्रिष्टुप्’ ।

देवान् हुवे बृहच्छ्रवसः स्वस्तये ज्योतिष्कृतो अध्वरस्य प्रचेतसः ।

ये षावृधुः प्रतरं विश्ववेदस इन्द्रज्येष्ठासो अमृतां क्रतावृधः ॥ १ ॥

देवान् । हुवे । बृहत्श्रवस । स्वस्तये । ज्योतिष्कृत । अध्वरस्य । प्रचेतस ।

ये । षावृधुः । प्रस्तरम् । विश्ववेदस । इन्द्रज्येष्ठास । अमृतां । क्रतुवृधः ॥ १ ॥

उद्गीथ० तान् देवान् हुवे यागार्थम् आह्वयामि । अथवा ‘ह्वयति’ (निघ ३, १४) इत्यर्चतिकर्मा । हुवे स्तौमीत्यर्थ । कीदृशान् । बृहच्छ्रवस महाकीर्तान् महाहविरन्नान् वा ज्योतिष्कृत दीप्ते कर्तृन् अध्वरस्य यज्ञस्य प्रवेनसः प्रकर्षेण ज्ञातृन् । किमर्थं हुवे । स्वस्तये अविनाशाय । ये देवा वृधु सर्वप्रकारया वृद्धया प्रतिदिन वर्धन्ते^१ प्रतरम् प्रकृष्टतरम् अत्यर्थमित्यर्थ । विश्ववेदस सर्वज्ञा सर्वधना वा इन्द्रज्येष्ठास इन्द्र अधिपतित्वाद् अतिशयेन प्रशस्यो वृद्धो वा येषां ते इन्द्रज्येष्ठा अमृता मरणवर्जिता ऋतावृध यज्ञस्य सत्यस्य उदकस्य वा वर्धयितार ॥ १ ॥

वेङ्कट० देवान् हुवे बृहद्ब्रह्मन् स्वस्तये तेजस कर्तृन् यज्ञस्य सुमतीन्, ये^२ वर्धन्ते अत्यन्तम् सर्वधना इन्द्रनेतृका अमृता यज्ञेन वृद्धा ॥ १ ॥

इन्द्रप्रसूता वरुणप्रशिष्टा ये सूर्यस्य ज्योतिषो भागमानुशुः ।

मरुद्गणे वृजने मन्म धीमहि माघोने यज्ञं जनयन्त सूरयः ॥ २ ॥

इन्द्रप्रसूता । वरुणप्रशिष्टा । ये । सूर्यस्य । ज्योतिष । भागम् । आनुशु ।

मरुद्गणे । वृजने । मन्म । धीमहि । माघोने । यज्ञम् । जनयन्त । सूरयः ॥ २ ॥

उद्गीथ० इन्द्रप्रसूता इन्द्रेण अनुज्ञाता वरुणप्रशिष्टा वरुणेन च अनुज्ञाता य मरुत सूर्यस्य, उपरि वर्तमानस्येति शेष, ज्योतिष ज्योतीरूपस्य दीप्तस्य ह्यलोकस्य भागम् एकदेशं सप्तवायुस्कन्धलक्षणम् आनुशु स्वामित्वेन^३ प्राप्ता । उक्तश्रावमर्थो मन्त्रान्तररूपि—‘ये नाकस्याधि रोचने दिवि देवास आसते’ (ऋ १, १९, ६) इति । मरुद्गणे तेषां मरुतां गणे वृजने वृजनवति बलवति शत्रुप्राणानां वा वर्जयितरि मन्म मननीय स्तुतिज्ञातम् धीमहि कर्तुं ध्यायाम चिन्तयाम कुमं इत्यर्थ । कस्मात्^४ । यत्स्ते माघोने मघोने मघवते हविर्धनेन धनवते^५ यज्ञमानाय यज्ञम् यज्ञम् जनयन्त ‘वृष्टिप्रदानद्वारेण अङ्गस्वप्रतिपरया च^६ जनयन्ति’ सूरय मेधाविन ॥ २ ॥

१-१. नास्ति मूको २. वर्धयन्ते मूको. ३. ‘नाय वि’ अं. ४. नास्ति वि’ अं. ५. एक देशं मूको. ६. स्थानित्वेन वि’ अ. ७. तस्मात् वि’ अ ८. ‘ते यज्ञम् मूको. ९. नास्ति वि’.

१०. जनयन्त वि’; जनयन्त वि’ अ.

पेङ्कट० इद्रेण वार्येषु प्रसूता वरुणेनानुशिष्टा ये अमुष्य स्यंस्य चोत्तमानस्य भजनीयम्^१ आनष्टु^२
स्यमभिष्टाय वर्तन्त, तथा मरुता गणे शत्रूणा छेदके स्तोत्रम् निदध्मः । मघवत सम्बन्धिनि
मरुतण तन्निमित्तं यज्ञं जनयन्ति प्राजा ॥ २ ॥

इन्द्रो वसुभिः परिं पातु नो गर्यमादित्यैर्नो अदितिः शर्मं यच्छतु ।

रुद्रो रुद्रेभिर्देवो मृळयाति नस्त्वष्टा नो ग्रामिः सुवितार्यं जिन्वतु ॥ ३ ॥

इन्द्रं । वसुभिः । परिं । पातु । न । गर्यम् । आदित्यै । नु । अदिति । शर्मं । यच्छतु ।

रुद्र । रुद्रेभिः । देव । मृळयाति । न । त्वष्टा । नु । ग्रामिः । सुवितार्यं । जिन्वतु ॥ ३ ॥

उद्गीय० इन्द्र वसुभि वृष्टया सर्वस्याऽऽच्छादयितृभि निवासयितृभिर्वा मरुद्भि सह परि पातु
न अस्मान् गयम् यज्ञगृहम् । आदित्यं सह न अस्मभ्यम् अदिति देवमाता शर्मं
विमानगृह स्वर्गसुखं वा यच्छतु । रुद्र देव रुद्रेभिः रुद्रे अनुचरै सह मृळयाति मृळयतु^३
सुपयतु न अस्मान् । त्वष्टा प्रजापतिः ग्रामि द्वपत्नीभि सह न अस्मान् सुवितार्यं
सुगताय स्वर्गामनाय सूताय वा प्रजार्यमित्यर्थं, जिन्वतु प्रीणयतु तर्पयतु पुष्पा-
दित्यर्थं^४ ॥ ३ ॥

पेङ्कट० इन्द्र वसुभि परि रक्षतु अस्मान् गृहम् । अदिति च आदित्यं अस्मभ्यम् सुखम् प्र यच्छतु ।
रुद्र च मरुद्भि देव अस्मान् सुखयतु । 'त्वष्टा अस्मान्' देवपत्नीभि अम्युदयाय प्रीणयतु ॥ ३ ॥

अदितिर्द्यावापृथिवी ऋतं महदिन्द्राविष्णुं मरुतः स्वर्बृहत् ।

देवां आदित्यां अग्नें हवामहे वरुन् रुद्रान्त्सवितारं सुदंससम् ॥ ४ ॥

अदिति । द्यावापृथिवी इति । ऋतम् । महत् । इन्द्राविष्णु इति । मरुतः । स्वर् । बृहत् ।

देवान् । आदित्यान् । अग्नेम् । हवामहे । वरुन् । रुद्रान् । सवितारम् । सुदंससम् ॥ ४ ॥

उद्गीय० अदिति द्यावापृथिवी च अन्नम् च यज्ञ उदकं सत्यं वा महत् इन्द्राविष्णु महत् च
स्व^१ बृहत् सर्वं बृहत् अन्यदपि देवतातम् अस्मान् निन्वत्स्वित्यर्थं । देवान् आदित्यान् अग्ने
हृष्यादि अनुवर्यम् । अदितिस्त्वेषमादि देवतात च देवान् आदित्याश्च अत्रसे हविषा
संश्लेष्य सेषा ममास्माकं वा रक्षणाय इवामहे आद्वयाम वरुन् च रुद्रान् च सवितारम् च
गुरंसम् सुकर्मणम् । ४ ॥

पेङ्कट० अन्नम् अग्निः । स्व आदित्यः । एताश्च देवांश्च आदित्यादीन् रक्षणाय इवामहे इति ॥ ४ ॥

मरंस्यान् धीभिर्गणो धृतप्रतः पूषा रिष्णुर्महिमा वायुरश्विर्ना ।

ब्रह्मकृतो अमृता विश्वेदेसः शर्मं नो यंसन् त्रिपर्युमहंसः ॥ ५ ॥

सरस्वान् । धीभि । वरुण । धृतव्रत । पूषा । विष्णु । महिमा । वायु । अश्विना ।
ब्रह्मऽकृत । अमृता । विश्वऽवेदस । शर्म । न । यसन । त्रिऽसरुह्यम् । अहंस ॥ ५ ॥

उद्गीथ० सरस्वान् मध्यस्थानो देव धीभि प्रशाभि कर्मभिर्वा, स्वै विशिष्टैरिति शेष, वरुण च धृतव्रत अपरित्यक्तस्वकर्मा पूषा विष्णु च महिमा 'महिमवान् महत्त्ववान् वेत्यर्थ', वायु च अश्विनौ च ब्रह्मकृतः ब्रह्मणोऽन्नस्य स्तुतेर्वा हेतुकर्तारं अमृता मरणरहिता विश्ववेदस बहुधना बहुज्ञाना वा शर्म विमानगृह स्वर्गसुखं वा न अरमभ्यम् यसन सप्रयच्छन्तु । कीदृशम् । त्रिवह्यम् त्रिभिरश्विवाद्यादिर्यै आदित्यचन्द्रद्वैर्वा ब्रह्मविष्णुमहेश्वरैर्वा वरणीयम् । अहम् पापात्, प्रमोच्येति शेष ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सरस्वान् प्रशाभियुक्त वरुण च धृतव्रत पूषा च 'विष्णु च' महत्त्वेन युक्त वायु अश्विनौ च कर्मकृत अमृता विश्वधना गृहम् अरमभ्य प्रयच्छन्तु त्रिष्टुदिक्कम् आहन्तार शत्रूणाम् ॥ ५ ॥

‘इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये द्वादशो वरगं ॥’

वृषा यज्ञो वृषणः सन्तु यज्ञिया वृषणो देवा वृषणो हविष्कृतः ।

वृषणा धारापृथिवी ऋतावरी वृषा पर्जन्यो वृषणो वृषस्तुभः ॥ ६ ॥

वृषा । यज्ञ । वृषण । सन्तु । यज्ञिया । वृषण । देवा । वृषणः । हविष्कृत ।

वृषणा । धारापृथिवी इति । ऋतावरी इत्युत्सवरी । वृषा । पर्जन्य । वृषण । वृषस्तुभ ॥६॥

उद्गीथ० वृषा वर्षिता यज्ञ च, वृषण वर्षितार सन्तु भवन्तु यज्ञिया च यज्ञसम्पादिन ऋत्विग्वजमाना, वृषण वर्षितार देवा च वृषण हवि कृत च हविषा कर्तार अश्वर्यव उल्लसलमुसलादयश्च, वृषणा धारापृथिवी ऋतावरी वृष्टयुदकवत्यौ, वृषा पर्जन्य च, वृषण सन्तु वृषस्तुभ च वृषस्य वर्षितारो यजमाना माध्यमिका देवगणा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० वर्षिता कामानाम् यज्ञ अस्तु । वृषण सन्तु देवा च, तथा वृषण स्तोतार, वृषण हविषा कर्तार, वृषणा धारापृथिव्यौ यज्ञवर्यौ, वृषा पर्जन्य वृषण वृषस्तुभ ऋत्विगा स्तुतय ॥ ६ ॥

अग्नीषोमा वृषणा वाजसातये पुरुप्रशस्ता वृषणा उपे जुमे ।

यावीजिरे वृषणो देवयज्यया ता नः शर्म त्रिरुह्यं नि यमतः ॥ ७ ॥

१ १. महिमाम् इत्यावावोर्धं वि ; महिमाम् इत्य वेत्यर्थं वि' अ. २. वृषणा वि' अ ३ 'वृष्ट मुको ४ 'वन्द्रेः मुको. ५ 'णीय मुको. ६. प्रमुष्टोथे ठ वि' प्रमुष्ट्ये अ ७ ७ विष्णुपत्र मुको. ८-८. नाश्वि मुको ९ 'मान मुको. १० सत वि' अ' ११ ता वि' अ'. १२ 'वनी वि' अ'.

अग्नीषोमी । वृषणा । वाजंसातये । पृष्ठप्रशस्ता । वृषणौ । उप । ब्रुवे ।
 यौ । ईजिरे । वृषण । देवप्रज्यया । ता । न । शर्म । त्रिवरुह्यम् । नि । यसत ॥ ७ ॥

उद्गीथ० अग्नीषोमा वृषणा वाजसातये पृष्ठप्रशस्ता बहुस्तोत्रौ^१ वृषणौ वरिषितारौ कामाना च उप ब्रुवे
 उपगम्य ब्रवीमि स्तुतिभि स्तौमीत्यर्थ । किंच यौ अग्नीषोमौ ईजिरे इष्टवन्त^२ वृषण
 वरिषितार यजमाना देवप्रज्यया देवार्हेण यागेन, ता तौ अग्नापोमौ अस्माभिः^३ इष्टौ समौ^४
 न अस्मभ्यम् शर्म निवरुह्यम् वि यसत विशेषेण प्रयच्छतामित्यर्थ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अग्नीषोमौ^५ वृषणौ अन्नलाभाय बहुभि प्रशस्तौ उप स्तौमि । पुन वृषणौ इति पूरणम् ।
 यौ^६ यजन्ते वृषण^७ यज्ञेन, तौ न गृहम् निवरुह्यम् दत्ताम् ॥ ७ ॥

धृतव्रताः क्षत्रियां यज्ञनिष्कृतो बृहद्दिविवा अध्वराणामभिश्रियः ।
 अग्निहोतार ऋतसापो अद्गुहोऽपो असृजन्ननु वृत्रतूर्ये ॥ ८ ॥

धृतव्रता । श्रितियां । यज्ञनि ऽष्टत । बृहद्दिविवा । अध्वराणाम् । अभिऽश्रियं ।
 अग्निऽहोतार । ऋतऽसापो । अद्गुहं । अप । असृजन् । अनु । वृत्रऽतूर्ये ॥ ८ ॥

उद्गीथ० धृतव्रता अपरित्यक्तस्वकर्माण देवा क्षत्रिया क्षत्राणसमयां यज्ञनिष्कृत यज्ञस्य
 सस्कृत्वार, बृहद्दिवा महादीप्तय अध्वराणाम् यज्ञानाम् अभिश्रिय, आभिमुख्येन सेवितार
 अग्निहोतार अग्निहोतृका^१ अग्न्याह्नातृका वा ऋतमाप यज्ञेनार्चिता उदकेन सर्वेस्वार्चयितारौ
 वा अद्गुह परस्व यजमानाना वाऽद्रोग्धार अप बृष्टुदकानि असृजन् विद्युजन्ति विक्षिपन्ति
 वपंतीत्यर्थ । कदा । अगु वृत्रतूर्ये^२ वृत्रवधे निवृत्ते^३ पश्चाद् मेघवधानन्तरमित्यर्थ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० धृतकर्माण^४ जात्या क्षत्रिया यज्ञनिष्कृत नि यज्ञ प्रति निर्गमन तस्य कर्तार, महातेजस
 यज्ञानाम् सेवितार अग्निहोतृका सत्यभाज^५ अद्रोग्धार उदकानि अनु असृजन् वृत्रवधे ॥ ८ ॥

घारापृथिवी जनयन्नुभि व्रतापु ओपधीवृनिनानि यज्ञियां ।
 अन्तरिक्षं स्वरा पंप्रुतये वशं देवासस्तन्वीडं नि मामृजुः ॥ ९ ॥

घारापृथिवी इति । जनयन् । अभि । व्रता । आप । ओपधी । वृनिनानि । यज्ञियां ।
 अन्तरिक्षम् । स्व । आ । पंप्रु । जनये । वशम् । देवास । तन्नि । नि । मामृजु ॥ ९ ॥

उद्गीथ० घारापृथिवी घारापृथिव्यौ जनयन् अभि आभिमुख्येन महता यत्नेन जनयन्ति त्रिभे देवा,
 मया प्रतानि च कर्माणि लौकिकानि वैदिकानि च जनयन्ति, आप उदकानि^१ च ओपधी च

१. वृत्तेऽद्य वि, वृष्टुऽप्या वि^२ अ. २. इडं वि^३. ३-३. इष्टा स्तोत्रो मूको. ४. *भोमा
 वि^४ अ^५. ५. ती वि^६. ६. वृषणा वि^७ अ^८. ७. नास्ति मूको. ८. *नार्चिता मूको ९-९. *वधेन
 इष्टे मूको. १०. *स्मरण वि^{१०}. ११. *मया वि^{११} अ^{१२}. १२. यानि मूको.

वनिनानि च वृक्षाश्चेत्यर्थ^१, यज्ञिया यज्ञाद्वाप्यन्यानि^२ च भूतानि^३ । केन प्रकारेण जनयन्ति ।
उच्यते—यत् अन्तरिक्षम् च स्व दिव च आ पृथु आपूरयन्ति । केन । सामर्थ्याद्
वृष्ट्या । ऊनये सत सर्वस्य तर्पणाय । अत वृष्ट्या जनयन्ति । जनयित्वा च वशम् काम
जगदनुग्रहेच्छा सर्वोपभोगेच्छा च देवास विश्वे देवाः तन्वि स्वशरीरे आत्मनि नि ममृजु
निमृष्टवन्तो निश्चयेन शोधितवन्त सस्तुतवन्त भवाप्तकामा सवृत्ता इत्यर्थ^४ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० चावापृथिव्यौ अभि अजनयन् कर्मणा आप ओषधीः वृक्षाश्च यज्ञियान् । स्व अन्तरिक्षम् तेजसा
आ पूरयन्ति रक्षणाय । यज्ञञ्च^५ देवा स्वशरीरे न मृजन्ति कान्तम् ॥ ९ ॥

धृतरौ दिव ऋभवं सुहस्तां वातापर्जन्या महिपस्यं तन्यतोः ।

आप ओषधीः प्र तिरन्तु नो गिरो भगो रातिर्वाजिनो यन्तु मे हवम् ॥ १० ॥

धृतरं । दिव । ऋभवं । सुहस्तां । वातापर्जन्या । महिपस्यं । तन्यतोः ।

आप । ओषधी । प्र । तिरन्तु । न । गिरं । भगं । राति । वाजिनं । यन्तु । मे । हवम् ॥

उद्गीथ० धृतर स्वेनोपकारेण वृष्ट्यादिना^६ वा दिव लुलोकस्य ऋभव रश्मय सौधन्वना वा
देवरथकारा सुहस्ता शोभनहस्ता वातापर्जन्या वातापर्जन्यौ च महिपस्य महत् तन्यतो
स्ननितशब्दस्य धारयितारौ धृतरौ आप च ओषधी ओषधय च प्र तिरन्तु प्रापयन्तु प्रार्थितार्थ
प्रदानेन^७ न अस्माकम् गिर स्तुती । भग च राति 'रा दाते' दातेऽपि सार्थानाम्
वाजिन च देवा च आ यत्तु आगच्छन्तु च शृण्वन्ति वश्यर्थं, मे मम हवम् आह्वानम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० धृतर लुलोकस्य ऋभव शोभनहस्ता पर्जन्यावातौ च महत् शब्दस्य कर्तारौ भवत ।
आप ओषधयश्च प्र वर्धयन्तु अस्माकम् स्तुती^८ । तथा भग दाता अर्थमा^९ च वाजिन च
आगच्छन्तु मम आहवम् । 'अग्निर्वायु सूर्य । त वै वाजिन' (तैत्र १,६,३,०) इति ब्राह्मणम् ॥ १० ॥

^१इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये त्रयोदशो वसं ॥

समुद्रः सिन्धु रजो अन्तरिक्षमज एरुपात् तनयित्पुरर्णयः ।

अर्हिर्वृष्यः शृण्वद्वाचांसि मे विश्वे देवास उत सुरयो मम ॥ ११ ॥

समुद्र । सि धुं । रजं । अन्तरिक्षम् । अज । एरुपात् । तनयित्त्तु । अर्णय ।

अर्हि । वृष्यं । शृण्वत् । वचांसि । मे । विश्वे । देवासं । उत । सुरयं । मम ॥ ११ ॥

१. वृक्षाश्च मूको. २. 'व्य नानि मूको ३ भूतेन वि^३ अ. ४ ४ यज्ञिया तरव वि^३
५. यज्ञयव वि^३ अ', 'ज्ञे च व वि^३ ६. दिना वि^३, दिवा वि^३ अ ७-७. महतो महिपस्य वि^३ अ.
८. 'दान मूका ९ 'वर्धय' वि^३ अ' १० 'ति वि^३. ११ यथा वि^३. १२-१२. नास्ति
मूको.

उट्टीथ० समुद्र च सि० च रज लोकश्च पृथिवीसुलक्षण अतरिक्षम् च अज एकपात्
चादित्य तनयि नु स्तनयित्नुश्च पर्जन्यश्चत्यथ, अर्णव उदकवान् अहिर्बुध्न्य अन्तरिक्ष्य^१
शृणवन् शृणातु वचांसि स्तुतिवचनानि मे मम सम्बन्धीनि । उत अपि । वदे देवास सूर्य
च^२ मधाविन मम, हवींषि भक्षयन्तिवति शप ॥ ११ ॥

घेड्ट० समुद्रादयो मम वचनम् शृण्वन्तु । समुद्र स्यन्दमानोदक निधु रज च अन्तरा^३क्षान्तम्
अन्तरिक्षमिति^४ (तु या २, १) अत च दव एकपात् मेघश्रोदकवान् अहि च बुध्न्य दव अपि च
विश्वे देवा प्राज्ञा इति । ११ ॥

स्यामं वो मनरो देवसीतये प्राञ्चं नो यज्ञ प्रणयत साधुया ।

आदित्या रुद्रा वसवः सुदानव इमा ब्रह्म शस्यमानानि जिन्वत ॥ १२ ॥

स्यामं । व । मनरो । देवसीतये । प्राञ्चंम् । न । यज्ञम् । प्र । नयत । साधुया ।

आदित्या । रुद्रा । वसव । सुदानव । इमा । ब्रह्म । शस्यमानानि । जिन्वत ॥ १२ ॥

उट्टीथ० स्याम भवेम वयम् व युष्माक दवानाम् मनव^५ मन्तार स्वरूपतो ज्ञातार । क^६ ।
देवानय देवा विवर्तित गच्छन्ति^७ अङ्गभावाय, भक्षयन्ति हवींषि अस्मिन्निति वा^८ देववीतिर्यज्ञ ।
तत्र देववीती^९ यज्ञ । सतस्यर्थे चतुर्थी । विज्ञ प्राञ्चम् प्राचीनदिशम् अज्ञित गत प्राङ्मुखम्
न अस्माकम् यज्ञम् प्र नयत प्रायत प्रोत्सर्वयत माधुया सातु शासनम् सम्पत्तिवर्ध ।
प्रणीय च हे आदित्या । रुद्रा । वसव । सुदानव । इमा इमानि ब्रह्म शस्यमानानि महानि
अस्माकम् युष्मदस्य शस्यमानानि निवत श्रवणद प्रीणयत शृणुतेत्यर्थ ॥ १२ ॥

घेड्ट० भवेम दवा^१ युष्माकम् वय यज्ञाय । प्राचीनम् अस्माकम् यज्ञम् प्र नयत कल्याणम् ।
आदित्यादय^२ सुदाना^३ इमानि स्वाग्राणि शस्यमानानि प्रीणयत^४ ॥ १२ ॥

दैव्या होताग प्रथमा पुरोहिता ऋतस्य पन्थामन्त्रेभि साधुया ।

क्षत्रंस्य पतिं प्रतिवेशमीमहे विश्वान् देवाँ अमृताँ अग्रमुच्छतः ॥ १३ ॥

दैव्या । होतारा । प्रथमा । पुरोहिता । ऋतस्ये । पथाम् । अनु । एभि । साधुया ।

क्षत्रंस्य । पतिम् । प्रतिवेशाम् । ईमहे । विश्वान् । देवान् । अमृतान् । अग्रमुच्छत ॥ १३ ॥

उट्टीथ० दैव्या दवयो मवो होतारा होतारा देवानाम् अङ्गागतौ प्रथमा मानुषाद्गतु^{१०} पुरीं पुरोहिता

१ अन्तरिक्ष्य वि^१ २ नास्ति वि^२ अ ३ ३ *क्षान्तम तम ररि^३ वि^३; *क्षान्तम ररि^३ अ^३;
अन्तरिक्ष्यनयमरि^३ वि^३ ४ सुनवा मनरा वि^४ अ ५ क वि^५; क वि^५ अ ६ ६ स्यति गच्छति
वि^६ अ ७ अ वि^७ वि^७ ७ नास्ति मूला ८ *वीनव मूको ९ अ मा २ मूला १० *ग वि^{१०} ।
११ *१ २ मूला

देवानां पुरोहितौ अग्निवायु ऋतस्य यज्ञस्य पन्थाम् मनुष्ययानमार्गं^१ साधनसम्पल्लक्षणम् अनु
एभि अनुगच्छामि अनुपूर्वं याचामीत्यर्थः^२, साधुया साधु शोभनम् । तथा क्षत्रस्य पतिम् प्रति-
वेशम्, अन्त्यांश्च^३ अमृतान् मरणवर्जितान् अप्रयुच्छतः अप्रमाद्यत स्वाधिकारं प्रति प्रमादमकुर्वतः
'विश्वान् देवान् ईमहे याचामहे' ॥ १३ ॥

वेङ्कट० वैद्यौ होतारौ प्रथमौ पुरोहितौ भवतः । यज्ञस्य पन्थानम् अनु गच्छामि साधु । क्षेत्रस्य
पतिम् समीपस्थम् याचामहे विश्वान् च देवान् अमृतान् अप्रमाद्यतः ॥ १३ ॥

वसिष्ठासः पितृवद्वाचंमकृत देवाँ ईळाना ऋषिवत् स्वस्तये ।

प्रीता इव ज्ञातयः काममेत्याऽऽस्मे देवासोऽर्व धूनुता वसु ॥ १४ ॥

वसिष्ठासः । पितृऽवत् । वाचंम् । अकृत । देवान् । ईळानाः । ऋषिऽवत् । स्वस्तये ।
प्रीता इव । ज्ञातयः । कामम् । आऽइयं । अस्मे इति । देवासु । अर्व । धूनुतु । वसु ॥ १४ ॥

उद्गीथ० वसिष्ठासः वसिष्ठसदृशा वस्वारो वा स्तुतिभिः हविर्भिश्च आच्छादयितारो देवानां^४ वसुकर्ण-
नामानो मल्लक्षणाः^५ पितृवत् वसुकर्णामरिपितृवत्त्वम् ऋषिवत् गौतमभरद्वाजादिमहर्षितुल्यं च
वाचम् स्तुतिलक्षणाम् अकृत देवार्थं कृतवन्तः देवान् ईळानाः स्तुवन्तः । किमर्थम् । स्वस्तये
अविनाशायारमनः । एतद् ज्ञात्वा प्रीताः इव ज्ञातयः कामम् एत्य यथा प्रीताः परितुष्टाः
ज्ञातयः स्वजनाः मित्रभ्रात्रादयः कामं प्रार्थितमर्थम् एत्य प्राप्य लब्ध्वा प्रत्युपकारार्थं धनं
प्रयच्छन्ति, एवं स्तुती हविलक्षणं प्रार्थितमर्थं च प्राप्य परितुष्टाः सन्तो यूय हे देवास । अस्मे
अस्मभ्यम् अथ धूनुत अवकल्पयत दत्तेत्यर्थं, वसु धनम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० वसिष्ठकृत्वाताः तद्वत् स्तोत्रम् कुर्वन्ति देवान् स्तुवन्तः ऋषय इव पूर्वं अविनाशाय । प्रीता इव
ज्ञातयः यथाकामम् आगत्य अस्मासु^६ हे देवा ! प्रेरयत धनम् ॥ १४ ॥

देवान् वसिष्ठो अमृतान् ववन्दे ये विश्वा भुर्वनाभि प्रतस्थुः ।

ते नो रासन्तामुरुगायमद्य यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १५ ॥

देवान् । वसिष्ठः । अमृतान् । ववन्दे । ये । विश्वा । भुर्वना । अभि । प्रऽस्तुस्थुः ।
ते । नः । रासन्तान् । उरुऽगायम । अद्य । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नः ॥ १५ ॥

उद्गीथ० देवान् वसिष्ठः इति व्याख्यातार्थम् (क १०, ६५, १५ द्र) ॥ १५ ॥

'इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये चतुर्दशो वर्गः' ॥

१. मनुष्यानुमार्गं वि^१; मनुष्यानमार्गं वि^२ अ. २. याचया^३ वि^१ अ. ३-३. नास्ति सूको.
४-४. वसुकर्णानां समानलक्षणाः वि^१; वसुकर्णानां अमानो^५णा वि^१ अ. ५. अथ व^१ वि^१. ६-६. नास्ति
सूको.

[६७]

‘अयास्य आङ्गिरस ऋषि । बृहस्पतिर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

इमां धियं सप्तशीर्ष्णां पिता न ऋतप्रजातां बृहतीमविन्दत् ।
तुरीयं स्विञ्जनयद्विश्वजैन्योऽयास्य उक्थमिन्द्राय शंसन् ॥ १ ॥

इमाम् । धियम् । सप्तशीर्ष्णाम् । पिता । न । ऋतप्रजाताम् । बृहतीम् । अविन्दत् ।
तुरीयम् । स्वित् । जनयत् । विश्वजैन्य । अयास्य । उक्थम् । इन्द्राय । शंसन् ॥ १ ॥

उद्गीथ० उत्तरे सूक्ते द्वादशर्षे ‘इमा धियम्’, ‘उदप्रुतौ न वय’ इत्यते बृहस्पतिदेवते अयास्य^१ आङ्गिरसो ददर्श । इमाम् धियम् धी प्रजा । तज्जन्या स्तुतिमित्यर्थे । सप्तशीर्ष्णाम् सप्तच्छन्द-
तिरस्काम् पिता न अस्माकम् ऋतप्रजाताम् यज्ञाय^२ समुत्पन्न्याम् बृहतीम् महतीम् अविन्दत्
बृहस्पत्यर्थे लब्धवान् प्रदशान्तरे^३ दृष्टवान् । अनया^४ स्तुत्या सप्तच्छन्दोयुक्तया महत्या मम
पिता अङ्गिरा यजे बृहस्पतिं स्तुतवानित्यर्थे^५ । अस्या स्तुत मत्पितृदृष्टाया तुरीयम् रिवद्
चतुर्थं वा न वा चतुर्भागयुक्तं वा कृत वेत्यर्थं, जनयत् आत्मानं परोक्षीकृत्य श्रवीति
मन्त्ररक् । पुरपथ्यद्वयो वा कर्तव्य । अहम् अननय जनितवानस्मि दृष्टवानस्मीत्यर्थं,
विश्वजय सर्वजनाय दित अयास्य अयास्यनामाऽहम् उक्थम् स्तुतिनातम् इन्द्राय शंसन्
इन्द्रस्य परमेश्वरस्य बृहस्पतरर्थाय उच्चारयन्नित्यर्थे ॥ १ ॥

वेङ्कट० अयास्य आङ्गिरस । इमाम् धारिणीं कर्मणा तनुव^१ सप्ततिरस्काम् पिता अस्माकम् यज्ञाय^२
प्रजाताम् महतीम् लब्धवान्^३ । ध्यातारं^४ कर्मणा बृहस्पतिं पुत्रमलभतेत्यर्थं । ‘सप्तास्यस्तुविजातो
रण’ (तैत्ति २, ८, २७) इत्युक्तम् । तुरीयम् नक्षरमपि जनयतु अथम् अयास्य पाञ्चनय
उक्थम् इन्द्राय बृहस्पतये शंसन् इति ॥ १ ॥

ऋतं शंसन्त ऋजु दीर्घाना दिवस्पुत्रामो असुरस्य वीराः ।
विप्रं पदमाङ्गिरसो दधाना यज्ञस्य धामं प्रथमं मनन्त ॥ २ ॥

ऋतम् । शंसन्त । ऋजु । दीर्घाना । दिव । पुत्रासं । असुरस्य । वीरा ।
विप्रम् । पदम् । अङ्गिरस । दधाना । यज्ञस्य । धामं । प्रथमम् । मनन्त ॥ २ ॥

उद्गीथ० ऋतम् शान्तम् सदा स्तुवन्त ऋजु अङ्गिरसम् अकुटिलम् दीर्घाना ध्यायन्त सदा
चित्तपन्त दिव दीप्तस्वप्न सुलोकस्य वा असुरस्य प्राणवत् प्रचावतो वा पुत्राम पुत्रा
सोऽऽ । विक्रांता विप्रम् मेधाविन सर्वान् पदम् स्थानम् अमर्षाण्यम्^१ अङ्गिरस दधानाः
मनसा धारयन्त ध्यायन्त इत्यर्थं, यज्ञस्य धाम स्थानम् प्रथमम् आत्माण्यम् मनन्त नातवन्तः
नाप्रारण्यवन्त इत्यर्थे ॥ २ ॥

१-१. शान्तम् सूक्तो २. अ वः सूक्तो. ३. सप्तशीर्ष्णां अं, सप्तशीर्ष्णां ४. इन्द्राय
विं अ, इन्द्राय नवा विं. ५. इन्द्राय विं अ. ६. असुर विं अं, असुरा विं. ७. अमर्षण्यम्.
८. अमर्षण्यम् अं, अमर्षण्यम् विं. ९. अमर्षण्यम् सूक्तो

वेङ्कट० सत्यम् वदन्त कल्याण ध्यायन्त दीप्तस्य प्रज्ञावत् अङ्गिरस पुत्रा वीरा प्रज्ञापकम् स्थानम् अङ्गिरस कर्मणा धारयन्त यज्ञस्य धारक बृहस्पत्याख्यम् प्रथमम् स्तुवन्ति । प्रज्ञापक 'द्वैतत् स्थान' यद् बृहस्पतिरिति ॥ २ ॥

हंसैरिव सखिभिर्वावदङ्गिरश्मन्मयानि नहन्ता व्यस्यन् ।

बृहस्पतिरभिकनिऋदद्गा उत प्रास्तौदुच्चं विद्वाँ अगायत् ॥ ३ ॥

हसै इव । सखिऽभि । वावदत्ऽभि । अमन्ऽमयानि । नहन्ता । विऽअस्यन् ।

बृहस्पति । अभिऽकनिऋदत् । गा । उत । प्र । अस्तौत् । उत् । च । विद्वान् । अगायत् ॥

उद्गीथ० तै ३ अङ्गिरोभि सखिभि हंस इव वावदद्भि यथा हसा वदन्ति अत्यर्थं शब्दमुच्चारयन्ति, एवम् अत्यर्थं स्तुती वदद्भि सद्दे वर्धे, अमन्मयानि^१ मेघमयानि पाषाणमयानि वा मेघसम्बन्धीनि वा पाषाणान्द् इदानी वेत्यर्थं, नहन्ता नहन्तानि मेघस्य सर्वाङ्गसन्धिबन्धनानि व्यस्यन् विक्षिपन् वज्रेण छिन्दन् बृहस्पति अभिकनिऋदत् अभिन्नन्दति उच्चारयति होतृत्वेन^२ गा वाच शस्त्रलक्षणा स्तुतीरित्यर्थं । उत प्र अस्तौत् अपि प्रस्तौति । उत् च विद्वान् अगायत् उद्गायति च विद्वान् सर्वज्ञ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हसै इव मधुवाग्भि साखिभि स्तुवन्ति अत्यन्तम् असुराणाम् अमन्मयानि नहन्तानि शिथिलयन्^३ स^४ बृहस्पति अभिशब्दयन् पशून् पणिभिरपहृत्वात् आजिदीर्घुरित्यर्थं, कर्मणि 'प्रवृत्तो यजे'^५ सखिभि 'सहासीन साम' गातुमपि च प्र अस्तौत्, उत् अगायत् य च उद्गाता मूर्ध्वेति ॥३॥

अवो द्वाभ्यां पुर एक्या गा गुहा तिष्ठन्तीरनृतस्य सेतौ ।

बृहस्पतिस्तमसि ज्योतिरिच्छन्नुदुस्ता आरुर्वि हि तिस्र आनः ॥ ४ ॥

अव । द्वाभ्याम् । पुर । एक्या । गा । गुहा । तिष्ठन्ती । अनृतस्य । सेतौ ।

बृहस्पति । तमसि । ज्योति । इच्छन् । उत् । उस्ता । आ । अरु । वि । हि । तिस्र । आवृत्त्यार्थं ॥

उद्गीथ० द्वाभ्याम् स्तुतिभ्याम् एवया वा स्तुत्या, स्तुत इति शेष, पर प्रकृष्ट परस्ताद्वा स्थित सन् अव भवस्तात् अधस्तात् गा अप गुहा गूढ सवृत्ते तिष्ठन्ती अनृतस्य असत्यस्य अविद्यमानसदृशस्य उत्पन्नप्रध्वंसिनो मायाविनो मेघस्य 'सेतौ अपाकुर्वन्' इत्यर्थं । 'बृहस्पति तस्मिन् तमसि ज्योति कर्तुम् इच्छन्'^१ वि हि तिस्र आन । इति पदपूरण । तिस्र त्रिसहस्रायुक्ता^२ बह्वीरित्यर्थं, 'वि आव' मघ इत्वा ध्युदाटयति । विट् य च उत्

१ १. आ वि^३ अं. २ कै मूको ३. 'यानि यानि वि'. ४ हेतिकर्तृ मूको ५ 'कन् वि' अं. ६ नास्ति वि^३ ७ ७. 'वृत्ते यजे वि' अं. ८ ८. षुटितम् वि^३ अं. ९ ९ सेतो अपा कुर्व वि^३; सगोत्पाकुर्व वि^३ अ १०-१० नास्ति मूको. ११. तिष्ठन् मूको १२-१२ नास्ति वि^३, वि आयो वि^३ अ.

उसा आ अक । 'उसा' (निघ २, ११) इति गोनाम । उसा गोसदशीरित्यर्थं, तद्वद् जगदुपका
रिणीरित्यर्थं । उद् आ अक उद्गता^२ करोति^३ मया^४दया । मेघस्वाध स्थितस्थ उपरितने
भागे उदकधारा ऊर्ध्वं गच्छन्ति । गत्वा च सस्कारक्षये गुरत्वाद् अथ पतन्ति^५
शुष्टिभावेन ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पण्य गा आह्वय त्रिषु स्थानेषु न्यवष्टु । तत्र अवस्तात् स्थिता उसा स^६ द्वाभ्याम्
स्तोत्रियाभ्याम् उदात्तत् परस्तात् स्थिता पुन एकया एव । अथ गुहायाम् निष्ट ती अत्रुतस्य
तमस सती बृहस्पति तस्मिन् तमसि ज्योति कर्तुम् इच्छन् तत्र स्थिता उसा उत् आ अकरोत्
इत्थम् अयम् तिस्र असुराणा द्वार विवृतवानिति ॥ ४ ॥

विभिद्या पुरं शयथेमपाचीं निस्त्रीणि साकमुदधेरंकृतत् ।

बृहस्पतिरूपसं सूर्यं गामर्कं विवेद स्तनयन्निव द्यौः ॥ ५ ॥

विडभिद्यं । पुरंम् । शयथा । ईम् । अपाचीम् । नि । त्रीणि । साकम् । उदधे । अकृतत् ।
बृहस्पतिं । उपसंम् । सूर्यम् । गाम् । अर्कम् । विवेद । स्तनयन् इव । द्यौः ॥ ५ ॥

उट्टीथ० विभिद्य विदार्य वज्रेण पुरम् मेघमूर्तिम् अपाचीम् अधोगामिनीम् शयथा । ईम् इति
पदप्रारण । शयनेन सम्मूर्च्छितस्वलक्षणन^१ सयोज्येति शेष । त्रीणि जघनोर शिरासि^२ उदधे
उदकनिधानस्य उदमेघस्य सम्बन्धीनि साकम् सह युगपत् नि अकृतत् निष्कृतत्वात्^३ 'निष्ठि
ध्रवान् निष्ठिन्नति'^४ । 'निष्कृते च'^५ सर्वस्वाऽऽच्छादके मेघे विनष्टे बृहस्पति^६ उपसम् सूर्यम् च
गाम् पृथिवीं च अर्कम् च अर्धमीयप्रद्वनक्षत्रतारादिनात् विवेद वेदयति ज्ञापयति प्रकाशयति ।
विभिद्य । स्तनयन् इव द्यौ यथा स्तनितशब्द कुर्वन् द्यौ दीप्तविद्युद्रूप पर्जन्य सर्वं प्रकाशयति,
पण्य ॥ ५ ॥

वेङ्कट० विभिद्य इमाम् असुरपुरीम् उपशयेन^७ पराङ्मुखीम्^८ नि अकृतत् त्रीणि साकम् उदध वलाद्
मघरूपाद् असुरान् वृत्सति उपयम् सूर्यम् उद्याम् च तानि त्रीणि । स्तोऽथ मन्त्रम् प्रजापयति
यथा स्तनयन् द्यौ शब्दमिति ॥ ५ ॥

इन्द्रो बल रक्षितारं दुर्घाना क्रुरेण्यु पि चक्रुर्न र्वेण ।

श्वेदाञ्जिमिराशिरंमिच्छमानोऽरोदयत् पणिमा गा अमुष्णात् ॥ ६ ॥

इन्द्रे । पण्यम् । रक्षितारंम् । दुर्घानाम् । क्रुरणंऽश्न । पि । चक्रुर्न । र्वेण ।

श्वेदाञ्जिमि । आऽशिरंम् । इच्छमानं । अरोदयत् । पणिम् । आ । गा । अमुष्णात् ॥ ६ ॥

१. ३ वि' अ, तद् वि' २ उदयना मूका ३ करोमि मूको ४ पण्ये रि' अ ५ नाम्नि
वि' ६ सपुष्णु' वि' अ ७ जगती' वि' अ ८ 'भृत्वा' मूको ९ ९ विष्ठान् नाम भिनत्ति
वि' १० 'शान्तिरुत्पत्ति' वि' अ ११ १०. निष्कृ. य वि' १२ निष्कृ. य वि' अ १३ 'पण्य १ वि' अ'
'पण्येन वि'. १४ 'दुग्धी वि', 'दुग्धी अ'.

उद्गीथ० इन्द्रः परमेश्वरो बृहस्पतिः बलम् मेघम् रक्षितारम् परिपालयितारं परिवेष्टयितारम्
दुधानाम् सर्वस्य प्रपूरयित्रीणाम् अपाम् करेण इव इस्तेनेव सामध्याद् बज्रेण वा केवलेन
चकर्त कृन्तति छिनत्ति वि र्वेण हाङ्कारहनहनादिविविधशब्देन । छित्त्वा च स्वेदाग्निभिः
स्वेदस्य स्वेदितुः क्षरितुरुदकस्य अग्निभिः अभिव्यक्तिभिः उत्पादनैः 'अथवा क्षरितुरुदकस्य'
अभिव्यञ्जकैः अङ्गिरोभिः सह आशिरम् सोमम् इच्छमानः कामयमानः अरोदयत् रोदयति
अश्रुस्थानीयां वृष्टिं विमोचयति । पणिम् पणिसदृशं मितदायिनं मेघं रोदयित्वा च तस्य
आ गाः अपः अमुष्णात् मयांदया मुष्णाति अपहरति स्वीकृत्य भूमौ क्षिपतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० ईश्वरो बृहस्पतिः अभिनत् बलम् रक्षितारम् गवाम् । करेण इव सायुधेन शब्देनैव बलम्
वि चकर्त । स्वेदाज्जयो मरुतः क्षरदाभरणा इति । तैः सह आशिरम् इच्छमानः पणिम् अरोदयत्
आ अमुष्णात् च तं पणिं तेनापहृताः गाः इति ॥ ६ ॥

‘इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चदशो वर्गः’ ॥

स ई सत्येभिः सखिभिः शुचद्भिर्गोधायसं वि धनसैरदर्दः ।

ब्रह्मणस्पतिर्वृषाभिर्वराहैर्धर्मस्वैदेभिर्द्रविणं व्यानत् ॥ ७ ॥

सः । ईम् । सत्येभिः । सखिभिः । शुचत्भिः । गोऽधायसम् । वि । धनऽसैः । अदर्दरित्यदर्दः ।
ब्रह्मणः । पतिः । वृषाभिः । वराहैः । धर्मस्वैदेभिः । द्रविणम् । वि । आनत् ॥ ७ ॥

उद्गीथ० ईम् इति पदपूरणः । सः ‘प्रकृतः ब्रह्मणः पतिः’ बृहस्पतिः सत्येभिः सत्यैरविसंवादिभिः सखिभिः
अङ्गिरोभिः सह शुचद्भिः दीप्यमानैः गोधायसम् गवाम् अपां धातारं मातरं वा मेघम्
धनसैः धनस्य नानाजातीयस्य विशिष्टस्य सम्भक्तृभिरित्यर्थः, ‘वृषभिः वर्षिणुभिः वराहैः
वराहारैः वरस्य उदकस्य आहर्तृभिः’ धर्मस्वैदेभिः यज्ञं च प्रति क्षरितृभिः गन्तृभिरित्यर्थः,
‘वि अदर्दः व्यदारयत्’ । विदार्यं च द्रविणम् धनम् उदकाख्यं तत्रत्यम् वि आनत् विविधं
प्राप्तवान् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सः एनं बलं सत्यैः सखिभिः ज्वलद्भिः धृतपशुम् वि अदारयत् धनस्य सम्भक्तृभिः । ब्रह्मणः
पतिः वर्षिणुभिः वराहारैः मरुद्भिः क्षरदुदकैः गोधनम् ‘वि आनत् व्याप्नोति’ ॥ ७ ॥

ते सत्येन मनसा गोपतिं गा इयानासं इषणयन्त धीभिः ।

बृहस्पतिर्मिथो अवद्यपेभिरुदुस्त्रिया असृजत स्वयुग्भिः ॥ ८ ॥

१. वनं मूको. २. हाउकारं वि^१; हाउकारं अ. ३. नास्ति वि^१. ४. स्वेदितुं वि^१ अ
५-५. एवं रक्षिणु^१ वि^१; वा रक्षिन^१ वि^१ अ. ६. वाणिजं स^१ वि^१ अ; पणिजं स^१ वि^१. ७. क्षरणां वि^१.
८-८. नास्ति मूको. ९. वराहाः = अङ्गिरस इति या. (५,४). १०. उदकं वि^१. ११. नैः वि^१.
१२-१२. व्यापनदिति वि^१; नदनेति वि^१ अ.

ते । सुयेन । मर्नसा । गोऽर्पतिम् । गा । इयानास । इपणयन्त । धीभिः ।
 बृहस्पति । मिथ ऽधनघोषेभि । उत् । उक्षिया । असूजत । स्वयुक्त्वाभि ॥ ८ ॥

उद्गीय० ते प्रवृत्ता अङ्गिरस मयन अविमवादिना सदा भक्तियुक्तेन मनसा धीभि च याग
 कर्मभि इयानास शुद्धोऽप्ययमेतिरगोपपूर्वायो^१ द्रष्टव्य । ^२ठपगच्छन्त ठपसर्पन्त^३ इत्यर्थं,
 गोपतिम् गवाम् अपा भेवोदरगताना स्वामिन बृहस्पतिम् गा अप बृष्टिलक्षणा इपणयन्त
 कामितवन्त प्रार्थितवन्त इत्यर्थं । प्रार्थितश्च सन् बृहस्पति मिथोऽवघोषेभि ^४परस्परम्
 अवद्यात् पाञ्चयिगृभि^५ वर्षितुभिः^६ 'खयुग्मि स्वसयुग्मिभिः'^७ अङ्गिरोभि सह उक्षिया गोसदशी
 उपभोग्या अप मेघोदरगता उन् अद्यन्त उरसृष्टवान् उद्गमितवान् मेघ हत्वा ॥ ८ ॥

पेद्दुष्ट० ते अद्यानेन मनसा गोपतिम् पशून् पणिभिरपहृतान् अभिगच्छन्त^८ वेत्तन् स्तुतिकर्मभि ।
 बृहस्पति 'च तै'^९ मिथोऽवघोषेभि । अवद्या रक्षितग्या येषु परस्परं सङ्गच्छन्ते ते तयोक्ता ।
 उन् अद्यन्त पशून् स्वययुर्कर्मरुद्गिरिति^{१०} ॥ ८ ॥

तं वर्धयन्तो मृतिभिः शिवाभिः सिंहमिन्व नानदतं सुधस्ये ।

बृहस्पतिं वृषणं शूरमातो भरेभरे अनुं मदेम जिष्णुम् ॥ ९ ॥

तम् । वर्धयन्त । मृतिभिः । शिवाभिः । सिंहमईन् । नानदतम् । सुधस्ये ।

बृहस्पतिम् । वृषणम् । शूरऽमातो । भरेऽभरे । अनुं । मदेम । जिष्णुम् ॥ ९ ॥

उद्गीय० तम् प्रवृत्तम् उक्त वक्ष्यमाणगुणम् बृहस्पतिम् वर्धयन्त वयम् मृतिभि स्तुतिभि
 तिवाभि मुखकरीभि सिंहम् इव अत्यर्थम् नानदतम् शत्रुविद्रावणार्थं सिंहनाद कुर्वाणमित्यर्थं ।
 वृषणम् वर्षितार कामानाम् अपां च शस्त्रवृष्टिं च । क त वर्धयन्त । शूरमातो शूरा
 परस्परं युद्धेन सम्भन्त वधाय ददति वा यत्र तस्मिन् भरे भरे सद्ग्रामे-सद्ग्रामे सधस्ये^१
 महस्थाने वेद्यादये स्थिता सतो वयम् जिष्णुम् जयशीलम् अनुं मदेम अनुवृष्येम
 वत्पृष्यन्तन्तर म्मेन सदा नृष्यमेत्याशाम्मद् इत्यर्थे ॥ ९ ॥

पेद्दुष्ट० तम् वर्धयन्त स्तुतिभि कल्याणीभि सिंहम् इव दान्दयन्तम् अन्तरिक्षे बृहस्पतिम् वृषणम्
 शूरे सम्भन्तरीये सद्ग्रामे अनु-ष्टुम जिष्णुम् ॥ ९ ॥

यदा राजममनद्विश्वरूपमा धामरुसुदुर्चराणि सशं ।

बृहस्पतिं वृषणं वर्धयन्तो नाना मनो विभ्रतो ज्योतिरासा ॥ १० ॥

१ 'मित्प पूर्वा' वि^१, 'मित्पेनापूर्वा' वि^२ अ. १२. ^३छन्त्पनन्तु मूको.
 वि^४; पयोऽधिगृभि वि^५; प्रवेरसिभि अ. ४ स्वयुग्मि स्वसयुग्मि मूको
 ६ १ अ. वि^६ अ. ७ 'रित्वं' अ. ८ ददाति मूको. ९. नास्ति वि^९.

१३ परस्पर - एभि
 ५. अयम् वि^५ अ.

यदा । वार्जम् । अर्सेनत् । त्रिभ्रंस्वरूपम् । आ । घाम् । अरुक्षत् । उत्स्तराणि । सन्नं ।
वृहस्पतिम् । वृषणम् । वर्धयन्त । नाना । सन्तः । विभ्रंत । ज्योतिः । आसा ॥ १० ॥

उद्गीथ० यदा यस्मिन् वागकाले वाजम् अर्धं हविराख्यम् विधुरूपम् पुरोडाशसोमधानारूपम्^१ अमनत्
सनितवान्^२ सम्भक्तवान् भुक्तवान् भवति अस्माकम्^३, याम् दिवं च यदा आ अरुक्षत्
आरोहति उत्तराणि च सदा "सन्नानि स्थानानि", यानि^४ पुराणि प्रोक्तानि— आदित्यलोकाच्चन्द्र-
लोकं चन्द्रलोकाक्षत्रश्लोकं नक्षत्रलोकाद् वृहस्पतिश्लोकम् इति । तानि च यदा आरोहति,
तदा वृहस्पतिम् वृषणम् वर्धितार वर्धयन्त अङ्गिरस^५, अन्वारोहन्तीति शेषः । कथं
वर्धयन्त, अन्वारोहन्ति^६ । उच्यते— नाना सन्त^७ पृथक् पृथक् भवन्त एकैकदा इत्यर्थः, विभ्रत
धारयन्त ज्योति गुणाना प्रकाशयितुं स्तुतिपातम् आसा आस्येन, पृथक्-पृथक् स्तुतिभि
रित्यर्थं ॥ १० ॥

वेङ्कट० यदा नानारूपम् हवि भजते, यदा वा आ रोहति याम् उत्तराणि वा स्थानानि, तदानीं
तम् वृहस्पतिम् वृषणम् आस्येन^८ वर्धयन्त भवन्ति, स्तुयन्ति च नाना दिक्षु भवन्त ज्योतिः
धारयन्त ॥ १० ॥

सत्यामाशिष्यं कृणुता वयोधै कीरिं चिद्भवथ स्त्रेभिरेवैः ।

पश्चा मृधो अपं भवन्तु विश्वास्तद्रौदसी शृणुतं विश्वमिन्वे ॥ ११ ॥

सत्याम् । आशिषम् । कृणुत । वष ऽथै । कीरिम् । चित् । हि । अत्रय । स्त्रेभि । एवै ।
पश्चा । मृधं । अपं । भवन्तु । विश्वा । तत् । रौदसी इति । शृणुतम् । विश्वमिन्वे इति विश्वम् ऽन्वे ॥ ११ ॥

उद्गीथ० कृणुत अवथ इति उभयत्रापि पूजार्थं बहुवचनम् । एकवचनस्य वा स्थाने व्यत्ययेनेदं
बहुवचनं वृहस्पतेरेकस्योच्यमानत्वान् । सखिभिरङ्गिरोभि उपसर्जनीभूतैर्वा स वृहस्पतिरुच्यते ।
द्वितीये पादे व्याख्याप्रारम्भः, हेतुपादानात् । कीरिम् चित् 'कीरि' (निघ ३, १६) इति
स्तोत्रनाम । चिच्छब्दार्थः । तच्छ्रुतेश्च यदृशब्दाभ्याहार कार्यं । हि हेतौ । यस्मान्^९ कीरिं च
स्तोतार च यष्टार च अवथ सदा रक्षथ तर्पयथ वा यूयम्^{१०} स्त्रेभि एवै स्वै अवने^{११}, तस्मात्
सत्याम् अवितायाम् सफलमित्यर्थः, आशिषम् अस्मत्प्रार्थनाम् कृणुत कुरुत यूयम् । कथम् ।
वयोधै । छान्दसत्वात् अत्र विसर्जनीयाभावः । वय अन्नम् । दधातिरत्र दानार्थः, कप्रत्य-
यश्चात्र भावे । वयोधै अस्मभ्यमन्नदानैरित्यर्थः । सफलार्थं च कृतायाम् आशिषि पश्चा
पश्चान् मृध सङ्ग्रामकारिण्य^{१२} अस्मच्छत्रुजातय^{१३} विश्वा सर्वा अप भवन्तु अस्मदपहता
सन्तु^{१४} युष्मत्प्रसादात् । तन् चैक मम वचो यथोक्तं वृहस्पत्यनुज्ञाया साक्षिभूते^{१५} शृणुतम्
युवा हे रौदसी! यावाऽपिश्यौ^{१६} विश्वमिन्वे सर्वगते सर्वव्यापिन्यौ वा ॥ ११ ॥

१. "धानातुरु" मूको. २. सहितं विं. ३. अस्मान् विं, अस्मान् विं अ. ४-५. सम्स्थानानि
विं अ ५ यानानि मूको. ६. आङ्गि मूको. ७. आरो विं. ८. नास्ति विं. ९. आस्ये विं.
१०. किं तस्मान् मूको. ११ ११. मूको. अथ भाग अनन्तरमन्त्रभाष्ये सखिविष्ट इ. १२. अकारिणी;
मूको. १३. जाती मूको १४. सन्त मूको.

वेङ्कट० सत्याम् आशिपम् कृणुत अन्नस्याऽऽधानाय० हे देवा ! वृहस्पते !, स्तोतारम् हि यूयम्
अवय स्वे गमने । अस्माक सर्वा मृध. पश्चात् अप भवन्तु नश्यन्तिवरयम् । तत् इद वचन
हे द्यावापृथिव्यौ ! शृणुतम् विश्वस्य प्रीणयिष्यौ २ ॥ ११ ॥

इन्द्रो महा महतो अर्णरस्य वि मूर्धानमभिनदवुदस्य ।

अहन्नहिमरिणात् सप्त सिन्धून् देवैर्घ्नीनापृथिवी प्रारतं नः ॥ १२ ॥

इन्द्र । महा । महत । अर्णरस्य । वि । मूर्धानम् । अभिनत् । अर्बुदस्य ।

अहन् । अहिम् । अरिणात् । सप्त । सिन्धून् । देवै । द्यानापृथिवी इति । प्र । अतत् । नु ॥

उद्गीथ० इन्द्र परमेश्वरो वृहस्पति महा वीर्येण महत्त्वेन महता वज्रेण वा महतः अर्णवस्य
उदकवत् अर्बुदस्य बहुदकत्वाद् बहुरूपत्वाच्च अर्बुदसङ्ख्यायुक्तस्येत्यर्थः, मेघस्य मूर्धानम् शिर
वि अभिनत् विविध भिन्नवान् । विभिद्य च अहन् इतवान् अहिम्, सप्त सिन्धून् सप्तसङ्ख्याका
गङ्गाया प्रधाननदी संपणशीला वा सवा नदी "अरिणात् अगमयत् अन्नावयद्वा ।
एवगुणविशिष्ट वृहस्पति अस्मान् ईप्सितार्थप्रदानेन सदा रक्षत इत्याशीप्त्वसामध्यात् तदादेशेन च
सर्वं देवै सह हे द्यावापृथिव्यौ ! प्र अतत् प्रकर्षेण रक्षत युवाम् न अस्मान् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० महान् ईश्वर महत्त्वेन महत उदकवत् वि अभिनत् मूर्धानम् अर्बुदस्य । अहन् अहिम्
इति मत्तम् (ऋ १, ३१, ८, ४, २८, १ द) ॥ १२ ॥

इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये षोडशो वर्गः ॥

[६८]

अथास्य आह्निरस ऋषिः । वृहस्पतिर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

उद्गुप्तो न वयो रक्षमाणा नारदतो अभिर्यस्येनु घोषाः ।

गिरिभ्रजो नोर्मयो मर्दन्तो वृहस्पतिमभ्यर्का अनावन् ॥ १ ॥

उद्गुप्तो । न । वयो । रक्षमाणा । नारदत । अभिर्यस्येनु । घोषा ।

गिरिभ्रजे । न । ऊर्मये । मर्दन्त । वृहस्पतिम् । अभि । अर्का । अनावन् ॥ १ ॥

उद्गीथ० उद्गुप्त न यथा उदकाद् उत्तरन्त वय पक्षिण केचित् जलचरा ११ रक्षमाणा पोषणपक्षपातादिना
रक्षन्त ११ स्वाभ्ययस्यानि हर्षयन्ति एव च, वावदत अत्यर्थं यदन्त गजैतः अभिर्यस इव अग्ने
भवस्य मघस्य यथा घोषा गर्जितनन्द्या वृष्टिकाम जने हर्षयन्ति । एवं च गिरिभ्रज न

१ "नम्य यजव वि". २ प्रगा मूको ३ ३. मूको एव भाग पूर्वमत्रभाष्ये निविष्ट द
४ अशिर मूको. ५ "ग्यात्तान् मूको. ६ तपेण मूको. ७ ७ गवाभिर्गो वि" अ ८ ८. नास्ति
मूको ९. ना वि" अ. १० १०. "दत् न ३" वि" अ. ११ नास्ति मूको. १२, अत्ररा
मूको १३. १२, १३ मूको

ऊर्मय यथा च गिरिभ्रजो गिरे मेघादवभ्रश्यमाना वृष्टिभावेन अध पतन्त उदकोर्मय
वृष्टिकाम जन हर्षयन्ति । एवं च मदनं हर्षयन्त वृहस्पतिम् अर्को असदादिस्तोतृणा
स्तुतिमन्त्रा अभि अनावन् स्वार्थे णिच् । अभिवदन्ति । अथवा अर्कशब्दोऽत्र अ-तर्णातमत्वर्थो
दृष्टव्यः । अर्किणं स्तुतिमन्त्रवन्त स्तोतार असदादय सदा अभिष्टुवन्ति ॥ १ ॥

वेङ्कट० उदकस्योद्गमयितार कृषीबला^१ इव पक्षिणम् पकान् सस्यात् रक्षमाणा वावदत^२ अत्रसमू-
हस्य इव^३ च शब्दा^४ गिरेः भ्रष्टा^५ इव च ऊर्मय शब्दयन्त वृहस्पतिम् अभि ष्टुवन्ति
स्तोतार ॥ १ ॥

सं गोभिराङ्गिरसो नक्षमाणो भगवद्वेदर्यमणं निनाय ।

जने मित्रो न दंपती अनक्ति वृहस्पते वाजयाशूरिवाजौ ॥ २ ॥

सम् । गोभि^१ । आङ्गिरस^२ । नक्षमाण^३ । भग^४ ऽइव । इत् । अर्यमणम् । निनाय ।

जने^५ । मित्र^६ । न । दम्पती इति दम्पती । अनक्ति^७ । वृहस्पते । वाजय^८ । आशून्^९ ऽइव । आजौ ॥

उद्गीथ० गोभि वाग्भि स्तुतिलक्षणाभि आङ्गिरस^१ अङ्गिरस पुत्र अहम् अयास्य सम् नक्षमाण
उपगच्छन् वृहस्पति त्वाम् निनाय नीतवान् अस्मि^२ वेदिं यज्ञं वा प्रतियोगम् । किमिव ।
भग इव इत् अर्यमणम् ।^३ इदिति पदपूरण । भगनामाऽऽदित्य यथा अर्यमनामादित्य
सह गच्छन्वयति भागायां यज्ञ प्रति, एवम् । अथवा यथा भग स्वाधिकारक्षय मण्डले सङ्क्रामयन्
अर्यमण नयति मण्डलं प्रति, एवम् । एतद् ज्ञात्वा चने मिन न^४ लोकेऽतिविधासाद्^५ यथा
दम्पती भार्याभतीरी आत्मन स्निग्ध अनक्ति^६ ऋषिपकारकरणेन तौ उपगच्छति^७, एवम् आवा^८ पत्नी-
यजमानौ ईप्सितार्थप्रदानेन उपगच्छेति योज्यम् दृष्टान्तसामर्थ्यात् । किञ्च हे वृहस्पते! वाच्य
प्रेरयास्मान्, स्वर्गं प्रतीति शेष । किमिव । आशून् इव आजौ यथा शीघ्रान् अश्वान् कश्चिन्
सङ्ग्रामे प्रेरयति, एव शीघ्रमस्मान् प्रेरय स्वर्गायैत्यर्थं ॥ २ ॥

वेङ्कट० सम् नयति गोभि सह व्याप्तुवन् वृहस्पति भग इव देव^१ प्रेरक स्तुते स्तोतारम् ।
अनपदे मिन इव देवो जायापती सङ्गमयति । वृहस्पते । गमय^२ रदमीन् अश्वान् इव^३ सङ्ग्रामे ॥ २ ॥

साध्वर्या अतिथिनीरिपिराः स्पार्हाः सुवर्णा अनव्यरूपाः ।

वृहस्पतिः पर्वतेभ्यो वितूर्या निर्गा ऊपे यवमिव स्थिमिभ्यः ॥ ३ ॥

साधुऽअर्या । अतिथिनी । इरिपिरा । स्पार्हा । सुवर्णा । अनव्यरूपा ।

वृहस्पति^१ । पर्वतेभ्य^२ । वितूर्य^३ । नि । गा । ऊपे । यवम्^४ ऽइव । स्थिमिभ्य^५ ॥ ३ ॥

उद्गीथ० साध्वर्या साध्वीशरीश्रेत्यर्थं^{१०}, अतिथिनी सर्वस्यातिथिभूता इरिपरा अन्नवती स्पार्हा

१ कृषव^१ वि^२, कृषव^३ वि^४ अ^५. २ २ 'स्त्रैव वि^६ अ^७' ३ 'न्दे वि^८' ४. दृष्टा मूको.

५ नास्ति मूको ६ ६ वेदियेन वि^७, वेदियजं वि^८ अ ७ ७ नास्ति वि^९ अ † यागाय वि^{१०}.

‡ ‡ षोडशति वि वा वि^{११}. ¶ ¶ 'नेन दुपग^{१२} वि^{१३} ८ देव वि^{१४} अ^{१५} ९ ९. अदवान् र-मीन^{१६} अ^{१७}.

१० साध्वीशरीश्रेत्यर्थं वि^{११}; साध्वीशरीश्रेत्यर्थं वि^{१२} अ.

स्पृहणीया सुवर्णा शोभनवर्णा शुद्धरूपा इत्यर्थं, अनवग्रहा प्रदास्तरूपा बृहस्पति
वितुर्यं निविध इत्या' । किम् । सामर्थाद् मेघान् । एभ्य पर्वतेभ्य ^१ मेघेभ्य सकाशाद्
गा अयो मेघोदरगता नि ऊपे निर्वपति प्रक्षिपति भूमौ वृष्टिभावेन । किमिव । 'यवम्
इव' स्थिविभ्य यथा यव कश्चित् कर्षक स्थिविभ्य जिह्वास्थानेभ्यो^२ हलसम्बन्धिभ्य ^३ सकाशाद्
भूमौ 'प्रक्षिपति, एवम्' ॥ ३ ॥

षेड्कट० साधूना नेत्रो अतिधिमती षण्णीया स्पृहणीया^४ सुवर्णा अनवग्रहा बृहस्पति मघेभ्य
निर्गमय्य गा नि ऊपे दवसमीप प्रापयति, यथा कुसीदभ्यो^५ यवम्^६ आदाय
निर्वपति ॥ ३ ॥

आप्रुषायन् मधुन ऋतस्य योनिमवक्षिपन्नृकं उल्कामिव द्योः ।

बृहस्पतिरुद्धरन्नमनो गा भूम्या उद्रेव वि त्वच विभेद ॥ ४ ॥

आप्रुषायन् । मधुना । ऋतस्य । योनिम् । अवक्षिपन् । अर्कं । उल्काम् इव । यो ।
बृहस्पति । उद्धरन् । अमन । गा । भूम्या । उद्रा इव । नि । त्वचम् । विभेद ॥ ४ ॥

उद्गीथ० आप्रुषायन् मधुना ^१ आसिञ्चन् माध्यमिकान्^२ दवगणान् मरुदादीन् बृहस्पदकन, स्वयमपि
ऋतस्य योनिम् बृहस्पदकम् अवक्षिपन् अथ प्रेरयन् अर्कं देवो बृहस्पति । कुत अवक्षिपन् ।
यो दिव सकाशात् स्वदीप्त्या वा ^३ दीप्तात् मेघान्^४ । किमिवावक्षिपन्^५ । उल्काम् इव यथा
उल्काम् अथः क्षिपति दीप्ताम्, एव स्वदीप्त्या विद्युदीप्त्या च दीप्ता वृष्टिम् अथ
क्षिपन्नित्यर्थं, बृहस्पति उद्धरन् उद्ध्वं धारयन् गा अप मघोदरगता अमन मेघस्य
त्वचम् अपि वि विभेद विविध भिन्नवान वज्रेण । किमिव । भूम्या ^६ उद्रा इव यथा उद्रा
उदकन^७ निमित्तेन कश्चित् कृपत्तानक कृप खनन् भूम्या पृथिव्या त्वकस्थानीयम् उपरि
खनति, एवम् ॥ ४ ॥

षेड्कट० आभिमुख्येन ददन् मादकस्य(?) उदकस्य स्थान मेघम् अवक्षिपन् अर्चनीय^८ उल्काम् इव
पुलोकात् बृहस्पति उद्धरन् शिलोच्चयान् पणिभिरपहृतात् पण्डुन् भूम्या त्वचम् गवा शर्षे वि
विभेद बृहस्पदकेन इव इति ॥ ४ ॥

अप ज्योतिषा तमो अन्तरिक्षाद्द्रुः शीपालमिव वात आजत् ।

बृहस्पतिरनुमृदया उल्कस्याऽध्रमिव रात आ चैत्र आ गाः ॥ ५ ॥

अप । ज्योतिषा । तमो । अन्तरिक्षात् । उद्र । शीपालम् इव । वात । आजत् ।
बृहस्पति । अनुमृदयं । अध्रस्य । अध्रम् इव । वात । आ । चैत्रे । आ । गा ॥ ५ ॥

१. शिला वि. २. नासित मूला ३-३ यति वि^१ अ ४ नीरला^२ मूको.
५ इव^३ मूला ६ ६ शिर्वेभ्य वि^४; 'अर्चनीयं वि^५ अ. ७. नासित वि^६; वा वि^७ अ' ८ प्रुषी^८या
वि^९ अ. ९ व वि^{१०} अ' १०-१० भोिन् मत्पमरात् मूको ११ ११. दितान् मेघान् मूको
१२ वि अ. १३ १३ इत नव रथा वानो उदरन वि^{१४} अ. १४ 'यो बृहस्पति मूको

उद्गीथ० 'स बृहस्पति ज्योतिषा सूर्येण अन्तरिक्षात् तम अप आजत् अपगमयति । किमिव । उद्ग शीपालम् इव वात यथा वात उदकात् शैवालम्' अपाजत् अपगमयति अपक्षिपति वा, एवम् । किञ्च बृहस्पति अनुमृश्य पर्यालोच्य, अस्मिन् मेघे इयदुदकमस्तीति ज्ञात्वेत्यर्थ, वलस्य मेघस्य 'स्वभूता गा' अप आ आ चक्र एक आकारो मयादायाम् अभिविधौ वा, अपरोऽवांगर्थे । मयाद्या अभिविधिना वा अवाङ्करोति भूमिं, प्रति वृष्टिभावेन अध क्षिपतीत्यर्थ । किमिव । अभ्रम् इव वात यथा अभ्र वातो मयाद्या अभिविधिना' वा अवाङ्करोति अध क्षिपति, एवम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अप अजति^५ ज्योतिषा तम अन्तरिक्षात् यथा उदकाद् वायु शीपालम् । बृहस्पति अनुमृश्य वलस्य अन्तरांता गा आ चक्रे, यथा अन्तरिक्ष स्थितम् अभ्रम् वात 'आ करोति'^५ ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये सप्तदशो वरं' ॥

यदा वलस्य पीयंतो जसुं भेद् बृहस्पतिरग्निर्तपोभिर्कैः ।

दुद्धिर्न जिह्वा परिविष्टमाददाविर्निधीरकृणोदुस्त्रियाणाम् ॥ ६ ॥

यदा । वलस्य । पीयंत । जसुंम् । भेत् । बृहस्पति । अग्निर्तपऽभि । अकैः ।

दत्तऽभि । न । जिह्वा । परिविष्टम् । आदत् । आवि । निऽधीन् । अकृणोत् । उस्त्रियाणाम् ॥

उद्गीथ० यदा वलस्य मेघस्य पीयत* हिंसत प्रतिप्रहरत जसुम् "जसि ताडने । ताडनसाधन" शरीरमित्यर्थ, भेत् भिनत्ति बृहस्पति अग्निर्तपोभि अस्मिन् सन्तापयिन्तुभि अकै वज्रै कारणभूतै द्वैवां मरुदादिभि सह, तदा दद्धि न जिह्वा परिविष्टम् आदत् यथा दग्धै जिह्वा परिविष्ट परिव्रेशित मुखे प्रक्षिप्त प्रसति भक्षयति चूर्णयति, एव मेघशरीरम् आदत् अति सञ्चूर्णयतीत्यर्थ । सञ्चूर्ण्य च आवि अकृणोत् आविष्करोति प्रकाशकरोति निधीन् निधिस्थानीयान्युदकानि' मेघोदरगतानि उस्त्रियाणाम् उत्साविणीना गोसदृशीना वृष्टिलक्षणानाम् अपा कारणत्वेन^{१०} सम्बन्धीनि । ६ ॥

वेङ्कट० यदा वलस्य हिंसत^{११} हिंसकमायुधम् भेत्^{१२} बृहस्पति अग्निना तपन्ती रश्मिभिरर्चनीयै अपि वा मन्त्रैः, यदा च दग्धै इव जिह्वा परिविष्टम् भक्ष वलम् अभक्षयत्, तदानीं पणिभिर-पहृताना गवाम् निधीन् आवि^{१३} अकृणोत् इति^{१४} ॥ ६ ॥

बृहस्पतिरमंत हि त्यदासां नाम स्वरीणां सद्ने गुहा यत् ।

आण्डेयं भिच्वा शंक्रुनस्य गर्भमुदुस्त्रियाः पर्वतस्य त्मनाजत् ॥ ७ ॥

१ १. नास्ति मूको, पूर्ति सायणानुसारीणी द्र २ २ *भूताया मूको ३ ऽविष्या मूको.

४ नास्ति अ' ५ ५ नास्ति वि'. ६ ६. नास्ति मूको ७ नास्ति मूको ८ ८ जसि ताडने नर

जलितान्ने ताडनं वि' ९ 'यानामुद' मूको १०. कर्ण' मूको ११ 'दिसि वि' १२ अइय

वि' अ १३-१३ कृणोमीति वि' अ

वृहस्पतिं । अमनं । हि । त्यत् । आसाम् । नाम । स्वरीणाम् । सद्ने । गुहा । यत् ।
आण्डाऽट्व । भित्त्वा । शुक्रनस्य । गर्भम् । उत् । उक्षिया । पर्वतस्य । त्मना । आजत् ॥ ७ ॥

उद्गीथ० वृहस्पतिः अमनं ज्ञातवान् त्यत् तन् नाम नमनं निर्गमनं ब्रह्म आसाम् सर्वा
मेघोदरगतानाम् स्वरीणाम् शब्दवतीनाम् सद्ने गुहा गूढे सवृते मेघविलप्रदेशे । शकुनस्य पक्षिण
आण्डा इव अण्डजातानीव^१ मेघम् भित्त्वा^२ तस्य पर्वतस्य मेघस्य गर्भम् उक्षिया^३ गर्भमूला अप
इत्यर्थं, त्मना आत्मना उत् आत्^४ उन्नमितवान् उरिक्षितवान् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० वृहस्पतिः ज्ञातवान् हि तद् गवा नामधेयं शब्दायमानानाम्, स्थाने^५ गुहायाम् यत्र
गावः स्थिता । आण्डानि इव भित्त्वा पक्षिण गर्भम् उत् आजन् पशून् पर्वतस्य अन्त स्थितान्
आत्मनेव ॥ ७ ॥

अश्रापिनद्धं मधु पर्यपश्यन्मत्स्यं न दीन उदानि क्षियन्तम् ।

निट्जमार चममं न वृक्षाद् वृहस्पतिर्विरवेणां विकृत्यं ॥ ८ ॥

अश्रा । अपिडनद्धम् । मधु । परि । अपश्यत् । मत्स्यम् । न । दीने । उदानि । क्षियन्तम् ।

नि । तत् । जमार । चममम् । न । वृक्षात् । वृहस्पतिं । विरवेणां । विकृत्यं ॥ ८ ॥

उद्गीथ० वृहस्पतिः अश्रा अश्मना मेघेन अपिनद्धम् आच्छादितम् मधु अलक्षणम् परि अपश्यत्
सर्वतो दृष्टवान् । किमिव । मत्स्यम् न^१ यथा कश्चिन् मत्स्यघातको मत्स्यम्^२ दीने क्षीणे उदानि
उदके भियन्तम् निवसन्त सर्वत्र^३ पश्यति, ण्वम् । इट्वा च तत् मेघात् नि जमार
निहृतवान् निष्कालितवान् । किमिव । चमसम् न वृक्षात् यथा चमसपात्रं वृक्षाश्चिह्नरति
कश्चिन् तक्षा ण्वम् वृट्पात् निहृतवान् । केन प्रकारेण । उच्यते । विरवेण विविधेन शाब्देन
चद्रेण विद्वत् विविधं उच्यते^४ मेघम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० निलया अपिनद्धम् मधु परि अपश्यत् इति गवानिमायम् । मत्स्यम् इव शुक्ले^५ उदके
निवसन्तम् । इट्वा च तन्^६ मधु नि जमार चमसम् इव वृक्षान् वृहस्पति विविधेन
शब्देन^७ वट् उच्यते ॥ ८ ॥

मोषामनिन्दित् स स्वर्शः मो अग्निं मो अर्केण वि वंशये तमामि ।

वृहस्पतिर्गोपृषो ब्रह्मस्य निर्भजानं न पर्यो जमार ॥ ९ ॥

१-३८ वि^{१०}, शूरे अ ०-२. नास्ति मूको ३ शिला मूको. ४ मन्त्र मूको. ५ स्थानेन
वि^{११} अ. ६ परा मूको. ७-७. अक्षिपत् मूको. ८ नास्ति मूको. ९. सर्वत्र सर्वत्र वि^{१२} अ.
१०. विना मूको. ११. मेघ मूको १२ शुक्ल वि^{१३} अ. १३. त मूको. १४-१५. पुटितम्
वि^{१४} अ.; वट् शिला वि^{१५}.

स । उपाम् । अविन्दत् । स । स्व॑रिति॑ स्व॑ । स । अग्निम् । स । अर्केण॑ । वि । वृत्राधे॑ । तमासि॑ ।
वृहस्पति॑ । गोऽवपुप॑ । वल॑र्य॑ । नि । मज्जानम्॑ । न । पर्वण॑ । जभार॑ ॥ ९ ॥

उद्गीथ० ज्योतिषाम् आच्छादके 'तस्मिन् बले' विकृते सति स० बृहस्पति उपाम् उपसं नष्टकल्पा
सतीम् अविन्दत् लब्धवान् । 'स० स्व सूर्यम् अविन्दत्, स. अग्निम्' । स. एव च अर्केण
अर्चनीयेन आदित्येन० ज्योतिषा 'वि ववाधे' विवाधितवान् तमासि मेघजनितानि । किञ्च
अन्यत् । बृहस्पतिः गोवपुप० 'गोरूपशरीरस्य बलस्य पर्वतात् ता गा. निः जभार बलेन
निर्जहार । किमिव । मज्जानम् न पर्वण, यथा कश्चिद् अस्थन. मज्जानम् अतिक्लेशेन
निर्हरति, एवम् ॥ ९ ॥

घेङ्कट० बृहस्पति उपसम् अविन्दत्, सः आदित्यम्, स अग्निम् । स तेजसा विवाधितवान् तमासि ।
बृहस्पति गोरूपस्य पशुभिः परिवृतस्य बलस्य निः जभार० ता गा, यथा मज्जानम् अस्थन.
निर्हरन्ति ॥ ९ ॥

हिमेवं पर्णा मुषिता वनानि बृहस्पतिनाकूपयद्बलो गाः ।

अनानुकृत्यमपुनर्थकार यात् सूर्यामासा मिथ उचरातः ॥ १० ॥

हिमाऽइव॑ । पर्णा॑ । मुषिता॑ । वनानि॑ । बृहस्पतिना॑ । अकूपयत्॑ । बल॑ । गा॑ ।

अननुऽकृत्यम् । अपुनरिति॑ । चकार॑ । यात् । सूर्यामासा॑ । मिथ॑ । उत्ऽचरात॑ ॥ १० ॥

उद्गीथ० 'हिमा इव पर्णा मुषिता' यथा हिमेन पद्मिन्यादिपर्णानि० अपहृतानि 'कक्षे पत्रे-यो वर्षन्'
पुन प्ररोहयति उदकदानेन, एवम् वनानि उदकानि भेषोदरगतानि बलेन॑ हिमस्थानीयेन
अपहृतानि बृहस्पतिना अकूपयत् कल्पितवान् समर्थितवान् बृहस्पत्यादेशात्० प्रस्तुत-
वानित्यर्थ, बल मेघ गा उदकानि । एतच्च कर्म अननुकृत्यम् अननुकरणेयम् निर्दिशिष्टे०
सति न पश्चात् करणार्हमित्यर्थे०, 'अपुन० पुन यथा तत् करणीय न भवति तथा चकार
बृहस्पतेरादेशात् । 'किं तदित्याह — यात् यत् सूर्यामासा सूर्याचन्द्रमसौ मिथ परस्परम्
अहोरात्रयो० उचरातः उचरत इति॑ ॥ १० ॥

घेङ्कट० हिमेन इव पुष्करपर्णानि मुषितानि वननीयानि गोधनानि, अथ ता बलेन मुषिता गा
बृहस्पतिना० आगतेन बल अकूपयत् प्रायच्छदिति । बृहस्पति अननुकर्तव्यम्० अपुन० कर्तव्य च
तत्कर्म कृतवान् । किं तदित्याह — यत् सूर्याचन्द्रमसौ परस्परम् उचरात अहोरात्रयो । यात्
इति दीर्घदण्डस ॥ १० ॥

- १-१ नास्ति मूको, पूर्ति सायणानुसारीणी द्र. २. 'दित्यात् मूको. ३-३. विवाधे मूको
४ गो मूको. ५ जभार वि० अ. ६-६. नास्ति मूको ७. 'वाकादि० वि० अ. ८८. कशी
पत्रैयवता मूको. ९. बृहस्पतिना मूको १०. बृहस्पत्यादिशेषान् मूको ११ निवि० वि०.
१२. कल्पमित्यर्थे वि० अ १३-१३. अपुनो देशान् मूको. १४. नास्ति वि०. १५. अनुक वि०.
१६. पुन मूको.

अभि इयां न कृशनेभिरश्वं नक्षत्रेभिः पितरो धामपिशन् ।

राज्या तमो अर्धुज्योतिरहन् वृहस्पतिर्भिनदद्रिं विदद्गाः ॥ ११ ॥

अभि । श्याम् । न । कृशनेभि । अश्वम् । नक्षत्रेभि । पितरः । धाम् । अपिशन् ।

राज्याम् । तमं । अर्धु । ज्योति । अहन् । वृहस्पति । भिनत् । अद्रिम् । विदत् । गा ॥ ११ ॥

उद्गीथ० यदेत्यप्याह्वल चतुर्थं पाद पूर्व व्याख्यायते । यदा वृहस्पति अभिनत् भिल्लवान् वज्रेण अद्रिम् मेघम्, विदत् छद्मवान् च गा अपो मेघोदरगता, तदा मेघे विनष्टे श्यावम् न यथा श्याववर्णम् अश्वम् कश्चिद् अश्वमर्दं कृशनेभि सुवर्णंसममण्डनै अभिमण्डयति एवम्, नक्षत्रेभि सुवर्णमण्डनस्थानायै^१ नक्षत्रै 'अस्मत्पितर'^२ अङ्गिरस वृहस्पत्यादेनाद् धाम 'दिवम् अभि अपिशन्' अभिमण्डितवन्त इत्यर्थं । किञ्चान्यत् । राज्याम् राज्ञो सर्वतम कारणभूतायाम् तम मेघमन्यम् अर्धु निहितवन्त, ज्योति च विद्युज्जनितम् अहन् अहनि सर्वज्योतिपरमाधारे अर्धु, वृष्टिलिङ्गानि उपसहृतवन्त इत्यर्थं ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'अभि अपिशन्' श्याववर्णम् इव अश्वम् सौवर्णैराभरणै नक्षत्रै अङ्गिरस छुलोकम् । तत्र राज्याम् तम अर्धु ज्योति च अङ्गि । वृहस्पति अभिनत् शिलोच्चयम् अविन्दद् पश्यन् यदा^३ ॥ ११ ॥

इदमर्कम् नमो अभ्रियाय यः पूर्वारिन्वानोनवीति ।

वृहस्पतिः स हि गोभिः सो अश्वैः स वीरेभिः स नृभिर्नो वयो धात् ॥ १२ ॥

इदम् । अर्कम् । नमं । अभ्रियाय । य । पूर्वा । अन्तु । आऽनोनवीति ।

वृहस्पति । स । हि । गोभि । स । अश्वै । स । वीरेभि । स । नृभि । नु । वयो । धात् ॥

उद्गीथ० तस्मै वृहस्पतये इदम् यदुक्तम् अर्कम् कृतवन्त वयम् नम स्तोत्र हृदिरत्न वा अभ्रियाय अत्र मेघे हन्तव्ये हन्तृत्वेन भवाय, निष्कृते य पूर्वा पूर्वकालीना^४ बह्वी वा स्तोत्रमती अग्रे अनुपूर्वम् आनोनवीति आभिसुख्येन मयां दया वा अत्यर्थं स्थावयत्प्रात्मानम्^५ । हि यस्मादेव तस्मान् वृहस्पति स गोभि स एव अश्वैः स एव च वीरेभि वीरै पुत्रै न एव च नृभि परिचारकं मनुष्यैश्च सहितम् न अस्मभ्यम् वय अन्नम् धात् ददात् परिपुष्टः सत् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० इदम् कृतवन्तः श्लोत्रम् अग्रेषु भवाय अन्तरिक्षपाय, य वृहस्पति बह्वीश्वरः^६ आभिसुख्येन

१ नामवर्णमण्डं मूको २. अस्मिन् पितर मूको ३ ३ ऋगमन्वविद्युत्... मूको
४ ४ नास्ति रि' अ'. ५. नास्ति वि'. ६. 'नीनास्यो मूको. ७. 'नायव' मूको. ८. 'पूर्वः रि'.

प्रवीति । बृहस्पति सः हि गोभिः युक्तम्^१ अथै च, तथा 'सः हि^२ पुत्रै दासैश्च सह अस्मभ्यम्
अन्नम् प्रयच्छत्विति ॥ १२ ॥

^१इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये अष्टादशो वर्गः^१ ॥

[६९]

'सुमित्रो वाध्यश्च ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, आचे जगत्यौ^१ ।

भद्रा अग्नेर्वाध्यश्चस्य सृष्टशो वामी प्रणीतिः सुरणा उपेतयः ।

यदी सुमित्रा विशो अग्रं इन्धते घृतेनाहुतो जरते दर्विद्युत् ॥ १ ॥

भद्रा । अग्ने । वाग्निऽअश्वस्य । सुम्ऽदृश । वामी । प्रऽनीति । सुरणा । उपऽइत्य ।

यत् । ईम् । सुऽमित्रा । विश । अग्ने । इन्धते । घृतेन । आऽहुत । जरते । दर्विद्युत् ॥ १ ॥

उद्गीथ० उत्तर सूक्त 'भद्रा अग्ने' इति द्वादशशतम् आग्नेय वाध्यश्च सुमित्रो ददर्श ।
भद्रा कल्याण्य फलप्रदान इत्यर्थं, अग्ने वध्यश्चस्य ऋषे^१ स्तुत्यत्वेन सम्बन्धिनः,
वाध्यश्चैन ऋषिणा महताऽऽदरेण स्तुत्यत्वेत्यर्थं, सृष्टशः सन्दर्शनानि । सन्दर्शनमात्रेणैव अग्नि-
फलं प्रयच्छतीत्यर्थं । वामी वननीया संभननीया प्रणीति प्रणयनम् आराधनं च फलव-
दित्यर्थं । सुरणा सुष्टु रमणीया फलवत्य इत्यर्थं, उपेतय उपगमनानि उर्व्वानि वेत्यर्थं ।
यत् यत् सन्दर्शनाराधनोपगमनै ईप्सितार्थप्रदस्तस्मात् वेद्याम्^२ ईम् एनम् अग्निम् सुमित्रा
सुमित्रादयो मत्प्रभृतय इत्यर्थं, विश यजमानमनुष्या अग्ने उपरि । कस्य । सामर्थ्याद्
उभयसन्ध्ययो सायंप्रातः सन्ध्याकाल इत्यर्थं, इन्धते सन्दीपयन्ति समिद्धिः । तदा
घृतेन आग्नेन आहुतः^३ 'मर्यादया हुतः^४ तर्पित इत्यर्थं, जरते कर्मणि प्रत्ययः कार्यं । जीयते
गीयते^५ स्तूयते^६ इत्यर्थं, दर्विद्युत् अत्यर्थं दीप्यते च हविर्भि ॥ १ ॥

वेङ्कट० सुमित्रो वाध्यश्च । भजनीया अग्ने वाध्यश्चस्य^१ तद्विषया सन्दृष्टयः सन्तु, कल्याणो च
प्रणीति^२, शोभनरमणाश्च उपगतयः, यदि एनम् सुमित्रनामधेया मनुष्या प्रथमम् इन्धते,
घृतेन आहुतः^३ स्तूयते च द्योतमानः ॥ १ ॥

घृतमग्नेर्वाध्यश्चस्य वर्धनं घृतमन्नं घृतम्स्य मेर्दनम् ।

घृतेनाहुत उर्विया वि पप्रथे सूर्ये इत्त रोचते सुर्पिःसुतिः ॥ २ ॥

घृतम् । अग्ने । वाग्निऽअश्वस्य । वर्धनम् । घृतम् । अन्नम् । घृतम् । सुँ इति । अस्य । मेर्दनम् ।

घृतेन । आऽहुत । उर्विया । वि । पप्रथे । सूर्ये । रोचते । सुर्पिःसुति ॥ २ ॥

१. 'युवन मूको २-२. सति मूको. ३-२. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि'. ५ वेदा
वि', मेगा वि' अ ६ 'देवतल्लन वि' अ. ७. नीयते वि'. ८ हूयते वि' अ ९ सुम्न वि' अ',
सुमन्त्र वि'. १० वधिय' मूको. ११ नास्ति वि' अ'. १२. हुतय वि' अ'.

उद्गीथ० घृतम् अग्ने व यदस्य 'वध्यधसम्यन्धिन् अग्ने दीयमानम् घृतम् वर्धनम् वृद्धिकरं भवतु, घृतम् अन्नम् अदनीयं भवतु, घृतम् उ घृतमेव अस्थ अग्ने मेदनम् पुष्टिकरं भवतु । तेन घृतेन आहुतं 'जातर्षितं अग्नि उर्विया उरसन्द्वादन्वर्हितातिनायाधानं' छा-दस इयादस । त्रियावि शेषणं तत् । उरतरम्^१ रिस्तीर्णतरं मि पप्रथे विप्रिध रिस्तीर्यत । सूर्य इव रोचते दाप्यते च सर्पिरासृति घृताशन घृतरसो वा ॥ २ ॥

वेङ्कट० अयम् वध्यधस्य अग्ने वयनम् 'घृतम् भवति' । घृतम् अन्नम् घृतम् अग्ने मेदनम् । येनाग्निं पुष्टो भवति तन्मदनम् । घृतेन आहुतं अत्यन्तम् अग्नि विप्रथितो^२ भवति । सूर्य इव च^३ रोचते यस्मिन् सर्पिरासृयतेऽप्राविति ॥ २ ॥

यत् ते मनु॑र्यदनी॑कं सु॒मित्रः॑ संमी॒धे अ॒ग्ने तद्वि॑दं न॒रीयः॑ ।

म रे॒च्छो॑च॒ म गि॑रं जु॒पस्व॒ स वा॒जं द॑र्षि॒ स इ॒ह श्र॑णो॒ धाः ॥ ३ ॥

यत् । ते । मनु॑ । यत् । अनी॑कम् । सऽमित्र । सम॑ऽधे । अ॒ग्ने । तत् । इ॒दम् । न॒रीय । स । रे॒च्छ । शो॒च । स । गि॑रं । जु॒पस्व । स । वा॒जम् । द॑र्षि॒ । स । इ॒ह । श्र॑णो॒ । धाः ॥ ३ ॥

उद्गीथ० ते तत्र अन्नं 'स्वभूतम् यत् अनीकम्' ज्यातिं सुखं वा ज्वालान्श्रमम् मनु समीधे स-दीपित्वान् हविर्भिः, यत् च सुमित्रं समीध, हे अग्ने ! तद् इदम् अनाकम् 'नवीय नवतरं सद्योजातम्, अहं सुमित्रं पुनरिदानीं हविर्भिः स-दीपयामि इति शप । एतद् ज्ञात्वा यस्त्वमुक्तगुणं स त्वम् रवन् शोच अस्मभ्यं दातव्यं धनेन धनवन् शोच' धनम् अस्मभ्यं दद्द् दीप्यत्वैत्यर्थः । स एव त्वम् गिरं स्तुती अस्मदीया जुपस्व सेवस्व शृणु । स एव त्वम् वानम् अन्नम् दर्षिं विदारय दर्शित्वर्थः । स एव च त्वम्^१ इह अस्मिन् यज्ञे लोके वा वर्तमानस्य अस्मभ्यम् अथ यत् धा दद्वि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यत् स्वदायम् अनाकम्^१ रश्मिसङ्घम् मनु समाध, यत् चायम् सुमित्र, तत् अग्ने ! इदम् नवतरं भवति । स एव धनयुक्तम् प्रज्जलं^२ स्तुतीं सप्तस्व, स्वशाश्वत्^३ विदारय । स मदि^४ अन्नम् धदि ॥ ३ ॥

य त्वा पूर्॑मिच्छि॒तो व॑ध्य॒धः संमी॒धे अ॒ग्ने स इ॒दं जु॒पस्व ।

म नैः स्ति॒पा उ॒त भ॑शा तनू॒पा दा॒त्र र॑क्षस्व॒ यद्वि॑द ते॒ अ॒स्मे ॥ ४ ॥

यत् । त्वा । पूर्॑म । ईच्छि॒त । व॑ध्य॒धः । संमी॒धे । अ॒ग्ने । स । इ॒दम् । जु॒पस्व ।

स । न । स्ति॒पा । उ॒त । भ॑शा । तनू॒पा । दा॒त्रम् । र॑क्षस्व । यत् । इ॒दम् । ते । अ॒स्मे इति॑ ॥

१-१. नास्ति मूका २ 'नवीयता' वि^१ अ ३ नास्ति मि^२ ४ ४ नास्ति वि^३
 ५ 'प्रयदि' वि^४ अ^५ ६ नास्ति वि^५ ७ ७ स्वभूताय नानीउ वि^६, सभूतायानीक वि^७ अ
 ८-८ नवत वि^८; 'वीषोत्रस्ता वि^९ अ ९ शोचते 'गोच मूका. १० नास्ति मूका ११ 'एत
 वि^{१०} अ^{११}; 'ज्वलन् सा वि^{१२}. १२ सगुणु' वि^{१३} अ^{१४} १३. नास्ति वि^{१५} अ^{१६}.

उद्गीथ० यम् त्वा त्वामग्निम् पूर्वम् पूर्वस्मिन्नपि काले ईद्वित कर्तरि ऋप्रत्ययो द्रष्टव्य । ईद्वितवान्^१ स्तुतवान् वध्यश्च वाध्यश्च इत्यर्थं, सुमित्रो नाम महर्षिं समीधे सन्दीपितवाश्च, हे अग्नि । स त्वम् इदम् हवि स्तोत्र वा जुपस्व सेवस्व । स एव च त्वम् न अस्माकम् स्तिपा अया पालयिता भव, उत अपि तनूया शरीराणां पालयिता भव, दात्रम् दान च रक्षस्व रक्ष । तद् धनम्^२ यद् इदम् त तत्र स्वभूतम् अस्मे अस्मदर्थम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यम् त्वा पूर्वम् सन्नात स्तुत वध्यश्च समीधे अग्नि, स इदम् स्तोत्र सेवस्व, स अस्माकम् गृह्य रक्षक भव, अपि च अज्ञानाम्, धनम् च रक्षस्व, यत् इदम् दानम् तव स्वभूतेषु अस्मासु स्थितमिति^३ ॥ ४ ॥

मया द्युम्नी वांध्यश्चोत गोपा मा त्वां तारीदभिर्मातिर्जनानाम् ।

शूर इव धृष्णुश्च्यवनः सुमित्रः प्र नु वोचं वाध्यश्चस्य नाम ॥ ५ ॥

भव । द्युम्नी । वाग्निऽअश्च । उत । गोपा । मा । त्वा । तारीत् । अभिऽर्माति । जनानाम् । शूरऽइव । धृष्णु । च्यवन । सुऽमित्र । प्र । नु । वोचम् । वाग्निऽअश्चस्य । नाम ॥ ५ ॥

उद्गीथ० भव त्वम् द्युम्नी अस्माकं दातव्येन^४ 'अक्षेण यज्ञसा' वा तद्वाद् ह अग्ने^५ वाध्यश्च । वध्यश्चस्तुत^६, उत गोपा गोप्ता भव । एतच्च कुर्वन्त त्वामग्निम् मा तारीत् मा प्रापदित्यर्थं, अभिर्माति अभिभव^७ जनानाम् सम्बन्धी^८ शत्रुजनजनित इत्यर्थं । न व्यासङ्गन क्षिप्रमेतत् यथोक्तं कुर्वित्यर्थं । अहमपि प्रत्युपकारार्थम् शूर इव धृष्णु यथा शूर कश्चिन् शत्रूणाम् अभिभवनशील, एव यागकर्मणा धृष्णु धर्षणशील अभिभवनशील करणशील च्यवन च्यावयिता च स्तोमाना कर्ता च सन्नित्यर्थं, सुमित्र अहम् नु क्षिप्रम् प्र वोचम् प्रवक्षीमि, प्रकर्षेण च स्तोमीत्यर्थं । वध्यश्चस्य च वध्यश्चस्तुतस्य^९ तवाग्नि नाम नामस्तुत्या च अत्र नामवत् एव स्तुतिलक्ष्यते । त्वामग्नि स्तोमीत्यर्थं ॥ ५ ॥

वेङ्कट० भव अज्ञवान् ह वध्यश्चकुल जात^१, अपि च गोपायिता । मा त्वा दिनस्तु शत्रूणाम् अभिगमनम् । शूर इव धृष्णु च्यावक सुमित्रनामा प्र अवोचम् क्षिप्रम् अस्याग्नि नाम^{१०} ॥ ५ ॥

समुज्यां पर्वत्याऽं वदन्ति दासां वृत्राण्यार्यां जिगेथ ।

शूर इव धृष्णुश्च्यवनो जनानां त्रमंघ्रे पृतनायूरभि ध्याः ॥ ६ ॥

सम् । अज्यां । पर्वत्यां । वदन्ति । दासां । वृत्राणि । आर्यां । जिगेथ ।

शूरऽइव । धृष्णु । च्यवन । जनानाम् । त्वम् । अग्ने । पृतनाऽयून् । अभि । स्या ॥ ६ ॥

१ इजमान मूको २ अत्रम् मूको. ३-३ नास्ति वि^३ अ^३. ४ अस्यान् मूको
५-५ वगानात्रन वि^५ अ^५. ६ वध्यश्च सु उत वि^६. ७ नास्ति मूको ८. सम्बन्धि मूक.
९ अस्मत्स मूको १०. नास्ति वि^{१०} अ^{१०}

उद्गीथ० अथ शत्रून् प्रति गन्त्या पर्वथा च दृष्वान् शक्तया वा वसूनि शत्रुघनानि दामा दासानि उपस्रज
 यितव्यानि वृनाण शत्रुघ्नानि च आर्या आर्याणि च वधार्थं 'निर्गमस्य तानि' मम् विगेष सञ्चि-
 तवानमि । म केवलम् अतीत एव काल । किं तर्हि इदानीमपि शूरा इव वृष्टु
 अभिभवन्शील एव न स्वस्थानान् प्रत्यावयिता च शत्रुघ्नानाम् त्वम् हे अग्ने ! पृतनायूर
 मन्मानान् कर्तुमिच्छतश्च शत्रून् अभि म्या अभिभवामि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'सम् विगेष' वनादांणि पर्वतभवानि गोवसूनि । तथा 'दामकृतानार्यकृताश्च उपस्रजान् । शूरा इव
 वृष्टु च्यवन एतानाम् त्वम् अग्ने ! पृतनाकामान् अभि भव ॥ ६ ॥

'इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये एकौनविंशो वगं' ॥

दीर्घितन्तुर्वृहदुभ्रायमग्निः महस्रस्तरीः शतनीथ ऋम्वा ।

द्युमान् द्युमत्सु नृभिर्मृज्यमानः सुमित्रेषु दीदयो देवयत्सु ॥ ७ ॥

दीर्घितन्तु । वृहत्सुऽश्वा । अयम् । अग्नि । सुस्रस्तरी । शतनीथ । ऋम्वा ।

द्युमान् । द्युमत्सु । नृभिर्मृज्यमानः । सुमित्रेषु । दीदयो । देवयत्सु ॥ ७ ॥

उद्गीथ० दीर्घितन्तु दीर्घयन्तति वृहदुभा महतो घनस्य वृष्टुदकस्य वा सेका दाता चेत्यर्थं,
 'म अयम्' त्वमग्नि महस्रस्तरी 'सून् आच्छादन्' हिंसायाम् वा । वहुना शत्रूणाम्
 अग्ने आच्छादयिता हिंसिता वा शत्रुनीथ बहुस्तुतिश्च ऋम्वा उरन्तश्च आहवनीयादिना
 भावन बहुमृतश्चेत्यर्थः, द्युमान् दासिमाश्च द्युमत्सु दास्योऽभिजनादिदीक्षितमत्सु सुमित्रेषु देवयत्सु
 देवान् एतान् यद्वा च कामयमानेषु नृभि मनुष्यै ऋत्विगारथै 'यत्रमानमनुष्यं मृज्यमान
 म्नुतिभिः' हविर्भिश्च सत्क्रियमाण इत्यर्थः, दादयो दीप्यन्व ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'येन यत्' सन्तनोति म तन्तु । दर्शनन्तु वृष्टुभा च अयम् अग्नि वृहद' मेचको रश्मिरभा
 यस्य म, वहाच्छादन् बहुनयन महान् दासिपान् दीक्षितता' मय्ये नृभिः' मृज्यमान
 सुमित्रेषु दीप्यस्व देवकामेषु ॥ ७ ॥

त्वे धेनुः सुदुषां जातवेदोऽसुश्रतं ममना मर्धुम् ।

त्वं नृभिर्दक्षिणारश्मिरे सुमित्रेभिरिधयमे देवयत्सिः ॥ ८ ॥

त्वे इति । धेनु । सुदुषा । जानुऽवेद । असुश्रताऽश्न । ममना । मर्धुम् ।

त्वं । नृभिर्मृज्यमानः । अग्ने । सुमित्रेभिः । दीप्यसे । देवयत्सुभिः ॥ ८ ॥

१ इच्छा वि' अ २२ विनेदन्ति वि', विगमयति वि' अ ३, 'एत वि', ४४ नासि
 वि' अ', ५, 'ना वि' अ', ६६, नासि मूको ७-७ म व मूको ८, 'मृ एताने वि', मृ
 अने वि' अ ९ 'मावेद वि' अ १०-१० 'मत्सु' मूको, ११-११ दीदयो मूको
 १२ नासि मूको, १३, 'मत्सु वि' अ', १४ विनेदने मूको.

उद्गीथ० पिता इव यथा पिता पुत्रम् बालकम् उत्सङ्गे^१ बिभर्ति परया प्रीत्या, एवम् अविभ भृतवान्^२ परया प्रीत्या धारितवान् आहूवनीयाद्यात्मना उपस्थे उपस्थाने वेधास्थे त्वाम् हे अग्ने। वध्यश्च सपर्यन् स्तुतिभिः इतिभिश्च परिचरन्, एवम् अहमपि परया प्रीत्या धारयामि त्वाम् आहूवनीयाद्यात्मना वेदिस्थाने परिचरसिति शेषः । एतद् ज्ञात्वा जुषाम सेवमान अस्य मम सुमित्तस्य स्वभूताम् समिधम् हे श्विष्ठ। युवतम^३ इविया स्तुतीनां च मिश्रयित्तम^४ वा। सामाङ्कत्वाद् मदीप्सितार्थप्रदानेन^५ सम्भज्ज्जेति^६ शेषः। कस्मादेव श्वीनि। यस्मात् उत पूर्वान् अस्मत्त पूर्वानपि अस्मत्पित्रादीन् अवनो वनितवानसि सम्भक्तवानमि हंसितार्थं प्रदानेन सेवितवानसीत्यर्थः, ब्राधत चिन् 'ब्राधन्' (निघ ३, ३) इति महद्भ्राम। महतोऽपि नि स्पृहस्वैश्वरत्वादिगुणोपेतान् अपि सत इत्यर्थं ॥ १० ॥

वेङ्कट० पिता इव पुत्रम् त्वाम् अग्ने। धृतवान् उपस्थे वध्यश्च^१ परिचरन्^२। सेवमान वध्यश्च^३ समिधम् युवतम^४ अपि च प्रजानपि तस्य^५ शत्रून् वर्धमानान् अवधी ॥ १० ॥

शश्वत्प्रिर्विध्यश्चस्य शत्रून् नृभिर्जिगाय सुतसोमवद्भिः ।

सर्मनं चिददहश्चित्रभानोऽव ब्राधन्तमभिनद्वृधश्चित् ॥ ११ ॥

शश्वत् । अग्नि । वृध्निऽअश्वस्य^१ । शत्रून् । नृभिः । जिगाय । सुतसोमवत्ऽभि ।

सर्मनम् । चित् । अदह । चित्रभानो इति चित्रभानो । अग्ने । ब्राधन्तम् । अभिनत् । वृध । चित् ॥ ११ ॥

उद्गीथ० शश्वत् बहून् क्षिप्र वा भवान् अग्नि वध्यश्चस्य शत्रून् नृभि मनुष्ये सह जिगाय जितवान् । कीदृशैर्नृभिः । सुतसोमवद्भि अभिपुतसोमवद्भिः क्रतिवयजमाने सहैत्यर्थः । ममनम् चित् अन्ययत्मानशत्रुसङ्ग्राममपि अदह दग्धवानसि त्व हे चित्रभानो। विचित्रदीप्ते^१ । ब्राधन्तम् महान्तम् अन्यमपि 'रचसो भ्रामम् अव अभिनत् सद्गृष्ट' भिन्नवानसि । वृध चित् वीर्यैश्वर्यादिना वृद्धानन्यान् अपि भिन्नवानसि ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सदा अग्नि वध्यश्चस्य शत्रून् नृभि जिगाय सुतसोमै । मत्वर्योपि पूरणे । सङ्ग्रामम् अपि अदह चित्रभानो। जय स वध्यश्च^१ अव अभिनत् वर्धमान शत्रुम् स्वय वृद्ध । यद्वा ब्राधतिर्हिसाकमेति ॥ ११ ॥

अयमग्निर्विर्विध्यश्चस्य वृत्रहा संनकात् प्रेद्धो नमसोपवाक्यः ।

स नो अजामीनित् वा मिजामीनमि तिष्ठ शर्धतो वाध्यश्च ॥ १२ ॥

अयम् । अग्नि । वृध्निऽअश्वस्य^१ । वृत्रहा । संनकात् । प्रेद्ध । नमसा । उपवाक्यः ।

स । न । अजामीन् । तुन । वा । मिजामीन् । अभि । तिष्ठ । शर्धतो । वाग्निऽअश्व ॥ १२ ॥

१ शर्मने वि^१ २. दनवान् मूको ३. मादीपित् मूको ४. सीमासल^२ मूको ५. वधियवन् मूको. ६. 'परत् सरवन् मूको ७. वधिव' मूको. ८. नास्ति वि' अ' ९. ९. राश्वभो 'भ्राम विनति वृध वि', उपभोया अभिनन् विनति वृध वि' अ.

उद्गीथ० य अयम् अग्नि वध्यश्वस्य अर्थाय वृत्रहा शत्रूणा हन्ता सनकात् चिरम् प्रेक्ष प्रकर्षेण सन्दीपितो हविर्भि अस्मानि नमसा स्तुत्या उपवाक्य 'उपगम्य वक्तव्यश्चेत्यर्थः' । स अय त्वं हे अग्ने ! न अस्मान् अनामीन् 'जाम्यनिरैकनाम, बालिशस्य वा समानजातीयस्य वा । (या ४.२०) अपुनरुक्तस्तुतीन्' उत वा अपि वा विनामीन् विद्यमानपुनरुक्तस्तुतीन्' विविधपुनरुक्तस्तुतीन्' वा । अथवा अनामीन् अविद्यमानबालिशस्तुतीन् उत वा विनामीन् विद्यमानबालिशस्तुतीन् विविधबालिशस्तुतीन् वा । अथवा अनामीन् तत्त्वतोऽन्वितयोः स्तुत्या अविद्यमानसमानजातीयस्तुतीन् उत वा विनामीन् विद्यमानसमानजातीयस्तुतीन् विविधसमानजातीय-स्तुतीन् वा । सर्वथाऽपि सुष्टुताः तु प्तुतीन् वेत्यर्थः । शर्धत शर्धितृन्' । 'श्रुधु उम्दने' । उन्दिदृत्तृन् स्तुतिभिर्द्विविभिश्च क्लेदयितृन् स्तोतृन् यष्टुश्रेत्यर्थः, अग्नि तिष्ठ ईप्सितमर्थं ददत् प्रति तिष्ठ अस्मदभिमुखो भवेत्यर्थः, हे वाध्यश्व ! वध्यश्वस्तुत' ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अयम् अग्नि वध्यश्वस्य शत्रुहा' चिरादारभ्य प्रकर्षेणेदो नमस्कारेण सह उपस्तोतव्यः । स त्वम् अस्माकम् अजातीन्'० अपि वा विविधान् ज्ञातीन् अग्नि तिष्ठ ईप्सित वाध्यश्व ! इति ॥ १२ ॥

'इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये विंशो वर्गः' ॥

[७०]

'सुमित्रो वाध्यश्व ऋषि । आग्नीसूक्तम् (= प्रथमाया इधम समिद्धोऽग्निर्वा देवता, द्वितीयस्या नराशांस, तृतीयस्या इळ, चतुर्थ्यां बर्हि, पञ्चम्या देवीह्वार, षष्ठ्या उपासानका, सप्तम्या देव्यौ होतारौ प्रचेतसौ, अष्टम्या तिस्रो देव्य सरस्वतीळाभारत्य, नवम्या त्वष्टा, दशम्या वनस्पति, एकादम्या स्वाहाकृतय) । त्रिष्टुप् छन्द' ॥

इमां मे अग्ने समिधं जुपस्वेळस्पदे प्रति हर्षा घृताचीम् ।

वर्ष्मन् पृथिव्याः सुदिनत्वे अह्वामूर्ध्वो भव सुक्रतो देवयुज्या ॥ १ ॥

इमाम् । मे । अग्ने । सुम् । इधम् । जुपस्व । इळ । पदे । प्रति । हर्ष । घृताचीम् ।

वर्ष्मन् । पृथिव्या । सुदिनत्वे । अह्वाम् । ऊर्ध्व । मन् । सुक्रतो इति सुक्रतो । देवयुज्या ॥ १ ॥

उद्गीथ० उत्तर सूक्तम् 'इमा मे अग्ने' इति एकादशमं आग्नीदेवत वाध्यश्व सुमित्रो ददन्त । इमाम् समिधम् म मम स्वमृताम् घृताचीम् घृतेन अद्वितां सद्गताम् आग्याम्यक्ताम् हे अग्ने ! जुपस्व सेवस्व भक्षयेत्यर्थः, इळ पदे पृथिव्या अवयवभूते स्थाने उत्तरवेद्यान्वे', स्थित इति शेषः । तदर्थं च 'प्रति हर्षं कामयस्व' । वर्ष्मन् वर्ष्मणि वृद्धतरे स्थाने महावेद्यान्वे च पृथिव्या अवयवभूते, स्थित इति शेषः, सुदिनत्वे शोभनदिनत्वे प्रधानयागदिवम इत्यर्थः,

१-१. 'गन्धोक्तारथे' मूको. २. 'कभुनिम् वि' अ ३. 'अयम् स्तुती' मूको. ४. 'स्तुती मूको. ५. 'तनोऽग्निववा' मूको. ६. 'अग्निन्' मूको ७. 'उन्दे' मूको. ८. 'स्तुति मूको ९. 'गुणा वि' अ. १०. 'शरी' वि' अ. ११ ११ नास्ति मूको १२ 'रे दे' मूको.

अहाम् गुणयागदियसानाम् ऊर्ध्वं भव ज्वरन्मूर्ध्वं. तिष्ठ हे सुकतो! सुकमन्त्र! सुप्रज्ञ! वा
देवयज्या देवयज्यायै देवयागार्थम् ॥ १ ॥

षेड्डट० इमाम् मे अग्ने! समिधम् सेवस्व इडाया. पदे उत्तरवेद्याम्. प्रतिकामयस्व सुचम्^१. पृथिव्याः
अन्विते देशे अहाम् सुदिनत्वाय ऊर्ध्वं भव सुप्रज्ञ! देवयागार्थमिति ॥ १ ॥

आ देवानामग्रयावेह यातु नराशंसो विश्वरूपेभिरथैः ।

ऋतस्य पथा नमसा मियेधो देवेभ्यो देवतमः सुसुदत् ॥ २ ॥

आ । देवानाम् । अग्रयाया । इह । यातु । नराशंस । विश्वरूपेभिः । अथैः ।

ऋतस्य । पथा । नमसा । मियेधः । देवेभ्यः । देवतमः । सुसुदत् ॥ २ ॥

उद्गीथ० देवानाम् अग्रयाया सर्वाथेष्वप्रतो याता^१ गन्ता इह यज्ञे आ यातु आगच्छतु नराशंस
यज्ञ अग्निर्वा विश्वरूपेभिः बहुरूपै अथैः ऋतस्य पथा यज्ञस्यागमनभार्गेण नमसा स्तुत्या,
स्तुतमान इति शेष, हविरत्वेन वा उपभोक्तव्यत्वेन हेतुना मियेधः मेधो यागाई ।
आगत्य च देवेभ्यः सुसुदत् सुष्टु सूदत् रक्षतु हवींषि ददातु इत्यर्थ, देवतमः देवस्थि
विद्वेत्त्वाद् अतिशयेन देवः ॥ २ ॥

षेड्डट० आ यातु देवानाम् अग्रगन्ता अस्मिन् यज्ञे नराशंस नानारूपै अथै^२ यज्ञस्य पथा हविर्नय
नयोग्येन । नमस्कारं कुर्वन्^३ सारभूतेभ्य देवेभ्यः देवतमः हविः प्रेरयतु ॥ २ ॥

शश्वत्तममीळते द्रुत्याय हविष्मन्तो मनुष्यासो अग्निम् ।

वर्हिष्ठैरथैः सुवृता रथेना देवान् वक्षि नि पदेह होता ॥ ३ ॥

शश्वत्तमम् । ईळते । द्रुत्याय । हविष्मन्त । मनुष्यासः । अग्निम् ।

वर्हिष्ठैः । अथैः । सुवृता । रथेन । आ । देवान् । वक्षि । नि । सद् । इह । होता ॥ ३ ॥

उद्गीथ० शश्वतमम् बहुवचनम् महानुभावमित्यर्थ, नित्यतम वा ईळते स्तुवन्ति अभ्यर्चयन्ते
वा द्रुत्याय द्रुतकर्मणे कर्त्तव्याय देवनिमन्त्रणाद्दानहविर्वहनलक्षणाय हविष्मन्तः उपकल्पित-
हविष्का मनुष्यास ऋत्विग्यजमाना स्वाम् अग्निम् । एतद् ज्ञात्वा वर्हिष्ठैः बोधूतमैः
अथैः सुवृता सुष्टु 'वर्हिष्ठा गन्त्रा' रथेन च, गत्वेति शेष, आ वक्षि आवह देवान् । आहूय च
नि सीद निषीद इह वैषाम् होता सन् ॥ ३ ॥

षेड्डट० अरयन्तं नित्यम् स्तुवन्ति द्रुत्याय हविष्मन्तः मनुष्या अग्निम् । स एवं बोधूतमैः अथैः
सुवर्तनेन च रथेन आ वह देवान्, निषीद चाग्र होता भवन्निति ॥ ३ ॥

१. 'वगाभ मूको.

२. अर्ध वि.

३. यन्ता मूको.

४. यज्ञैः अ.

५. कुर्व वि.

वि प्रथतां देवजुष्टं तिरश्चा दीर्घं द्राघ्मा सुरभि भूत्वस्मे ।

अहेळता मनसा देव वहिंरिन्द्रज्येष्ठां उशतो यक्षि देवान् ॥ ४ ॥

वि । प्रथताम् । देवऽजुष्टम् । तिरश्चा । दीर्घम् । द्राघ्मा । सुरभि । भूतु । अस्मे इति ।

अहेळता । मनसा । देव । वहिः । इन्द्रज्येष्ठान् । उशत । यक्षि । देवान् ॥ ४ ॥

उद्गीथ० अस्मे अस्माकम् वहिं. देवजुष्टम् देवसेवित देवप्रीत वा वि प्रथताम् विस्तीर्यताम् । कथम् ।

तिरश्चा तिरश्चीनम्^१ । दीर्घम् च द्राघ्मा दीर्घतरं च सुरभि आश्रयगन्धसुगन्ध च भूतु भवतु ।
उत्तरोऽर्धं प्रत्यक्षकृतत्वाद् भिन्नं वाक्यम् । अहेळता अकुप्यता मनसा, युक्त सदिति शेषः,
हे देव । वहिः । इन्द्रज्येष्ठान् उशतः याग कामयमानान् यक्षि यज्ञ देवान् ॥ ४ ॥

षेष्ट० वि प्रथताम् देवै सेवितम् तिरश्चीनम्, तथा दीर्घम् द्राघिन्ना युक्तम् सुरभि च भवत्वस्मानु
सुगन्ध^२ वहिं. । अकुप्यता मनसा हे देव ! वहिं ! इन्द्रप्रधानान्^३ कामयमानान् यज्ञं^४
देवान् ॥ ४ ॥

दिवो वा सानुं स्पृशता वरीयः पृथिव्या वा मात्रया वि श्रयध्वम् ।

उशतीदीरो महिना महद्भिर्देवै रथं रथयुधौरयध्वम् ॥ ५ ॥

दिवः । वा । सानुं । स्पृशत । वरीयः । पृथिव्या^(१) । वा । मात्रया । वि । श्रयध्वम् ।

उशतीः । द्वारः । महिना । महत्ऽभि । देवम् । रथम् । रथऽयु । धारयध्वम् ॥ ५ ॥

उद्गीथ० पृथिव्या वा मात्रया वि श्रयध्वम्, दिवः वा शुलोक्तस्य च मानु वरीयः. वरतरम्^१
उच्छ्रिततरम् इत्यर्थं, स्पृशत यूयम् उच्छ्रितरथेन । पृथिव्या वा मात्रया^२ । इत्यभूतलक्षणे
श्रुतीवैषा । पृथिव्या परिमाणभूतया बोधलक्षिता^३ सत्यो^४ यूय विधयध्व विनिष्टा विस्तीर्णा
भवतेत्यर्थं । दिवः. उच्छ्रयेण उच्छ्रिता. पृथिव्या विस्तारेण विस्तीर्यं चानन्तरम् उशती
देवम् रथम् रथितार देवान् प्रति गन्तार यज्ञम् रथयु । वचनस्वरथय कायं । रथयध्व रथेष्ठा
पञ्चामा. सत्यो यूयम् धारयध्वम् निर्वर्तयतेत्यर्थं ॥ ५ ॥

षेष्ट० दिव च समुच्छ्रित देशम् स्पृशत उरुतरम् । पृथिव्याः च यावती मात्रा तावत्या^५
मात्रया विस्त्रुता भवत । कामयमाना हे द्वार ! महिना महद्भिर्देवैः अधिष्ठितम् देवम् रथम्
रथकामा धारयध्वम् । धाम्दमो वचनस्वरथय ॥ ५ ॥

॥ इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये षड्विंशो वर्गः ॥

१. "रथयध्वं वि" अ. । २. "वा २ दि" । ३. "रथयध्वं वि" । ४. "वा ३ दि" ।
५. गु. धीव १, ११०० j. ६. "रथयध्वं वि" । ७. "वा ३ दि" । ८. "वा ३ दि" । ९. "वा ३ दि" ।
१०. "वा ३ दि" । ११-१३. "वा ३ दि" ।

देवी दिवो दुहितरा सुशिल्पे उपासानक्ता सदतां नि योनौ ।

आ वा देवास उशती उशन्त उरौ सीदन्तु सुभगे उपस्थे ॥ ६ ॥

देवी इति । दिवः । दुहितरा । सुशिल्पे इति सुशिल्पे । उपसानक्ता । सदताम् । नि । योनौ ।

आ । वाम् । देवास । उशती इति । उशन्तः । उरौ । सीदन्तु । सुभगे इति सुभगे । उपस्थे ॥

उद्गीथ० देवां देव्यौ दिवि जायमानत्वात् दिवः दुहितरा दुहितरौ सुशिल्पे सुकर्माणौ उपसानक्ता उपोराग्यौ भवत्यौ नि सदताम् निधीदताम् योनौ वेदित्स्थाने । निपण्णे सत्यौ वा युवाम् उशती । देवान् कामयमाने ! सुभगे ! देवामः देवाः उशन्तः प्रतिकामयन्तः उरौ विस्तीर्णे सीदन्तु उपविशन्तु उपस्थे युवयोः समीपस्थाने^१ वेद्यारथे ॥ ६ ॥

षेडूट० देवां दिवः दुहितरौ सुरूपे नक्तोपसौ निधीदताम् स्थाने^१ । आ सीदन्तु युवयोः देवाः हे^२ कामयमाने ! कामयमानाः विस्तीर्णे स्थाने^३ हे सुभगे ! इति ॥ ६ ॥

ऊर्ध्वो प्रावां बृहदग्निः समिद्धः प्रिया धामान्यदितेरुपस्थे ।

पुरोहितावृत्विजा यज्ञे अस्मिन् विदुष्टरा द्रविणमा यजेथाम् ॥ ७ ॥

ऊर्ध्वः । प्रावां । बृहत् । अग्निः । समिद्धः । प्रिया । धामानि । अदितेः । उपस्थे ।

पुरःसहितौ । ऋत्विजा । यज्ञे । अस्मिन् । विदुःऽनरा । द्रविणम् । आ । यजेथाम् ॥ ७ ॥

उद्गीथ० ऊर्ध्वः उधतः सोमाभिववाय प्रावा बृहत् महत् सुन्द्रित्वर्थः, अग्निः च कर्माणम् ममिद्धः सन्दीप्तः । किं प्रति ममिद्धः । उच्यते— प्रिया प्रियाणि अग्नेरिष्टानि, आहवनीयादिस्थानानि अदितेः वेदित्स्थानायाः पृथिव्याः उपस्थे समीपस्थाने उपरि स्थितानि, प्रतीतिनेयः । वेदिस्थेषु आहवनीयादिस्थानेषु त्रिषु समिद्ध इत्यर्थः । एतद् ज्ञात्वा हे पुरोहिती (!) देवानां यज्ञमानानां च ऋत्विजा ! च देव्यौ ! होतारो ! अग्निवायु ! यज्ञे अस्मिन्, आगतयेति नेयः, हे विदुष्टरा (!) विदुत्तरो (!) स्वस्थाधिकारस्य उद्युक्ततायां जगतारो (!) द्रविणम् धनम् आ यजेथाम् मयां दया दत्तम् अस्मभ्यम् ॥ ७ ॥

षेडूट० ऊर्ध्वः प्रावा भवति अभिववाय, बृहत् अग्निः च ममिद्धः, प्रियाणि च धारकाणि यज्ञपुत्राणि अदितेः उपस्थे ममिष्टानि । तदानीम् पुरोहिती हे ऋत्विजा ! देव्यौ होतारो ! अस्मिन् यज्ञे प्राज्ञगमौ धनम् आ प्रयच्छन्तम् ॥ ७ ॥

निसां देवीर्बृहिरिदं वरीयु आ मीदत चक्रुमा वाः म्योनम् ।

मनुष्ययज्ञं सुधिता हवीर्षीळा देवी घृतपदी जुषन्त ॥ ८ ॥

१. मन्वी मूको.

२. ममभ्यमेति विं अ.

३. नास्ति विं अ.

४. नास्ति विं.

५. ५. मन्वी विं. ६. देवा विं; देव्यौ विं अ. ७. उपवायः विं अ. ८. ८. मन्वी विं; मन्वी विं; मन्वी विं. ९. मन्वी विं; मन्वी विं.

तिस्रं । देवी । बर्हि । इदम् । वरीय । आ । सीदत् । चक्रम् । वृ । स्थोनम् ।
मनुष्यत् । यज्ञम् । सुसर्धिता । हवीषि । इळा । देवी । घृतसर्पदा । जुपन्त ॥ ८ ॥

उद्गीथ० तिस्र देवी । हे तिस्रो देव्य । बर्हि इदम् वेदिस्तरणलक्षणम् वरीय वरतरम्
उत्तर वा चक्रम् कृतवन्त वयं प्रस्तारितवन्त इत्यर्थं, व युष्माकम् स्थोनम् सुखम्,
आसनायेति शेष । एतद् ज्ञात्वा आ सीदत मनुष्यत् यज्ञम् आह यज्ञेन सह सम्बन्ध कार्य ।
तच्छ्रुतेश्च तद्योग्यक्रियाशब्दाभ्याहारः कार्य । यज्ञमागत्य सीदत उपविशत । कथम् । मनुष्यत्
मनुष्यवत् । उपविश्य च सुधिता सुहितानि सुस्थापितानि हविर्धानादिषु हवीषि इळा च
पृथिवीस्थाना देवी दीप्ता भारती च पृथ्व्या उदरस्थानाऽन्तरिक्षस्थाना सरस्वती च
जुपन्त सेवन्ताम् भक्षयन्तु भवत्य ॥ ८ ॥

षेङ्कट० तिस्र देव्य । बर्हि इदम् उत्तरम् आ सीदत । कृतवन्त युष्माकम् विस्तीर्णम् इद मनोरिव
यज्ञम् । सुहितानि च हवीषि इळा सरस्वती भारती च सेवन्ताम् ॥ ८ ॥

देवं त्वष्टर्यद्वं चारुत्वमानुष्यदङ्गिरसामभवं सचाभूः ।

स देवानां पाथ उप प्र विद्वानुशन् यक्षि द्रविणोदः सुरतः ॥ ९ ॥

देवं । त्वष्ट । यत् । ह । चारुत्वम् । आनत् । यत् । अङ्गिरसाम् । अभव । सचाभू ।
स । देवानाम् । पाथ । उप । प्र । विद्वान् । उशन् । यक्षि । द्रविणोदः । सुरतः ॥ ९ ॥

उद्गीथ० हे देव । त्वष्ट । अग्ने । यत् विभक्ते लुगत्र द्रष्टव्य । ह इति पदपुरण । य
चारुवम् आ-ट प्राप्तवानसि निसर्गत एव यत् प्रजापते सकाशात् लब्धवानसि इत्यर्थं ।
यत् यश्च त्वम् अङ्गिरसाम् ऋषीणाम् अभव भूतवानसि सचाभू उत्पत्तिकारणत्वेन सहभविता ।
उक्तं च 'अङ्गारेष्वङ्गिरा' (या ३, १७) इति । यश्च त्वम् सुरज शोभनघन । स त्वं
हे द्रविणोद । द्रविणस बलस्य 'घनस्य वा' दात । देवानाम् अर्थाय पाथ हविरन्नम् विद्वान्
उप प्र यक्षि उपगम्य प्रकर्षेण देहि ॥ ९ ॥

षेङ्कट० देव । त्वष्ट । 'यत् त्वम्' चारुवम् प्राप्तवानसि, यत् च अङ्गिरसाम् अस्माकम् अभव
सहभावी सहाय, स त्वम् देवानाम् अन्नम् प्रकर्षेण जानन् उप यज्ञ कामयमान हे घनस्य
दात । 'सुघन' इति ॥ ९ ॥

वनस्पते रशुनया निपूया देवानां पाथ उप वक्षि विद्वान् ।

स्पदाति देवः कृण्वद्भुवीष्यवन्तां द्यावापृथिवी हवं मे ॥ १० ॥

१. उशकदानां मूको. २. 'वन् वि' अ'. ३३. 'नसा मूको ४-४ नास्ति वि' अ'.
५. लवङ्गावी वि' अ', सभावी वि. ६. दाता वि'. ७७. 'नस्यम् मूको

वनस्पते । रुशनया । निऽयूयं । 'देवानाम् । पाथे । उपे । वक्षि । विद्वान्' ।
स्वदाति । देव । कृणवत् । हवीषि । अरताम् । चावापृथिवी इति । हवम् ॥ मे ॥ १० ॥

उद्गीथ० 'हे वनस्पते । वनस्पतिविकार' यूप ! रशनया रज्या नियूय बद्ध्वा पाथ अन्नम् देवानाम्
इन्द्रादीनाम् उप वक्षि उपवह प्रापय^१ विद्वान् अस्मद्भक्ता सेवाधिकार वा 'जानन् अन्नानि
कामयमानाश्च' देवान् यष्टुम् अस्मद्भक्ता वा । यत स्वदाति आस्वादयति परया प्रीत्या
भक्षयति सर्वः देव, कृणवत् कृतवाश्च देवाथं यजमान हवीषि । अवनाम् गच्छता च
तवानुज्ञया दृणुता^२ चेत्यथ, चावापृथिव्यौ हवम् आह्वानम् मे मम स्वभूतम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० वनस्पते । रशनया नियूय बद्ध्वा देवानाम् अन्नम् उप वह विद्वान् । स्वादयति च देव
कृणोति हवीषि वनस्पति । अवनाम् चावापृथिव्यौ^३ च हवम् मे इति ॥ १० ॥

आग्नें वह वरुणमिष्टये न इन्द्रं दिवो मरुतो अन्तरिक्षात् ।

सीदन्तु वहिर्विश्व आ यजत्राः स्वाहा देवा अमृता मादयन्ताम् ॥ ११ ॥

आ । अग्ने । वह । वरुणम् । इष्टये । न । इन्द्रम् । दिव । मरुत । अन्तरिक्षात् ।

सीदन्तु । वहि । विश्वे । आ । यजत्रा । स्वाहा । देवा । अमृता । मादयन्ताम् ॥ ११ ॥

उद्गीथ० हे अग्ने । आ वह वरुणम् इष्टये यागाय न अस्माकम्, इन्द्रम् च दिव^४ । तथा
मरुत च अन्तरिक्षात् आवह । आहूताश्च सन्त आ सीदन्तु प्रागच्छन्तु वहिं वेदित्करण
प्रत्युपविष्टा^५ विश्वे सर्वे यजत्रा यष्टव्या । आसद्य च स्वाहा स्वाहाकृतव उत्तमप्रयानदेवा^६
अमृता अमरणघमांश्च मादयन्ताम् हविषा ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आ वह अग्ने ! 'वरुणम् यागाय अस्माकम्', इन्द्रम् च दिव, मरुत च अन्तरिक्षात् । आ
सीदन्तु वहिं विश्वे देवा । स्वाहाकारेण देवा अमृता मादयन्ताम् इति ॥ ११ ॥

^१इति अष्टमाष्टक द्वितीयाध्याये द्वाविंशो वर्गः ॥

[७१]

^१वृहस्पतिरादित्स ऋषि । ज्ञान देवता । त्रिष्टुप् छन्द, नवमी जगती^{१०} ।

वृहस्पते प्रथमं वाचो अग्रं यत् प्रैरत नामधेयं दर्शनाः ।

यदेपां श्रेष्ठं यदरिप्रमार्गीत् प्रेणा तदेपां निहितं गुहाविः ॥ १ ॥

१-१ एप निगम या (६, ७) द्व २२ नासि मूको, पूर्व सायणानुमार्गीत् द्व.
१-२. ज्ञानप्रान् कामयमानन्दव वि^१, ज्ञानप्रकामयमानव वि^२ अ. ४ दृणुतां मूको. ५. 'विन्वा वि' अ.
१ दिवोऽवरव वि^३ अ; 'विो वीरव वि^४ ७. प्रत्युपेष्टे वि^५ अ. ८ 'अदा मूको ९-९ वरुणादनाम'
वि^६ अ; वरुणादोम वग्मा^७ वि^७. १०-१०. नासि मूको

बृहस्पते । प्रथमम् । वाच । अग्रम् । यत् । प्र । ऐरंत । नामधेयम् । दधाना ।
यत् । एषाम् । श्रेष्ठम् । यत् । अरिप्रम् । आसीत् । प्रेणा । तत् । एषाम् । निःसहितम् । गुहा । आनि ॥

उद्गीथ० उत्तर सूक्तम् 'बृहस्पते प्रथमम्' इत्येकादशचं ज्ञानरतावक बृहस्पतिराङ्गिरसो ददर्श । उक्त च
देवतानुक्रमण्यम् 'तज्ज्ञानमभितुष्टाव सूक्तेनाथ बृहस्पति' (वृदे ७, १०९) इति । बृहस्पति '
शरीरात्मना' स्थित्वाऽन्तरात्मानम् आमन्त्रयते मन्त्ररङ्क — बृहस्पते ! मदीयाऽन्तरात्मान् प्रथमम्
मुरय प्रधानम् अर्थज्ञानम् वाच^१ ऋग्यजुसामादिलक्षणाया अर्थज्ञानशून्याया सकाशात् ।
यच्च अग्रम् अग्रशब्दोऽत्र आदवचन । आदिभूतं च 'वाच प्रवृत्तौ' निमित्तभूतं चेत्यर्थः ।
यत् च प्र एरंत प्रेरयन्ति शब्दोच्चारणकाले येन सहोच्चारयन्ति ब्राह्मणादयः पुरुषा शब्दार्थ-
ज्ञानयोः नित्यसम्बन्धत्वात् नामधेयम् ऋग्यजुस्सामादिलक्षण नाम दधाना स्वमुखे मनसि
वा धारयन्त, उच्चारयन्त इत्यर्थः । यत् च एषाम् नाम्ना सकाशात् श्रेष्ठम् अतिशयेन
प्रशस्यम् । यत् च अरिप्रम् आसीत् अपाप सदा भवति पापापनोदमित्यर्थः^२ । उक्तं च
भगवता वासुदेवेन — 'नहि ज्ञानं सदृशं पवित्रमिह विद्यते' (गी ४, ३८) इति । प्रेणा
प्रेम्णाऽतिप्रियत्वेन हेतुना तत् कार्यकारणस्वरूपज्ञानम् एषाम् नाम्ना सम्बन्धिनि गुहा गूढे सवृत्ते
मध्यदेशे निहितम् अभिधेयत्वेन भवस्थापितम्, कारणरत्मना आनि प्रकाशितं भवतु इति शेषः ।
उक्तविशेषणविशिष्ट कार्यकारणविषय^३ सम्यग्ज्ञानं तत्रोत्पद्यताम् इत्यर्थः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'बृहस्पतिर्ज्ञानं तुष्टाव' (ऋअ २, १०, ७१) । हे बृहस्पते ! प्रथमम् वाच अग्रम् यत्
अग्नी प्रेरितवन्त नामधेयम् पदार्थेषु निदधाना बाला । तेषां हि वचनं वाच अग्रं भवति, चां
ते यावज्जीव वदिष्यन्ति^४ तततातेत्यादिकमिरयुक्तम्^५ । तथा एषाम् इदानीम् यत् श्रेष्ठम् यत् च
अपाप वेदार्थज्ञानम् आसीत्, प्रेम्णा तत् ज्ञानम् एषाम् गुहायाम् निहितम् आविर्-भवति
सरस्वती अम्ब्याते प्रेम्णा स्वार्थं प्रकाशयतीति । बृहस्पतिर्बालान् विदितवेदार्थान् दृष्ट्वा
विस्मयते इति ॥ १ ॥

सक्तुमित्रं तितउना पुनन्तो यत्र धीरा मनसा वाचमक्रेत ।

अत्रा सखायः सुख्यानि जानते भद्रैर्षां लक्ष्मीर्निहिताधि वाचि ॥ २ ॥^६

सक्तुमऽइव । तितउना । पुनन्तं । यत्र । धीरा । मनसा । वाचम् । अक्रेत ।

अत्र । सखाय । सुख्यानि । जानते । भद्रा । एषाम् । लक्ष्मी । निःसहिता । अधि । वाचि ॥ २ ॥

उद्गीथ० सक्तुम् इव यथा सक्तु सत्तुपम् तितउना परिपवनेन चालनकेन पुनन्त शोधयन्त केचित्
निस्तुप ससारं^७ कुर्वन्ति, एवम् यत्र समाने यश्च वा धीरा प्रज्ञावन्त पण्डिता मनमा
शास्त्रसंस्कृतया बुद्ध्या चालनकस्थानीयया ऋग्यजुस्सामादिलक्षणाम् अर्थापरिज्ञाननुपप्रच्छन्ता^८

१. ०स्ते मूको. २ शरीररत्मना मूको. ३ नाहित मूको. ४ वाच आशुतो विं; वायो
वृ शशतो विं अ. ५ पापनोदं मूको ६. कार्यकरणं मूको ७. वदन्ति अ. ८ तत्र तत्रने अ.
९. एष निगम वा. (४ १०) द १०. ससां विं अ ११. "द्रापाविष्ठा" विं; "द्रापा" विं अ.

सतुपसकुस्थानीयाम् वाचम् व्याख्यानकाले बोधयन्त अर्थापरिज्ञानतुपम् अपनयन्त अन्त
 अकृपत कुर्वन्ति । निम् । सामर्थ्याद् वागर्थज्ञान ससारसवतुस्थानीयम् । अत्र तत्र समाजे यज्ञे वा
 सराय समानख्याना तुल्यदर्शना समानशास्त्रपरिनिहितज्ञाना यच्छास्त्र व्याख्यायते तदैव
 शास्त्र्य अर्धत सम्यग् ज्ञातार इत्यर्थं, सख्यानि जानते स खपु समानख्यानेषु मुख्यदर्शनेषु
 व्याख्यातृषु भवानि ज्ञानानि जानन्ति, यत भद्रा कल्याणी' एषाम् लक्ष्मी. श्रीः कार्यकारण
 स्वरूपपरिज्ञानलक्षणा^१ निहिता स्थापिता अधि उपरि वाचि वाच ॥ २ ॥

वेङ्कट० सक्तम् इव दुर्धर्षं शूर्पेण पुनन्त यत्र धीमन्त मनसा प्रज्ञायुक्तेन वाचम् अक्षतम् भावि
 ष्कुर्वन्ति प्रकृतित प्रत्ययतश्च । अत्र काल वाचा बद्धसख्या तस्या वाच सख्यानि जानन्ति
 वाक्प्रयुक्तान् अभ्युदयान् लभन्ते । कल्याणी च लक्ष्मी एषाम् वाचि निहिता, यां पद्या-
 मोऽर्थज्ञाना^२ वाचीति ॥ २ ॥

यज्ञेन वाचः पदवीयमायन् तामन्वविन्दन्नृषिषु प्रविष्टाम् ।

तामामृत्या व्यदधुः पुरुत्रा तां सप्त रेभा अभि सं नवन्ते ॥ ३ ॥

यज्ञेनं । वाच । पदवीयम् । आयन् । ताम् । अन्तु । अविन्दन् । ऋषिषु । प्रविष्टाम् ।
 ताम् । आऽमृत्यं । वि । अदधु । पुरुऽत्रा । ताम् । सप्त । रेभा । अभि । सम् । नवन्ते ॥३॥

उद्गीथ० यज्ञेन हेतुना ज्ञानार्थं वाचा ऋग्यजुस्सामादिलक्षणया यज्ञ कर्त्तव्य इत्यनेन कारणे
 नेत्यर्थः वाच ऋग्यजुस्सामादिलक्षणाया अर्थापरिज्ञानने ष्टष्टकल्याया^१ पदवीयम् पदगतिम्
 आयन् अनुगतवन्तो मनुष्या अधिहृता । अनुगम्य च ताम् वाचम् ऋषिभि विशाताथाम् अनु
 अविन्दन् अन्वेषमाणा लब्धवन्त ऋषिषु मन्त्ररक्षु वसिष्ठादिषु प्रविष्टाम् अवन्थितामित्यर्थं ।
 लब्ध्वा च ऋषय तदर्थं श्रुत्वा ताम् विशाताथां वाचम् आभूय आह्वय वि अदधुः
 निहितवन्त पुरुत्रा बहुषु यज्ञेषु । ताम् वाच विशाताथाम् मत्त कर्मानुष्ठानाय यज्ञ सदा
 सर्वणशीला^२ रेभाः^३ स्तोतार यज्ञमानादय अभि सम् नव ते आभिसुरख्येन सस्तुवन्ति
 तथा^४ विशाताथंया कर्म कुर्वन्तीत्यर्थं । एव च "विशाताथांवा वाच." स्तुतिद्वारेण
 विज्ञानमव म्पद्यते ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यज्ञम् कुर्वाणा धीरा वाचाः पदवीयम् आयन् । पदन घातम्य पन्था पदवीय । मार्गम्
 अन्वायन । ताम् च अनु अविन्दन् ऋषिषु प्रविष्टाम् । ताम् आमृत्यं^५ बहुषु देवेषु वि अदधुः
 अत्यापयामासु मर्वाग्मनुष्यान् । ताम् सप्त छन्दामि अभि तम् गच्छन्ति । रेभा पक्षिण ।
 पक्षिन्पामि^६ हि छन्दांमि इति ॥ ३ ॥

१. कल्याणी मूको २. वादीर(प) मूको ३. या (४, ०) इन्द्रभाष्ये ४. "ज्ञाने वि".
 ५. "नव" मूको ६. "विज्ञानो ह" मूको ७. गणपतीन् मूको ८. भो मूको ९. या मूको
 १०-१०. "तापंया वि"; "दधं वा वि" अ ११. आह व वि. १२. "दा वि".

उत त्वः पश्यन् न ददर्श वाचमुत त्वः शृण्वन् न शृणोत्येनाम् ।
उतो त्वस्मै तन्वम् वि संसे जायेव पत्ये उशती सुवासाः ॥ ४ ॥

उत । त्व । पश्यन् । न । ददर्श । वाचम् । उत । त्व । शृण्वन् । न । शृणोति । एनाम् ।
उतो इति । त्वस्मै । तन्वम् । वि । संसे । जायाऽर्ध्व । पत्ये । उशती । सुवासाः ॥ ४ ॥

उद्गीथ० उत त्व. अप्येक. अविज्ञातवागर्थः पश्यन् मनसा पर्यालोचयन्नपित्पर्थः, न ददर्श दर्शनं फलाभावाद् न पश्यति वाचम् ऋग्यजुस्सामादिलक्षणम् । उत त्व. अप्येक. अविज्ञात-वागर्थं एव तु शृण्वन् सुश्रुतेनेच्छार्थमाणा वाचं शृण्वन्नपि श्रवणफलाभावात् न शृणोति एनाम् वाचम् । उतो त्वस्मै अप्येकस्मै विज्ञातवागर्थाय तन्वम् शरीर सबाह्याभ्यन्तरम्^१ वि संसे सत्तेः गत्यर्थस्य अन्तर्णीतप्यर्थस्येदं^२ रूपम् । विगमयति उद्वटयति विदर्शयति प्रकाशयति वा । कथम् । जाया इव पत्ये उशती सुवासा. यथा जाया भार्या उशती सम्भोगम् अपत्यं^३ भर्तारं च कामयमाना सुवासा शोभनवासा^४ ऋतुकाले^५ चतुर्थेऽङ्गुलि निर्णिक्तवस्त्रा सती सम्भोगकाले^६ भर्त्रे स्वशरीर सबाह्याभ्यन्तर दर्शयति, एवम् । एवम् अर्थज्ञप्रशसाद्वारेण अर्थज्ञान प्रशस्यते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यास्क (१, ९९)— 'अप्येक पश्यन् न पश्यति वाचम् । अपि च शृण्वन् न शृणोत्येनाम् । इत्यविद्वांसमाहार्थम् । अप्येकस्मै तन्व विस्रस इति स्वमात्मानं विवृणुते । ज्ञान प्रकाशनमर्थसाह अनया वाचा उपमोत्तमया वाचा । जायेव पत्ये कामयमाना सुवासा ऋतुकालेषु यथा स एनां पश्यति स शृणोति । इत्यर्थज्ञप्रशसा' इति ॥ ४ ॥

उत त्वं सख्ये स्थिरपीतमाहुर्नैनं हिन्वन्त्यपि वार्जिनेषु ।
अधेन्वा चरति माययैप वाचं शुश्रुवां अफुलामपुष्पाम् ॥ ५ ॥

उत । त्वम् । सख्ये । स्थिरऽपीतम् । आहु । न । एनम् । हिन्वन्ति । अपि । वार्जिनेषु ।
अधेन्वा । चरति । मायया । एष । वाचम् । शुश्रुवान् । अफुलाम् । अपुष्पाम् ॥ ५ ॥

उद्गीथ० उत त्वम् अप्येकं विज्ञातवागभिधेयार्थम् सख्ये वाचा सह सखिभावे स्थिरपीतम् आहु । यो यत् पिवति स तत् प्राप्नोति इति वा अनेन^१ प्राप्तिलक्ष्यते । दृढप्राप्तं ददन्ति ऋषयो ब्राह्मणा वा विद्वांस । यो वागभिधेयमर्थं जानाति स वाचं निर्देवीति^२ । तेन 'या या देवता निराह, तरयास्तस्या ताद्वाच्यमनुभवति' (या १३, ०३) इत्यागमाद् वाचस्ताद्वाच्यमप्ययं^३ प्राप्नोतीत्येवमाहु रित्यर्थः । अथवा वागभिधेयदेवैस्सह सख्ये स्थिरपीतमाहु वागभिधेयार्थज्ञम् । अथवा वाक्सख्ये वाचा क्रियमाणं सखिकर्मणि विद्वत्सखिसहकथनलक्षणे स्थिरपीत स्थिरज्ञान परिनिष्ठितविद्यमाहु प्रशसन्ति विद्वांस । अथवा अप्येक वाक्सख्ये वाचं ऋग्यजुस्सामादि-

१ यवाद्या वि^१; बाधा वि^२ अ २. 'न्तार्हित्यं वि'. ३. अप्यपत्य वि^३. ४-४. नास्ति वि^४.
५ अनेना मूको ६. निमवीदि मूको. ७. 'मप्यमपत्यं मूको.

लक्षणाया समन्विति सत्प्रिकर्मणि समानख्यानैः समानदर्शनैः तुल्यज्ञानैः व्याख्यातृभिः क्रियमाणे व्याख्यानकर्मणि स्थिरपीत सुगृहीतज्ञानमाहुः प्रशंसन्ति विद्वांसः, नेतर ग्रन्थमात्रा-
 च्येतात् चतुर्वेदिनमपि । अथवा अन्येक देवसख्ये सखिकर्मणि सखिभिः^१ समानरयानैः
 ऋत्विगयजमानैः^२ क्रियमाणे यज्ञकर्मणि स्थिरज्ञानम् आपत्स्वपि प्रायश्चित्तनिमित्तासु अमूढम्
 नित्यमैमित्तिककर्मणि विधिज्ञैः^३ वागर्थज्ञ प्रशंसन्ति नेतरं ग्रन्थमात्राध्यायिन चतुर्वेदमपि ।
 न अपि न च एनम् वागर्थज्ञम् हिन्वन्ति 'हि गतौ' । अनुगच्छन्ति प्राप्नुवन्ति अतिदारते
 वानिनेषु वाग् इना इँश्वरा अभिधानरत्नेन येषामर्याताम् अभिधेयानां^४ तेषां वाजिना तेषु
 वाजिनेषु, वाजिनेषु वागज्ञेषु^५ अर्थेषु । एवमिष ज्ञानप्रशंसा । परार्थज्ञाननिन्दा^६ । अध्वन्वा
 अध्वेनुत्थानीयया कामानाम् अदोग्ध्या वाचा मायया मायामरुया अर्थपरिज्ञानरहितत्वाद्
 वाक्प्रतिरूपया सह उपलक्षितो वा चरति प्रवर्तते 'पठनगवांश्च । एष^७ वाचम् शुभ्रवान्
 उपाध्यायेन^८ निगद्यमानाम्^९ श्रुत्वा चाधीतवानित्यर्थः । कीदृशीम् । अफलाम् फलरहिताम्
 अपुष्पाम् पुष्परहिता च । किं तत् वाच फल पुष्प च । अर्थो वाच फल पुष्प च ।
 अर्थज्ञानरहिताम् इत्यर्थः । अथवा याज्ञदैवते पुष्पफले उच्येते । दैवताध्यायते वा । यथा
 हि पूर्वं पुष्प भवति पश्चाद् फलम्, एवम् याज्ञ दैवते ज्ञायते पश्चाद् दैवतम्, दैवत^{१०} वा
 पूर्वं ज्ञायते पश्चाद् अध्यात्मम् । यथा च पुष्पफले हेतुहेतुमद्भूते एव याज्ञदैवते देवताध्यायते
 वा हेतुहेतुमद्भूते^{११} । अतस्ते^{१२} अत्र पुष्पफले उच्येते । तद्रहितामित्यर्थः । अथवा पुष्प
 फलस्थानीयदृष्टादृष्टफलरहिताम् । अथवा नन् ईपदर्थे । ग्रन्थाध्ययनधारणमात्रेण जनितेपद्दृष्टा-
 दृष्टफला वा इत्यर्थः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अपि एकम् वाक्सख्ये स्थिरपीतम् आहुः । यस्य स्थिर 'हृदये पीत'^१ मधु स स्थिरपीत,
 न च एनम् हि वन्ति विज्ञातार्थम् वाग्ज्ञेषु बलवत्स्वपि अर्थध्विति यास्क (तु. या १, २०) ।
 यद्वा सारमूलेषु निरुपणीयेष्वर्थेषु ज्ञेयं बहिष्कृतं भवति । अध्वन्वा चरति मायया एष यथा
 वन्धा पीना गौः क्रिमिय द्रोणञ्चेति मायामुत्पादयन्ती चरति, एव पाठ प्रद्युम्नाश्वरति ।
 यथा वा 'वन्धो वृद्धोऽनुवौ'^२ सहननोपेत पुष्प्यतीति फल्तीति च बुद्धिमुत्पादयन्तिष्ठति, तथा च
 चरतित्याह — वाचम् शुभ्रवान् अफलाम् अपुष्पाम् इति । अर्थं वाच पुष्पफलमाह ॥ ५ ॥

^१ इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये त्रयोविंशो वगं ॥

यस्मिन्त्वानं सच्चिदिदं मखायं न तस्यं चाच्यपिं भ्रागो अस्ति ।
 यदीं श्रृणोन्त्यलकं श्रृणोति नहि प्रुवेदं सुकृतस्य पन्थाम् ॥ ६ ॥

१. नास्ति विं. २. 'मयात्परि' विं, 'नम्याया ऋति' विं अ ३. विविकं विं; विविक्तं विं अ.
 ४. नास्ति विं. ५. वा माययु विं अ, वागर्थेषु विं. ६. परार्थज्ञानं मूको. ७-८. परने गं विं,
 परार्थज्ञानं विं अ ८. उपाध्याये विं अ; उपाध्यायो विं. ९. निगद्यान् विं अ. १०. नास्ति मूको.
 ११. 'ते मूय विं. १२. भागं मूको. १३-१३. 'दयी' विं. १४-१४. 'नमोत्' विं अं,
 १५-१५. नास्ति मूको.

य. । तित्याज । सच्चिद्विदम् । सखायम् । न । तस्य । वाचि । अपि । भाग । अस्ति ।
यत् । ईम् । शृणोति । अलकम् । शृणोति । नहि । प्रजेद । सुकृतस्य । पन्थाम् ॥ ६ ॥

उद्गीथ० य^१ ग्रन्थमात्राध्यायी सः तित्याज परित्यजति वाच अर्थम् गुरुमुखात् शृणोतीत्यर्थ ।
कीदृशे वागर्थम् । सच्चिद्विदम् 'यच्च सेवयाम्' । 'सचिः सवा, तथा^२ सच्या^३ 'गुरुसेवया
वेदितव्य^४ ज्ञातव्यम्', पुन पुन श्रवणलक्षणया वा सेवया ज्ञातव्यम् सखायम् वाचः' सखिभूतम्
साहचर्यात्, तस्य ग्रन्थमात्राध्यायिन अविज्ञातवागभिधेयार्थस्य वाचि ऋग्यजुस्सामादिलक्षणाया
महता यत्नेन अधीताया धारिताया च सत्यामपि भाग अपि^५ न अस्ति फणीशोऽपि
न शिष्ये । यत् यदपि ईम् एना स्वमुखेन परमुखेन बोधार्थमाणाम् शृणोति तदपि अलकम्
न कृत्सित वाऽपर्याप्तम् अलीक वा शृणोति मायामयत्वात् तस्या अविज्ञातार्थाया^६ वाच । न हि
न च प्रवेद प्रचानाति सुकृतस्य पुण्यस्य कर्मण पन्थाम् पन्थानम् मार्गं स्वर्गादिगति
वा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० य परित्यजति सखिविदम् सखायम् वेदम्, न तस्य सर्वस्याम् अपि वाचि लौकिकया
भजनीय कश्चिदर्थ अस्ति । यत् अयम् वेदव्यतिरिक्तम् शृणोति तद् अलीकम् शृणोति । नहि
प्रवेत्ति तेन सुकृतस्य पन्थानमिति । 'त योऽनूत्सृजत्यभागा वाचि भवत्यभागे नाके' (तैआ २,
१५,१) इत्यादिकमध्वर्युभ्य श्रोतव्यमिति ॥ ६ ॥

अक्षध्वन्तः कर्णवन्तः सरसो मनोजवेष्वसमा बभूवुः ।

आदघ्नास उपकृक्षास उ त्वे हृदा इव स्यात्वा उ त्वे ददृशे ॥ ७ ॥

अक्षध्वन्त । कर्णवन्त । सखाय । मनुऽजवेषु । असमा । बभूवु ।

आदघ्नास । उपकृक्षास । ऊ इति । त्वे । हृदा इव । स्यात्वा । ऊँ इति । त्वे । ददृशे ॥ ७ ॥

उद्गीथ० अक्षध्वन्त अक्षिमन्त कर्णवन्त सखाय समानरूपानाश्च सन्त तुल्येषु बाह्येषु इन्द्रिय-
वर्गेषु सत्सु तुल्येषु च वेदार्थव्याकरणादिज्ञानेषु च सत्सु इत्यर्थः, मनोवेषु मनोगम्येषु
सूक्ष्मेष्वर्थेषु असमा अनुल्या बभूवु भवन्ति मनुष्या । किमिव । हृदा इव यथा हृदाः
आदघ्नास स्वशब्दलोपोऽत्र दृष्टव्य । आत्यदघ्ना मुरप्रभाणा उपकृक्षास कक्षसमीपपरिमाणाश्च
त्वे एके मध्यमाधमोदका असमा भवन्ति, एवम् एके मनुष्या मध्यमाधमप्रज्ञा असमा
भवन्ति । यथा च स्यात्वा स्नानार्हा अक्षोभ्योदका असमा हृदा त्वे ददृशे दृश्यन्ते,
एवम् एके महाप्रज्ञा अक्षोभ्यज्ञाना भवन्ति । तस्मान् अक्षोभ्यज्ञानार्थं महता यत्नेन वागर्थो
ज्ञातव्य इति ज्ञान इत्यन्ते ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अक्षध्वन्तः अक्षिमन्तः^१ कर्णवन्तः लौकिकेषु च कार्येषु समानरूपाना अपि सन्तो मनुष्याः

१. यो यो मूको २-२. तपि सेवया वा वि^३ अ, सचिः सेवयाम् वि^३. ३-३. 'दयात्त विरिक्तं
मूको ४. शा म्बम् वि^३; जप्यं वि^३ अ ५ वावा वि^३. ६. नाशित वि^३. ७. अदि जागत्या वि^३.
८. 'कित्या न मूको. ९. या (१,९) व्याख्याने द्र. १०. अक्षोभ्यं वि^३, 'वन्तः वि^३ अ',

मनोवेगेषु अन्यथा भवन्ति । तत्र केचिद् आस्यदग्ना 'हदा इव' दृश्यन्ते इति मध्यमप्रज्ञानाह ।
अथ पर उपक्त्वाय वक्षदग्ना हदा इव दृश्यन्ते इत्यल्पप्रज्ञानाह । हदा इव ज्ञानाह ।
इतिदग्ना अक्षोभ्या 'अपर इत्युत्तरप्रज्ञानाह' ॥ ७ ॥

हृदा तष्टेषु मनसो ज्वेषु यद्ब्राह्मणाः संयजन्ते सरायाः ।

अत्राह त्वं मि जह्वेद्याभिरोहन्नज्ञानो मि चरन्त्यु त्वे ॥ ८ ॥

हृदा । तष्टेषु । मनस । ज्वेषु । यत् । ब्राह्मणा । समुज्यन्ते । सरायाः ।

अत्र । अह । त्वम् । मि । जह्वे । योद्याभि । ओहन्नज्ञान । मि । चरन्ति । त्वे इति । त्वे ॥ ८ ॥

उद्गीथ० हदा हृदयेन बुद्ध्या तष्टेषु तनूकृतेषु संस्क्रुतेषु निश्चितेषु सत्सु इत्यर्थः । केपु । उच्यते—
मनस त्वेषु ह्वेन मनसा ऊहापोहाभ्या वेद्यां सम्यक् ऊहन्ते श्रूयन्ते गम्यन्ते नोपदाश
मात्रेण तेषु सूक्ष्मेष्वर्षेषु, तद्गम्यानयोन् स्वय मनसाहोर्य बुद्ध्या परिच्छिद्येत्यर्थः । यन्
यत्र समाने यदा वा काले ब्राह्मणा संयजन्ते सद्गच्छन्ति सराया समानख्याना ऋत्विज
अन्ये च शास्त्राथज्ञा । अत्र समाने काले वा वम् एक मन्दप्रज्ञ ऊहापोहासमर्थम् वि
जु विविध त्वन्ति वेद्याभि बाहुलकत् 'स्नानाय चूर्णम्' इत्यादिवत् करणेऽत्र यत्
प्रत्यय । सप्तम्यर्थे च मृतीया । वेद्यते ज्ञायते तत्त्व यामिहता वेद्या प्रश्नप्रतिवचनप्रवृत्तयः
तासु नैन किञ्चित् पृच्छन्ति नाप्यस्मै प्रतिब्रुवन्तीत्यर्थः । कः । ये ओहन्नज्ञान ओहम् ऊहमाना
ब्रह्म परा विद्या यस्ते, ऊहापोहसमर्था इत्यर्थः । उ त्व उहान्द एवार्थः । त्वदान्द एकार्थः ।
त एवैकेऽत्र वि चरन्ति विविध चरन्ति प्रवर्तन्ते परस्पर पृच्छन्ति प्रतिब्रुवन्ति चैत्यर्थः ।
एवम् अत्राविद्विद्यया विद्वत्स्तुत्या च ज्ञान प्रशस्यत ॥ ८ ॥

येङ्कट० हृदा तष्टेषु बुद्धिमता हृदयेन परिकल्पितेषु मनस गन्तव्येषु वेदार्थेषु गुणदोषनिरूपणा
यदा ब्राह्मणा सद्गच्छन्त समानख्याना, अस्मिन् सद्ग कञ्चान्त् परित्यजन्ति वेदितव्येषु
वदार्थेषु । अयान्य ओहन्नज्ञान ऊहमान वेद्या ब्रह्म ते यथाकामम् वि चरन्ति ॥ ८ ॥

इमे ये नार्हाद् न परश्चरन्ति न ब्राह्मणामो न सुनेररामः ।

न एते वाचंमभिपर्य पापया मिरीस्तन्त्रं तन्वते अप्रजज्ञयः ॥ ९ ॥

इमे । ये । न । अर्हाद् । न । पर । चरन्ति । न । ब्राह्मणाम् । न । सुनेरराम ।

ने । एते । वाचंम् । अभिपर्यम् । पापया । मिरी । तन्त्रम् । तन्वते । अप्रजज्ञय ॥ ९ ॥

१ १ नास्ति वि' अ' ० २ 'पर...स्तु' मूको ३ क मूको ४ उच्यते वि'.
५ ०० इको ६ 'एन' मूको ७, 'न' वि'; नास्ति वि' अ ८, ००० वि' अ' ९ नास्ति
वि' १०, 'एन' वि' अ' ११, अथान्यम् मूको

उद्गीथ्य० इमे ये य इमे मनुष्याः अर्वाक् अर्वाङ्गानं देवताजानं वा न चरन्ति नात्रगच्छन्ति न प्रवृष्यन्ते, परः परं वाऽऽत्मज्ञानम् न चरन्ति नात्रगच्छन्ति, न ब्राह्मणामः नापि ब्राह्मणाः समयां गुरुमुखाज्ज्ञात्वाऽपि प्रतिवचनाऽक्षमा इत्यर्थः, न सुतेकरासः नाप्यभिपुते सति सोमे कर्मणां कर्तारः, ते एते ययोक्ताः सर्वप्रकारा अपि वाचम् अभिज्ञातार्याम् अभिपद्य वेदाध्ययनमेव श्रेयस्करं को वा वेदार्थं विजानाति इत्येवं मन्यमाना इत्यर्थः, तथा वाचा क्रमर्थज्ञानरहितया पापया पापफलेहेतुभूतया अफलम् तन्म अतिदुर्बलम् असारम् उत्पन्नप्रध्वंसि च तन्वते विस्तारयन्ति जनयन्तीत्यर्थः अप्रजज्ञयः अप्रज्ञातार. वागर्थस्य । किमिव तन्त्रं तन्वते । उच्यते — सिरिः लुप्तोपममेतत् पदम् । सिरिः ऊर्णनाभि. कौलक अतिदुर्बलम् असारम् उत्पन्नप्रध्वंसि च तन्त्रं यथा' तनोति, एवम् । तस्मात् शोभनानन्तफलप्रेप्सुभिः वेदाथो वेदितव्यः ॥ ९ ॥

येद्दृष्ट० इमे ये अविद्वांसः न अर्वाक् अस्मिन् लोके ब्राह्मणैः सह चरन्ति, न अपि परस्माद् देवैः, ते न ब्राह्मणाः भवन्ति न 'चर्त्विजः । सुते कुर्वन्तीति' सुतेकरा ऋत्विजः । ते एते अज्ञा' लौकिकीम् वाचम् अभिपद्य तथा पापया वाचा युक्ताः सिरिणो भूत्वा कृपि' कुर्वन्ति अविद्वांसः । मत्वर्थीय इङ्कारः ॥ ९ ॥

सर्वे नन्दन्ति यशसागतेन सभासाहेन मख्या सखायः ।

क्विविपस्पृत् पितृपणिर्होपाभरं हितो भवति वाजिनाय ॥ १० ॥

सर्वे । नन्दन्ति । यशसा । आगतेन । सभाऽसुहेन । सख्या । सखायः ।

क्विविपस्पृत् । पितृऽसर्निः । हि । एयाम् । अरम् । हित । भवति । वाजिनाय ॥ १० ॥

उद्गीथ्य० सर्वे नन्दन्ति सुखिनो भवन्ति यशसा यशोनिमित्तेन वेदार्थविज्ञानेन आगतेन जातेन । कीदृशेन । सभासाहेन विद्वत्सभाया हेतुकर्तृत्वेन अभिभवित्रा । सख्या' सहचारित्वाद् विद्वत्सम्बन्धितेन वा सखायः समानएयाना ऋत्विजः । हि यस्माच्च एयाम् ऋत्विजाम् क्विविपस्पृत् कर्मवैगुण्यजनितपापस्य भ्रामनि विनाशयिताऽस्य ज्ञानबलेन निर्बीजीकृतौ ब्रह्मा पित्रुपणि. अन्नस्य मन्भक्ता विविधमुपभोक्ता' वा अरम् अन्ने पर्याप्तम् हितः च भवति वाजिनाय ऋत्विजाम् उपदेष्टव्याय वाग्जेवाथ' । यस्माद्येवाम् ऋत्विजां वागभिधेयस्यार्थं य सम्मयुक्तदेहा भवति ब्रह्मा तस्माच्च कारणान् सर्वे नन्दन्ति ऋत्विजः इत्यर्थः । ऋत्विज्यजनानैः ब्रह्मणा च विशेषेण वागर्थो ज्ञातव्य इति वाक्यार्थः । एवं ह विज्ञाने स्तुयते ॥ १० ॥

येद्दृष्ट० सर्वे मख्याः नन्दन्ति यशसिना आगतेन सर्वा मोक्षं दाशुवता मख्या मगायः । सः हि एयाम् क्विविपस्पृत् भवति यः स्वस्माद् 'अभ्यः पुत्र्यो' भवति । यः हेतुवामदनुते स क्विविपं भवति (गु. ऐरा १, ११). तं यो वाचते स हि' क्विविपस्पृत् । अन्नदाना पित्रुपणिः इति ।

१. नास्ति मूको. २. 'जः मुद्रांति मुने कु' मूको ३. नास्ति वि' अ'; नं जिं.
४. नास्ति वि' अ'. ५. नास्ति मूको. ६. नास्ति वि'. ७. शोयो' मूको. ८. वो' मूको.
९-९. अ'वु' वि अ'.

‘अत्र वै पितु दक्षिणा वै पितु तामेनेन मनोत्यजसनिमर्वेन त करोति’ (एना १,१३) इत्यादि
माहात्म्यम् ॥ १० ॥

ऋचा त्वुः पोषमास्ते पुपुष्वान् गायत्रं त्वौ गायति शर्करीषु ।

ब्रह्मा त्वो वदति जातविद्या यज्ञस्य मात्रा वि मिमीत उ त्वः ॥ ११ ॥

ऋचाम । त्वु । पोषम् । आस्ते । पुपुष्वान् । गायत्रम् । त्वु । गायति । शर्करीषु ।

ब्रह्मा । त्वु । वदति । जातविद्याम् । यज्ञस्य । मात्राम् । वि । मिमीते । ऊँ इति । त्वु ॥११॥

उद्गीथ० ऋचाम् पोषम् पुष्टिं कर्मणि सम्बद्धं प्रयोगं कुर्वाण आस्त तिष्ठति यज्ञे^१ त्व एक^२
पुपुष्वान् पोष्टा वागर्थस्य सम्बन्धं ज्ञाता होतैर्यथं । गायत्रम् साम त्व एक विदितवेदाथं
उद्गाता गायति शर्करीषु ऋक्षु । ब्रह्मा नाम सर्वविद्यं त्व एक ऋत्विक् वदति कथयति
जातविद्याम् जातस्य उत्पन्नस्य प्रायश्चित्तस्य विद्यां निष्कृत्यर्थांम् इतिकर्तव्यताम् इत्यर्थं । यज्ञस्य
मात्राम् निर्मात्रीं निष्पादयित्रीं अभियवमहणहवनादिका क्रियाम् वि मिमीते निर्मिमीते निर्देते
यति उ त्व । उशब्द एवाथे । एक एव विदितवेदाथोऽध्ययुं । एवमत्र ज्ञात्वा कर्तव्य-
मिति रत्नते^३ ॥ ११ ॥

इति वनवासीव्रिनिर्गताचार्योद्गीथस्य कृतावृग्वेदभाष्येऽष्टपञ्चाशोऽध्याय समाप्त ॥

वेङ्कट० ऋचाम् एक होता^४ पोषम् पुपुष्वान् बद्धौ ऋचं शसन् आस्ते । गायत्रम् साम एक उद्गाता
गायति शर्करीषु । ‘शर्कर्यं ऋच’ इति यास्क (१, ८) । ब्रह्मा भूत्वा एक वदति जाते
वाने^५ कर्तव्ये वेदयित्रीं वाचम् । यज्ञस्य मात्राम् शरीरं निर्मिमीते एक अध्वर्युरिति ॥ ११ ॥

‘इति अष्टमाष्टके द्वितीयाध्याये चतुर्विंशो वर्गः ॥

अध्यायमष्टपञ्चाशदध्याय्येण कश्चन ।

दक्षिणापथमाश्रित्य वर्तमानेषु माधव ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताम्याख्याने अष्टमाष्टके द्वितीयोऽध्याय

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये अष्टमाष्टके द्वितीयोऽध्याय ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

‘देवानां नु वयं जाना’ व्याधिल्यासति माधवः ।
 अपरैरपि वेदार्थो वक्तव्य इति दर्शयन् ॥ १ ॥
 तत्र केचन मन्यन्ते^१ समस्तधुरत्यदर्शनात् ।
 ‘गूढत्वान्मतिमान्ब्राह्मणार्थो वाच्योऽपरैरिति’ ॥ २ ॥
 ‘विरुत्तः शाखायनके ताण्डकार्यस्य निर्णयः ।
 तथा दातपथेनाभ्या यजुदशाखाः प्रपञ्चिताः †’ ॥ ३ ॥
 मध्यवस्यन्ति मन्त्रार्थान् एवं मन्त्रान्तरैरपि ।
 शाखास्वन्यासु पठितैर्विस्पष्टार्थैर्मनीषिणः ॥ ४ ॥
 आभिनाभं वसूक्तानाम् आभिनाभं वैस्तथा^२ ।
 स्थितेर्देशान्तरे कुर्म इतिहासविनिर्णयम् ॥ ५ ॥
 गूढाः पदार्थवाक्यार्थाः सूर्येवे(व^३ इ)त्यादिके तथा ।
 तस्माद्बाल्यश्रुतैर्मन्दैः^४ कार्यो वेदार्थनिर्णयः ॥ ६ ॥
 तथा च^५ याज्ञिकः विप्राः कल्पैरेवार्थनिर्णयम् ।
 कुर्वन्ति न स्वपेक्षन्ते मन्त्रं वा ब्राह्मणानि वा ॥ ७ ॥
 अत्र दूमः कल्पकाराः सर्वा जानन्ति न^६ श्रुतीः ।
 तदापस्तम्बवचनाद् अस्माभिरवसीयते ॥ ८ ॥

अग्रापस्तम्ब — ‘शिक्षणोक्ता विधयस्तेषामुत्सवाः^७ पाठाः प्रयोगादनुमीयन्ते’ इति ।

उत्सवेष्वपि^८ पाठेषु^९ स्मार्ताः धर्माः प्रयोगतः ।
 इदानीमनुमीयन्ते ननु श्रौतास्वपाविधाः ॥ ९ ॥
 ‘अदृष्टसर्वशाखाश्च^{१०} कुर्वन्त्यर्थविनिर्णयम् ।
 कल्पसूत्रतः सर्वे स्वरष्टाभिरिति स्थितिः ॥ १० ॥
 कश्यपापाणि सूक्तानि सहस्रं शौनकोऽमवीत् ।
 त्रैष्टुभ्याम्बेकमूयांसि ‘ज्ञानवैदस(ते)’^{११} इत्यतः ॥ ११ ॥

१. मुह्यन्ते वि^१ अ^१. २-२. ‘मतिपावेनापोरै^२ वि^२; ‘मान्योयनको^३ वि^३ अ^३. ३-३. विरुत्ताः
 शाखाः प्रपञ्चिताः वि^४. † नास्ति वि^४ अ^४. ४. अरि^५ वि^५. ५. अ. अ. १०, १०६, १. ६. ‘संश्रयधुनीर्नि^६
 वि^६. ७. आरित मूको. ८. न. वि^७ अ^७. ९. ‘सुराणाः वि^८ अ^८. १०. उत्सवे^९ वि^९ अ^९.
 ११. चार्ये^{१०} वि^{१०} अ^{१०}. १२-१२. ‘एताः सर्वा^{११} वि^{११} अ^{११}. १३. अ. अ. १, ११, १.

आत्मना चाप्यष्टानि कथं^१ तत्राश्रयायन. ।
 निश्चिन्वोवाच वेदार्थं कथं वा शौनकादयः ॥ १२ ॥
 यत्र^२ गृहार्थता तत्र तेषामप्यविनिर्णयः^३ ।
 मल्लविद्यां^४ वदन्तीति श्रुतिस्तत्र निदर्शनम् ॥ १३ ॥
 वदन्ति बहुधा तत्र स्याच्छब्दो विद्वांसो यदि ।
 स्यायांश्च परिगृह्णन्ति विरुद्धानितरेतरान्^५ ॥ १४ ॥
 भवदानं श्विष्टकृतो^६ नाज्याऽजैमिनिरिच्छति^७ ।
 बोधायनस्त्वान्यादपि सहृद् ग्रहणमिच्छति ॥ १५ ॥
 अद्भोपाङ्गविदा तस्माद् यथाशास्त्रयर्थनिर्णयः ।
 कार्यो वेदस्य रक्षार्थम् इति वृद्धेभ्य आगमः ॥ १६ ॥
 प्रयोगवृत्तिभिः शक्य. कार्यार्थस्य विनिर्णयः ।
 'नैतावता विनिर्णय' कल्पार्थो भवतोऽपि च ॥ १७ ॥
 परिपद् यन्व वचने न दोषमधिगच्छति ।
 तमवुर्दि कथं इमं प्रववीति स एव च ॥ १८ ॥
 निर्णय कल्पसूत्राणां श्रुतिस्मृतयोस्तथैव च ।
 इतिहासपुराणानां परिचयेव तिष्ठति ॥ १९ ॥ इति ।

[७२]

^१लौक्यो बृहस्पति, बृहस्पतिराङ्गिरसो वा, दाक्षायणो अदितिर्वा ऋषिः ।
 देवा देवता । अनुप्लुप् छन्दः^{१०} ।

देवानां तु वयं जाना प्र वोचाम विपन्यया ।

उक्थेषुं शुस्यमानेषु यः पश्यादुत्तरे युगे ॥ १ ॥

देवानाम् । तु । वयम् । जाना । प्र । वोचाम । विपन्यया ।

उक्थेषुं । शुस्यमानेषु । यः । पश्यात् । उत्तरे । युगे ॥ १ ॥

१. नाग्नि वि'. २. यज्ञ वि'. ३. 'मप्यविनिर्णयं वि' अ'. ४. मल्लविद्यां वि'; तद्वाकार्यं वि' अ'.
 ५-७. यत्र वि'. ८. 'तत्र वि' अ'. ९. 'विद' वि' अ'. १०. 'नैमिनिः वि' अ'. ११-१२. नाग्नि
 वि' अ'. १३-१४. नाग्नि वृद्धे.

उद्गीथ० उत्तरं सूक्तम् 'देवानां नु वयम्' इति नवत्रं देवदेवस्य दक्षायणी 'अदितिर्वृहस्पतिर्वा ददशैः' । देवानाम् सम्बन्धीनि जाना जानानि जन्मानि प्रादुर्भावान् नु क्षिप्रम् प्र वोचाम वयम् प्रव्रवाम । केन । विपश्यया प्रशया धियेतवभिप्रायः^१ । उक्थेषु शस्त्रादिषु स्तुतिमन्त्रेष्वित्यर्थः, शस्यमानेषु देवतास्तुतित्वेन उच्चार्यमाणेषु इत्यर्थः, तद्गतानि देवजन्मानि यः पश्यात् । पुरुषवचनस्यत्ययः^२ कार्यः । लिङ् चाऽत्र^३ भविष्यति कालेऽपि । ये^४ वय द्रक्ष्यामः उत्तरे युगे आगामिनि काले इत्यर्थः । ते वयं देवानां जन्मानि प्रभूम इति योज्यम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अदितिर्दक्षायणी यथाऽऽदित्यान अजनयत् तत् स्वयं व्रवीति—देवानाम् वयम् क्षिप्रम् आदित्यानं जन्मानि प्र वोचाम विस्पष्टया वाचा । अथैकवदाह । यः देवगण. पूर्वस्मिन् युगे जातम् उक्थेषु शस्यमानेषु स्तोतार पश्यति उत्तरे युगे जातम् ॥ १ ॥

ब्रह्मणस्पतिरेता सं कर्मारंद्वाधमत् । देवानां पूर्व्ये युगेऽसतः सद्जायत ॥२॥

ब्रह्मणः । पतिः । एता । सम् । कर्मारंऽइव । अधमत् ।
देवानाम् । पूर्व्ये । युगे । असतः । सत् । अजायत ॥ २ ॥

उद्गीथ० केनेतानि देवजातानि जनितानीति चेत्, उच्यते—ब्रह्मणः पतिः ब्रह्मणः परिवृद्धस्य परिवृद्धस्य अभिधानाभिधेयलक्षणस्य जगतः पतिः स्वामी कारणात्मा एता एतानि देवजातानि^१ आध्याय-मानघानुस्थानीयानि^२ आङ्गस्थानीये अस्यक्ते स्थितानि सम् अधमत् सम्यगोक्तीभावेन वा ध्मातवान् सम्पादितवानित्यर्थः । किमिव । कर्मारः इव यथा कर्मारः लोहकारः धातुं आकरो धमति, एवं धमतीव । तस्मिन् ब्रह्मणस्पतौ कारणात्मनि सति देवानाम् जन्माद्भवेन सम्बन्धिनि^३ पूर्व्ये पूर्वस्मिन् युगे काले सृष्टिकाले इत्यर्थः, अतः अनुपलभ्यमानत्वात् असत्सदशात् अयत्कालत्वात् सत् व्यक्तं महापुरणे द्विरण्यगभाण्डयः यः परत्र उत्तानपादिति वक्ष्यमाण अजायत जातः ॥ २ ॥

वेङ्कट० ब्रह्मणः पतिः अक्षस्य पतिः इयमदितिः एतानि देवानां जन्मानि तिरोहितानि नम् धमति, यथा कर्मारो मस्यया अभिमुपधमति । देवानाम् कारणभूतम् सत् प्रथे युगे अतः ब्रह्मणः अजायत ॥ २ ॥ अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनय ।

देवानां युगे प्रथमेऽसतः सद्जायत । तदाशा अन्वजायन्त तदुत्तानपदस्परिं ॥३॥

देवानाम् । युगे । प्रथमे । असतः । सत् । अजायत ।
तत् । आशाः । अनु । अजायन्त । तत् । उत्तानपदः । परिं ॥ ३ ॥

उद्गीथ० इदानीम् उक्तमन्त्रमनूय ततोऽबाधितत्पोत्पत्तिरूपे—तत्तदुत्तरेय यत्तदोऽप्याहार्यः । यत् पुरातनपतत्त्वम्^४ देवानाम् जन्माद्भवेन सम्बन्धिनि युगे काले सृष्टिकाले इत्यर्थः,

१-१. 'निर्वां वृहस्पतिर्ददशैः' मूको. २. 'स्वया धिये' मूको. ३. 'वयवयवः' मूको. ४. वास मूको. ५. 'कारिण' मूको. ६. 'दिदिशा' मूको. ७. 'दक्षयमा' मूको. ८. 'वन्धीनि' मूको. ९. 'वयव्य तरे' विं अ.

असतं अयत्नात् सत् व्यक्तं पुरुषाख्यम् अजायत जातम् । तत् अनु पश्चात् आशा सर्वभ्यासां
दुहितन्मात्रजातय अजायन्त जाता । 'तत् ताश्च' जायमाना सत्तश्च उत्तानपद प्रजापते
द्विरप्यगर्भस्य, तत्कृतत्वात् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'देवानाम् कारणभूतम् सत् प्रथमे युगे असत अजायत । तत्. सत्.' दिश' अनु अजायन्त,
तत् एव उत्तानपद' वृक्षा ॥ ३ ॥

भूर्जज्ञ उत्तानपदो भुव आशा अजायन्त ।
अदितेर्दक्षो अजायत् दक्षाद्ददितिः परि ॥ ४ ॥

भू । जज्ञे । उत्तानपद । भुव । आशा । अजायन्त ।
अदिते । दक्ष । अजायत् । दक्षात् । ऊँ इति । अदिति । परि ॥ ४ ॥

उद्गीथ० अनन्तर च आसु विप्रस्तुत्पत्तिक्रमेण 'भू' उत्तानपद सकाशाद् जज्ञे जाता । भुव सका-
शाच्च आशा अजायन्त जाता । तथा* अदिते देवमानु सकाशाद् दक्ष आदित्य अजायत
जात । दक्षात् उ' अदिति परि उकारश्चाऽर्थे । दक्षाच्च प्रजापतेः परि सकाशादित्यर्थं,
अदितिरजायत ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तत्र भू अजनयद् वृक्षान् । भुव लोकात् आशा अजायन्त । अथ अदितेः दक्ष आदित्य
अजायत । पुनश्च तस्मादादित्यात् सा अदिति अजायत ॥ ४ ॥

अदितिर्हर्जनिष्ट दक्ष या दुहिता तर्ष । तां देवा अन्त्रेजायन्त भद्रा अमृतचन्धवः ॥ ५ ॥

अदिति । हि । अर्जनिष्ट । दक्ष । या । दुहिता । तर्ष ।
ताम् । देवा । अनु । अजायन्त । भद्रा । अमृतचन्धव ॥ ५ ॥

उद्गीथ० हि इति पदपूरण । हे दक्ष । प्रजापते । या तव दुहिता अदितिः स्वत्त अर्जनिष्ट
जाता, ताम् अनु तज्जन्मानन्तरम् देवा अजायन्त । तस्या एव सकाशाद् जाता भद्रा कल्याणा
शोभना अमृतचन्धव अमृतत्वचन्धनाः अमृतोपजीविन अमरणधर्माणश्चेत्यर्थे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अदिति हि पुत्रान् अजनयत् आदित्यान् । दक्ष । या तव दुहिता अभूत्, ताम् 'अदितिम्'
देवा आदित्या अनु अजायन्त भजनीया अमरणचन्धना ॥ ५ ॥

*इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये प्रथमो वगं * ॥

यदेवा अदः मल्लिले सुमरन्धा अर्तिष्ठत ।
अत्रा वो नृत्यतामिव तीव्रो रेशुरपायत ॥ ६ ॥

१. नास्ति मूको. २. 'एवा वि' अ, 'एव वि'. ३-३ तज्जन्वि'; तज्जन्वि' अ ४ तज्जन्वि'
मूको ५-५ नास्ति वि' अ. ६ दिवोत् वि'. ७-७ नास्ति मूको ८. उन् वि'. ९-९ अदिति
(अति वि') देवान् आदित्यान् अन्वजाद-न मूका.

यत् । देवा । अद । सलिले । सुस्रैरब्धा । अतिष्ठत ।
अत्र । वृ । नृत्यताम् । अत्र । तीत्र । रेणु । अर्प । आयत् ॥ ६ ॥

उद्गीथ० यत् यदा इत्यर्थे, अतिष्ठत स्थितवन्तो यूयम् अत्र अमुष्मिन् सृष्टिकाले 'हे देवा ।
आदित्या । अद अमुष्मिन् सलिले सुसरब्धा सुष्टु सलब्धात्मान' प्रजासृष्टौ, व युष्माकं सुष्टु
सलब्धात्मना' सता पादाभिघाताना समत्वेन सम्बन्धी तीत्र वेगवान् रेणु धूलिशब्दपर्यायवाची
पार्थिवो घातु अप आयत अपगम युष्मत्पादत' समुत्थित' इत्यर्थे । कपामिव । नृत्यताम्
इव यथा नृत्यता कपाच्चिन् पादतन्नीवो' रेणुरुत्तिष्ठति, एवम् । देवा अपि प्रजासर्गे आदरेण
व्याप्रियन्त इत्यर्थे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० द्वाभ्यामादित्यान् स्तौति । यदा हे देवाः! अमुष्मिन् सलिले यूयं सुष्टु लब्धात्मान
स्थितवन्त, अस्मिन् सलिले नृत्यताम् इव देवेभ्य ताव रेणु अप अगच्छत् इति
सूर्याभिप्रायम् १ ॥ ६ ॥

यद्देवा यतयो यथा भुवनान्यपिन्वत ।

अत्रा समुद्रे आ गूळडमा सूर्यमजभर्तन ॥ ७ ॥

यत् । देवा । यतय । यथा । भुवनानि । अपिन्वत ।
अत्र । समुद्रे । आ । गूळडम् । आ । सूर्यम् । अजभर्तन ॥ ७ ॥

उद्गीथ० यत् यदा देवा, यतय प्रयतमाना लौकिकवैदिककर्मसु प्रवर्तमाना पुरुषा यथा' दृष्टादृष्टफल
जनयन्ति, एवम् भुवनानि भूतानि प्रजा' अपिन्वत सिक्तवन्त क्षरितवन्त जनितवन्त स्थ
यूयमित्यथ । अत्र अस्मिन् भूतसर्गकाले' समुद्रे उदक आ गूळडम् आश्रितम् सूर्यम् आ अजभर्तन
आजभर्तं समुद्रादाहृतवन्त यूयम् उत्तारितवन्त स्थेत्यर्थे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यत् देवा, मया इव उदके, स्वतेजोभि पूरयथ लोकान्, अत्र समुद्रे गूळम् सूर्यम्
सलिलाद् आ हृतवन्त प्रातरिति ॥ ७ ॥

अष्टौ पुत्रासो अदितेरे जातास्तन्वर्परि ।

देवा उप प्रैत् सप्तभिः परां माताण्डमांस्यत् ॥ ८ ॥

अष्टौ । पुत्रास । अदिते । ये । जाता । तन्व । परि ।
देवान् । उप । प्रैत् । सप्तभिः । परां । माताण्डम् । आस्यत् ॥ ८ ॥

उद्गीथ० अदिते देवमातु अष्टौ पुत्रास पुत्रा य जाता उत्पन्ना तन्व परि अदितिशरीरस्यापरि,
सहोदरा इत्यर्थे, तथा मध्ये सप्तभि पुत्रै गृहीतै' देवान् इन्द्रादीन् अदिति उप प्र ऐत्

१ १. नास्ति वि' अ २ सलब्धता वि'; संख्याना वि' अ ३. 'पादगत वि''', नास्ति अ.
४ समीपत मूका ५ 'दस्ती' मूको ६ 'प्रायम् इति मूको. ७ नास्ति मूको ८. नास्ति वि'.
९ 'मगे काले मूको १० आदिते वि'.

प्रकरोणोपगतवती, 'धात्रादीन् इन्द्रादिषु' देवेषु निक्षिप्तवतीत्यर्थं । मार्ताण्डम् नाम पुत्रम् परा
आम्यन् पराक्षिप्तवती । अथाणा लोकाना तापाय पृथद् निरूपितवतीत्यर्थं ॥ ८ ॥

षष्ठ्यन् अष्टौ 'दुया' अदिते.' भवन्ति, अदिते ये जाताः प्ररीरात् । तेषु सप्तभिः देवान्
उप अगच्छन् । अथाष्टमम् मार्ताण्डम् परा आसत् आदित्यम् ॥ ८ ॥ अस्योत्तरा भूयसे
निर्वैचनायेति ।

सप्तभिः पुत्रैरदितिरूप प्रैत् पूर्व्यं युगम् ।

प्रजायै मृत्युवै त्वत् पुनर्मार्ताण्डमाभरत् ॥ ९ ॥

सप्तभिः । पुत्रैः । अदितेः । उप । प्र । ऐत् । पूर्व्यम् । युगम् ।

प्रजायै । मृत्युवै । त्वत् । पुनः । मार्ताण्डम् । आ । अभरत् ॥ ९ ॥

उद्गीथ० सप्तभिः पुत्रैः धात्रादिभिः सह, मार्ताण्डं गृहीत्वेति शेषः । अदिति उप प्र ऐत्
प्रकरोणं उपगतवती प्रचाना समार्थं स्थित्यर्थं च पूर्व्यं युगम् पूर्वकालम्, सृष्टिकाले स्थिति-
काले चेत्यर्थं । प्रजायै षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । प्रजाया मृत्युवे मरणाय प्रलयार्थमित्यर्थः,
त्वशाब्दपर्यायोऽत्र त्वच्छब्दः । त्वत् एकम् मार्ताण्डम् नाम सूर्यम् पुन आ अभरत् पश्चादाहृतवती
सृष्टिस्थित्यनन्तरं प्रजोपसंहाराय निरूपितवतीत्यर्थं ॥ ९ ॥

षष्ठ्यन् सप्तभिः पुत्रैः सह अदिति उप प्र ऐत् पूर्व्यं युगम् । अथाष्टमं विवस्वन्तं प्रजननाय
मरणाय च तम् पुन मार्ताण्डम् आ-हृतवती । अत्ताद् व्यूढाद्गण्डात्तातो मार्ताण्डः । 'सत्ये
व्यूढमाण्डमनायन' (तै ६,५,६,१) इत्यादिकमध्वर्युग्राहणमिति ॥ ९ ॥

'इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये द्वितीयो वरः' ॥

[७३]

'गौरिवीति शाकत्य ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ॥

जनिष्ठा उग्रः सईसे तुरायं मन्द्र ओजिष्ठो बहुलाभिमानः ।

अर्धंभिन्द्रं मरुतदिच्चदत्रं माता यद्दीरं दधनद्वनिष्ठा ॥ १ ॥

जनिष्ठा । उग्रः । सईसे । तुरायं । मन्द्रः । ओजिष्ठः । बहुलाभिमानः ।

अर्धंभिन्द्रं । मरुतं । चित् । अत्रं । माता । यत् । दीरम् । दधनत् । धनिष्ठा ॥ १ ॥

उद्गीथ० उग्रं मूको 'जनिष्ठा उग्रः' इति एकादशार्थं नक्षिपुत्रो गौरिवीतिद्वन्द्वः । 'मातेर्या-
देर्याणयाया' प्रारम्भ क्रियते अर्धस्य सुखप्रतिपत्त्यर्थम् । यदिरयत्र लिङ्गव्यवधौ वा कार्यं,

‘सुपां सुलक्’ (या ७, १, ३९) इति अमो वा लुग् द्रष्टव्य । यत् थं’ त्वाम् इन्द्रम् वीरम् विश्रान्तम् माता देवमाता अदिति दधनत् गर्भभूतम्^१ उदरे धारितवती धनिष्ठा धात्रितमा^२ अतिशयेन धात्री महता यजेन धारयन्ती सतीत्यर्थं । यश्च त्व मात्रा कियन्तमपि कालम् उदरे धारित सन् जनिष्ठा जातोऽसि अदिते^३ सकाशाद् उत्पन्नोऽसि । किमर्थम्, कोऽनो वा । सहमे देवाना बलार्थम् तुराय शत्रूणा हिंसनाय च शत्रुवधाय त्वरणाय वा^४ उग्र क्रूर शत्रूणाम् उपरि अप्रसन्नो वा शत्रुभि मद्र च सदा स्तुत्य मोद्मानो हर्षणो वा ओजिष्ठ अतिशयेन ओजस्वी बलवाश्चत्यर्थं, बहुलामिमान बहुगर्भश्च । त त्वाम् इन्द्रम् अवर्धन् वीर्यैश्चर्यादिभि सदा वर्धयन्ति स्तुवन्त मन्त मरत चित् चार्थेऽग्र चिच्छब्द । मरुतश्च विश्वे देवाश्च ऋषयश्चेत्यर्थं । अत्र अस्मिन् असुरै सह सङ्ग्रामे त्रैलोक्ये वा । अथवा ‘मरुत’ (निघ ३, १८) इति ऋषिवङ्गनाम, ऋषिवजश्च यजमानाश्च अत्र यज्ञे स्तुतिभि द्विभिश्च त त्वामिन्द्र सर्वप्रकारया स्तुरया वर्धयन्तीत्यर्थं ॥ १ ॥

वेङ्कट० नीरिवीति । अजायथा उद्गूर्णं बलाय शत्रूणा तादृग्वल हर्तुं^५ स्तुत्य ‘मलवत्तर’ भूयिष्ठाभिमान^६ । अवर्धयन् इन्द्रम् मरुत अपि अस्मिन् काल, माता यदा^७ वीरन् इन्द्रम् अधारयत् अत्यन्त धारयित्री ॥ १ ॥

द्रुहो निर्पत्ता पृशनी चिदेवैः पुरू शंसेन वावृधुष्ट इन्द्रम् ।

अभीष्टतेव ता महापदेन ध्वान्तात् प्रपित्वादुर्दरन्त गर्भाः ॥ २ ॥

द्रुह । निऽसत्ता । पृशनी । चित् । एवै । परु । शंसेन । वृधु । ते । इन्द्रम् ।
अभिष्टताऽइव । ता । महाऽपदेन । ध्वन्तात् । प्रऽपित्वात् । उत् । अरन्त । गर्भाः ॥ २ ॥

उद्गीथ० द्रुह द्रोणधार देवाना निवासितार असुरा इन्द्र योद्धु सदा निपत्ता निपण्णा उपस्थिता^१, ‘भवन्तीति शेष’^२ । पृशनी चित् पृशनी प्रकृति । चिच्छब्दोऽप्यर्थे । जगत प्रकृतिरपि स्थितिपिपा-
लपिपया^३ इन्द्रस्योपरि पक्षपातेन च कारणेन एवै अवनै नानारक्षणे इन्द्र रक्षितु सदा निवृत्ता निपण्णा उपस्थिता, ‘भवति इति शेष’^४ । किञ्च पुरु सृष्टीयार्थेऽग्र द्रष्टव्य । पुरुणा पतेन बद्धाय स्तुत्या, स्तुत्य इति शेष, वृधु वर्धयन्ति ‘वीर्येण इन्द्रम् ते प्रकृत सहर्ष यथा’^५ माहात्म्यमुच्यते । अभीष्टता इव ता यथा अभीष्टतानि परिष्टतानि परिवेष्टितानि महापदेन महापृथिवीस्थानीयेन उपमानसामर्प्याञ्च उत्सृष्टेनान्धकूपेन^६ यान्युदकानि तानि यथा ध्वान्तात् तमोरूपात् तस्मात् अन्धकूपात्^७ प्रपियान्^८ प्राप्तात् खनित्रै लब्धात्^९ खातादित्यर्थं, उद्ब्रच्छन्ति, एव महापदे महान्तरिक्षस्थाने मेघेन^{१०} परिष्टतात्^{११} परिवेष्टितात् ध्वान्तात् तमोरूपात्

- १ वृ मूको २ गर्भम् वि^३ ३ धान्तया मूको ४ च वि^५ अ ५ कर्तु मूको
६ द्रुहितम् वि^७ अ^८ ७ सदा वि^८ अ^९ ८ सुग वि^९ अ ९ उपरिस्थिता वि^{१०} १० १०. ‘नी-
त्यर्थं वि^{११} अ ११ ‘तिविचाल’ वि^{१२} अ १२ १२ भवतीति मूको १३ १३ ‘निद्र न सर्वथा
वि^{१४}; ‘नेद्रेण सह वि^{१५} अ १४ ‘दिना’ व ह्रीन मूको १५ अ^{१६}रूपात् मूको १६ ‘पित्वा
मूको १७ लब्धा मूको १८ गोषेन मूको १९ नारित वि^{२०} अ

तस्मान् मेघान् प्रपितवान् प्रासात् इन्द्रस्य वज्रेण लब्धान् उन् अरुन्त षडृच्छन्ति गर्भाः
गमंभूता अपः ॥ २ ॥

षेडूट० द्रोणधुरिन्द्रस्य निष्पन्नाऽऽसीत् सेना मरुद्भिः सह । तदानीम् बहुना स्तोत्रेण अवर्धयन् मरुतः
इन्द्रम् 'वृत्रं जिघांसन्तम्' । अथ प्रजेन महता परिवृतानि द्वे गवादीनि, महान्धकारभूतानि^१
वृत्राद् गमंभूता अपः उन् अगच्छन्ति ॥ २ ॥

ऋष्या ते पादा प्र यजिगास्यवर्धन् वाजा उत ये चिदत्र ।

त्वमिन्द्र सालावृकान्तसहस्रमासन् दधिपे अश्विना ववृत्याः ॥ ३ ॥

ऋष्या । ते । पादा । प्र । यत् । जिगासि । अवर्धन् । वाजाः । उत । ये । चित् । अत्र ।
राम । इन्द्र । सालावृकान् । सहस्रम् । आसन् । दधिपे । अश्विना । आ । ववृत्याः ॥ ३ ॥

उद्गीथ० ऋष्या ऋषी महान्ती ते तव इन्द्रस्य पादा पादौ यत् नृतीयाद्विवचनस्य लुक् ।
याम्याम् प्र जिगामि प्रकरणेण गच्छामि नानुवधाय । किञ्च अवर्धन् सदा वर्धयन्ति त्वाम् इन्द्रं वीर्येण
शरीरेण प्रजया च वाजाः उत बर्हिगान्यपि(?) । ये चिन् वेऽपि स्तोमाः अत्र अस्मिन् यज्ञे
वेऽपि त्वामेवेन्द्रं सदा वर्धयन्ति । किञ्च त्वम् हे इन्द्र ! सालावृकान् मर्कटाद्याकारान् अनेकरूपान्
मावाविन राक्षसान् महत्सम् बहूनिरयथे^२, 'अमन् आस्ये दधिपे धारयसि । तथा अश्विना
अश्विनावपि आ ववृत्या आवर्तये' ॥ ३ ॥

षेडूट० महान्ती ते पादौ । प्र गच्छामि यदा, तदानीं त्वाम् अवर्धयन् ऋभव, उत ये हि अत्र देवाः ।
म त्वम् इन्द्र ! महत्सम् सालावृकान् आस्ये करोषि । म त्वम् इदानीम् अश्विनौ च तव सहायाय
आ वर्तयेः इति ॥ ३ ॥

ममना तूर्णिरुप यामि यज्ञमा नामत्या सुख्यायं वक्षि ।

वृमाव्यामिन्द्र धारयः सहस्राश्विना शूर ददतुर्मुषानि ॥ ४ ॥

ममना । तूर्णिः । उप । यामि । यज्ञम् । आ । नाम-या । सुख्यायं । वक्षि ।

वृमाव्यामि । इन्द्र । धारयः । सहस्रा । अश्विना । शूर । ददतुः । मुषानि ॥ ४ ॥

उद्गीथ० ममना ममानया मुदयया भवद्गुणानुरूपया, स्तुरया स्तुयमान इति शेषः, तूर्णिः
क्षिप्रम् उत यामि उपगच्छामि यज्ञम् । उपगच्छंश्च नामया अश्विनौ मात्याय मयिभावाय
मश्रिकर्मणे वा यज्ञम् प्रति महत्समलक्षणाय यज्ञाङ्गमावृक्षणाय^३ वा आ वक्षि आवहामि^४ ।
किञ्च वाम्याम् वसुवर्धं धनसंपानं हे इन्द्र ! धारयः रथे धारयामि यज्ञमानाय दानुम् ।

१. वंशं विं लं. २. नाम्नि विं. ३. म्ना विं लं. ४. मूको. नामि । तूर्तिः
वापनामुपरिणी द्. ५. तारिन् विं. ६. तारहन् मूको.

किञ्च हे शूर! तव सखायौ अधिनौ च यज्ञमुपगम्य यजमानाय ददसु दत्तवन्तौ सहस्रा सहस्राणि 'बहूनि मघानि धनानि' ॥ ४ ॥

पेङ्कट० सङ्ग्रामे स्वरमाण उप गच्छसि यज्ञम् । आ वह च नासत्यौ सखाय । वसुसन्द् ३ च बहुसङ्ख्यम् अस्मासु धेहि । अधिनौ च तत्रानुचरी शूर! २ प्रयच्छत धनानि ॥ ४ ॥

मन्दमान ऋतादर्थिं प्रजायै सखिभिरिन्द्रं इपिरोभिरर्थम् ।

आभिर्हि माया उप दस्युमागान्मिहः प्र तत्रा अवपत् तमांसि ॥ ५ ॥

मन्दमान । ऋतात् । अर्थि । प्रजायै । सखिभि । इन्द्रं । इपिरोभि । अर्थम् ।

आ । आभि । हि । माया । उप । दस्युम् । आ । अगात् । मिहं । प्र । तत्रा । अवपत् । तमांसि ॥

उद्गीथ० मन्दमान स्तूयमान इन्द्रं ऋतात् अधि ऋतादिति पद्यर्थे पञ्चमी । यज्ञस्तोपरि यज्ञ इत्यर्थं । प्रजायै प्रजायैम् अर्थम् वृष्टिलक्षणम् इपिरोभि एपितृभि प्रार्थयितृभि सखिभि समानख्यायै स्तोत्रभि प्रनास्थित्यर्थं वृष्टिं प्रार्थयमानै स्तोत्रभि यज्ञे स्तूयमान इन्द्र इत्येतदुक्त भवति साक्षात्क्षत्रवाद् वाक्यस्य । तत किम् । उच्यते—आ आभि आकार अवपत् इत्यनेन सह सम्बन्धयितव्य । हि इति पदपूरण । माया इति तृतीयार्थे प्रथमा । आभि एताभि मायाभि दस्युम् उपक्षपयितव्य मघम् उप आ अगात् उपागतवान् । स्वाभि प्रजाभि विशिष्टाभि युक्त सन् उपक्षपयितव्यस्य मघस्य समीपम् आभिमुत्प्रेन गतवान् इत्युम् । एवमर्थं गत्वा च त मेघ इत्वा मिह 'मिह सचन' । पृथिवीसेवत्री वृष्टिलक्षणा अप तत्रा 'तमु काङ्क्षायाम्' । अभिकाङ्क्षिता स्तोत्रभि प्रनास्थित्यर्थं प्रार्थिता इत्यर्थं, प्र अवपत् प्रकरोषे मयाद्या उप्तवान् 'भूमौ प्रक्षिप्तवान्' तमांसि क्षुरिपपासान्नितानि प्रजाना मूर्च्छामरणलक्षणानि अन्धकाराणि, अपनेतुमिति शेष ॥ ५ ॥

पेङ्कट० माघन् यज्ञात् प्रजायै यजमानाय मरुद्भि "इन्द्रं गमनशीलै" अर्थम् प्रयच्छति" । स आभि प्रजाभि दस्यो माया उप आ अगच्छत् तम् दस्युम् निमांय कर्तुम् । स दस्युर्वृष्टी प्र अवपत् लपयित्री, तमांसि च । तादृशस्य माया ॥ ५ ॥

"इति ऋतादृके तृतीयाध्याय तृतीयो वगं" ॥

मनामाना चिद् ध्वमयो न्यस्मा अवाहन्निन्द्रं उपसो यथानः ।

ऋवैरगच्छः सखिभिर्निकामैः साकं प्रतिष्ठा हृद्या जघन्थ ॥ ६ ॥

सजनामाना । चित् । ध्वस्य । नि । अस्मै । अयं । अहन् । इन्द्रं । उपसं । यथा । अयं ।

ऋथे । अगच्छ । सखिभि । निज्नाभि । साकम् । प्रतिस्था । हृद्या । जघय ॥ ६ ॥

१ १ वृष्टयानि मूको २ व ह्यं विं अं. ३ चेति अं ४ 'सन्व विं अं ५ शरी विं अं ६ 'दस्युम् मूको ७ नास्ति मूका ८ सन्वमाने मूको ९ प्रवन्तिष्व मूका १० १० नास्ति विं ११ ११ इन्द्रगमनशीलम् विं अं. १२ 'एति मूको १३ १३ नास्ति मूको.

उद्गीथ० सनामाना चित् समाननामानौ अश्विनौ अषि, किमुत् अन्य दधमित्यर्थं । 'सर्वान् ध्वसय' नि अग्ने नियमेन ध्वसयसि गमयसि प्रेषयसीत्यर्थं, अथ स्तोतृजनस्य शत्रुजनस्य उपकर्तुम् अपकर्तुं वेति शेषः । किञ्च अश्वस्थित इति शेषः, अहन् इतवान् भवान् इन्द्र अथ शकटसदृश मेघमित्यर्थं । किमिव । उपस यथा यथा माध्यमिका (तु या ११, ४७, १०, ५) वाचो मेघमात्मनोऽधस्तात् स्थितः प्रजानामुपकर्तुं घ्नन्ति, एवम् । 'किञ्च ऋष्वे सखिभि मरुदादिभि निकामै प्रभृतै साकम् सह अगच्छ शच्छसि शत्रुवधाय । गत्वा च प्रतिष्ठा प्रतिष्ठानानि युदाय प्रत्य वस्थातृणि हथा हृद्यानि हृदयस्य प्रियाणि रूपवीर्यशौर्धादिगुणयुक्तानि च शत्रुबलानि जपथ सदा इति' ॥ ६ ॥

षेड्ढट० असु वृत्र हन्तुम् इन्द्र * सनामानौ अश्विनौ नि अगमयत् । अथ तम् अव अहन्, यथा उपमः शकटम् अवाहन । दशनीयै सखिभि अगच्छः नितरा कमनीयै साकम् । आगत्ये च वृत्रस्य प्रतिष्ठानानि पुराणि हृद्यानि जपथ ॥ ६ ॥

त्वं जघन्थ नमुचिं मखस्युं दासं कृष्णान ऋषये प्रिमायम् ।

त्वं चर्कथ मनये स्योनान् पथो देवत्राञ्जसेव यानान् ॥ ७ ॥

त्वम् । जघन्थ । नमुचिम् । मखस्युम् । दासम् । कृष्णान् । ऋषये । प्रिमायम् ।

त्वम् । चर्कथ । मनये । स्योनान् । पथ । देवत्रा । अर्क्षसाऽइव । यानान् ॥ ७ ॥

उद्गीथ० * दे इन्द्र । त्वम् जघन्थ * इतवानसि नमुचिम् नामासुरम् मरुत्स्युम् मख यज्ञ महान्त वा अर्थम् * हृच्छन्तम् दासम् उपक्षपचित्तव्यमप्यसुरम् कृष्णानः द्विसन विमायम् परिधवव्रजनाप्रज्ञम् । निमर्थम् इतवानसि । ऋषये ऋष्यर्थम् ऋष्यादिप्रजासत्त्वक्षणार्थमित्यर्थं । त्वम् चर्कथ इतवानसि मनव मनुनाश्रो राज्ञोऽर्थाय स्योनान् सुरान् सुखगमनालित्वथ, पथ स्वर्गमार्गान् देवत्रा देवान् प्रति, गन्तुमिति शेषः । किमिव । अपसा इव यानान् यथा कश्चिद् दगात् अदेनाज्ञ-स्थार्थाय अङ्गत्वा अङ्गत्वं प्रगुणान् यानान् ग्रामनगरादे मार्गानुपदिष्टान् करोति, एवम् ॥७॥

षेड्ढट० त्वम् जघन्थ नमुचिम् नाम इन्द्रीय धनमिच्छन्तम् असुरम् कुर्वन् ऋषये विगतमायम् । त्वम् इतवानसि मनवे सुखतरात् मार्गान् देवेषु अपसा इव गच्छत ० ॥ ७ ॥

रमेतानि परिप्रे वि नामेशान इन्द्र दधिपे गर्भस्ती ।

अनुं त्वा देवाः शर्वसा मदन्त्सुपरिवृभान् शुनिर्नश्चर्कथ ॥ ८ ॥

त्वम् । एतानि । परिप्रे । वि । नाम । ईशान । इन्द्र । दधिपे । गर्भस्ती ।

अनुं । त्वा । देवा । शर्वसा । मदन्ति । सुपरिवृभान् । शुनिर्न । चर्कथ ॥ ८ ॥

१ १ एतन्व वि' ; एतन्व वि' अ २ नामि मूढो ३ विरि वि' अ ४ नारि
वि' अ ५. इति वि' ६. समानी अ' वि' अ'. ७-७ नारि मूढो ८ ऋजन् मूढो
९ ०५. जात् मूढो १० ११ वि वि' ; गच्छत वि' अ'.

उद्गीथ० त्वम् एतानि परिप्रे पात्यसि वि नाम विविधानि नामानि नमयन्ति भूतानीत्यर्थं ।
 किञ्च यस्त्वम् ईशान सर्वस्य जगत स्वामी, स त्व हे इन्द्र! दधिपे धारयसि । किम् ।
 सामर्थाद् वज्रम् । गभस्तौ हस्ते । किञ्च त्वा त्वामिन्द्रम् अनु मन्ति सोमेन तृप्यन्तम्
 अनु तृप्यन्ति देवा. मरुदादय । केन निमित्तेन तृप्यन्ति । शवसा निमित्तेन
 शनुबलाय योग्यबलार्थमित्यर्थे^१ । किञ्च उपरिवुभान् ऊर्ध्वबुभान् स्वर्गे निबद्धान् अवस्थितान्
 देवान् इत्यर्थं, वनिन वनितृन् सत सम्भक्तृन् समधितृन् चकर्थं कृतवानसि निर्गत एव ॥ ८ ॥

वेङ्कट० त्वम् एतानि उद्कानि वि पूरयसि । ईश्वरस्त्वम् इन्द्र! करोषि धन हस्ते । देवा^२ त्वाम्
 शवसा^३ अमु ष्टुवन्ति । स त्वम् उदकवतो रदमीन् उपरिवुध्मान् चकर्थं इति ॥ ८ ॥

चक्रं यदस्याप्स्वा निरपत्तभूतो तदस्मै मध्विचच्छद्यात् ।

पृथिव्यामतिपितं यदूधः पयो गोष्वदधा ओषधीषु ॥ ९ ॥

चक्रम् । यत् । अस्य । अप्सु । आ । निऽमत्तम् । उतो इति । तत् । अस्मै । मधुं । इत् । चच्छद्यात् ।
 पृथिव्याम् । अनिऽसितम् । यत् । ऊधं । पयं । गोषुं । अदधा । ओषधीषु ॥ ९ ॥

उद्गीथ० अस्य तवेन्द्रस्य यत् चक्रम् चक्राद्यायुधम् इत्यर्थं, अप्सु रथव्यरवेन निमित्तभूतासु
 आ निऽत्तम् उता मया^४ दया मेघे निपण्णमपि^५ अनुप्रविष्ट चेत्यर्थं, तत् चक्राद्यायुधम् अस्मै
 तुम्पयिन्द्राय मधु उदक मेघोदरगतम् इत् चच्छद्यात् इदित्येवार्थं । चच्छद्यादिति कान्ति-
 कर्मा । कामयत एव, दातुमिति शेष । तत्रायुधचेष्टित निष्फल न भवति । तदन्तर्गत
 मुदकम् अवश्य^६ तुभ्यं ददाति तत्रायुधम् इत्यर्थं । दत्त च सत् तदुदक त्वम् पृथिव्याम्
 अद्या दधासि । पयापेण ओषधीषु ओषध्यादिस्थावरेषु च दधासि । यत् च अतिपितम्
 अतिशुद्धम् पय पयोरूपम् उदकम्^७ ऊध, प्रतीति शेष, ऊध प्रदेश इत्यर्थं^८, गोषु
 धारयसि त्वम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० आयुधम् यत् अस्य^९ इन्द्रस्य^{१०} अन्तरिक्षे^{११} निपण्णम् अपि तत् आयुधम् अस्मै इन्द्राय मधु
 उदक वरा नयति । पृथिव्याम् अभिलपितं विमुक्तम् यत् ऊधसो मेघात्, तदुदकम् गोषु
 आपधिषु च अद्या इति ॥ ९ ॥

अश्वादिषायेति यद्वदन्त्योर्जसो जातभुत मन्य एनम् ।

मन्योरियाय हर्म्येषु तस्थौ यतः प्रजज्ञ इन्द्रो अस्य वेद ॥ १० ॥

अश्वात् । इयायु । इति । यत् । वदन्ति । ओर्जस । जानम् । उत । मन्ये । एनम् ।
 मन्यो । इयायु । हर्म्येषु । तस्थौ । यतः । प्रजज्ञे । इन्द्र । अस्य । वेद ॥ १० ॥

उद्गीथ० अश्वादिषायेति यद् वदन्तीत्यादि कारणधर्माणा कार्ये दर्शनाद् अश्व बल-क्रोधादिभ्य

१ योग्य बलं मूको. २ नास्ति मूको. ३-३. मेघनिषं मूको. ४. अपश्यन् मूको.
 ५-५. ऊध प्रदेशमित्यर्थं वि^१ अ. ६ नास्ति वि^१ अ. ७ नास्ति वि^१. ८ नास्ति वि^१ अ.
 ९-९. निगमोऽय या (८,२) द्र.

तद्वर्षोपेतत्वाद् इन्द्रो जात इति । अत इन्द्रस्य गुणानाम् आनन्द्याद् अमुतो 'जात इत्यवधारयितुम्' अक्षयत्वाद् इन्द्रं यत कुतश्चित् जात इति । स एव इन्द्रोऽस्य स्वस्य जन्मनस्तत्त्व जानाति नान्य इत्यादीति समस्तार्थं । अथस्य धर्मो वेगवत्ता । तामिन्द्रे दृष्ट्वा वेगवत् अथान् अयम् इन्द्र इयाय एति' अत्र शुद्धोपि उरपूर्वांशो' द्रष्टव्य । उदियाय उद्गत उरपन्नो जात इति एवम् यद् वदन्ति यदिति छान्दसत्वात् 'सुपा सुल्लक्' (पा ७, १, २९) इति असौ लोप, लिङ्गस्य व्यत्ययो वा । यमिन्द्र वदन्ति दर्शयन्ति तत्त्वदर्शिनो मुनय, तमिन्द्रम् ओत्स जातम् उत बलादप्युत्पन्नम् अहम् मन्ये वितर्कयामि महतो बलराशेरप्यस्मिन्निन्द्रे दर्शनात् । मन्यो वा शत्रुविषयात् क्रोधात् उद्गत उरपन्नो जात इत्येव शत्रुविषयस्य महत् क्रोधस्यापि तत्र इन्द्रे दर्शनात् । हर्म्येषु च यज्ञगृहेषु कर्माङ्गात्वेन नित्यम् तस्यै निर्भय तिष्ठति । शत्रुगृहेषु हत्वा नित्य निर्भय तिष्ठति । त्रिभुवनगृहेषु वा स्वामित्वेन तिष्ठति । अनयोपपत्त्या ततो वा जात इन्द्र । किं बहुना । इन्द्रस्य जन्मन कारणत्वेन सर्वगुणोपेतत्वात् सर्वस्माज्जात इत्युपपत्तिमाश्रित्योक्तम्— यतः कुतश्चित् कारणात् प्रथमे प्रकर्षेण तत्त्वतो जात इन्द्र, स एव अस्य स्वस्य जन्मन 'कारणम् एवम्' तत्त्वतो जानाति, नान्य । अथमत्र वाक्यार्थं ॥ १० ॥

षेद्धट० इन्द्रस्य गुणान् दृष्ट्वा केचित् एतम् अथान् जातम् वदन्ति । तमेवाहम् ओजसं जातम् मन्ये । अथवा पुनरय क्रोधात् इयाय, युद्धेषु च तिष्ठति । सोऽयम् इन्द्र अथादोत्स मन्यो- अन्यस्मात् वा उपादानान् यत जात स्वयमेव तद् जानाति ॥ १० ॥

वयः सुपर्णा उपं सेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः ।

अपं ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धिं चक्षुर्मुग्धिश्रस्मान् निधयैव बुद्धान् ॥ ११ ॥

वयं । सुपर्णा । उपं । सेदु । इन्द्रम् । प्रियमेधा । ऋषय । नाधमाना ।

अपं । ध्वान्तम् । ऊर्णुहि । पूर्धिं । चक्षुः । मुग्धिः । अस्मान् । निधयाऽऽन । बुद्धान् ॥ ११ ॥

उट्टीध० वयं पश्चिदृशा निरानन्दने अन्तरिक्षे सदा गन्तारो वा सुपर्णा सुपतना 'शोभन गमना आदित्या इत्यर्थे', उत सेदुः उपसीदन्ति उपगच्छन्ति इन्द्रम् प्रियमेधा प्रिययज्ञ रूपय तवांशाना दृष्टार लोकपालत्वात् कृताकृतस्य प्रत्यवेक्षितारः नाधमाना याचमाना । किम् । उच्यते— अत्र ऊर्णुद् अपर्यादय अपवारय वा रज्जुरूपो भूत्वा अस्मान् ध्याकर्षन् हेतु- कर्तृत्वेन धर्तृनयैत्यर्थं । किम् । ध्वान्तम् तम रात्रिहृतम् । तमोऽपनयनद्वारेण च यदेतल्लोकस्य चतुः आसृष्टेः सुपर्णा ज्योतिषा अनुगृहीतत्वाद् घटपटादिनस्तु दर्शनायासमर्थं तमसा हृतमिव' तन् पूर्धिं पूरय' इतीत्यर्थं । तदर्थम् मुमुग्धि मुग्ध अस्मान् बद्धमनाय प्ररयेत्यर्थं । किमिव । निधया इव बुद्धान् यथा निधया पादयया' पापममूहेन बुद्धान् पक्षिण कश्चिन् उद्धमनाथ मुञ्चति, एवम् । यावोश्च त्वदर्धानरत्वात् । अथवा अभेदवचनात् 'वायुवेदो वातरिदास्थान' (या ७, ५) इति वायुरूप

१-१. अणवश्या' मूको २. '१९वा मूको ३ ३. तवायेति मूको ४. 'वयं वि' अ. ५ भा वि'.

६१ 'ग २२' वि' अ. ७ या (४, २) एवाक्यार्थं द्र ८ अथा वय मूको. ९ नाहित मूको.

१० १० 'ना १५५ वि' अ ११ 'वय' मूको १२. '६१' अ १३. '५२' वि' अ. १४ '२५ मूको.

ण्य स्वम् । अथवा सर्वेष्वेत्वात् तव इन्द्रस्य सर्वात्मभाविन वायुना रज्जुभूतेन सविमुर्मण्डल
सदा आहूयत् इति । त्रगद्वेतो लोकानुग्रहाय वायुरज्जुभि आकुर्यैरथं ॥ ११ ॥

वेङ्कट० पक्षिण सुपत्तना उप सेदु इन्द्रम् प्रिययज्ञा श्रेयसः पाचमाना मेधाम् । अप ऊर्णुदि
अन्धकारम्, परस च तन, मुग्धि च अस्मात् तन्त्रिना इव अज्ञानेन 'वद्वान् इति' ॥ ११ ॥

'इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्थो वर्गः' ॥

[७४]

'गौरिवीति शक्तय ऋषि । इन्द्रो देवता । प्रिष्टुप् छन्द' ।

वसूनां वा चर्कृष इयक्षन् धिया वा यज्ञैर्वा रोदस्योः ।

अर्वन्तो वा ये रयिमन्तः सातौ वनुं वा ये सुश्रुणं सुश्रुतो धुः ॥ १ ॥

वसूनाम् । वा । चर्कृषे । इयक्षन् । धिया । वा । यज्ञे । वा । रोदस्यो ।

अर्वन्तः । वा । ये । रयिमन्तं । सातौ । वनुम् । वा । ये । सुश्रुणम् । सुश्रुतं । धुरिति धु ॥

उद्गीथ० उत्तरं सूक्तम् 'वसूनां वा' इति पद्वचम् ऐन्द्रे शाक्त्यो गौरिवीतिर्ददौ ।

अत्रेतिहायमाचक्षते प्राह्मणपरिपठितं (तु. ऐसा ३, २१-२२) विद्वांस — इन्द्र किमिव
निर्केवत्य शस्त्रम् असाधारण ममास्तु इत्यप्रवीत् देवान् । ते तमुत्तु. — अस्माकमपि अत्र
भागोऽस्तु इति । स त भाग नानुज्ञातवान् । तत्रैव सति ते देवा इन्द्रस्य भार्या धिया
प्रासद् नामाद्युवन् — अस्माक भागे' निष्केवत्ये भावयेन्द्रमिति । साऽप्रवीत् — रात्राविन्द्रमुक्त्वा
प्रातरं प्रतिवक्ष्यामीति । सा त्वेव प्रतिज्ञाय सूक्तस्यात्ताभिः ऋषिभिः पद्यभिः इन्द्र
रात्रायुक्त्वा अन्त्यया देवान् प्रातः प्रस्तुवाचेति । वसूनाम् वा वाशब्देऽत्र चार्थे । वसूना च,
चशब्दश्चुतिसामर्थ्यात्, अन्येषां च देवानामिति शेष, चक्षुषे अत्यर्थं सदा करोषि त्वम् ।
किम् । सामर्थ्यात्, स्तुतिभाग इविभाग वेति शेष । इयक्षन् यष्टुमिच्छन् देवान्
पूजयितुमिच्छन् । केन । धिया वा धी प्रज्ञा । तज्जन्यत्वाद् अत्र तच्छब्देन स्तुतिरुच्यते,
'इमां ते धिय प्रमरे महो महिम्' (ऋ १, १०२, १) इति यथा । स्तुत्या च यज्ञे वा
यज्ञेश्च रोदस्यो चावायुधिव्योर्मध्ये, तव श्रुत्यत्वेन वर्तमानतामिति शेष । ये वस्वादयो देवा
अर्वन्त वा अरण्यवन्तश्च अनुगमना रयिमन्त च धनवन्त ईश्वरा इत्यर्थं, सातौ यजमानानाम्
ईप्सितार्थप्रदाने च, प्रवृत्ता इति शेष, वनुम् वा वननीय वा वस्वादय सुश्रुणम् सुष्टु
श्रवणीयम् सुश्रुत सुष्टु च श्रोतार धु धारयन्ति, स्वर्गेषु शृण्वन्तीत्यर्थं । तेषां वस्वादि-
देवानां स्तुतिभाग इविभाग च सदा त्व करोषीति सम्बन्ध कार्यं ॥ १ ॥

वेङ्कट० धनान्युद्दिश्य वा आहूयते वसूनि दातुमिच्छन् कर्मायम् वा । युद्धादिक कर्म । यज्ञार्थम् वा

१ १. नास्ति वि' अ', वद्वानिति वि'. २ २. नास्ति मूको ३ 'णपठि' वि'. ४ देवा
वि', एवा वि' अ ५ नास्ति मूको ६ नाम वदन् मूको. ७. भोगे मूको ८ यत्तल
वस्य (यत् वि' अ) यत्क' मूको. ९ अणु' वि' अ, अण' वि'. १० 'नेन मूको ११ 'त्
वि' अ.

दिवि च पृथिव्या च देवमनुष्ये । गच्छन्त वा ये धनवन्तो भवन्ति, युद्धे हिंसाम् वा ये सुश्रवणा प्रसिद्धा सुश्रवसः कुर्वन्ति, तैश्चाकृष्यत इति ॥ १ ॥

हवँ एषामसुरो नक्षतुं द्या श्रयस्युता मनसा निमत् क्षाम् ।

चक्षाणा यत्र सुवितायं देवा द्यौर्न वारोभिः कृणवन्तु स्वैः ॥ २ ॥

हवँ । एषाम् । असुरं । नक्षतुं । द्याम् । श्रयस्युता । मनसा । निमत् । क्षाम् ।

चक्षाणा । यत्र । सुवितायं । देवा । द्यौर्न । वारोभिः । कृणवन्तु । स्वैः ॥ २ ॥

उद्गीथं हवँ इत्येव त्वच्छत्रुभि सह युद्धकाले हाकार हनहनादिघोषः इत्यर्थः, एषाम् देवानां स्वमृत । कीदृश हव । असुरः प्राणवान् महात्मियः । नक्षत व्याप्नोति द्याम् दिवम् । किञ्च श्रवस्यता श्रवोऽज्ञ हविरारय यतो वा स्तुतिलक्षणम् इच्छता मनसा, युक्ता इति शेषः, निमत् 'निसि चुम्बने' । चुम्बन्ति उपनीवन्ति देवा क्षाम् इमाम् पृथिवीम् । उक्तं च श्रुतौ— 'इत प्रदान देवा उप जीवन्ति ××× अमुत प्रदान मनुष्या' (ते ३, २, १, ७) इति । कदा । उच्यते— यत्र यस्मिन् दवासुरसङ्ग्रामकाले चक्षाणा असुरान् हन्तव्यत्वेन पश्यन्त देवा सुविताय तत्र इन्द्रस्य सुविताय सुगतय निर्व्यासङ्गेन त्रैलोक्याधिपत्यप्राप्तये इत्यर्थः, यौ न द्यौरिव यथा द्यौ वरणाया, एवम् वारोभि वरणीयै स्वै आत्मीयै सामर्थ्याद् बलैः शारीरै सेना लक्षणैश्च कृणवत हिंसन्ति तत्रेन्द्रस्य शत्रून् । तदा हव एषाम् असुर नक्षत द्या श्रवस्यता मनसा निमत् क्षाम् इति योज्यम् ॥ २ ॥

पेङ्कटं आह्वानशब्द एषाम् इन्द्रस्य प्रेरकं द्युलोकं नक्षत । अथ अन्नमिच्छता मनसा प्राप्तवन्त पृथिवीम् अद्विरम । यत्र पणिभिर्गा निहिता पश्यन्त देवा आत्मनोऽभ्युदयार्थम् आदित्य इव स्वै वरणीयैस्तेभ्योभि प्रकाशाम् अकुर्वन् । गाना प्रदानाय अन्धकारम् अपनेनुमिति ॥ २ ॥

इयमेषाममृतांना गीः सुर्वताता ये कृणवन्तु रक्षम् ।

धियं च यज्ञं च माधन्तस्ते नो धान्तु असव्यममामि ॥३॥

इयम् । एषाम् । अमृतांनाम् । गीः । सुर्वताता । ये । कृणवन्तु । रक्षम् ।

धियंम् । च । यज्ञम् । च । माधन्तु । ते । न । धान्तु । असव्यम् । अमामि ॥ ३ ॥

उद्गीथं ऋग्वेदस्थितं सति यद्येने वस्तुनि स्वतःकार्यप्रवृत्तानाम् एषाम् अमृतांनाम् देवानाम् अर्थाय इयम् विशालेन्द्रावुक्त्यावात्क्षण्येन प्रादुर्भूता गी स्तुति निष्केन्द्रव्यशस्त्रमध्यगताः, दीयतां स्वया माग इति शेषः, सर्वताना सर्वतातौ सङ्ग्रामकाले सर्वशत्रुसमूहे ये देवा कृणवन्तु रक्षन्ति रक्षम् रक्षणाय भवन्तमिन्द्र नीलादिरजसवदा वा । धियम् च यज्ञम् च माधन्तु

१ १. 'मिच्छन्त वि' अ, 'सो ह्यमरस वि' अ. २. 'हनन्ति' वि. ३. 'मास्ति मूको ४. 'म वति मूको. ५. 'निष्कन्त वि' अ, 'मिथया वि. ६. 'तिर वि'. ७. 'वणिमि मूको, ८. 'संय गुण्यन्त वि' अ. ९. 'प्रविता वि' अ, 'प्रकृषिणा वि' १०. 'मप्यगता मूको.

अङ्गभावापत्या निष्पादयन्त ते अपि देवा न अस्मभ्यम् धान्तु वमव्यम् निष्केवल्यशस्त्रा-
दिस्तुतिधनसमूहम्^१ असामि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इयम् एवाम् देवानाम् गी यजे ये प्रयच्छन्ति धनम् अपि वा याच्यन्ते । कर्म लौकिकम् यज्ञम् च
साधयन्त ते अस्मभ्यम् प्रयच्छन्तु^२ 'वसुसमूहम् असाधारणम्'^३ ॥ ३ ॥

आ तत् तं इन्द्रायवः पनन्तामि य ऊर्वं गोमन्तं तितृत्सान् ।
सकृत्स्वं^४ ये पुरुपुत्रां महीं सहस्रधारा बृहतीं दुदुक्षन् ॥ ४ ॥

आ । तत् । ते । इन्द्र । आयव । पनन्त । अमि । ये । ऊर्वम् । गोमन्तम् । तितृत्सान् ।
सकृत्स्वंम् । ये । पुरुपुत्राम् । महीम् । सहस्रधाराम् । बृहतीम् । दुदुक्षन् ॥ ४ ॥

उद्गीथ० हे इन्द्र ! तत् ते तव, स्वभूतम् इति शेष, आयव आयवो मनुष्याकारा देवा आ
पनन्त आभिमुख्येन मयादया वा स्तुवन्ति, ये देवा ऊर्वम् मेघसङ्घातम् गोमन्तम्
उदकवन्तम् अमि तितृत्सान् अभिर्हिंसन्ति त्वदादेशेन सर्वदा घ्नन्ति, किञ्च सकृत्स्वम् सदा
कामाना प्रसवित्रीं त्रैलोक्यधेनुम् ये देवा पुरुपुत्राम् बहुपुत्राम् महीम् महतीम् सहस्र-
धाराम् बहुभोगक्षीरधाराम् बृहतीम् महतीं नित्याम् अनपायिनीमित्यर्थ, दुदुक्षन् दुधुक्षन्
'त्वदर्थं सर्वकामक्षीरं' दुहन्ति त्वच्छत्रुजयद्वारणेत्यर्थं ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ पनन्त तव इन्द्र ! आयव मनुष्या अङ्गिरस, ये गोमन्तम् सङ्घम् घृच्छन् अभितदि-
तुम् असुरैरपहतमिति^५ । तन् इति तत्रस्थम् असुरवधं^६ निर्दिशति । सकृत्प्रजाताम् ये बहुपुत्राम् ।
ओषधिवनस्पतयो बहव पुत्रा । सहस्रधाराम् बहूना कामाना उत्पादयित्रीं विस्तृता महतीम् दिवम्
दुदुक्षन् । 'सकृद् द्यौरजायत' (ऋ ६, ४८, २२) इत्युक्तम् ॥ ४ ॥

शचीं च इन्द्रमवसे कृणुध्वमनानतं दमयन्तं पृतन्यून ।
ऋभुक्षणं मघवानं सुवृत्तिं भर्ता यो वज्रं नर्यं पुरुक्षुः ॥ ५ ॥

शचीं च । इन्द्रम् । अवसे । कृणुध्वम् । अनानतम् । दमयन्तम् । पृतन्यून ।
ऋभुक्षणम् । मघवानम् । सुवृत्तिम् । भर्ता । य । वज्रम् । नर्यम् । पुरुक्षुः ॥ ५ ॥

उद्गीथ० शचीं च इति व्यत्ययेनेदमेकवचनं बहुवचनस्य स्थाने । हे शचीवन्त ! प्रज्ञान्त !
शत्रुवधादिस्वाधिकारयुक्तकर्मवन्तो दवा^७ इ इम् अवसे रक्षगाय^८ 'निष्केवल्यस्य शस्त्रस्य'
असाधारणीकरणेन^९ त्रैलोक्यपालनार्थमित्यर्थः, कृणुध्वम् कुरुत यूयम् । कीदृशम् । अनानतम्
शत्रून् प्रति अग्रणतम् दमयन्तम् उपशमयन्तम् पृतन्यून पृतना सम्प्राप्तं कर्तुमिच्छत शत्रून्
ऋभुक्षणम् महान्तम् मघवानम् धनवन्तम् सुवृत्तिम् सुष्ठु दोषैर्बर्जितस्तुतिकम्, भर्ता

१. 'वस्य शस्त्रादि' मूको २-२ 'इसापा' वि ३-३ 'वंसर्व' मूको ४. 'दतमिति वि' अ.

५ 'सुत् वि'. ६ इ. 'व्यवहारदित्वाय वि', 'व्यवहारदित्वाय' वि' अ ७ 'धारणक' मूको.

धारयिता च य इन्द्र वज्रम् । कीदृशम् । नर्यम् नृभ्यो हितम् । पुरुषु बहुनिवासश्च बहुनीतिर्वा । तमिन्द्रम् अवसे कृणुध्वम् इति योज्यम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्रजावन्तो यूयम् इद्रम् रक्षणाय कृणुध्वम्, यो न अन्यम् आनमति दमयति च पृतनाकामान्, महान्तम् धनवन्तम् सुपुत्रितम्, विभति य वज्रम् गृहितम् बहुनाम्द ॥ ५ ॥

यद्वापानं पुरुतमं पुरापाळा वृत्रहेन्द्रो नामान्यप्राः ।

अचैति ग्रामहस्पतिस्तुत्रिम्मान् यदीमृशमसि कर्तवे करत् तत् ॥ ६ ॥

यत् । ववानं । पुरुतमम् । पुरापाद् । आ । वृत्रऽहा । इन्द्रं । नामानि । अप्राः ।

अचैति । प्रऽमहं । पतिं । त्रिम्मान् । यत् । ईम् । उऽमसि । कर्तवे । करत् । तत् ॥ ६ ॥

उद्गीथ० यत् निष्केवत्यशस्त्रम् पुरुतमम् बहुतमम् समलम् इत्यर्थं, ववान याचितवान् पुरापाद् पूर्वमभिभवित्वा क्षत्राणाम् वृत्रदा वृत्रस्य हन्ता इन्द्र तस्य निष्केवत्यस्य शस्त्रस्य अवयवभूतप्रयत्नशस्त्रविदाहृन्दोयुक्त्या^१ याज्यया युष्माकं त्रयस्त्रिंशता देवानां सम्बन्धीनि त्रयस्त्रिंशत नामानि आ अप्रा प्रत्येकम् एकैकेन अक्षरेण पूरयति^२ तस्या एकैकमक्षरं प्रत्येकं युष्मस्य प्रयच्छतीत्यर्थं^३ । यत् अचोत रात्रौ मया विज्ञापितो युष्मदर्थं भागं देहि इति ग्रामह पतिं प्रकथेण सोद्गा^४ सम्भोगका^५ अभिभवत्या^६ मम प्राप्त्यनाम्नया^७ भर्ता इन्द्रं तुविष्मान् धननुगुण इत्यर्थं, यत् ईम निश्चिंतार्थोऽत्र ईनाम्द करत् इत्यनेन च सम्बध्यते । यत् निष्केवत्यशस्त्रभागवरतु उऽमसि कामधामहे वयम् कर्तवे स्वीकर्तुम्, तत् करत् निश्चयेन करोति इन्द्रं नाऽत्र मशय कार्य इत्यर्थं ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यत् दिननि बहुनी ग्लपयितार वृत्र पुराणामभिभवित्वा^१, आ पूरयति इन्द्रं वृत्रदा उदकानि । सोऽयम् अभिमनित्वा^२ बहुधनश्च प्रजात, पात । यत् वयम् एतम् कामधामहे^३ कर्तुम् करोति अयम्^४ तत् इति । 'मैत्रेय प्रत्ययत यद्वावान पुरुतमम्' (ऐत्रा ३, २२) इत्यादिकं प्रात्यणम् । 'मर्ते नन्दति यशसाऽऽगतेन' (ऐत्रा १, १३) 'इत्यादिकं च समानमिति'^५ ॥ ६ ॥

^१इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये षष्ठसो वसं ॥ ४

[७५]

^१सिन्धुक्षिप्रं प्रियमेध क्रवि । नयो देवता । जगती छन्दः ॥

प्र सु वं आपो महिमानंभुत्तमं कारुषीचाति मर्देन विरम्यतः ।

प्र मूमसं श्रेया हि चंप्रभुः प्र सुत्परीणामति सिन्धुरोजमा ॥ १ ॥

१. सिन्धु मूढो २. मूमसं मूढो ३. भूता ययं मूढो. ४. देवो मूढो ५. मूमसं मूढो. ६. मूमसं मूढो ७. कारुष मूढो ८. प्रमममम मूढो ९. सिन्धुः मूमसं मूढो. १०. मूमसं मूमसं. ११-१३. मासिज मूढो. १२-१३. मासिज मूमो.

प्र । सु । व । आप । महिमानम् । उत्प्लमम् । कारु । चोच्चाति । सद्ने । निरस्वत ।
प्र । सप्तसप्त । त्रेधा । हि । चक्रमु । प्र । सृत्वीरिणाम् । अति । सिन्धु । ओजसा ॥ १ ॥

उद्गीथ० उत्तर सूक्त 'प्र सु व' इति नवचं नदीस्थानाम् अपा स्तावक सिन्धुक्षित् प्रियमेधुन^१
ददर्श । 'आप । व' युष्माकम् महिमानम् महत्त्वम् उत्तमम् उत्कृष्टम् कारु स्तोता सिन्धुक्षितामा
मदुपलक्षित प्र सु वोचाति सुष्ठु प्रव्रवीति व्यावर्णयतीत्यर्थं, सद्ने स्थाने वेद्याख्ये
विवस्वत यजमानस्य स्वभूते, स्थित इति शेष । प्रतिज्ञायेदानीं व्यावर्णयति महत्त्वम्—
सप्तसप्त नद्यः समुदिता सत्य^२ त्रेधा त्रिधा प्रार्थी प्रतीचीं दक्षिणा च दिशम् प्र चक्रमु
प्रक्रान्तवत्य^३ प्रतिब्रह्मवत्य^४ या, तासाम् प्र सृत्वीरिणाम् प्रसर्पिणीनाम्^५ प्रसर्पणशीलानां नदीनां
मध्ये अति अभिपूजित सिन्धु ओजसा वनेन अनेकधा^६ भूमिं विदार्य प्रवर्तते ॥ १ ॥

वेङ्कट० सिन्धुक्षित् प्रियमध । हे आप । युष्माकम् सुष्ठु प्र व्रवीति महिमानम् उत्तमम् स्तोत्रा
यजमानस्य गृहे । ता इमा नद्यः सप्तसप्त भूत्वा प्रतिक्रमन्ते^७ त्रेधा हि^८ पृथिव्याम्
अन्तरिक्षे दिवि च सप्तसप्त भवन्तीत्यर्थं । सरणशीलानामासा नदीनां 'मध्ये वनेन'
यत्राह सिन्धुक्षित् निवसामीति ॥ १ ॥

प्र तैऽरदद्वरुणो यातवे पथः सिन्धो यद्वाजो अभ्यद्रवस्त्वम् ।

भूम्या अधि प्रवता यासि सानुना यदेपामग्रं जगतामिरज्यसि ॥ २ ॥

प्र । ते । अरदत् । वरुण । यातवे । पथ । सिन्धो इति । यत् । वाजान् । अभि । अद्रं । त्वम् ।
भूम्या । अधि । प्रवता । यासि । सानुना । यत् । एपाम् । अग्रम् । जगताम् । इरज्यसि ॥ २ ॥

उद्गीथ० हे सिन्धो ! ते तव यातवे यातु समुद्रं प्रति गन्तुम् पथं मार्गान् प्र अरदत्^{१०}
प्रादरन् प्रदलितवान् प्रस्तातवान् वृष्टिप्रदानद्वारणं विदारितवान् वरुण उत्तमो मध्यमो वा ।
कदा^{११} प्रारदत्—उच्यते । हे सिन्धो ! यत् यदा वाजान् सस्यलक्षणानि अश्वानि अभि प्रति
अद्रं द्रुतवान् निष्पादनार्थं कुरुयात्तमना गतवान् त्वम् । कुत्र च । भूम्या अधि उपरि
प्रवता प्रवणेन निश्चलं प्रदेशेन यासि गच्छसि त्वम् सानुना समुच्छ्रितेन उदकेन च । कदा ।
यत् यदा एपाम् त्वदुभयतोनिवासिनाम् जगताम् जङ्गमानां सामर्थ्यात्^{१२} स्थावराणां च
अग्रम् वर्षकालात् प्रथमम् भीष्मकालं ह्यस्यं, इरज्यसि तेषां जीवितस्य त्वदधीनत्वाद् ईदृशेति ।
तदेति योजयम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्राचीनम् हि अलिखत् तव गमनाय वरुणः मार्गान्^{१३} सिन्धो !, यत्र त्वम् अश्वानि प्रति अभि द्रवसि,

१. प्रैयं सूक्तो २-२ व आप वि', व आपो वो वि' अ. ३ चक्रा^{१०} सूक्तो ४ 'वचनं'
वि'. ५. 'विणां वि' अ, 'त्रिणां वि'. ६ नास्ति अ, वने' वि'. ७ प्रदिक्रमं वि' अ'
८ नास्ति वि' अ', वि वि'. ९ ९. नास्ति वि' अ'. १० अरेत् मूक्तो ११ जान् कदा मूक्तो
१२ सामर्थ्यं मूक्तो १३ 'गान् वि' अ'

भूम्या अथि त्वम् प्रवता सानुना उच्छ्रितेन देसेन^१ यामि, येन समुच्छ्रितेन देसेन^२ गच्छन्ती
सर्वपा वज्रमानाम् अप्रम् प्रत्यक्षम् ईश्वरा भवसीति ॥ २ ॥

दिवि स्वनो यंतते भूम्योपर्यन्तं शुष्ममुर्धियति भानुना ।

अभ्रादिव प्र स्तनयन्ति वृष्टयः मिन्युर्यदेति वृषभो न रोरेवत् ॥ ३ ॥

दिवि । स्वन । यतते । भूम्या । उत्रारि । अनुन्तम् । शुष्मम् । उत् । इयति । भानुना ।

अभ्रादिव । प्र । स्तनयन्ति । वृष्टयः । सिन्धुः । यत् । एति । वृषभः । न । रोरेवत् ॥ ३ ॥

उट्टीय० दिवि शुलोके, आमान कर्तुमिति शेष, स्वन मिन्यो ऊर्मिध्वनि यतते प्रयतते
दिव व्याप्नोतीत्यर्थः । कदा । उच्यते—यदा भूम्या उपरि भूम्येति पृष्ठा आकार
आदेशः । भूम्या उपरि अनन्तम् अपरिमितम् शुष्मम् ऊर्मिणं बलम् एत् इयति उट्टमयति
मिन्धु भानुना स्वदीप्तया, युक्तमिति शेषः । किञ्च अभ्रात् इव यथा अभ्राद् मेघाद्
आगच्छन्त्य वृष्टयः प्र स्तनयन्ति प्रकषेण शब्दं कुर्वन्ति एवम् यत् यदा एति समुद्र
प्रति गच्छति, तदा^१ प्रस्तनयति । किमिव । वृषभ न यथा वृषभ प्रतिवृषभ प्रति युद्धाय
गच्छन् रोरेवत् अत्यर्थं रोति, एव वा अत्यर्थं शब्दं करोति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० मूमे उपरि दिवि शब्दं गच्छति स्वयम् अपर्यन्तम् वेगम् प्रेरयति^१ माममानेनोर्मिणा । यथा
अभ्रात् वृष्टयः प्र स्तनयन्ति, तथा शब्दा प्रादुर्भवन्ति । मिन्यु^२ यत् आगच्छति, वृषभ
इव शब्दं करोति^३ ॥ ३ ॥

अभि त्वा मिन्यो शिशुमित्र मातरौ वाश्रा अर्पन्ति पर्यसात् धेनुवः ।

राजेव युध्वा नयमि त्वमिदं मिथौ यदासामग्रं प्रत्तामिनक्षमि ॥ ४ ॥

अभि । त्वा । मिन्यो इति । शिशुम् । इत् । न । मानरं । वाश्रा । अर्पन्ति । पर्यसात् । धेनुवः ।
राजाऽयत् । युध्वा । नयमि । त्वम् । इत् । सिर्चा । यत् । आसाम् । अग्रम् । प्रत्ताम् । इन्क्षमि ॥

उट्टीय० हे मिन्यो । त्वा त्वाम् वाश्रा वागतशीला शब्दकारिण्य नद्य अभि अर्पन्ति स्तद्देनाभि-
गच्छन्ति पयसा इव उदकेन, आप्याययितुम् इति शेषः । किमिव । शिशुम् इत् न मानर
इदिति पदपूरणः । शिशुम् न यथा शिशु शब्दं वक्ष्यमातरौ धेनुवो वागतशीला स्तद्देन
अभिगच्छन्ति पयसा क्षीरण आप्याययितुम्, एवम् । किञ्च राजा इव यथा राजा कश्चित्
सहस्राभः शत्रुभिः सह युद्धा प्रहृत्य सान् तिसा तदीयानि घनानि स्वीकृत्य च नयति
स्यात् प्रति, एव सर्वेनदीनाम् अरमना सह सङ्गतानाम् उदकानि स्वीकृत्य नयति त्वम्
इत् त्वमेव प्राययि । ॥ ४ ॥ शिषी मेजरि अपा परितरि समुद्रे । कदा नयमि । उच्यते—
एत् यदा आगाम् नदीना च त्वया सह सङ्गतानाम् प्रत्ताम् प्रत्तामिनक्षीनां
सम्बन्धि भवत् श्रेष्ठम् उदकम् इन्क्षमि व्याप्नोति ॥ ४ ॥

१ नास्ति रि^१ २ नास्ति मूढो ३. पदा रि^२ अ. घ. 'व' रि^३ अ^३ ५. ५. ५. ५. ५.
रि^४ अ^४. ६. नास्ति रि^५ अ^५. ७. रि^६ ना मूढो.

वेङ्कट० अभि गच्छन्ति त्वा सिन्धो! पुत्रम् इव मातरः वाधाः^१ इतरा नद्यः, पयसा युक्ताः इव च वत्सम् धेनवः। राजा इव युद्धकृत् सेनाः त्वम् सिच्यमानौ तदौ ताः^२ नयसि, यदा त्वम् आताम् स्वया सह प्रगच्छन्तीनाम्^३ अग्रम् इक्षनसि सर्वांसामग्रे गच्छसीति ॥ ४ ॥

इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमं सचता परुण्या ।

असिक्न्या मरुद्वृधे वितस्तयाऽऽर्जीकीये शृणुह्या सुपोमया ॥ ५ ॥

इमम् । मे । गङ्गे । यमुने । सरस्वति । शुतुद्रि । स्तोमं । सचत । परुण्णि । आ ।

असिक्न्या । मरुद्वृधे । वितरतया । आर्जीकीये । शृणुहि । आ । सुप्तोमया ॥ ५ ॥

उद्गीथ० इमम् मे इमं स्वभूतम् स्तोमम् स्तवम् गङ्गे! यमुने! सरस्वति! शुतुद्रि! परुणि! आ सचत आभिमुरत्येन मयादया वा सेवध्वं यूयम्, शृणुतेत्यर्थः। असिक्न्या सह वितस्तया च सह हे मरुद्वृधे! वृष्टिदारेण मरुद्वर्धिते! आर्जीकीये! त्वमपि शृणुहि आभिमुरत्येन शृणु सुपोमया च सह ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे प्रधानभूताः सप्त नद्यः! गुणभूताभिसिक्न्याः^४ मदीयम् स्तोत्रम् सेवध्वम् शृणुत चेति । तत्रासिक्नी मरुद्वृध्याया अवयवभूता, वितस्ता सुपोमा च आर्जीकीयायाः ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये षष्ठो वर्गः' ॥

तृष्टार्मया प्रथमं यातवे सज्जः सुसर्त्वी रसया श्वेत्या त्या ।

त्वं सिन्धो कुर्मया गोमतीं क्रुमु मेहृत्वा सरथं याभिरीयसे ॥ ६ ॥

तृष्टार्मया । प्रथमम् । यातवे । सज्जः । सुसर्त्वी । रसया । श्वेत्या । त्या ।

त्वम् । सिन्धो इति । कुर्मया । गोमतीम् । क्रुमुम् । मेहृत्वा । सरथम् । याभिः । ईर्यसे ॥ ६ ॥

उद्गीथ० तृष्टामया "तृष्टामा नाम नदी तथा सह" प्रथमम् पूर्वम् यातवे यानुम् अस्मत्तर्जं प्रति गन्तुम् सज्जः समानप्रीतिः, भवेति शेषः, सुसर्त्वी च नद्या शोभनगन्ध्या सह, रसया च नद्या सह, श्वेत्या त्वा इत्येत्या च अन्ययाऽपि नद्या च सह त्वम् हे सिन्धो! वृमया च नद्या च सह, गोमतीम् "क्रुमुम् इत्युभयत्र" तृतीयास्थाने स्पत्ययेनेवं^५ द्वितीया । गोमत्या च नद्या सह, क्रुम्या^६ च नद्या सह, मेहृत्वा च नद्या सह, अन्याभिश्च याभिः नदीभिः मरथम् समानेन रथेन ईर्यमे गच्छसि यज्ञान् प्रति । ताभिश्च नदीभिः सह अस्मत्तर्जं प्रथमं गन्तुं समान-प्रीतिर्भवेति योग्यम् । एतदुक्तं भवति — एताभिर्नदीभिः यथोपदिष्टाभिः सह समानप्रीतिर्भूत्वा समानेन रथेन अस्मत्तर्जं प्रति प्रथमम् आगच्छेति ॥ ६ ॥

१. वाः... वि^१ अ^१. २. त्वा वि^२ अ^२. ३. प्रवच्छन्तीनाम् वि^३ अ^३. ४. या. (९, २६) व्याख्यानं द्र. ५. 'मिरिगवित्त वि^४ अ^४. ६-६. नास्ति मूढो. ७-७. तृष्टान्त्य नदीनां मूढो. ८. सुप्तोमो मूढो. ९-९. 'तु मेत्युम् मूढो. १०. 'नेद मूढो. ११. क्रुमा क्रुमया वि^५, क्रुमा क्रुमया वि^६ अ.

वेङ्कट० त्वम् हे सिन्धो । गोमतीम् नदीं प्रति यद्वा^१ एवं पर्वसादवरुदा, प्रथमम्^२ वृष्टामया नया सद्गताऽऽसीः । अथ क्रमेणान्याभिः पञ्चभिः, याभिः त्वम् सरयम् गच्छसीति । क्रमणकर्मो क्रमिः^३ ॥ १ ॥

ऋज्जीत्येनी रुशती महित्वा परि जयांसि भरते रजांसि ।

अदब्धा सिन्धुरपसाम्पस्तमाश्वा न चित्रा वपुषीव दर्शता ॥ ७ ॥

ऋज्जीती । एनी । रुशती । महित्वा । परि । जयांसि । भरते । रजांसि ।

अदब्धा । सिन्धुः । अपसाम् । अपःऽर्तमा । अश्वा । न । चित्रा । वपुषीऽइव । दर्शता ॥ ७ ॥

उद्गीथ० ऋज्जीती नाम नदी, एनी च नाम नदी, रुशती च नाम नदी महित्वा महत्त्वेन, युजेति शेषः, परि भरते उभयतः पूरणेन^४ सर्वतो धारयति एकैकमाहरति वा, समुद्रं प्रति-पादयतीत्यर्थः । किम् । जयांसि वेगेन^५ गन्तुणि रजांसि उदकानि अदब्धा अहिंसिता महत्त्वाद्विगुणैरनभिभूता सिन्धुः अपसाम् अपस्तमा उभयमेतदन्तर्णीतमत्वर्थम्^६ । अपसाम् अपस्तमतीनां स्वाधिकारकर्मवतीनां नदीनां मध्ये अपस्तमा अपस्वितमा अतिशयेन स्वाधिकार-कर्मवती^७ अथा न चित्रा अद्भवे चायनीया शीघ्रगामित्वाद् पूजनीया दर्शनीया वा, किञ्च वपुषी इव दर्शता यथा वपुषी रूपवती काचिद् स्त्री दर्शता दर्शनीया, एवं च दर्शनीया ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ऋजुगामिनी श्वेतवर्णा दीप्यमाना महत्त्वेन वेगवन्ति उदकानि परितो हरति अहिंसिता सिन्धुः इयम् अत्यन्तं^८ वेगवती वेगवतीभ्यः यडवा इव चित्रा, वपुष्मती इव युवतिः दर्शनीया ॥ ७ ॥

स्वश्वा सिन्धुः सुरथा सुवासा हिरण्ययी सुकृता वाजिनीवती ।

ऊर्णावती युवतिः सीलमावत्युताधि वस्ते सुभगा मधुवृधम् ॥ ८ ॥

सुऽअश्वा । सिन्धुः । सुरथा । सुवासाः । हिरण्ययी । सुकृता । वाजिनीऽवती ।

ऊर्णाऽवती । युवतिः । सीलमाऽवती । उत । अधि । वस्ते । सुभगा । मधुऽवृधम् ॥ ८ ॥

उद्गीथ० मत्था शोभनाया सिन्धुः सुरथा शोभनरथा च सुवासा शोभनवस्त्रा च हिरण्ययी हिरण्ययी मुक्ता पिपासा अतिशोभना कृता निर्मिता वाजिनीवती अश्ववती^९ च अधवा^{१०} वाजिनी हरिश्चवती यागक्रिया तथा तद्गती ऊर्णावती उदकेन सर्वस्य आच्छादनवती च युवतिः यौवनाम्बिका च शोभमावती शैलवती च उत अपि सुभगा शोभनघना सर्वत्रप्रिया वा अधि वस्ते उपरिभावेनैवधयेण आच्छादयति^{११} मधुवृधम् उदकस्य च वर्धयितारं समुद्रं प्रति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० मत्था शोभनरथा शोभनवस्त्रा हिरण्ययैराभरणैश्चकृता मुक्ताकृता अश्ववती ऊर्णावती सिन्धुः ।

१. भागिन रि^१ अ. २. यथा रि^२. ३. भागिन रि^३. ४. ऋगुः रि^४. ५. *वे मूको.

६. *गे। म मूको. ७. *भरिदं रि^७; *जनीयं रि^८ अ. ८. *रिचिधं मूको. ९. इव अ^९ रि^९.

१०. भागिन मूको. ११. अथ मूको. १२. *भा००० रि^{१२} अ.

सिन्धुदेशे^१ हि सन्तपूर्णा^२ यासां रोमभिः कम्बलकरणम् । युवति सीलमावती सीराणि
ययौषध्या रज्जुभूतया बध्यन्ते तामोपार्थि^३ सीलमा मन्यन्ते । तद्वती आच्छादयति मधुपुत्रम्
निगुण्ड्यादिकम्^४ ओषधिजातमिति ॥ ८ ॥

सुसं रथं युयुजे मिन्धुराश्विनं तेन वाजं सनिपदस्मिन्नाजौ ।

महान् हांस्य महिमा पनस्यतेऽर्दब्धस्य स्वयंशसो विरप्शिनः ॥ ९ ॥

सुसंखम् । रथम् । युयुजे । सिन्धु । अश्विनम् । तेन । वाजम् । सनिपत् । अस्मिन् । आजौ ।
महान् । हि । अस्य । महिमा । पनस्यते । अर्दब्धस्य । स्वयंशसः । विरप्शिनः ॥ ९ ॥

उट्टीथ० सुसंखम् सुखयानम् रथम्^१ स्वरथम्^२ युयुजे युक्तवान् शत्रून् प्रति गमनाय सिन्धु^३ सिन्धुनाम
नदीविशेष^४ । अश्विनम् अश्ववन्तम् । 'अश्वविशिष्ट रथ' सिन्धुर्नदी युक्तवतीत्यर्थः । युक्त्वा च
तेन रथेन गत्वा शत्रून् नित्वा तदीयम् यानम् अश्वादिधनम् सनिपत् सम्भक्तवान् स्वीकृत-
धानित्यर्थः, अस्मिन् आजौ सङ्ग्रामे । हि यस्मादेवम्, तस्मात् कारणात् अस्य सिन्धो सम्बन्धी महान्
महिमा महन्महत्त्वम् पनस्यते सस्त्यते स्तोत्रुभिः अर्दब्धस्य अर्हिंसितस्य शत्रुभिः स्वयंशसः
'स्ववशयशस, बशलोपोऽत्र'^५ कर्तव्य, विरप्शिन विरमणशीलस्य महतो वा ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सुदारम् रथम् युयुजे सिन्धु अश्ववन्तम् । तेन^१ रथेन अद्यम् प्रयच्छतु अस्मिन् सङ्ग्रामे ।
महान् हि अस्य रथस्य महिमा स्तस्यते शत्रुभिरार्हिंसितस्य स्वभूतकीर्ते महत् इति ॥ ९ ॥

^१ इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये सप्तमो वगः^२ ॥

[७६]

^१ सर्पं पुरावतो जस्तकर्णं ऋषिः । प्रावाणे देवता । जगती छन्दः^२ ।

आ वं ऋज्जम ऊर्जा व्युष्टिष्विन्द्रं मरुतो रोदमी अनक्तन ।

उमे यथा नो अहनी सचाभुवा सर्दःसदो वरिवस्यातं उद्धिदां ॥ १ ॥

आ । व । ऋज्जसे । ऊर्जाम् । विऽउष्टिषु । इन्द्रम् । मरुतः । रोदमी इति । अनुक्तन ।

उमे इति । यथा । न । अहनी इति । सचाऽभुवा । सर्दःऽसद । वरिवस्यातं । उद्धिमिदां ॥ १ ॥

उट्टीथ० उत्तर सूक्तम् अष्टमम् अभिषयप्रावदेवतम् पुरावत सर्पं ऋषिर्देवता । व सुप्मान्
सोमाभिषयप्राण आ ऋज्जसे इत्ययमेनाऽप्यम् उत्तमस्य स्थाने मध्यमः । आनञ्जे^१
आराधयामि, स्तुस्येति दोष । कस्मिन् काले । उरप्यते—ऊर्जाम् व्युष्टिषु ऊर्जाम् इति

१. देवे मूको. २ स्तुं वि' अ'. ३. ताम्नां मूको. ४ निर्दुग्गिरि' मूको. ५.५ निगमोऽयं
या (७,७) द. ६ नाति मूको ७ दृष वि' अ ८. नदीनि दोष मूको ९-९. भिरिष्टरे मूको.
१०-१०. स्तुस्येतिऽन मूको. ११. ती वि'. १२-१२. नाति मूको १३ आ ऋज्जमे मूको.

अन्तर्गतमस्वर्धमेतत्^१ । अर्धंतीना हरिरन्नवतीनां वल्लवतीनां वा उपसाम् व्युष्टिषु व्युच्छ-
नेरामु तमोदिवासनकालेषु^२, उप काल इत्यर्थः । आराध्यमानाश्च यूयम् इन्द्रम् महत रोदसा
द्यावापृथिवी च अनन्ततन सतत हेतुकर्तृत्वेन सोम पाययतेत्यर्थः, अथवा यज्ञाङ्गभावाय व्यक्षयत
गमयत वा । किञ्च उभि अहनी राश्यहनी सचाभुवा सदभुवौ सहभूते सती यथा न
अस्माक स्वभूत कालभेदेन भिन्नम् सदःसदः देवानां महस्थानं वेदिमध्यगतम्, प्रथागत्येति
शेष, वरिवस्यात 'वरिव' (निघ २, १०) इति धननाम । 'युष आत्मन क्यन्' (पा ३, १, ८) ।
वरिवो धन सोमलक्षणम्^३ 'इच्छत अस्माकम्' देवैभ्यो दातु पातुञ्च तथा कुरुतेति शेष ।
कयम् । उद्दिदा सोमस्य उद्नेदनेन विदारणेन कुरुतेत्यर्थः ॥ १ ॥

वेद्भूट० जरत्करणं सपं ऋषि । आ प्रसाधयामि युष्मान् सारभूतानाम् उपसाम् व्युष्टिषु । हे प्रावाण !
इन्द्रादीन् सोमेन अनन्तन । यथाऽस्मान् सहभूते महोरात्रे गृहेगृहे परिचरत उद्नेदकेन
धनेन, तथा यूयम् 'तान् सोमेन मृक्षयतेति' ॥ १ ॥

तद् श्रेष्ठं सर्वनं सुनोतनात्यो न हस्तयतो अद्रिः सोतरि ।

विदद्भ्यर्षो अभिभूति पौंस्यं महो राये चित् तरुते यदर्वतः ॥ २ ॥

तत् । ऊँ इति । श्रेष्ठम् । सर्वनम् । सुनोतन् । अत्यं । न । हस्तं ऽयत । अद्रिं । सोतरिं ।
विदत् । हि । अर्षं । अभिऽभूति । पौंस्यम् । मह । राये । चित् । तरुते । यत् । अर्वतः ॥

उद्गीथ० 'तत् श्रेष्ठम् सर्वनम् सुनोतन्' । कस्मादेव प्रवीमि । हि यस्मात् अद्रिः प्रावममहो भवान्
सोतरि सोमस्य अभिपोतरि अर्ष्वर्यो, स्थितमिति शेष, विदत् वेत्ति जानाति अर्थं स्तुतीनाम्
अभिपवणमङ्गा च करणे^४ इवामी अभिभूति पर 'सोमस्याभिभवित् सस्कृत्' पौंस्यम् बल
संस्करणमाश्रयम् । किमिव वेत्ति भवान् अद्रिसमृद्धः । अत्यः न हस्तयत हस्तम् आरोहणार्थम्
आत्मन उपरि कुर्वन् हरतयन्^५ 'अश्ववार, तस्य' अभिमूति आत्मन अभिभवित् पौंस्यम् बलम्
आरोहणमामर्ष्यं 'यथा अश्व' वेत्ति जानाति, ष्वम् । एतदुक्तं भवति— यत् अर्ष्वर्यो सोम
संस्करणमाश्रयं जानीय यूयम्, अत तस्मादपि सकाशान् सु स्तुत सोम कुरुतेति । किञ्च मह
राये चित् तरुते यत् अर्वतं चिदित्यत्रोपमार्थं । यत् अर्वतं अश्वस्य योग्यमज्ञानम्^६ तदर्थं चित्
तरुते । यथा स्वरपत्यथ^७, एव भवानिन्द्र महो राये महापत्नस्य सोमलक्षणस्य अभिपवाय
स्वरतामित्यर्थः ॥ २ ॥

वेद्भूट० तम् श्रेष्ठम् सोमम् सुनोतन् । अथ इन्द्र हस्ताभ्यां प्रगृहीतं सोतरि प्रावा भवति ।
लभते हि प्राणा^८ प्रेरकं देवैभ्य अभिभावुकम् बलम्^९, महते च धनाय तरुते^{१०} वितनोति
युगपद् गच्छतोऽथान् ॥ २ ॥

१. अन्दिनाम विं. २. 'यामनाऽ' मूको ३. देवा मूको. ४. सामल' मूको. ५. ५. इच्छ
नार्क मूको. ६-६. तथा तव सभिमगुधयनमि मूको. ७. ७. नासित मूको ८. करेण मूको. ९-९. सोमा
मिमांशिगे सगृहं मूको. १०-१०. अश्ववारस्य मूको ११-११. योग्यमज्ञान मूको. १२. स्वरपत्य
विं. १३. प्राणाः विं अ'. १४. सक्त विं. १५. कुर्वते मूको

तदिद्वयस्य सर्जनं विरेरपो यथा पुरा मनत्रे गातुमथ्रैत् ।

गोअर्णसि त्वाष्ट्रे अश्वनिर्णिजि प्रेमध्वरेषुध्वरौ अशिथ्रयुः ॥ ३ ॥

तत् । इत् । हि । अस्य । सर्जनम् । विरे । अप । यथा । पुरा । मनत्रे । गातुम् । अथ्रैत् ।
गोअर्णसि । त्वाष्ट्रे । अश्वनिर्निजि । प्र । ईम् । अध्वरेषु । अध्वरान् । अशिथ्रयु ॥ ३ ॥

उद्गीथ० तत् इत् तदेव हि यस्मात् अस्य सोमस्य रुचनम् अभिपवण कुट्टनम् विवे विशेषेण
वेत्ति जानासि त्व हे प्राण्यो^१ समूह^२ अप कर्म च अभिपवशाब्देन देवतादिलक्षणम्,
अत एतदुभयम्, अस्माक कुर्विति शेष । किञ्च यथा येन प्रकारेण^३ पुरा पूर्वस्मिन् काले
मन्त्रे मनो राज्ञोऽर्थाय गातुम् देवान् प्रति गन्तार सोमम् अथैत् श्रितवान् अभिपवार्थम्
अभिगतवान् प्रावसमूह, एवम् अस्माकमपि सोमम् अभिपोतुम् आश्रयदिवति शेष । किञ्च
गोअर्णसि गावोऽर्णव इव समुद्रोदकमिव प्रभूता यस्य तस्मिन् बहुगवादिधनानाम्^४ ईश्वर
हरयर्थं, त्वाष्ट्रे त्वष्टृपुत्रे अग्निनाशि अश्वनिर्णिजि अश्वरूपे अश्वकृतियुक्ते यजमान अश्वरेषु
यज्ञेषु वर्तमानान् अध्वरान् अर्हिसितान् रक्षोभि बहिहृतान्^५ सोमान् प्र ईम् अशिथ्रयु
ईम् हरयुगमार्थं । यथा प्रकर्मण आश्रितवन्त अभिपवाय उपगतवन्तो भवन्त प्रावाण,
एवम् अस्मद्यज्ञे वर्तमानान् सोमान् अभिपवाय प्रकर्मण आश्रयन्तिवरयर्थं ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तम् इत् खलु अस्य अद्रे^६ सवनम् 'अभिपवम् अस्मदीयम्' अप कर्म यज्ञ व्याप्नोतु,
यथा पुरा मनत्रे राज्ञे गमनम् अथैत् आजगाम । गोरूपे^७ अपहृतौ गोभि परिवृते त्वष्टृ
पुत्रे अश्वरूपे^८ च सति गवाश्वैरपहृतौ परीत विश्वरूप दृष्ट्वा प्र अशिथ्रयु एतान् प्राण्य
रक्षोभिरन्वित^९ देवानां यज्ञेषु स्वाष्ट्रे जेतुम् ॥ ३ ॥

अप हत रक्षसो भङ्गराजतः स्क्रभायत् निर्ऋतिं सेधतामतिम् ।

आ नो रयिं सर्वरीरं सुनोतन देवाव्यं भरत् श्लोकमद्रयः ॥ ४ ॥

अप । हत् । रक्षसं । भङ्गराजतः । स्क्रभायत् । नि ऽकृतिम् । सेधत् । अमतिम् ।

आ । न् । रयिम् । सर्वरीरम् । सुनोतन् । देवऽअव्यम् । भरत् । श्लोकम् । अद्रय ॥ ४ ॥

उद्गीथ० अप हत अपगमयत् अभिपवेण महता भीषयत् यूय अस्मद्यज्ञान् रक्षत राक्षसान्
भङ्गराजतः भङ्गनशीलान्^{१०} नित्यं^{११} भङ्गनशीलमेनावतो^{१२} वा, रत्भायत् प्रतिबधीत निर्ऋतिम्
मृत्युदेवताम्, सेधत् अपगमयत् अमतिम् अविद्यमानमतिमिरयर्थं, न अस्माकम् रयिम् धन
सोमलक्षणम् सर्ववीरम् सर्वं वीरै ऋद्विगादिभि उपेतम् आ सुनोतन आभियुएयेन मर्यादया
वा अभियुणुत, किञ्च देवाव्यम् देवान् प्रति गन्तारम् भरत् हरत् प्रतिपादयत् श्लोकम्
अभिपवशाब्द हे अद्रय । अभिपवप्रावाण^{१३} ॥ ४ ॥

१ प्रा । वा मूको २ उपकारेण मूको ३ 'धनम् मूको ४ अभिपवान् मूको. ५ रूपे
दि' ६-७ परमरीरम् मूको. ८ 'रीरते दि', गोरी अ'. ९ 'रिष' मूको १० 'भरानव'
मूको. ११ 'जीवा मूको १२ 'निय दि'. १३ 'व गी मूको

वेङ्कट० अप हत राक्षसान् भञ्जयेन कर्मणा तद्वत्, स्वमायत निर्ऋतिम् यथा निर्ऋति^१ नेह गच्छति, निषेधत च अमतिम् दुर्मतिम् रक्षसाम्, आ सुनोतन अस्माकम् रयिम् च सर्वं पुत्रम्, देवप्रीणनम् शब्दम् च भरत अदथ । ॥ ४ ॥

द्विऋश्चिदा सोमवत्तरेभ्यो विभ्रनां चिदाश्चपस्तरेभ्यः ।

वायोश्चिदा सोमरभस्तरेभ्योऽग्नेश्चिदर्चं पितृकृत्तरेभ्यः ॥ ५ ॥

दिव । चित् । आ । व । अमवत्तरेभ्य । विभ्रनां । चित् । आश्चप स्तरेभ्य ।

वायो । चित् । आ । सोमरभ स्तरेभ्य । अग्ने । चित् । अर्चं । पितृकृत्स्तरेभ्य ॥ ५ ॥

उद्गीथ० दिव पितृ दिवोऽपि सकाशात् व युष्मभ्य प्रावभ्य अमवत्तरेभ्य आत्मवत्तरेभ्य अतिशयेन आत्मवद्भ्य पितृन्द्रियेभ्य व्यवस्थितेभ्य इत्यर्थं, विभ्रना चित् तृतीयैषा पञ्चम्यर्थं । विभ्रोरपि सकाशात् आश्चपस्तरेभ्य अतिशयेन क्षिप्रकारिभ्य इत्यर्थं, वायो चित् वायोरपि सकाशात् सोमरभस्तरेभ्य सोमाभिपवाव वेगवत्तरेभ्य, अग्ने चित् अग्नेरपि सकाशात् पितृकृत्तरेभ्य सोमलक्षणस्यान्नस्य अतिशयेन कर्तृभ्य आ अर्चं आभिमुत्त्येन महताऽऽदरण स्तुतिम् उच्चारयत्यर्थं ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आदित्याद् अपि अतिशयेन यूयम् बलवद्भ्य, सौधन्वनात्^२ विभ्रना अपि शीघ्रकर्मभ्य, वायो अपि अन्यन्त सोमाभिपवार्यं वेगेन युक्तेभ्य । वायोरपि प्रावाणो वेगवन्तो भवति । तथा अग्ने अपि अत्य तम् अन्नकृद्भ्य स्तुतिम् कुरत^३ ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये अष्टमो वर्गः ॥

भुरन्तु नो यशसः सोतन्धंसो प्राणाणो वाचा द्विनितां द्विविर्मता ।

नरो यत्रं द्रुहते काम्यं सध्वायोपर्यन्तो अभितो मिधस्तुरः ॥ ६ ॥

भुरन्तु । नु । यशसं । सोतुं । अन्धंस । प्राणाण । वाचा । द्विनितां । द्विविर्मता ।

नरं । यत्रं । द्रुहते । काम्यम् । सधु । आऽधोपर्यन्त । अभितो । मिधु स्तुरं ॥ ६ ॥

उद्गीथ० भुरन्तु भरन्तु^१ भरणद्वारेण स्वयादयन्तु^२ कुर्वन्तु इत्यर्थं, न अस्माकम् यशसः कीर्तिं, निमित्तभूतस्त्विति शेष सोतु अभिपवण कुट्टनम् अथवा अन्नस्य सोमात्पश्य प्रावाण वाचा स्तुतिलक्षणया, स्तुयमाना इति शेष । कीदृश्याः द्विविता दीप्त्या आत्मनो विरता रयिष्या महारयत्यर्थं, द्विविमता दीप्तिमया, शोभनया चेत्यर्थं । ऋ सोमाभिपव पुत्रं तु स्तुत्या सर्वगुणोपेतया स्तुयमानाः । उच्यते— नर मनुष्या ऋत्विगाणां यत्र यस्मिन् वेदिस्थाने रयिता मन्त्र द्रुहे प्रयत्नयन्ति काम्यम् कर्मनीयम् मधु सोमात्पवम् आधोपर्यन्तः सर्पादया अभिपवणशब्दं कुर्वन्त अभितः मन्त्र मिधस्तुर परस्परं सहकर्म कर्तुं रयिता इत्यर्थः ॥ ६ ॥

१ निऋति वि^१ २ सः वताः वि^२ ३ इन्तं मुको ४ ४ नास्ति मुको ५ नास्ति मुका ६ ५ ३ वि^३, ५ ३ वि^४ अ.

घेङ्कट० भरध्वम् अस्मभ्यम् । उकारच्छान्दस । यशस्विन प्रावाण सुतम् सोमस्य रसम् । प्रावाण^१
स्तुतिवाचा दिवितता दीक्षिमत्या^२ दिविताया^३ चास्मान् कुर्वन्तु । दिविता दीक्षिमत्ता ।
नेतार ऋत्विज यत्र दुहते कमनीयम् सोमम् अभिपवणवेलायाम् आभिमुरयेन दग्ध कुर्वन्त
परस्पर त्वरमाणा ॥ ६ ॥

सुन्वन्ति सोमं रथिरासो अद्र्यो निरस्य रसं गृविषो दुहन्ति ते ।

दुहन्त्यूर्ध्वरूपसेचनाय कं नरो हव्या न मर्जयन्त आसभिः ॥ ७ ॥

सुन्वन्ति । सोमम् । रथिरासं । अद्र्यं । नि । अस्य । रसम् । गोऽर्प । दुहन्ति । ते ।

दुहन्ति । ऊर्ध्वं । उपऽसेचनाय । कम् । नरं । हव्या । न । मर्जयन्ते । आसभिः ॥ ७ ॥

उद्गीथ० सुन्वन्ति अभिपुण्वन्ति ये सोमम् रथिरास रथवन्तो हविर्धानशकटसमीपस्थिता इत्यर्थं, ते अद्रय
प्रावाण अस्य सोमस्य रसम् नि दुहन्ति निःशेषं^४ दुहन्ति प्रपूरयन्ति ऊध प्रक्षारयन्ति गृविष
गो वाच स्तुतिलक्षणयाः इष पृषितार कामयमाना । किञ्च दुहन्ति सामेन प्रपूरयन्ति
ऊध ऊधस्थानीय दशापवित्रम् उपसेचनाय प्रक्षरणाय । किञ्च कम् सुख सुखकरम्
सोममित्यर्थं, मर्जयन्ते शोषयन्ति सस्कुर्वन्ति आसभि आस्यै । किमिव । नर हव्या न
यथा नरो मनुष्या ऋत्विग्यनमाना हव्या हवीषि हस्तै सस्कुर्वन्ति, एवम् ॥ ७ ॥

घेङ्कट० सुन्वन्ति सोमस्य रसम्^५ रहणवन्त प्रावाण स्तुतिवाचमिच्छन्त । दुहन्ति सोमम् अग्ने
उपसेचनाय । नेतारो प्रावाण हवीषि^६ चाऽभिपुतात् सोमान्^७ प्रथममेव स्यास्यै मर्जयन्ते^८ ॥ ७ ॥

एते नरः स्वर्पसो अभूतन् य इन्द्राय सुनुथ सोममद्रयः ।

वामवांमं नो दिव्याय धाम्ने वसुंसु वः पार्थिवाय सुन्वते ॥ ८ ॥

एते । नर । सुऽअर्पस । अभूतन् । ये । इन्द्राय । सुनुथ । सोमम् । अद्रय ।

वामम्ऽर्पामम् । व । दिव्यार्यं । धाम्ने । वसुंसु । व । पार्थिवाय । सुन्वते ॥ ८ ॥

उद्गीथ० एते यूथ हे नर । स्वकर्मसु नर्तितार अद्रय । प्रावाण^१ विशेषार^२ पुलिङ्गशब्दयोगाक्षरना-
मान^३ वा स्यस शोभनकर्माण अभूतन भूता सवृत्ता शोभनमभिपवकर्म निर्वर्तितवन्त
स्वत्यर्थं, ये यूथम् इन्द्राय इन्द्राय सदा सर्वयज्ञेषु सुनुथ सोमम् हे अद्रय । प्रावाण^४ ।
अथ इदानीम् वामवामम् वननीयवननीयम् व पुष्पाक देवत्वेन^५ सम्बन्धि दिव्याय धाम्ने
वभयप्राऽपि द्वितीयाथे चतुर्थी । दिव्य दिवि भय धाम स्थान अग्नेन्द्रहृद्रोकादिभ्यं^६ नानारूप
दत्तेति शेष । वसुवसु धनम् थ इष्टलक्षणम् व पुष्पाक देवत्वेन सम्बन्धि पार्थिवाय पृथिव्या
भवाय सुन्वते यजमानाय मद्यम् दत्तेति शेष ॥ ८ ॥

घेङ्कट० एते यूथ हे नेतार सुकर्माण भवत, ये इन्द्राय सोमम् सुनुथ अद्रय । । कव्यार्णकव्याणमेव यूथ

१ मन् मूको २ नास्ति विं. ३ दीपिताया मूको. ४ निरस्य मूको ५ एव विं अं
६ "दीपि वा विं अं" ७ ७. "ममे रस्य मार्कं विं" ८. दो. वेन मूको ९. "दिकर्म मूको

दिवि भवाय धात्रे कुरत । धनघनमेव च यूयम् पार्थिवाय सुन्वते यन्मानाय कुरतेति ॥ ८ ॥

'इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये नवमो वर्गः १ ॥

[७७]

'स्यूमरश्मिर्भागव ऋषि । मरतो देवता । त्रिष्टुप् छन्द पञ्चमी जगती' ।

अ॒भ्र॒प्रु॒पो न वा॒चा प्रु॒पा वसु॑ इ॒विष्म॑न्तो न य॒ज्ञा वि॒ज्ञानु॑र्षः ।

सु॒मारु॑तं न ब्र॒ह्माण॑म॒र्हसे॑ ग॒णम॑स्तो॒ग्येषां॑ न शो॒भसे॑ ॥ १ ॥

अ॒भ्र॒प्रु॒पे । न । वा॒चा । प्रु॒प । वसु॑ । इ॒विष्म॑न्त । न । य॒ज्ञा । वि॒ज्ञानु॑र्ष ।

सु॒मा॒रु॒तम् । न । ब्र॒ह्मा॒णम् । अ॒र्हसे॑ । ग॒णम् । अ॒स्तो॒षि । ए॒षाम् । न । शो॒भसे॑ ॥ १ ॥

उद्गीथ० उत्तरे द्वे सूक्ते 'अभ्रप्रुपो न' 'विप्रासो न' इति च अष्टचें मारुते भागव स्यूमरश्मि ददर्श । अभ्रप्रुप न अत्राणा मेघाना सम्बन्धिन्यः प्रुपो विप्रुपो वृष्टिविन्दवो^१ यथा भूमिं पुपन्ति निञ्चन्ति, एव त्व हे मम कर्मात्मन्^२ वाचा स्तुतिरक्षणया प्रुप सिञ्च युगपत् स्तुदीत्यर्थः, वसु अन्तर्हितमत्वर्यमेतत्^३ पदम् । वसुमन्त धनवन्तम् ईश्वरमित्यर्थः । किञ्च हविष्मत् न यथा हविरादिसाधनसम्पन्ना यज्ञा विज्ञानुष विविधस्य जगतो जनयितार, एव विज्ञानुष विविधस्य जगतो जनयितारम् सुमारुतम् शोभनमरुद्रणम् । किञ्च न ब्रह्माणम् अर्हसे पुरस्तादुपचारोऽपि अत्र सामर्थ्याद् उपमायै नकार । ब्रह्माण न यथा ब्रह्माण^४ प्रजापत्प्राण्यम्^५ अर्हसे पूजयसि त्व हे मम कर्मात्मन्^६, एव पूजय हविर्भि । एवमुक्तोऽपि स त्व यदि एषाम् मरताम् गणम् अस्तोषि न स्तोषिता (?) हविर्भि, तत न शोभसे इह परत्र च दृष्टादृष्टपलप्राप्तिरक्षणया शोभया^७ न युज्यसे इत्यर्थः ॥ १ ॥

धेङ्ङट० स्यूमरश्मि भागव । मेघात्पतत उदकविन्दून् इव वाचा 'श्रीता मरत सिञ्चन्ति' वपु यन्मानान् । तथा हविष्मत् इव यज्ञा जगतो विनयितारो भवन्ति । तेषाम् एषाम् मरतां शोभनम् महान्तम् गणम् इत पूर्वम् न अहम् अस्तोषि अर्हणार्थम्, नापि तेषां शोभनार्थमिति कुट्टप संघनमित् पूर्वं नास्तोषमिति ॥ १ ॥

त्रि॒ये मर्या॑सो अ॒र्जीर॑कृ॒पत सु॒मारु॑तं न पूर्वी॑रति क्षर्षः ।

दि॒नस्पृ॒त्रास॑ ए॒ता न र्थे॑तिर आ॒द्रित्या॑स्ते अ॒क्रा न वा॑वृधुः ॥ २ ॥

त्रि॒ये । मर्या॑स । अ॒र्जी॒रन् । अ॒वृ॒ण्वन् । सु॒मा॒रु॒तम् । न । पूर्वी॑ । अ॒र्ति । क्षर्ष॑ ।

दि॒य । प्र॒त्रास॑ । ए॒ता । न । र्थे॑तिरे । आ॒द्रि॒त्याम॑ । ते । अ॒क्रा । न । वा॑वृधुः ॥ २ ॥

१-१, भासित सूको. २ इष्टिरो सूको. ३ म-न-श्री-१ वि' अ ४ प्राण' वि' अ. ५ प्र व' सूको. ६. नासि सूको. ७, 'स्तो' वि' अ'.

चद्वीथ० श्रिये सर्वसस्यनिष्पत्तिलक्षणश्रियोऽर्थम्^१ मर्यासः मनुष्याकारा मरुतः अज्ञीन् वृष्ट्याभ्यवृत्तन्^२ अकृष्यत^३ यथाकालं कुर्वन्ति । अथवा यज्वनां विभूत्यर्थं यज्ञान् प्रति गतिं कुर्वन्ति, अथवा श्रिये आत्मनः शोभालक्षणश्रियोऽर्थम्^४ अज्ञीन् रूपाभिव्यक्तिकरान् अलङ्करणविशेषान् स्वाद्गोपु सदा कुर्वन्तीत्यर्थः । किञ्च सुमाहृतम् न शोभनमरुद्रुणं यथा पूर्वाः चिरन्तनाः अनादिकालप्रवृत्ताः क्षयः अपो वृष्टिलक्षणाः अति 'अति सु इत्यभिपूजितार्थे' (या १, ३) । वशवर्तित्वेन अभिपूजयन्ति, एवं सर्वाः प्रजाः अभिपूजयन्ति शोभनं मरुतां गणम् । किञ्च दिवः शुलोकस्य पुनासः पुत्रभूताः तद्वाश्रयत्वात्, पुराणा^५ वा शत्रुभयत्रातारः ये मरुतः एताः प्रजाः न येतिरे न यातयन्ति न दुःखयन्ति स्थितिनिमित्तवृष्टिप्रदानेन न ह्येशयन्ति, प्रजानां सुखार्थं वृष्टिं प्रयच्छन्तीत्यर्थः । किञ्च आदित्यासः अदितेः पुत्राः ते मरुतः अक्राः न वावृधुः यथा अतिमहावर्षस्य पण्यस्य क्रैतारः ऐश्वर्येण वर्धन्ते, एवं सर्वप्रकारया वृद्ध्या वावृधुः सदा वर्धन्ते मरुतः ॥ २ ॥

येङ्कट० शोभनार्थम् मरुतः 'अञ्जकान्याभरणानि कुर्वन्ति शोभनानां' मरुतां^६ गणं बहूरोऽपि क्षपयिष्यः सेनाः न अति क्रामन्ति । ते इमे दिवः पुत्राः च एताः न निर्गच्छन्ति । अदितेः पुत्रः ते शत्रूणामाक्रमणशीलाः न वर्धन्ते । यस्मादेतानहं न स्तौमीति ॥ २ ॥

प्र ये दिवः पृथिव्या न वर्हणा त्मनां रिरिञ्जे अत्रान्न सूर्यः ।

पार्जस्वन्तो न वीराः पनुस्यवो रिशादसो न मर्या अमिधवः ॥ ३ ॥

प्र । ये । दिवः । पृथिव्याः । न । वर्हणा । त्मनां । रिरिञ्जे । अत्रान्न । सूर्यः । पार्जस्वन्तः । न । वीराः । पनुस्यवः । रिशादसः । न । मर्याः । अमिधवः ॥ ३ ॥

उद्वीथ० ये मरुतः दिवः सकानात् पृथिव्याः न पृथिव्याः च सकाशान् वर्हणा परिवृद्धेन त्मना 'आत्मना आत्मोद्येन' शरीरेण प्र रिरिञ्जे व्यतिरिच्यन्त इव महाकाया इत्यर्थः । किञ्च अत्रान्न सूर्यः यथा मेघान् आदित्यो व्यतिरिच्यते, एवं सर्वस्मात् व्यतिरिच्यन्ते मरुतो महात्वेन । किञ्च पार्जस्वन्तः^७ न पार्जः^८ अर्धं बलं वा । यथा अर्धघन्तः बलघन्तो वर्षिणारः वीराः पुत्राः शूरा वा पनुस्यवः स्तुत्याः, एवं मरुतः सर्वस्य स्तुत्याः । किञ्च रिशादसः न यथा रिशतां हिंसतां शत्रूणां हिंसितारः पार्णिप्रहारैः शिरशुद्वेदादिना प्रकारेण भूमौ क्षेप्तारः । अथवा रेशयदारिणः रेशयदासिनो देवाः (नृ. या ६, १४) मर्याः मनुष्याः अमिधवः अमिगतदीप्तयो भवन्ति, एवं मरुतः प्राप्तयशोदीप्तय इत्यर्थः ॥ ३ ॥

येङ्कट० दिवः च पृथिव्याः च ये महत्त्वेन आत्मना प्र रिरिञ्जे^९ अतिरिक्त्वा अभवन् शरीरेण

१. 'प्रिवर्षन् वि' ; 'प्रिवर्षन् वि' अ. २. 'यज्वन्तो वि' अ; 'न्यरागो वि'. ३. रकृष्यत वि; कृष्यत वि' अ. ४. 'प्रिवर्षन् मूको. ५. पुराणे मूको. ६-६. वृष्टितम् वि' अ; आ भानि वि'. ७. 'शत्रु शरणं मूको. ८-८. 'त्वशाभेन मूको. ९. वाज' मूको. १०. वाजम् मूको. ११. रिरिचे मूको.

अध्रात् इव सूर्ये । प्रथमो नकार समुच्चयार्थिः । ते बलवन्त इव वीरा स्तुतिकामा भवन्ति ।
रिशतामसितार इव मनुष्या अभिगतदीप्तयश्च भवन्तीति ॥ ३ ॥

युष्माकं बुध्ने अपां न यामनि त्रियुर्यति न मही श्र्युर्यति ।
त्रिष्वप्सुर्यज्ञो अर्गाग्यं सु वः प्रयस्वन्तो न सत्राच आ गत ॥ ४ ॥

युष्माकम् । बुध्ने । अपाम् । न । यामनि । त्रियुर्यति । न । मही । श्र्युर्यति ।
त्रिष्वप्सु । यज्ञ । अर्गाक् । अयम् । सु । वः । प्रयस्वन्त । न । सत्राच । आ । गत ॥ ४ ॥

उद्गीथ० यागार्थम् अनागतेषु मरुतसु तेषु उपालम्भनरचनमेतत् । युष्माकम् मरुता स्थानत्वेन सम्बन्धिनि
बुध्ने अन्तरिक्षे अपाम् वृष्टिलक्षणानाम् यामनि यानि गमनमार्गे न त्रियुर्यति विधुर विद्वल्म
आत्मान नेच्छति, कर्तुमिति शेष, आगच्छन्ती सती न विद्वलीभवतीत्यर्थे । न च श्र्युर्यति
श्रथ श्रथवन्तम् आत्मान कर्तुं न इच्छति न च श्रथीभवति न च शीर्यत इत्यर्थे,
मही महती । का सा । सामध्याद् युष्मत्सेना सहतिर्वा । यत् एवम् अत्र विद्युष्पु सर्वरूप
सर्वसाधनसम्पन्न इत्यर्थे, यज्ञ अयम् अस्मदीय व युष्माकम् अर्थाय, अस्माभि कृत
इति शेष । एतच्चात्वा अर्वाक अस्मदभिमुखम् मु आ गत सुप्त् आगत शीघ्रम् आगच्छतेत्यर्थे ।
किमिव । प्रयस्वन्त न सत्राच यथा योग्याशनलक्षणावन्त सत्राच सदागामिन अथा
योग्यादानार्थं शीघ्रम् आगच्छन्ति, एव हविरज्ञार्थं शीघ्रमागच्छतेत्यर्थे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० युष्माकम् सहाते प्रवृद्धानाम् अपाम् इव गमने न इय पृथिवी विधुर्यति न विश्लथयति
न व्यथते न च शीर्णा भवति । वेगवन्तो यूय न एना वाधये इति । त्रिष्वरूप अयम् यज्ञ
अभिमुख युष्माक गच्छति । ते यूयम् अश्रवन्त इव परिवेष्टार मूढा बहुत्वमञ्जन्त
आ गच्छत गणदा आगच्छतेति ॥ ४ ॥

यूयं धूर्षु प्रयुजो न रदिमभिज्योतिष्मन्तो न भ्रासा व्युष्टिषु ।
श्येनासो न स्वयंशसो रिशार्दसः प्रवासो न प्रसितासः परिश्रुयः ॥ ५ ॥

यूयम् । धुः सु । प्रयुजं । न । रदिमभि । ज्योतिष्मन्त । न । भ्रासा । प्रिऽर्शुष्टिषु ।
श्येनासं । न । स्वऽयंशस । रिशार्दस । प्रवासं । न । प्रऽसितास । परिऽश्रुयं ॥ ५ ॥

उद्गीथ० हे मरुत यूयम् धूर्षु वागधूर्षु नियुक्ता सन्त, प्रयुज न रथधूर्षु प्रबद्धा अथा यथा रदिमभि
प्रग्रहं आकृष्यत, स्तुतिभि आकृष्यन्व एवम् । किञ्च ज्योतिष्मन्त न यथा दीप्तिमन्त रविरश्मय
भागा स्वदीप्त्वा दीप्यन्ते स्युष्टिषु तमोवित्रासनकालपुं, एव यूय स्वदीप्त्वा, सन्दीप्यन्व इति शेष ।
किञ्च श्येनासः न यथा श्यना सुपर्णा सोमाश्रणादिकर्मणा स्वयंशस स्वदीप्योशासक्रीत्तयः रिशार्दस
हिंसत प्रतिहिंसितारश्च, एव यूय धूर्षवधादिकर्मणा स्वदीप्योशासक्रीत्तय हिंसत प्रतिहिंसितार-

१. वरन् २. विं अ. ३. आगतेषु मूको. ४. नेषु विं अ. -- ननु विं. ५. अ. अन्वयं विं.
अन्वयं अ. ५. 'इत्यदि विं. ६. 'वत् विं अ. ७. 'वत् विं मूको. ८. वारित मूको
९. ९. वारित-मूको. १०. 'अयं मूको. ११. 'तमोशास' मूको.

श्रेयर्थं । किञ्च प्रवास न यथा विप्रकृष्टदशनवास प्रवासिना क्लेशपाशै बन्धिता
भायांपुत्रादिविधोगाग्निना सर्वदा दग्धा, एव यूयम्^१ प्रासतास कप्रत्ययोऽत्र कर्त्तरि द्रष्टव्य ।
प्रसिता प्रसितार शत्रूणा नागपाशै आशापाशैर्वा बन्धितार परिपुष 'पुष दाह'^२ ।
भायांपुत्रादिविधोगाग्निना सर्वतो दग्धार^३ चेत्यर्थं ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यूयम् रयधुपुं रन्मिभि अस्मा इव परिपुष परितो गन्तार । तथा ज्योतिष्मत इव आदित्या
दय^४ तेजसा उपस्सृदितासु । श्येना इत्र च स्वकीतय रिशतामसितार । प्रवासिन इव पथिका
प्रसिद्धयाना^५ परितो गन्तार इति ॥ ५ ॥

^६इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये दशमो वर्गः ॥

प्र यद्वहध्वे मरुतः पराकाद् यूयं महः संरणस्य वस्यः ।

विदानासो वसत्रो राध्यस्याराच्चिद् द्वेषः सनुतर्धुयोत ॥ ६ ॥

प्र । यत् । उहध्वे । मरुत । पराकात् । यूयम् । मह । सुम्ऽरणस्य । वस्यं ।
विदानासो । वसत्र । राध्यस्य । आरात् । चित् । द्वेष । सनुत । युयोत ॥ ६ ॥

उद्गीथ० हे मरुत ! यूयम् यन् यदा प्र वहध्व प्रवह्य प्राप्तुथ अस्मान् प्रत्यागच्छ पराकात्
दूरान् दिव सकाशाद् इत्यर्थं, मह महत् सवरणस्य सवरणोपस्य प्रार्थनीयस्य वा वस्य
वसुनो धनस्य दृष्टादृष्टफलक्षणस्य, दानायेति शेष । तदा विदानास जानन्त यूय हे वसव !
भक्तानाम् ईप्सितार्थै आच्छादयितार^१ राध्यस्य स्तुतिभि हविर्भिश्च अस्माभि युष्मदारा
धनस्य, स्वरूपमिति शप, आरात् चित् दूरादपि, दूरम् इति शेष, द्वेष अस्मद्द्वेष्टून्^२ सनुत
अन्तर्हितान्^३ अज्ञातचरितानित्यर्थं^४, युयोत अपनयतेत्यर्थं ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्र गच्छत यूयम् इ मरुत । यदा दूरान् तदानीं महत् सवरणीयम् वसु प्रयच्छत
हे वासयितार^५ साराधनीयम् दूर एव अस्माक द्वेष्टून् अन्तर्हितान् पृथक् कुरत ॥ ६ ॥

य उदचि यज्ञे अध्वरेष्ठा मरुद्भ्यो न मानुषो ददाशत् ।

रेवत् स यथो दधते सुवीरं स देवानामपि गोपीथे अस्तु ॥ ७ ॥

य । उदच्छचि^१ । यज्ञे । अध्वरेऽस्था । मरुत्ऽभ्यं । न । मानुष । ददाशत् ।
रेवत् । स । यथे । दधत् । सुवीरम् । स । देवानाम् । अपि । गोऽपीथे । अस्तु ॥ ७ ॥

उद्गीथ० य मानुष मनुष्य उदचि परिसमाप्त या अध्वरष्टा पुन^२ यत् स्याता सन् अथव
विठञ्चयत्सन्तान^३ मध्वरेष्य, मरुद्भ्य न उपरिष्टानुपचारत्वाद् उपमार्थयो नकार । 'अस्तुप
मानस्य सम्प्र यथे प्रयोग^४ (या ७, ११) इति पदचरण । मरुद्भ्य ददाशत् ददाति हवीपि । रवन्

१. य वि^१, य वि^२ अ २. दग्धा मूळा ३. *तिपति व वि^३ ४. प्रवन्धनाया वि^४ अ^५
५. य वासित मूळा ६. *इन्व' मूळा ७. *दाभि पूर्व वि^६, *उवाभि पूर्व अ^७. ८. पुन वि^८.
९. मवेत्ते व्यर्थ^९ वि^९. १०. वेपे मूळा

धनवन् न मनुष्य वय अन्नम् सुवीरम् शोभनपुत्रसहित च दधते धारयति आरमनि ह्ये
मरुत्प्रसादात् स्वीकरोतीत्यर्थे । स एव मनुष्य देवानाम् स्वभूते गोपीथे अपि सोमपानेऽपि
अस्तु । लोड्र लड्ये । अस्ति पातृत्वन् भवति । देहपातोत्तरकाल देवो भूत्वा सोम च
पास्यति, देवश्च भविष्यति इत्यर्थे ॥ ७ ॥

येङ्कट० य सस्थिते यज्ञे अध्वरे स्थित मरुद्भ्य च हवि मनुष्यः प्रयच्छति । समुच्चयार्थो
नकार । धनयुक्तम् स अन्नम् धारयति सुपुत्रम् । एवं सति स. अय मरुत्तणोऽन्येषाम् देवानाम्
'सोमपाने अग्नि' भवतिवति ॥ ७ ॥

ते हि यज्ञेषु यज्ञियांस ऊर्मा आदित्येन नाम्ना शंभविष्ठाः ।

ते नोऽवन्तु रथतूर्मनीषां महश्च यामन्ध्वरे चक्रानाः ॥ ८ ॥

ते । हि । यज्ञेषु । यज्ञियांस । ऊर्मा । आदित्येन । नाम्ना । शम्भविष्ठा ।

ते । न । अवन्तु । रथतु । मनीषाम् । महः । च । यामन् । अध्वरे । चक्राना ॥ ८ ॥

उद्गीथ० ते मरुत् हि यस्मात् यज्ञेषु निर्धारणे सप्तम्यया । यष्टव्याना मध्ये यज्ञियास यज्ञार्हा
यनसम्पादितो वा ऊर्मा अविदार स्वभक्तजनस्य आ दयेन नाम्ना, युक्ता इति शेषः,
अदितिपुत्रा इत्यनया चाऽऽरयया समाख्याता इत्यर्थे, शम्भविष्ठा भक्तजनस्य श भवन्तीति शभया
देवा, तेषा मध्ये अतिशयेन शम्भवाश्च, ईप्सितार्थप्रदानेन सुत्कराश्चेत्यर्थे । तामास
उक्तगुणयोगकारणात् त मरुत् न अस्मान् ईप्सितार्थप्रदानेन अवन्तु रथतु बहुवचनस्य
स्थाने ध्यत्ययेनेदमकवचनम् । रथतुर रथेन गत्वा शरूणा द्विसितार मनीषाम् स्तुतिम्
अम्मदीयाम् मह च महश्च यामन् प्रथमैकवचने परत. छान्दमत्त्वान् नलोपाभाव । याति देवान्
प्रतीति याम हवि, तच्च अध्वरे अम्मदीये यज्ञ चक्राना कामयमाना ॥ ८ ॥

येङ्कट० ते यज्ञेषु यष्टव्याः अविदार^१ आदित्याख्येन नाम्ना अत्यन्त सुखस्य भाववितार । त अस्मान्
'अवन्तु रथस्य प्रेरका' स्तुतिम्^२ मह च हवि अध्वरे कामयमाना गमने ॥ ८ ॥

^१इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये षष्ठादशो वर्गः ॥

[७८]

^१स्मृमरुदिमभांशं कवि । मरुतो देवता । त्रिष्टुप छन्दः, द्वितीयापञ्चमीषष्टीसप्तम्यो जगत्प्रः^२ ।

त्रिप्रामो न मन्मभिः स्वाध्वो देवाव्योऽं न यज्ञैः स्वप्रमः ।

राजानो न चित्राः संसृष्ट्यैः क्षितीना न मर्या अरेपमः ॥ १ ॥

१ पाठं वि. २ २ मंमरा वि. ३ कम्पा वि. ४ नास्ति वि. अ. ५ इतर मूको
६ अस्ति अ. अस्ति वि. ७. 'रम र वि. अ. 'गमरा वि. ८-८. नास्ति वि. ९. स्तुति
वि. अ. इति वि. १०-१०. नास्ति मूको.

विप्रांस । न । मर्मसभि । सुस्र्भाव्य । देवस्र्भाव्य । न । यज्ञै । सुस्र्भस ।
राजान । न । चित्रा । सस्र्दश । क्षितीनाम् । न । मर्या । अरेपस ॥ १ ॥

उद्गीथ० विप्रांस न मेधाविन इव यथा मेधाविन स्तोतार वसिष्ठादय रूपय मर्मभि मननीयै स्तोमै आत्मकर्तृकै सदा युक्ता स्वाध्य च शोभना भाभी^१ चित्तन येषा ते स्वाध्य 'भूतानाम् उपकर्तव्यम्' इत्यव शोभनध्यानयुक्ताश्चेत्यर्थ, एव मरतो मेधाभि स्तोत्रकर्तृकाभि सदा युक्ता । किञ्च देवाव्य न देवान् अवति तर्पयति हविर्भिरिति देवाव्यो यजमाना, ते यथा यज्ञै स्वप्नस शोभनवर्माण, एव ये मरत । किञ्च राजान न यथा राजान चित्रा नानामण्डनमण्डितत्वाच्चायनीया वा पूजनीया वा चेत्यर्थ, सुस्र्दश सुष्ठु सन्दर्शनी याश्च, एव मरत चित्रा मण्डिता पूजनीया सुष्ठु दर्शनीयाश्च । किञ्च क्षितीनाम् न निवासानामिव यथा स्वनिवासानामुपरि मर्या मनुष्या अरपस अरेषा अपापा, एव मरतोऽपापा ॥ १ ॥

वेङ्कट० ब्राह्मणा इव स्तुतिभि स्वाध्य देवाना तर्पयितार इव यज्ञै^२ सुकर्मण, राजान इव चित्रवर्णा सुवदर्शना^३, निवासाना स्वामिनो मनुष्या इव अरेपस मरता विरानन्तीति ॥ १ ॥

अग्निर्न ये भ्राजसा रुक्मवक्षसो वातासो न स्वयुजः सुवर्जतयः ।
प्रज्ञातारो न ज्येष्ठाः सुनीतयः सुशर्माणो न सोमा ऋतं यते ॥ २ ॥

अग्नि । न । ये । भ्राजसा । रुक्मवक्षस । वातास । न । स्वयुज । सुवर्जतय ।
प्रज्ञातार । न । ज्येष्ठा । सुनीतय । सुशर्माण । न । सोमा । ऋतम् । यते ॥ २ ॥

उद्गीथ० अग्नि न यथा अग्नि भ्राजसा^१ दीप्त्या रुक्मवक्षा^२, एवम् ये मरत भ्राजसा दीप्त्या रुक्मवक्षण रोचिष्यार । अथवा अग्निरिव मरत य दीप्त्या युक्ता रुक्मात्प्राभरणो रक्ता, वातास न वायव इव च ये मरत स्वयुज आत्मनैवाऽऽत्मन सवकार्येषु नियोक्तार स्वतन्त्रा इत्यथ, सद्युक्तय क्षिप्रगतयश्च, प्रज्ञातार न यथा च प्रज्ञातार ज्येष्ठा अतिशयन वृद्धाश्च पुरया सुनीतयो भवन्ति, एव ये मरत सुनीतय भवन्ति, ते मरत सुशर्माण सुसुखा । किमिव । सोमा न सोमा इव । कस्मै सुसुप्ता । ऋतम् यते यज्ञ कर्तुं गच्छत कुर्वत इत्यर्थ ॥ २ ॥

वेङ्कट० अग्नि इव ये दीप्त्या रुक्मालङ्कारकृतवक्षस प्रत्यक्षवावा इव च स्वय युग्यमाना सद्योगमना, प्रज्ञातार इव श्रेष्ठा सुनयना, सुसुप्ता इव च सोमा यूय यज्ञ गच्छत यजमानाय ॥ २ ॥

वातासो न ये धुनयो जिगृह्योऽग्नीना न जिह्वा त्रिरोकिणः ।
वर्मणन्तो न योधाः शिमीवन्तः पितृणा न शंसाः सुरातयः ॥ ३ ॥

१ भाभी भाष्य मूको २ वन त्रि^३ अ^४ ३ सुस्र्दशाना मूको ४ एवमो त्रि^५, एवमो व त्रि^६ अ^७ ५. एत मूको

यानाम् । न । ये । धुनय । जिगुनय । अग्नीनाम् । न । जिह्वा । विरोक्त्रिण ।
वर्मेष्वन्त । न । योधा । त्रिर्मांसन्त । पितृणाम् । न । शसा । सश्रुतय ॥ ३ ॥

उट्टीय० वाताम् न वाता इव ये मरुत धुनय कम्पयितार सर्वस्य निगलय गन्तारश्च सर्वे,
अग्नीनाम् न यथा अग्नीनाम् । न । ज्वालाक्षणा । विरोक्त्रिण विरोचनशीला, एव य मरुतो
विराचनशान्ता, वर्मेष्वन्त न यथा वर्मेष्वन्त सन्नद्धकवचा याम योदार । शसावत शत्रुवध
कर्मवन्त, एव य मरुत ते सुरानय शोभनदाना । किमिव । पितृणाम् न शसा यथा
अम्भस्वितृणा स्तुतय शोभनदाना, एवम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० वाता इव ये कम्पयितार गन्तार, अग्नीनाम् इव च ज्वाला विरोचनशीला, एवचमृत
इव योधा कर्मवन्त, अनकानाम् इव वाच मुदाना ॥ ३ ॥

रथाना न ये शराः मनाभयो जिगीवांसो न शूरा अभिश्यं ।

वेरयथो न मयी घृतप्रुषोऽभिस्वर्तारो अर्भु न मुष्टुर्भुः ॥ ४ ॥

रथानाम् । न । ये । अरा । मनाभय । जिगीवांस । न । शूरा । अभिश्यं ।
वेरयथे । न । मयी । घृतप्रुष । अभिस्वर्तार । अर्भुम् । न । मुष्टुर्भुम् ॥ ४ ॥

उट्टीय० रथानाम् न यथा रथानाम् अरा मनाभय समानरहना समानवचनता एकत नामि
काष्टेन एकत प्रतिक्राष्टेन बद्धा, एवम् य मरुत समानवचना एकपितृवाश्चत्यर्थे । किञ्च
निगवान् न यथा शत्रुन् त्रितवन्त केचित् राग्यन् गुरा अभिश्य अभिगतैश्चपदीतयश्च
भवन्ति, एव ये मरुत । किञ्च वेरयथ न यथा कन्याया वरयितार मया मनुष्या कश्चिद्
घृतप्रुष घृतस्यादकम्प मनस भवन्ति, एव ये मरुत वृष्टयुक्कवेनार ते मरुत अभिस्वर्तार
'सृष्ट शब्दापठारया' । युद्धार्थे शत्रूणाम् अभिस्वर्तार । किमिव । अर्भुम् न यथा अर्भु
देवम् मुष्टुर्भुम् सप्ततय स्तार स्तुतिभि अभिस्वर्तार, एवम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० रथचक्राणाम् इव अरा य मनाभय भवन्ति त्रयणीया इव गुरा अभिगतदीप्तय, एत
स परमै प्रदानमिच्छन्त इव मनुष्या उदकन विच्छन्त । उदकपूर्वाणि हि भवन्ति दानानि ।
अर्भुम् स्तारम् आभस्वना भन्दिन इव मुष्टुर्भुम् ॥ ४ ॥

अश्वामो न ये जपेष्टाम श्रावणो दित्रिष्वो न रथ्यः मुदानयः ।

श्रापो न निद्वैष्टमिनिगवरो विश्वरूपा अद्विरमो न मामभिः ॥ ५ ॥

अश्वाम् । न । ये । जपेष्टाम् । श्रावण । दित्रिष्वो । न । रथ्यम् । मुदानयः ।
श्रापो । न । निद्वैष्टम् । निगवरो । विश्वरूपा । अद्विरमो । न । मामभिः ॥ ५ ॥

उट्टीय० अश्वाम् न अशवा इव य मरुत श्रावण अभिगवन प्रगत्या आगव नीमाश्च । दित्र्य

द्विपिब न रथ्य सुदानव नशब्द रथ्य शब्दाद् उत्तरो द्रष्टव्य । रथ्यो न यथा रथस्य
बोद्धार अथा द्विपिब धारयितार रथस्य सुदानव शोभनयोग्याशनदानाश्च, एव ये मरुत
सर्वस्य स्थावरजङ्गमस्य वृष्टिद्वारण धारयितार शोभनहविर्दानाश्च शोभनधनदाना वा । किञ्च
आप न यथा आप वृष्टिलक्षणा निम्नै अन्तरिक्षप्रदेशे उदमि उदकै नद्यादिगतै
निमित्तभूतै मेघ प्रति 'गच्छन्ति, एवम्' जिगत्व गन्तारस्ते मरुत । तथा^१ विश्वरूपा अङ्गिरस
न^२ सामभि नानारूपास्ते मरुत^३ अङ्गिरस इव सामगा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अथा इव ये प्रशस्यतमा शीघ्रगमना^४, धारका इव च^५ धनानाम् रथ्य सुदाना, आप इव च
प्रवणैरुदकै सह गच्छन्त, नानारूपा सामानि गायन्त अङ्गिरस इव स्वने ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये द्वादशो वर्ग ॥

प्रावाणो न सूरयः सिन्धुमातर आदर्दिरासो अद्र्यो न विश्वहा ।

शिशुला न क्रीळ्यः सुमातरौ महाप्रामो न यामन्नुत त्विषा ॥ ६ ॥

प्रावाण । न । सूरय । सिन्धुमातर । आऽर्दिरास । अद्र्य । न । विश्वहा ।

शिशुला । न । क्रीळ्य । सुमातर । महाऽप्राम । न । यामन् । उत । त्विषा ॥ ६ ॥

उद्गीथ० प्रावाण न सोमाभिपवणपापाणा इव मरुत सूरय सूरि स्तोता । कृत्प्रत्ययोऽत्र
कर्मणि द्रष्टव्य । स्तुत्या इत्यर्थं । सिन्धुमातर स्वन्दनस्य सोमस्य निर्मातारश्च वृष्टादिद्वारेण ।
अथवा सूरिशब्दोऽत्र मेधाविबचन मेधाविन एव^१ स्तोतारो भवन्तीति । एव च योजना
कार्यो—यथा प्रावाण सिन्धुमातर, एव च सूरयो मेधाविनो मरुत सिन्धुमातर इति ।
किञ्च आदर्दिरास शत्रूणाम् आदरयितार^२ मरुत विश्वहा सर्वदा । किमिव । अद्र्य न वज्रा
इव । किञ्च शिशुला न यथा शिशुमरय शिशुनामादाभ्यो गृहीतबालका सुमातर शोभन
मातरः स्नेहवरय शिशुभि सह क्रीडनशीला, एव मरुत क्रीळ्य क्रीडनशीला मित्ररवान्^३ ।
किञ्च महाप्राम न यथा महानभिसपात यामन् यामनि देवान् प्रति यातरि गन्तरि यत्न
दीप्या युक्त, एव मरुत उत त्विषा दीप्याऽपि, युक्ता इति शेष ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्रावाण इव अभिपवप्रवृत्ता शब्दयन्त सूरय नदीमातृका । अद्र्यो हि मरुत उत्पद्यन्ते ।
आदरणशीला आपुधानि इव सर्वदा^४ । शिशुला इव क्रीडनशीला सुमातृका इत्युक्तम् । महासद्व्य
इव गमनेऽपि दीप्या ॥ ६ ॥

उपसां न केतवोऽध्वरश्रियः शुभंयत्रो नाञ्जिभिर्व्यश्वितन् ।

मिन्ध्वो न यपियो भार्जदृष्टयः परावतो न योर्जनानि ममिरे ॥ ७ ॥

उपसाम् । न । केतव । अध्वरऽश्रिय । शुभम्ऽयत्र । न । अञ्जिऽभि । मि । अश्चितन् ।

सिध्वेव । न । यपिय । भार्जदृष्टय । परावत । न । योर्जनानि । ममिरे ॥ ७ ॥

१ रथ्यः^१ मूको २-२ नाशित मूको ३. नाशित मूको ४ शीमा वि^५ ५ नाशित
वि^६. ६ एव मूको ७ निविष्वात् मूको ८ 'वंवा वि' क^९.

उद्गीथ० उपसाम् न यथा उपसाम् केतव प्रज्ञा अश्वरथिय यज्ञाना सेविष्य, एव मरत^१ यज्ञाना सेवितार । किञ्च शुभयव न 'शुभम्' (निघ १, १०) इत्युदकनाम । यथा 'उदककामा जलाशयान् प्रति गच्छन्ति, एव मरत अग्निभि वि अधितान्' विविध विशेषेण वा गच्छन्ति यज्ञान् प्रति । किञ्च सिधव न यथा सिन्धुनामानो^२ नदीविशेषा ययिय समुद्र प्रति यानशीला, एवं मरत ययिय 'यज्ञ प्रति यानशीला' । किञ्च ध्रावष्टय्य दीतायुधा दीता लकारा वा । किञ्च परावत न 'परावत' (निघ ३, २६) इति दूरनाम । दूरगामिनश्चात्र दूरदाहदेनोच्यन्ते । यथा परावत दूरगामिन केचित् लेखभाषाण्डय गन्तव्यस्याध्वन योचनानि मिन्वन्ति सदा निवृत्त्यर्थम्, एव मरत यज्ञाध्वन योचनानि मिन्वन्ति^३ सदा निवृत्त्यर्थम् । हविरादानार्थं^४ यज्ञान् प्रति सदा गच्छन्तीति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० उपसाम् इव रसमय यज्ञस्य सेवितार । कल्याणकामा इव वरादय आभरणे दीप्यत । सिधव इव गमनशीला दीप्यमानायुधा वक्ष्या इव अध्वन^५ परिच्छिद्यन्ति ॥ ७ ॥

सुभागात्रो देवाः कृणुता सुरत्नान्स्मान्स्तोतृन् मरुतो वावृधानाः ।

अधि स्तोत्रस्य सख्यस्य गात सनाद्वि वा रत्नधेयानि सन्ति ॥ ८ ॥

सुभागान् । न । देवा । कृणुत । सुरत्नान् । अस्मान् । स्तोतृन् । मरुत । वावृधाना । अधि । स्तोत्रस्य । सख्यस्य । गात । सनात् । हि । व । रत्नधेयानि । सन्ति ॥ ८ ॥

उद्गीथ० तृतीये पाद व्याख्याप्रारम्भ क्रियते अर्थस्य सुखप्रतिपत्त्यर्थम् । अधि स्तोत्रस्य सख्यस्य गात द्वितीयायै पद्ये । अधि गात अधिगच्छत दृणुतेत्यर्थ, स्तोत्रम् अस्मदीय सख्य सत्तिकर्मभूत सखिभि अस्माभि कृतमित्यर्थ^६ । धृत्वा च वावृधाना सन्त सुभागान् शोभनस्य गंधिभागान् स्वर्गभाष इत्यर्थ, सुरत्नान् सुधनान् न अस्मान् स्तोतृन् कृणुत कुरुत यूर्य हे देवा ! मरुत । । कस्मादेव^७ भूम । हि यस्मात् सनान् चिरन्तनाद् निसर्गत एव प्रवृत्तानीत्यर्थ, व पुष्पाक मरुतान् रत्नधेयानि रमणीयदृष्टादृष्टलदानानि सान्त विद्यन्ते देवत्वेन, अत एव भूम ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सुधनान् अस्मान् देवा । कृणुत, सुरत्नान् च अस्मान् मरुत^८ । वर्धमाना । अधि गच्छत स्तोत्रस्यार्थ^९ सख्यार्थं च । हविरादेवारम्य व रसदानानि^{१०} सन्ति इति ॥ ८ ॥

^{११}इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये त्रयोदशो वर्म^{१२} ॥

[७९]

^१सौचीकोऽग्निर्विश्वानरो वा सप्तित्वांशमरो वा ऋषि । अग्निर्देवता । प्रिष्टुप छन्द^{१३} ।

अपदयमस्य मरुतो महितमममर्त्यस्य मर्त्यासु विश्व ।

नाना हनू निभृते सं भरेते अमिन्वती चपसती भूर्यत्तः ॥ १ ॥

१. मरुता वि^१ अ, मरुता वि^२. २ २. 'कामा स्वगमि मूको ३. 'नामा मूको
४ ४. यज्ञायनशीला मूको ५. मन्वन्ति मूको ६. 'रत्ना वि'^६, नास्ति अ ७. 'ध्वन वि',
८. 'मिन्व मूको ९. 'रत्ना वि' अ १०. 'रतो वा वि' अ. ११. 'ऋषे वि' १२. 'दासि
वि'. १३-१३ नास्ति मूको

अपश्यम् । अस्य । महत । महिऽवम् । अमर्त्यस्य । मर्त्यासु । विक्षु ।

नाना । हनु इति । विभृत इति निऽभृते । सम् । भरेते इति । 'असिन्वती इति । वसती इति । भूरि । अत्त ' ॥

उद्गीथ० उत्तर सूक्ते 'अपश्यमस्य', 'अग्नि ससिम्' इत्येते सप्तर्षे आस्य अग्निवैश्वानरो वा, सौचीको वा, अग्निरेव वा, सप्तिर्वाग्भरो वा ददर्श । अपश्यम् अद् दृष्टवानस्मि अस्य अग्ने महत महित्वम् साहात्म्यम् अमर्त्यस्य अमरणधर्मेण मर्त्यासु मरणधर्मेण विक्षु मनुष्यजातिषु, वर्तमानस्येति शेष । ततोऽमर्त्य उच्यते । नाना नानाभूते पृथग्भूत हनु ज्वालात्प्ये^१ विभृते विहत दूर नीते च सत्यात्प्यर्थे^२, सम् भरेते सहरेते एकीभवत इत्यर्थे । किञ्च असिन्वती असदखादन्त्यौ चेत्यर्थ, वसती भक्षयन्त्यौ भूरि बहु द्विजातम् अत्र भक्षयत ॥ १ ॥

षेष्ट० अग्नि सौचीक, अग्निर्वा वैश्वानर, सप्तिर्वा वाग्भर । अपश्यम् अस्य अग्ने महत दावभूतस्य महित्वम् अमर्त्यस्य मर्त्यासु विभु^३ वैश्वानररूपेण वर्तमानस्य^४ । नाना विभृत पृथग्भूते^५ हनु सम् भरत दन्तै । असदखादन्त्यौ भक्षयन्त्यौ भूरि काष्ठम् अरण्यस्थ भक्षयत इत्यरण्यस्थ काष्ठम् उच्यते ज्वालाया परिवेष्टयन्तमाह ॥ १ ॥

गुहा शिरो निहितमृधंक्षी असिन्वन्ति जिह्वया वनानि ।

अत्राण्यस्मै पृद्भिः सं भरन्त्युत्तानहस्ता नमसार्थं विक्षु ॥ २ ॥

गुहा । शिर । निऽहितम् । ऋधक् । अक्षी इति । असिन्वन् । अत्ति । जिह्वया । वनानि ।

अत्राणि । अस्मै । पृद्भिः । सम् । भरन्ति । उत्तानहस्ता । नमसा । अर्थि । विक्षु ॥ २ ॥

उद्गीथ० गुहा गुहाया गूडे सवृते आहवनीयकुण्ड शिर आहवनीयलक्षणम् अस्य अग्न स्वभूतम् निहितम् अवस्थापित सर्वयत्नानै कर्माथम् । ऋधक् अग्नी, अक्षी अक्षिणी च अस्याप्र स्वभूते गार्हपत्यावाहायपचनलक्षण स्वकुण्डयो गूढयो निहित कर्माथं सर्वयत्नानै इति योजयम् अप्रापि पूर्ववत् । किञ्च एवमुक्तेन प्रकारेण निहितशिरोऽद्य सन् अग्निन्वन् असद्वाद्दन् उचैरचवैयन् अति भक्षयति जिह्वया ज्वालात्प्यया वनानि काष्ठानि समिदादीनि । किञ्च अत्राणि सोमसाप्राणि प्रथमसादीनि अर्धं अस्यान् अर्धाय पडिम सोमसानै, युक्तानीति शेष, स्पानर्वा^१ (तु या ५, ३) स्तुतिवधनैर्वा^२ युक्तानीत्यथ, सम् भरन्ति सहर्ति प्रापयन्ति आहवनीय प्रति हातु यजमाना । कीदृशा । उत्तानहस्ता उल्लिखितहस्ता कृताञ्जलिपुटा इत्यर्थे । नमसा स्ववनीयपुरोडासाद्यधेन स्तुत्या वा सह आध विभु आधिपत्तेन मनुष्येषु 'वर्तमान स्वाग्या इत्यर्थे' ॥ २ ॥

षेष्ट० गुहायाम् शिर निहितम् मनुष्योदरेषु 'वर्तत अग्न' । 'अस्य अक्षिणी' पृथक् निहित चन्द्रमूर्त्या ।

१ १ निगमोऽय या (६४) द २ (वनास्ये मूको) ३. गनी ६६ मूको. ४ ४ नास्ति वि' अ', ५ वानरवर्तमानस्य वि' अ. तास्ये वि' अ' ६ स्पाना' वि' अ. ७ स्तुतिव' वि' अ ८-८ 'स्ववैयन् मूको ९ ९ व'नेन वि' अ; वजमान अ. १० १०. ते मूको

सोऽय दन्तं असिन्वन् अति पिह्या काष्ठानि दावभूत । अरमे हवीषि पादेरभिगतय^१ ऋत्विग^२ सम्
भरन्ति पात्रधारणार्थम् उतानदृस्ताः नमस्कारेण सह यज्ञे मनुष्येषु वतमानायेति ॥ २ ॥

प्र मातुः प्रतरं गुह्यमिच्छन् कुमारो न वीरुधः सर्पदुर्वीः ।

समं न पक्वमविदच्छुचन्तं रिरिह्वांसं रिप उपस्थे अन्तः ॥ ३ ॥

प्र । मातु । प्रऽतरम् । गुह्यम् । इच्छन् । कुमारः । न । वीरुधः । सर्पत् । दुर्वीः ।

ससम् । न । पक्वम् । अविदत् । शुचन्तम्^३ । रिरिह्वांसम् । रिप । उपऽस्थे । अन्तरिति ॥३॥

उद्गीथ० स्वस्य मातुः प्रतरम् पृष्टतरम् गुह्यम् गृहणीय^४ सवरणाहं स्तनप्रदेशो^५ स्तन्य पातुम् इच्छन्
कुमारः न यथा कुमारः प्र सर्पन् उपसर्पति, पत्र दावस्व^६ अग्नि कुमारस्थानीयं पृथिव्य
वयवनिर्झरादिगुह्यप्रदेशस्थाः वीरुध ओषधीर्दग्धुम् इच्छन् उपसर्पति उर्वी^७ । तत्र निर्झरादि-
प्रदेशे ओषधीर्दग्धुम् उपसृतम् ससम् न पक्वम्^८ यथैकदा अनित्यदर्शनत्वात् स्वपन
शीलम् अष्टौ मासान्^९ निर्यापारं^{१०} माष्यमिक्र ज्योति विष्टुदाय्य पक्व सत्^{११} वर्षास्वमित्यक्त
सत् अन्तरिक्षस्य मध्ये विद्योतमानं सदित्यर्थं, अविदत् सर्वो जनो वेत्ति चतुष्पा
जानाति पश्यतीत्यर्थं, तथा शुचन्तम् दीप्यमान दावरूपमग्निम् रिरिह्वांसम् ओषधीरास्त्रादयन्त च
सर्वो जन पश्यति । क । उच्यते—रिप उपस्थे रिप^{१२} पृथिव्यवपवभूतस्य उपस्थे पृष्टार्थं
सप्तमीषम् । उपस्थस्य । उपगम्य^{१३} ओषधयो^{१४} वनस्पत्यादयश्च यत्र निर्झरादिप्रदेशो^{१५} तिष्ठन्ति^{१६}
स उपस्थ^{१७} । निर्झरादिप्रदेशस्य अन्तः मध्ये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्र सर्पति पृथिव्या अत्यन्तम् गुह्यम् वीरुधः मूलम् उर्वी वीरुधः । सोऽयम् अन्नम् इव पक्वम्
विन्दति^{१८} शुष्क वृक्षम् पृथिव्या उपस्थे अन्त रिरिह्वांसम् आस्त्रादयन्त मूलं पृथिवीम् ॥ ३ ॥

तद्वाम्तं रोदसी प्र ब्रवीमि जायमानो मातरा गर्भो अत्ति ।

नाहं देवस्य मत्पथिकेताभिरङ्ग विचेताः स प्रचेताः ॥ ४ ॥

तत् । वाम् । ऋतम् । रोदसी इति । प्र । ब्रवीमि । जायमान । मातरा । गर्भः । अत्ति ।

न । अहम् । देवस्य । मत्पथि । चिचेत् । अग्नि । अङ्ग । विचेता । स । प्रऽचेता ॥ ४ ॥

उद्गीथ० रोदसी । चावागुषियस्यो^१ वाम् सुवाम् अहम् प्र ब्रवीमि कथयामि तन् सामर्थ्यम् अग्नेस्त्वग्निं ।
कीदृशम् । ऋतम् सत्यम् अविशवादि । तदुच्यते—जायमान अरणीष्याम् उदपद्यमान^२ गर्भ
‘तद्गर्भमृतो य^३’ मातरा स्वमाश्रुभूते अरणी अति भद्रयति दहतीत्यर्थं । किञ्च ‘नाहं देवस्य’
इत्यादि । न चिकेत अहम् मत्पथि तत्त्वतो न जानामि अहं मनुष्य देवस्य अग्ने, स्वरूपम्

१. वन्दे^१ वि^२ अ^३, *रमिग्व वि^४. २२. पा (५,३) व्याख्यानं द्र ३-३. तवहणहणनद^५
मूढा ४ *रुपम् मूढो. ५. *वी तद्वानि मूढो. ६. वरवम् मूढो. ७. माया मूढो.
८. निष्ठा^८ मूढो. ९. मं मूढो. १०. णाम्ना मूढो. ११. ओषधी मूढो. १२. *ता प्र^९ मूढो.
१३. निष्ठा^९ मूढो. १४. नादित् मूढो १५. *दन्ति वि^९ अ^९. १६. तया^९ वि^९ अ^९
१७ १७. नपयभता वि^९, *भूवोः वि^९ अ

इति शेषः । कस्मिं जानाति । उच्यते—अग्निः अङ्ग विचेताः अग्निरेव क्षिप्रं स्वरूपस्य विशाता, स्वरूपं जानातीत्यर्थः । कस्मात् । यतः सः अग्निः प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः सर्वज्ञ इत्यर्थः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तन् वाम् सत्यम् हे चावापृथिव्यौ ! प्र ब्रवीमि—जायमानः एव कश्चित् पुत्रः मातरौ भक्षयतीति काष्ठयोजायमानं दावाग्निमाह । न अहम् देवस्य^१ मर्त्यः जानामि वैश्वानरमित्थं बहुधा निविष्टम् । सोऽयम् अग्निः अङ्ग विविधज्ञानः, मः प्रकृष्टज्ञानश्च^२ ॥ ४ ॥

यो अस्मा अन्नं तृणाद्दधात्याज्यैर्घृतैर्जुहोति पुष्यति ।

तस्मै सहस्रमक्षभिर्वि चक्षेत्रे विश्वतः प्रत्यङ्ङासि त्वम् ॥ ५ ॥

यः । अस्मै । अन्नम् । तृण । आऽदधाति । आज्यैः । घृतैः । जुहोति । पुष्यति ।

तस्मै । सहस्रम् । अक्षभिः । वि । चक्षे । अग्ने । विश्वतः । प्रत्यङ् । असि । त्वम् ॥ ५ ॥

उद्गीथ० यः यजमानमनुष्यः अस्मै तुभ्यम् अग्ने अन्नम् हविराह्वयम् तृणु क्षिप्रं सततम् यथाकालमित्यर्थः, आ दधाति मया^३ दद्या विविधं वा ददाति, आज्यैः इष्टिपशुकर्माङ्गभूतैः घृतैः च सोमयागाङ्गभूतैः जुहोति च, एनमग्निम् पुष्यति पुष्पाति च^४ स्तुतिभिः, तस्मै यजमानाय, फलं दातुमिति शेषः, सहस्रम् अक्षभिः सहस्रेण अक्षभिरित्यर्थः, वि चक्षे विविधं पश्यति पर्यालोचयति, मनसा महताऽऽद्रेण दृष्टादृष्टफलं दातुं प्रयतसे त्वमित्यर्थः^५ । कस्माद्^६ एवमुच्यसे । यतः हे अग्ने ! विश्वतः विश्वान् सर्वान् यजमानमनुष्यान् प्रति^७ प्रत्यङ् प्रत्यङ्घिता^८ अनुग्रहदुद्धया प्रतिपत्ता असि भवसि त्वम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यः अस्मै^९ अन्नम् क्षिप्रम् आ दधाति आज्यैः विलीनैः अविलीनैश्च घृतैः जुहोति, पुष्पाति चैतं काष्ठैः, तम् सहस्रैः तेजोभिः अग्निः वि पश्यति । सः त्वम् अग्ने ! दीप्तः^{१०} सर्वतः^{११} 'प्रत्यङ् असि'^{१२} छायावर्जितः ॥ ५ ॥

किं देवेषु त्यज एनंश्चकृथाम्रे पृच्छामि नु त्वामविद्वान् ।

अक्रौळन् क्रीळन् हरिरत्तवेऽदन् वि पूर्वशश्चकृत् गामिन्वासिः ॥ ६ ॥

किम् । देवेषु । त्यजः । एनः । चकृथ । अग्ने । पृच्छामि । नु । त्वाम् । अविद्वान् ।

अक्रौळन् । क्रीळन् । हरिः । अत्तवे । अदन् । वि । पूर्वशः । चकृत् । गाम् । अस्मि । ॥ ६ ॥

उद्गीथ० 'सौचीकोऽग्नीनामन्यतमः, तद्भिः प्रायेण'^{१३} अयं प्रभः, देवयागार्थं चिरादागतस्य अग्नेः उपालम्भ-नाभिप्रायेण'^{१४} वा । किम् किमर्थम् देवेषु त्यजः क्रोधम् एनः एनोनिमित्तं पापनिमित्तं^{१५} चकृथ कृतवानसि

१. देव वि' अ'. २. 'एकामश्च वि'. ३. नास्ति मूको. ४. शयमि' मूको. ५. तस्माद् मूको. ६. नास्ति वि'. ७. त्वञ्चिता वि'; स्तुतितम् वि' अ. ८. 'स्वात् वि' अ'. ९. 'तं वि' अ'; दीप्त वि'. १०-११. नास्ति वि' अ'; प्रत्याङ्घनि वि'. ११-१२. 'ग्नीनाममि' मूको. १२. 'ग्नामि' वि'. १३. 'तं कथं मूको.

त्वम्, येन कारणेन देवाना हविर्वहन परित्यज्य नष्टवानसीत्यभिप्रायः । हे! अग्ने! एतदहम् त्वाम्
 पृच्छामि नु क्षिप्रम् महता आदरेणेत्यर्थं, अविद्वान् अज्ञानम् अशाश्वयेनेत्यर्थं । कस्मादेव
 पृच्छामि । यस्मात् अवीळन् त्रिषयेन्द्रियश्रीडनवर्जित जितेन्द्रिय सक्षित्यर्थं, क्रीळन् देवयाग
 कर्मणि श्रीडन् परया प्रीत्या देवयागकर्माणि कुर्वद्च सक्षित्यर्थं, हरि ' हरिर्हरणशीलश्च
 'सन् देवान् प्रति हवि प्रापणशीलश्च' सक्षित्यर्थं, अतवे अन्तु देवाना मक्षायम् अदन्
 भक्षयन् देवपितृमनुष्यभोजी च सक्षित्यर्थं । वि चर्तते विवृत्तवानह विच्छिन्नवानस्म्यह सोमम् ।
 वधम् । पर्वश पर्वणि-पर्वणि । विमिव । गाम् इव अस्ति यथा 'गवादिपशून् अस्याघातुध'
 ङिनिति, एवम् । यत् सोमाभिपय देवार्थं कृतवान् अस्मि, अत कारणात् एव पृच्छामीत्यर्थं ॥ ६ ॥

वेङ्कट० किमर्थम् त्वम् दत्तेषु पापम् ब्रोधम् चर्चथ अग्ने । पृच्छामि क्षिप्रम् अहम् त्वाम् अज्ञानञ्जिति राण्डव
 दहन्तमग्निं पृच्छामि । सोऽयम् अग्नि अगच्छन् गच्छश्च हरितवर्णः' अक्षय्यम् अदन् काष्ठानि
 पर्वश वि वृन्तति गाम् इव अस्ति ॥ ६ ॥

विपूचो अश्वान् युयुजे वनेजा ऋजीतिभी रशनाभिर्गृभीतान् ।

चक्षदे मित्रो वसुभिः सुजातः समानृधे पर्वभिर्वावृधानः ॥ ७ ॥

विपूच । अश्वान् । युयुजे । वनेजा । ऋजीतिभिः । रशनाभिः । गृभीतान् ।

चक्षदे । मित्र । वसुभिः । सुजातः । सम् । आनृधे । पर्वभिः । वावृधानः ॥ ७ ॥

उद्गीथ० विपूच विविधगमनान् अश्वान् रोहिदाख्यान् युयुजे स्वरथे सदा नियुक्ते वनेजा वन
 काष्ठम् उदक मेघोदरगत तत्र पार्थिवविद्युदात्मना जायते इति वनेजाः अग्नि उदककाष्ठमा
 ऋजीतिभि ऋजुगमयित्रीभि रशनाभि प्रप्रहरञ्जुभि गृभीतान् गृहीतान् । युक्त्वाऽश्वान् रथे
 तेन अश्वयुक्तेन रथेन गत्वा चक्षदे वृद्धिर्हिसार्थं । दिनन्ति देवशत्रून् असुरादीन् मित्र
 भक्तजनस्तिग्ध अग्नि । अथवा मित्र आदित्य, वरसदशोऽग्नि । वसुभि देवै सुजात सुपुष्ट
 शोभनजन्मा वा अग्नि । हिंसित्वा च शत्रून् सम् आनृधे सर्वप्रकारया मृदया सवर्धते पर्वभि
 पर्वोदियागकालेष्वित्यर्थं, वावृधान स्तुतिभि हविर्भिश्च सर्वयपमानै 'वर्धमान' इत्यर्थं ॥ ७ ॥

वेङ्कट० विष्वगञ्जानान् अश्वान् युक्ते अरण्ये प्राटुभूत ऋज्वीभि रशनाभि सहगृहीतान् । शकली-
 करोति मित्रभूत वसुभि रदिमभि सुजात, समृद्धश्च भयति काष्ठपर्वणि' वर्धमान ॥ ७ ॥

'इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये चतुदशो वर्गः' ॥

[८०]

'सौचाकोऽग्निर्वशानरो वा सतिर्वाजम्भरो वा ऋषि । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप छन्दः' ।

अग्निः सार्तिं वाजंभरं दंदात्यग्निर्वीरं श्रुत्यं कर्मनिःष्टाम् ।

अग्नी रोदसी त्रि चैरन् समञ्जन्नग्निर्नारी वीरकुलिं पुरंधिम् ॥ १ ॥

१ अह वि' १, मह अ २. नास्ति मूको ३ ३. नास्ति वि'. ४ ४. *दिवश्वानस्याघातुधान्
 वि' अ; 'दिपशानस्ता' वि'. ५. हरिवर्ण' मूको ६. सर्वं चाजय' वि', सर्वं चाजमाने वि' अ
 ७. मध्यमान मूका ८. वाष्ठा सप्तमि वि'. ९-९. नास्ति मूको

अग्नि । मसिम् । वाजम्, भ्रमम् । ददाति । अग्नि । वीरम् । श्रुत्यम् । कर्मणि ऽस्याम् ।
अग्नि । रोदसी इति । वि । चरत् । सम्, ऽञ्जन् । अग्नि । नारीम् । वीरऽकुक्षिम् । पुरम्, ऽधिम् ॥

उद्गीथ० अग्नि सतिम् अश्वम् । कीदृशम् । वाचभरम् बलस्य धारयितार बलवन्तमित्यर्थ ।
ददाति भक्तजनानाम् । अग्नि एव वीरम् पुत्रं च ददाति । कीदृशम् । धृत्यम् ध्रुवणीय कीर्ति-
मन्तमित्यर्थं , कर्मणि ष्ठात् कर्मणि कर्तव्य कर्तृत्वेन नियमन स्यातारम् विदितानुष्ठायिनमित्यर्थं ।
अग्नि एव नारीम् स्त्रियं च भार्यायै ददाति । कीदृशीम् । वीरकुक्षिम् पुत्रजननीमित्यर्थं,
पुरन्धिम् च बहुप्रज्ञा बहुकर्माणं वा । किञ्च अग्नि रोदसी चावापृथिव्यौ वि चरन्
हविर्वहनदेवाह्वानाद्यर्थं सदा प्रवर्तते इत्यर्थं, समन्तं प्रकान्तयद्वित्यर्थं दवै सन्नच्छमानो वा ॥१॥

वेङ्कट० अग्नि अश्वम् अन्नस्याह्वारम् प्रयच्छति, 'अग्नि पुत्रम् पितृव्यपदेशकम् यज्जिष्ठम् । अग्नि
चावापृथिव्यौ वि चरति' कामै समन्तम् । अग्नि नारीम् वीरप्रतापककुक्षिम् पुरन्धिम् च करोति ।
पुरन्धिर्वहुधिर्वहुप्रज्ञेति' ॥ १ ॥

अग्नेरमंसः समिदंस्तु भद्राग्निर्मही रोदसी आ विवेश ।

अग्निरेकं चोदयत् समत्स्वग्निर्वृत्राणि दयते पुरूणि ॥ २ ॥

अग्ने । अमंस । सम्, ऽइत् । अस्त । भद्रा । अग्नि । मही इति । रोदसी इति । आ । विवेश ।
अग्नि । एकम् । चोदयत् । समत्, ऽसु । अग्नि । वृत्राणि । दयते । पुरूणि ॥ २ ॥

उद्गीथ० अग्ने अन्नम् हविर्वहनदेवाह्वानादिकर्मवत् समित् अस्तु भवतु भद्रा भवनीया यथोक्तक्षण
युक्तत्वात् सम्भजनीया । अग्नि मही महत्यौ रोदसी चावापृथिव्यौ आ विवेश आवाशति
'सह ते' श्याप्नोति इत्यर्थं । अग्नि एकम् अग्नि मनुष्यम् अनुप्राह्य शौर्यवीर्यविज्ञानादिवर्धन
अनुगृह्यन् चोदयत् चोदयति शत्रुजये प्रेरयति समस्तु सहस्रामस्तु । प्रचोद्य च अग्नि तस्य
सहायो मृत्वा घृणाणि शत्रुजनात् दयते दिनस्ति पुरुणि बहूनि ॥ २ ॥

वेङ्कट० अग्ने 'कर्मवत् समित् अस्तु भद्रा । अग्नि 'महर्षी चावापृथिव्यौ आ विवेश । अग्नि अयहायमपि
चोदयति सहस्रामस्तु अग्नि शत्रून् हन्ति बहून् ॥ २ ॥

अग्निर्ह्येत्यं जरतुः कर्णमावाग्निर्द्वयो निरदहज्जूरुथम् ।

आग्निर्त्रिं घर्म उरुष्यदन्तरग्निर्नभेर्धं प्रजयांसुजत् सम् ॥ ३ ॥

अग्नि । ह । त्यम् । जेत । वर्णम् । आव । अग्नि । अत्, ऽभ्यम् । नि । अदहत् । जूरुथम् ।
अग्नि । अत्रिम् । घर्म । उरुष्यत् । अन्त । अग्नि । नृसमेधन् । प्रजयांसुजत् । सम् । ३ ।

उद्गीथ० अग्नि ह अग्निरेव 'त्यम् तम् वर्णम् जरत्कणम् क्रपिम्' जेत जरात् जराया 'मकानान् आव

१ १. १०, ७५, ६ द्र. वि' अ' । † एति मूको. २ २ मन्ने मूको ३ अनुप्राह्य मूको.
४ ४ त १०, ७५, ६ द्र. वि' अ'. ५-५. अयन् कर्मवत्पितृ मूको ६ जरतव मूको.

रक्षितवान् । अग्निं सौचीकारय अद्भ्य, उचीयेति शेष, नि अदहत् निर्दग्धवान् जहथम्^१ जरायु उल्यम् येनावेष्टित^२ सक्षय प्रविष्टवानग्निं तदित्यर्थं । अग्निं अग्निम् ऋषिम् धर्मं धर्मस्य यज्ञस्य भन्त मप्य अर्धकृते यज्ञ इत्यर्थं, उरुप्यत् असुरराक्षसेभ्य रक्षितवान् । अग्निं वृमैधम् ऋषिम् प्रजया सम् अष्टजत् ससृष्टवान् खयानितवान् ॥ ३ ॥

घेङ्कट० अग्निं खलु तम् जरत्करणम् नाम ऋषिं ररक्ष । तथा अग्निं अन्नय^३ नि अदहत् जहथम्^४ नाम राक्षसम् । अग्निं अग्निम् ऋचीस अग्रस्थित ररक्ष । अग्निं सम् अष्टजत् पुत्रेण वृमैधम् ऋषिम् ॥ ३ ॥

अग्निर्दाद् द्रविणं वीरपेशा अग्निर्ऋषिं यः सहस्रां सनोति ।
अग्निर्दिशि हव्यमा ततानाग्नेर्धामानि विभृता पुरुत्रा ॥ ४ ॥

अग्नि । दात् । द्रविणम् । वीरपेशा । अग्नि । ऋषिम् । य । सहस्रां । सनोति ।
अग्नि । दिशि । हव्यम् । आ । ततान् । अग्ने । धामानि । विऽभृता । पुरुऽत्रा ॥ ४ ॥

उद्गीथ० अग्निं दात् अग्निं ददाति द्रविणम् धनं भक्तजनेभ्य । वीरपेशा वीररूपं दूराकार, दूर इत्यर्थं । अग्निं य^५ ऋषिम् भृग्वादिकम् सहस्रा इप्सितकामसहस्रै सनोति सम्भजते, स अग्निं दिशि सुलोक देवार्थम् हव्यम् इति आ ततान सनोति विस्तारयति देवेभ्यो ददातीत्यर्थं । अग्ने धामानि स्थानानि विमानलक्षणानि आहवनीयकुण्डलक्षणानि च विभृता^६ विभृतानि विभारितानि विविध कल्पितानि इत्यर्थं, पुरुत्रा^७ पुरपु बहुलोकेषु पृथिव्यादिषु यज्ञेषु च ॥ ४ ॥

घेङ्कट० अग्निं ददाति धनम् प्रेरकज्वालारूप । अग्निं ऋषिम् पुत्रं प्रयच्छति य सहस्राणि गवां तरक्षणं भजते । अग्निं सुलोके^८ द्रुतं हवि अः तनोति । अग्ने नारीराणि विभृतानि^९ बहुषु स्थानेषु ॥ ४ ॥

अग्निमुक्थैर्ऋषयो वि ह्वयन्तेऽग्निं नरो यामनि माधितासः ।

अग्निं वयो अन्तरिक्षे पतन्तोऽग्निः सहस्रा परिं याति गोनाम् ॥ ५ ॥

अग्निम् । उक्थै । ऋषय । वि । ह्वयन्ते । अग्निम् । नर । यामनि । माधितासः ।
अग्निम् । वयं । अन्तरिक्षे । पतन्त । अग्नि । सहस्रां । परिं । याति । गोनाम् ॥ ५ ॥

उद्गीथ० अग्निम् उक्थैः शस्त्रादिभिः स्तुतिभिरित्यर्थं, ऋषयः भृग्वादयः वि ह्वयन्ते विविधमा द्रुतमित्थं क्रमार्थम् । अग्निम् नरं मनुष्या अपि शस्त्रादिभिः स्तुतिभिः विविधमाद्रुतमित्थं ।
५ । उच्यते — यामनि यज्ञे । माधितामः जरामरणैः बाधिताः पीडिता । अग्निम् एव वयं पक्षिणः मृगणादयः अन्तरिक्षं आकाशं पतन्त गच्छन्तः सन्तो विविधमाद्रुतमित्थं आकाशं

१. मारितं मूको २. येति वनः मूको. ३. ३. मुष्टितम् विं अ' ४. वनं मूको ५. मन्व विं अ'. ६. कोरे विं अ'. ७. अ' एतानि विं.

गमनसामर्थाऽऽधानार्थम् । किञ्च अग्निं सहस्रा सहस्राणि गोनाम् गवा सम्बन्धीनि परि याति सर्वत प्राप्नोति प्रापयति वा स्रोतृन् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्निम् शस्त्रै ऋषय नानाविधम् ह्वयन्ते । अग्निम् मनुष्या युद्धे बाधिता । यातिर्वधकर्मसु पठित । अग्निम् पक्षिण अतरिक्षे पतन्तः पश्यन्ति रात्रियु । 'तन्मादिमां वधासि नक्त नाध्यासते' (ते ५, ६, ४, ४) इति ब्राह्मणम् । यद्वा दावभूतमग्निम् अभिपतन्ति इति । अग्निं सहस्राणि गवाम् परि गच्छति रक्षणार्थम्^१ ॥ ५ ॥

अग्निं विशं ईळते मानुषीर्या अग्निं मनुषो नहुषो पि ज्ञाताः ।

अग्निर्गान्धर्वी पृथ्यामृतस्याग्नेर्गव्यूतिर्युते आ निर्यत्ता ॥ ६ ॥

अग्निम् । विशं । ईळते । मानुषी । या । अग्निम् । मनुष । नहुष । पि । ज्ञाता ।

अग्नि । गान्धर्वीम् । पृथ्याम् । अतस्ये । अग्ने । गव्यूति । घृते । आ । निर्यत्ता ॥ ६ ॥

उद्गीथ० अग्निम् विश मनुष्यजातय ईळते स्तुवन्ति सदा सर्वत्र मानुषी या मनुष्य इत्यनेन पर्यायशब्देन वाच्या या ता इत्यर्थे । अग्निम् मनुष मनुष्या नहुष इत्यनेन पर्यायशब्देन 'युक्ता वि ताता जनितवन्तश्च^२ कर्माथम्^३ । अग्निं गान्धर्वीम् वाच स्तुतिलक्षणाम् पथ्याम् यज्ञपथे भवा कर्ममार्गावर्तिनीम् ऋतस्य सत्यस्य अविस्वादिन स्तोतु स्वभूताम्^४, शृणोतीति शेष । किञ्च अग्ने स्वभूता गव्यूति आहुति घृते आज्ये^५ आ आभिमुख्येन मर्यादया वा निपता तन्मयत्वेन अवस्थिता^६ घृतमयीत्यर्थे^७ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्निम् प्रना स्तुवन्ति या मनुषो ताता । अग्निम् एव मनुष्या नहुष राज्ञ ताता विविध स्तुवन्ति । अग्निं वाचम् यज्ञस्य पथ्याम् यज्ञमार्गे जाता शृणोति । 'गान्धर्वी' (निघ १, ११) इति बान्नामसु पठ्यते^८ । अग्ने मार्गं घृते^९ 'सर्वत निषण्णो भवति'^{१०} ॥ ६ ॥

अग्नये ब्रह्मं ऋभवंस्ततक्षुरग्निं महामनोचामा सुवृक्तिम् ।

अग्ने प्रावं जरितारं यविष्ठाग्ने महि द्रविणमा यजस्य ॥ ७ ॥

अग्नये । ब्रह्मं । ऋभवं । ततक्षु । अग्निम् । महाम् । अत्रोचाम् । सुवृक्तिम् ।

अग्ने । प्र । अत्र । जरितारम् । यविष्ठ । अग्ने । महि । द्रविणम् । आ । यजस्य ॥ ७ ॥

उद्गीथ० अग्नय अग्न्यर्थम् ब्रह्म स्तुतिलक्षणम् ऋभव मेधाविनोऽस्मल्लक्षणा ततषु कृतवन्त । अग्नेरर्थाय स्तुतिं मेधाविन^{११} स्तोतारो मनसा पर्यालोचितवन्त इत्यर्थे । पर्यालोच्य च अग्निम् महान्तम् अत्रोचाम स्तुत्योक्तवन्तो^{१२} वयम्, स्तुतवन्त इत्यर्थे, सुवृक्तिम्^{१३} स्तुतिम् । उज्जा^{१४} वा हे अग्ने । प्र अत्र प्रकर्षेण रक्ष सर्वत जरितारम् तत्र स्तोतारम्^{१५} यविष्ठ । युवतम् । किञ्च

१ रथगा वि^१ २ २ युक्तं मूको. ३ *ताना मूको ४ आग्नेयु मूको. ५ वावस्थिता वि^६ अ ६ *मयीमित्यर्थे मूको ७ पठति वि^७ अ^७ ८ सुटितम् वि^८ अ^८. ९ ९ नास्ति मूको १० नो वाच वि^९, नो वीच वि^९ अ ११ स्तुत्युक्तं मूको. १२ *कृत्वापे मूको. १३ *तारो मूको.

हे अग्ने ! महि महत् द्रविणम् धनं दृष्टादृष्टफलक्षणम् आ यजन्व आभिमुख्येन मवांद्या वा
देदि मह्यं तव स्तोत्रे इत्यर्थः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अत्रये स्तोत्रम् मेधाविनः अकुर्वन् । वयं च अग्निम् महान्तं प्रति अवाचाम स्तुतिम् । अगे!
रक्ष स्तोत्रारम् युवतम् । अग्ने ! मदद् धनम् आ प्रयच्छेति" ॥ ७ ॥

३इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चदशो वर्गः ॥

[८१]

३विश्वकर्मा भौवन ऋषिः । विश्वकर्मा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, द्वितीया विराड्रूपा ।

य इमा विद्वा भुव्नानि जुह्वदपिर्होता न्यसीदत् पिता नः ।

स आशिषा द्रविणमिच्छमानः प्रथमच्छदर्वराँ आ विवेश ॥ १ ॥

१यः । इमा । विद्वा । भुव्नानि । जुह्वत् । ऋषिः । होता । नि । असीदत् । पिता । नः ।

सः । आशिषा । द्रविणम् । इच्छमानः । प्रथमच्छत् । अर्वरान् । आ । विवेश ॥ १ ॥

उद्गीथ० उक्ते सूक्ते 'य इमा विश्वा', 'चक्षुषः पिता' इति सप्तर्षे विश्वकर्मेदेवते विश्वकर्मा भौवनो ददर्श ।
यः विश्वकर्मा प्रजापतिः हिरण्यगर्भोऽस्यः आदिशरीरः इमा इमानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि
भुवनानि जुह्वन् परस्मिन्नात्मनि प्रक्षिपन् उपसंहारकाले उपसंहारन्नित्यर्थः, ऋषिः उत्पत्तिस्थितिप्रलय-
कालानाम् दृष्टा परमात्मा होता अग्नी प्रलयकाले सर्वमूर्तहविर्होमस्य कर्ता नि असीदन् निष्पन्नवान्
परमात्मनि स्वयमपि विशीर्णवान् प्रलीनवानित्यर्थः, पिता जनयिता नः अस्माकं सर्वभूतानाम् ।
पृथमुक्तेन प्रकारेण सर्वभूतानि आत्मानं च परमात्मनि स्वाधिकारे प्रलय नीत्वा ततोऽनन्तरं
सृष्टिकाले प्राप्ते सः पृथक् प्रजापतिः हिरण्यगर्भो विश्वकर्माऽस्यः आशिषा आशीः शरीरेन्द्रिय-
विषयाणां सुखसाधनानामविभागेन अवस्थितानां विभागकरणेच्छा, तथा हेतुभूतया सृष्टेः
लप्सुमिच्छेत्त्यर्थः, अथवा आशिषा मनसा प्राथंनया, अथवा भोगाभिमुखत्वस्येच्छया द्रविणम्
धनं शब्दादिविषयजनितं सुखलक्षणम् इच्छमानः अनुभवितुमिच्छन् प्रथमच्छन् प्रथमम्
अन्यस्मान् विज्ञानात्मनः 'पूर्वं छन्' लिङ्गशरीरेण च आत्मनः छादयित्वा आद्यं शरीरम्
अवतान् अस्मान् अर्वावर्तिनः प्राणिनः आ विवेश जीवमात्रेण आविष्टवान्, तदीयशरीरविधारणार्थं
तदीयसुखमारानुभवार्थं च तान् सृष्ट्वा अनुभवित्वानित्यर्थः । पूर्वार्धेन प्रलयम् उक्त्वा
उत्तरेण सृष्टिरुक्ता ॥ १ ॥

वेङ्कट० अत्र वाचनमेवकम्—'प्रसन्नं वै स्वर्धु तपोऽनन्यत । तदैक्षत न वै तपस्यानन्यमस्ति हन्ताई
भूतेष्वत्मानं जुह्वानि भूतानि चामनोति तगर्वेषु भूतेष्वत्मानं हुन्ता' (मास १३, ७, १, १) इत्यादि ।
'विश्वकर्मा भौवनः सर्वमेधे सर्वाणि भूतानि जुह्वन्नाशकार' 'स आत्मानमन्यन्ततो जुह्वन्नाशकार ।
तदभियादित्येवमेवति" (भा १०, ७९) । विश्वकर्मा भौवन ऋषिः । यः इमानि विश्वानि भुवनानि अग्नी

१. '१०ति सूक्ते. २-२. नास्ति सूक्ते. ३-३. निगमोऽस्य वा. (१०, २६) द. ४. 'ल्यवर्जानां
सूक्ते. ५. ५५ मते सूक्ते. ६. 'वादीनां वि'. ७. नास्ति सूक्ते ८-८. पूर्वसूक्ते. ९. 'एणः
वि'; शरीरविधारणं वि' अ. १०. एवमा सूक्ते. ११-११. भाति वि' अ.

जुह्वत् ऋषि होता स्वयं चाग्नौ नि असीदत् अस्माकम् पिता^१, स अय सूक्तवाकादिना शिष्टादेशेषु धनम् इच्छमान प्रथमम् आच्छादयिता आत्मना महता सर्वं जगत् प्रथमं छादयन् अपरान् आ विवेश घृतमिव पय^२ ॥ १ ॥

किं स्विदासीदधिष्ठानमारम्भणं कृतमत् स्विन्त कथासीत् ।

यतो भूमिं जनयन् विश्वकर्मा वि द्यामौर्गीन्महिना विश्वचक्षाः ॥ २ ॥

किम् । स्विन्त । आसीत् । अधिऽस्थानम् । आऽरम्भणम् । कृतमत् । स्विन्त । कथा । आसीत् । यत् । भूमिम् । जनयन् । त्रिऽकर्मा । वि । द्याम् । और्गीत् । महिना । विश्वऽचक्षा ॥२॥

उद्गीथ० इदानीं तस्या सृष्टे सप्तुः^१ विश्वक्रमेण आधारोपादानाद्युपायं पृच्छन्ति ऋषयः । किम् स्विन्त आसीत् स्वित्किं वित्कार्ये^२ निपातः । किं पुन तद् वस्तु आसीत् अभूत् अधिष्ठानम् आधारः सृष्टिं सृजत प्रजापते । कस्मिन् पुनराधारे अवस्थित सन् विश्वकर्मा भूतानि सृष्टवानित्यर्थः । कथा आसीत् कथा कथ केन वा अश्वपुत्रेण भूतानां सर्गं आसीत् । परमात्मभावेन^३ विशिष्टानि भूतानि शरीरादिभावेन केन प्रकारेण सञ्छेपितानीत्यर्थः^४ । यत् भूमिम् जनयन् यत् हृत्पत्तेन प्रकान्तम् आधारोपादानोपायत्रयं^५ प्रतिनिर्दिष्टं द्रष्टव्यं सामर्थ्यात् । यतो यस्मिन् आधारे स्थित इत्यर्थः, यतो येन च उपादानेनेत्यर्थः यतो येन च भूतसर्गोपायेन^६ इत्यर्थः, भूमिं पृथिवीं जनयन् उत्पादयन् विश्वकर्मा प्रजापति द्याम् दिवम् वि और्गीत् ऊर्णोत्तराच्छादनाय^७ सन् 'अत्र व्युत्पन्नसर्गसर्गात्' विपरीतमर्थं प्रवीति । व्यौष्णात् व्युत्पन्नवान् 'विघृतवान् व्याच्छादितवानित्यर्थः', महिना महत्तया^८ विश्वचक्षा. सर्वस्य द्रष्टा सर्वज्ञ इत्यर्थः ॥२॥

वेङ्कट० अस्य अधिष्ठानम् किम् स्विन्त आसीत् यत्रावस्थितो जगदयं सृजति । कृतमत् वा अस्य आरम्भणम् । कथं क^९ स आसीत्, यत् भूमिम् जनयन् विश्वकर्मा वि और्गीत् महत्त्वेन दिवम् सर्वस्य द्रष्टा ॥ २ ॥

विश्वतश्चक्षुरु विश्वतोमुखो विश्वतोबाहुरु विश्वतस्पात् ।

सं बाहुभ्यां धर्मति सं पतत्रैर्द्यावाभूमीं जनयन् देव एकः ॥ ३ ॥

विश्वतऽचक्षु । उत । विश्वतऽमुख । विश्वतऽबाहु । उत । विश्वतऽपात् ।

सम् । बाहुऽभ्याम् । धर्मति । सम् । पतत्रैः । द्यावाभूमी इति । जनयन् । देव । एकः ॥ ३ ॥

उद्गीथ० अस्य प्रथमस्य उत्तर प्रतिवचनम् । विश्वतश्चक्षु चक्षुर्ग्रहणस्य प्रदर्शनायैवाह सर्वत्र विद्यमानचक्षु रादिबुद्धीन्द्रियान्तं करणं^{१०} इत्यर्थः, उत विश्वतोमुख अपि सर्वत्र विद्यमानमुख इत्यर्थः, विश्वतोबाहु सर्वत्र विद्यमानहस्तश्चेत्यर्थः, उत विश्वतस्पात् अपि सर्वत्र विद्यमानचरणं^{११}

१. नास्ति मूको २. 'य इति अ' ३ सृष्टि मूको. ४. 'माण्डमा' वि' अ ५. 'तानि त्यो वि' अ, तानीत्य वि'. ६ 'दानोवायत्रय मूको ७ 'गोपादनेन वि'. ८ ८. 'आपि उप' वि' अ. ९ ९. 'वृत्तवानाच्छादि' मूको १०. हता मूको. ११ का वि'; त्वा वि' अ'. १२. 'शुपदिखदी' मूको

‘इत्यर्थं । एव सर्वत्र’ विद्यमानपायूपस्थादिको द्रष्टव्य । यत् एवं सर्वगत सर्वज्ञश्च सर्वशक्त्यु
 पेतश्च विश्वकर्मा अत आत्माधिष्ठान आत्मारम्भणश्च सर्वोपायज्ञश्च^१ सम् बाहुभ्याम् धमति
 सधमतिगंत्यर्थं अन्तर्णीतण्यर्थश्चात्र द्रष्टव्य । स्वहस्ताभ्या सर्वगताभ्या सर्वशक्त्युपेताभ्या च
 सर्वोपायज्ञश्च सन्^२ भूतानि सन्धमति सद्गमयति उत्पादयतीत्यर्थं । सम् पतत्रै सद्गमयति
 पादैश्च सर्वात्मना सर्वशक्त्या सर्वोपायैश्च सृजतीत्यर्थं, चावाभूमी जनयन् सृज्यमानभूताधारत्वात्
 पूर्वं चावापृथिव्यावुत्पादयन् ‘देव देवनादिना’ युक्त एक अद्वितीय ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स एवविधो देव सर्वत^३ स्वस्मित्रैलोक्यमुत्पादयतीत्यर्थं । बाहुभ्याम् पादैश्च सम्-प्रेरयति
 चावापृथिव्यौ^४ जनयन् सोऽसहाय^५ देव^६ ॥ ३ ॥

किं स्त्रिद्वन् क उ स वृक्ष आस यतो चावापृथिनी निष्टतक्षुः ।

मनीषिणो मर्नसा पृच्छतेद् तद् यदधिष्ठतिष्ठद्भुवनानि धारयन् ॥ ४ ॥

किम् । स्त्रित् । वनम् । क । ऊँ इति । स । वृक्ष । आस । यत् । चावापृथिनी इति ।
 नि ऽततक्षु । मनीषिण । मर्नसा । पृच्छते । इत् । ऊँ इति । तत् । यत् । अधिष्ठतिष्ठत् । भुवनानि धारयन् ।

उद्गीथ० पुनरपि यथा कश्चित्कक्षा वन गत्वा तदवयवभूत वृक्ष ‘छित्त्वा देवताप्रतिमागृहभि
 र्यादिकं वस्तु कुर्वात्, एवमाधाराधेयभावमापचमानेभ्यः’ अधिष्ठानत्वेन ॥ ४ ॥

वेङ्कट० किम् स्त्रित् अरण्यम् क च स^७ वृक्ष आस, यत् वृक्षाद् चावापृथिव्यौ निष्कृतवन्तो
 द्वा^८ । हे मनीषिण ! मनसा जिज्ञासुना पृच्छत एव तत्, यत् अधिष्ठानम् अधितिष्ठति भुवनानि
 धारयन् इति पूर्वस्यामृच्युक्तं ब्रह्म मनुष्यान् श्रद्धापयति । ‘ब्रह्म वनम् ब्रह्म स वृक्ष आसीत्’
 (तैत्ति २, ८, ९, ६) इति चाधीतमध्वर्युभि ॥ ४ ॥

या ते धामानि परमाणि यावमा या मध्यमा विश्वकर्मन्नुतेमा ।

शिक्षा सखिभ्यो हरिषि स्वधारः स्वयं यजस्व त्वन् वृधानः ॥ ५ ॥

या । तु । धामानि । परमाणि । या । अवमा । या । मध्यमा । विश्वकर्मन् । उत । इमा ।
 शिक्ष । सखिभ्य । हरिषि । स्वधाऽव । स्वयम् । यजस्व । त्वन् । वृधान ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यानि ते शरीराणि परमाणि, यानि च अवमानि, यानि मध्यमानि विश्वकर्मन् । अपि च
 यानि इमानि परितो दृश्यमानानि, तानि सर्वाणि सखिभ्य^९ हरिषि^{१०} बलवन्^{११} प्रयच्छ । न्ययम्
 एव आत्मीय शरीरम् यजस्व वर्धमान इति भौवनो विश्वकर्मा जगत स्रष्टार विश्वकर्माण
 स्तौति ॥ ५ ॥

१ १. मारित मूको २. 'वद' मूको. ३. सं मूको. ४-४ देवनादिना वि^१; देवनादिना वि^२ अ
 ५. मारित वि^३ अ^४, संवि वि^५. ६. चावाभूत्या वि^६ अ^७. ७. वेद वि^८ अ^९. ८-८ छिद्रवता सारिकं
 वि^{१०}; छिद्रवता वि^{११} अ^{१२}. ९. 'वमापेपारमाप' मूको १०. मारित वि^{१३} अ^{१४}. ११. चावा वि^{१५} अ^{१६}.
 १२. 'वि' वि^{१७} अ^{१८}. १३. 'वीवि' वि^{१९}, मारित वि^{२०} अ^{२१}.

विश्वकर्मन् हविषा वावृधानः स्वयं यजस्व पृथिवीमुत धाम् ।

मुहान्त्वन्ये अभितो जनास इहास्माकं मघवां सूरिरस्तु ॥ ६ ॥

विश्वकर्मन् । हविषा । वावृधानः । स्वयम् । यजस्व । पृथिवीम् । उत । धाम् ।

मुहान्तु । अन्ये । अभितः । जनासः । इह । अस्माकम् । मघवा । सूरिः । अस्तु ॥ ६ ॥^१

उद्गीथ० पृथिवीम् उत धाम् पृथिवीं दिवश्चात्मसात् कुर्वित्यर्थः । किञ्च मुहान्तु त्वदिच्छया^१ विविका भवन्तु अभितः उभयतः 'स्तुतिपञ्चम्यः ये त्वां यष्टुं' ह्येतो च न समाशासिपुरित्यर्थः, अन्ये जनासः अस्मत्तोऽन्ये अस्मत्सपत्ना मनुष्याः । किञ्च इह त्वद्यागकर्मणि अविच्छिन्नसन्ताने अस्माकम् स्वभूतः अन्तरात्मा यजमानो वा मघवा हविर्दानवान् सूरिः अस्तु नित्यं तव स्रोता भवतु त्वत्प्रसादादित्यर्थः ।

अथवा विश्वकर्माणं सृष्टयुपसंहाराभिमुखं स्रोता प्रवीति । हे विश्वकर्मन्! हविषा सर्वभूता-
त्मकेन वावृधान. वर्धमानः स्वयम् यजन्व आत्मना सद्गतान् बुरु आत्मन्युपसंहारेत्यर्थः ।
पृथिवीमुत धाम् पृथिवीं दिवश्च आत्मसद्गते^२ बुरु त्वम् आत्मन्युपसंहारेत्यर्थः^३ । 'न अत्र
अस्माकम् उभाव्याम् उपयोगोऽस्ति^४ । किं लहिं । भ्रमः — प्रागुपसंहारात् मुहान्तु विविका भवन्तु
अभितः सर्वतः सर्वप्रमाणैः सर्वप्रकारञ्च त्वा मा शासिपुरित्यर्थः, अन्ये जनासः अस्मत्सपत्नानाः ।
किञ्च इह सृष्टौ त्वद्यागकर्मणि वर्तमानानाम् अस्माकम् अन्तरात्मा मघवा हविर्धनेन धनवान्
सूरिः तव स्रोता अस्तु भवतु । किम् । सामर्थ्यात् तव प्रज्ञातेत्युभयम् ॥ ६ ॥

चेङ्कट० विश्वकर्मन्! हविषा वर्धमानः स्वयम् एव स्वशरीरभूताम् पृथिवीम् यजस्व, अपि च
दिवम् । सुयन्तु अन्ये अभितः जनाः । इह अस्माकम् धनवान् प्राज्ञो विश्वकर्मा भवतु ॥ ६ ॥

वाचस्पतिं विश्वकर्माणमृतये मनोजुषं वाजे अघा ह्रुवेम ।

स नो विश्वानि हवनानि जोषद् विश्वशम्भूरवसे साधुर्कमा ॥ ७ ॥

वाचः । पतिम् । विश्वकर्माणम् । ऊतये । मनुःऽजुषम् । वाजे । अघ । ह्रुवेम् ।

सः । नुः । विश्वानि । हवनानि । जोषद् । विश्वशम्भुः । अवसे । साधुर्कर्मा ॥ ७ ॥

उद्गीथ० वाचः पतिम् स्तुतिवाच. स्वामिनम्, अथवा भद्रवजुःश्यामलक्षणाया वाचः पालयितारं
वेदाधारमित्यर्थः, विश्वकर्माणम् सर्वस्य कर्तारं हिरण्यगर्भम् ऊतये अघनाय^५ हविषा तर्पणाय वा^६
मनोजुषम् मनोगम्ये योगिनां 'मनोगतिं वा^७ सर्वमतमित्यर्थः, वाजे हविरधे दातव्यत्वेन
निमित्तभूतेन नृप्यर्थं हविर्दानमित्यर्थः, अघ वागाऽहनि ह्रुवेम आह्वयामः । अस्माभिः
आह्वयमानश्च सः नः अस्माकम् विश्वानि सर्वाणि सर्वप्रकाराणि हवनानि आह्वयानि जोषद्
जुषतु मनसा प्रीयतां सेवतां वा, परया प्रीत्या शृणोदित्यर्थः । किमर्थम् । अघे अघनाय
प्रायागमनाय । विश्वशम्भुः सर्वयजमानानां सुखस्य भारपिता साधुर्कर्मा जोभनकर्मा ॥ ७ ॥

१. वा. (१०, २७) श्यामपानं द्र. २. तदिं मूको. ३-३. सृष्टि ... यष्टुं वि^१ अ; स्तुतिः ...
त्वां यष्टुं वि^२. ४. मारित मूको. ५. 'पमंय मूको. ६-६. नत्र'यकं ... मूको. ७. पानाय वि^३ अ.
८-८. 'विशो वि^४ अ.

वेङ्कट० वाग पतिम् विश्वस्य कर्तारम्' रक्षणाय मनोवेगम् सहप्रामे वयम् अथ आह्वयाम । 'स
अस्माकम्' विश्वानि ह्वानानि' सेवताम् सर्वजनस्य सुखस्योपादक रक्षणाय 'साधुर्कर्म इति' ॥१॥

'इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये षोडशो वसं ५ ॥

[८२]

'विश्वकर्मा भौवन ऋषि । विश्वकर्मा देवता । त्रिपुप् षुन्द' ।

चक्षुषः पिता मनसा हि धीरौ घृतमेने अजनन्नम्रमाने ।

यदेदन्ता अददहन्त पूर्वं आदिद् धारापृथिवी अप्रथेताम् ॥ १ ॥

चक्षुष । पिता । मनसा । हि । धीर । घृतम् । एने इति । अजनन् । नम्रमाने इति ।

यदा । इत् । अन्ता । अददहन्त । पूर्वं । आत् । इत् । धारापृथिवी इति । अप्रथेताम् ॥ १ ॥

उद्गीथ० चक्षुष पिता यदा चक्षुरादीनाम् इन्द्रियाणाम् पिता जनक विश्वकर्मा मनसा हि धीर
अन्त करणेन च धीर धीमान् प्रजावान् परिदृष्टकारीत्यर्थं, घृतम् उदकम्' सर्वस्य स्थितिमूलम्'
एने चावापृथिवी प्रति' अजनन् अजनयन् जनितवान् । कीदृशो प्रति जनितवान् । उच्यते—
नम्रमान नमर्घातो दानचि श्लु' दाप स्थाने । नममाने सम्भोगेकरवात्' परस्परेण
मद्वीभवन्त्यौ परस्परोपकारकरणान् अन्योन्यानुगते इत्यर्थं । यदा इत् यदा च अन्ता
पृथिव्यादिराकाना पर्यन्ता अददहन्त दृष्टीमृता विश्वकर्मणा प्रतिष्ठिता कृता इत्यर्थं, पूर्वं
अनादिकालप्रवृत्ता आधेयान् पूर्वोत्पन्ना वा । आत् इत् तदेव चावापृथिव्यौ अप्रथेताम् स्वनेस्वेन
मूलधारणसम्भवनादिकार्येण विन्दीण स्वकार्यकरणममर्थं जति इत्यर्थं ॥ १ ॥

वेङ्कट० वेनम उत्पादक मनसा हि एष्ट' प्रथमम् उदकं चावापृथिव्यौ च तस्मिन् उदक इत्सत्
तश्चलन्त्यौ अजनयन् । अथ यदा चावापृथिव्यौ पर्यन्ता प्रजा अभवन् दृष्टा दृष्टिता' विश्वकर्मणा,
अनन्तरमव' चावापृथिव्यौ यथाकामम् आ पर्यन्तात् अप्रथेताम् ॥ १ ॥

विश्वकर्मा निर्मना आदिहाया धाता विधाता परमोत संदृक् ।

तेषामिष्टानि सप्तिसा मदन्ति यत्रा सप्तश्रुषीन् पर एवमाहुः ॥ २ ॥

विश्वकर्मा । विष्मना । आत् । विष्मया । धाता । विष्मया । परमा । उन । सुमसृक् ।

तेषाम् । इष्टानि । मम् । इया । मृत्ति । यत्र । सप्तश्रुषीन् । पर । एवम् । आहु ॥२॥'

उद्गीथ० विश्वकर्मा विमना विमना' लोक दीनमना उच्यते, तच्च विश्वकर्मणि दीनमनारं न सम्भवतीति

१ कर्ता वि' अ'. २ २. सोमभोगमा' वि' अ'. ३ स्थानानि वि' अ'. ४ ४. 'मे' अ अ'.
५-५. आदिम मूको ६ 'क'य मूको ७ स्थितिम् मूको. ८ यत्र वि' अ ९. अनन्तरम
मूको १० दीनम मूको ११ एष्ट वि' अ'. १२ १२ 'गान्तरेव वि' अ'. १३ या. (१०, १६)
स्वाकपालपरम् १४. ५ मूको.

विमना विभूतमना व्यासमना सर्वगतान्त करण सर्वज्ञ इत्यर्थे, आत् अपि च विहाया 'महान् सर्वगत' इत्यर्थे, धाता कर्ता चेत्यर्थे, विधाता विश्वकर्तेत्यर्थे^२, परमा उत सत्क परमश्र सन्द्रष्टा कृताकृतस्य प्रत्यवेक्षितेत्यर्थे, तेषाम् भूतानाम् इष्टानि प्रियाणि सामर्थाद् उदकानि विश्वकर्माणा वृष्टिरूपेण भूमौ कृतानि^१ रश्मिभि आकृष्टानि सम् मदन्ति इया^३ सर्वस्य अन्नहेतुना आदित्यस्यान्नमूलेन वा आदित्यमण्डले पूर्वस्थितेनोदकेन सह सम्मदन्ति सम्मोदन्ते एकीभूय हृष्यन्तीत्यर्थे । ४ । उच्यते—यत्र यस्मिन् आदित्यमण्डले सप्तशयीन् ऋषिर्दानीनात् । प्रथमाऽर्थे वाऽऽ द्वितीया । सप्तसदरयाका सर्पणशीला वा सर्वाथाना दृष्टार रदमय स्थिता, परः च उत्तरपुरुषो मण्डलस्य अधिष्ठाता स्थित, तत्रत्यर्थे । तच्चैतन् सर्वम् उदक मण्डले रश्मीन्^४ अधिष्ठातार ष^५ विश्वकर्माणमेव एकम् आहु वदन्ति तत्त्वविद तस्य सर्वात्मकत्वात् ॥ २ ॥

वेङ्कट० विश्वकर्मा व्यासमना अपि च महान् धाता^१ विधाता च अपि च परमाणामपि सन्द्रष्टा तेषाम् अभिमतानि स्थानानि^२ अन्नेन सम्-मोदन्ते, यस्मिन् यज्ञे सप्तशयीन् परस्तात् एकम् आहु । विश्वकर्माणोऽधिष्ठानाद् वृक्षादिव दाला प्रादुर्भूता सप्तर्षय इति वदन्ति तेषा यजमानानामिति^३ ॥२॥

यो नः पिता जनिता यो विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा ।
यो देवानां नामधा एक एव तं संप्रश्नं भुवना यन्त्यन्या ॥ ३ ॥

य । न् । पिता । जनिता । य । विधाता । धामानि । वेद । भुवनानि । विश्वा ।
य । देवानाम् । नामधा । एक । एव । तम् । संप्रश्नम् । भुवना । यन्ति । अन्या ॥३॥

उद्गीथ० य विश्वकर्मा न अस्माक सर्वभूतानाम् पिता सर्वत पाता जनिता जनयिता च, य विधाता च स्थिते कर्ता च यर्थ, धामानि स्थानानि नामानि^{१०} जन्मानि वा वेद भुवनानि विश्वा भूतानि सर्वाणि स्वरूपतो जानाति । य देवानाम् देवादिभूतानाम् अनन्तानामपि^{११} सत्वमित्यर्थे, ^{१२} नामधा नाम्ना^{१३} धाता कर्ता चेत्यर्थे, एक एव सन्, तम् विश्वकर्माणम् संप्रश्न स्वरूपनिज्ञासार्थं सम्प्रच्छनीय दुज्ञानस्वरूपत्वाद् महता आदरण ज्ञानस्य स्वरूपमित्यर्थे, यन्ति गच्छन्ति उत्पत्तिस्थितिप्रदकारणकालेषु प्राणुवन्ति भुवना अन्या भूतानि अन्यानि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० य न पिता जनयिता, य च विधाता विधायक अज्ञोपाज्ञानाम् स्थानानि वेत्ति, भूतानि च विश्वानि तेषु स्थितानि । य सर्वेषामेव देवानाम् अभिर्वाणुरित्यादीना^{११} नाम्ना^{१२} धाता^{१३}, स एक एव । तम् द्रवम् अन्यानि भूतानि ^{१४} संप्रश्नम् यन्ति^{१५} पृच्छन्तीति^{१६} ॥ ३ ॥

११ होस्तम् मूको २ श्वकर्ते वि अ, श्वकर्ते वि^१. ३ कृता मूको ४ उपा मूको.
५ ५ रश्म मूको ६ ष्ता च वि अ ७ नास्ति वि^१. ८ अभिन् वि अ^१. ९ इति अ^१.
१० नास्ति वि^१ ११ अन्नाता वि^१, ना ता वि^१, अन्ना अ १२ १२ नामधाम्ना च नाम्ना वि^१,
नाधाम्नादनाम्ना वि^१, नामधाम्ना अ १३ अुरित्वादिवात्पिना वि^१. १४ नाम्ना मूको. १५ नास्ति
मूको. १६-१६ नास्ति वि अ^१ १७. प्रयच्छती^१ वि अ^१, पृच्छती^१ वि^१

त आर्यजन्तु द्रविणं समस्मा ऋषयः पूर्वे जरितारो न भूना ।

असूर्ते सूर्ते रजसि निपत्ते ये भूतानि समकृष्णजिमानि ॥ ४ ॥

ते । आ । अर्यजन्तु । द्रविणम् । सम् । अस्मै । ऋषयः । पूर्वे । जरितार । न । भूना ।

असूर्ते । सूर्ते । रजसि । निपत्ते । ये । भूतानि । समकृष्णजिमान् । इमानि ॥ ४ ॥

उद्गीथ० ते विश्वकर्मण स्वभूता आ अर्यजन्त मर्यादया ददति^१ द्रविणम् वृष्टयुक्त धन कर्मफलक्षण वा सम् अस्मै सम्यग अस्मै लोकाय यजमानाय वा ऋषय सर्वार्थाना दृष्टार प्राणा^२ विश्वसूत्र पूर्वे प्रथमजा । किमिव ददति । उच्यते—जरितारः न भूना यथा देवना स्तोतार भुत्वा दियजमाना भूना मूढा बहुत्वेन^३ स्वेन माहात्म्येन सम्यगस्मै लोकायाहुतिद्वारेण वृष्टयुक्त ददति, स्वात्मने वा कर्मफल ददति^४, एव ये । कीदृशा विश्वसूत्रो विश्वकर्मण प्राणा । उच्यते—असूर्ते असूपपदाद् इत्ते ऋषयस्य परत उरुवम्, असर्वनामत्वेऽपि^५ जस शीमावो गुणश्च । असूर्ते असुसमोरिता^६ असुना प्राणेन परमसूक्ष्मण वायुना हिरण्यगर्भेण विश्वकर्माख्येन प्रेरिता सूर्ते सुष्ठु प्रेरिते विस्तोर्णे रजसि लाके अन्तरिक्षारय निपत्ते निपण्ण अवस्थिता ये विश्वसूत्रो विश्वकर्मण प्राणा भूतानि इमानि समकृष्णन् सम्यगेकीभूता वा कृतवन्त सृष्टवन्त इत्यर्थः । ते^७ आयनन्तेति पश्चाद्योग्यम्^८ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त सम् आ प्रय-उन्ति दिवभूत धनम् विश्वकर्मणे ऋषय पूर्वे स्तोतारश्चान्ये महत्त्वेन युक्ता । ये ऋषय सरणवर्जिते विस्तृते लोक निपण्ण निश्चलमवस्थिते वर्तमाना इमानि भूतानि समकृष्णन् ससृष्ट^९ ॥ ४ ॥

पुरो दिवा पुर एना पृथिव्या पुरो देवेभिरसुरैर्यदस्ति ।

कं स्विद् गर्भं प्रथमं दंष्ट्र आपो यत्र देवाः समर्पश्यन्त विश्वे ॥ ५ ॥

पुर । दिवा । पुर । एना । पृथि०या । पुर । देवेभि । असुरै । यत् । अस्ति ।

कम् । स्विद् । गर्भम् । प्रथमम् । दंष्ट्रे । आप । यत्र । देवा । समऽअर्पश्यन्त । विश्वे ॥ ५ ॥

उद्गीथ० दिवा पृथिव्या देवभि असुरै इत्यादि सर्वत्र पञ्चम्यर्थे कृतीया । यदित्यत्र च निद्रागन्धत्यय काम परशब्दसामानाधिकरण्यात्^१ । पर प्रकृष्ट^२ सर्वस्य कारणत्वात् प्रधानभूतो दिव सकाशात्, पर एव एना पृथिव्या अस्या^३ अपि सकाशात्, पर देवेभ्योऽसुरेभ्यश्च^४ यन् अग्नि यो विद्यते^५ सर्वस्य^६ कारणत्वेन, तम् कम् प्रजापति विश्वकर्मणम् गर्भम् प्रथमम् सर्वोदिकारणत्वात्^७ पूर्वम् दद्रे चारितवस्य आप । तदुक्तम्—‘आप एवेदमम आसु । ता आप सयम् अयजत’ इति । यत्र अग्निम् प्रजापती विश्वकर्मणि जाते मति देवाः विश्वप्रीदनेनै मीदनेशीला प्रजापते

१. दंष्ट्रि वि^१ अ २ परना वि^२ ३ व- तेन वि^३, मुटितम् वि^४ अ ५. *मर्यादोऽपि येऽपि मूको ५. अनुराग^५ मूको ६ चारित मूको. ७ विश्वधाम् मूको ८ स तसु मूको ९ परता^९ चरुत्त मूको १० इट मूको ११. अस्व मूको १२ देवेभ्यश्च मूको १३ विद् मूको. १४ स सर्वस्य मूको, १५. *अप्यत् मूको.

विश्वकर्मणः प्राणाश्च सुरादयः समपश्यन्त^१ सम्यग् दृष्टवन्तः स्वस्वै^२ 'विषयं रूपादिकं^३ 'विश्वे सर्वै'^४ ।
पूर्वे प्रथमजाः । यस्मात् आद्ये शरीरे पूर्वविषयोपादानप्रवृत्तिः तस्मात् पूर्वव्यवपदेशः ॥ ५ ॥
वेङ्कट० परस्ताद् दिवः परस्ताच्च अस्याः पृथिव्याः परस्ताच्च देवासुरेभ्यो गुहायाम् यत् भवति । तम् कम्
स्वित्^५ प्रथमम् आपः गर्भम् दृष्टवत्यः, यस्मिन् वर्तमानाः देवाः समपश्यन्त^६ सर्वे सङ्गताः
हृत्तरेतरं पश्यन्तीति जानत एव कस्यचित् प्रभः^७ ॥ ५ ॥

तमिद्गर्भं प्रथमं दध्र आपो यत्र देवाः समगच्छन्तु विश्वे ।

अजस्य नाभावध्येकमर्पितं यस्मिन् विश्वानि भुवनानि तस्थुः ॥ ६ ॥

तम् । इत् । गर्भम् । प्रथमम् । दध्रे । आपः । यत्र । देवाः । समऽअगच्छन्तु । विश्वे ।

अजस्य । नामौ । अधि । एकम् । अर्पितम् । यस्मिन् । विश्वानि । भुवनानि । तस्थुः ॥ ६ ॥

उद्गीथ० तम् इत् तमेव प्रजापतिं विश्वकर्माणम् गर्भम् प्रथमम् अन्यस्माद् विकारात् पूर्वम् दध्रे
धारितवत्यो जगत्कारणभूताः आपः, यत्र यस्मिन् विश्वकर्मणि प्रजापतौ^१ देवाः विषयक्रीडनकैः
क्रीडनशीलाश्च सुरादयः प्राणाः 'विश्वे सर्वे सप्तदशापि लिङ्गशरीरनिमित्ताः समगच्छन्तु सङ्गतवन्तः,
लिङ्गशरीरभावेन एकीभूताः क्षीरे दकवत् सम्मूर्च्छिता इत्यर्थः । किञ्च यस्मिन् विधारके विश्वकर्मणि
प्रजापतौ^२ विश्वानि सर्वाणि 'भुवनानि भूतानि' तस्थुः प्रोतन्यायेन अवस्थितानि सूत्रे मणिगणा
इव, तस्य अजस्य नित्यस्य नामौ अधि नामेरूपरि अन्तरण्डं बहिरण्डं च ध्याप्य
व्यवस्थितस्य मध्यवर्तित्वाद् नाभिभूतस्य अन्तरण्डवर्तिनो विकारात्मनो मध्ये^३ 'एकम् अर्पितम्'
इत्यर्थः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तम् एव विश्वकर्माणम् प्रथमम् दध्रे आपः, यत्र देवाः सङ्गताः सर्वे । तस्य अजस्य नामौ
एकम् अर्पितम् इत्यण्डाभिप्रायम् । अण्डं हि प्राग् विमर्गान्नाभिस्थाने तिष्ठति^४ । यस्मिन् अण्डे
विश्वानि भूतानि तिष्ठन्तीति ॥ ६ ॥

न तं विंदाथ य इमा जजानान्ययुष्माकमन्तरं बभूव ।

नीहारेण प्रावृता जल्प्या चासुतुर्प उक्थशासश्चरन्ति ॥ ७ ॥

न । तम् । विंदाथ । यः । इमा । जजानं । अन्यत् । युष्माकम् । अन्तरम् । बभूव ।

नीहारेण । प्रावृताः । जल्प्याः । च । असुतुर्पः । उक्थशासः । चरन्ति ॥ ७ ॥

उद्गीथ० वेदशास्त्रार्पणनिज्ञा केवलतार्किका उच्यन्ते — यः विश्वकर्मा इमा इमानि भूतानि जजान
जनितवान्, तम् विश्वकर्माणम् न विंदाथ न विजानीय यूयम् । यत् एवम् अतः कारण्यात्
युष्माकम् च विश्वकर्मरूपम् अजानतां तेषां च तद्विदाम् अन्यद् अन्तरम् बभूव महान् विशेषो
जात इत्यर्थः । कथम् अतद्विदो वयम्, ते च वेदशास्त्रविदः तद्विद् इति चेत्, यतो
यूयम् नीहारेण प्रावृता. नीहारेण तत्सदशेन^१ तमोरूपेण परमार्थवत्त्वाच्छादकेन वेदाध्यायिनिज्ञान-

१. स सप्त० मूको. २-२. विषयत् वि^१; विषयवदित वि^२ अ. ३-३. नास्ति मूको. ४. चित्
वि^३ अ^४. ५. 'तित वि^४ अ^५. ६. 'कम् वि^५ अ^६. ७-७. नास्ति वि^६. ८-८. भूतानि इव^७ वि^७ अ.
९. मध्यमध्यम मूको. १०. 'ठतीति अ^८. ११. सङ्घेन मूको.

लक्षणेन अज्ञानेन आच्छादिता जन्म्या च परबुद्धिपरिभावार्यया^१ न परमार्थस्वरूपावधारणार्थया शुष्कतर्कविद्यया आच्छादिता अस्तुतूप अस्ना प्राणाना चक्षुरादीनाम् अवादिना^२ तर्पयितारश्चेत्यर्थः । अत कारणात् अतद्विदो यूयम् । वेदार्थस्य ज्ञातारश्च^३ यत उक्त्यशास चरन्ति^४ वसिष्ठन्ति वरपश्यन्ति विकारा अस्मादिति उक्त्य पर कारण तस्य शक्तितारः कथयितार स्वरूपतो व्याख्यातार सन्तश्चरन्ति सर्वत्र अप्रतिहन्यमाना प्रवर्तन्ते, अतस्ते तद्विद । अतश्च कारणाद् युष्माक च विश्वकर्मस्वरूपस्य वेत्तृणा च महदन्तरमिति योज्यम् ॥ ७ ॥

वेदुः ८० न तम् जानीथ यूयम् य इमानि भूतानि जनयामास । युष्माभिरज्ञातम् युष्मात्पु अन्तर्हृदये अस्तीति विश्वकर्माणमाह । अथ परोक्षमाह—नीहारेण इति । हिमानी नीहार, तत्सद्वेदोनाज्ञानेन प्राप्ता जन्म्या च अलौकिकैश्च वचनैः परिवृता^५ प्राणानामारमीयाना तर्पयितार^६ उक्त्यानि शसन्त^७ इलाधार्यम् आत्मकृतानि वदन्त चरन्ति ॥ ७ ॥

^१इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये सप्तदशो वगं^१ ॥

[८३]

^१मन्युस्तापस ऋषि । मन्युर्देवता । त्रिष्टुप छन्द प्रथमा जगती^१ ।

यस्ते मन्योऽग्निध्वञ्ज सायक सह ओजः पुष्यति विश्वमानुषक् ।

साक्षाम दासमार्थं त्रया युजा सहैस्कृतेन सहैसा सहैस्वता ॥ १ ॥

य । ते । म-यो इति । अग्निध्व । वञ्ज । सायक । सह । ओजः । पुष्यति । विश्वम् । आनुषक् । स्याम । दासम् । आर्थम् । त्रया । युजा । सहैऽकृतेन । सहैसा । सहैस्वता ॥ १ ॥

उद्गीथ० उत्तरे सूक्त सप्तमं मान्यवे मन्युर्ददर्श । *हे मन्यो! वञ्ज! वञ्जवद्* अभेद्य! सायक! शत्रूणाम् अन्तकर! य यजमान त तव, स्तुतिमिति शेष, अविधत्, 'विध विधाने' । विधान करणम् । विधति करोतीत्यर्थः । सह बल च शरीरपुष्टिलक्षणम् ओष सामर्थ्यलक्षण च बलम् पुष्यति हविर्भिर् वधयतीत्यर्थः । विश्वम् सर्वं देवगणम् रथदनुचरम्^२ आनुषक् भातु पूर्येण स्तुतिभि हविर्भिश्च पुष्यतीति योज्यम् । तमीप्सितार्थप्रदानेन अनुगृह्णासीति^३ शेषः । यत ईहदारत्वम्, अत वधमपि तव स्रोतार यष्टारश्च । तव अनुग्रहात् साक्षाम अभिभवेम इत्याशारमहे वधम् दासम् उपश्रवमित्यत्र शत्रूणाम् आर्थम् अरणीयं^४ गुरत्वादिगुणोपेतकत्वात् अभिगमनीय युद्धार्थं च त्वया मन्युना युजा सहायेन । कीरयेन । सहैस्कृतेन अन्तजवधत्वस्य कर्त्रा सहसा बलरूपेण च सहैस्वता बलवता च ११ ॥

१ *मन्वतांसा वि', *मन्यो वि' अ २ अविना वि' अ; नास्ति वि' ३ ३. पु ० शरनि वि' अ ४ 'पुतां वि'. ५-५ नास्ति वि' ६-६ नास्ति मूको ७-७ वञ्जवद् मूको ८ ९-९ पुपत्वि वि'; तदनुचरम् वि' अ ९ तमीप्सि मूको १०. अथ गृह्णासीति वि' अ; *मीति वि'. ११ १५मीवि वि', मनीषव् वि' अ

वेङ्कट० मन्वुस्तापसः । यः 'तुभ्यम् अविधत्'† हे मन्यो! परिचरणं करोति बलिष्ठ! शत्रूणां अन्तकरं!, स मनुष्यो बलं^२ वेगं^३ च वर्धयति सर्वम् अनुपफम् । अभिभवेम दासम् आर्यम् चोभयविधशत्रुम् त्वया सहायेन बलेनोत्पादितेन सहमानेन परान् बलवता^४ ॥ १ ॥

मन्युरिन्द्रो मन्युरेवास देवो मन्युर्होता वरुणो जातवेदाः ।

मन्युं विश ईळते मानुषीर्याः पाहि नो मन्यो तपसा सजोषाः ॥ २ ॥

मन्युः । इन्द्रः । मन्युः । एव । आस । देवः । मन्युः । होता । वरुणः । जातवेदाः ।

मन्युम् । विशः । ईळते । मानुषीः । याः । पाहि । नः । मन्यो इति । तपसा । सजोषाः ॥२॥

उद्गीथ० मन्युः इन्द्रः मन्युरेव इन्द्ररूपेण अवस्थित इत्यर्थः । मन्युः एव आस देव मन्युरेव बभूव अन्वोऽपि देवः । अन्वदेवरूपेण मन्युरेव अवस्थित इत्यर्थः । मन्युः होता मन्युरेव होता कृत्वगित्यर्थः । वरुणः अपि जातवेदाः अपि मन्युरेव । मन्युम्^१ कारणावस्थितम् ईळते स्तुवन्ति विशः मनुष्यजातयः मानुषीः याः 'मनुष्याकृतयो याः, मनुष्येत्यनेन' पर्यायशब्देन युक्ता यास्ता इत्यर्थः । यस्त्वम् ईदृशः स त्वम् पाहि रक्ष नः अस्मान् हे मन्यो! तपसा मत्पित्रा सह सजोषाः समानप्रीतिः समानसेवनो वा ॥ २ ॥

वेङ्कट० मन्युः एव इन्द्रः । मन्युः एव आस सर्वः देवः । मन्युः एवासिः वरुणः अपि जातवजः । मन्युम् एव मनुष्योऽपत्यभूताः प्रजाः^१ स्तुवन्ति, नेन्द्रादीन् । स त्वम् अस्मान् रक्ष मन्यो! मत्पित्रा तपसा सज्जतः ॥ २ ॥

अभीहि मन्यो तवसस्तवीयान् तपसा युजा वि जहि शत्रून् ।

अमित्रहा वृत्रहा दस्युहा च विश्वा वसून्या भर्रा त्वं नः ॥ ३ ॥

अभि । इहि । मन्यो इति । तवसः । तवीयान् । तपसा । युजा । वि । जहि । शत्रून् ।

अमित्रहा । वृत्रहा । दस्युहा । च । विश्वा । वसूनि । आ । भर्रा । त्वम् । नः ॥ ३ ॥

उद्गीथ० हे मन्यो! यस्त्वम् तवसः अन्तर्णोत्तमत्वर्थमेतत्* । सर्वस्मात् बलवतः सकाशात् तवीयान् बलवतरः, स त्वम् अभि इहि^१ अस्च्छत्रून् प्रति गच्छ । गत्वा च तपसा तपोनाम्ना अस्त्वपित्रा युजा सहायेन वि जहि अभिभव अस्च्छत्रून् । विजित्य च अमित्रहा अमित्राणां अस्च्छत्रूणां हन्ता सन् 'वृत्रहा वृत्रस्य चामुरस्य मेघस्य हन्ता सन्' दस्युहा च दस्युताम् उपक्षपयित्वाणाम्^२ अन्येषां च शत्रूणां हन्ता सन् विश्वा सर्वाणि वसूनि अस्च्छत्रुधनानि आ भर आहर त्वम् नः अस्मभ्यम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अभि गच्छ मन्यो! प्रवृद्धतरः प्रवृद्धतरः । तपसा सहायेन वि जहि शत्रून् । अमित्रादीनां

१-१. 'न्यमव वि' अं. † नास्ति वि'. २. नास्ति सूको. ३. वेन वि' अं. ४. 'लवत्रि-
तानि वि'. ५-५. मनुष्याकृतयेन वि' अ; मनुष्याकृतयानि वि'. ६. प्रजा वि' अ'; प्राजा
वि'. ७. अन्तर्दितं वि'. ८. सुदितम् वि' अ. ९-९. नास्ति वि'. १०. 'धवि' वि'.

हन्ता । अग्निप्रोऽग्निगघः । वृत्र भावेष्टक । दस्युरपक्षपयिता । विश्वानि वसुनि आ भर त्वम्
धस्मभ्यम् ॥ ३ ॥

त्वं हि मन्यो अभिभूः योज्ञाः स्वयंभूर्भामो अभिमातिष्ठाहः ।

विश्वर्चर्षणिः सद्गुरिः सहावान्स्मास्वो ज्ञः पृतनासु धेहि ॥ ४ ॥

त्वम् । हि । मन्यो इति । अभिभूतिऽओजाः । स्वयम्ऽभूः । भामः । अभिमातिष्ठाहः ।

विश्वऽर्चर्षणिः । सद्गुरिः । सहावान् । अस्मासु । ओजः । पृतनासु । धेहि ॥ ४ ॥

उद्गीथ० हे मन्यो । त्वम् हि यस्मान् अभिभूत्वोजा अभिभवितृष्वल शत्रूणाम् अभिभवनशील
इत्यर्थः, स्वयम्भूः सर्वकार्येषु च स्वयं भविता स्वतन्त्रश्रेयर्थः, भाम क्रोधनश्च शत्रूणाम्
उपरि अभिमातिष्ठाहः अभिर्हितृत्वणाम् अभिभविता च विश्वर्षणिः सर्वस्य मत्तमत्तजनस्य
निग्रहानुग्रहद्वया द्रष्टा च सद्गुरिः सहनशीलश्च अभिभवनशीलश्चेत्यर्थः, सहावान् परवर्द्धं
महतं इति 'सहा सेना, तद्वांश्च, अस्मात् कारणात्' अम्नायु^१ ओजः बलम् धेहि देहि
धारय वा पृतनासु सद्ग्रामेषु, दायुज्याय चेति शेषः ॥ ४ ॥

पेङ्कट० त्वम् हि मन्यो । शत्रूणामभिभायुकबलः स्वयम्भू क्रुद्धः अभिमातीना सोढा सहनशील
सहनवान् अम्नासु बलम् सद्ग्रामेषु धेहि ॥ ४ ॥

अभागः मत्तपु परेतो अस्मि तन्न क्रत्वा तविपस्यं प्रचेतः ।

तं त्वा मन्यो अक्रतुर्जिहीळाहं स्वा तन्वर्बलदेयाय मेहि ॥ ५ ॥

अभाग । सन् । अप । पराऽइत । अस्मि । तन्न । क्रत्वा । तविपस्यं । प्रचेत इति प्रऽचेत ।
तम् । त्वा । मन्यो इति । अक्रतुः । जिहीळाहम् । स्वा । तन् । बलदेयाय । मा । आ । इति ॥

उद्गीथ० हे प्रचेत । प्रष्टृष्टज्ञान ! महामते ! यस्य तव तविपस्य महतः क्वा अनुना यागकर्मणा
मदा^१ क्रियमाणेन अभागः सन् निर्धनः सन्नित्यर्थः, अप परेतः पराहमुल्ल । त्वयागकर्मणः
सकातात् अपगत अस्मि भवामि अननुष्ठातरवान्, तम् त्वा हे मन्यो ! अक्रतुर्भवितृत्वान्-
तरयागकर्मा जिहीळाहं लज्जामि अहम् । एतन् जगत्वा स्वा तन्ः उभयत्र मृतीयाऽर्थे
प्रथमा । स्वया तन्वा स्वेन शरीरेण बलदेयाय महद्बलक्षणाय बलदानाय मा भाम्,
प्रतीति शेषः, आ इति आगच्छ । अथवा स्व मम स्वा^२ तन् स्वदातीरमिति योग्यम्
ताद्भाष्यापत्ते^३ ॥ ५ ॥

पेङ्कट० तव कर्मणा भागरहितं तन् स्वामथजमानं इत्यर्थः, सुदान् अप परेतः भवामि महतः

१. हीर मू.को.

२-३. 'इतिसेना तदास्वाय बल' वि', 'इतिसेना तदास्वाय बल' वि' अ.

३. भान २ मू.को. ४. न मदा वि' अ. ५. भागित वि' अ. ६. तद्वां मू.को. ७. 'मन्ता' वि'.

प्रकृष्टज्ञान! । तम् त्वाम् मन्यो! अहम् कर्मवर्जितः क्रोधितवान् । अथेदानीं मम स्वा तनूः
शरीरभूतस्त्वं मम बलदानाय माम् आगच्छेति ॥ ५ ॥

अयं ते अस्म्युप मेह्यर्वाङ् प्रतीचीनः सहुरे विश्वधायः ।

मन्यो वज्रिन्नाभि मामा ववृत्स्व हनाव् दस्यूकृत वोध्यापेः ॥ ६ ॥

अयम् । ते । अस्मि । उप । मा । आ । इहि । अर्वाङ् । प्रतीचीनः । सहुरे । विश्वधायः ।

मन्यो इति । वज्रिन् । अभि । माम् । आ । ववृत्स्व । हनावि । दस्यून् । उत । बोधि । आपेः । ६ ।

उद्गीथ० अयम् अहम् ते तव ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अयम् तव अस्मि कर्मकृत् । उप आ गच्छ अभिमुखः मां प्रतिगन्ता शत्रूणां सहनशीलः ।
विश्वस्य 'धर्तः! मन्यो!' वज्रिन् । अभि आ ववृत्स्व माम्, हनाव शत्रून्, अपि च' बुधस्य
सखायं' मामिति ॥ ६ ॥

अभि प्रेहिं दक्षिणतो भवा मेऽर्धा वृत्राणि जह्नुनाव भूरि ।

जुहोमि ते धरुणं मध्वो अग्रमुभा उपांशु प्रथमा पिबाव ॥ ७ ॥

अभि । प्र । इहि । दक्षिणतः । मव । मे । अर्ध । वृत्राणि । जह्नुनाव । भूरि ।

जुहोमि । ते । धरुणम् । मध्वः । अग्रम् । उपांशु । प्रथमा । पिबाव ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अभि प्र गच्छ युद्धम् । दक्षिणतः भव मम सखा त्वम् । अथ शत्रून् बहून् जह्नुनाव । जुहोमि
ते धारकम् सोमस्य अग्रम् । उपांशु आवां 'प्रथमौ अग्रकाशम्' पिबाव सोममिति ॥ ७ ॥

"इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये अष्टादशो वर्यः" ॥

[८४]

"मन्युस्तापस ऋषिः । मन्युर्देवता । जगती छन्दः, आद्यास्त्रिस्त्रिष्टुभः" ।

त्वया मन्यो सरथमारुजन्तो हर्ममाणानो धृषिता मरुत्वः ।

तिग्मेपव आयुधा संशिशाना अभि प्र यन्तु नरीं अग्रिरूपाः ॥ १ ॥

त्वया । मन्यो इति । सरथम् । आरुजन्तः । हर्ममाणानः । धृषिताः । मरुत्वः ।

तिग्मेपवः । आयुधा । समशिशानाः । अभि । प्र । यन्तु । नरीं । अग्रिरूपाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्वया मन्यो! रथेन सहितं शत्रुम् आभिमुख्येन रजन्तः । 'सरथमारुहा रुजन्तः'

१. 'यच्छेः वि' अ. २. 'शीलस्य वि' अ. ३-२. नास्ति वि' अ. ४. यः वि' अ.
५. सुलाय वि' अ. ६-१. 'यमा प्रका' वि' अ.; 'यमौ प्रका' वि'. ७-७ नास्ति मूको. ८. या.
(१०, १०) व्याख्यानं द्र.

इति वाक् (१०, ३०) । दृष्टा पृष्टा मारुतैर्युक्त' तिमेयव' भायुधानि संशिरयन्ता
अभि प्र गच्छन्तु शत्रून् प्रति अभिरुपा अभिकर्माण, यद्वा सन्नद्धा क्वचिन् इति ॥ १ ॥

अग्निरिव मन्यो त्विषितः सहस्व सेनानीर्नः सहुरे हूत एधि ।

हत्वाय शत्रून् वि भजस्व वेद ओजो मिमानो वि मृधो नुदस्व ॥ २ ॥

'अग्नि इव । मन्यो इति । त्विषित । सहस्व' । सेनाऽनी । न । सहुरे । हूत । एधि ।
हत्वाय । शत्रून् । वि । भजस्व । वेद । ओज । मिमान । वि । मृध । नुदस्व ॥ २ ॥

घेङ्कट० अग्नि इव मन्यो । ज्वलित अभिभव शत्रून् । सेनानी' अस्माकम् 'सहनशील' हूतः' भव ।
हत्वा शत्रून् वि भजस्व तद्धनम् अस्माकम् । अस्माक बलं कुर्वन् वि नुदस्व शत्रून् ॥ २ ॥

सहस्व मन्यो अभिमातिमस्मे रुजन् मृणन् प्रमृणन् प्रेहि शत्रून् ।

उग्रं ते पाजो नन्वा रुरुध्रे वशी वशी नयस एकज त्वम् ॥ ३ ॥

सहस्व । म-न्यो इति । अभिऽमातिम् । अस्मे इति । रुजन् । मृणन् । प्रऽमृणन् । प्र । इहि । शत्रून् ।
उग्रम् । ते । पाज । ननु । आ । रुरुध्रे । वशी । वशीम् । नयसे । एकऽज । त्वम् ॥ ३ ॥

घेङ्कट० अभिभव' मन्यो । अभिगन्तारम् अस्माकम् । रुजन् मृणन्' प्रमृणन् च प्र इहि शत्रून् । उग्रम्
तव बलमिह केचन मनु आ रन्धते । तथा सम्भवति वशी वशीम् नयसे सर्वम् त्वम्
असहाय' ॥ ३ ॥

एकं बहुनामसि मन्यरीक्षितो विश्विशं युधये सं शिशाधि ।

अकृत्तुरुक् त्वया युजा वयं द्युमन्तं घोषं विजयायं कृणमहे ॥ ४ ॥

एकं । बहुनाम् । अस्ति । मन्यो इति । इक्षित । विश्वऽविशम् । युधये । सम् । शिशाधि ।
अकृत्तुरुक् । त्वया । युजा । वयम् । द्युऽमन्तम् । घोषम् । विऽजयायं । कृणमहे ॥ ४ ॥

घेङ्कट० एक बहुनाम् भवसि पर्याप्तस्त्वम् मन्यो । स्तुत । विश्व-विशम् अस्मदीयां बोधनाय'
दीक्षणीकुरु । अक्षिप्तदीप्ते ! त्वया सहायेन वयम्' दीप्तिमन्तम् सिहनादम् विजयायंम् कुर्म'
स्वयाऽभिष्टिता इति ॥ ४ ॥

विनेपकृदिन्द्रइमाननुवोऽऽम्माकं मन्यो अधिपा भवेह ।

प्रियं ते नामं सहुरे शृणोमसि विन्ना तमुत्सं यत आवभृथं ॥ ५ ॥

'विजेषुऽकृत् । इन्द्रःऽइव । अनवऽव्रवः' । अस्माकम् । मन्यो इति । अधिऽपाः । भव । इह । प्रियम् । ते । नाम । सहुरे । गृणामिऽसि । विद्म । तम् । उत्सम् । यतः । आऽवभूथ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० विजयस्य कर्ता' इन्द्रः इव अनवमानां वचनानां वक्ता अस्माकम् मन्यो । रक्षकश्च भव अत्र । प्रियम् ते नाम सहनशील ! उच्चारयामः । विद्म तम् उत्सम् यतः बलात्' आवभूथ इति ॥ ५ ॥

आभूत्या सहजा वंज सायक सहो विभर्ष्यभिभूत उत्तरम् ।

क्रत्वा नो मन्यो सह मेदधि महाधनस्य पुरुहूत संसृजि ॥ ६ ॥

आऽभूत्या । सहऽजाः । वंज । सायक । सहः । विभर्षि । अभिऽभूते । उत्तरम् ।

क्रत्वा । नः । मन्यो इति । सह । मेदी । एधि । महाऽधनस्य । पुरुऽहूत । संऽसृजि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० आभूतिः' अभिभवः तथा सहप्रादुर्भूतरस्त्वं बलवन्! शत्रूणां अन्तकर!' बलं धारयसि अभिभावुक! उद्गततरम्' । कर्मणा सह अस्माकम् मन्यो । स्निग्धः भव युद्धस्य पुरुहूत! संसर्गे ॥६॥

संसृष्टं धनमुभयं समाकृतमस्मभ्यं दत्तां वरुणश्च मन्युः ।

भियं दधाना हृदयेषु शत्रवः पराजितासो अप नि लयन्ताम् ॥ ७ ॥

सम्ऽसृष्टम् । धनम् । उभयम् । सम्ऽआकृतम् । अस्मभ्यम् । दत्ताम् । वरुणः । च । मन्युः ।

भियम् । दधानाः । हृदयेषु । शत्रवः । पराऽजितासः । अप । नि । लयन्ताम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आनीय संसृष्टम् उभयम् अपि धनम् समानीतम्' अस्मभ्यम्' दत्ताम् वरुणः च मन्युः च समानीयैकीभूतम् अस्मभ्यम् दत्तामिति । भियम् दधानाः हृदयेषु शत्रवः पराजितासः अप नि लयन्ताम् इति अपनिलीना' भवन्त्विति ॥ ७ ॥

'इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये एकोनविंशो वर्गः' ॥

[८५]

'सावित्री सूर्या ऋषिका । १-५ सोमो देवता, ६-१६ सूर्याविवाहः, १७ देवाः, १८ सोमाकौ,

१९ चन्द्राः, २०-२८ नृणां विवाहमन्त्रा आनीःप्रायाः, २९-३० वधूवाहः-

संस्पृशन्निन्दा, ३१ दम्पत्योर्यक्षमनाशनम्, ३२-४७ सूर्या सावित्री ।

अनुष्टुप् छन्दः; १४, १९-२१, २३, २४, २६, ३६, ३७, ४४ त्रिष्टुभः;

१८, २७, ४३ जगत्पः; ३४ उरोवृहती' ।

सुत्येनोत्तंभिता भूमिः सूर्येणोत्तंभिता घौः ।

ऋतेनादित्यास्तिष्ठन्ति द्विवि सोमो अर्धि श्रितः ॥ १ ॥

१-१. निगमोऽयं या. (६, २९) द. २. कर्त्रे वि' अ'. ३. कर्त्ता वि' अ'. ४. आहृत्यानिः वि' अ'. ५. 'नृणामकरण वि' अ'. ६. 'तर वि'. ७. सोमा' मूको. ८. 'सन् वि'. ९. 'पनीनाः वि'. १०-२०. नास्ति मूको.

सुव्येन । उत्तमिता । भूमि । सूर्येण । उत्तमिता । द्यौ ।
ऋतेन । आदित्या । तिष्ठन्ति । दिवि । सोम । अर्थि । श्रित ॥ १ ॥

वेङ्कट० कात्यायन १—'स येन सप्तचवारिंशत् सावित्री सूर्यात्मदेवतमानुष्टुभम् । पञ्चमि सोममस्तीद,
पराभि स्वविवाह, सप्तदस्या देवान्, परया सोमार्कं, परया चन्द्रमस, 'परा वृणां' विवाहमत्रा
आशी प्राया, परा दहीति द्वे अधूवास सम्पर्शमाचिन्वी', परा यत्मनाशिनी' दम्पयो' (ऋअ २, ८५) इति ।

ब्रह्मणा अथ स्थितेन उत्तमिता भूमि । सूर्येण उत्तमिता द्यौ । यज्ञेन धृता तिष्ठन्ति आदित्या ।
दिवि सोम अवि त्रिन इति स्व पतिं सूर्यां स्तौति ॥ १ ॥

सोमेनादित्या वलिनः सोमेन पृथिवी मही ।

अथो नक्षत्राणामेषामुपस्थे सोम आर्हितः ॥ २ ॥

सोमेन । आदित्या । वलिनः । सोमेन । पृथिवी । मही ।

अथो इति । नक्षत्राणाम् । एषाम् । उपस्थे । सोम । आर्हितः ॥ २ ॥

वेङ्कट० सोमेन पीतेन आदित्या वलिनः । सोमेन यज्ञस्य धारणेण पृथिवी मही भवति । अपि
च अयम् सोम नक्षत्राणाम् एषाम् उपस्थाने अन्तरिक्षे आर्हितः ॥ २ ॥

सोमं मन्यते पपिवान् यत् संपिपन्त्योपधिम् ।

सोमं यं ब्रह्मणो विदुर्न तस्याश्नाति कश्चन ॥ ३ ॥

सोमम् । मन्यते । पपिवान् । यत् । सम्पिपन्ति । ओपधिम् ।

सोमम् । यम् । ब्रह्मणो । विदुः । न । तस्य । अश्नाति । क । चन ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सोमम् सोमोऽपिमिति मन्यते, यस्तृत्वितो यज्ञ सोमस्य विप्रेभ्यो जातान् ओपधिम् सम् पिपति ।
गोमम् यम् सक्कदिवि स्थित ब्राह्मणा जानन्ति, न तम् क्वचित् अश्नाति । यास्कस्त्वाह—
'गोम म वते पपिवान् यत् संपिपन्त्योपधिमेति वृषामुत्तम् असोममाह । गोम य ब्रह्मणो विदुरिति ।
न तस्याश्नाति कश्चनाऽयज्वा' (११, ४) इति ॥ ३ ॥

आच्छाद्विधानैर्गुपितो नार्हितः सोम रक्षितः ।

प्राणामिच्छुणन् तिष्ठसि न ते अश्नाति पार्थिवः ॥ ४ ॥

आच्छाद्विधाने । गुपित । नार्हितः । सोम । रक्षितः ।

प्राणाम् । इत् । शृण्वन् । तिष्ठसि । न । ते । अश्नाति । पार्थिवः ॥ ४ ॥

१ 'यन वि' अ' २ २ परा रक्षी वृणां वि' अ' ३- वरये वाम' वि' अ', 'गोवन्वी वि',
'वनवी अ' ४ वयं वि' अ'. ५- वते वि' ६ ययं वि' अ'.

वेङ्कट० आच्छादधानैः आच्छादकानि विधानानि^१ येषां^२ विद्यन्ते तैर्गुप्तः^३ तथा बृहद्भिः स्वानादिकैः^४ तैर्गन्धर्वैः सोम! परि-रक्षितः स्वम्^५ । 'एते वा अमुष्मिल्लोके सोममरक्षन्' (तै ६, १, १०, ५) इति ब्राह्मणम् । प्राण्याम् अभिषवप्रवृत्तानां शब्दम् शृण्वन् तिष्ठसि न^६ स्वाम् अत्राति पार्थिवः । 'चन्द्रमा वै सोमो देवानामभ्रं तं पौर्णमास्यामभिपुष्वन्ति' (माश ११, १, ५, ३) इति वाजसनेयकं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

यत् त्वा देव प्रपिबन्ति तत् आ प्यायसे पुनः ।

वायुः सोमस्य रक्षिता समानां मास आकृतिः ॥ ५ ॥

यत् । त्वा । देव । प्रपिबन्ति । तत् । आ । प्यायसे । पुनरिति ।

वायुः । सोमस्य । रक्षिता । समानाम् । मासः । आकृतिः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० देव! 'सोम! यदा स्वाम्^६ पौर्णमास्यामभिपुष्य^७ देवाः प्रपिबन्ति यावदपरपक्षम्, ततः अमावास्यायाः पुनः वृद्धो भवसि । तस्य तव वायुः रक्षिता^८ भवति रसमनुप्रवच्छन् । सोऽयम् मासः सोमः संवत्सराणाम् आकृतिः भवति । कालस्य व्यवच्छेदकः । यद्वा व्यवच्छेदानि ऋतुलिङ्गानि समाः^९ नयन्ति ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये तिस्रो वर्गः^{१३} ॥

रैम्यांसीदनुदेर्यां नाराशंसी न्योचनी । सूर्यायां भद्रमिद्रासो गार्थयैति परिष्कृतम् ॥ ६ ॥

रैमी । आसीत् । अनुऽदेर्यां । नाराशंसी । निऽओचनी ।

सूर्यायाः । भद्रम् । इत् । वासः । गार्थया । एति । परिष्कृतम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'रैमीः शंसन्ति'^{१४} रेभन्तो वै देवाः' (ऐत्रा ६, ३०) इति विदित्वा ऋग्विशेषेण रैम्यं^{१५} इति । 'प्राता रक्षम्' (ऋ १, १२५, १) इत्यादिका मनुष्याणां स्तुतयो नाराशंस्यः प्रसिद्धाः । गार्थाः ब्राह्मणप्रतिपादिताः^{१६} । मद्रिवाहे रैमी आसीत् अनुदेर्या । योढया अनुसखी साऽनुदेर्या । नाराशंसी न्योचनी दासी । उच्यतेः सेवाकर्मा । सूर्यायाः कल्याणम् वासः गार्थया संस्तुतम् परिधानाय गच्छति । तत् सूर्या पर्यधत्तेति ॥ ६ ॥

चित्तिरा उपवर्हणं चक्षुरा अभ्यर्जनम् ।

द्यौर्भूमिः कोश आसीद् यदयात् सूर्या पतिम् ॥ ७ ॥

चित्तिः । आः । उपवर्हणम् । चक्षुः । आः । अभिऽअर्जनम् ।

द्यौः । भूमिः । कोशः । आसीत् । यत् । अयात् । सूर्या । पतिम् ॥ ७ ॥

१. विविधानि वि'. २. नास्ति वि'. ३. 'तं वि' अ'. ४. स्वानाभिन्ने मूको. ५. ते मूको. ६. तत् वि'; निन वि' अ'. ७. देव वि' अ'. ८-८. अभिपुष्यं वि' अ'. ९. 'पुष्य वि' अ'. १०. मरिता वि'. ११. रस मूको. १२-१२. नास्ति मूको. १३. नास्ति वि' अ'. १४. 'म्य वि' अ'. १५. 'क्षमप्रसिद्धाः वि' अ'.

वेङ्कट० विति देवता आ' आमोत् उग्रहणम् । अणु आसीत् अभ्यजनम् आजनम् अत्राऽऽयजनम्
 वक्तम् । वृत्रस्य कर्त्तनिका परापवत् । तत् त्रिककुन्नाम^२ पयतोऽभवत् । तेन त्रैककुदेन आजनेन
 सजातीयेन चक्षुषी आज्ञते । तच्चक्षुरेवाऽऽजनम् आसीदिति^३ । द्यावापृथिव्यौ धनाधिष्ठाने अनुदेप
 धनम् आस्ताम् । यदा अगच्छत् सूर्या पतिम् सोममिति ॥ ७ ॥

स्तोमा आसन् प्रतिधयः कुरीरं छन्द ओपशः ।

सूर्याया अश्विना वराशिरासीत् पुरोगवः ॥ ८ ॥

स्तोमा । आसन् । प्रतिऽधयं । कुरीरम् । छन्दं । ओपशः ।

सूर्याया । अश्विना । वरा । अग्निः । आसीत् । पुरऽगवः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० स्तोमा 'आसन् अभवन् अनस' प्रतिधयः । कुरीरम् नाम 'छन्द' अनस' ओपश' अभवत् । येन
 उपशेरते^४ स आपशः । सूर्याया अश्विना वरा अभवताम् । अग्नि आसीत् पुरोगन्ता । य
 पूर्वमेव प्रस्तावाद्यर्थं गच्छति स पुरोगवः ॥ ८ ॥

सोमो वधूपुरंभवदश्विनास्तामुभा वरा ।

सूर्या यत् पत्ये शंसन्तीं मनसा सविताददात् ॥ ९ ॥

सोमं । वधुऽपु । अभवत् । अश्विना । आस्ताम् । उभा । वरा ।

सूर्याम् । यत् । पत्ये । शंसन्तीम् । मनसा । सविता । अर्ददात् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सोम वधुकामो वर अभवत्, अश्विनो आस्ताम् उभौ वरो^५, सूर्याम् सविता यदा पत्ये
 शंसन्तीम् प्राप्तयौवनामित्यर्थं, मनसा सदशाप वराय सोमाय प्रादान् दित्सां चकारेति ॥ ९ ॥

मनो अस्या अने आसीद् द्यौरासीद्दुत च्छदिः ।

शुभ्रारंनद्वाहावास्ता यदयात् सूर्या गृहम् ॥ १० ॥

मनं । अस्या । अने । आसीत् । द्यौः । आसीत् । उत । छदिः ।

शुक्रौ । अनुद्वाहौ । आस्ताम् । यत् । अयात् । सूर्या । गृहम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० शीघ्रगम् मन भवति, तन् म्वांशेन अस्या अन आसीत्, द्यौ आसीत् सर्वस्य जगत
 छादयित्री तस्यात्म एदि, सूर्याण्ड्रममौ अनद्वाहौ आस्ताम्, येन अनसा^६ अयात् सूर्या^७
 पतिगृहम् ॥ १० ॥

'इति अष्टमाष्टके मूर्त्तियाप्याये एकविंशो वरः'^८ ॥

१ इना वि' अ'. २ नरनमिरया'वा मनुष्या वि'. ३ त्रिककुन्नां वि' अ'. ४ 'रेवम'दि' वि' अ'. ५ इ. अस्मन्म वि'; अयात् वि' अ'. ६ 'रेवम'दि' वि' अ'. ७ इ. अस्मन्म वि'; अयात् वि' अ'. ८ इति अष्टमाष्टके मूर्त्तियाप्याये एकविंशो वरः'^८ ॥
 ११, १२ वि' अ' १२-१३. तारिण मूको

ऋक्सामान्यामभिहितौ गावौ ते साम्नार्वितः ।

श्रोत्रं ते चक्रे आस्तां द्विवि पन्थाश्चराचरः ॥ ११ ॥

ऋक्सामान्याम् । अभिहितौ । गावौ । ते । साम्नौ । इत् ।

श्रोत्रम् । ते । चक्रे इति । आस्ताम् । द्विवि । पन्था । चराचर ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋक्सामान्याम् अभिधानीमूताभ्याम् अभिहितौ गावौ ते सूर्याचन्द्रमसौ समानगमनौ गच्छत । श्रोत्रम् चक्राकारं देव त्वदीयस्यानस चक्रम् अभवद् द्विधाभूतम् । दिवि मार्गं अभवद् अत्यन्तं गमनसाधनम् ॥ ११ ॥

शुचीं ते चक्रे यात्या व्यानो अक्ष आहतः ।

अनौ मनस्मयं सूर्यारोहत् प्रयती पतिम् ॥ १२ ॥

शुची इति । ते । चक्रे इति । यात्या । विज्ञान । अक्ष । आहत ।

अनौ । मनस्मयम् । सूर्या । आ । आरोहत् । प्रयती । पतिम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० शुद्धे श्रोत्रे तव अनस चक्रे अभवता गच्छन्त्या । व्यान च सर्वेषां भाराणां धारक स्वानेन अक्षं अभूत् आहत । इत्यं मनसा अन्यैश्च देवै सह निर्मितम् अनं सूर्या आ आरोहत् प्रगच्छन्ती पतिम् इति । १२ ॥

सूर्यायां वहतुः प्रागात् सविता यमगासृजत् ।

अघासुं हन्यन्ते गावोऽर्जुन्योः पर्युहते ॥ १३ ॥

सूर्यायां । वहतुः । प्र । अगात् । सविता । यम् । अवसृजत् ।

अघासुं । हन्यन्ते । गावो । अर्जुन्योः । परिं । उहते ॥ १३ ॥

वेङ्कट० सोमाय प्रदत्तिसतायां सूर्यायां वहतुः प्रागेव अगच्छत्, सविता यम् वहतुम् अवासृजत् । अघा मघा भवन्तः । याः सौवत्रा दत्ता गावो सोमगृहं प्रति तास्तु अघासुं मघासुं दण्डै हृत्यते प्रेरणाय । अघोत्तरयो फल्गुन्यो परि उहते सवितुः सोमगृहं प्रति नीयत इति । 'मघाभिर्गावो गृह्यन्ते' (आपृ १, ३, १) इत्यन्येषां पाठ इति ॥ १३ ॥

यदश्विना पृच्छमानावयातं त्रिचक्रेण वहतुं सूर्यायाः ।

विश्वे देवा अनु तद्गामजानन् पुत्रः पितराववृणीत पुषा ॥ १४ ॥

१. सर्वेषां विं. २. गमनौ समानगमनौ विं अं. ३ नास्ति विं अं. ४ सर्वो विं अं
५ १ संदिगायामिह तु यवाद्यस्य दे विं अं. ६. यस्मा विं अं ७ ७. तास्वाहतास्तासु विं अं, तास्वाह-
तासु विं.

यत् । अश्विना । पृच्छमानौ । अयातम् । त्रिऽचक्रेण । बृहत्तुम् । सूर्यायाः ।

त्रिभे । देवा । अनु । तत् । वाम् । अजानन् । पुत्र । पितरौ । अवृणीतु । पुषा ॥ १४ ॥

वेङ्कट० यत् अश्विना । पृच्छन्तौ प्रष्टु सवितारम् अयातम् त्रिचक्रेण विवाहम् सूर्याया । तदानीम् विदे देवा वाम् अनु अजानन् सवितारं प्रति गच्छन्तौ इति । तथाऽश्विनो पुत्रः पुषा गमनाय सौ अवृणीत इति ॥ १४ ॥

यदयातं शुभस्पती वरेयं सूर्यासुपं । कैर्कं चक्रं वामासीत् कं देष्टार्यं तस्थुः ॥ १५ ॥

यत् । अयातम् । शुभ । पती इति । वरेऽयम् । सूर्याम् । उपं ।

कं । एकम् । चक्रम् । वाम् । आसीत् । कं । देष्टार्यं । तस्थुः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० यत् अयातम् उदकस्य पती । वरेयांच्यम् पितरम् सूर्याम् उद्दिश्य । तपोभवंतो सम्प्रति दृश्यमानमिदं तृतीयम् चक्रम् पुरा क आसीत् । क वाम् युवा दानाय प्रवृत्तो तस्थु इति निवासमश्विनौ पृच्छति ॥ १५ ॥

'इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये द्वाविंशो वगं ' ॥

द्वे ते चक्रे सूर्ये ब्रह्माणं ऋतुथा विदुः । अथैर्कं चक्रं यद्गुहा तदेद्धातय इद्विदुः ॥ १६ ॥

द्वे इति । ते । चक्रे इति । सूर्ये । ब्रह्माणं । ऋतुऽया । विदुः ।

अथ । एकम् । चक्रम् । यत् । गुहा । तत् । अद्घातयं । इत् । विदुः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० 'अथ स्वयमेव' 'स्वात्मानं प्रति' सूर्यां घदति । हे सूर्ये ! तव प्रज्ञाते 'पुराऽपि दृष्टे' द्व चक्रे चन्द्रसूर्यात्मके ब्राह्मणा क्रतुषु निविष्टे जानन्ति । अथ यत् तृतीयम् चक्रम् सत्यस्वरात्मकं गुहायां निहितम् तत् अद्घातय एव जानन्ति । मेधाविनामितत् (निघ ३, ५) । ये परोक्षमपि जानन्ति प्रशानेन, स एव जानन्तीति ॥ १६ ॥

सूर्याये देवेभ्यो मित्राय वरुणाय च । ये भूतस्य प्रचेतस इदं तेभ्योऽकरं नमः ॥ १७ ॥

सूर्यायै । देवेभ्यः । मित्राय । वरुणाय । च ।

ये । भूतस्य । प्रऽचेतस । इदम् । तेभ्यः । अकरम् । नमः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० सूर्यायै देवेभ्यः 'मित्राय वरुणाय च' ये भूतज्ञातस्य सुमतयो 'भवन्ति दातुं धनम्, इदम्' तेभ्यः अकरम् अकरम् नम इति ॥ १७ ॥

पूरीपरं चरतो प्राययंतौ शिन्नु व्रीळन्तौ परि यातो अचरम् ।

विशान्यन्यो भूरनाभिचष्टं क्रतुरन्यो विदधंजापत्ते पुनः ॥ १८ ॥

१. यदी वि' अ'. २. यदी अ' ३. 'चरन्ति वि' अ', प्रकण्ठि वि'. ४ ४ नास्ति सूको.
५-५ 'वायवे' वि' अ'. ६-६. स्वयया र्दधि वि' अ'. ७ ७. पुरावरोटे वि' अ'. ८. नास्ति वि'.
९. 'न-न वि'; 'नीन्वभिजाव अ'. १०-१०. विजावस्ययाः सूको. ११-११. भवन्ति पनमिद वि' अ'.

पूर्वऽअपरम् । चरतः । मायया । एतौ । शिशू इति । क्रीळन्तौ । परि । यातः । अध्वरम् ।
विश्वानि । अन्यः । सुवना । अभिऽचेष्टे । ऋतून् । अन्यः । विऽदर्धत् । जायते । पुनरिति । १८।

वेङ्कट० कश्चित्पूर्वं गच्छत्यन्यस्तस्य पृष्ठतः । एवम् एतौ पूर्वापरम् प्रज्ञया सह चरतः । शिशू क्रीळन्तौ
परि गच्छतः यज्ञम् । तयोः अन्यः^१ विश्वानि सुवनानि अभिपश्यति^२ आदित्यः । ऋतून् अन्यः
कुर्वन् मासानर्धमासांश्च जायते पुनःपुनः चन्द्रमाः ॥ १८ ॥

नवोनवो भवति जायमानोऽह्नां केतुरुपसामित्यग्रम् ।

भागं देवेभ्यो वि दधात्यायन् प्र चन्द्रमास्तिरते दीर्घमायुः ॥ १९ ॥

नवःऽनवः । भवति । जायमानः । अह्नाम् । केतुः । उपसाम् । एति । अग्रम् ।

भागम् । देवेभ्यः । वि । दधाति । आऽयन् । प्र । चन्द्रमाः । तिरते । दीर्घम् । आयुः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० यास्कः (११, ६) — 'नवोनवो भवति जायमानः । इति पूर्वपक्षादिमभिप्रेत्य । अह्नां केतु-
रुपसामित्यग्रम् । इत्यपरपक्षान्तम्^१ अभिप्रेत्य । आदित्यदेवतो द्वितीयः पाद इत्येके । भागं^२ देवेभ्यो
वि दधात्यायन्^३ । इत्यर्धमासेज्यामभिप्रेत्य । प्रवर्धयते^४ चन्द्रमा दीर्घमायुः^५ इति ॥ १९ ॥

सुकृशुकं शल्मलिं विश्वरूपं हिरण्यवर्णं सुवृत्तं सुचक्रम् ।

आ रोह सूर्ये अमृतस्य लोकं स्योनं पत्ये वहतुं कृणुष्व ॥ २० ॥

सुऽकृशुकम् । शल्मलिम् । विश्वरूपम् । हिरण्यवर्णम् । सुऽवृत्तम् । सुऽचक्रम् ।

आ । रोह । सूर्ये । अमृतस्य । लोकम् । स्योनम् । पत्ये । वहतुम् । कृणुष्व ॥ २० ॥

वेङ्कट० सूर्या देवता । हे सूर्ये ! शोभनकृशुकम् शल्मलिमयम् नामारूपम् हिरण्यवर्णम् सुवर्तनम्^१
सुचक्रम् रथम् आ रोह । अमृतस्य स्थानम् सुखम् पत्ये वहतुम् आत्मनः^२ प्रापणं सोमाय
कुरुष्व^३ । गुस्तरैः कृशुवैश्शल्मलिभिश्च रथः क्रियते । निरुक्तं (या १२, ८) द्रष्टव्यमिति ॥ २० ॥

^१इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये त्रयोविंशो वर्गः^{१०} ॥

उदीर्घातः पतिवती ह्येउपा विश्वावसुं नमसा गीर्भिरीळे ।

अन्यामिच्छ पितृपदं व्यक्ततां स ते भागो जनुपा तस्य विद्धि ॥ २१ ॥

उत् । ईर्ध्वं । अतः । पतिवती । हि । एषा । विश्ववसुम् । नमसा । गीःऽभिः । ईळे ।

अन्याम् । इच्छ । पितृपदम् । विऽअक्ताम् । सः । ते । भागः । जनुपा । तस्य । विद्धि ॥ २१ ॥

वेङ्कट० उत्-तिष्ठ अतः पतिवती हि एषा अभूत् । विश्वावसुम् च त्वां नमस्कारेण स्तुतिभिश्च स्तौमि^१ ।

१. अन्या वि^१. २. पद्वानि वि^२. ३. 'क्षान्तम् इति वि^३. ४. भागशान् वि^४. ५. गिवा^५
वि^५. ६. कथं वि^६ अ^६. ७. इवृत्तं अ^७. ८. 'त्वाने वि^८ अ^८. ९. कृणुष्व वि^९. १०-१०. नास्ति
मूको. ११. स्तौति वि^{११} अ^{११}.

स त्वम् अन्याम् कन्याम् इच्छ पितृगृहस्थाम्^१ व्यक्ताम् । स विश्वावसो! तत्र भाग
जन्मनैव । तमेव भाग लभन्वेति ॥ २१ ॥

उद्रीर्णातो विश्वावसो नर्मसेळामहे त्वा ।

अन्यार्मिच्छ प्रफुर्व्यं^२ सं जायां पत्यां सृज ॥ २२ ॥

उत् । ईर्ष्वं । अतं । विश्वरसो इति विश्वसो । नर्मसा । ईळामहे । त्वा ।

अन्याम् । इच्छ । प्रफुर्व्यम् । सम् । जायाम् । पत्यां । सृज ॥ २२ ॥

वेङ्कट० उन् ईर्ष्वं अस्माच्छयनात् विश्वावसो! । नमस्कारेण सह त्वाम् स्तुम^३ । स त्वम् अन्याम्
इच्छ वृद्धन्नितम्बा कन्याम् । सम् धन पुन जायाम् आत्मीयेन पत्या इति ॥ २२ ॥

अनुक्षरा ऋजवं सन्तु पन्था येभिः सखायो यन्ति नो वरेयम् ।

समर्थ्यमा सं भर्गो नो निनीयात् सं जास्पत्यं सुयर्मस्तु देवाः ॥ २३ ॥

अनुक्षरा । ऋजवं । सन्तु । पन्था । येभिः । सखाय । यन्ति । नु । वरेयम् ।

सम् । अर्थ्यमा । सम् । भर्गो । नु । निनीयात् । सम् । जा स्पत्यम् । सुयर्मम् । अस्तु । देवाः ॥

वेङ्कट० 'कण्टकवर्जिता अकुटिला' सन्तु पन्थान्, ये पथिभि गच्छन्ति अस्माक वरैर्योचितव्यं पितर
वरप्रेषिता सखाय. वरा । सम् निनीयान् अस्मान् अर्थ्यमा भग च । पतिकुल सम्यक् सञ्जतमस्तु
हे देवाः, इद जायापत्योर्गुणल सुमिश्रुनिति ॥ २३ ॥

प्र त्वां मुञ्चामि वरुणस्य पाशाद् येन त्वावभात् सविता सुशेवं ।

ऋतस्य योनीं सुकृतस्य लोकेऽरिंष्टा त्वा सह पत्यां दधामि ॥ २४ ॥

प्र । त्वा । मुञ्चामि । वरुणस्य । पाशात् । येन । त्वा । अवभात् । सविता । सुशेवं ।

ऋतस्य । योनीं । सुकृतस्य । लोके । अरिंष्टाम् । त्वा । सह । पत्यां । दधामि ॥ २४ ॥

वेङ्कट० अमी मन्त्रा आत्मनो विवाहाय सूर्यया दृष्टा । ततश्च मन्त्रा पतिरूपम् ऋतव्यम्^४
आत्म्याप्रेष्य दृष्टो इति बोद्धव्यम् । तत्र जात वरुण सविता प्रेरित आत्मपाशैर्बन्धाति ।
तस्मान् वरुणस्य पाशात् स्वाम् प्र मुञ्चाम, येन त्वा अवभात् सविता वरुणस्य प्रेरक सुसुच ।
अथ ता यज्ञस्य^५ योनीं अरिमन् लोक मुकृतस्य लोके च परत्र अहितिताम् स्वाम् पत्या सह
स्थापयामीति ॥ २४ ॥

प्रतो मुञ्चामि नामुनः सुरद्वाममुतस्करम् ।

यथेयर्मिन्द्र मीद्वः सुपुत्रा सुभगामिति ॥ २५ ॥

१. 'वर्जिता' अ. २. 'एषिभि' वि' अ. ३-३ अत्रत्य अर्चिभिः वि' अ. ४ 'पुन'
वि. ५ 'दृष्टा' वि' अ. ६ 'वृद्धन्न' वि.

प्र । इतः । मुञ्चामि । न । अमुतः । सुऽब्रह्मम् । अमुतः । कुरम् ।
यथा । इयम् । इन्द्र । मीद्वः । सुऽपुत्रा । सुऽभर्गा । असति ॥ २५ ॥

वेङ्कट० प्र मुञ्चामि इमां पितृगृहान्, न अमुतः पतिगृहान् । सुब्रह्मम् अमुतः पतिकुले करोमि ।
यथा इयम् इन्द्र । सेक्तः ! सुपुत्रा सुभर्गा च भवति तथा कुर्विति ॥ २५ ॥

‘इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्विंशो वर्गः’ ॥

पूषा त्वेतो नयतु हस्तगृह्णाश्विनां त्वा प्र वहतां रथेन ।
गृहान् गच्छ गृहर्पत्नी यथासौ वशिनी त्वं विदथ्यमा वंदासि ॥ २६ ॥

पूषा । त्वा । इतः । नयतु । हस्तुऽगृह्णा । अश्विना । त्वा । प्र । वहताम् । रथेन ।
गृहान् । गच्छ । गृहर्पत्नी । यथा । असः । वशिनी । त्वम् । विदथ्यम् । आ । वंदासि ॥ २६ ॥

वेङ्कट० पूषा त्वाम् पितृगृहान् नयतु मृदुहस्तो हस्ते गृहीत्वा । अश्विनौ त्वाम् आत्मीयं रथमारोप्य
प्र वहताम् । गृहान् गच्छ गृहार्णां पत्नी ‘यथा त्वं’ भवसि । स्वतन्त्रा त्वम् गृहस्थितं
जनम् आ वद ॥ २६ ॥

इह प्रियं प्रजया ते समृध्यतामस्मिन् गृहे गार्हपत्याय जागृहि ।
एना पत्या तन्वंशं सं सृजस्वाधा जित्रीं विदथ्यमा वंदाथः ॥ २७ ॥

इह । प्रियम् । प्रऽजया । ते । सम् । श्रुध्यताम् । अस्मिन् । गृहे । गार्हपत्याय । जागृहि ।
एना । पत्या । तन्वंशं । सम् । सृजस्व । अर्धं । जित्री इति । विदथ्यम् । आ । वंदाथः ॥ २७ ॥

वेङ्कट० इह तव पतिकुले प्रजया सह प्रियम् सम् श्रुध्यताम् । अस्मिन् गृहे प्रभुत्वाय जागृहि । पत्या
च एना आत्मीयं शरीरम् सम् सृजस्व । अथ जीर्णवस्तुतो युवां जायापती गृहम्
आभिमुख्येन वदतम् ॥ २७ ॥

नीललोहितं भवति कृत्यासक्तिर्व्यज्यते ।
एधन्ते अस्या ज्ञातयः पतिर्वन्धेषु बध्यते ॥ २८ ॥

नीललोहितम् । भवति । कृत्या । आसक्तिः । वि । अज्यते ।
एधन्ते । अस्याः । ज्ञातयः । पतिः । बन्धेषु । बध्यते ॥ २८ ॥

वेङ्कट० नीललोहितम् भवति कृत्यायाः रूपम् । सेयं कृत्या अस्यामासक्ता वि अज्यते प्रेते । अथ
कृत्यायाम् अपनीतायाम् अस्या ज्ञातयः पितृकुलस्थाः वर्धन्ते । पतिः चारमनो बन्धकेषु स्वकुल्येषु
बध्यते इति ॥ २८ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. यथायं विं विं. ३. वदथ विं अं; वदत. विं. ४. सेतं विं.
५-५. कुटितम् विं; प्र ... अं. ६. वर्धते विं अं.

परां देहि शामूल्यं ब्रह्मभ्यो वि भञ्जा वसु ।

कृत्यैषा पद्धतीं भूत्वा जाया विशते पतिम् ॥ २९ ॥

परां । देहि । शामूल्यम् । ब्रह्मभ्यम् । वि । भञ्ज । वसु ।

कृत्या । एषा । पद्धतीं । भूत्वा । आ । जाया । विशते । पतिम् ॥ २९ ॥

वेङ्कट० शरीराच्छन्नस्य मलस्य धारकम् शामूल्यम् वस्त्रम् परा देहि विसृज । धृतप्रायश्चित्तार्थं ब्राह्मणेभ्य प्रयच्छ घनम् । कृत्या एषा पद्धती भूत्वा पतिम् जाया आ विशते, यदात्मीय वासस्तस्मिन्निघत्त इति अप्वास स्पर्शनिन्दार्थमुक्तम्, प्रमादात् स्पृशत प्रायश्चित्त च ॥ २९ ॥

अश्रीरा तनू भवति रुशती पापयामुया ।

पतिर्यद्ब्रह्मोऽ वाससा स्वमङ्गमभिधित्सते ॥ ३० ॥

अश्रीरा । तनू । भवति । रुशती । पापया । अमुया ।

पति । यत् । ब्रह्म । वाससा । स्वम् । अङ्गम् । अभिधित्सते ॥ ३० ॥

वेङ्कट० श्रीरहिता तनू भवति क्षीरा पापया जनया वासोरूपया कृत्यया । पति यदि ब्रह्म वाससा स्वम् अङ्गम् परिधातुमिच्छति ॥ ३० ॥

इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

ये बृध्वश्चन्द्रं बृहतुं यक्ष्मा यन्ति जनादनु ।

पुनस्तान् यज्ञिया देवा नयन्तु यत् आगताः ॥ ३१ ॥

ये । ब्रह्म । चन्द्रम् । बृहतुम् । यक्ष्मा । यन्ति । जनात् । अनु ।

पुनरिति । तान् । यज्ञिया । देवा । नयन्तु । यत् । आगताः ॥ ३१ ॥

वेङ्कट० ये ब्रह्म सुवर्णरूपम् बरह्म प्रथि यक्ष्मा यन्ति जनात् अनु, पुन तान् यक्ष्मान् यज्ञिया देवा नयन्तु, यत् ते 'यक्ष्मा आगताः' इति ॥ ३१ ॥

मा विदन् परिपुन्थिनो य आमीदन्ति दंपती । सुगेभिर्दुर्गमतामप्य द्रान्तरातयः ॥ ३२ ॥

मा । विदन् । परिपुन्थिनम् । ये । आमीदन्ति । दम्पती इति दम्पती ।

सुगेभिः । दुर्गमम् । अति । इताम् । अप्यम् । द्रान्तु । अरातयः ॥ ३२ ॥

वेङ्कट० मा प्रायम् पर्यवस्थाकार 'ये आमीदन्ति' दम्पती । सुगेभिर्दुर्गमतामप्य 'द्रान्तु' दुर्गम् पन्थानम् 'अति इताम्' । अन्तःपुन्थिनो अरातयः ॥ ३२ ॥

सुमङ्गलीरियं वधूरिमां समेत पश्यत । सौभाग्यमस्यै दुत्वायाथास्तं वि परेतन ॥ ३३ ॥

सुमङ्गली । इयम् । वधू । इमाम् । समुपेतं । पश्यत ।

सौभाग्यम् । अस्यै । दुत्वाय । अर्थ । अस्तम् । वि । परां । इतन ॥ ३३ ॥

वेङ्कट० शोभनमङ्गला इयम् वधूः । इमाम् समेत पश्यत च । अस्यै सौभाग्यम् इत्वा अथ यथायथ स्वं स्व गृहम् प्रति गच्छत ॥ ३३ ॥

तृष्टमेतत् कर्तुमेतदपाष्टवद्विषवन्नैतदत्तै ।

सूर्या यो ब्रह्मा विद्यात् स इद्रार्थमर्हति ॥ ३४ ॥

तृष्टम् । एतत् । कर्तुम् । एतत् । अपाष्टवत् । त्रिषद्वत् । न । एतत् । अत्तै ।

सूर्याम् । यः । ब्रह्मा । विद्यात् । स । इत् । वार्थमर्हति ॥ ३४ ॥

वेङ्कट० दाहजनकम् कर्तुम् च एतत् अपाष्टवत् । अपाष्टम् अपस्थितम् ऋजीयं तद्वत् । विषवत् न एतत् अत्तव्यम् । सूर्याम् यः ब्राह्मण जानाति, स एव एतद्वधूवस्त्रम् अर्हति । अन्यस्तु प्रतिगृह्णानः प्रत्यवैति, यथाऽपेयं पीत्वैति । 'चरितव्रत सूर्यां विदे वधूवस्त्रं दद्यात्' (आष्ट ६, २०) इति विवाहे आश्वलायन । सर्वेषां मन्त्राणां गृह्ये ज्ञातव्यो विनियोग इति ॥ ३४ ॥

आशसनं विशसनमर्थो अधिविकर्तनम् ।

सूर्यार्याः पश्य रूपाणि तानि ब्रह्मा तु शुन्धति ॥ ३५ ॥

आशसनम् । विशसनम् । अथो इति । अधिऽत्रिकर्तनम् ।

सूर्यार्याः । पश्य । रूपाणि । तानि । ब्रह्मा । तु । शुन्धति ॥ ३५ ॥

वेङ्कट० वासासि^१ अवस्थितान्याशसनादीनि सूर्यार्या रूपाणि भवन्ति । पुरा सूर्यां आत्मशरीरे स्थितानि^२ विदधे वासांसमङ्गलानि । तानि रूपाणि सूर्यां विद् ब्राह्मण एव तस्माद्वासस अपनयति । तत्र आशसनम् तृपाधानम् चान्यवर्णं भवति । विशसनम् शिरसि निधीयमानम् । तदशं दशान्ते^३ निधीयमानम् अधिविकर्तनम् यद् त्रिधा वासो निवृन्तन्ति इति ॥ ३५ ॥

^१ इति मष्टमाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

गुण्णामिं ते सौभगत्वाय हस्तं मया पत्यां जरदंष्ट्रिपत्यासः ।

मगो अर्पमा संविता पुरंधिर्महं त्वाद्गार्हपत्याय देवाः ॥ ३६ ॥

गुण्णामिं । ते । सौभगत्वाय । हस्तम् । मया । पत्यां । जरदंष्ट्रिपत्यासः । यया । अस्तं ।

मगं । अर्पमा । संविता । पुरंधिर्महं । त्वा । अद्गु । गार्हपत्याय । देवाः ॥ ३६ ॥

१. तदत्र सूको. २ वाससि वि^१, पाठमि वि^२ अं. ३ अन्वितानि वि^३. ४ दन्ते सूको.

वेङ्कट० गृह्णामि^१ ते सौभाग्याय हस्तम्, मया पत्या यथा त्वं प्राप्तवार्धक्या भवसि । मगः अर्यमा
सविता पूषा च मङ्गम् स्वाम् प्रायच्छन्, यथाऽहं^२ गृह्णतिः स्थापिति ॥ ३६ ॥

तां पूषञ्छिवत्तमा मेरयस्व यस्यां वीजं मनुष्याऽं वपन्ति ।

या न ऊरू उशती विश्रयाति यस्यामुशन्तः प्रहराम शेषम् ॥ ३७ ॥

ताम् । पुन । शिवस्तमाम् । आ । ईरयस्व । यस्याम् । वीजम् । मनुष्याः । वपन्ति ।

या । नः । ऊरू इति । उशती । विश्रयाति । 'यस्याम् । उशन्तः । प्रहराम । शेषम्' ॥ ३७ ॥

वेङ्कट० ताम् पुन । शिवतमाम् आ गमय, यस्याम् वीजम् मनुष्याः वपन्ति, या अस्माकम् ऊरू
कामयमाना विश्रयाति^३, यस्याम् कामयमानाः वयम् प्रहराम शेषम् इति ॥ ३७ ॥

तुभ्यमग्ने पर्यवहन्तसूर्यां वहतुना सह । पुनः पतिभ्यो जायां दा अग्ने प्रजया सह ॥ ३८ ॥

तुभ्यम् । अग्ने । परि । अवहन् । सूर्याम् । वहतुना । सह ।

पुनरिति । पतिभ्यः । जायाम् । दाः । अग्ने । प्रजया । सह ॥ ३८ ॥

वेङ्कट० तुभ्यम् अग्ने प्रायच्छन् गन्धर्वाः सूर्याम् वहतुना सह । अथ "तां त्वं" सोमाय प्रायच्छ ।
इदानीमपि पुन. पुनाम् पतिभ्यः जायाम् देहि अग्ने । प्रजया सह इति ॥ ३८ ॥

पुनः पत्नीमग्निर्दादायुषा सह वर्चसा ।

दीर्घायुरस्या यः पतिर्जीवाति शरदः शतम् ॥ ३९ ॥

पुनरिति । पत्नीम् । अग्निः । अदात् । आयुषा । सह । वर्चसा ।

'दीर्घऽआयुः । अस्याः । यः । पतिः । जीवाति । शरदः । शतम्' ॥ ३९ ॥

वेङ्कट० आत्मपरिगृहीताम् पुनाम् पुनः अपि पत्नीम् अग्निः प्रथच्छन्^४ आयुषा वर्चसा सह ।
दीर्घायुः अस्याः यः पतिः जीवन् शरदः शतम् इति ॥ ३९ ॥

सोमः प्रथमो विविदे गन्धर्वो विविद् उत्तरः ।

तृतीयो अग्निष्टे पतिस्तुरीयस्ते मनुष्यजाः ॥ ४० ॥

सोमः । प्रथमः । विविदे । गन्धर्वः । विविदे । उत्तरः ।

'तृतीयः । अग्निः । ते । पतिः^५ । तुरीयः । ते । मनुष्यजाः ॥ ४० ॥

वेङ्कट० जाताम् सोमः प्रथमः एष्यवान् । गन्धर्वः मिथ्यायसुः उत्तरः विविदे । ततः तृतीयः
अग्निः ते पतिः । तुरीयः ते मनुष्येषु जातोऽर्थं मानुष. पतिः ॥ ४० ॥

^१इति अष्टमाष्टके मृगीयाप्याये मत्तविंशो वर्गः^६ ॥

१. गृह्णामि विं. २. मवशं विं. ३-३. या. (३, २१) निगमोऽर्थं द्र. ४. नास्ति मूको.
५-५. तं एवा मूको. ६-६. या. (४, २५) इत्याकारानं द्र. ७. प्राय विं. ८-८. या. (१०, २१)
निगमोऽर्थं द्र. ९. ते विं अं. १०-१०. नास्ति मूको.

सोमो ददद्गन्धर्वार्यं गन्धर्वो दददग्रये । रयिं च पुत्राँश्चादादग्निर्महामथो इमाम् ॥ ४१ ॥

सोमः । ददत् । गन्धर्वार्यं । गन्धर्वः । ददत् । अग्रये ।

रयिम् । च । पुत्रान् । च । अदात् । अग्निः । महाम् । अथो इति । इमाम् ॥ ४१ ॥

वेङ्कट० सोमः प्रयच्छतु गन्धर्वार्यं । 'गन्धर्वः प्रयच्छतु' अग्रये^१ । रयिम् च पुत्रान् च प्रयच्छतु^२ अग्निः महाम् अथो इमाम् च ॥ ४१ ॥

इहैव स्तं मा वि यौष्टं विश्वमायुर्व्यंशुतम् । क्रीळन्तौ पुत्रैर्नष्टभिर्मोदमानौ स्वे गृहे ॥ ४२ ॥

इह । एव । स्तम् । मा । वि । यौष्टम् । विश्वम् । आयुः । वि । अशुतम् ।

क्रीळन्तौ । पुत्रैः । नष्टभिः । मोदमानौ । स्वे । गृहे ॥ ४२ ॥

वेङ्कट० इह एव भवतम्^३ । मा 'युग्म् भूतम्'^४ । विश्वम् च आयुः वि अशुतम् क्रीळन्तौ पुत्रैः यौष्टैश्च स्वे गृहे ॥ ४२ ॥

आ नः प्रजां जनयतु प्रजापतिराजरसाय समनक्त्वर्यमा ।

अदुर्मङ्गलीः पतिलोकमा विशं शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ ४३ ॥

आ । नः । प्रजाम् । जनयतु । प्रजापतिः । आजरसाय । सम् । अनक्तु । अर्यमा ।

अदुःसङ्गलीः । पतिलोकम् । आ । विशं । शम् । नः । भव । द्विपदे । शम् । चतुःस्पदे ॥ ४३ ॥

वेङ्कट० आ जनयतु अस्माकम् प्रजापतिः प्रजाम् । चिरमवस्थानाय सम-गमयतु अर्यमा । सा स्वम् अदुर्मङ्गलीः भूत्वा पतिसकाशे 'आ विशं । शम्' चास्माकम् भव द्विपदे चतुष्पदे च । या मङ्गलाचारान्^५ दूषयति सा दुर्मङ्गली, ततोऽन्या अदुर्मङ्गलीति^६ ॥ ४३ ॥

अघोरचक्षुरपतिघ्न्योधि शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्चाः ।

वीरसद्वैवकीमा स्योना शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ ४४ ॥

अघोरचक्षुः । अपतिघ्ना । एधि । शिवा । पशुभ्यः । सुमनाः । सुवर्चाः ।

वीरसुः । देवसकीमा । स्योना । शम् । नः । भव । द्विपदे । शम् । चतुःस्पदे ॥ ४४ ॥

वेङ्कट० अघोरचक्षुः अपतिघ्नी च भव शिवा पशुभ्यः सुहृदया 'सुरूपा च' वीरसु देवानिच्छन्ती सुखस्य भावयित्री ॥ ४४ ॥

इमां त्वमिन्द्र मीद्विः सुपुत्रां सुभर्गां कृणु ।

दशास्यां पुत्राना धेहि पतिमेकादशं कृधि ॥ ४५ ॥

१-१. गन्धर्वा- प्रयच्छन्तु वि'. २. समं वि' अ'. ३. 'अति वि' अ'. ४. 'तां वि'.

५-५. 'भव भूतं अ'.

६-६. उपायिज अ'.

७. 'वाता वि' अ'.

८. मन्त्रीरिति वि'.

९-९. गुरुता वि' अ'; ररूपा वि'.

इमाम् । त्वम् । इन्द्र । मीद्वम् । सुऽपुत्रान् । सुऽभगाम् । कृणु ।
दश । अस्याम् । पुत्रान् । आ । धेहि । पतिम् । एकादशम् । कृधि ॥ ४५ ॥

वेङ्कट० इमाम् एवविधाम् त्वम् इन्द्र । मीद्वम् । सुपुत्राम् सुभगाम् कुरु । दश च^१ अस्याम्
पुत्रान् आ धेहि । तथा कृत्वा पतिम् एकादशम् कृधि इति ॥ ४५ ॥

सम्राज्ञी श्वशुरे भव सम्राज्ञी श्वश्र्वां भव ।
ननान्दरि सम्राज्ञी भव सम्राज्ञी अर्धि देवृष्टु ॥ ४६ ॥

सम्ऽराज्ञी । श्वशुरे । भव । सम्ऽराज्ञी । श्वश्र्वाम् । भव ।
ननान्दरि । सम्ऽराज्ञी । भव । सम्ऽराज्ञी । अर्धि । देवृष्टु ॥ ४६ ॥

वेङ्कट० श्वशुरादियु त्वम् सम्राज्ञी भव देवृष्टु देवरेष्विति ॥ ४६ ॥

समञ्जन्तु विश्वे देवाः समापो हृदयानि नौ ।
सं मातरिश्वा सं धाता समु देष्टी दधातु नौ ॥ ४७ ॥

सम् । अञ्जन्तु । विश्वे । देवा । सम् । आप । हृदयानि । नौ ।
सम् । मातरिश्वा । सम् । धाता । सम् । ऊँ इति । देष्टी । दधातु । नौ ॥ ४७ ॥

वेङ्कट० सम् गमयन्तु आचयो हृदयानि विश्वे देवा आप च । तथा मातरिश्वा धाता सरस्वती च नौ
सम् दधातु इति ॥ ४७ ॥

^१इति अष्टमाष्टके तृतीयाध्याये अष्टाविंशो वर्गः ॥

एकोनषष्टमध्याय व्याकरोदिति माधव ।

जगतामेकधीरस्य^१ विपये निवसन् सुप्रम् ॥ १ ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताश्वारादयाने अष्टमाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

— ५ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये अष्टमाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

चेङ्कट०

‘वि हि सोतोरसृक्षत’ व्याचिख्यासति माधवः ।

ऋभाष्यकृद्भिर्वक्तव्यमादितः सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

अधीतसाह्ववेदोऽपि पदार्थमिह मानवः^१ ।

बाहुश्रुत्याद्विजानाति^२ व्यसनादभियोगतः^३ ॥ २ ॥

जघनार्थे^४ कुरुक्षेत्रे शयणावद्ध वै सरः ।

अस्तीति शाक्यायनकं ‘तद्विदच्छर्युणावति’^५ ॥ ३ ॥

‘मूहः क्षोणस्याश्विने(ना इ^६)ति क्षोणो वीणेति दर्शितम् ।

‘चत्वारि शृङ्गा’^७ व्याख्याया प्राह्मणोऽथर्वणामिति ॥ ४ ॥

अव्युत्पन्नाः प्राचपदार्थाः कल्प्यन्ते यत्नतोऽपि च ।

इह प्राज्ञैर्व्यंसनिभिः पदवाक्यानुसारिभिः^८ ॥ ५ ॥

आश्विनाभंवसूक्तानाम् आश्विनाभंवदर्शानाम् ।

निर्णयोऽर्थस्य भवति सोऽभियोगः प्रकीर्तितः ॥ ६ ॥

ज्ञातेष्वपि पदार्थेषु वाक्यार्थपरिकल्पनम् ।

अशक्यमृक्षु बह्वीषु नरैरकृतबुद्धिभिः ॥ ७ ॥

तस्मात्पदार्थवाक्यार्थान् प्रयत्नेन प्रदर्शयेत् ।

नान्यत् किञ्चिदपि श्रुत्वा निरक्तमपि तादृशम् ॥ ८ ॥

भाष्याणि वैदिकान्याहुरार्यावर्तनिवाaminः ।

क्रियमाणान्यपीदानौ निरक्तानीति^९ माधवः ॥ ९ ॥

स्कन्दस्वामी नारायण उद्गीय इति ते प्रमात् ।

पञ्चस्सहैकमृभाष्य पदवाक्यार्थगोचरम् ॥ १० ॥

^{१०}भाषमाणान्तमेवार्थम् अथ सप्रति^{१०} मानवाः ।

मायाविनो लिख्यग्रयणे व्याख्यातानि गृहेगृहे ॥ ११ ॥

धर्माणामथ सूक्तानाम् ऋक्समहूर्यां तत्र कथन ।

प्रदर्शयति मायाथं विनियोगमथापरः^{११} ॥ १२ ॥

१. भाष्यः वि^१ अ^१. २. ‘विज्ञानं वि^१ अ^१. ३. ‘सन्धमि^१ वि^१ अ^१. ४. ‘वे^१ वि^१.

५. अ १, ८४, १४. ६. अ १, ११७, ८. ७. अ ४, ५८, ३. ८. वायः पर^१ वि^१.

९. १०-१०. भाषमाणान्तमेवार्थमपि वि^१. ११. ‘परं वि^१ अ^१.

४. ‘वे^१ वि^१.

५. ‘परं वि^१.

पृच्छन्ति ताविमौ प्राज्ञा शौनकेन प्रदर्शिता ।
 अक्षराणां पदाना च सदृश्या सा किञ्च लिरयते ॥ १३ ॥
 एतावदक्षर सूक्तम् एतावत्पदक तथा ।
 इत्येवमुच्यमाने हि तच्च जानन्ति लौकिका ॥ १४ ॥
 ग्रन्थेऽस्ति पदसदृशेति यज्ञो न भवतोस्तत ।
 पदसदृश्या च भवतोवाच्या ग्रन्थ निरीक्ष्य तम् ॥ १५ ॥
 लोकेत कान्यतोऽङ्गैश्च पदार्थान-वयानपि ।
 न विज्ञातान् वदत् प्राज्ञो मन्त्राणामिति निश्चय ॥ १६ ॥
 न त्वान्मीय परिज्ञानम् अङ्गोपाङ्गादिगोचरम् ।
 अनपेक्षितमप्यर्थे दर्शयद् यत्नमास्थित ॥ १७ ॥
 बहूनामपि सूक्ताना बह्वीनामप्युच्यता तथा ।
 प्रदर्शितामयाऽन्येऽर्था न तु मायेह विद्यते ॥ १८ ॥
 येऽर्था भाष्येषु कथिता ये चास्माभि प्रदर्शिता ।
 गवाश्वद्विभिच्चास्ते न त्वाश्रसहकारवत् ॥ १९ ॥
 उपर्यधो विभिन्नोऽत्र शिष्ट प्रायेण तत्सम ।
 युक्तायुक्तविनिर्णय कृतबुद्धिषु तिष्ठति ॥ २० ॥

[८६]

'इ-द्र ऋषि , ७, १३, २३ ऐन्द्रो वृषाकपि , २ ६, ९ १०, १५ १८ इन्द्राणी ।
 इन्द्रो देवता । पञ्क्तिश्छन्दः ।

वि हि सोतोःसृक्षतु नेन्द्रं देवमंसत ।

यत्रामेदद्गृपाकेपिर्यः पुष्टेषु मत्सखा विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १ ॥

वि । हि । सोतो । असृक्षत । न । इन्द्रम् । देवम् । अमसत ।

यत्र । अमेदत् । वृषाकेपि । अर्थ । पुष्टेषु । मत्सखा । विश्वस्मात् । इन्द्रं । उत्तरं ॥ १ ॥

येङ्कट० इन्द्राणवै^{१०} कल्पित हवि कश्चिन्मृग अद्भुतपत्^{११} इन्द्रपुत्रस्य वृषाकपेविपये वर्तमान ।

१ अङ्गानां वि' अ' २ २ मुद्रितम् वि' अ' ३ 'योसि वि' अ' ४ कार्यो^{१०} वंकर
 ५ 'गोवर वि' अ' ६ 'रिथन वि' अ' ७ 'इवरलिमिन्न' वि' अ' ८-८ मत्सख' वि' अ';
 नवाप्रास' वि', ९ ९ नास्ति मूको १०. इन्द्राण्या वि'; इन्द्राणवै वि' अ ११. अद्भुतपत् वि',
 अद्भुतम् वि' अ'.

'तत्र इन्द्रमिन्द्राणी वदति'—अभिषोतुम् उपरताभिषवा आसन् यजमाना । न च मम पतिम् इन्द्रम् देवम् स्तुवन्ति दुष्टे यज्ञे यस्मिन् जनपदे अमदत् वृषाकपि तव पुत्र स्वामी पुष्ट्यु । 'मत्सखा प्रिय' विश्वस्मात् मम पति इन्द्र उत्कृष्ट ॥ १ ॥

परा हीन्द्र धावसि वृषाकपेरति व्यर्थिः ।

नो अह प्र विन्दस्यन्यत्र सोमपीतये विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ २ ॥

परा । हि । इन्द्र । धावसि । वृषाकपे । अति । व्यर्थि ।

नो इति । अह । प्र । विन्दसि । अन्यत्र । सोमपीतये । विश्वस्मात् । इन्द्र । उत्तरः ॥२॥

वेङ्कट० अत्यन्तम् इन्द्र । त्व चरित वृषाकपिम् प्रति धावसि । अन्यत्र सोमपानाय नैव च प्र-गच्छसि । सोऽयम् इन्द्र विश्वस्मात् उत्तर ॥ २ ॥

किमयं त्वां वृषाकपिश्चकार हरितो मृगः ।

यस्मा इरस्यसीद् न्वर्ष्यो वा पुष्टिमद्वसु विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ ३ ॥

विम् । अयम् । त्वाम् । वृषाकपि । चकार । हरित । मृग ।

यस्मै । इरस्यसि । इत् । ऊँ इति । नु । अर्थ । वा । पुष्टिमत् । नर्षु । विश्वस्मात् । इन्द्र । उत्तरः ॥

वेङ्कट० किम् अयम् त्वाम् प्रति प्रियम् चकार हरितवर्णं मृग । वृषाकपि मृगजाति । यस्मै प्रयच्छत्येव क्षिप्रम् उदार इव दरिद्राय पोषयुक्तम् धनम्, यस्त्वम् इन्द्र विश्वस्मात् उत्तर ॥ ३ ॥

यमिमं त्वं वृषाकपिं प्रियमिन्द्राभिरक्षसि ।

श्वा न्वस्य जम्भिपदपि कर्णे वराहयुविश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ ४ ॥

यम् । इमम् । त्वम् । वृषाकपिम् । प्रियम् । इन्द्र । अभिरक्षसि ।

श्वा । नु । अस्य । जम्भिपत् । अपि । कर्णे । वराहयु । विश्वस्मात् । इन्द्र । उत्तरः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यम् इमम् त्वम् वृषाकपिम् प्रियम् पुत्रम् इन्द्र । अभिरक्षसि । श्वा क्षिप्रम् एनम् अभयतु, अपि च कर्णे गृह्णातु वराहमिच्छन् । श्वानो हीच्छति वराहानिति ॥ ४ ॥

प्रिया तृष्टानि मे कृपिव्यक्तं व्यददुपत् ।

शिरो न्वस्य राविषु न सुगं दृष्टुते भुवं विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ ५ ॥

प्रिया । तृष्टानि । मे । कृपि । रिऽअंजा । नि । अदुपत् ।

शिरो । नु । अस्य । राविषुम् । न । सुगम् । दृष्टुते । भुवम् । विश्वस्मात् । इन्द्र । उत्तरः ॥

वेङ्कट० प्रियाणि यज्ञमानैः कल्पितानि मे कश्चिन् वपि अस्य विषये वर्तमान. 'आर्ज्ये
व्यंकान्यशानि वि अद्दुपत्'। ततोऽहं तस्य^२ स्वामिनो वृषाकपेः शिरः क्षिप्रम् लुनीयाम् ।
न सुगम् सुखम् अहम् अस्मै दुष्कृते भुवम् । यस्या^३ मम पतिः इन्द्रः विश्वस्मात् उत्तरः ॥ ५ ॥
इति अष्टमाष्टके षतुषांध्याये प्रथमो वगं ॥

न मत् स्त्री सुभसत्तरा न सुयाशुतरा भुवत् ।

न मत् प्रतिच्यवीयसी न सक्थ्युद्यमीयसी विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ ६ ॥

न । मत् । स्त्री । सुभसत्तरा । न । सुयाशुतरा । भुवत् ।

न । मत् । प्रतिच्यवीयसी । न । सक्थि । उत्स्यमीयसी । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः । ६ ।

वेङ्कट० न मत्तोऽन्या स्त्री सुभसतरा शोभनकटिप्रदेशा । न च^४ सुपुत्रा अभवद् अत्यन्तम् ।
याशु पुत्र । 'ददाति महा यादुरी याशुना भोज्या शता' (ऋ १, १२५, ६) इति मन्त्र ।
यद्वाऽन्ये मैथुनविषयो याशु । न मत्तोऽन्या शरीरस्य पुमांसं प्रति अत्यन्तं च्यावयित्री । न
'चान्या मैथुने अनुगुणम्' सक्थि उदयच्छति ॥ ६ ॥

उवे अम्ब सुलाभिके यथैवाह्न भविष्यति ।

भुसन्मे अम्ब सक्थि मे शिरों मे वीव हृष्यति विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ ७ ॥

उवे । अम्ब । सुलाभिके । यथाऽहव । अह्न । भविष्यति ।

भुसत् । मे । अम्ब । सक्थि । मे । शिरं । मे । वीव । हृष्यति । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः । ७ ।

वेङ्कट० इन्द्राण्याः शशो^५ वृषाकपिः ता वदति । उवे इति निपात आभिसुखयन् स्त्रीणाम् । उवे ।
अम्ब । सुलाभे । ' यथा^६ स्वया दासस्य भविष्यति, तथेदानीं 'भसत् वाहुमूलम्'^७ सक्थि शिर च
मम वि हृष्यन्ति कम्पन्ते । मम पिता इन्द्रः विश्वस्मात् उत्तरः, तव पतिवैति^८ ॥ ७ ॥

किं सुवाहो स्वहुरे पृथुष्टो पृथुजाघने ।

किं शूरपत्नि नस्त्वमभ्यमीपि वृषार्कपि विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ ८ ॥

किम् । सुवाहोः इति सुडाहो । सुऽअहुरे । पृथुस्तो इति पृथुस्तो । पृथुऽजघने ।

किम् । शूरपत्नि । न । त्वम् । अभि । अमीपि । वृषार्कपिम् । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥

वेङ्कट० इन्द्राणीमिन्द्र उपशमयति । किम् शोभनवाहो ! ' शोभनाद्गुलिके ! पृथुकेशसहाते ! पृथुजघने !
शूरपतिके ! त्वम् अस्मदीयम् वृषार्कपिम् अभि-क्षुष्यति, यस्य पिता इन्द्रः विश्वस्मात् उत्तरः ॥ ८ ॥

१-३ वृषान्मुष्टयन् दूरगान्मुष्टयन् अं वि^१. २. त्वस्य वि^२. ३. वषाम् वि^३ अं. ४-४. नास्ति
मूको. ५. नास्ति वि^५. ६-६. यथा मैथुने गुण मूको. ७. वषो वि^७; वषो वि^७ अं. ८. 'तमे
वि^८ अं; 'ते मे वि^८. ९. वडा वि^९ अं. १०-१०. ममद् वान्(स्य)मूकं वि^{१०} अं, भवसवाद्मूकं वि^{१०}.
११. 'निरेति वि^{११}. १२. भरमदीव वृषार्कपि मूको.

अवीरामिव मामयं शरारुमि मन्यते ।

उताहर्मस्मि वीरिणीन्द्रपत्नी मरुत्सखा विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ ९ ॥

'अवीराम् इव । माम् । अयम् । शरारुं । अभि । मन्यते ।'

उत । अहम् । अस्मि । वीरिणीं । इन्द्रपत्नी । मरुत्सखा । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अपुत्राम् इव माम् अयम् शरारुः मृगाः अभि मन्यते । अपि च अहम् अस्मि वीरवती इन्द्रस्य पत्नी मरुद्विश युक्ता, यस्याः मम पतिः इन्द्रः स्वम् विश्वस्मात् उत्तरः ॥ ९ ॥

संहोत्रं स्मं पुरा नारी समनं वाव गच्छति ।

वेधा ऋतस्य वीरिणीन्द्रपत्नी महीयते विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १० ॥

सुसंहोत्रम् । स्मं । पुरा । नारीं । समनम् । वा । अवं । गच्छति ।

वेधाः । ऋतस्य । वीरिणीं । इन्द्रपत्नी । महीयते । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ १० ॥

वेङ्कट० यज्ञम् खलु पुरा नारी सहस्रामम् वा प्रति गच्छति, विधात्री सत्यस्य वीरवती इन्द्रस्य पत्नी स्तुयते । तस्याः पतिः इन्द्रः विश्वस्मात् उत्तरः ॥ १० ॥

"इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये द्वितीयो वगः" ॥

इन्द्राणीमासु नारिषु सुभगांमहमश्रवम् ।

नहस्या अपरं चन जरसा मरते पतिर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ ११ ॥

इन्द्राणीम् । आसु । नारिषु । सुभगांम् । अहम् । अश्रवम् ।

नहि । अस्याः । अपरम् । चन । जरसां । मरते । पतिः । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ ११ ॥'

वेङ्कट० अथ वृषाकपिमातरं स्तौति । इन्द्राणीम् आसु नारीषु सुभाग्याम् अहम् अश्रीयम् । नहि अस्याः अपरम् इव मृतं जरसा म्रियते पति इन्द्रः सर्वोत्कृष्टः ॥ ११ ॥

नाहमिन्द्राणि रारण सख्युर्वृषाकपेऋते ।

यस्येदमप्यं हविः प्रियं देवेषु गच्छति विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १२ ॥

न । अहम् । इन्द्राणि । रारण । सख्युः । वृषाकपेः । ऋते ।

यस्यं । इदम् । अप्यं । हविः । प्रियम् । देवेषु । गच्छति । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्तरः ॥ १२ ॥'

वेङ्कट० न अहम् इन्द्रः इन्द्राणि ! रमे वृषाकपेः सख्युः ऋते, 'यस्य सकानाम् इदम् अप्सु' भवम् अग्निर्वा संस्कृतम् हविः प्रियम् देवानां मध्ये गच्छति, यश्च सर्वोत्कृष्टः ॥ १२ ॥

१-१. या. (६, ३१) व्याख्यानं द्र. २-२. नास्ति मूको ३. अथ या. (११, ३८; ३९ यथाक्रमं) द्र.
४. मत्ताम् वि'. ५. इन्द्राणे मूको. ६-६. यस्यैः स वि' अ'; यस्यैः समाप्त वि'. ७. संस्रुतं वि'.

वृषाकपायि रेवंति सुपुत्र आदु सुस्तुपे ।

घसत् त इन्द्रं उक्षणः प्रियं काचित्करं हविर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १३ ॥

वृषाकपायि । रेवंति । सुपुत्रे । आत् । ऊँ इति । सुस्तुपे ।

घसत् । ते । इन्द्रं । उक्षणं । प्रियम् । काचित्करम् । हवि । विश्वस्मात् । इन्द्रं । उत्तरं ॥

वेङ्कट० इन्द्रोऽपि वृषाकपि, तस्य पत्नि' धनवति' शोभनपुत्रं' शोभनस्तुपे' । 'वायुरस्या पुत्रो माध्यमिका वाक् स्तुपा' इति यास्क । प्राभातु तव अपम् इद्र सस्कृतानुपाकृतान्' उक्षण । अत्र यास्क (१२, ९)—'प्रिय इरुध्व सुखाचयकर हवि' इति ॥ १३ ॥

उक्षणो हि मे पञ्चदश साकं पचन्ति विशतिम् ।

उताहर्मश्चि पीत्र इदुमा कुक्षी पृणन्ति मे विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १४ ॥

उक्षण. । हि । मे । पञ्चदश । साकम् । पचन्ति । विशतिम् ।

उत । अहम् । अधि । पीत्र । इत् । उभा । कुक्षी इति । पृणन्ति । मे । विश्वस्मात् । इन्द्रं । उत्तरं ॥

वेङ्कट० इन्द्रवचनम् । अनया मम पत्न्या प्रेरिता मर्दधम् उक्षणः पञ्चदश विशतिम् च मावम् 'पचन्ति । अपि च अहम् अक्षामि अहम्' । उभौ च कुक्षी पूरयन्ति मे सोमै । य इन्द्र सर्वस्माद् उत्कृष्ट ॥ १४ ॥

वृषभो न तिग्मशृङ्गोऽन्तर्युधेषु रोरुवत् ।

मन्यस्त इन्द्र शं हृदे यं ते सुनोति मावयुर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १५ ॥

वृषभ । न । तिग्मशृङ्ग । अन्त । युधेषु । रोरुवत् ।

मन्य । ते । इन्द्रं । शम् । हृदे । यम् । ते । सुनोति । मावयु । विश्वस्मात् । इन्द्रं । उत्तरं ॥

वेङ्कट० यथा तिग्मशृङ्ग वृषभ युधेषु अन्त शब्दं कुर्वन् अनिरमयति गा, तथा अभिरमय माव । मन्य चाप तव इन्द्र । काङ्क्ष भवतु हृदपाय यम् च तुभ्यम् सोमम् अभि पुनोति मावमिच्छन्ती म्नाणी' इतीन्द्राण्य' वचनमिति ॥ १५ ॥

'इति अष्टमाहके चतुर्थांशपाद्ये तृतीयो वारः ॥

न मेने यस्य रम्यतेऽन्तरा सक्थ्याऽं कर्तु ।

सर्दंशे यम्य रोमशं निपेद्रुषो विजृम्भते विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १६ ॥

न । स । ईशे । यस्य । रम्बते । अन्तरा । सुकथ्या । कपृत् ।

स । इत् । ईशे । यस्य । रोमशम् । निऽसेदुर्ष । विऽजृम्भते । विश्वस्मात् । इन्द्रः । उत्ऽर्तर ॥

वेङ्कट० न स जन ईष्टे शक्नोति मैथुन कर्तुम्, यस्य जनस्य अन्तरा सक्थिनी लम्बते कपृत् शेष । स एव ईशे, यस्य रोमशम् उपस्थ शयानस्य विवृतं भवति । यस्य च पतिर्हि इन्द्र विश्वस्माद् उत्तर उत्कृष्ट इति यियासो^१ पत्न्या वचनम् ॥ १६ ॥

न सेशे यस्य रोमशं निपेदुर्षो विजृम्भते ।

सेदीशे यस्य रम्बतेऽन्तरा सुकथ्याइ कपृत् विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १७ ॥

न । स । ईशे । यस्य । रोमशम् । निऽसेदुर्ष । विऽजृम्भते ।

स । इत् । ईशे । यस्य । रम्बते । अन्तरा । सुकथ्या । कपृत् । विश्वस्मात् । इन्द्र । उत्ऽर्तर ॥

वेङ्कट० अथ ता यियासुरिन्द्रा^१ आह—न स. ईशे इति ॥ १७ ॥

अयमिन्द्र वृषार्कपिः परस्वन्तं हतं विदत् ।

असि सूना नवै चरुमादेघुस्यान आचितं विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १८ ॥

अयम् । इन्द्र । वृषार्कपि । परस्वन्तम् । हतम् । विदत् ।

असिम् । सूनाम् । नवैम् । चरुम् । आत् । एधस्य । अनं । आऽचितम् । विश्वस्मात् । इन्द्र । उत्ऽर्तर ॥

वेङ्कट० अयम् इन्द्र । वृषार्कपि परस्वन्तम् परस्वम् आत्मनो विपयेऽवर्तमानम् हतम् विन्दतु, तथा हतस्य विनासनाय असिम् उद्घनम्^२ पाकार्यम्^३ नवम् चरुम् भाण्डम्^४, अनन्तर काष्ठस्य पूर्णम् अन च । स त्वम् इन्द्र असि विश्वस्मात् उत्कृष्ट ॥ १८ ॥

अयमेमि विचारकशत् विचिन्वन् दासमार्यम् ।

पिबामि शक्रसुत्वनोऽभि धीरं अचाकशं विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १९ ॥

अयम् । एमि । विऽचारकशत् । विऽचिन्वन् । दासैम् । आर्यैम् ।

पिबामि । पाकऽसुत्वनं । अभि । धीरम् । अचाकशम् । विश्वस्मात् । इन्द्र । उत्ऽर्तर ॥ १९ ॥

वेङ्कट० इन्द्र आह । अयम् गच्छामि विपश्यन् पृथक् कुर्वन् असुरम् आर्यम् च । पिबामि पाकेन मनसा यस्सुनोति सोम तदीयम् । तथा धीरम् च अभि-पश्यामि यत्नमानम् । योऽहम् इन्द्र विश्वोत्कृष्ट । उत्तराय 'युविता कल्पयावहे' (अ १०, ८६, २१) इत्यनेनाऽर्थसमाप्ति ॥ १९ ॥

१. विश्वं वि^२ विश्वं वि^३.

२. यियसो वि^३ अं.

३. यियसु^३ वि^३, *सु^३ अं.

४. उद्घनं अं

५. न पा^३ मूको.

६. न पञ्चमण्ड^३ वि^३, सु न पञ्चमण्ड^३ अं, नव

च भाण्ड^३ वि^३

धन्वं च यत् कृन्तत्रे च कर्ति स्वित् ता वि योजना ।

नेदीयसो वृषारूपेऽस्तमेहिं गृह्णाँ उप विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ २० ॥

धन्वं । च । यत् । कृन्तत्रम् । च । कर्ति । स्वित् । ता । वि । योजना ।

नेदीयस । वृषारूपे । अस्त्रम् । आ । इहि । गृहान् । उप । विश्वस्मात् । इन्द्र । उत्तर । ॥

वेङ्कट० धन्व निरुदकोऽरण्यरहितो देश । कृन्तनम् कर्तनीयमरण्यम् । यत्र धन्व वनम् च भवतः । मृगावासम् अरण्यम् एवविधं भवति नात्यन्तविपिनम् । तस्य भवच्छत्रोर्निलयस्यास्य मध्ये कर्ति स्वित् तानि योजनानि विहितानि । नात्यन्तदूरे तद्भवतीत्यर्थः । ततश्च त्वम् नेदीयस अन्तिक्रम्यात् 'वृषारूपे' अस्तम् अन्तिकभूतान् गृहान् उप-आ-गच्छ ॥ २० ॥

पुनरोहिं वृषाकपे सुविता कल्पयावहै ।

य एष स्वप्ननशनोऽस्तमेधिं पथा पुनर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ २१ ॥

पुन । आ । इहि । वृषाकपे । सुविता । कल्पयावहै ।

य । एष । स्वप्ननशन । अस्तम् । एधिं । पथा । पुन । विश्वस्मात् । इन्द्र । उत्तर । ॥

वेङ्कट० यतस्त्व गतरतत्र पुन आ इहि परस्वन्त हन्तुम् । वृषाकपे । कल्याणानि शत्रुहननादीनि कल्पयावहै तव । तत तस्मिन् हते शत्रो य एष स्वप्ननाशन स्वम् इहास्या निशायाम् अपनीतनिद्र-प्रभाशायाम् आत्मीयम् आवास गच्छसि मार्गेण पुन इति । निरुदक (१२, २८) दृष्टव्यमिति ॥ २१ ॥

यदुदञ्चो वृषाकपे गृहमिन्द्राजगन्तन ।

कं स्य पुल्लघो मृगः कर्मगञ्जनयोपेनो विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ २२ ॥

यत् । उदञ्च । वृषारूपे । गृहम् । इन्द्र । अजगन्तन ।

कं । स्य । पुल्लघ । मृग । कर्म । अगन् । जनुऽयोपेन । विश्वस्मात् । इन्द्र । उत्तर । ॥२२॥

वेङ्कट० अपुनरागत वृषाकपिम् इन्द्राणी पृच्छति—यत् उदञ्च वृषारूपे त्व वेदञ्च एष्य अगच्छाम् । द्वयोरपि बहुवचन एवम् । तत्र भवतो स मृगः क् अमृन् पुल्लघ यदोह-ता । 'यहादी' इति यास्क (१३, ३) । कम् वाऽगच्छन् देश जनानां बाधक इरपुने यत्तत्र वक्तव्यमुत्तरं तस्मैनाम् वृषाकपिहोऽपमिति ॥ २२ ॥

पशुंह नाम मानवी साकं संश्रव विशतिम् ।

भद्रं मेतु त्वस्या अभूद् यस्या उदरमामपद् विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ २३ ॥

पशुं । ह । नाम । मान्नी । साकम् । सुसुव । विशतिम् ।

भद्रम् । भल । त्यस्यै । अभुत् । यस्या । उदरम् । आमयत् । विश्रमात् । इन्द्रं । उत्तरे ॥२३

वेङ्कट० पशुं ह नाम मृगो मनोदुहिता साकम् सुपुत्रे विशतिम् पुत्रान् । हे इन्द्रेण विसृज्यमान ।

भल । शर १ । भलतिर्भेदनकर्मा । तस्यै भद्रम् भवतु, यस्या उदरम् गर्भस्थै विशतिभि पुत्रै
पुष्टम् आसीदितिन्द्रेण विसृज्यमान शर वृषाकपिराशास्ते ॥ २३ ॥

२ इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये चतुर्थो वर्ग १ ॥

[८७]

पायुर्भारद्वाज ऋषि । रक्षोहाऽग्निदेवता । त्रिष्टुप् छन्द, अन्त्याश्चतस्रोऽनुष्टुभ १ ।

रक्षोहर्षं वाजिनमा जिघर्मि मित्रं प्रथिष्ठमुपं यामि शर्म ।

शिशानो अग्निः क्रतुभिः समिद्धः स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम् ॥ १ ॥

रक्ष ऽहर्षम् । वाजिनम् । आ । जिघर्मि । मित्रम् । प्रथिष्ठम् । उपं । यामि । शर्म ।

शिशान । अग्निः । क्रतुऽभि । समऽद्ध । स । न । दिवा । स । रिष । पातु । नक्तम् ॥१॥

वेङ्कट० पायुर्भारद्वाज । रक्षसा हन्तारम् वाजिनम् अग्निं घृतेन आ जुहोमि । मित्रम् पृथुतमम् १ उप
गच्छामि शरणम् । सोऽय ज्वालास्तोक्षणीकुर्वेन् अग्निं कर्मपरै समिद्ध । स अस्मात् अहि
रात्रौ च रक्षस पातु ॥ १ ॥

अयोदंष्ट्रो अर्चिषा यातुधानानुपं स्पृश जातवेदः समिद्धः ।

आ जिह्वया मूर्देवान् रमस्व क्रव्यादौ वृक्त्व्यपि घत्स्वासन् ॥ २ ॥

अयोऽदष्ट् । अर्चिषा । यातुऽधानान् । उपं । स्पृश । जातवेदे । समऽद्ध ।

आ । जिह्वया । मूर्देवान् । रमस्व । क्रव्यऽअर्द । वृक्त्व्या । अपि । घत्स्व । आसन् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अयोमयदष्ट् ज्वाल्या राक्षसान् उप स्पृश जातवेद १ समिद्ध । आ रमस्व ज्वाल्या
मारकव्यवहारान् राक्षसान् । क्रव्यादः राक्षसान् २ छिन्वा आप घेहि आह्वये ॥ २ ॥

उभोर्मयाविन्नुपं धेहि दंष्ट्रां हिंस्रः शिशानोऽर्वर परं च ।

उतान्तरिक्षे परिं याहि राजञ्जम्भैः सं धेह्यमि यातुधानान् ॥ ३ ॥

उभा । उभयाविन् । उपं । धेहि । दंष्ट्रां । हिंस्रः । शिशान । अर्वरम् । परम् । च ।

उत । अन्तरिक्षे । परिं । याहि । राजन् । जम्भै । सम् । धेहि । अग्निः । यातुऽधानान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उभे दष्ट् हे १ उभयाविन् । उभाभ्यां दंष्ट्राभ्यां युक्त १ उप धेहि १ हिंस्र सीक्षणीकुर्वन् ।

१-१. नास्ति वि० अ०. २-२ नास्ति मूको ३ विधुगमम् वि०, विधुम् अ० ४ ४ सोमात्
मूको ५. युटितम् वि० अ० ६ राक्षसो वि०, राक्षस अ०. ७ नास्ति वि० ८ ८ उत्सहि
वि० अ०, उरदेवो वि०

अवरम् च परम् च रक्षस्व । अपि च अन्तरिक्षे परि गच्छ राजन् । दंष्ट्राभिः अभि
सम् धेहि यातुधानान् ॥ ३ ॥

युञ्जैरिषूः संनममानो अग्ने वाचा शल्याँ अशनिभिर्दिहानः ।

ताभिर्विध्य हृदये यातुधानान् प्रतीचो बाहून् प्रति भङ्घ्येषाम् ॥ ४ ॥

युञ्जैः । इषूः । सम्नममानः । अग्ने । वाचा । शल्यान् । अशनिऽभिः । दिहानः ।

ताभिः । विध्य । हृदये । यातुऽधानान् । प्रतीचः । बाहून् । प्रति । भङ्घि । एषाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यज्ञैः बलकरैः वाचा च इषूः वक्राः सन्नममानः अग्ने ! "तासाम् शल्यान्" अशनिभिः सह दिहानः
तीक्ष्णीकुर्वन् ताभिः विध्य हृदये राक्षसान् । ततः प्रतिगतान् एषाम् बाहून् प्रति भङ्घि ॥ ४ ॥

अग्ने त्वचं यातुधानस्य भिन्धि हिंसाशनिर्हरसा हन्त्वेनम् ।

प्र पर्वाणि जातवेदः शृणीहि क्रव्यात् क्रविष्णुर्वि चिनोतु वृक्षणम् ॥ ५ ॥

अग्ने । त्वचम् । यातुऽधानस्य । भिन्धि । हिंसा । अशनिः । हरसा । हन्तु । एनम् ।

प्र । पर्वाणि । जातवेदः । शृणीहि । क्रव्युऽअत् । क्रविष्णुः । वि । चिनोतु । वृक्षणम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने । त्वचम् 'राक्षसस्य भिन्धि' । हिंसा तव अशनिः तापेन हन्तु एनम् । प्र शृणीहि
रक्षसां शरीरपर्वाणि जातवेदः ! । क्रव्यात् वृकः 'मांसमिच्छन्' वि चिनोतु पक्षं हतम्, ततो
मांसम् ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये षष्ठमो वर्गः' ॥

यत्रेदानीं पश्यसि जातवेदस्तिष्ठन्तमग्र उत वा चरन्तम् ।

यद्धान्तरिक्षे पृथिभिः परन्तं तमस्तां विध्य शर्वा शिशानः ॥ ६ ॥

यत्र । इदानीम् । पश्यसि । जातवेदः । तिष्ठन्तम् । अग्ने । उत । वा । चरन्तम् ।

यत् । श्वा । अन्तरिक्षे । पृथिभिः । परन्तम् । तम् । अस्तां । विध्य । शर्वा । शिशानः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अस्ता निरन्तरेषाः । शर्वा शरणेषुणा । तिष्ठ ह्यष्टमिति ॥ ६ ॥

उत्तार्लब्धं स्पृणुहि जातवेद आलेभानाहृष्टिभिर्यातुधानान् ।

अग्ने पूर्वं नि जेहि शोशुचान आमादः क्षिब्ध्वास्तमदृन्त्वेनीः ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति वि'. २. 'भि ली वि' अ'. ३. 'नात् वि' अ'. ४-४. 'वाने तां सम्पन्न
वि'; ...ना सम्पन्न वि' अ'. ५. नास्ति मृको. ६-६. 'अरथमि वि'; 'अरथमि वि' अ'; 'अर
थि' वि'. ७. 'पथेन वि'; 'तपेन अ'. ८-८. 'अत् ... इति को वि' अ'. † 'अपि वि'.
९. 'ने' वि'. १०-१०. नास्ति मृको.

उत । आऽलेब्धम् । स्पृणुहि । जातऽवेदः । आऽलेमानात् । ऋष्टिमिः । यातुऽधानात् ।
अग्ने । पूर्षः । नि । जहि । शोशुचान । आमऽअर्दः । क्षिक्काः । तम् । अदन्तु । एनीः ॥७॥

वेङ्कट० अपि च आलेब्धम्^१ हस्ताभ्यामारब्धं साधुम् आन्ध्रमानाद् राक्षसात् पारय जातवेदः ।
आत्सीयामिः ऋष्टिमिः । अग्ने । पूर्वः नि जहि प्रज्वलन् । क्रव्यादः क्षिक्काः नाम पक्षिणः । तम्
अदन्तु इतं श्वेतवर्णाः ॥ ७ ॥

इह प्र ब्रूहि यत्तमः सो अग्ने यो यातुधानो य इदं कृणोति ।
तमा रभस्व सामिधा यविष्ठ नृचक्षसश्चक्षुषे रन्धयैनम् ॥ ८ ॥

इह । प्र । ब्रूहि । यत्तमः । सः । अग्ने । यः । यातुऽधानः । यः । इदम् । कृणोति ।
तम् । आ । रभस्व । समऽर्धा । यविष्ठ । नृऽचक्षसः । चक्षुषे । रन्धय । एनम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यः यातुधानः, यः च इदम् यज्ञे दूषणादिकं करोति, सः यत्तमः तम् अवधारणार्थम्^२
प्र ब्रूहि इह अग्ने । तम् त्वमेव आ लभस्व^३ तेजसा युवतम् ! । नृणां द्रष्टुस्तव तेजसे वरां नय
एनम् इति ॥ ८ ॥

तीक्ष्णेनाग्ने चक्षुषा रक्ष यज्ञं प्राञ्चं वसुभ्यः प्र णय प्रचेतः ।
द्विस्रं रक्षांसि अग्नि शोशुचानं मा त्वा दमन् यातुधानां नृचक्षः ॥ ९ ॥

तीक्ष्णेन । अग्ने । चक्षुषा । रक्ष । यज्ञम् । प्राञ्चम् । वसुभ्यः । प्र । णय । प्रचेत इति प्रऽचेतः ।
द्विस्रम् । रक्षांसि । अग्नि । शोशुचानम् । मा । त्वा । दमन् । यातुऽधानाः । नृऽचक्षः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० तीक्ष्णेन अग्ने । तेजसा रक्ष यज्ञम् । प्राञ्चम् 'प्र नय' वसुनामर्थाय हे प्रचेतः । । द्विस्रम् इति
स्पष्टम् ॥ ९ ॥

नृचक्ष्णा रक्षः परि पश्य विक्षु तस्य त्रीणि प्रति शृणीष्वप्रां ।
तस्याग्ने पृथीर्हरसा शृणीहि त्रेधा मूलं यातुधानस्य वृश्च ॥ १० ॥

नृऽचक्षाः । रक्षः । परि । पश्य । विक्षु । तस्य । त्रीणि । प्रति । शृणीहि । अप्रा ।
तस्य । अग्ने । पृथीः । हरसा । शृणीहि । त्रेधा । मूलम् । यातुऽधानस्य । वृश्च ॥ १० ॥

वेङ्कट० नृणां द्रष्टा त्वं राक्षसम् परि पश्य मनुष्येषु । तस्य त्रीणि प्रति शृणीहि अग्नि विर्रांसि ।
तस्य अग्ने । पृथीः पार्श्वस्थान् राक्षसात् तेजसा शृणीहि । त्रेधा पादम् च यातुधानस्य
वृश्च इति ॥ १० ॥

^२इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये षष्ठो वसोः ॥

त्रिर्यातुधानः प्रमितिं त एत्वृतं यो अग्ने अमृतेन हन्ति ।

तमर्चिषां स्फूर्जयञ्जातयेदः ममक्षमेनं गृणते नि वृद्धि ॥ ११ ॥

त्रि । यातुधानं । प्रसितिम् । ते । एतु । ऋतम् । य । अग्ने । अमृतेन । हन्ति ।

तम् । अर्चिषां । स्फूर्जयन् । जातयेद । समक्षमम् । एतम् । गृणते । नि । वृद्धि ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अथम् यातुधान त्वदीयाम् प्रमितिम् त्रि यातु । त्रिवेद हि सुबद्ध भवति । सत्यम् य-
अग्ने । अमृतन हन्ति । तम् इति स्पष्टम् । स्फूर्जयित्त्र निष्पेयकमेति ॥ ११ ॥

तदग्ने चक्षुः प्रतिं धेहि रेभे शुफ्राहुजं येन पश्यसि यातुधानम् ।

अथर्वज्योतिषा देव्येन सत्यं धूर्वन्तमर्चितं न्योष ॥ १२ ॥

तत् । अग्ने । चक्षुः । प्रतिं । धेहि । रेभे । शुफ्राहुजम् । येन । पश्यसि । यातुधानम् ।

अथर्वज्योतिषा । देव्येन । सत्यम् । धूर्वन्तम् । अर्चितम् । नि । ओष ॥ १२ ॥

वेङ्कट० तत् अग्ने । तत्र प्रति धेहि श-शायमान राक्षसे, शकाश्यामारुन्तम् येन पश्यसि यातुधानम् ।
अथर्वज्योतिषा दिवि भवेन सत्यम् अमृतेन हिमन्तम् अज्ञानम् नि ओष । आथर्वणे
दध्यच्छयवा । स रक्षमां हन्तेति प्रागुक्तमिति ॥ १२ ॥

यदग्ने अथ मियुना शपातो यद्वाचस्तृष्टं जनयन्त रेमाः ।

मन्योर्भनसः शरव्या इ जायते या तथा विध्य हृदये यातुधानान् ॥ १३ ॥

यत् । अग्ने । अथ । मियुना । शपात । यत् । वाच । तृष्टम् । जनयन्त । रेमाः ।

मन्योः । भनसः । शरव्या । जायते । या । तथा । विध्य । हृदये । यातुधानान् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० यत् अग्ने । अथ स्त्रीयुसौ भूत्वा शपातः । यदा वा वाच ऋतुकम् जनयन्ति परया वाच ।
शरव्याम् अभिमन्तुः तत्र मनस या शरव्या इषु जायते, तथा हृदये विध्य यातुधानान् ॥ १३ ॥

परां शृणीहि तर्पमा यातुधानान् पराग्ने रक्षो हर्सा शृणीहि ।

पराचिषा भूदेवाच्छृणीहि परासुतृषो अभि शोशुचानः ॥ १४ ॥

परां । शृणीहि । तर्पसा । यातुधानान् । परां । अग्ने । रक्षः । हर्सा । शृणीहि ।

परां । अर्चिषां । मूर्देवान् । शृणीहि । परां । अमुसुतृषः । अभि । शोशुचान् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० तर्पेन यातुधानान् परां शृणीहि । अग्ने । "एन औप्येन" परां शृणीहि । अर्चिषां शरव्याम्
मारुक्षमेन परां शृणीहि । परां शृणीहि मनुष्याणाम् अमुभिरनृसान् उच्यन् ॥ १४ ॥

१-१. "नी अग्नेये वि' अ'; "नम-ए-नो वि' । २. उपर वि'; येनो वि' अ'. ३. ३. उपर वि'
वि'; पररदव अ'; पररदव वि'. ४. "मन्तु वि'. ५. तां वि' अ'; वा वि'. ६. "तां शृणीहि'
७. ७. "देव्येन मृषा. ८. मरुतर्पे' वि' अ'; पररदवे' वि'.

पराद्य देवा वृजिनं शृणन्तु प्रत्यगेनं शपथा यन्तु तृष्टाः ।

वाचास्तेनं शरंव ऋच्छन्तु मर्मन् विश्वस्यैतु प्रसितिं यातुधानः ॥ १५ ॥

परा । अद्य । देवा । वृजिनम् । शृणन्तु । प्रत्यक् । एनम् । शपथा । यन्तु । तृष्टा ।

वाचास्तेनम् । शरंव । ऋच्छन्तु । मर्मन् । विश्वस्य । एतु । प्रसितिम् । यातुधानं ॥ १५ ॥

वेङ्कट० परा शृणन्तु अद्य देवा राक्षसम् । अथ एनम् अस्माभिरुक्ता कटुका शपथा आयातम्
'प्रत्यक् यन्तु' । वाचास्तेनम् अनृतवचनम् शरा गच्छन्तु मर्मणि । वासस्याऽग्ने प्रसितिम् जालम्
(तु या ६, १२) गच्छतु^१ यातुधान ॥ १५ ॥

^१इति अष्टमाष्टक चतुर्थाध्याये सप्तमो वर्ग^२ ॥

यः पौरुषेयेण क्रविषा समुङ्क्ते यो अश्वेन पशुना यातुधानः ।

यो अघ्न्याया भरति क्षीरमग्ने तेषां शीर्षाणि हरसापि वृश्च ॥ १६ ॥

य । पौरुषेयेण । क्रविषा । समुङ्क्ते । य । अश्वेन । पशुना । यातुधानं ।

य । अघ्न्याया । भरति । क्षीरम् । अग्ने । तेषाम् । शीर्षाणि । हरसा । अपि । वृश्च ॥ १६ ॥

वेङ्कट० य पौरुषेयेण मासेन सङ्गमयति आत्मानम्, य च अश्वेन, यो वाऽश्वेन पशुना यातुधान,
य वा गो क्षीरम् अपहरति अग्नेः, तेषाम् शीर्षाणि तेनसा अपि वृश्च ॥ १६ ॥

संवत्सरीणं पर्य उस्त्रियायास्तस्य माशींघातुधानो नृचक्षः ।

पीयूषमग्ने यतमास्तिवृप्सात् तं प्रत्यश्वमर्चिषा विध्य मर्मन् ॥ १७ ॥

संवत्सरीणम् । पर्य । उस्त्रियाया । तस्य । मा । अशीत् । यातुधानं । नृचक्षुः ।

पीयूषम् । अग्ने । यतम् । तितृप्सात् । तम् । प्रत्यश्वम् । अर्चिषा । विध्य । मर्मन् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० यत् उस्त्रियाया पर्य सवत्सरेण साधितम् ओषधीर्नयता तत् पर्य मा भक्षयतु
यातुधान नृणा द्रष्ट । यतम् पीयूषेणात्मान तपयितुमिच्छति । तृपियागे द्वितीया च
दृष्टा । अग्नेः, तम् प्रत्यश्वम् अर्चिषा विध्य मर्मणीति ॥ १७ ॥

त्रिषं गवां यातुधानाः पिवन्त्वा वृश्च्यन्तामर्दितये दुरेवाः ।

परैरान् देवः संविता ददातु परा भ्रामोपधीनां जयन्ताम् ॥ १८ ॥

त्रिषम् । गवांम् । यातुधानाः । पिवन्तु । आ । वृश्च्यन्ताम् । अर्दितये । दुरेवाः ।

परा । एनान् । देव । संविता । ददातु । परा । भ्रामम् । ओषधीनाम् । जयन्ताम् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० गवाम् श्क्ने रिधत्तम् विदम् यातुधाना. विचन्तु । आ वृःभ्यन्ताम् अदितये अश्यै राक्षसा । परा ददानु देव भविता एतान् हिंसेभ्यः । तेऽमी भागम् ओषधीनाम् अन्नम् परा जयन्ताम् ॥ १८ ॥

सुनादग्ने मृणसि यातुधानान् न त्वा रक्षोसि पृतेनासु जिग्युः ।

अतुं दह सहर्मरान् क्रव्यादां मा ते हेत्या मुक्षत देव्यायाः ॥ १९ ॥

सुनात् । अग्ने । मृणसि । यातुधानान् । न । त्वा । रक्षोसि । पृतेनासु । जिग्युः ।

अतुं । दह । सहर्मरान् । क्रव्यादां । मा । ते । हेत्या । मुक्षत । देव्यायाः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० चिरादारम्य वाचमे अग्ने । त्वम् यातुधानान् । न त्वाम् राक्षसा पृतेनासु अचयन् । स त्वमिदानीम् अनुक्रमेण दह मूलेन 'सदितान् अषि वा' मारकेण कर्मणा युक्तात् राक्षसात् । तव देव्याद् आयुधान् ते मा मुक्षत मा भूवन् युक्ता इति ॥ १९ ॥

त्वं नो अग्ने अधरादुदक्तात् त्वं पश्चाद्भुत रक्षा पुरस्तात् ।

प्रति ते ते अजरांस्तर्पिष्ठा अधशंसं शोशुचतो दहन्तु ॥ २० ॥

त्वम् । न । अग्ने । अधरात् । उदक्तात् । त्वम् । पश्चात् । भुत । रक्ष । पुरस्तात् ।

प्रति । ते । ते । अजरांस । तर्पिष्ठा । अधशंसम् । शोशुचत । दहन्तु ॥ २० ॥

वेङ्कट० 'शक्तत्पात्तादधरादुदक्तान्' (ऋ ७, १०४, १९) इति दर्शनाद् अघरो^२ दक्षिणावचन । सर्वाभ्यो दिग्भ्य रक्ष । प्रति दहन्तु ते सन्ततमा रश्मयस्त्वदीया जरावर्जिता ज्वलन्त राक्षसम् ॥२०॥

'इति अष्टमाष्टके अनुषांष्याये अष्टमो वसं' ॥

पश्चात् पुरस्तादधरादुदक्तात् कृविः काव्येन परिं याहि राजन् ।

सखे मखायमजरो जग्मिणेऽग्ने मर्ता अमर्त्यस्तं नः ॥ २१ ॥

पश्चात् । पुरस्तात् । अधरात् । उदक्तात् । कृविः । काव्येन । परिं । याहि । राजन् ।

सखे । मखायम । अजर । जग्मिणे । अग्ने । मर्तान् । अमर्त्य । त्वम् । न ॥ २१ ॥

वेङ्कट० सर्वत्रोऽस्मान् कवि कविकर्मणा परि याहि राजन् । सखे । मखायम् माम् अजर त्व जरायं कुरु आजरस जीवेयम् । एतदेव बहुवद्वाह—अग्ने । मर्तान् इति । जग्मिणे कुर्विति दोष ॥ २१ ॥

परिं त्वाग्ने पुं वुं विप्रं महस्य घीमहि ।

भृषट्ठणं दिवेदिवे हन्तारं भद्रगुरार्वताम् ॥ २२ ॥

परि । त्वा । अग्ने । पुरम् । वयम् । विप्रम् । सहस्य । धीमहि ।

धूपत्सर्वम् । दिवेऽदिवे । हन्तारम् । भङ्गुरऽवनाम् ॥ २२ ॥

वेङ्कट० परि धीमहि रक्षसामपहननाय त्वाम्^१ पूरकम् वयम् मेघाविनम् सहसे हित^२ सहसो वा जात^३ धर्पकरूपम् अन्वहम् हन्तारम् भङ्गुरकर्मयुक्तानां रक्षसाम् ॥ २२ ॥

विपेणं भङ्गुरावृतः प्रति ष्म रक्षसो दह ।

अग्ने त्रिमेनं शोचिषा तपुःप्राभिर्ऋष्टिभिः ॥ २३ ॥

विपेणं । भङ्गुरऽवृत । प्रति । ष्म । रक्षसं । दह ।

अग्ने । त्रिमेनं । शोचिषा । तपुःप्राभिः । ऋष्टिभिः ॥ २३ ॥

वेङ्कट० व्यासेन तेजसा भङ्गुरकर्मयुक्तम् प्रति दह रक्ष अग्ने! तीक्ष्णेन शोचिषा तथा तपनशीलाऽप्राभिः ऋष्टिभिः च ॥ २३ ॥

प्रत्यग्ने मिथुना दह यातुधानां किमीदिनां ।

सं त्वां शिशामि जागृह्यदब्धं विप्र मन्मभिः ॥ २४ ॥

प्रति । अग्ने । मिथुना । दह । यातुऽधानां । किमीदिनां ।

सम् । त्वा । शिशामि । जागृहि । अर्दब्धम् । विप्र । मन्मभिः ॥ २४ ॥

वेङ्कट० प्रति दह अग्ने! मिथुनमूतान् यातुधानान् किमीदिन^१ । 'किमीदानीमिति य चरन्ति ते किमीदिन^२' इति यास्क (तु. या ६, ११) । सम् शिशामि त्वाम् । ततस्त्वम् जाग्रहि अर्दिसित मेघाविन्^३ स्तुतिभिः ॥ २४ ॥

प्रत्यग्ने हरसा हरः शृणीहि विश्वतः प्रति । यातुधानस्य रक्षसो बलं वि रुज वीर्यम् ॥ २५ ॥

प्रति । अग्ने । हरसा , हर । शृणीहि । विश्वतः । प्रति ।

यातुऽधानस्य । रक्षसं । बलम् । वि । रुज । वीर्यम् ॥ २५ ॥

वेङ्कट० प्रति शृणीहि अग्ने! हरसा हरणशील^१ रक्ष सर्वत^२ । हिंसाया कर्तुः^३ राक्षसस्य बलम् वि रुज वीर्यम् च ॥ २५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये नवमो वर्गः ॥

[८८]

^१आग्निरसो मूर्धन्यान् धामदेव्यो वा ऋषिः । सूर्यो वैधानरोऽग्निश्च समुदितो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

हृदिष्पान्तमजरं स्वर्दिदिं दिविस्पृशपाहुतं जुष्टमग्नौ ।

तस्य भर्मणे भुवनाय देवा धर्मणे कं स्वधयां पप्रथन्त ॥ १ ॥

१ नास्ति विं २. 'नाद वि' अ, 'नाद वि' ३. 'तिना मूको. ४ ४. 'श्रम यना वि', 'श्रम यना अ'. ५. 'तं मूको. ६ ६ नास्ति मूको.

हृदि । पान्तम् । अजरम् । स्त्रऽपिदि । दिविऽस्पृशि । आऽहुतम् । जुष्टम् । अग्नी ।
तस्यै । भर्मणे । सुर्वनाय । देवा । धर्मणे । कम् । स्वधया । पप्रथन्त ॥ १ ॥

वेङ्कट० मूर्धन्याम् आङ्गिरसम् । सौर्यवैश्वानरीयम् । यास्क (७, २५)—‘हविष्यत्’ पानीयम् अजरं
सूर्यविदि दिविस्पृशि आहुतं जुष्टम् अग्नी, तस्य भरणाय च भावनाय च धारणाय च । एतेभ्य
सर्वेभ्य कर्मभ्यो देवा इममग्निम् अन्तेनापप्रथन्त’ इति ॥ १ ॥

ग्रीणं भुवनं तमसापगूळहमाग्निः स्वरंभवज्जाते अग्नी ।
तस्यै देवाः पृथिवी द्यौरुतापोऽरण्यन्नापंधीः सख्ये अस्य ॥ २ ॥

ग्रीणम् । भुवनम् । तमसा । अपगूळहम् । आग्नि । स्व । अभवत् । जाते । अग्नी ।
तस्यै । देवा । पृथिवी । द्यौ । उत । आप । अरण्यन् । ओपंधी । सख्ये । अस्य ॥ २ ॥
वेङ्कट० उद्गीर्णं पूर्वम् भुवनम् महता नैशेन तमसा अपगूळहम् आविर्भवति सर्वम् जाते विश्वानरे ।
तस्य अस्य सख्य देवा त्रयश्च लोका ओपध्यच्च अरमन्त ॥ २ ॥

देवेभिर्निपितो यज्ञियेभिरग्निं स्तोपाण्यजरं बृहन्तम् ।
यो भानुना पृथिवीं द्यामुतेमामाततान् रोदसी अन्तरिक्षम् ॥ ३ ॥

देवेभि । नु । इपित । यज्ञियेभि । अग्निम् । स्तोपाणि । अजरम् । बृहन्तम् ।
य । भानुना । पृथिवीम् । द्याम् । उत । इमाम् । आऽततान् । रोदसी इति । अन्तरिक्षम् ॥ ३ ॥
वेङ्कट० द्यौः क्षिप्रम् प्रेषित यज्ञाहं अग्निम् स्तौमि अजरम् महान्तम्, य वैश्वानर तेजसा अमृत्
नीन् लोकान् आतनोति । तदेवोक्तम्— आततान् इति ॥ ३ ॥

यो होतासीत् प्रथमो देवजुष्टो यं समाञ्जन्नाज्येना वृणानाः ।
स पतनीत्वरं स्या जगद्यच्छ्वात्रमग्निरंकुणोज्जातयेदाः ॥ ४ ॥

य । होता । आसीत् । प्रथम । देवजुष्ट । यम् । समञ्जान् । आज्येन । वृणाना ।
म । पतन्ति । इत्वरम् । स्या । जगत् । यत् । श्वात्रम् । अग्नि । अङ्गणोत् । जातयेदा ॥ ४ ॥
वेङ्कट० य होता आसत् प्रथम देवै सवित्, यम् च समञ्जन्ति आज्येन होतृत्वेन वृणाना,
म पतनशीलम् स्यावरम् अज्रमम् च गच्छन् क्षिप्रमव अग्नि अतनयद् जातप्रश्न ॥ ४ ॥

यजातेदेवो भुवनस्य मूर्धन्तिष्ठो अग्ने सह रोचनेन ।
त त्राहंम मतिभिर्गोभिस्त्वयेः स यज्ञियो अभवो रोदसिप्राः ॥ ५ ॥

यत् । जा॒तऽवे॒द । भुव॑नस्य । मूर्ध॑न् । अति॑ष्ठ । अ॒ग्ने । सह॑ । रो॒च॒नेन॑ ।
तम् । त्वा । अ॒ह्नेम॑ । म॒तिऽभि॑ । गी॒ ऽभि । उ॒क्त्रै॑ । स । य॒ज्ञि॒र्य॑ । अ॒भ॒न॒ । रो॒द्र॒सिऽप्रा ॥५॥
वेङ्कट० यत् जातवेद । भुवनस्य मूर्धन् अतिष्ठ अग्ने । सह आदित्येन, तम् त्वा प्रपद्यामहे अर्चनीये
स्तुतिभि शरत्रै च । स यज्ञिय भवसि॑ घावापृथिव्यो पूरयित्वा ॥ ५ ॥

इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये दशमो वरं २ ॥

मूर्धा॑ भु॒वो भ॑वति नक्त॑मग्निस्तत् । सूर्यो॑ जायते प्रा॒तरु॒द्यन् ।
मा॒याम् तु य॒ज्ञिया॑नामे॒तामपो॑ यत् तूर्णि॑श्चरति प्र॒जानन् ॥ ६ ॥

मूर्धा । भुव । भवति । नक्तम् । अग्नि । तत् । सूर्य । जायते । प्रात । उत्स्यन् ।
मायाम् । ऊँ इति । तु । यज्ञियानाम् । एताम् । अप । यत् । तूर्णि । चरति । प्रजानन् ॥
वेङ्कट० मूर्धा भूतजातस्य भवति नक्तम् अग्नि । अथ सूर्य जायते प्रात उद्यन् । प्रज्ञामेव एताम्
यज्ञियानाम् देवाना मन्यन्ते कवय, यत् प्रज्ञायमान सूर्योऽन्तरिक्ष क्षिप्रम् चरति ॥ ६ ॥

दृ॒शे॒न्यो यो म॑हि॒ना स॒मि॒द्धोऽरो॑चत द्वि॒वियो॑निर्वि॒भाया॑ ।
तस्मि॑न्ना॒ग्नौ सू॒क्त॒ऽवा॒केन॑ दे॒या ह॒विर्वि॑श्व आ॒जु॒ह्वुस्त॑नूपाः ॥ ७ ॥

दृशे॒न्य॑ । य । म॒हि॒ना । स॒म॒ऽऽ॒द्ध । अ॒रो॒च॒त । द्वि॒वि॒यो॒नि॒ । वि॒भा॒ऽया॑ ।
तस्मि॑न् । अ॒ग्नौ । सू॒क्त॒ऽवा॒केन॑ । दे॒या । ह॒वि॒ । वि॒श्वे॑ । आ । अ॒जु॒ह्वु॒ । त॒नू॒ऽप्रा ॥ ७ ॥

वेङ्कट० दर्शनीय य महश्चेन समिद्ध अरोचत एस्थान दीप्तिमान्, तस्मिन् अग्नौ स्तोत्राणा
वचनेन देवा हवि सर्वे आभिमुख्येन आ अजुह्वु तनूना रक्षका ॥ ७ ॥

सू॒क्त॒वा॒कं प्र॑थ॒ममा॑दि॒दग्नि॑मादि॒द्धविर॑जनयन्त दे॒वाः ।
स ए॒षा य॒ज्ञो अ॑भ॒वत् त॑नूपास्तं द्यौर्वि॒दं तं पृ॑थि॒वी त॑मापः ॥ ८ ॥

सू॒क्त॒ऽवा॒कम् । प्र॒थ॒मम् । आत् । इत् । अ॒ग्निम् । आत् । इत् । ह॒वि॒ । अ॒ज॒न॒य॒न्त॒ । दे॒वा ।
स । ए॒षाम् । य॒ज्ञ । अ॒भ॒वत् । त॒नू॒ऽप्रा । तम् । द्यौ॑ । वे॒द॒ । तम् । पृ॒थि॒वी । तम् । आ॒पं ॥

वेङ्कट० सूक्तवाकम् प्रथमम् मनसा निरूपयन्ति । अथ अग्निम् ममन्ति । तत् हवि जनयन्ति देवा ।
स अग्नि एषाम् यद्यव्यः भवति तनूपा २ । तम् प्रयो लोका जानन्ति ॥ ८ ॥

यं दे॒वासोऽर्ज॑नयन्ताग्निं यस्मि॑न्ना॒जु॒ह्वुर्भु॑र॒नानि॑ पि॒था ।
सो अ॒र्चि॑षा पृथि॒वी द्या॑मु॒तेमा॑मृ॒जूय॑मानो अत॑पन्मा॒द्वित्वा ॥ ९ ॥

यम् । देवास्तं । अर्जनयन्त । अग्निम् । यस्मिन् । आ । अजुहवुः । सुर्वनानि । विश्वा ।
सः । अर्चिषा । पृथिवीम् । द्याम् । उत । इमाम् । ऋजुऽयमानः । अतपत् । मुहिऽत्वा ॥९॥

वेङ्कट० यम् देवाः अर्जनयन्त अग्निम्, यस्मिन् चाग्नी आ अजुहवुः सर्वमेधे सर्वाणि भूतानि, सः
तेजसा अन्तरिक्षम् द्याम् अपि च इमाम् ऋजुगमनां कुर्वन् तपति महत्वेन ॥ ९ ॥

स्तोमेन हि द्विवि देवामो अग्निमजीजनञ्छर्षितभी रोदसिप्राम् ।

तम् अकृष्णम् त्रेधा भुवे कं म ओर्षधीः पचति विश्वरूपाः ॥ १० ॥

स्तोमेन । हि । द्विवि । देवाम् । अग्निम् । अर्जीजनन् । शर्षितभिः । रोदसिऽप्राम् ।

तम् । ऊँ इति । अकृष्णम् । त्रेधा । भुवे । कम् । सः । ओर्षधीः । पचति । विश्वरूपाः ॥

वेङ्कट० 'स्तोमेन हि द्विवि' देवास्त अग्निम् अर्जीजनन् सूर्यात्मकं शर्षित्वेजोभिः चावापृथिव्यौ
पूरयितारम् । तम् एव यजे त्रेधा कुर्वन्ति भवनाय सुखकरम् । म. पृथिव्यां वर्तमान. ओर्षधीः
पचति सर्वरूपाः ॥ १० ॥

'इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये एकादशो वर्गः ॥

यदेतेनमर्दधुर्यजिषामो द्विवि देवाः सूर्यमादितेयम् ।

यदा चरिष्णू मिथुनावभृतामादित् प्रापश्यन् सुर्वनानि विश्वा ॥ ११ ॥

यदा । इत् । एनम् । अर्दधु । पृथिव्यास । द्विवि । देवाः । सूर्यम् । आदितेयम् ।

यदा । चरिष्णू इति । मिथुनौ । अभृताम् । आत् । इत् । प्र । अपश्यन् । सुर्वनानि । विश्वा ॥

वेङ्कट० यदा एव एनम् अर्दधु यज्ञाहां द्विवि देवा सूर्यम् अदिते. पुत्रम् प्रात्, यदा वेदो
शरणशीलौ सूर्यश्च वैश्वानरश्च मिथुनौ अभृताम्, अन्तरमेव सर्वाणि भुवनानि तौ प्र-पश्यन्ति ।
निरुक् (७, २९) द्रष्टव्यमिति ॥ ११ ॥

विश्वेभ्यो अग्निं सुर्वनाय देवा वैश्वानरं केतुमहामकृष्णम् ।

आ यस्ततानोषमो विभातीरपो ऊर्णोति तमो अर्षिषा यन् ॥ १२ ॥

विश्वेभ्यो । अग्निम् । सुर्वनाय । देवाः । वैश्वानरम् । केतुम् । अहाम् । अकृष्णम् ।

आ । यः । ततानं । तपम् । विऽमानो । अपो इति । ऊर्णोति । तमः । अर्षिषा । यन् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० सर्वेभ्यो सुर्वनाय तदयम् अग्निम् देवा वैश्वानरम् अहाम् प्रजापत्यम् अकृष्णम् । आ ततानं यः
उपगः प्युष्मन्तीः, सोऽयम् अगमयति तेजसा निगाम् तमः उरूष्णम् ॥ १२ ॥

१. 'न वि'; 'न वि' अ.

२. अत्र या. (७, २८) द्र.

३. ३. नास्ति वि' अ.

४. नृक्षिन् मूढो

५. नृक्षि' अ.

६-९. नास्ति मूढो.

७. वेदो वि' अ.

८ नास्ति वि'.

९. १०००० वि' अ.; १०००० वि'.

वैश्वानरं कवयो यज्ञियांसोऽग्निं देवा अजनयन्नजुर्यम् ।

नक्षत्रं प्रत्नमर्मिनचरिष्णु यक्षस्यार्घ्यक्षं तविषं बृहन्तम् ॥ १३ ॥

वैश्वानरम् । कवयः । यज्ञियांसः । अग्निम् । देवाः । अजनयन् । अजुर्यम् ।

नक्षत्रम् । प्रत्नम् । अर्मिनत् । चरिष्णु । यक्षस्य । अर्घिऽअक्षम् । तविषम् । बृहन्तम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० वैश्वानरम् कवयः यज्ञाहाः अग्निम् देवाः अजनयन् जरावर्जितम् । नक्षतिः व्याप्तिकर्मा । यद् दीप्यनुबन्धं तद् नक्षत्रम् । नक्षत्रसामानाधिकरण्याल्लिङ्गभेदः । नक्षत्रम् पुराणम् जगद् बर्हिस्तत् । चरणशीलमिति वैश्वानर उक्तः । यज्ञमानस्य अर्घ्यक्षम् बृहद्म् महान्तम् ॥ १३ ॥

वैश्वानरं विश्वहा दीदृवांसं मन्त्रैरग्निं कविमच्छा वदामः ।

यो महिम्ना परिवभूत्रोर्वी उतावस्तादुत देवः परस्तात् ॥ १४ ॥

वैश्वानरम् । विश्वहा । दीदृवांसंम् । मन्त्रैः । अग्निम् । कविम् । अच्छा । वदामः ।

यः । महिम्ना । परिवभूवं । उर्वी इति । उत । अवस्तात् । उत । देवः । परस्तात् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० वैश्वानरम् सर्वदा दीतम् मन्त्रैः अग्निम् क्रान्तपञ्चम् अभिष्टुमः । यः महत्त्वेन परिवभवति धावापृथिव्यौ । अपि च अयम् अवस्तात् तपति अपि च परस्तात् सूर्योऽग्निरूपः ॥ १४ ॥

द्वे स्रुती अशृणवं पितृणामहं देवानाम्पुत मर्त्यानाम् ।

ताभ्यामिदं विश्वमेजत् समैति यदन्तरा पितरं मातरं च ॥ १५ ॥

द्वे इति । स्रुती इति । अशृणवम् । पितृणाम् । अहम् । देवानाम् । उत । मर्त्यानाम् ।

ताभ्याम् । इदम् । विश्वम् । एजत् । सम् । एति । यत् । अन्तरा । पितरम् । मातरम् । च ॥

वेङ्कट० द्वौ मार्गौ अहम् अधीपम् पितृणाम् मृतानाम् देवानाम् अपि च मनुष्याणाम् । ताभ्याम् इदम् विश्वम् जगत् सम् एति मृतम् यद् अन्तरा द्वां पृथिवीं च भवति । तौ मार्गौ बृहदारण्यके दर्शितौ (तु. बृज ६, २, २) । 'पितृयाणोऽजवीध्याश्च यद्यस्तस्य चान्तरम्' (यास्य ३, १८८) इति श्लोकाभ्यां याज्ञवल्क्येन चोक्ताविति ॥ १५ ॥

'इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये द्वादशो वगः' ॥

द्वे समीची विभृतश्चरन्तं शीर्षतो जातं मनसा विमृष्टम् ।

स प्रत्यङ् विश्वा भुवनानि तस्यावप्रयुच्छन् तरणिभ्राजमानः ॥ १६ ॥

द्वे इति । समीची इति समऽईची । विभृतः । चरन्तम् । शीर्षत । जातम् । मनसा । विऽमृष्टम् ।

सः । प्रत्यङ् । विश्वा । भुवनानि । तस्यौ । अप्रयुच्छन् । तरणिः । भ्राजमानः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० द्वे सङ्घते द्यावापृथिव्यौ धारयत चरन्तम् शिरस्त जातम् । 'उत मन्येऽहमेनमनयोहिं शिरस्तोऽय प्रातर्जायते' । मनसा विमृष्टम् । स अभिमुख सर्वाणि भुवनानि तिष्ठति । 'तस्मात् सर्व एव मन्यते मा प्रयुदगात्' (त ६, ५, ८, २) इति ब्राह्मणम् । न प्रमाद्यन्निति न ह्यागमने प्रमाद । गमनशील दीप्यन् ॥ १६ ॥

यत्रा वदंते अत्रैः परंश्च यज्ञन्योः कतुरो नौ वि वेद ।

आ शेकुरित् संधमादं सखायो नक्षन्त यज्ञं क इदं वि वोचत् ॥ १७ ॥

यत्र । वदंते इति । अत्रैः । पर । च । यज्ञन्योः । कतुर । नौ । वि । वेद ।

आ । शेकु । इत् । संधमादम् । सखाय । नक्षन्त । यज्ञम् । क । इदम् । वि । वोचत् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० पार्थिवस्य माध्यमिकस्य च पुराऽपि विवादोऽभूत् । तत्रैको ब्राह्मणो होता यज्ञ नयतीत्याह, अ-यस्त्वग्निर्वैश्वानरो यज्ञ नयतीति । तत्र तृचोऽय प्रवृत्त । यत्र वैश्वानरो विवदते अवर पर च 'अथ चाग्निरसौ च मध्यम' इति यास्क (७, ३०) । यज्ञस्य नेत्रोरावयो कतर भूविष्टं यज्ञं वेत्ति । आ शकुनुवन्ति कर्तुं यज्ञम् समानख्याना ऋत्विज तथा अशुवते च यज्ञम् अनुतिष्ठन्ति । तेषां विदुषाम् अशुवानानां मध्यक भावयोरस्य विवादस्य निर्णयम् इव शरीतीति^१ माध्यमिकम् इममग्निं शरीति ॥ १७ ॥

कत्युग्नयः कति सूर्यासः कत्युपासः कत्युं स्विटापः ।

नोपस्विजं वः पितरो वदामि पृच्छामि नः कवयो विद्मने कम् ॥ १८ ॥

कति । अग्रयं । कति । सूर्यासः । कति । उपसं । कति । ऊं इति । श्रित् । आपं ।

न । उपस्विजम् । व । पितर । वदामि । पृच्छामि । व । कवयु । विद्मने । कम् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० तथा विवदमानौ वितृन् प्रश्नमुपेयतु । तत्र मध्यमस्तान् पृच्छति । कति अग्रयं, कति च सूर्या, कति उपास, कति स्विद् आप इति त्रिवादे प्रस्तुतान् सर्वान्धांश्च प्रसहान् पृच्छति^२ । विनिर्गोपार्थं प्रश्नः । 'उपस्विजम् न व पितर !' अहम् वदामि । पृच्छामि व कवय ! ज्ञानायैव ॥ १८ ॥

यावन्मात्रमुपमो न प्रतीकं सुपुण्योऽु रसते मातरिश्वः ।

तार्वधात्युपं यज्ञमायन् ब्राह्मणो होतुरवरो निपीदन् ॥ १९ ॥

यावन्ऽमात्रम् । उपमं । न । प्रतीकम् । सुपुण्यं । रसते । मातरिश्वः ।

तार्वत । दधाति । उपं । यज्ञम् । आऽयन् । ब्राह्मण । होतुं । अवर । निऽसीदन् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० प्राक्तरिण्डस्य वैश्वानरस्य शिष्य य प्रश्न प्रवृत्तस्य निर्णयमनया वदति — यावन्मात्रमिति ।

१ शिष्यो मूको २ दीप्यन् मूको ३ नास्ति विं ४ तार्वधात्युं विं अं ५ प्रमाद्यति विं अं ६-६ 'प विं विं विं' पृच्छन् व विं ।

यावन्मात्रम् उपसः सुखं सुपतना रात्रयः आच्छाद्यन्ति स्वेनान्धकारेण हे मातर्यन्तरिक्षे श्वसन्!
माप्यमिक!, तावद् एव उप दधाति यज्ञम् उपगच्छन् ब्राह्मणः होता अस्याऽग्नेर्वैश्वानरस्य होतुः
अवरः निर्वादिन् पृथिव्यां वैश्वानरस्याधस्तात्प्रिषीदन् । एवं च पार्थिवोऽग्निर्माध्यमिकाद् भूमिष्ठं
यज्ञं जानन्नयति तं ह्यधिष्ठिनः वैदवानरः । माध्यमिकस्तु ब्राह्मणस्य होतुः वाचि प्रविशतीति ।
न इति पूरणः ॥ १९ ॥^१

‘इति अष्टमाष्टके षतुर्धाध्याये त्रयोदशो वर्गः’ ॥

[८९]

‘रेणुवैश्वामित्र ऋषिः । इन्द्रो देवता, पञ्चम्या इन्द्रासोमौ । त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

इन्द्रं स्तवा नृत्तमं यस्य मृद्धा विववाधे रोचना वि जमो अन्तान् ।

आ यः प्रौ चर्षणीधृद्वरोभिः प्र सिन्धुभ्यो रिरिचानो महित्वा ॥ १ ॥

इन्द्रम् । स्तव । नृत्तमम् । यस्य । मृद्धा । विऽववाधे । रोचना । वि । जमः । अन्तान् ।

आ । यः । प्रौ । चर्षणिऽधृत् । वरऽभिः । प्र । सिन्धुऽभ्यः । रिरिचानः । महिऽत्वा ॥ १ ॥

षेड्ढट० रेणुवैश्वामित्रः । ‘हे स्तोतः! इन्द्रम् नृत्तमम् स्तव, यस्य महत्त्वम् विवाधसे^२ तेजसि, अन्तान्
पृथिव्याश्च^३ पर्वन्ताद्, आ पूरयति यः मनुष्याणां धर्ता वारकैः^४ तेजोभिः धावापृथिव्यौ
सिन्धुभ्यः अपि महत्त्वेन प्र रिरिचानः ॥ १ ॥

स सूर्यः पर्युक्तं वरांस्येन्द्रो वषट्प्याद्रध्यैव चुक्रा ।

अतिष्ठन्तमपस्यं न सर्गं कृष्णा तमांसि त्विष्या जघान ॥ २ ॥

सः । सूर्यः । परि । उरु । वरांसि । आ । इन्द्रः । वषट्प्यात् । रष्याऽइव । चुक्रा ।

अतिष्ठन्तम् । अपस्यम् । न । सर्गम् । कृष्णा । तमांसि । त्विष्या । जघान ॥ २ ॥

षेड्ढट० सः सूर्यः इन्द्रः बहूनि तेजसि परि-आ वतयति सारथिः इव रथचक्राणि । सोऽयम् अतिष्ठन्तम्
शीघ्रम् इव अश्वम् कृष्णाणि तमांसि^१ दीप्या इन्ति ॥ २ ॥

समानमस्मा अनपावृदचं क्षमया दिवो असमं ब्रह्म नव्यम् ।

वि यः पृष्ठेव जनिमान्यर्य इन्द्रश्चिकाय न सखायमीषे ॥ ३ ॥

समानम् । अस्मै । अनपावृत् । अर्च । क्षमया । दिवः । असमम् । ब्रह्म । नव्यम् ।

वि । यः । पृष्ठाऽइव । जनिमानि । अर्यः । इन्द्रः । चिकार्य । न । सखायम् । ईषे ॥ ३ ॥

१. अत्र या. (७,३१) द्र. २-२. नास्ति मूको ३-३. इरगे...पि वाय° वि° अ°; इ स्तोतरिन्द्रः
क्षपि विवाधसे वि°. ४. इतः परं १०,८८,२ इति मन्त्रभाष्यादारभ्य १०,८८,१२ इति मन्त्रभाष्ये
'तदर्थमग्निं देवाः' इति पाठपर्यन्तं भाष्यमत्र पुनरुक्तम् वि° अ°. ५. पादकैः वि°; पादकैः अ°;
पदकैः वि°. ६. तेजसि मूको.

वेङ्कट० मया सह इन्द्राय अनपाकृन् उधारय दिव पृथिव्याश्च अपमम् अतिरिक्तमत्यन्तं मह्यं
स्तोत्रम् भवत्तरम् । वि चिनोति य पृष्ठानि इव यज्ञेषु जातानि शत्रून् इन्द्र, न च मन्त्रायम्
इच्छति ॥ ३ ॥

इन्द्राय गिरो अनिंशितमर्गा अपः प्रेरयं सर्गरस्य वृध्नात् ।

यो अक्षेणैव चक्रिया शचींभिर्विष्वक् तस्तम्भं पृथिवीमुत धाम् ॥ ४ ॥

इन्द्राय । गिरं । अनिंशितमर्गा । अप । प्र । ईरयम् । सर्गरस्य । वृध्नात् ।

य । अक्षेणइन्द्र । चक्रिया । शचींभि । विष्वक् । तस्तम्भं । पृथिवीम् । उत । धाम् ॥४॥

वेङ्कट० इन्द्राय स्तुतय अतनुत्तवित्तर्गा' उपर्युपरि निर्गच्छन्ति 'अस्माकम् । तामिः' अप प्र ईरयामि
अन्तरिक्षस्य वृध्नात् । य इन्द्र. धाम च पृथिवीम् च कर्मभि विष्वक् अस्तम्नात् अक्षेण इव
रयच्छक्राणि ॥ ४ ॥

आपान्तमन्युस्तुलप्रभर्मा धुनिः शिमींवाञ्छरुर्मा ऋजीपी ।

सोमो विश्वान्यतुमा वनानि नार्वाग्निन्द्रं प्रतिमानानि देभ्यः ॥ ५ ॥

आपान्तमन्यु । तुलप्रभर्मा । धुनिं । शिमींवान् । शरुमान् । ऋजीपी ।

सोमं । विश्वानि । अतुमा । वनानि । न । अर्वाक् । इन्द्रम् । प्रतिमानानि । देभ्यु ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आपासितमन्यु क्षिप्रप्रहारी कल्पयिता शत्रूणां कर्मवान् आपुषवान् ऋजीपी सोम विश्वानि
अतममयानि वनानि वर्षयतीति । त्रय पादा सोम्या तुरीय पेन्द्रः । प्रतिमानभूतानि
इन्द्रम् न अर्वाक् दन्नुवन्ति । दन्नोतिरिहाऽऽकर्षणकर्म । तुल्या मीयमानानि लघुनि भवन्ति ।
अन्यत्र' प्रतिनिधीयमानानि गुरुणि तान्यात्माभिमुखम् आकर्षन्ति । नैवमिन्द्रं कुर्वन्ति ।
सर्वेभ्योऽतिरिक्त इन्द्र इत्यर्थः । यास्कस्त्वद्वाह—'थैरेन प्रतिमिमते, तेन तानि दन्नुवन्ति । अवोपेवैनम-
प्राय विनश्यन्तीति' (या ५, १०) ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये चतुर्दशो वसः' ॥

न यस्य धामापृथिवी न घन्व नान्तरिक्षं नार्द्रयः सोमो अक्षाः ।

यदस्य मन्युरधिनीयमानः शृणोति व्रीळु रुजति स्थिराणि ॥ ६ ॥

न । यस्य । धामापृथिवी इति । न । धर्ष । न । अन्तरिक्षम् । न । अर्द्रय । सोमं । अक्षारिति ।

यत् । अस्य । मन्युः । अधिनीयमान । शृणोति । व्रीळु । रुजति । स्थिराणि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० न यस्य धामपृथिवी न घन्व नान्तरिक्षं नार्द्रयः सोमो अक्षाः । यत् इत्युक्तनाम ।

यदा अस्य क्रोधः शत्रुस्वधिमिधीयमानो भवति, तदानीमयं हिनस्ति इदम्, रुजति स्थिराणि ॥ ६ ॥

जुघानं वृत्रं स्वर्धितिर्वनेव रुरोज पुरो अरदन्न सिन्धून् ।

त्रिभेदं गिरिं नवमिन्न कुम्भमा गा इन्द्रो अकृणुत स्वयुग्भिः ॥ ७ ॥

जुघानं । वृत्रम् । स्वर्धितिः । वनोऽइव । रुरोज । पुरः । अरदत् । न । सिन्धून् ।

त्रिभेदं । गिरिम् । नवम् । इत् । न । कुम्भम् । आ । गाः । इन्द्रः । अकृणुत् । स्वयुक्त्भिः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हन्ति वृत्रम् परशुः वृक्षान् इव । रुजति च' पुरोः । व्यलिखच्च सिन्धून् । भिनत्ति मेघम् नवम् इव घटम् । आ गाः कृणोति इन्द्रः उदकानि स्वयं युज्यमानैर्मरुद्भिः ॥ ७ ॥

त्वं ह त्पहण्या इन्द्र धीरोऽसिर्न पर्वं वृजिना शृणासि ।

प्र ये मित्रस्य वरुणस्य धाम युजं न जनां भिनन्ति मित्रम् ॥ ८ ॥

त्वम् । ह । त्यत् । शृणुऽया । इन्द्र । धीरः । असिः । न । पर्वं । वृजिना । शृणासि ।

प्र । ये । मित्रस्य । वरुणस्य । धाम । युजंम् । न । जनाः । भिनन्ति । मित्रम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० त्वम् ह तद् ऋणानां स्तोत्रविषयाणां प्रापयिता इन्द्र । प्राज्ञः, असिः इव पशूनां पर्वाणि स्तोत्राणाम् उपद्रवान् हंसि, प्र हिंसन्ति ये मित्रावरुणयोः धारकं कर्म युक्तमिव मित्रम् अशा नृशसा जनाः ॥ ८ ॥

प्र ये मित्रं प्रार्यमर्णं दुरेशः प्र संगिरः प्र वरुणं भिनन्ति ।

न्यश्रमित्रेषु वधमिन्द्र तुभ्रं वृषन् वृषाणमरुपं शिशिहि ॥ ९ ॥

प्र । ये । मित्रम् । प्र । अर्यमर्णम् । दुरःऽपवाः । प्र । सम्ऽगिरः । प्र । वरुणम् । भिनन्ति ।

नि । अमित्रेषु । वधम् । इन्द्र । तुभ्रम् । वृषन् । वृषाणम् । अरुपम् । शिशिहि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० ये दुष्टगमनाः । प्र हिमन्ति मित्रम् अर्यमर्णम्, संगिरः मरुतः, तान् वरुणम् च, तानुद्दिश्य तीक्ष्णोऽङ्गुलं आयुधम् वृषन् । इन्द्र ! गमनशीलम् कामानां वर्षकम् आरोचमानम् ॥ ९ ॥

इन्द्रो दिव इन्द्र ईशे पृथिव्या इन्द्रो अपामिन्द्र इत् पर्वतानाम् ।

इन्द्रो वृधामिन्द्र इन्मेधिराणामिन्द्रः क्षेमे योगे हव्य इन्द्रः ॥ १० ॥

इन्द्रः । दिवः । इन्द्रः । ईशे । पृथिव्याः । इन्द्रः । अपाम् । इन्द्रः । इत् । पर्वतानाम् ।

इन्द्रः । वृधाम् । इन्द्रः । ईत् । मेधिराणाम् । इन्द्रः । क्षेमे । योगे । हव्यः । इन्द्रः ॥ १० ॥

वेङ्कट० इन्द्र वावापृथिव्यो 'इष्टे, इन्द्र एव मेघानाम्, इन्द्र एव उदकानाम्, इन्द्र वृक्षानाम्, इन्द्र एव प्राज्ञानाम् । इन्द्र योगे ह्यतन्व्य, इन्द्र एव क्षेमः । १० ॥

'इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चदशो वर्गः' ॥

प्राक्तुभ्य इन्द्रः प्र वृधो अहम्यः प्रान्तरिक्षात् प्र समुद्रस्य धासेः ।

प्र वातस्य प्रथसः प्र जमो अन्तात् प्र सिन्धुभ्यो रिरिचे प्र क्षितिभ्यः ॥ ११ ॥

प्र । अक्तुभ्य । इन्द्र । प्र । वृध । अहम्य । प्र । अन्तरिक्षात् । प्र । समुद्रस्य । धासे । प्र । वातस्य । प्रथस । प्र । जम । अन्तात् । प्र । सिन्धुभ्य । रिरिचे । प्र । क्षितिभ्य । ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'प्र रिरिचे रात्रिभ्य इन्द्र । प्र रिरिचे वृद्ध अहोभ्य, प्र अन्तरिक्षात्, प्र च समुद्रस्य धारकान् स्थानात्, प्र च वातस्य प्रथिन्न, प्र च पृथिव्या' पर्यन्तात्, प्र च नदीभ्य, प्र च मनुष्येभ्य ॥ ११ ॥

प्र शोशुचत्या उपसो न केतुरसिन्वा ते वर्ततामिन्द्र हेतिः ।

अश्मेत् विष्य दिव आ सृजानस्तपिष्ठेन हेर्षसा द्रोर्धमित्रान् ॥ १२ ॥

प्र । शोशुचत्या । उपस । न । केतु । असिन्वा । ते । वर्तताम् । इन्द्र । हेति । अश्मेत् । विष्य । दिव । आ । सृजान । तपिष्ठेन । हेर्षसा । द्रोर्धमित्रान् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० प्र वर्तताम् ज्वलन्त्या उपसः इव रश्मि वन्धनरहिता शशुषु तव हेति इन्द्र । स त्व तपिष्ठया हेत्या विष्य द्रोर्धमित्रान् येषा सन्ति द्रुग्धानि मित्राणि तान्, यथा दिव आ सृज्यमान अग्ना अगानि वृक्षादीन् विष्यति, तद्वदिति ॥ १२ ॥

अन्वह मासा अन्विद्वनान्यन्वोर्षधीरनु पर्वतासः ।

अन्विन्दुं रोदसी वावशाने अन्वापो अजिहतु जायमानम् ॥ १३ ॥

अनु । अह । मासा । अनु । इत् । वनानि । अनु । ओर्षधी । अनु । पर्वतास । अनु । इद्रम् । रोदसी इति । वावशाने इति । अनु । आप । अजिहतु । जायमानम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० प्रातुर्भवन्तम् प्रात इन्द्रम् ण्ता देवता अनु गच्छन्ति, वावापृथिव्यो च कामयमाने अद्दधाने इति ॥ १३ ॥

ऋहिं स्वित् सा तं इन्द्र चेत्यासंद्घस्य यद्धिनदो रक्ष एषत् ।

मित्रक्रुषो यच्छर्मेने न गावः पृथिव्या आपृर्गमुया शर्यन्ते ॥ १४ ॥

ऋहिं । स्वित् । सा । ते । इन्द्र । चेत्या । असत् । अवस्य । यत् । भिनद । रक्ष । आऽर्षत् । मित्रक्रुषु । यत् । शर्मेने । न । गाव । पृथिव्या । आऽपृक् । अमुया । शर्यते ॥ १४ ॥

वेङ्कट० कर्हि त्विद् तत् इन्द्र। आयुधम् अभूत् त्वदीयम्^१, आहननार्थम् आगच्छन् रक्षः^२ येन अभिना,
मित्राणां क्रूरस्य कर्मणः कर्तारः येन विशसनस्थाने पशवः इव पृथिव्याः अस्या आपर्चनादृताः
सन्तः अनया पृथिव्या सद्गता युद्धे शेरत इति ॥ १४ ॥

शत्रूयन्तों अभि ये नस्तत्स्रे महि ब्राधन्त ओगुणासं इन्द्र ।

अन्धेनामित्रास्तमसा सचन्तां सुज्योतिषो अक्तवस्ताँ अभि स्युः ॥ १५ ॥

शत्रुऽयन्तः । अभि । ये । नः । तत्स्रे । महि । ब्राधन्तः । ओगुणासः । इन्द्र ।

अन्धेनं । मित्राः । तमसा । सचन्ताम् । सुऽज्योतिषः । अक्तवः । तान् । अभि । स्युरिति स्युः ॥

वेङ्कट० शत्रुत्वमिच्छन्तः 'अभि क्षिपन्ति' ये अस्मान् अत्यन्तं बाधमानाः सद्गीभूताः इन्द्र! ते
अमित्राः अन्धेन तमसा सद्गच्छन्ताम्, सुज्योतिषः दिवसाः रात्रयश्च तान् अभि-भवन्तु ॥ १५ ॥

पुरुणि हि त्वा सर्वनां जनानां ब्रह्माणि मन्दन् गृणतामृषीणाम् ।

इमामाघोषन्नवंसा सद्भूतिं तिरो विश्वाँ अर्चतो याह्र्वाङ् ॥ १६ ॥

पुरुणि । हि । त्वा । सर्वना । जनानाम् । ब्रह्माणि । मन्दन् । गृणताम् । ऋषीणाम् ।

इमाम् । आऽघोषन् । अवंसा । सद्भूतिम् । तिरः । विश्वान् । अर्चतः । याहि । अर्वाङ् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० बहुनि हि त्वा सर्वनानि जनानाम् ब्रह्माणि च मन्दन् स्तुवताम् ऋषीणाम् । इमाम् स्तुतिम्
'स्वम् आपोषन्' सुष्टुतमिति वदन् रक्षणेन सह तिरस्कृत्य अन्यान् स्तुवतः सर्वान् अभिमुखः
गच्छ अस्मान्^३ इति ॥ १६ ॥

एवा ते वयमिन्द्र भुञ्जतीनां विद्यामं सुमतीनां नवानाम् ।

विद्याम वस्तोरवसा गृणन्तो विश्वामित्रा उत ते इन्द्र नूनम् ॥ १७ ॥

एव । ते । वयम् । इन्द्र । भुञ्जतीनाम् । विद्यामं । सुऽमतीनाम् । नवानाम् ।

विद्यामं । वस्तोः । अवसा । गृणन्तः । विश्वामित्राः । उत । ते । इन्द्र । नूनम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० एवम् ते वयम् इन्द्र । रक्षन्तीः लभेमहि सुमतीः नवाः । विद्याम च वसतिम् रक्षणार्थम्
स्तुवन्तः । विश्वामित्राः अमी त्वदीया एव भवन्तु पुरा च इदानीं चेति ॥ १७ ॥

शुनं हुवेम मधवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वार्जसातौ ।

शृण्वन्तमग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धर्नानाम् ॥ १८ ॥

शुनम् । हुवेम । मधवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृतमम् । वार्जसातौ ।

शृण्वन्तम् । वृत्रम् । उतये । समत्सु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । समऽजितम् । धर्नानाम् ॥ १८ ॥

१. तदीं मूको.

२. तदस्यः विं अं.

३-३. अमि धवन्ति विं अं; *मधुयं विं.

४-४. च मोषो विं अं; तमापो विं.

५. *स्यात् स्थितिः विं अं.

६. दानी मूको.

वेङ्कट० निगदसिद्धेति ॥ १८ ॥

‘इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये षोडशो वर्गः’ ॥

[९०]

‘नारायण ऋषि । पुरुषो देवता । अनुष्टुप् छन्द , अन्त्या त्रिष्टुप्’ ।

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।

स भूमिं विश्वतो वृत्वात्पतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥ १ ॥

सहस्रऽशीर्षा । पुरुष । सहस्रऽअक्ष । सहस्रऽपात् ।

स । भूमिम् । विश्वत । वृत्वा । अति । अतिष्ठत् । दशाङ्गुलम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० नारायण । अत्र वाजसनेयकम्—‘पुरुषो ह नारायणोऽन्वमयत । आततिष्ठेयं सर्वाणि भूतान्यहमेवेद सर्वं स्थामिति स एत पुरुषमेध पञ्चरात्र यज्ञकद्रुमपदयत् तमाहरत् तेनायजत तनेष्ट्वाऽयतिष्ठत् सर्वाणि भूतानीद सर्वमभवत्’ (माश १२, ६, १, १) इति । यथा परोक्षलाभे प्रत्यक्षैरग्निभि स्तव परोक्षेण च भवति, तद्वत् परोक्षस्य पुरुषस्य लौकिकं पुरुषं सहस्रशीर्षेति स्तव । यस्य पुरुषस्य सहस्रशिरस्करत्वं बह्वक्षिपादत्वं च, स अथ पुरुषो महिष्ठा सर्वांम् भूमिम् ससमुद्रां स्थाप्य अति अतिष्ठत् दशाङ्गुलम् ‘यथा अन्यं स्व आमन’ आसीन पुरुष, एवमिति । अत्र वाजसनेयक ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राणामालम्भनमुक्त्वाह— “नियुक्तान् पुरुषान् । ऋग्ना दक्षिणत पुरुषेण नारायणेनाभिष्टौत ‘सहस्रशीर्षा पुरुषः’ इति” (माश १२, ६, २, १२) । सोऽय यथा पुत्रो भूत्वा नायतेऽङ्गेर्नानाविधैस्तत् “अद्भ्यः सभूत पृथिव्यै रसान्” (तैआ २, १३, १) इत्युक्त्वा नारायणेनोक्त पर मतम् । एवविधमेवास्थानेकवक्त्रनयनं शरीरमस्ति, तच्चार्तुनाय दशंयामामति न चोद्यावसर ॥ १ ॥

पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यम् ।

उतामृतत्स्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥ २ ॥

पुरुष । एव । इदम् । सर्वम् । यत् । भूतम् । यत् । च । भव्यम् ।

उत । अमृतत्स्यस्य । ईशान । यत् । अन्नेन । अतिरोहति ॥ २ ॥

वेङ्कट० पुरुष एव इदम् सर्वम् स्थावरजङ्गमम् यत् भूतम् यत् च भविष्यत् । सोऽय स्थावर जङ्गमात्मकस्य सर्वस्य अमृतत्वस्य ईशानः भवति । यदा ह्ययं स्थावर वा जङ्गम वा विमुञ्चति देवान् वा, तदानीं तत् मृतमित्वास्पायते । यत् किञ्चिदिह भूतजातम् अन्न अतिवर्धत इति । दवानामन्न इति ॥ २ ॥

१ १ नास्ति सूक्ता. २ नास्ति दि. ३. समुद्रा सूक्ता ४ ४ यथा भूयस्य दि, यथा भूत् रिं अं ५ नास्ति दि. ६ “लम्बन्तु” दिं अं, “लम्बन्तु” दि. ७ नायते “नाना” दिं अं. ८ सर्वस्य दिं अं. ९ “यं च दिं अं” १० “यपि दिं अं.”

एतावानस्य महिमातो ज्यायोश्च पूरुषः ।

पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिनि ॥ ३ ॥

एतानान् । अस्य । महिमा । अतं । ज्यावान् । च । पुरुष ।

पादं । अस्य । विश्वा । भूतानि । त्रिऽपात् । अस्य । अमृतम् । दिनि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यदिदं देवतिर्यङ्मनुष्यात्मकं दृश्यत एतावान् अस्य पुरुषस्य महिमा । स स्वयम् अत अपि ज्याय न् पुरुष । तदेवाह—पाद अस्य सर्वाणि भूतानि तुरीयाऽश, त्रिपात् अस्य अमृतम् त्रिवि भवति । तुरीयस्तु पादो जननमरणयुक्त इति । 'अजायमानो बहुधा विजायत तस्य धीरा परि जानन्त योनिम्' (तैआ ३, १३ २ [तु. मा ३१, १९]) इत्युत्तरनारायणम् ॥ ३ ॥

त्रिपादूर्ध्व उदैत् पूरुषः पादोऽस्येहाभवत् पुनः ।

ततो विष्वद् व्यक्रामत् साशनानशने अभि ॥ ४ ॥

त्रिऽपात् । ऊर्ध्वं । उदैत् । ऐत् । पूरुषं । पादं । अस्य । इह । अभवत् । पुनरिति ।

ततं । विष्वद् । नि । अक्रामत् । साशनानशने इति । अभि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम् पुरुष ऊर्ध्वं उदैत् ऐत् । अथ अस्य तुरीय पाद इह पुन पुन भवति । तेन तुरीयेण पादेन स पुरुषो नानाबन्धन सर्वत वि अक्रामत् साशनानशने लक्ष्मीकृत्य । साशना देवमनुष्या, अनशना वृक्षादय इति ॥ ४ ॥

तस्माद्विराळजायत विराजो अधि पूरुषः ।

स जातो अत्यरिच्यत पश्चाद् भूमिर्मथो परः ॥ ५ ॥

तस्मात् । विऽराट् । अजायत् । विऽराजं । अधि । पूरुषं ।

स । जात । अति । अरिच्यत् । पश्चात् । भूमिम् । अघो इति । पर ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तस्मात् पुरुषात् विराट् नाम पुरुष अजायत^१ महामृत^२ । 'द्विया कृत्वाऽऽमनो' दहमर्धेन पुरुषोऽभवत् । अर्धेन नारी तस्यां च विराजमसृजत् प्रभु^३ इति मानवम् (मनु १, १०) । अथ तस्मात् विराज अन्य पुरुष जायते । तत्र वाजसनेयकम्—'विराजो अधि पूरुष' इयेषा वै सा विराडतस्या एवैतद्विरानो यज्ञ पुरुष जनयति' (माश १३, ६, १, २) इति । स^४ च तृतीय^५ पुरुष जात अतिरिक्त भासीत् भूमिम् पथार पुरस्ताच्च ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके चतुर्भाष्याये सप्तदशो वर्गः ॥

यत् पूरुषेण हविषा देवा युञ्जमतन्वत ।

वसन्तो अस्पासीदाज्वं ग्रीष्म इधमः शरद्धविः ॥ ६ ॥

१ जात वि^१ २ मादुर्भूत ति^२ ३ 'कृत्वा' वि^३ अ^३ ४ य वि^४ ५ १ नाभित वि^५
६ ६. नास्ति मूको

यत् । पुरुषेण । हविषा । देवाः । यज्ञम् । अतन्वत ।

वसन्तः । अस्य । आसीत् । आज्यम् । ग्रीष्मः । इध्मः । शरत् । हविः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अथ स पुरोऽथ आसीत् । तेनाथेन हविषा यदा देवाः यज्ञम् अतन्वत, तदानीम् अस्य यज्ञस्य रसानामुत्पादकः वसन्तः स्वमहिम्ना आज्यम् आसीत्, शोषकः ग्रीष्मः इध्मः, अक्षस्यो-
त्पादयित्री शरत् हविः ॥ ६ ॥

तं यज्ञं वहिषि प्रीक्षन् पुरुषं जातमग्रतः ।

तेन देवा अयजन्त साध्या ऋषयश्च ये ॥ ७ ॥

तम् । यज्ञम् । वहिषि । प्र । प्रीक्षन् । पुरुषम् । जातम् । अग्रतः ।

तेन । देवाः । अयजन्त । साध्याः । ऋषयः । च । ये ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तम् यज्ञम् पुरुषम् अग्रतः जातम् यज्ञे प्र प्रीक्षन् अधभूतम् । तेन देवाः अयजन्त साध्याः
ऋषयः च ये मतेति ॥ ७ ॥

तस्माद्यज्ञात् सर्वहुतः संभृतं पृषदाज्यम् ।

पृशन् तार्थक्रे वायव्यानारण्यान् ग्राम्याश्च ये ॥ ८ ॥

तस्मात् । यज्ञात् । सर्वहुतः । सम्भृतम् । पृषत् आज्यम् ।

पृशन् । तान् । चक्रे । वायव्यान् । आरण्यान् । ग्राम्याः । च । ये ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सर्वहुत् आश्वमेधिकोऽथः । तस्मात् यज्ञात् अधभूतान् किञ्चित् संभृतम् पृषदाज्यम् कृतम् ।
अथ तत् देवा ग्राम्यान् आरण्यान् च पृशन् चित्रिरे । वायुदेवस्या भवन्ति आरण्याः
पराशः ॥ ८ ॥

तस्माद्यज्ञात् सर्वहुत ऋचः सामानि जज्ञिरे ।

छन्दांसि जज्ञिरे तस्माद्यज्ञस्तस्मादजायत ॥ ९ ॥

तस्मात् । यज्ञात् । सर्वहुतः । ऋचः । सामानि । जज्ञिरे ।

छन्दांसि । जज्ञिरे । तस्मात् । यज्ञः । तस्मात् । अजायत ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सर्वहुतः तस्मात् यज्ञात् पदानि च त्रिविधानि अजायन्त छन्दांसि च तद्विद्वानानीति ॥ ९ ॥

तस्मादस्या अजायन्त ये के चोभयार्दतः ।

गावो ह जज्ञिरे तस्मान् तस्माज्जाता अजाययः ॥ १० ॥

तस्मात् । अस्याः । अजायन्त । ये । के । च । उभयार्दतः ।

गावः । ह । जज्ञिरे । तस्मात् । तस्मात् । जाताः । अजाययः ॥ १० ॥

वेङ्कट० तस्मात् अग्नाः अजायन्त, ये के षिद् अन्ये ङभयतोदन्ताः । तस्मात् एव गावः च अजायन्त ।
तस्मात् एव जाताः अजावयः ॥ १० ॥

'इति षष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये अष्टादशो वर्गः' ॥

यत् पुरुषं व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन् ।

मुखं किमस्य कौ ब्राह्म का ऊरू पादा उच्येते ॥ ११ ॥

यत् । पुरुषम् । वि । अदधुः । कतिधा । वि । अकल्पयन् ।

मुखम् । किम् । अस्य । कौ । ब्राह्म इति । कौ । ऊरू इति । पादाँ । उच्येते इति ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यथा पुरुषम् वि अदधुः साध्या देवाः, तथा^१ तम् कतिधा वि अकल्पयन् । मुखम् किम् अस्य आसीत्,
कौ च ब्राह्म, कौ वा ऊरू पादाँ च उच्येते इति प्रबल्योत्तरम् 'ब्राह्मणः' (मं १०) इति ॥ ११ ॥

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्ब्राह्म राजन्यः कृतः ।

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां शूद्रो अजायत ॥ १२ ॥

ब्राह्मणः । अस्य । मुखम् । आसीत् । ब्राह्म इति । राजन्यः । कृतः ।

ऊरू इति । तत् । अस्य । यत् । वैश्यः । पद्भ्याम् । शूद्रः । अजायत ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अजायत अस्य मुखतः ब्राह्मणः । ब्राह्म कृतः राजन्यः । उरू तत् अस्य वैश्यः अभवताम् ।
यत् इदं वैश्य इति तदभवतामूरू इति । पद्भ्याम् अजायत शूद्रः ॥ १२ ॥

चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्यो अजायत ।

मुखादिन्द्रंश्चाग्निश्च प्राणाद्वायुरजायत ॥ १३ ॥

चन्द्रमाः । मनसः । जातः । चक्षोः । सूर्यः । अजायत ।

मुखात् । इन्द्रः । च । अग्निः । च । प्राणात् । वायुः । अजायत ॥ १३ ॥

वेङ्कट० तस्य मन प्रभृतिभ्यः पद्म अमी चन्द्रादय^१ जश्निरे इति ॥ १३ ॥

नाभ्यां आसीदन्तरिक्षं शीर्ष्णो घौः समवर्तत ।

पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात् तथा लोकौ अकल्पयन् ॥ १४ ॥

नाभ्याः । आसीत् । अन्तरिक्षम् । शीर्ष्णः । घौः । सम् । अवर्तत ।

पद्भ्याम् । भूमिः । दिशः । श्रोत्रात् । तथा । लोकान् । अकल्पयन् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० नाभिप्रभृतिभ्यः प्रयो लोकः सम् अभवत् । दिशः श्रोत्रात् निर्गताः । इत्थं साध्या देवताः
तस्मात् पुरुषान् लोकान् अकल्पयन् इति ॥ १४ ॥

सप्तस्यासन् परिधयस्त्रिः सप्त समिधः कृताः ।

देवा यज्ञं तन्वाना अवधन् पुरुषं पशुम् ॥ १५ ॥

सप्त । अस्य । आसन् । परिऽधयः । त्रिः । सप्त । समऽमिधः । कृताः ।

देवाः । यत् । यज्ञम् । तन्वानाः । अवधन् । पुरुषम् । पशुम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० यदा साध्याः देवाः यज्ञम् तन्वानाः तस्मिन् यज्ञे अवधन् पुरुषम् अश्वभूतम्, तदात्री^१
सप्त छन्दांसि परिधयः आमन्, त्रिः सप्त एकविंशतिसङ्ख्यायुक्ताः समिधः कृताः ॥ १५ ॥

यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ।

ते ह नाकं महिमानं सचन्त यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः ॥ १६ ॥

यज्ञेन । यज्ञम् । अयजन्त । देवाः । तानि । धर्माणि । प्रथमानि । आसन् ।

ते । ह । नाकम् । महिमानं । सचन्त । यत्र । पूर्वं । साध्याः । सन्ति । देवाः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अत्र वाजसनेयकम् “यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः” यज्ञेन हि तं यज्ञमयजन्त देवाः “तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्” इति ते हि धर्माः प्रथमैः क्रियन्त “ते ह नाकं महिमानस्तन्त” इति हसौ वै लोको नाको देवा महिमान्ते देवाः स्वर्गं लोकं सचन्त ये ते यज्ञमयजन्ति येन ॥ “यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः” इति । प्राणा वै साध्या देवान् एतमय एवममाचयन्” (भाष १०, २, २, २) इति ॥ १६ ॥

^१इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये प्रकोटविंशो वसो * ॥

[११]

^१अरुणो वैतहृष्य ऋषिः । अग्निर्देवता । जगती छन्दः, अन्त्या त्रिष्टुप् ।

मं जागृवद्भिर्जग्माण इध्यते दमे दमूना इपर्यन्निष्ठम्पदे ।

विश्वस्य होता इविषो वरेण्यो विभुर्विभावां सुपखा मसीयते ॥ १ ॥

मम् । जागृवत्सभिः । जग्माणः । इध्यते । दमे । दमूना । इपर्यन् । इष्ठ । पदे ।

विश्वस्य । होता । इविषः । वरेण्यः । विभुः । विभावां । सुपखा । मसीयते ॥ १ ॥

वेङ्कट० अरुणो वैतहृष्य । मम् इत्यने जागरणतीने इत्यमानः गृहे दममनाः अन्नमित्यन् इत्यावाः परे
उत्तरदेवाम् विश्वस्य होता इविष वरेण्यः विभुः दीप्तिमान् सोममसत्^१ यज्ञमानाय सन्नि-
वर्तमच्छते ॥ १ ॥

म दर्शतुर्धरतिर्धिर्गृहेर्गृहे वनेरने शिथिये तक्नुरीरिव ।

जर्नजर्नं जन्थो नार्ति मन्यते विग्न आ र्थेति विश्वोऽं विश्विश्वम् ॥ २ ॥

सः । दर्शतुऽश्रीः । अतिथिः । गृहेऽगृहे । वनेऽवने । शिश्रिये । तक्ववीऽईव ।
जर्नम्ऽजनम् । जन्यः । न । अति । मन्वते । विशः । आ । क्षेति । विर्यः । विशम्ऽविशम् ॥२॥

षेङ्कट० सः दर्शनीयश्रीः अतिथिः गृहेऽगृहे काष्ठेकाष्ठे श्रयति गच्छन् इव स्तेनः । जातजातम् जनहितः
न अति मन्वते न विशस्य गच्छति । तदेवोक्तम्— विशः आ निवसति विधु वसन् सर्वाम्
विशम् अधितेष्टतीति ॥ २ ॥

सुदक्षो दक्षैः क्रतुनासि सुकतुरग्रे कविः काव्येनासि विश्ववित् ।

वसुर्वर्षनां क्षयसि त्वमेक इद् द्यावां च यानि पृथिवी च पुष्यतः ॥ ३ ॥

सुऽदक्षः । दक्षैः । क्रतुना । असि । सुऽक्रतुः । अग्रे । कविः । काव्येन । असि । विश्वऽवित् ।
वसुः । वसूनाम् । क्षयसि । त्वम् । एकः । इत् । द्यावां । च । यानि । पृथिवी इति । च । पुष्यतः ॥

षेङ्कट० सुबलः दक्षैः भवसि । कर्मणा च भवसि सुकतुः, अग्रे । कविः च भवसि कविकर्मणा
सर्वेशः । वासयिता वासयितृणाम् धनानि वससि त्वम् एकः पृथ्व्याभूमी यानि वसूनि
पुष्यतः पार्थिवानां दिव्यानां चेतिये धनानामिति ॥ ३ ॥

प्रजानर्गने तव योनिमृत्वियमिळायास्पदे घृतवन्तमासदः ।

आ ते चिकित्र उपसांभिवेतयोऽरेपसः सूर्यस्यैव रश्मयः ॥ ४ ॥

प्रऽजानन् । अर्गने । तव । योनिम् । मृत्वियम् । इळायाः । पदे । घृतवन्तम् । आ । असदः ।
आ । ते । चिकित्रे । उपसांभिवेतयोऽरेपसः । सूर्यस्यैव । रश्मयः ॥ ४ ॥

षेङ्कट० प्रजानन् अग्रे । तव आवासस्थानम् ऋतौ भवम् इळायाः पदे घृतवन्तम् आ सीदसि ।
आ शापन्ते तव उपसाम् इव श्वेता रश्मयः, अरेपसः सूर्यस्य इव च रश्मयः ॥ ४ ॥

तव श्रियो वृष्येस्येव विद्युत्शित्रार्थिकित्र उपसां न केतवः ।

यदोपधीरभिसृष्टो वनानि च परि स्वयं चिनुपे अर्जसास्ये ॥ ५ ॥

तव । श्रियोः । वृष्येस्यैव । विद्युत्तैः । चित्राः । चिकित्रे । उपसाम् । न । केतवः ।
यत् । ओपधीः । अभिसृष्टः । वनानि । च । परि । स्वयम् । चिनुपे । अर्जम् । आस्ये ॥५॥

षेङ्कट० तव रश्मयः मेघस्य इव विद्युतः चित्राः प्रजापन्ते उपसाम् इव रश्मयः, यदा रश्म्योपधीः
अभि विसृष्टः काष्ठानि च परि चिनुपे स्वयम् पृथ्व्याभूमी ॥ ५ ॥

इति अष्टमाष्टके ऋष्यांश्याये विंशो वर्गः ॥

तमोपधीर्दधिरे गर्भमृत्विष्यं तमापो अग्निं जनयन्त मातरः ।

तमित् समानं वनिर्नश्च वीरुधोऽन्तर्पतीश्च सुवते च विश्वर्हा ॥ ६ ॥

तम् । ओपधी । दधिरे । गर्भम् । ऋत्विष्यम् । तम् । आप । अग्निम् । जनयन्त । मातरं ।
तम् । इत् । समानम् । वनिर्न । च । वीरुध । अन्तर्पती । च । सुवते । च । विश्वर्हा ॥

वेङ्कट० तम् ओपधी धारयन्ति गर्भम् ऋतौ प्राप्तम्, तम् आप च अग्निम् जनयन्ति मातरः,
तम् एकमेव अरण्ये दाव वृक्षा वीरुध, च तथा गर्भवत्य ओपधय च सुवते सर्वदा ॥ ६ ॥

नातोपधूत इषितो वशाँ अनुं तृषु यदन्ता वेविषद्वितिष्ठमे ।

आ ते यतन्ते रथ्योऽु यथा पृथक् शर्धास्यग्ने अजराणि धक्षतः ॥ ७ ॥

यातऽउपधूत । इषित । वशान् । अनुं । तृषु । यत् । अन्ता । वेविषत् । वितिष्ठमे ।

आ । ते । यतन्ते । रथ्य । यथा । पृथक् । शर्धासि । अग्ने । अजराणि । धक्षत ॥ ७ ॥

वेङ्कट० चातेनापधूत कम्पित प्रेषित कान्तान् वनस्पतीन् प्रति क्षिप्रम् यदा त्वम् अन्नानि व्याप्नुवन्
इतस्ततोऽरण्ये गच्छामि, तदानीम् आ गच्छन्ति, यथा पृथक् रथिन आगच्छन्ति तद्वत्, तव तेजसि
अग्ने! अजराणः काष्ठानि दहत ॥ ७ ॥

मेधाकारं विदर्यस्य प्रसाधनमग्निं होतारं परिभूतमं मृतिम् ।

तमिदमे हविष्या समानमित् तमिन्महे वृणते नान्यं त्वत् ॥ ८ ॥

मेधाऽकारम् । विदर्यस्य । प्रसाधनम् । अग्निम् । होतारम् । परिभूतम् । मृतिम् ।

तम् । इत् । अग्ने । हविषि । आ । समानम् । इत् । तम् । इत् । महे । वृणते । न । अन्यम् । त्वत् ॥

वेङ्कट० प्रजाया कर्तारम् यज्ञस्य प्रसाधनम् अग्निम् होतारम् अतिशयेन परिभवितारम् मन्तारम् वृणीमहे ।
तम् एव अग्ने हविषि आ वृणते ऋत्विज सहेव, महति अपि न अन्यम् त्वत् वृणत इति ॥ ८ ॥

त्वामिदमं वृणते त्वायवो होतारमग्ने विदर्येषु वेधसः ।

यद्देवयन्तो दर्धति प्रयांसि ते हविष्मन्तो मनवो वृक्तर्हिषः ॥ ९ ॥

त्वाम् । इत् । अग्ने । वृणते । त्वायव । होतारम् । अग्ने । विदर्येषु । वेधसः ।

यत् । देवयन्त । दर्धति । प्रयांसि । ते । हविष्मन्त । मनव । वृक्तर्हिष ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वाम् एव अग्ने वृणते स्वत्कामा द्वापारम् अग्ने! यज्ञेऽऋत्विज, यदा देवानिच्छन्त
प्रयच्छन्ति हवीषि पुण्यम् हविष्मन्त मनुष्या छिद्यर्हिष ॥ ९ ॥

१ 'गच्छन्ति वि', 'गच्छन्ति वि' अ'. २ २. महारते देवास्तेन वि' अ', महान्तमेवस्तेन वि'

तवाग्निं होत्रं तव पोत्रमृत्विष्यं तव नेष्ट्रं त्वमग्निदंतायतः ।

तव प्रशास्त्रं त्वर्मध्वरीयसि ब्रह्मा चासिं गृहर्षतिश्च नो दमे ॥ १० ॥

तव । अग्ने । होत्रम् । तव । पोत्रम् । ऋत्विष्यम् । तव । नेष्ट्रम् । त्वम् । अग्निम् । ऋतऽयतः ।
तव । प्रऽशास्त्रम् । त्वम् । अर्ध्वरिऽयसि । ब्रह्मा । च । असि । गृहऽर्षतिः । च । नः । दमे ॥
वेङ्कट० एवं (ऋ २, १, २) गतेति ॥ १० ॥

'इति अष्टमाष्टके षण्ण्यध्याये षड्विंशतो वसः' ॥

यस्तुर्म्यमग्ने अमृताय मर्ष्यः समिधा दाशुदुत वा हविष्कृति ।

तस्य होता भवसि यासिं दृत्यर्षुर्षुपे ब्रूये यजस्यध्वरीयसि ॥ ११ ॥

यः । तुर्म्यम् । अग्ने । अमृताय । मर्ष्यः । समुऽऽधा । दाशुत् । उत । वा । हविःऽकृति ।
तस्य । होता । भवसि । यासिं । दृत्यम् । उर्ष । ब्रूये । यजसि । अर्ध्वरिऽयसि ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यः तुर्म्यम् अग्ने । अमृताय मर्ष्यः समिधम् प्रयच्छति । द्वितीयाया आकारः । अवि वा
यजम् अनुतिष्ठति । तस्य होता भवसि, यासि च दृत्यम्, ततो देवान् प्रति ब्रह्मा भूत्वा च
उप ब्रूये, यजमानो भूत्वा यजसि, तथाऽध्वर्युरिव च आधरसीति ॥ ११ ॥

इमा अस्मै मतयो वाचो अस्मदाँ ऋचो गिरः सुष्टुतयः समग्मत ।

वसुयवो वसवे जातवेदसे वृद्धासु चिद्वर्धनो यासु चाकनत् ॥ १२ ॥

इमाः । अस्मै । मतयः । वाचः । अस्मत् । आ । ऋचः । गिरः । सुऽस्तुतयः । सम् । अग्मत ।
वसुऽयवः । वसवे । जातऽवेदसे । वृद्धासु । चित् । वर्धनः । यासु । चाकनत् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० इमाः अस्मै पूजयिष्यः वाचः अस्मत्तः निर्गच्छन्ति । तदेवाह — ऋचः गिरः सुष्टुतयः च
सम् गच्छन्ते धनकामाः वासयिषे जातप्रजाय । 'तमिमाः प्रीणयन्तु' । 'वृद्धासु स्तुतिषु' वर्धयिता
यासु स्तोतृन् कामयते ॥ १२ ॥

इमां प्रत्नाय सुष्टुतिं नवीयसीं वोचेषमस्मा उगते शृणोतु नः ।

भूया अन्तरा हृषस्य निस्पृशे जायेव पत्ये उगती सुवासाः ॥ १३ ॥

इमाम् । प्रत्नाय । सुऽस्तुतिम् । नवीयसीम् । वोचेषम् । अस्मै । उगते । शृणोतुः । नः ।
भूयाः । अन्तरा । हृदि । अस्य । निऽस्पृशे । जायाऽर्षव । पत्ये । उगती । सुवासाः ॥ १३ ॥
वेङ्कट० इमाम् प्रत्नाय सुष्टुतिम् नशतराम् बोधेयम् अस्मै कामयमानाय । न च ताम् अस्मदीयाम्

शृणोतु । भूयाम् अग्नेः हृदयस्य अन्तरा निरपशनाय अग्नेर्हृदिस्पृगाहं स्याम्, जाया यथा पत्ये^१ भवति कामयमाना सुवापाः ॥ १३ ॥

यस्मिन्नश्वास ऋषभासं उक्षणो वशा मेपा अवस्पृष्टास आहुताः ।
कीलालपे सोमंपृष्टाय वेधसे हृदा मृति जनये चारुमघ्नये ॥ १४ ॥

यस्मिन् । अश्वासः । ऋषभासः । उक्षणः । वशाः । मेपाः । अवस्पृष्टासः । आहुताः ।
कीलालपे । सोमंपृष्टाय । वेधसे । हृदा । मृतिम् । जनये । चारुम् । अग्नये ॥ १४ ॥
वेङ्कट० यस्मिन् अश्वासः आहुताः भवन्ति, तस्मै सुरां सौत्रामण्यां पिबते । 'कीलालम्' (निघ २, १)
इत्यश्वनामसु पठितम् । सोमंपृष्टाय विधात्रे हृदयेन स्तुतिम् जनयामि^२ चारुम् अग्नये ॥ १४ ॥

अहांव्यध्रे हविरास्ये ते सुचींश्च घृतं चम्वींश्च सोमः ।
वाजसनिं रथिमस्मे सुवीरं प्रशस्तं धेहि यशसं बृहन्तम् ॥ १५ ॥

अहांवि । अग्ने । हविः । आस्ये । ते । सुचिऽइव । घृतम् । चम्विऽइव । सोमः ।
वाजसनिम् । रथिम् । अग्ने इति । सुवीरम् । प्रशस्तम् । धेहि । यशसम् । बृहन्तम् ॥ १५ ॥
वेङ्कट० अहांवि अग्ने ! हविः आस्ये ते, यथा सुचि घृतम् गृह्यते, यथा वा चमसे सोमः । ततस्त्वम्
अन्नस्य दातारम् रथिम अस्मासु नि-वेदि सुवीरम्^३ प्रशस्तम् यशस्विनम् महान्तम् ॥ १५ ॥

^३इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये द्वाविंशो वरुः ॥

[९२]

^१शार्वातो मानव ऋषिः । विश्वे देवा देवता । जगती छन्दः^४ ।

यज्ञस्य वो रथ्यं विश्वपतिं विशां होतारमुक्तोरतिथिं विभावंसुम् ।
शोचन्शुष्कासु हरिणीषु जर्भुरेद् वृषां केतुर्यजतो द्यामशायत ॥ १ ॥

यज्ञस्य । वो । रथ्यम् । विश्वपतिम् । विशाम् । होतारम् । अक्तोः । अतिथिम् । विभावंसुम् ।
शोचन् । शुष्कासु । हरिणीषु । जर्भुरेत् । वृषां । केतुः । यजतः । द्याम् । अशायत् ॥ १ ॥
वेङ्कट० शार्वातो मानवः । यज्ञस्य यूपम् नेतारम् विशां पतिम् होतारम् अतिथिम् रात्रेः विभावंसुम्
परिचरत । प्रज्वलन् शुष्कासु आर्द्रासु^५ शोचन्तीषु^६ ॥ १ ॥

इममंजुस्वामुभये अकृषत धूर्माणमग्निं त्रिदशस्य सार्धनम् ।

अकृतं न यद्दमृषसः पुरोहितं तनूनपातमरुपस्यं निक्षते ॥ २ ॥

१. स्तुतिम् त्रिंशत्, अरथे विंशत्. २. *वाम मूको. ३. सुचिम् मूको. ४-५. नास्ति मूको.
५-५. वो मूको. ६. 'वायोः पुत्रमाश्वनि' इतीह मूको. स्थानभ्रष्टः पाठः (सु. पृ. १६१३ टि १-०).

इमम् । अञ्जःऽपाम् । उभये । अकृण्वत् । धूर्माणम् । अग्निम् । विदर्यस्य । सार्धनम् ।
अक्तुम् । न । यद्धम् । उपसः । पुरःऽहितम् । तनुर्ऽऽनर्पात् । अरुपस्य । निस्ते ॥ २ ॥

षेङ्कट० उभये देवमनुष्याः 'वायोः पुत्रम् आश्रयन्ति' इति ॥ २ ॥

वळस्य नीथा वि पणेश्व मन्महे वया अस्य प्रहुता आसुरत्तै ।
यदा घोरासो अमृतत्वमाशतादिज्जनस्य दैव्यस्य चर्किरन् ॥ ३ ॥

वत् । अस्य । नीथा । वि । पणेश्व । च । मन्महे । वयाः । अस्य । प्रहुताः । आसुः । अत्तै ।
यदा । घोरासः । अमृतत्वम् । आशत । आत् । इत् । जनस्य । दैव्यस्य । चर्किरन् ॥ ३ ॥

षेङ्कट० सत्यमेव अस्य नयनानि विविधम् संस्तुमः देवानां स्तोत्रुः । अपि च अस्य शाखाभूता-
ज्वालाः हविर्भिः* प्रहुताः आसुः देवानामशानाय । यदा अस्य घोराः रश्मयः अमृतत्वम् प्राप्ताः,
ततः* दैव्यस्य जनस्य हवींषि विकिरन्ति । अमृतत्वम् एषां कष्टैः प्रज्वलितानां भवति ॥ ३ ॥

क्रुतस्य हि प्रसित्तिर्द्यौरुरु व्यचो नमो म्ही अरमतिः पनीयसी ।
इन्द्रो मित्रो वरुणः सं चिकिञ्चिरेऽथो भगः सविता पूतर्दक्षसः ॥ ४ ॥

क्रुतस्य । हि । प्रसित्तिः । द्यौः । व्यचः । व्यचः । नमः । म्ही । अरमतिः । पनीयसी ।
इन्द्रः । मित्रः । वरुणः । सम् । चिकिञ्चिरे । अथो इति । भगः । सविता । पूतर्दक्षसः ॥ ४ ॥

षेङ्कट० क्रुतस्य हि विस्तृता द्यौः विस्तीर्णम् च व्यचः प्यातम् अन्तरिक्षम् अपर्यन्ता स्तुत्या पृथिवी च
नमनं कुर्वन्ति । अपि चेन्द्रादयः शुद्धबलाः एनमग्निम् सम् जानते ज्यैष्ठ्याय* । 'ततो वै' इन्द्रं
देवा वैष्टपायाभिममजानतः* हृत्पनेनैतत्समानम् ॥ ४ ॥

प्र रुद्रेण युधिना यन्ति सिन्धवस्तिरो म्हीमरमतिं दधन्चिरे ।
येभिः परिज्मा परियन्नुरु जयो वि रोहवज्जुठरे विश्वमुक्षते ॥ ५ ॥

प्र । रुद्रेण । युधिना । यन्ति । सिन्धवः । तिरः । म्हीम् । अरमतिम् । दधन्चिरे ।
येभिः । परिज्मा । परियन् । उरु । जयः । वि । रोहवत् । जुठरे । विश्वम् । उक्षते ॥ ५ ॥

षेङ्कट० प्र गच्छन्ति रत्रुप्रेण मरुत्प्रेण सममशीलेन सिन्धवः । अथ बहुवदाह—तेऽमी मरुतः
तिररत्रुर्वन्ति पृथिवीम् अपर्यन्ताम्, यैः सह परिणो गच्छा इन्द्रः परितो गच्छन् उरु वेगम् करोति,
येषां अन्तरिक्षे दग्धं कुर्वन् पञ्चन्याः* विश्वम् विघ्नति* ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके षण्णोऽप्यापे प्रपोविता वर्गः' ॥

क्लाणा रुद्रा मरुतो विश्वकृष्टयो द्विवः श्येनामो असुरस्य नीळपः ।
तेर्भिधष्टे वरुणो मित्रो अर्षमेन्द्रो देवैर्भिरवैर्गोमिरवैशः ॥ ६ ॥

१-१. नास्ति सूको. (१ १६९१ इ ५८.) २. वृत्तम् वि' अ'. ३. गदा वि'. ४. 'व दाम्भ्यां वि'.
५. नास्ति वि' अ'. ६. सु. सं. २, ३, ९. ७. पञ्चन्याः सूको. ८. मि' क'यो अ'. ९-९. नास्ति सूको.

क्राणा । रुद्रा । मरुत । विश्वऽऽकृष्टय । दिव । श्येनास । असुरस्य । नीळ्य ।
तेभि । चष्टे । ररुण । मित्र । अर्यमा । इन्द्र । देत्रेभि । अत्रशेभि । अर्वश ॥ ६ ॥

वेङ्कट० कुर्वाणा रद्रपुत्रा मरुत व्याप्तमनुष्या अन्तरिक्षस्य श्येना^१ मेघस्य आवासभूता तेभि
चारभूते परयन्ति कृताकृतं वरुणादय इन्द्र च देवैस्ते अश्ववद्भि अश्ववानिति ॥ ६ ॥

इन्द्रे भुजं जज्ञमानास आशत सुरो दशींके वृषणञ्च पौंस्ये ।

प्र ये न्यस्यार्हणां ततक्षिरे युजं वज्रं नृपदनेषु कारवः ॥ ७ ॥

इन्द्रे । भुजम् । जज्ञमानास । आशत । सुर । दशींके । वृषण । च । पौंस्ये ।

प्र । ये । नु । अस्य । अर्हणां । ततक्षिरे । युजम् । वज्रम् । नृऽसदनेषु । कारव ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्रे भोगसाधनम् स्तुवन्त प्राप्नुवन्ति । तथा सुवीर्यस्य प्रदर्शके तेजसि वर्धितु बले च
भोगं प्राप्नुवन्ति । कुर्वन्ति ये अस्य वरणीयानि स्तोत्राणि, ते सहायम् वज्रम् युद्धेषु कुर्वन्ति
स्तोत्रार ॥ ७ ॥

सुराश्चिदा हरितो अस्य रीरमदिन्द्रादा कश्चिद्भवते तवीयसः ।

भीमस्य वृष्णो जटरादभिधसो दिवेदिवे सहुरिः स्तन्नवाधितः ॥ ८ ॥

मूर । चित् । आ । हरित । अस्य । रीरमत् । इन्द्रात् । आ । क । चित् । भवते । तवीयस ।
भीमस्य । वृष्णो । जटरात् । अभिऽधस । दिवेऽदिवे । सहुरि । स्तन् । अवाधित ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सूर्योऽपि अस्य आशा परिपालयितुम् आरमन् अश्वान् प्रेरयन्^१ अश्वनि आ रमयति । य व
चिन् इह देवो 'विभेति स इन्द्राद् विभेति' प्रवृढान् । 'भीषाऽऽमाहात पवते' (तैज २८)
हायनेन समानम् । भीमस्य वर्धितु जटरान् अभिधसत^२ अन्वहम् सदनशील^३ अवाधित परम्य
स्तनयति ॥ ८ ॥

स्तोमं नो अद्य रुद्राय शिर्कमे क्षयद्वीराय नमसा दिदिष्टन् ।

येभिः शिनः स्वयौ एवयारंभिदिवः मिपक्ति स्वयंशा निरामभिः ॥ ९ ॥

स्तोमम् । नो । अद्य । रुद्राय । शिर्कमे । क्षयत्ऽवीराय । नमसा । दिदिष्टन् ।

येभि । शिनः । स्वयान् । एवयारंऽभि । दिव । सिसक्ति । स्वयंशा । निरामभि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० नामम् पूयम् अद्य दशाय नामाय क्षयितवीराय नमस्कारेण नम द्दिशत । स शिर्क
मरुद्भिः एवयारंभिः शानिमान् सुलोकात् स्वयते यजमानान् स्वमूवकीति नियताभिः^४
तेऽम्ह^५ । तस्मै रुद्रायैति ॥ ९ ॥

१. सुनिगम् वि^१ अ^१; व इवेत वि^१. २. प्रेरयति वि^१ अ^१. ३. शानि वि^१ अ^१. ४. अश्वि. ५.
सा वि^१ अ^१. ५. वशभि^१ वि^१ अ^१. ६. तेऽम्हये वि^१.

ते हि प्रजाया अमरन्त वि श्रवो बृहस्पतिर्वृषभः सोमंजामयः ।

यज्ञैरथर्वा प्रथमो वि धारयद् देवा दक्षैर्भृगवः सं चिकित्रिरे ॥ १० ॥

ते । हि । प्रजाया । अमरन्त । वि । श्रव । बृहस्पति । वृषभ । सोमंजामय ।
यज्ञै । अथर्वा । प्रथम । वि । धारयत् । देवा । दक्षै । भृगव । सम् । चिकित्रिरे ॥ १० ॥

वेङ्कट० ते हि देवा प्रजाया वि भरन्ति अन्नम् बृहस्पति च वर्षिता सोमबन्धुका । तेषाम् यज्ञै क्रियमाणै अथर्वा प्रथममेव मागान् विष्टतान् अकरोत् । अथ देवा बलै सह भृगव च रूपय तत्र गत्वा पशान् सम् शातवन्त । 'यज्ञैरथर्वा प्रथम पथस्तते' (ऋ १,८३,५) इत्युक्तमिति ॥ १० ॥

^१इति अष्टमाष्टक चतुर्थाध्याये चतुर्विंशो वगः ^२ ॥

ते हि द्यावापृथिवी भूरिरेतसा नराशंसुश्चतुरङ्गो यमोऽदितिः ।

देवस्त्वष्टा द्रविणोदा ऋभुक्षणः प्र रोदसी मरुतो विष्णुरहिरे ॥ ११ ॥

ते इति । हि । द्यावापृथिवी इति । भूरिरेतसा । नराशंस । चतुऽअङ्ग । यम । अदिति ।
देव । त्वष्टा । द्रविणऽदा । ऋभुक्षण । प्र । रोदसी इति । मरुत । विष्णु । अहिरे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ते हि द्यावापृथिव्यौ ओपथीभि उदकैश्च बहुरेतस्के भवत । नराशंस ^१ चतुरङ्ग । दक्षिणाग्निवर्जं चतुर्भिरग्निभिश्चतुरङ्गवम् । यम, च अदिति च देव त्वष्टा तथा द्रविणोदा ऋभुक्षण ^२ । ऋभव ऋभुक्षण उच्यन्ते । प्र पूज्यन्ते द्यावापृथिव्यौ मरुत विष्णु चास्माभि स्तोतृभि ॥ ११ ॥

उत स्य न उशिजामुर्विया कविरहिः शृणोतु बुध्न्योऽर्हवीमनि ।

सूर्यामासा विचरन्ता दिविक्षिता धिया शमीनहुपी अस्य बोधतम् ॥ १२ ॥

उत । स्य । न । उशिजाम् । उर्विया । कवि । अहि । शृणोतु । बुध्न्य । अर्हवीमनि ।
सूर्यामासा । विचरन्ता । दिविक्षिता । धिया । शमीनहुपी इति । अस्य । बोधतम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अपि च स अस्माकम् कामयमानानाम् महान् कवि अहि बुध्य शृणोतु स्तुतिं हवने ।
सूर्याचन्द्रमसौ च विचरन्तौ दिवि निवसन्तौ बुध्नेताम् । अथ हे शमीनहुपी । युवा च बुद्ध्या स्तोत्रमिद् बुध्येताम् । तत्र पृथिवी शमी । 'श्रीर्नहुपीय वै शमी तस्या एव गर्भ' इति वान-
सनेयकम् ॥ १२ ॥

प्र नः पूपा चरथं विश्वदैव्योऽपा नपादवतु वायुरिष्ट्ये ।

आत्मानं वस्यो अभि वार्तमर्चत तदाधिना सुहवा यामनि श्रुतम् ॥ १३ ॥

प्र । न । पूपा । चरथम् । विश्वदैव्य । अपाम् । नपात् । अवतु । वायु । इष्ट्ये ।
आत्मानम् । वस्ये । अभि । वार्तम् । अर्चत । तत् । अश्विना । सुहवा । यामनि । श्रुतम् ॥

१. 'रनि मूको २२ नास्ति मूको ३ नात् वि' अ' ४. नास्ति मूको

वेङ्कट० प्र अवतु अस्माकम् पूषा जङ्गमम् विश्वदेवदितः अपाम् नपान् वायुं यज्ञस्य क्रियमाणस
निष्कृत्यर्थम् । सर्वेषामात्मभूतम् वायुम् च वसीय प्रशस्यतरमज्ञ प्राप्तुम् अभि अर्षत । तत्र
हृद हतोत्र हे अधिनौ ! स्वाहानौ !^१ युवाम् आगमने शृणुतम् ॥ १३ ॥

विशामासासमभयानामधिक्षितं गीर्भिरु स्वयंशसं गृणीमसि ।

शाभिर्विश्वाभिरदितिमनर्वणमृक्तोर्युजानं नृमणा अधा पतिम् ॥ १४ ॥

विशाम् । आसाम् । अभयानाम् । अधिक्षितम् । गीर्भिरु । कुं इति । स्वयंशसम् । गृणीमसि ।
ग्याभि । विद्वाभि । अदितिम् । अनर्वणम् । अृक्तो । युजानम् । नृमणा । अधा । पतिम् ॥
वेङ्कट० आसाम् विशाम् अभयानि प्रदातुम् अभिनिरसन्तम् स्तुतिभिः स्वयंशसम् स्तुम सर्वाभि सह
देवपत्नीभि अदीनम् अप्रत्युतम् रात्रे युवानम् नृमणसम् स्वामिनम् आभि गृहपतिमिति ॥ १४ ॥

रेभदत्रं जनुषा पूर्वो अङ्गिरा ग्रावाण ऊर्ध्वा अभि चक्षुरध्वरम् ।

योभिर्विहाया अभयत्रिचक्षणः पार्थः सुमेकं स्वधित्तिर्वनन्वति ॥ १५ ॥

रेभत् । अत्र । जनुषा । पूर्वं । अङ्गिरा । ग्रावाण । ऊर्ध्वा । अभि । चक्षु । अध्वरम् ।
योभि । त्रिऽहाया । अभयत्र । त्रिऽचक्षण । पार्थ । सुऽमेकम् । स्वऽधिति । र्नन्वति ॥ १५ ॥
वेङ्कट० अस्तौत् अत्र जन्मना पूर्वं प्रत्र अङ्गिरा । ग्रावाण च उरिथिता अभि अपश्यन् अक्षरम्
अभिपवोयुक्ता आसन्, येभि यजमानाना विद्वा इन्द्र महान् भवति, प्रज्ञ प्रवृत्त आसी
दित्यर्थ । अनन्तरम् अथ स्वधिति वज्र उदकवति मेघे स्थितम् अक्षसाधनम् शोभनमुदकम्,
निरगमयदिति तेष ॥ १५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चविंशो वग १ ॥

[९३]

^१तानः पार्थ ऋषि । विश्वे देवा देवता । प्रस्तापठकिऽउन्द्र ; २,३,१३ अनुऽद्वभ ।
९ अक्षरे षट्कि, ११ -यच्चुमारिणी, १५ पुरस्ताद्वृहती ।

महिं घावापृथिवी भूतमुर्भा नारीं युह्वी न रोदसी मर्द नः ।

तेभिर्नः पातं सदास एभिर्नः पातं शूपाणि ॥ १ ॥

महिं । घावापृथिवी इति । भूतम् । उर्भा इति । नारी इति । युह्वी इति । न । रोदसी इति । मर्दम् । न ।
तेभि । न । पातम् । सदास । एभि । न । पातम् । शूपाणि ॥ १ ॥

वेङ्कट० तान्यः पार्थ । अत्यन्तम् हे घावापृथिवी ! विन्हीर्षे भवतम् । स्त्रियी ह्य महारथी घावा-
पृथिवी सदा अस्माकम् । ते स्वर्दीपे पातने अस्माकम् अत्यन्तमभिभवितु शत्रो पातम् । एभि
स्वर्दीपैः अस्मान् रक्षतम् जानुषणे ॥ १ ॥

१. सदासी रि, महानी अ, लाराणी रि. २. २ 'सदा' सर वि' अ, '०३' सर्वाभि उह रि.
१-३. पाठित मूत्रो. ४. अमरप रि.

यज्ञैर्यज्ञे स मर्त्यो देवान्त्संपर्यति । यः सुमैर्दीर्घभ्रुत्तम अपिर्नासात्येनान् ॥ २ ॥

यज्ञैर्यज्ञे । स । मर्त्यं । देवान् । संपर्यति ।

य । सुमैः । दीर्घभ्रुत्तम । अपिर्नासाति । एनान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० यज्ञैर्यज्ञे स मनुष्य देवान् परिचरति, य सुखकरै हविर्भि एनान् परिचरति अतिशयेन दीर्घभ्रवण ॥ २ ॥

विश्वेषामिरज्यवो देवानां वार्षहः ।

विश्वे हि विश्वमहसो विश्वे यज्ञेषु यज्ञियाः ॥ ३ ॥

विश्वेषाम् । इरज्यव । देवानाम् । ना । मह । विश्वे । हि । विश्वमहस । विश्वे । यज्ञेषु । यज्ञियाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे विश्वेषाम् ईश्वरा । देवानाम् भवता वरणीयम् महत् धनं विद्यते । विश्व हि यूय न्यासतेजस्का । विश्वे यज्ञेषु यष्टव्या ॥ ३ ॥

ते या राजानो अमृतस्य मन्द्रा अर्यमा मित्रो वरुणः परिज्मा ।

कदुद्रो नृणां स्तुतो मरुतः पूषणो भर्गः ॥ ४ ॥

ते । य । राजान । अमृतस्य । मन्द्रा । अर्यमा । मित्र । वरुण । परिज्मा ।

कद् । रुद्र । नृणाम् । स्तुत । मरुत । पूषण । भर्ग ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ते खलु राजान अमृतैः माद्यन्ते अर्यमा मित्र वरुण. च परितो गन्ता । सुखम् रुद्र प्रपश्यतु स्तुतं नृणाम्, मरुत पूषण भर्ग च ॥ ४ ॥

उत नो नक्तमपा वृषण्वसु सूर्यामासा सदर्नाय सधुन्या ।

सचा यत् सार्धेषामर्हिबुध्रेषु बुध्न्यः ॥ ५ ॥

उत । न । नक्तम् । अपाम् । वृषण्वसु इति वृषण्वसु । सूर्यामाम् । सदर्नाय । सधुन्या ।

सचा । यत् । सार्धे । एषाम् । अर्हि । बुध्रेषु । बुध्न्यः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्माकम् नक्तम् न्यासानाम् अति नक्तमेति ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टकं चतुर्थाध्याये पदार्थितो वर्गः ॥

उत नो देवावश्विनां शुभस्पती धामभिर्मित्रावरुणा उरुष्यताम् ।

महः स राय एपतेऽति धन्वैव दुरिता ॥ ६ ॥

उत । न । देवैः । अश्विना । शुभ । पती इति । धामेऽभि । मित्रावरुणौ । उरुष्यताम् ।

मह । स । राय । आ । ईपते । अति । धन्वैश्च । दुरिता ॥ ६ ॥

१. ३. नास्ति वि. २. 'वनव वि' अ. ३. तु. निघ २, २१, ३, ५ ४. एगो वि' अ', २१० वि. ५. नक्तमेति वि. ६-६. नास्ति मूको.

वेङ्कट० अपि च अस्मान् देवौ अश्विनौ^१ उदकस्य पती तथा मित्रावरुणौ च आत्मीयै शरीरैः रक्षताम् । यम् अमी रक्षन्ति, स महान्ति धनानि आभिसुख्येन गच्छति, अति गच्छति च दुरितानि शीघ्रम्, यथा पथिको निरुदकान् देशानिति ॥ ६ ॥

उत नो रुद्रा चिन्मृळतामश्विना विश्वे देवासो रथस्पतिर्भगः ।

ऋभुर्वाजं ऋभुक्षणः परिज्मा विश्ववेदसः ॥ ७ ॥

उत । न । रुद्रा । चित् । मृळताम् । अश्विना । विश्वे । देवास । रथ पति । भग ।

ऋभु । वाज । ऋभुक्षण । परिज्मा । विश्ववेदस ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्मान्^२ रुद्रपुत्रौ अश्विनौ सुखयताम्, तथा विश्वे देवा 'रथस्य पति' पृषा भग च । ऋभु वाज च हे महान्तो देवाः^३ परितो गन्ता वायुश्च सुखयन्तु हे विश्वधना^४ ॥ ७ ॥

ऋभुर्ऋभुक्षा ऋभुर्विधतो मद आ ते हरीं जूजुवानस्यं वाजिना ।

दुष्टरं यस्य सामं चिद्वधमपज्ञो न मानुषः ॥ ८ ॥

ऋभु । ऋभुक्षा । ऋभु । विधत । मद । आ । ते । हरी इति । जूजुवानस्यं । वाजिना ।
दुस्तरम् । यस्य । सामं । चित् । ऋधक् । यज्ञ । न । मानुष ॥ ८ ॥

वेङ्कट० ऋभु महान्, ऋभु परिचरत मदकर^५ । तस्य तव गच्छत अश्वौ बलिनौ आगच्छत,
यस्य तव रक्षोभि दुष्टरम् सामं नीयते^६, तथा पृथग् यज्ञ च मानुष अनुष्ठीयत इति ॥ ८ ॥

कृधी नो अहयो देव सवितः स च स्तुपे मघोनाम् ।

सहो न इन्द्रो वह्निभिर्न्येषां चर्षणीना चक्रं रश्मि न योयुवे ॥ ९ ॥

कृधि । न । अहय । देव । सवितरिति । स । च । स्तुपे । मघोनाम् ।

सहा इति । न । इन्द्र । वह्निभिः । नि । पृषाम् । चर्षणीनाम् । चक्रम् । रश्मिम् । न । योयुवे ॥

वेङ्कट० वरु अस्मान् अनवनतवदान् देव । सवित । । स त्व स्तुपसे यजमानानाम् ऋषिभिः ।
अथ इन्द्र अस्माकम् एषाम् मनुष्याणाम् मरुद्भि सह बलम् नि मिश्रयत, यथा तस्य चक्रम्
अधानाम् रश्मिम् आत्मनि यच्छतीति । नृतीयोऽस्या पादश्चतुर्दशक ॥ ९ ॥

एषुं धामापृथिवी धातं महदस्मे वीरेषु विश्वचर्षणि श्रमः ।

पृक्षं वाजस्य सातये पृक्षं रायोत तुर्यगे ॥ १० ॥

आ । एषु । धामापृथिवी इति । धातम् । महत् । अस्म इति । वीरेषु । विश्वचर्षणि । श्रम ।

पृक्षम् । वाजस्य । सातये । पृक्षम् । राया । उत । तुर्यगे ॥ १० ॥

वेङ्कट० आ धत्तम् हे चावापृथिव्यौ! एषु महत् अस्माकम् पुत्रेषु 'सर्वमनुष्यं (?)' यथाः । तथा अक्षम्
आधत्तम् बलस्य भजनाय । अन्नम् अपि च अत्र धनेन सह आधत्तम् शत्रूणां तरणाय ॥ १० ॥
'इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये सप्तविंशो वगः' ॥

एतं शंसमिन्द्रास्मयुष्ट्वं क्वचित् सन्तं सहसावन्नाभिष्टये सदा पाह्यभिष्टये ।
मेदतां वेदता वसो ॥ ११ ॥

एतम् । शंसम् । इन्द्र । अस्मद्युः । त्वम् । क्वचित् । सन्तम् । सहसावन् । अभिष्टये । सदा । पाह्यि ।
अभिष्टये । मेदताम् । वेदता । वसो इति ॥ ११ ॥

वेङ्कट० एतम् शंसम् इन्द्र । अस्मत्काम- त्वम् यत्र क्वचिदपि स्थितम् बलवन् ! अभिलषितसिद्धयर्थम्
अपि वा यागार्थम् सदा रक्ष । 'मम स्तोतु- मेदताम् मांसलतां' प्रज्ञानेन हे वासयित !
बुध्यस्वेति ॥ ११ ॥

एतं मे स्तोमं तना न सूर्ये द्युतर्धामानं वाबृधन्त नृणाम् ।
संवर्ननं नाइव्यं तष्टेवानपच्युतम् ॥ १२ ॥

एतम् । मे । स्तोमम् । तना । न । सूर्ये । द्युतर्धामानम् । वाबृधन्त । नृणाम् ।
सम्पवर्ननम् । न । अइव्यम् । तष्टाऽइव । अर्नपच्युतम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० एतम् मदीयम् स्तोत्रम् मनुष्या- रश्मीन् इव विस्तृतान् सूर्ये दीप्तगमनम् वर्धयन्तु नेतृणां
देवानां स्वभूतम्, यथा शत्रूणाम् सवननम् अश्वाहं रथं 'संस्कृतम् तष्टा' संस्कारस्थानात् अनप-
च्युतम् रथिष्वागतेषु भ्रैरयति । 'रथ "न तष्टेव तस्तिनाय"' (अ. १, ६१, ८) इत्यनेन समानमिति ॥ १२ ॥

वावर्त येषां राया युक्तैषां हिरण्ययी ।
नेमर्धिता न पौस्या वृथैव विष्टान्ता ॥ १३ ॥

वावर्त । येषाम् । राया । युक्ता । एषाम् । हिरण्ययी ।
नेमर्धिता । न । पौस्या । वृथाऽइव । विष्टान्ता ॥ १३ ॥

वेङ्कट० येषाम् नेतृणां देवानाम् धनेन पुरयो वर्तते, तेषु मदीयेषु द्वितरमणीया स्तुति^१ युक्ता
भवतु । यथा सङ्ग्रामे बहानि अनायासेन व्याप्तपर्यन्तानि सङ्गच्छन्ते, तद्गदिति ॥ १३ ॥

प्र तद् दुःशीमे पृथ्वाने वेने प्र रामे वौचमसुरे मधर्वत्सु ।
ये युक्त्वाप पश्वं शतास्मयु पथा विश्राव्येषाम् ॥ १४ ॥

१. 'यिबी वि'. २-२. सर्वे मनुष्यमहद् मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४ ४. ममश्रोतुरंदता मास-
रुक्ताः वि'. मम स्तोत्रे मे...मांसलताम् वि'; मम स्तोत्रे "मांस" अ'. ५. सृगाम् वि'. ६-६. द्युदितम् वि'
अ'. ७-७. नष्टे वस्तिनाय वि'; नष्टेवर्तं सविनाय वि' अ'. ८. येषा देवानाम् वि' अ'. ९. नास्ति मूको.
१०. स्तुतिभिः मूको.

प्र । तत् । दुःशीमे । पृथवाने । वेने । प्र । रामे । वोचम् । असुरे । मध्वत्सु ।

ये । युक्त्वाय । पञ्च । शता । अस्मत्सु । पथा । त्रिऽश्रात्रि । एषाम् ॥ १४ ॥

षेड्डट० प्र अवोचम् तत् दुःशीमनास्त्रि, पृथवान् पृथि तस्मिन्, वेने च । प्र अवोचम् रामे च बलवति, इत्थं धनवत्सु ण्यु तत् स्तोत्रम् । ये अमी युक्त्वा पञ्च शतानि रथान् अस्मत्कामा पथा आगच्छन्ति, तेषाम् एषाम् प्रावाच विश्रावकम्^१ गुणयुक्तं दवाना स्तोत्रमिति ॥ १४ ॥

अधीन्वत्रं सप्ततिं च सप्त च ।

सद्यो दिदिष्ट तान्नः सद्यो दिदिष्ट पार्थ्यः सद्यो दिदिष्ट मायनः ॥ १५ ॥

अधि । इत् । नु । अत्र । सप्ततिम् । च । सप्त । च ।

सद्य । दिदिष्ट । तान्नं । सद्य । दिदिष्ट । पार्थ्यं । सद्य । दिदिष्ट । मायन ॥ १५ ॥

षेड्डट० ष्यु राजसु गवाम् सप्त सप्ततिम् च सद्य एवायम् ऋषि अधि दिदिष्ट । अधिपूर्वो दिक्षि याच्नार्थे^२ । पृथो^३ पुत्र पार्थ्यं^४ । मायुश्च नामास्य कुले कश्चिदिति ॥ १५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याये अष्टाविंशो वर्गः ॥

. [१४]

^१अर्बुद काद्रवेय सर्पं ऋषि । प्रावाणो देवता । जगती छन्दः, ५, ७, १४ त्रिष्टुभं^५ ।

प्रैते वदन्तु प्र स्यं प्रंटापु प्रारंभ्यो वार्चं उदत्ता उदंश्वः ।

यदंश्वः पर्यताः साकमाश्वः श्लोकं घोषं भरथेन्द्राय सोमिनः ॥ १ ॥

प्र । एते । वदन्तु । प्र । वयम् । वदाम् । प्रारंभ्यो । वार्चम् । वदतु । वदंश्वः ।

यत् । अश्वः । पर्यताः । साकम् । आश्वः । श्लोकम् । घोषम् । भरथः । इन्द्राय । सोमिनः ॥ १ ॥^६

षेड्डट० अर्बुद काद्रवेय सर्पं ऋषि । प्र वदन्तु एते प्रावाण, प्र वदाम वयम् प्रावभ्य वायम्, यूयम् च वदत वदंश्वः, यदा हे आदरणोवा । प्रावाण^७ सह क्षिप्रकारिण श्रोतव्यम् पापम् भरथ इन्द्रार्थम् सोमेन छिन्ना तदानीमिति ॥ १ ॥

एते वदन्ति शतं सप्तसहस्रं त्रिभिः प्रन्दन्ति हरितैभिरासभिः ।

त्रिष्टुवी प्राराणः मुकृतः मुकृत्पया होतृश्चिन् पूर्वं हविरघमाश्व ॥ २ ॥

एते । वदन्ति । शतं सप्तसहस्रं । त्रिभिः । प्रन्दन्ति । हरितैभिः । आसभिः ।

त्रिष्टुवी । प्राराणः । मुकृतं । मुकृत्पया । होतृः । चिन् । पूर्वं । हविः । अश्वः । आश्वः ॥ २ ॥

१. वयम् ऋषि । २. वार्चं मूको ३. 'वे' वि', 'वे' वि' का'. ४. वार्चः वि' का'; वार्चः वि'. ५. प्राराण मूको ६. अत्र वा (१, १) द.

वेङ्कट० 'एते वदन्ति' 'यथा शतं मनुष्याः' सह वदन्ति, 'यथा वा सहस्रम्' । अभि कन्दन्ति सोमसं-
सर्गाद् हरितवर्णं आस्यैः । यज्ञं व्याप्य प्रावाण सुकमांणः शोभनया क्रियया होतुः अग्नेः पूर्वमेव
हविषो भक्षणम् प्राप्नुवन्ति ॥ २ ॥

एते वदन्त्यविदन्नुना मधु न्युह्वयन्ते अधि पक्व आर्मिपि ।
वृक्षस्य शाखामरुणस्य वपसतस्ते सूर्मर्वा वृषभाः प्रेमराविपुः ॥ ३ ॥

एते । वदन्ति । अविदन् । अना । मधु । नि । ऊह्वयन्ते । अधि । पक्वे । आर्मिपि ।
वृक्षस्य । शाखाम् । अरुणस्य । वपसतः । ते । सूर्मर्वाः । वृषभाः । प्र । ईम् । अराविपुः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० एते शब्दायन्ते, लभन्ते च आस्येन सोमम् । नि ऊह्वयन्ते शब्दविशेषं कुर्वन्ति पक्वे आमिपे,
तदनुमिच्छन्ति इति सोमाभिप्रायम् । यथा क्रव्यादा मांसमनुमिच्छन्तः शब्दायन्ते, तद्वच्छब्दं
कुर्वन्ति । अरुणवर्णस्य कस्यचित् वृक्षस्य शाखाम् भक्षणयन्तः ते शोभनभक्षाः वृषभाः पुमांसः
प्र रुवन्ति ॥ ३ ॥

बृहद्वदन्ति मदिरेणं मन्दिनेन्द्रं क्रोशन्तोऽविदन्नुना मधु ।
संरभ्या धीराः स्वसृभिरनर्तिपुराद्योपयन्तः पृथिवीमुपब्दिभिः ॥ ४ ॥

बृहत् । वदन्ति । मदिरेणं । मन्दिना । इन्द्रम् । क्रोशन्तः । अविदन् । अना । मधु ।
सुम्सरम्यं । धीराः । स्वसृभिः । अनर्तिपुः । आऽद्योपयन्तः । पृथिवीम् । उपब्दिभिः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अत्यन्तम् शब्दायन्ते मदकरेण सोमेन 'अभिपूयमाणेन इन्द्रम्' क्रोशन्तः । अलभन्त आस्येन
सोमम् । तेऽमी संरभ्या भूत्वा दृष्टाः । अह्युलीभि सह नृत्यन्ति स्वशब्दैः पृथिवीम्
आपोपयन्तः । अभिपूयमाणे हि सोम उपरवेपु शब्दा जायन्ते ॥ ४ ॥

सुपर्णा वाचंमक्रतोप चव्याखरे कृष्णा इपिरा अनर्तिपुः ।
न्यर्शुश्चिन् यन्त्युपरस्य निष्कृतं पुरु रेतो दधिरे सूर्यश्चितः ॥ ५ ॥

सुऽपर्णाः । वाचंम् । अक्रतु । उप । चवि । आऽखरे । कृष्णाः । इपिराः । अनर्तिपुः ।
न्यर्शु । नि । यन्ति । उपरस्य । निऽकृतम् । पुरु । रेतः । दधिरे । सूर्यश्चितः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सुपतना प्रावाणः उष दधि कुर्वन्ति शब्दम् । अज आखरे । कस्मिंश्चित् आखरे कृष्णाः
मृगाः गमनशीलाः नृत्यन्तीति 'अभिपववृत्ता आखरस्था' प्रावाण उच्यन्ते । ते अपोमुखम्
गच्छन्ति उपरस्य मध्यस्थस्य प्राण्यः निष्कृतम् अभिपवयोगम् । पुरु च सोमलक्षणमुदकम्

१-१. नास्ति वि'. २-२. यवागमनुषाः वि' अ'. ३. 'वृष्टं वि'. ४-४. 'मणेन्द्र वि';
'मनेन्द्र वि' अ'. ५. दृष्टाः वि' अ'; दृष्टाः वि'. ६. नास्ति वि'. ७. नास्ति मूको. ८. अत्रज
मूको. ९. आखर' वि' अ'. १०-१०. 'उत्तर' वि'; 'उत्तर' वि' अ'. ११. अमि...वोर्ध मुक्षं
वि' अ'.

धारयन्ति सूर्यवच्छेवनवर्णा सोममसगां । 'अथ श्वेत कल्गाम्' (ऋ ४, २७, ५) इत्युक्तम् ॥५॥
 'इति अष्टमाष्टक चतुर्थाध्याये षड्कोनत्रिंशो वर्गः' ॥

उग्राह्व प्रवहन्तः सुमायसुः साकं युक्ता वृषणो विभ्रतो धुरः ।

यच्छ्वमन्तो जप्रसाना अराविषुः शृण्व एषां प्रोथथो अर्वतामिव ॥ ६ ॥

उग्राह्व । प्रवहन्त । सुमायसु । साकम् । युक्ता । वृषण । विभ्रत । धुर ।
 यत् । इमन्त । जप्रसाना । अराविषु । शृण्वे । एषाम् । प्रोथथ । अर्वतामइव ॥ ६ ॥

षेड्डट० उदगृणां इव अथा रथम् प्रवहन्त समागच्छन्ति साकम् युक्ता प्रावाण यज्ञस्य धुर
 धारयन्त । यज्ञ वहन्तीत्यर्थः । यदा श्वमन्त सोम असमाना शब्दायन्त, तदानीम् एषाम्
 शब्द श्रूयते अश्वानाम् इव हेयानश्व ॥ ६ ॥

दशावनिभ्यो दशरक्षेभ्यो दशयोक्त्रेभ्यो दशयोजनेभ्यः ।

दशामीशुभ्यो अर्चताजरेभ्यो दश धुरो दश युक्ता वहद्भ्यः ॥ ७ ॥

दशावनिभ्यः । दशरक्षेभ्यः । दशयोक्त्रेभ्यः । दशयोजनेभ्यः ।

दशामीशुभ्यः । अर्चत । अजरेभ्यः । दश । धुर । दश । युक्ता । वहद्भ्यः ॥ ७ ॥

षेड्डट० एवविधेभ्यो द्वावभ्यः स्तुतिमुच्चारयतेत्यर्थः । तत्र 'इत्या । अवनय' (निघ २, ५)
 इत्यादीन्यङ्गुलीनामसु पठितानि । तत्र यास्क (३, ९)—'अवनयोऽङ्गुलयो मव-यवन्ति
 कर्माणि । कन्या प्रकीधयात कर्माण । योक्त्राण योन्नानीति व्याख्यानम् । अभीशवोऽन्यस्तुते
 कर्माणि' इति । दश अङ्गुली वहद्भ्यः । तदेवाह—दश अभिपवकर्मणि' युक्ताः
 वहद्भ्य इति ॥ ७ ॥

ते अर्द्रयो दशयन्त्राम आश्वस्तेषाम्प्राधानं पर्येति हर्षतम् ।

त ऊ मुतस्य सोम्यस्यान्धमोऽशोः पीयूषं प्रथमस्य भेजिरे ॥ ८ ॥

ते । अर्द्रय । दशयन्त्राम । आश्वसं । तेषाम् । आऽधानम् । परि । पति । हर्षतम् ।

ते । ऊँ इति । मुतस्यं । सोम्यस्यं । अन्त्रम् । अशोः । पीयूषम् । प्रथमस्यं । भेजिरे ॥ ८ ॥

षेड्डट० ते प्रावाण दशाहगुणीयन्त्रा श्विना । तेषाम् आधानम् अभिपवकर्मं परि गच्छति इष्टणी
 यम्' मुतम् अथ । ते एव अभियुतस्य 'सोममपस्य अन्धम्' पीयूषं प्रथमम् भेजिरे । तदेवाह—
 आः मुतस्य पायूषम् भेजिर इति ॥ ८ ॥

ते सोमादो हरी इन्द्रस्य निमतेऽशुं दुहन्तो अध्यामते गतिं ।

तेर्मिदृशं पप्रिगान्मोम्यं मघिन्द्रो रथेते प्रथेते शृपायते ॥ ९ ॥

ते । सोमऽअर्द । हरी इति । इन्द्रस्य । निसने । अंशुम् । दुहन्त । अधि । आसने । गर्ति ।
तेर्भि । दुग्धम् । पपिऽवान् । मोम्यम् । मधु । इन्द्र । वर्धत । प्रयते । पुषऽयने ॥ ९ ॥

वेङ्कट० ते सोमस्यात्तार अशौ इन्द्रस्य प्राप्नुवन्ति । सोमम् दुहत अधि आगते च 'अधिपवण-
चर्मणि आतद्दुहे' । ते दुग्धम् पापवान् मोममयम् मधु इन्द्र बृद्धशरीरो भवति, विस्तीर्ण
शरीरश्च, तथा वृषेवाचरति ॥ ९ ॥

वृषा वो अंशुर्न किला रिपाथनेऽान्तः सदमित् स्थिताऽर्शिताः ।

रैवत्येऽत्र महसा चारवः स्थन् यस्य प्रावाणो अजुषध्वमध्वरम् ॥ १० ॥

वृषा । व । अंशु । न । किल । रिपाथन । ट्ळाऽवन् । सर्दम् । इत् । स्थन् । आर्शिता ।

रैवत्याऽर्शिव । महसा । चारव । स्थन् । यस्य । प्रावाण । अजुषध्वम् । अध्वरम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० वर्शिता व सोम । न किल यूयम् रिपाथन शीर्षा 'भवथ । अद्यवन्त' सदैव भवथ सुहिता ।

ते यूय रैवत स्वभूतेन इव तेजसा युक्ता कल्याणा भवथ । यस्य यजमानस्य प्रावाण !
अजुषध्वम् यज्ञम्, तत्रेति ॥ १० ॥

"इति अष्टमाष्टके चतुर्थाध्याय त्रिंशो वनं" ॥

तृदिला अर्तदिलासो अर्द्रयोऽश्रमणा अश्रुयिता अमृत्ययः ।

अनातरा अजराः स्थामरिष्णवः सुपीवसो अर्तपिता अर्तृष्णजः ॥ ११ ॥

तृदिला । अर्तदिलास । अर्द्रय । अश्रमणा । अश्रुयिता । अमृत्यय ।

अनातरा । अजरा । स्थ । अमरिष्णव । सुपीवस । अर्तपिता । अर्तृष्णज ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अन्येषां भेदका स्वयमपेनाऽभिधा प्रावाण श्रमवजिता 'अर्धरिषिपितीहृता अमारिता
भरोगा तरारहिता अर्दिवका भवथ अत्यन्तं मेदुरा अपिपासव अमरुनातृष्णा ॥ ११ ॥

ध्रुवा एव चः पितरौ युगेऽयुगे क्षेमकामासः सदेमो न युञ्जते ।

अजुर्गामो हरिपाचो हरिद्रव आ घा रवेण पृथिवीर्मनुश्रुतः ॥ १२ ॥

ध्रुवा । एव । च । पितर । युगेऽयुगे । क्षेमकामास । सदेस । न । युञ्जते ।

अजुर्गाम । हरिऽमाच । हरिद्रव । आ । घाम् । रवेण । पृथिवीम् । अनुश्रुत ॥ १२ ॥

वेङ्कट० निश्चला 'एव युष्माकम् पितर पर्वता' सर्वेषु युगेषु । तयाऽऽत्मन 'क्षेमकामा सदांमि
न आत्मना सपाजयन्ति । जरावजिता सोमस्य सम्भकार हरणशीलाः हरिणवर्णा घावा-
पृथिव्यौ रवेण आ धावन्ते ॥ १२ ॥

१-१. अत्र निष्कन (२,५) द्र. २ नास्ति वि' अ'. ३ ३ 'मे' 'सुदे वि' अ'. 'मय' 'युद वि'.

४ नव मूढो " रि०० रि'. ५ ५ 'र' 'रि' अ'. 'रि' 'रि'.

६ आ मेरुस्य सम्भकार मूढो. ७ नास्ति रि'. ८ 'ददा' 'रि' अ'.

तदिदं दन्त्यद्रयो विमोचने यामन्नञ्जस्पाईञ्च वेदुपदिर्मिः ।

वर्पन्तो वीजमिप धान्याकृतं पृश्चन्ति सोमं न मिनन्ति वप्यतः ॥ १३ ॥

तत् । इत् । वृद्धन्ति । अद्रय । विमोचने । यामन् । अञ्ज पा ऽईप । घृ । इत् । उपदिर्मिः ।
वर्पन्त । वीजमऽद्रय । धान्यऽकृतं । पृश्चन्ति । सोमम् । न । मिनन्ति । वप्यतः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० तन् एव वदन्ति प्रावाण विमोचनवेलायामपि यथा गमने अञ्जसा 'गच्छन् (?) रथ'
शब्द (तु. मं ४) । तदेव वदन्ति — तच्छब्देन शब्दस्य घोषः परामृश्यते । सर्वदैकरूपो भवति
प्राणां शब्दघोष^३ इति । वपन्त वीजम् इव कृषीवका सम्पर्शवन्ति सोमम् च कर्मणि, न च
हिंसन्ति सोमं भक्षयन्तः ॥ १३ ॥

सुते अध्वरे अधि वाचमक्रुता क्रीळ्यो न मातरं तुदन्तः ।

वि पू सुञ्चा सुपुत्रो मनीषां वि वर्तन्तामद्रयश्चार्यमानाः ॥ १४ ॥

सुते । अध्वरे । अधि । वाचम । अक्रुत । आ । क्रीळ्य । न । मातरम् । तुदन्तः ।

वि । सु । सुञ्च । सुपुत्रो । मनीषाम् । वि । वर्तन्ताम् । अद्रय । चार्यमानाः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० सुतसोमे यज्ञे वाचम् कृण्वन्ति यथा आक्रीडका, कुमाराः मातरम् हस्तेन तुदन्ति । अथ
स्तोत^१ वि मुञ्च सोममभिपुत्रवता प्राण्य स्तुतिन् । वि गच्छन्ताम् अद्रयं पूज्यमाना इति ॥ १४ ॥

^१ इति अष्टमाष्टके चतुर्थोऽध्याये एकत्रिंशो वग^२ ॥

इत्थं व्याख्यन् पठितमम् अध्वर्यं माधवाङ्गयः ।

चोत्सेषु निवसन् कश्चिन् सम्यमाल्लिपु सर्वदा ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताश्याख्याननि अष्टमाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥

— * —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये अष्टमाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

‘ह्ये जाये मनमा (मा’ अ)थ व्याचिरयासति माधव ।
 ‘अनर्थकत्वसन्देहं मन्त्रेष्वदादावपासुदम्’ ॥ १ ॥
 बहूनामिह मन्त्राणामर्थे नोपलभामहे ।
 ततो नार्थेऽस्ति तात्पर्यम् इति कौत्सस्त्वभाषतः ॥ २ ॥
 यथर्पंभस्य मेघस्य दुन्दुभेशः रघस्य च ।
 साक्षां चानर्थकाः शब्दाः तद्द्रव्यजुषस्य च ॥ ३ ॥
 यद्य कर्म क्रियमाणम् क्रमयतुवां वदेदिह ।
 तदेव ब्राह्मणान्याहुस्तस्मान्मन्त्रा निरर्थकाः ॥ ४ ॥
 यानि धर्मै कपालानि कपालानां विमोचनम् ।
 ‘प्रथमं चो(च ‘उ)रु प्रथम्वर्ष’ ‘त्रत्वा’ इ चोर्क्ञ् विमोचनम्’ ॥ ५ ॥
 ‘आर्षं उन्दन्तु ज्ञीविमैः’ केशानामपि चोन्दनम् ।
 मन्त्रैरेव प्रनीतानि ब्राह्मणैर्विहितान्यपि ॥ ६ ॥
 तथा विप्रतिपिद्वार्थां ‘ऋज्ञार्थं श्रुतमेव च’ ।
 ‘श्रुतं मेवात्र वृत्त्यं (कथं)’ इति भिक्षा सद्द्रव्याऽनयोर्कचोः ॥ ७ ॥
 एवम् ‘एकं एव हृद्गोऽ(द्रः)’ ‘अ’संख्याता सुहृदाणां (णि ‘ह’)ति ।
 ‘अज्ञात्स्त्रिन्द्रा जज्ञिये’^१, ‘श्रुतं मेवात्’^२ तथाऽनयत् ॥ ८ ॥
 ‘मायेत्र मा ते यामी(नि)’^३ इति च विस्पष्टमृषिरुक्तवान्^४ ।
 सर्वेषामेव पुदानां मुक्तकण्ठमवत्यताम् ॥ ९ ॥
 देवलोके बह्वस्यमिदंवीरिणि प्रतीयते ।
 ‘यस्य वेपथं वनमते’^५, ‘भूमिं पुञ्ज्या जिन्वन्ति’^६ ॥ १० ॥
 ‘अन्वो न देवुवाहनः’^७, ‘त्रेवुशा ह्यन्यमोदियि’^८ ।
 ‘मुदे यत् त्रिषु हं रगम्’^९ बहव स्मिति तादृगाः ॥ ११ ॥

१-१. ‘बंक्रास्त्रेदम’ वि’ अ’ बंक्रम; ‘स्त्रेदम’ वि’. २. नोराव’ वि’. ३. को... अ’ वि’ अ’; कोरावेरव’ वि’. ४. मुपुजे’ वि’ अ’. ५-५. ‘हृदगुपोरि’ बंक्रम. ६-६. नास्ति अ’. ७. ३. १. १. ८. १. १. १. ९. अ १०, ८५, १४. १०. कोर्य वि’; कोर्य वि’. ११. ते १, १, १. १२. अ १, ११५, १८. १३. अ १, ११५, १०. १४. अ १, ८, १, १. १५. मा १६ ५४. १६. अ १०, ११३, ३. १७. अ १०, १००, १. १८. अ १०, ५४, ३. १९. ‘अ’वि’ वि’; ‘अ’भममुक्त’ वि’ अ’. २०. अ ५, ५, १०. २१. अ १, ११४, ५१. २२. अ ३, ३, १४. २३. अ १, १२८, ६. २४. अ १, ७१, ५.

धातूयन्ते' च यज्ञेषु यक्ष्यमाणास्तथाऽऽदितः ।
 'अग्निर्मनु आवहे (ह^{१३} इ)ति सन्त्यृचश्च तथाविधाः ॥ १२ ॥
 'आ ढाभ्यां हरिभ्यामिन्द्र'^{१४}, 'य इन्द्रासी चिन्तनम्'^{१५} ।
 'अथा' सोममस्तमिन्द्र'^{१६}, 'वरा' याहि मघवृचा च'^{१७} ॥ १३ ॥
 छिन्दन्नेवापि च द्रुत ओषधीं स्वधितिं तथा' ।
 'ओषधे' शार्यस्वैनम्', स्वधिते । मैनं हिमीरि (मीः^{१८} इ)ति ॥ १४ ॥
 विवक्षितेऽसमाप्तेऽर्थे छन्दश्चेत् संस्थित भवेत् ।
 द्रुतेऽवशिष्टं न पुनः 'अर्द्धं न त्वा वारिवन्तम्'^{१९} ॥ १५ ॥
 अत्यष्टिश्चपि चोक्तानि पदान्पर्येऽनवैक्षिते ।
 पुनःपुन. प्रयुज्यन्ते तस्मान्मन्त्रा निरर्थकाः ॥ १६ ॥
 धत्र द्रुमोऽर्थवन्तः स्युः पदसङ्घा भवन्ति ते ।
 तदुक्तमृषिणेत्याह लिङ्गाद्य विनियुन्तमहे ॥ १७ ॥
 ङपादाय तथा मन्त्रान् व्याचष्टे ब्राह्मणं कश्चिन् ।
 क्रम्यतुर्वाभिवर्द्धति समृद्धं तदुवाच च ॥ १८ ॥
 'नैव स्थाणोरपराधो यत्तमन्वो न पश्यति ।
 वृद्धमेवाभियोगाभ्यामर्थो ज्ञेयः प्रयत्नतः ॥ १९ ॥
 दुर्शनानि ब्राह्मणानि सन्ति कानिचिदित्यतः ।
 नामर्थकानि सर्वाणि तद्वन्मन्त्राश्च सार्थकाः ॥ २० ॥
 प्रशंमार्थमुपादानं र्शदाद्यर्थे तथैव च'^{२०} ।
 'उरु' प्रथत्वे(स्व' इ)त्यादीनां मन्त्राणां ब्राह्मणं कृतम् ॥ २१ ॥
 लोकेऽप्युपेक्षा भवति महत्स्यल्पस्य तद्यथा ।
 चतुर्दश सहस्राणि चतुर्दश च राक्षसाः ॥ २२ ॥
 इति सुवाणो वदति सहस्राणि चतुर्दश ।
 ऋष्येकस्यामुपेक्षैव'^{२१} मेषस्यैकस्य युज्यते ॥ २३ ॥
 रुद्रस्यैकस्य तस्थुप'^{२२} सहस्राणि सहस्रदाः ।
 रुद्राः शतवर्धनोक्ता विरोधो नाम्नि तत्र च ॥ २४ ॥

मशानुत्वं तथेन्द्रस्य सर्वनायुनिर्वाणाम् ।
 स्तुतिः 'मायेत् सा तं (ते)' इति न त्वसत्यत्वकीर्तनम् ॥ २५ ॥
 अग्निर्हवीषि वहति यजमानेषु केषुचित् ।
 तपःश्रद्धाविहीनेषु येषु नायान्ति देवताः ॥ २६ ॥
 श्रद्धातपस्समृद्धेषु यजमानेषु देवताः ।
 बाहूयानीय यजति गुणवद्वाजकेषु च ॥ २७ ॥
 सर्वत्राऽऽवाहनं कार्यम् अपरैः श्रेयसामिह ।
 आगच्छन्तु न वा देवास्तथा "लोके च" इदमते ॥ २८ ॥
 अर्हिसाऽऽश्रायवचनाद् यूपच्छेदे प्रतीयते ।
 अर्हिसावचनं चैतद् अध्येर्निह्वात्मकम् ॥ २९ ॥
 छन्दसोऽनुविधानाय लौकिकाश्च प्रयुज्यते ।
 नापेक्षितं ष्विच्छन्दम् अधिकं च प्रयुज्यते ॥ ३० ॥
 तस्मान् मन्त्रास्सामवर्जम् अर्थवन्त इति 'स्थितिः ।
 गीतिर्नोपैवती' लोके तथा साम निरर्थकम् ॥ ३१ ॥ इति ।

[९५]

'मैलः पुरुरवा ऋषिः । उर्वशी देवता । २,४,५,७,११,१३,१५,१६,१८ उर्वशी
 ऋषिका, पुरुरवा देवता । श्रिष्टुप् छन्दः' ।

ह्ये जाये मर्नसा तिष्ठं घोरे वचांसि मिश्रा कृणवावहे तु ।
 न नौ मन्त्रा अनुदितास एते मर्यस्करान् परंतरे चनाहन् ॥ १ ॥

ह्ये । जाये । मर्नसा । तिष्ठं । घोरे । वचांसि । मिश्रा । कृणवावहे । तु ।
 न । नौ । मन्त्राः । अनुदितासः । एते । मर्यः । करान् । परंतरे । चन । अहन् ॥ १ ॥

येषु ० उर्वशीर्मदः पुरुरवाः पूर्वोपितां कामान् पुनरावाधाऽवरोद्धुमैश्वर्यम् । सा तमविच्छन्ती' प्रवाचष्ट ।
 तयोरेष संवादः ।

ह्ये जाये । अवहितेन मनसा पुनरां नित्र घोरे । वचानि आवां मिश्रानि कृणवावहे, शिवम् ।
 न आचयोः अभिलषिता अर्थोः 'हृदि कल्पिता' परस्परमनुनाः एते' सुखम् कुर्वन्ति बहुष्वरि
 दिवसेषु गतेषु तेषामुत्तमेष्व्यहनीति । अत्र वाचमनेष्वकम्—'निरोभती म आवा ज्ञान्यन् कुरसेयं मनसा

१. 'ना वि'; 'णाः वि' अ'. २-२. लोकेषु वि' अ'. ३-३. उर्वशीरे वि' अ'. ४-४. सुदिनम्
 वि' अ'. ५. इति कालिका समस्ता अ'. ६-६. मारुति मृको. ७. 'श्री' वि' अ'; 'नि वि'.
 ८. मारुति वि'. ९. रि तेऽ वि' अ'.

नचार' इत्युक्तवा' आह—“तद्ध ता अप्सरस आतयो भूत्वा परिपुण्ड्रविरै । तं' हेयं ज्ञात्वोवाच
अयं वै म मनुष्यो यस्मिन्नद्रमवात्ममिति ता होतुस्तस्मै वा आविरसामेति तथैति तस्मै
हाविरामु. । तां हार्थं ज्ञान्वाऽभिपरोवाद । ‘हये जाये’” (मावा ११,५,१,४-६) इत्यादि ॥ १ ॥

किमेता वाचा कृणवा तवाहं प्राक्रमिषमुपसामप्रियेव ।

पुरुरवः पुनरस्तं परैहि दुरापना वातंइवाहमस्मि ॥ २ ॥

किम् । एता । वाचा । कृणव । तव । अहम् । प्र । अक्रमिषम् । उपसाम् । अमियाऽव ।
पुरुरव । पुन । अस्तम् । परां । इहि । दुऽआपना । वातं इव । अहम् । अस्मि ॥२॥

पेङ्कट० किम् एतया केवलया वाचा करोमि तव अहम् । त्वरसकारात् अहम् प्र अक्रमिषम्, यथा
उपसाम् बद्धीनां पूर्वापूर्वोपा' प्राग्भोत् पुनर्इत्ये । तथा सति पुरुरवः' पुनः अस्तम् प्रति
गच्छ दुराया अन्म् अस्मि वात इव इति ॥ २ ॥

इपुर्न श्रिय इपुधेरसना गोपाः शतमा न रंहिः ।

अरीरे कर्तौ वि दविद्युतचोरा न मायुं चितयन्त धुनयः ॥ ३ ॥

इपु । न । श्रिये । इपुऽधे । असना । गोऽमा । शतऽसा । न । रंहि ।

अरीरे । कर्तौ । वि । दविद्युतत् । न । उर । न । मायुम् । चिन्तयन्त । धुनय ॥ ३ ॥

पेङ्कट० मग्मति विमृष्टरात्रकार्ये मयि इपुषे सकाशान् इपु न असनाये' भवति कथयम्' शयुष्यपि
तर्हि इपुषावेव शेते । तथा वेगवान् वीर न शशृणा गा भजते, न च बहूनि धनानि ।
मोऽय पुरुरवा वीरेणात्मना वरिते रात्रकर्मणि मति न विद्योतते । विस्तीर्णे सङ्ग्रामे न
'मिदनादम् सुष्यन्ते' भटा ॥ ३ ॥

मा वमु दधती शशुराय वय उपो यष्टि वष्टयन्तिगृहात् ।

अस्नं ननक्षे यस्मिञ्चारुन् दिवा नक्तं श्रथिता वैतमेन ॥ ४ ॥

मा । वमु । दधती । शशुराय । वय । उपे । यष्टि । वष्टि । अन्तिऽगृहात् ।

अस्नम् । ननक्षे । यस्मिन् । चारुन् । दिवा । नक्तम् । श्रथिता । वैतसेन ॥ ४ ॥

पेङ्कट० द्वे उर्वेदया । तत्र प्रथमया पुरारामना वृत्तमुपमे निवेद्य द्वितीयया पुरुरवमे निवेदयति ।
गा इयमुर्वेदी 'यामकम् अहम्' शशुराय प्रपद्यन्ती' हे उपोः । देवि । तद्गृहे "श्रथिता
यदि मध्ये परि कामवने', अन्तिगृहात्' शशुराय पतिगृहस्थान्तिके यस्य शशुराय गृहे

१. शयुष्य वि' अ'. २. वदे वि' अ', तद् वि'. ३. एव स्या' मूको. ४. वृष्टिम् वि'
वि' अ' पूरे वि'. ५-५. एव नवमादे मूको. ६. मिवदे वि' अ'. ७-७. "दग्धं ... वि' अ'.
८. श्रथिता वि' अ'. ९-९. वाच्ये न ... वि' अ'. १०. "००ति वि'. ११ ११. श्रथिता ... वागयने
वि' अ'. १२. १३. गतो दुराय मूको.

तस्माच्छ्वशुराद् आत्मीयं गृह व्याप्नोति, यस्मिन् कामयमान पति आस्ते, दिवा नक्तम् च श्रथिता
पुरूरवस प्रजननेन ॥ ४ ॥

त्रिः स्म माह्वः श्रथयो वैतसेनोत स्म मेऽव्यत्यै पृणासि ।
पुरूरवोऽनु ते केतमायं राजा मे वीर तन्वष्टस्तदासीः ॥ ५ ॥

त्रि । स्म । मा । अह्व । इत्थय । वैतसेन । उत । स्म । मे । अव्यत्यै । पृणासि ।
पुरूरव । अनु । ते । केतम । आयम् । राजा । मे । वीर । तन्व । तत् । आसी ॥ ५ ॥

वेङ्कट० एकस्य अह त्रि माम् पुरा वैतमेन^१ अश्रथय अपि च महाम् अव्यत्यै या सपत्नीभि
सह पयांषेण पतिर्माभगच्छति, साव्यती भवति, 'अतादृश्यै च' पूरयसि कामम् । पुरूरव । तव
गृहम् 'अहमेव अनु अगच्छन्, त्व च तदा वीर । मम तन्व' स्वामी अभव । मत्सम्भोगस्त्वया
कृतः, इदानीमुपरन्तव्यमिति ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये प्रथमो वर्गः ॥

या सुजुर्णिः श्रेणिः सुम्नआपिह्वदेचक्षुर्न ग्रन्थिनी चरण्युः ।
ता अञ्जयोऽरुणयो न मस्रुः श्रिये गावो न धेनवोऽनवन्त ॥ ६ ॥

या । सुजुर्णि । श्रेणि । सुम्नेऽपि । ह्वदेऽक्षु । न । ग्रन्थिनी । चरण्यु ।
ता । अञ्जय । अरुणय । न । मस्रु । श्रिये । गाव । न । धेनव । अनवन्त ॥ ६ ॥

वेङ्कट० आलिभूताभि^{*} चतसृभिर्मानिनीभि^१ गमनशीलाभि एवनामधेयाभि उर्वशी आजगाम । नकार
समुच्चयार्थेय । ता इमा^२ अञ्जयः अरुणय^३ च वर्णत तव सख्य न यथापूर्वं माम् उपगच्छन्ति ।
पृतदेव परोक्षमाह—वत्सस्य^४ श्रयणाय धेनवः^५ गाव न शब्दायन्त इति ॥ ६ ॥

समस्मिञ्जायमान आसत् प्रा उतेमर्धन् नद्यष्टैः स्वर्गृताः ।
महे यत् त्वां पुरूरवो रणायार्धयन् दस्युहृत्पाय देवाः ॥ ७ ॥

सम् । अस्मिन् । जायमाने । आसत् । प्रा । उत । इम् । अर्धन् । नद्य । स्वर्गृता ।
महे । यत् । त्वा । पुरूरव । रणाय । अर्धयन् । दस्युहृत्पाय । देवा ॥ ७ ॥^{११}

वेङ्कट० एताभिश्च संसर्गस्त्ववानुभूत इत्युर्वशी वदति । सम् आगत पुरा अस्मिन् पुरूरवमि जायमाने
देवकार्यार्थे बर्धमाने वा प्रा अप्सरस देवपत्न्य वा । अपि चैतन्म भवधंयन् अप्सरसामावाप्तमृता
नयः स्वयगामिग्य । महने यत् त्वां पुरूरव । रणाय अर्धयन् दस्युहनताय च देवा ॥ ७ ॥

१ इयु. अर्धयत् वा (३, १) द. २-२ °इत्येव वि' अ'; °इत्येव भवति'. ३-३. °मेवात गच्छत्य च वि' अ';
°मेवात गच्छति'. ४ तन्वा वि' अ'. ५ इत्यन् मूको ६-६ मारित मूको. ७ भाविम् वि' अ', भाविम्
वि'. ८ °मन्थिनीभि मूको. ९ इत्येव वि' अ'. १०. सेनव मूको. ११. वा. (१०, २७) इत्यकयात् द.

मचा यदासु जहतीष्वत्क्रममानुषीषु मानुषो निषेवै ।

अपं स्म मत् तरसन्ती न भुज्युस्ता अत्रसन् रथस्पृशो नाश्वाः ॥ ८ ॥

सचा । यत् । आसु । जहतीषु । अत्कम् । अमानुषीषु । मानुष । निऽसेवै ।

अपं । स्म । मत् । तरसन्ती । न । भुज्यु । ता । अत्रसन् । रथस्पृश । न । अश्वाः ॥ ८ ॥

चेङ्कट० 'सचा यत् आसु' इति पुरुरवसस्तिस्त्र, तत्रादितो^१ द्वाभ्यामुर्वशीमन्याश्च सह, नृतीययोर्वशीमिति । सहायभूत^२ पुरुरवा यदा आसु आरमीय रूपम् जहतीषु^३ आत्तिभूतासु अमानुषीषु अप्सरस्सु मानुष निषेवे अभिसुख गच्छति, तदानीं ता मत् अप स्म गच्छन्ति । त्रसिगंमनकर्म । यथा तरमन्ती तरसत् नाम मृगस्तस्य भोगसाधनभूता स्त्री व्याघ्राद् अपगच्छति, यथा वा रथे नियुक्ता अश्वाः^४ । यत्रा या पुरा निषेवे, ता सम्प्रतीत्य कुर्वन्तीत्यर्थे ॥ ८ ॥

यदामु मर्तो अमृतासु निस्पृक् सं क्षोणीभिः क्रतुभिर्न पृङ्क्ते ।

ता आतयो न तन्वः शुम्भत् स्वा अश्वासो न क्रीळ्यो दन्दशानाः ॥ ९ ॥

यत् । आमु । मर्त । अमृतासु । निऽस्पृक् । सम् । क्षोणीभिः । क्रतुऽभि । न । पृङ्क्ते ।

ता । आतये । न । तन्वः । शुम्भत् । स्वा । अश्वास । न । क्रीळ्य । दन्दशाना ॥ ९ ॥

चेङ्कट० यदा आसु अप्सरस्सु मनुष्य नितरा स्पृशन् वारिभ 'कर्मभिश्च सम्पर्कं' करोति । समुच्च-
वार्यो न-कार । तदानीम् ता इमा आतीभूता^१ आत्मीयानि शरीराणि न शुम्भत्^२ न
प्रकाशयन्ति अश्वा इव क्रोडमाना जिह्वाभिरारमीया स्वका^३ दन्दशाना^४ ॥ ९ ॥

विद्युन्न या पतन्ती दर्विद्योऽरन्ती मे अप्या काम्यानि ।

जनिष्टो अपो नर्यः सुजातः प्रोर्षशी निरत् दीर्घमायुः ॥ १० ॥

विऽद्युत् । न । या । पतन्ती । दर्विद्योत् । अरन्ती । मे । अप्या । काम्यानि ।

जनिष्टो इति । अप । नर्यः । सुजात । प्र । उर्षशी । निरत् । दीर्घम् । आयुः ॥ १० ॥

चेङ्कट० विद्युन् इव या^१ पतन्ती अघातत हरन्ती^२ मद्यम् अन्तरिक्ष्याणि उदकानि । तस्या उर्वदया
यदि जायते स्यात्^३ नृदिष्ट सुजात पुत्र, अथ^४ 'प्र वर्धयति उर्वशी'^५ मम दीर्घम् आयुः । 'प्रार्श-
मनु प्र नायमे तद्दु ते मर्यादितम्' (तैत्रा १,५,५,६) इति मन्त्र ॥ १० ॥^६

^६इति अष्टमाष्टके षष्ठमाध्याये द्वितीयो वसं ॥

१-१. नासि वि'. २. ल्पासि' मूको. ३. स्नाय' मूको. ४. जगतीषु मूको. ५-५. नृदिष्टम् वि' अ'.
६-६. 'मिमवर्धयते ते वि'. ७. आ-नी' वि' अ'. ८. इमम् वि'; इमम् अ'. ९. एषा वि' अ'; एषा
वि' १०. 'नर्य' मूको. ११-११. वन रय ... वि' अ', पनयद्योतन हरति वि'. १२. स्यात् मूको.
१३-१३. उर्वदयुर्वशी वि' अ'; वर्धयत्युर्वशी वि' १४. तु या. (११,१६). १५-१५. नासि मूको

जज्ञिष इत्या गोपीथ्याय हि दधाय तत् पुरुरवो म ओजः ।

अशासं त्वा विदुषी सस्मिन्हन् न म आशृणोः किमभ्युवदासि ॥ ११ ॥

जज्ञिषे । इत्या । गोऽपीथ्याय । हि । दधाय । तत् । पुरुरव । मे । ओज ।

अशासम् । त्वा । विदुषी । सस्मिन् । अहन् । न । मे । आ । अशृणो । किम् । अभ्युक् । वदासि ॥

वेङ्कट० जातोऽसि असुन्नोर्वश्या पृथिव्या रक्षणाय हि । दधाय तत् पुरुरव । ममोदरे भोज मयि निहितवानसि गर्भम् । तत्त्वया श्रातमिति । अथापि ह्यातन्यमिति चेत्, तत्राह—अनुशासितवत्यहम् त्वा विदुषी पुरा सर्वस्मिन् अहनि यत् मम कर्तव्यम् । तच्च मदीय वचन एवम् न अशृणो । किं समयपालनरहित सम्प्रति वदसीति । तत्र वाजसनेयकम्—‘उर्वेशो हाप्सरा पुरुरवसमैर्दं चक्रमे त इ विन्दमानोवाच वि स्म माहो वैतसेन दण्डेन हतादकामा स्म मां निपद्यासै मो स्म त्वा नम दर्शम् एष वै न स्त्रीगानुपचार इति । सा हास्मिन्मोषुवासा । अपि हास्माद् गर्भिण्यास’ (माश ११,५,१,२) इति । तामिमा सबिद ज्ञात्वा गन्धर्वा नम्रे पुरुरवसि ‘विद्युत् जनयान्चक्रुस्तं यथा दिवेव नम ददर्श ततो ईद्वेयं तिरोबभूत्’ (माश ११,५,१,४) इति ॥ ११ ॥

कदा सूनुः पितरं जात इच्छाच्चक्रनाश्रुं वर्तयद्विजानन् ।

को दम्पती सर्मनसा वि यूयोदध यदग्निः श्वशुरेषु दीर्दयत् ॥ १२ ॥

कदा । सूनु । पितरम् । जात । इच्छात् । चक्रन् । न । अश्रुं । वर्तयत् । विजानन् ।

क । दम्पती इति दम्पती । सर्मनसा । वि । यूयोत् । अध । यत् । अग्नि । श्वशुरेषु । दीर्दयत् ॥

वेङ्कट० कदा सूनु तवोदरस्थ पितरम् माम् जात इच्छति । कदा वा क्रन्दमानश्च अधु वर्तयति पितरम् माम् विजानन् । क’ दम्पती त्वां मां च समनसकौ वि शेषयेत्, सम्प्रति यत् अग्नि तवोदरस्थ तव श्वशुरेषु दीप्यते ॥ १२ ॥

प्रति ब्रवाणि वर्तयते अश्रुं चक्रन् न क्रन्दद्राप्ये शिवायै ।

प्र तत् ते दिनवा यत् ते अस्मे परेहास्तं नहि मूर् मायः ॥ १३ ॥

प्रति । ब्रवाणि । वर्तयते । अश्रुं । चक्रन् । न । क्रन्दत् । आप्ये । शिवायै ।

प्र । तत् । ते । दिनवा । यत् । ते । अस्मे इति । परा । इति । अस्तम् । नहि । मूर् । मा । आयः ॥

वेङ्कट० पुरुरव ! त्वाम् प्रति ब्रवाणि वर्तयन्त्ये तदपरयम् अधु तथा रुदन्, न शोदिति भाष्यादे शिवे इत्याग्रे उपस्थिते सति, तत् अपरयं गुण्यम् प्र दिनामि, यत् तव मया निहितम् । परा इति अस्तम्, नहि मूर् । मा आमोपि ॥ १३ ॥

११. मासि वि' अ'. २. तत्प्रासि' ३. मासि वि' अ'. ४ म २ रि'. ५. 'गीति वि'. ६-८. पाठ १; पुन- > -क्रम इति, 'न' उपमाधीय इति वेनीय निर्देशस्वरूपपरः स्वान् (वे १, १२१५ क द.)
७. अगम् मुहो ८. एण्डि वि'. ९. ती वि' अ'. १०. सुदिगम् वि' अ'; दीप्येति वि'.

सुद्वेषो अद्य प्रपतेदनाश्रुत् परावर्ते परमां गन्तवा उ ।

अथा शयीत निर्ऋतेरुपस्थेऽधैनं वृका रभसासौ अद्युः ॥ १४ ॥

सुद्वेष । अद्य । प्रपतेत् । अनाश्रुत् । परावर्तम् । परमाम् । गन्तवै । ऊँ इति ।

अर्धं । शयीत । नि ऽश्रते । उपस्थे । अर्धं । एनम् । वृका । रभसासौ । अद्युः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अथ परिधूनो वदति पुरुरवा । मुकीड पतिः तव अथ प्रपतेत् अनाश्रुत् परावर्तम् अत्यन्तदूरा दिश गन्तुम् अनशनो महाप्रस्थानं कुर्यात् । अथ शयीत 'तत्र अनशन्नं पृथिव्या उपस्थे । अथ एनम् शयानम्' वृका वेगवन्त अद्युः । 'सुद्वेषोऽद्योद्वा वप्रीत प्र वा पतेत् तद्व वृका वा शानो वाऽद्युरिति हैव तदुवाच' इति वाजसनेयकम् (माश ११,५,१,८) ॥ १४ ॥

पुरुरवो मा मृथा मा प्र पंतो मा त्वा वृकासो अशिवास उ क्षन् ।

न वै स्त्रैर्णानि सख्यानि सन्ति सालावृकाणां हृदयान्येता ॥ १५ ॥

पुरुरव । मा । मृथा । मा । प्र । पन्तु । मा । त्वा । वृकास । अशिवास । ऊँ इति । क्षन् ।

न । वै । स्त्रैर्णानि । सख्यानि । सन्ति । सालावृकाणाम् । हृदयानि । एता ॥ १५ ॥

वेङ्कट० पुरुरव । मा म्रियेया । मा वा प्र पतः । मा च स्वाम् वृकाः अशिवा अदन्तु । न खलु स्त्रैर्णानि 'सख्यानि विद्यन्ते' । स्त्रियो नाम हि सालावृकाणाम् हृदयानि । 'मैतदाहया न वै रण मख्यमस्ति पुनर्गृहानिहीति' हैवेन तदुवाच' इति वाजसनेयकम् (माश ११,५,१,९) ॥ १५ ॥

'इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याय तृतीयो वर्गः ॥'

यद्विरूपाचरं मर्त्येभ्यसं रात्रीः शरदश्चतस्रः ।

भूतस्य स्तोत्रं सकृदहं आश्नां ताद्रेयेदं तावृषाणा चरामि ॥ १६ ॥

यत् । विरूपा । अचरम् । मर्त्येषु । अर्चसम् । रात्री । शरदं । चतस्रः ।

भूतस्य । स्तोत्रम् । सकृत् । अहं । आदनाम् । तात् । एव । इदम् । तवृषाणा । चरामि ॥ १६ ॥

वेङ्कट० यत् मानुषमहत्वाद् विगतदेवरूपं अचरम् मनुष्येषु । तदानीम् अहमपि इत्यपि शरदं चतस्रः । तदानीम् अहम् भूतस्य स्तोत्रम् मरुत् अहं आदनाम् । तेन एव स्तोत्रेणाहम् इदम् सम्प्रति मृता मत्नी चरामि प्रियमाणसारीराः । स्त्रियाऽपि सत्या 'मया भव सुकृतं' न विश्रुतं देवेषु । 'मया मोतमपांमीति' ॥ १६ ॥

१. 'वप -- वि' अं. २-३. तत्राग्नौ पृथिवी... इति' अं. ४. तत्र इष्टान् पृथिवी' विं. ३. मन्वृत्ति' विं' अं. ४-४. निविपते' विं' अं. ५. 'हानीति' मूको. ६-९. नास्ति मूको. ७. मन्वृत्ति' विं' अं. ८. प्रिव' विं. ९. 'वप इष्ट' विं' अं. १०. विरुदं' विं. ११. देवु' विं' अं. १२-१३. 'मयो' विं' अं.

अन्तरिक्षप्रां रजसो विमानीमुप शिक्षाम्पुर्वशी वसिष्ठः ।

उप त्वा रातिः सुकृतस्य तिष्ठात्रि वर्तस्व हृदयं तप्यते मे ॥१७॥

अन्तरिक्षप्रांम् । रजसः । विमानोम् । उप । शिक्षामि । उर्वशीम् । वसिष्ठः ।

उप । त्वा । रातिः । सुकृतस्य । तिष्ठात् । नि । वर्तस्व । हृदयम् । तप्यते । मे ॥ १७ ॥

पेड्डट० तेजसाऽन्तरिक्षस्य पूरयित्रीम् उदकस्य निर्मात्रीम् वशं नयामि उर्वशीम् समानाम् वसिष्ठः ।

उप 'विष्टु त्वाम्' मुकृतस्य रातिः दाता पुरुरवाः । नि वर्तस्व हृदयम् तप्यते मे ॥ १७ ॥

इति त्वा देवा इम आहुः ऐळ यथेमेतद्भवसि मृत्युर्वन्दुः ।

प्रजा ते देवान् हविषा यजाति स्वर्ग उ त्वमपि मादयासे ॥ १८ ॥

इति । त्वा । देवाः । इमे । आहुः । ऐळ । यथा । ईम् । एतत् । भवसि । मृत्युऽर्वन्दुः ।

प्रजा । ते । देवान् । हविषा । यजाति । स्वःऽगे । ऊँ इति । त्वम् । अपि । मादयासे ॥१८॥

पेड्डट० इति त्वाम् देवाः इमे आहुः ऐळ । बन्धनो मृतयोः^१ यथा भविष्यसि । प्रजा ते देवान्

हविषा^२ यजतु । अथ^३ स्वर्गे एव त्वम् अपि मादयासे मया सहिति ॥ १८ ॥

^१इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्थो वरः^२ ॥

[१६]

'बहुराहिरस ऋषिः', सर्वहरिर्वा ऐन्द्रः । हरिर्देवता । जगती छन्दः, अन्त्ये त्रिष्टुभौ^१ ।

प्र ते महे विदथे शंसिपुं हरी प्र ते वन्वे वनुषो ह्यृतं मर्दम् ।

घृतं न यो हरिभिश्चारु सेचते आ त्वां विशन्तु हरिर्वर्षमं गिरः ॥ १ ॥

प्र । ते । महे । विदथे । शंसिपुम् । हरी इति । प्र । ते । वन्वे । वनुषः । ह्यृतम् । मर्दम् ।

घृतम् । न । यः । हरिऽभिः । चारु । सेचते । आ । त्वा । विशन्तु । हरिऽवर्षसम् । गिरः ॥१॥

पेड्डट० बहुराहिरः । 'प्र अस्ताविषम्' तत्र अघो महति सद्ग्रामे । प्र च भजे तत्र हन्तुः शृङ्खलीयम्

मर्दम् । घृतम् इव मुष्टम् यः हरिभिः चारु उदकम् शृङ्खलीयं सिद्धति, ते त्वाम् आ विशन्तु गिरः^२

महीषा हरितर्षणिति ॥ १ ॥

हरिं हि योनिमभि ये समस्वरन् द्विन्वन्तो हरीं द्विष्यं यथा मर्दः ।

आ ये पृणन्ति हरिभिर्न धेनेव इन्द्राय शूर्पं हरिवन्तमर्चत ॥ २ ॥

१-१. '१८ इत्यां वि' अर्. २. मू. लो मू. लो. ३. १८' रि' अर्. ४-४. '१८' वि' अर्.

५-५. मारिण मू. लो. ६-६. मारिणे रि' अर्. ७-७. मारिणे रि' अर्. ८. टि. टि. मू. लो.

हरिम् । हि । योनिम् । अभि । ये । समुऽअस्वरन् । द्विन्वन्तं । हरी इति । दिव्यम् । यया । सर्द ।
आ । यम् । पूणन्ति । हरिऽभि । न । धेनव । इन्द्राय । श्यम् । हरिऽन्तम् । अर्चत ॥२॥

वेङ्कट० अश्वम्^१ हि इन्द्रस्य स्थानम् वे^२ सस्तुवन्ति प्रेरयन्त अश्वो इन्द्राय यज्ञियम् इव हरिः रचिष्ठानार्थम्,
ते स्तोतार यम् सोमैश्च आ पूरयन्ति धेनव इव वत्सम्^३ । यूयमपि त हरितवर्णम् श्यम्^४
बलम् इन्द्रप्रीत्यर्थम् उपाऽर्चत^५ ॥ २ ॥

सो अस्य वज्रो हरितो य आयसो हरिर्निर्कामो हरिरा गर्भस्तयोः ।

धूम्री सुशिप्रो हरिमन्युसायक इन्द्रे नि रूपा हरिता मिमिक्षिरे ॥ ३ ॥

स । अस्य । वज्रं । हरितं । य । आयस । हरि । निऽज्ञाम । हरि । आ । गर्भस्तयो ।
धूम्री । सुऽशिप्र । हरिमन्युऽसायक । इन्द्रे । नि । रूपा । हरिता । मिमिक्षिरे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स इन्द्रस्य वज्रं हरितवर्णं य निर्मितोऽयसा । हरि च "अश्व अस्य" कर्मणीय । इतो^१
शत्रूणा यज्ञ आस्ते बाह्वो अन्नवान् सुशिप्र हरिमन्युसायक, शत्रूणा इतोऽभिमानता चास्य
सायको भवति । किं बहुना इन्द्रे हरितानि सर्वाणि रूपाणि निमिमिक्षिरे निर्मितानीति^२ ॥ ३ ॥

दिवि न केतुरधि धायि हर्यतो विव्यच्चद्वज्रो हरितो न रंहा ।

तुददहिं हरिंशिप्रो य आयसः सहस्रंशोका अभवद्धरिभ्रः ॥ ४ ॥

दिवि । न । केतु । अधि । धायि । हर्यत । विव्यचत् । वज्रं । हरितं । न । रंहा ।
तुदत् । अहिम् । हरिंऽशिप्र । य । आयस । सहस्रंऽशोका । अभवत् । हरिम्ऽभ्र ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यथा^३ दिवि प्रज्ञापक आदित्य निहित, एवमथ स्तोत्रभि अधि^४ निहित । स्पृहणीय
व्याप्तोति चास्य वज्र व्यासत्पयम्, यथा वेगेन आदित्याश्वा व्याप्नुवन्ति गन्तव्य देशम् । तुदत्
अहिम् हरिशिप्र अस्य वज्र य अयसा निर्मित, सोऽय सहस्रदीप्ति भवति हयो भर्ता^५ ॥ ४ ॥

त्वंत्वमहर्षथा उपस्तुतः पूर्वेभिरिन्द्र हरिकेश यजर्भिः ।

त्वं हर्षसि तव विश्वंमुकभ्यभ्रसामि राधो हरिजात हर्षतम् ॥ ५ ॥

त्वम्ऽर्चम् । अहर्षथा । उपऽस्तुत । पूर्वेभि । इन्द्र । हरिऽकेश । यजर्भि ।

त्वम् । हर्षसि । तव । विश्वम् । उक्थ्यम् । असामि । राधं । हरिऽजात । हर्षतम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वमेव अकामयथा पूर्वेभि इन्द्र! हरिकेश! यज्वभि उपस्तुत^१ । त्वम् कामयसे तव

१ भवा विं अं २ यदि मूको. ३ नास्ति मूको ४ द्रुष्टितम् विं अं, धा
विं. ५ उपारपत् मूको. ६ इन्द्रस्य विं अं ७ द्रुष्टितम् विं अं. ८ नर्ता विं अं.
९ निमित्तानि विं अं; तिमीशं विं. १०. नास्ति विं अं. ११. भमि विं. १२. भवा विं
अं. १३ १८१ मूको.

स्वभूत व्याप्तम् प्रशस्यम् असाधारण कृत्स्नम् अन्नम् शत्रुहारकप्रादुर्भाव' स्पृहणीयम् ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चमो वगं' ॥

ता वज्रिणं मन्दिनं स्तोम्यं मद इन्द्रं रथे वहतो हर्यता हरी ।

पुरूष्यस्मै सर्वनानि हर्यत इन्द्राय सोमा हरयो दधन्विरे ॥ ६ ॥

ता । वज्रिणम् । मन्दिनम् । स्तोम्यम् । मदे । इन्द्रम् । रथे । वहत । हर्यता । हरी इति ।

पुरूषिणे । अस्मै । सर्वनानि । हर्यते । इन्द्राय । सोमा । हरय । दधन्विरे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तौ वज्रिणम् माद्यम् स्तोमादेम् मदे 'इन्द्रम् रथे वहत कान्तौ अश्वौ । बहूनि' सर्वनानि अस्मै' भवन्ति स्पृहणीयाय । इन्द्राय सोमा हरितवर्णा निधीयन्ते ॥ ६ ॥

अरं कामाय हरयो दधन्विरे स्थिराय हिन्वन् हरयो हरी तुरा ।

अर्वेद्विभ्यो हरिभिर्जोपमीर्यते सो अस्य कामं हरिवन्तमानशे ॥ ७ ॥

अरम् । कामाय । हरय । दधन्विरे । स्थिराय । हिन्वन् । हरय । हरी इति । तुरा ।

अर्वेत्ऽभि । य । हरिऽभि । जोपम् । ईर्यते । स । अस्य । कामम् । हरिऽवन्तम् । आनशे ॥

वेङ्कट० 'वर्षात्स कामाय हरितवर्णा निधीयन्त' । स्थिराय इन्द्राय प्रेरयन्ति सोमा 'क्षिप्रौ' 'अश्वौ । गन्तुभि य अश्वै' शूरै सव्य सङ्ग्राम गच्छति, स रथ इन्द्रस्य कमनीयम् यज्ञम् व्याप्नोति' ॥७॥

हरिश्मशाहृर्हरिकेश आयसस्तुरस्पेये यो हरिपा अर्धत ।

अर्वेद्विभ्यो हरिभिर्वाजिनीसुरति विश्वा दुरिता पारिपद्वरी ॥ ८ ॥

हरिऽश्मशाहृ । हरिऽकेश । आयस । तुरऽपेये । य । हरिऽपा । अर्धत ।

अर्वेत्ऽभि । य । हरिऽभि । वाजिनीऽवसु । अति । विश्वा । दुऽइता । पारिपत् । हरी इति ॥

वेङ्कट० हरिवणश्मश्रु हरिकेश अयोमयहृदय त्वरमाणे पातप्ये सोमे य सोमपा अवर्धत । य गन्तुभि 'हरितवर्णे सोमै' प्रीत अश्वघन अति पारयति' विश्वानि दुर्गामि'० आत्मी यावशौ' । उत्तरत्र सम्बन्ध ॥ ८ ॥

सुर्वे यस्य हरिणी त्रिपेततुः शिप्रे वाजाय हरिणी दविधृतः ।

प्र यत् कृते चमसे मर्मुजद्वरी प्रीत्वा मर्दस्य हर्यतस्यान्धंसः ॥ ९ ॥

१ १ नास्ति मूको २ २ इन्द्र वि' अ', इन्द्र रथेस्मि वि'. ३. नास्ति मूको ४ ४ नास्ति वि' ५ स्तोमा वि' ६ ६ अयोमं तृतीय वि' अ' ७ ७ इन्द्र वि' अ' 'नोनि नन्तोधि वि' ८ इन्द्र वि' अ', गत् वि' ९ ९ प्रीता न बनोति वा(पा वि')० मूको १० दुर्गामि वि' अ'. ११ 'त्मीयतपरवौ वि' अ', 'त्मीया विधौ वि'.

सुगोऽइत् । यस्यै , हरिणी इति । त्रिऽपेतु । शिमे इति । वाजाय । हरिणी इति । दर्विष्वत् । प्र । यत् । कृते । चमसे । मर्षजत् । हरी इति । पीत्वा । मर्दस्य । ह्येतस्यै । अन्धसः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सुवो इव^१ यस्य 'हरितवर्णे कनीनिके सोमं प्रति विपततः । तथा यस्य च हनू^२ हरिणी सोमपानार्थं कम्पयत^३ । हन्द्र^४ प्र मार्शि^५ अश्वी वृष्टे यदा सस्वृते^६ यमसे 'स्थित सोमं' मदकरम् सृष्टणीयम् पीत्वा, तदानीमिन्द्रं स्तुतेति ॥ ९ ॥

उत् स्म सत्रं ह्येतस्यै पुस्त्योऽेतस्यो न वाञ्छं हरिवाँ अचिक्रदत् ।
मही चिद्धि धिपणार्ह्यदोजंमा बृहद्वयो दधिपे ह्येतश्चिदा ॥ १० ॥

उत् । स्म । सत्रं । ह्येतस्यै । पुस्त्योः । अत्यै । न । वाञ्छं । हरिऽवान् । अचिक्रदत् ।
मही । चिद्धि । हि । धिपणा । अर्ह्यत् । ओजंसा । बृहत् । वयं । दधिपे । ह्येतः । चिद्धि । आ ॥

वेङ्कट० अपि च^७ सदनम् सृष्टणीयस्येन्द्रस्य द्यावापृथिव्यौ । 'सोऽयम् अथ ह्यर्' सहग्रामम् हरिवान् गच्छति । महती हि स्तुति कामयते त्वा बलेन युक्तम् । तथा सति बृहत् अन्नम् आ प्रयच्छामि कामयमानस्येति ॥ १० ॥

^८ इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये षष्ठो वगं ॥

आ रोदसी ह्यैमाणो महित्वा नव्येनव्यं ह्यैसि मन्म नु प्रियम् ।
प्र पुस्त्यमसुर ह्येतं गोराविष्कृधि हरये सूर्याय ॥ ११ ॥

आ । रोदसी इति । ह्यैमाण । महिऽत्वा । नव्येऽनव्यम् । ह्यैसि । मन्म । नु । प्रियम् ।
प्र । पुस्त्यम् । असुर । ह्येतम् । गो । आवि । कृधि । हरये । सूर्याय ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आ पूरयसि महत्त्वेन द्यावापृथिव्यौ 'कामयमानः, नवतरनवतरम्'^९ च कामयसे ह्येतम् शिप्रम् प्रियम् । प्रकर्षेण आवि कुरु प्रज्ञावन् ! सृष्टणीयम् सृष्टम् उदकस्य आवासस्थानम् उदकस्य ह्यै सूर्याय ॥ ११ ॥

आ त्वा ह्यैन्तं प्रयुजो जनानां रथे नहन्तु हरिश्शिप्रमिन्द्र ।

पित्वा यथा प्रतिभृतस्य मध्वो ह्यैन् युजं संधमादे दशोणिम् ॥ १२ ॥

आ । त्वा । ह्यैन्तम् । प्रयुजं । जनानाम् । रथे । नहन्तु । हरिऽशिप्रम् । इन्द्र ।
पित्वा । यथा । प्रतिभृतस्य । मध्वं । ह्यैन् । युजम् । सन्धमादे । दशोणिम् ॥ १२ ॥

१. 'वपि च वि' अ.

२-२. 'वले .. प्रति निवा ... वि' अ., 'वगो नीनिके प्रतिनिवा वि'.

३. 'व वि' 'वन् वि' अ.

४. 'मारित मूको.

५. 'स्युने वि'.

६-६. 'रिषत् सोमः वि' अ.

७. 'व रम मूको.

८. 'सोमो वरथेव वि' अ.; 'सोमरथ इव वि'.

९-९. 'मारित मूको.

१०-१०. 'वपि-

मादानविरं वि' अ.; 'वामवसाने नवतरं वि'.

वेङ्कट० आ वहन्तु त्वाम् कामयमानम् प्रयुक्ता अश्वः जनानाम् समीपम् रथे स्थितं हरितवर्णशिप्रम्^१ इन्द्र । पिबसि यथा त्वं प्रतिभृतम् सोमम् कामयमान. हवि. सङ्प्रामार्थम् दशोणिम्, ओण-योऽद्गुलपः, दशभिरद्गुलिभिरभिपुतम् ॥ १२ ॥

अपाः पूर्वेपां हरिवः सुतानामथो इदं सर्वं केवलं ते ।

ममद्वि सोमं मधुमन्तमिन्द्र सत्रा वृषञ्जठर आ वृषस्व ॥ १३ ॥

अपाः । पूर्वेपाम् । हरिः । सुतानाम् । अथो इति । इदम् । सर्वं । केवलम् । ते ।

ममद्वि । सोमम् । मधुमन्तम् । इन्द्र । सत्रा । वृषन् । जठरै । आ । वृषस्व ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अपिबः हरिवः । प्रातःसवनस्यान् सोमान् सुतान् । अथो इदम् माध्यन्दिनम् सवनम् असा-धारणम् ते । तथा सति ममद्वि सोमम् मधुमन्तम् इन्द्र । मद्विहाऽऽस्वादनकर्मा^२ । 'पिबन्तु मदन्तु विगन्तु सोमम्' (तैत्रा २, ६, ११, १०) इति च मन्त्रः । सत्राशब्दो भूयिष्ठवचन । तं भूयिष्ठम् वर्षितः !^३ जठरै आ सिञ्चस्व ॥ १३ ॥

^४इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तमो वगं. ॥

[९७]

^५आधर्वणो भिषग् ऋषिः । ओषधयो देवता । अनुष्टुप् छन्दः ।

या ओषधीः पूर्वा जाता देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा ।

मनै नु बभ्रूणामहं शतं धामानि सप्त च ॥ १ ॥

याः । ओषधीः । पूर्वाः । जाताः । देवेभ्यः । त्रियुगम् । पुरा ।

मनै । नु । बभ्रूणाम् । अहम् । शतम् । धामानि । सप्त । च ॥ १ ॥

वेङ्कट० भिषग् आधर्वणः । सैषा ब्राह्मणे व्याख्याता । अत्र वाजसनेयकम्—“या ओषधीः पूर्वा जाता देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा” इति ऋतवो वै देवास्तेभ्य एतान्भिः^६ पुरा जायन्ते वसन्ता प्राश्वि शरदि ‘मनै नु बभ्रूणामहम्’ इति सोमो वै बभ्रुः । सौम्या ओषधयः औषधः पुरुषः ‘शतम् धामानि’ इति यदिदं, शतायुः शतार्धः^७ शतवीर्यं एतानि हास्य तानि ‘शतम् धामानि सप्त च’ इति य एवेमे सप्त शीर्षन् प्राणास्तानेतदाह^८ (माश ७, २, ४, २६) इति । निरुक्तं (या ९, २८) च द्रष्टव्यमिति ॥ १ ॥

शतं वो अम्ब धामानि सहस्रमुत वो रुहः ।

अर्धा शतक्रत्वो यूयमिमं मे अगदं कृत ॥ २ ॥

शतम् । वः । अम्ब । धामानि । सहस्रम् । उत । वः । रुहः ।

अर्ध । शतऽऽऽत्त्वं । यूयम् । इमम् । मे । अगदम् । कृत ॥ २ ॥

१. हरिवर्णशिप्रम् वि^१ अ^१. २-२. मदन्तमिन्द्रा...स्वादं वि^२ अ^२.

३-३. *प्यिष्ठं वि^३ अ^३.

४-४. नास्ति मूको. ५. *रिःसः वि^४ अ^४. ६. शतवः वि^५ अ^५; उगायुः अ^५.

वेङ्कट० शतम् व मातर ' स्थानानि । सहस्रम् अपि च व रह प्ररोहा । तथा सति हे शत
कर्माण ! यूयम् यम् इमम् अह भिषज्यामि, तम् अगदम् कृत ॥ २ ॥

ओषधीः प्रति मोदध्वं पुष्पवतीः प्रस्रवरीः ।

अश्वा इव स्रजित्वरीर्नीरुधः पारयिष्णुः ॥ ३ ॥

ओषधी । प्रति । मोदध्वम् । पुष्पवती । प्रस्रवरी ।

अश्वा इव । स्रजित्वरी । नीरुधं । पारयिष्णुं ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ओषधय ! इमम् प्रति मुदिता भवत पुष्पवत्य फलवत्य ब्रह्मा इव सद रोग जयन्त्य
विरोहन्त्य पुरुष पारयन्त्यो रोगादिति ॥ ३ ॥

ओषधीरिति मातरस्तद्वो देवीरुषं ब्रुवे ।

सुनेयमश्वं गां वासं आत्मानं तत्र पूरुष ॥ ४ ॥

ओषधी । इति । मातर । तत् । व । देवी । उप । ब्रुवे ।

सुनेयम् । अश्वम् । गाम् । वासं । आत्मानम् । तत्र । पूरुषम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ओषधी ! इत्यम् हे मातर । तत्र वच युष्मात् प्रति देव्ये । उप ब्रुवे । किं तदित्याह—
हे भिषज्यमान पुरुष ! तुभ्यम् अहम् अश्वादिकम् ददामि शरीरम् चेति ॥ ४ ॥

अश्वत्ये वो निपर्दनं पूर्णे वो वसतिष्कृता ।

गोभान् इत् किलांमथ यत् सुनयथ पूरुषम् ॥ ५ ॥

अश्वत्ये । व । निपर्दनम् । पूर्णे । व । वसति । कृता ।

गोभान् । इत् । किलांमथ । यत् । सुनयथ । पूरुषम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० द्रवभूतानां भवतीनाम् अश्वत्ये निपर्दनम् तथा पलाशेषु व वगति कृता । किञ्च गां
भोजयिष्य एव भवथ, यदि सम्भज्ये पुरुषम् ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टक पञ्चमाध्याये अष्टमो वगं' ॥

यश्रौषधीः समर्गमत राजानः सर्मितारिव ।

त्रिप्रः स उच्यते भिषग् रसोहार्मीवचार्तनः ॥ ६ ॥

यश्रौ । ओषधी । समर्गमत । राजान । सर्मितारिव ।

त्रिप्रः । स । उच्यते । भिषग् । रश्नु इहा । अमीवुच्चारतन ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यत्र ओषधय सहस्रशब्दे राजानः इव सहस्राणि । माक्षण स उच्यते भिषज्येव इव रक्षणी
इत्या रोगार्ता आगतः ॥ ६ ॥

अश्वावतीं सौमावतीमूर्जयन्तीमुदोजसम् ।
आवित्सि सर्वा ओषधीरस्मा अरिष्टतातये ॥ ७ ॥

अश्वऽवतीम् । सोमऽवतीम् । ऊर्जयन्तीम् । उदऽओजसम् ।
आ । अविस्ति । सर्वा । ओषधी । अस्मै । अरिष्टतातये ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अश्ववतीप्रभृतय प्रधानाश्चतस्र ओषधय । ता सर्वा अहम् आ जाने अस्मै रोगाय अमु
रोग नाशयितुम् ॥ ७ ॥

उच्छुष्मा ओषधीनां गावो गोष्ठादिवेरते । धनं सनिष्यन्तीनामात्मानं तव पूरुष । ८ ।

उत् । शुष्मा । ओषधीनाम् । गाव । गोस्थात्ऽईव । ईरते ।
धनम् । सनिष्यन्तीनाम् । आत्मानम् । तव । पूरुष ॥ ८ ॥

वेङ्कट० उद् गच्छन्ति बलानि ओषधीनाम् गाव इव गोष्ठात् तव आत्मभूतम् धनम् सनिष्यन्तीनाम्
हे पूरुष । इति प्ररोहन्तीरोषधीदंष्ट्वा वदति ॥ ८ ॥

इष्कृतिर्नाम वो मातार्थो यूयं स्थ निष्कृतीः ।

सीराः पतत्रिणीः स्थन यदामयति निष्कृथ ॥ ९ ॥

इष्कृति । नाम । व । माता । अयो इति । यूयम् । स्थ । निऽकृती ।
सीरा । पतत्रिणी । स्थन । यत् । आमयति । नि । कृथ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इष्कृति नाम युष्माकम् माता, यस्मात् सा रुग्ण निष्करोति । तथा यूयम् अपि भवथ
निष्कृतय । सरणस्वभावा पत्रवत्यश्च भवथ 'पुष्यन्ती । पुरुषो' यदि आमयति तम् निष्कृथ ॥ ९ ॥

अति विश्वाः परिष्ठाः स्तेनईव व्रजमक्रमुः ।

ओषधीः प्राचुच्यवुर्यत् किं च तन्वोऽ रपः ॥ १० ॥

अति । विश्वा । परिऽस्था । स्तेन ईव । व्रजम् । अक्रमु ।
ओषधी । प्र । अचुच्यवु । यत् । किम् । च । तन्व । रप ॥ १० ॥

वेङ्कट० 'अति अक्रमु' सर्वा परित स्थित स्तेन इव व्रजम् प्रति । काष्ठादिनिर्मिता ओषधय
प्रयावयन्ति, य कश्चिच्छरीरस्य रोग समिति ॥ १० ॥

'इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये नवमो वर्गः ॥

यद्विमा वाजपञ्जहमोषधीर्हस्त आदधे ।

आत्मा यक्ष्मस्य नश्यति पुरा जीवगृमो यथा ॥ ११ ॥

१. वनि वि', °नि वि' अ'. २. °नोरयो ('वे वि')मूको ३-१. नास्ति मूको.

यत् । इमा । वाजयन् । अहम् । ओषधी । हस्ते । आऽऽधे ।

आत्मा । यक्ष्मस्य । नश्यति । पुरा । जीवऽगृभं । यथा ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यत् इमा. ओषधी पुरस्य बलिन कुर्वन् अहम् हस्ते रुग्णस्य^१ आधे । तत् यक्ष्मस्य रूपम्
वि नश्यति शीघ्रम्, यथा शकुनि जीवानां ग्रहीतृष्व्याधादिति ॥ ११ ॥

यस्यौषधीः प्रमर्षथाङ्गमङ्गं परुष्परुः ।

ततो यक्ष्मं वि बाधध्व उग्रो मध्यमशीरिव ॥ १२ ॥

यस्य । ओषधी । प्रमर्षय । अङ्गम्-अङ्गम् । परुऽपरु ।

तत । यक्ष्मम् । वि । बाधध्वे । उग्र । मध्यमशी ईर ॥ १२ ॥

वेङ्कट० यस्य हे ओषधय । प्रमर्षय अङ्गम्-अङ्गम् परु-परु च, ततस्तत् यक्ष्मम् वि बाधध्वे, यथा
उग्र बध्यघातवृत्ति मध्यमशी मध्यम स्थाने पुरस्य वर्तमान ॥ १२ ॥

साकं यक्ष्मं प्र पत चापेण किकिदीविना ।

साकं वारतस्य प्राज्या साकं नश्य निहाकया ॥ १३ ॥

साकम् । यक्ष्मम् । प्र । पत । चापेण । किकिदीविना ।

साकम् । वारतस्य । प्राज्या । साकम् । नश्य । निहाकया ॥ १३ ॥

वेङ्कट० प्र गच्छ शीघ्र गच्छता चापेण पक्षिणा किकिदीविना च साकम्, साकम् च वारतस्य वेगेन ।
साकम् च नश्य निहाकया । निहाकां च गोषिकामाहुः^१ ॥ १३ ॥

अन्या वो अन्यामन्वन्वान्यस्या उपायत ।

ताः सर्वाः मविद्वाना इदं मे प्रायता रचः ॥ १४ ॥

अन्या । उ । अन्याम् । अयतु । अन्या । अन्यस्या । उप । अयत ।

ता । सर्वा । समऽविद्वाना । इदम् । मे । प्र । अयत । रचं ॥ १४ ॥

वेङ्कट० पुष्पाकम् अन्या अययौषध्या सहगच्छताम् । सा च अया तस्या अन्यस्या समीपम् उपा
गच्छत्^१ । इत्यम् ता सर्वा ओषधय महता^२ इदम् मे प्र रक्षत यूपम् वच इति ॥ १४ ॥

याः फलिनीर्या अफला अपुष्या याश्च पुष्पिणीः ।

वृहस्पतिप्रमृतास्ता नो मुञ्चन्त्वंहंसः ॥ १५ ॥

या । फलिनी । या । अफला । अपुष्या । या । च । पुष्पिणी ।

वृहस्पतिप्रमृता । ता । न । मुञ्चन्तु । अहंस ॥ १५ ॥

१ १ निगमे उपे या (३, १०) इ २ एतन् य वि' अ', रुग्णस्य वि' ३ वाम० मूढो
४ गा मूढो ५ गता वि' ६ इत्यम् मूढा

वेङ्कट० निगदसिद्धेति ॥ १५ ॥

इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये दशमो वर्गः^१ ॥

मुञ्चन्तु मा शपथ्याइदथो वरुण्यादुत ।

अथो यमस्य पद्बीशात् सर्वस्माद्देवकिल्बिपात् ॥ १६ ॥

मुञ्चन्तु । मा । शपथ्यात् । अथो इति । वरुण्यात् । उत ।

अथो इति । यमस्य । पद्बीशात् । सर्वस्मात् । देवकिल्बिषात् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० मुञ्चन्तु मा शपथसञ्जाताद् एनसः, अथो वरुणभवात् उत । वरुणोऽपि हि ब्रह्माति पापकृतः । अपि च यमस्य स्वभूतात् पादबन्धनाक्षिगलात् सर्वस्मात् एव देवानां स्वभूतादुपद्रवादिति ॥ १६ ॥

अवपतन्तीरवदन् दिव ओषधयुस्परि । यं जीवमश्रवांमहै न स रिष्याति पूरुषः ॥ १७ ॥

अवऽपतन्तीः । अवदन् । दिवः । ओषधयः । परि ।

यम् । जीवम् । अश्रवांमहै । न । सः । रिष्याति । पूरुषः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० तुणोकाद् अवपतन्त्यः ओषधयः इत्यम् अवदन्—यम् जीवन्तम् एव वयम् प्राप्नुमः, न सः रिष्यतु पुरुषः इति ॥ १७ ॥

या ओषधीः सोमराज्ञीर्विहीः शतविचक्षणाः ।

तासां त्वमस्युत्तमारं कामाय शं हृदे ॥ १८ ॥

याः । ओषधीः । सोमराज्ञीः । विहीः । शतविचक्षणाः ।

तासाम् । त्वम् । असि । उत्तमा । अरम् । कामाय । शम् । हृदे ॥ १८ ॥

वेङ्कट० याः ओषधयः । सोमराज्ञिकाः^१ बह्व्यः बहुदंशनाः^२, तासाम् सर्वांसाम् त्वम् असि उत्तमा इति सोममाह, पर्याप्तम् कामाय सुखकरी हृदयायेति ॥ १८ ॥

या ओषधीः सोमराज्ञीर्विष्टिताः पृथिवीमनु ।

बृहस्पतिप्रसूता अस्यै सं दत्त वीर्यम् ॥ १९ ॥

याः । ओषधीः । सोमराज्ञीः । विष्टिताः । पृथिवीम् । अनु ।

बृहस्पतिप्रसूताः । अस्यै । सम् । दत्त । वीर्यम् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० एवंविधाः स्युष्यम् अस्यै रुग्णस्य^३ तन्वे^४ बृहस्पतिप्रसूताः वीर्यम् 'सम् दत्त' ॥ १९ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि^१. ३. नास्ति वि^२ अ^३. ४. 'राजकाः मूको. ५. 'शानिकाः वि^३ अ^४. ६. रुक्मस्य वि^४ अ^५; रुक्मस्य वि^५. ७. तन्वे वि^६. ८. सन्दन वि^७ अ^८; सन्दन तथा वि^८.

मा वीं रिपत् खनिता यस्मै चाहं खनामि वः ।

द्विपञ्चतुष्पटस्माकं सर्वमस्त्वनातुरम् ॥ २० ॥

मा । वः । रिपत् । खनिता । यस्मै । च । अहम् । खनामि । वः ।

द्विपत् । चतुष्पत् । अस्माकम् । सर्वम् । अस्तु । अनातुरम् ॥ २० ॥

वेङ्कट० मा वः रिपत् खनिता, यस्मै च अहम् खनामि युष्मान् मूलापेक्षया । द्विपत् इति स्पष्टम् ॥ २० ॥

याश्चेदमुपशृण्वन्ति याश्च दूरं परागताः । सर्वाः संगत्य वीरुधोऽस्यै सं दत्त वीर्यम् ॥ २१ ॥

या । च । इदम् । उपशृण्वन्ति । याः । च । दूरम् । परागताः ।

सर्वाः । समुपगत्य । वीरुध । अस्यै । सम् । दत्त । वीर्यम् ॥ २१ ॥

वेङ्कट० याः च इदम् मदीयं स्तोत्रम् उपशृण्वन्ति । अवशिष्टे स्पष्टम् ॥ २१ ॥

ओषधयः भं वदन्ते सोमेन सह राज्ञा । यस्मै कृणोति ब्राह्मणस्तं राजन् पारयामसि ॥ २२ ॥

ओषधय । सम् । वदन्ते । सोमेन । सह । राज्ञा । यस्मै । कृणोति । ब्राह्मण । तम् । राजन् । पारयामसि ॥

वेङ्कट० ओषधय सवादं कुर्वन्ति सोमेन सह राज्ञा—यस्मै अस्मान् रक्षाय' करोति ब्राह्मण, तम् 'राजन्' वधं' पारयाम नाम्यमिति ॥ २२ ॥

त्वमुत्तमास्योपधे तव वृक्षा उपस्तयः ।

उपस्तिरस्तु सोऽस्माकं यो अस्मां अभिदासति ॥ २३ ॥

त्वम् । उत्तमा । असि । ओषधे । तव । वृक्षा । उपस्तयः ।

उपस्ति । अस्तु । स । अस्माकम् । यः । अस्मान् । अभिदासति ॥ २३ ॥

वेङ्कट० त्वम् ओषधीनाम् उत्तम अयि सोम! ओषधे, तव अन्ये वृक्षा उपस्तय जघ शायिन । तथा सति उपनि अस्तु सा अस्माकम्, य अस्मान् अभिहितस्ति आनृत्य इति ॥ २३ ॥

'इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये एकादशो वक्त्रे' ॥

[२८]

'वादिनेनो देवापि (वृष्टिकामः) ऋषिः । देवा देवता । त्रिपुत्रु एतद्' ।

वृहस्पते प्रति मे देवतामिहि मित्रो वा यद्वरुणो चासि पूषा ।

आदित्यैर्वा यदसुभिर्भ्रुवान्त्स पर्जन्यं शंर्वनये वृषाय ॥ १ ॥

वृहस्पते । प्रति । मे । देवताम् । इहि । मित्रः । वा । यत् । वरुणः । वा । अस्ति । पूषा
आदित्यैः । वा । यत् । वसुंसभिः । मरुत्वान् । स । पर्जन्यम् । शम्ऽर्जनवे । वृष्य ॥ १ ॥

वेङ्कट० आर्षिपेणो देवापिर्वृष्टिकामो देवानस्तौत् । तत्र यास्क (२, १०) — 'देवापिधाष्टिपेण
शन्तनुष' कौरव्यौ भ्रातरौ बभूवुः । स शन्तनु कनीयानभिपेचयाञ्चके । देवापिस्तपः प्रेतिपेदे ।
ततः शन्तनो राज्ये द्वादश वर्षाणि देवो न वर्षय । तमुज्ज्वलाङ्गना । अधर्मस्त्वयाऽऽचरित । ज्येष्ठं
भ्रातरमन्तरित्वाभिपेचितम् । 'तस्मात्ते देवो' न वर्षतीति । स शन्तनुर्देवापि शिक्ष राज्येन । तमुवाच
देवापि । पुरोहितस्तेऽसानि, याज्यानि च त्वेति । तस्यैतन् वर्षनामस्य सूक्तम् इति । तत्र प्रह्लात्वे
प्रवृत्तो वृहस्पतिमनुधावति ।

वृहस्पते । प्रति गच्छ मम वृष्टयर्थं यष्टव्याम् देवताम् । यदि त्वम् मित्र वा भवसि, यदि
वा वरुण पूषा वा, यद्वा आदित्यैः वसुभिः च सद्गत इन्द्रो यो वृष्टेः सहायभूतः, स
त्वं भूत्वा पर्जन्यम् देवम् शन्तनवे वर्षय ॥ १ ॥

आ देवो दूतो अजिरश्चिकित्वान्त्पद्देवापे अभि मामगच्छत् ।

प्रतीचीनः प्रति मामा ववृत्स्व दधामि ते द्युमतीं वाचंमाम् ॥ २ ॥

आ । देव । दूत । अजिर । चिकित्वान् । त्वत् । देवऽभूपे । अभि । माम् । अगच्छत् ।
प्रतीचीन । प्रति । माम् । आ । ववृत्स्व । दधामि । ते । द्युमतीम् । वाचम् । आसन् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अभि* आ गच्छतु देव । गमनशील* कश्चित् दूतः विक्रिवान् स्वया प्रेषितस्वस्तो
वृहस्पते ! देवयन्धो ! अभिमुख माम् प्रति आ ववृत्स्व । स्थापयामि ते दीप्तिमतीम् वाचम् आस
इति सुवाण भागच्छतु दूत इति ॥ २ ॥

अस्मे धेहि द्युमतीं वाचंमाम् वृहस्पते अनमीवामिपिराम् ।

यया वृष्टिं शर्तनवे वनाय द्विवो द्रुप्सो मधुमा आ विवेश ॥ ३ ॥

अस्मे इति । धेहि । द्युमतीम् । वाचम् । आसन् । वृहस्पते । अनमीवाम् । इपिराम् ।
यया । वृष्टिम् । शम्ऽर्जनवे । वनाय । द्विव । द्रुप्स । मधुमान् । आ । विवेश ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अस्मासु धेहि दीप्तिमतीम् वाचम् आस्ये वृष्टरने । अमीवारहिताम् गमनशीलाम्, यया वाचा
देवानिच्छा वृष्टिम् शन्तनव वनाय भवेवहि एवं चाहं च । स्वयाऽधिष्ठितो सुशोकाय इत्यः
उदकम् मयुरस आ विनातु वृषिर्विमिति ॥ ३ ॥

आ नो द्रुप्सा मधुमन्तो विशन्स्विन्द्रं हेराधिस्थं सहस्रम् ।

नि पौद होत्रमृतुधा यजस्व देवान् देवापे हविषा मपर्य ॥ ४ ॥

१. 'वनां ली'न वि' अ'. २. तन वि'. ३. आरित वि'. ४. 'नभरेहं चरे वि' अ'.
'नदिवरेवा' चरे वि'. ५-५. आस्ये स्वया वि' अ'. ६. पृष्टे वि' अ'. ७. आरित वि'. ८. मय'
वि' अ'.

आ । नृ । द्रुप्सा । मधुऽमन्त । त्रिशन्तु । इन्द्र । देहि । अर्धिस्रयम् । सहस्रम् ।
नि । सीद । होत्रम् । ऋतुऽथा । यजस्व । देवान् । देवऽआपे । हविषा । सपर्य ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ विशन्तु अस्मान् मधुमन्त द्रप्सा । इन्द्र । इश्वर । बृहस्पते । अस्मभ्यम् देहि । अधिरथम्
सहस्रम् पशून् । यस्य सहस्रस्य रथोऽधिकं तथोक्तम् । नि पीद आस्विजय कर्तुम् । काले च यजस्व
देवान् । देवापे । बृहस्पते । हविषा परिचर तान् ॥ ४ ॥

आर्ष्टिपेणो होत्रमृषिर्निपीदन् देवापिर्देवसुमतिं चिक्रियान् ।

म उत्तरस्मादर्धरं समुद्रमपो दिव्या असृजद्वर्ष्या अभि ॥ ५ ॥

आर्ष्टिपेण । होत्रम् । ऋषि । निऽमीदन् । देवऽआपि । देवऽसुमतिम् । चिक्रियान् ।

स । उत्तरस्मात् । अर्धरम् । समुद्रम् । अप । दिव्या । असृजत् । वर्ष्या । अभि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऋष्टिपेणस्य पुत्र होत्रम् कर्तुम् । नपीदन् ऋषि दवापि देवाना कल्याणो मतिम् चिक्रियान् ।
म उत्तरस्मान् अन्तरिक्षाख्यान् समुद्रान् अररम् पार्थिवम् समुद्रम् अभि दिव्या अप
विमृशन् वषंभवा ॥ ५ ॥

अस्मिन्त्समुद्रे अद्युत्तरस्मिन्नापो देवेभिर्निवृता अतिष्ठन् ।

ता अद्रवन्नार्ष्टिपेणेन सृष्टा देवापिना प्रेषिता मृक्षिणीषु ॥ ६ ॥

अस्मिन् । समुद्रे । अर्धि । उत्तरस्मिन् । आप । देवेभि । निऽवृता । अनिष्ठन् ।

ता । अद्रवन् । आर्ष्टिपेणेन । सृष्टा । देवऽआपिना । प्रऽपिता । मृक्षिणीषु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अस्मिन् पार्थिवे समुद्रे तथा उत्तरस्मिन् आप देवै निरदा तिष्ठन्ति । ता प्रसवन्ति
आर्ष्टिपेणेन देवापिना सृष्टा प्रेषिता सृष्टवतीषु परिमृष्टामु रक्षामु स्थलीषु ॥ ६ ॥

इति अष्टमाष्टक पञ्चमाध्याय द्वादशो वर्गः ॥

यद्देवापिः शंतनेवे पुरोहितो होत्रार्थं वृतः कृपयन्नर्दीधित् ।

देवश्रुतं वृष्टिननि रराणो बृहस्पतिर्वाचमस्मा अयच्छत् ॥ ७ ॥

यत् । देवऽआपि । शमर्तनेवे । पुरऽहित । होत्रार्थ । वृत । कृपयन् । अर्दीधित् ।

देवऽश्रुतम् । वृष्टिऽनिम् । रराण । बृहस्पति । वाचम् । अस्मै । अयच्छत् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यदा दवापि शंतनेवे आप्रे पुरोहित इत्यथ वृत इत्यप्येवम् अन्वप्यायन् देवश्रुतम्,
दवा एव श्रवन्ति, वृष्टियाचिनम् । रसमाण तदानीम् बृहस्पति वाचम् अस्मै देवापये
प्र-अयच्छत् ॥ ७ ॥

यं त्वा देवापिः शुशुचानो अग्न आर्ष्टिपेणो मनुष्यः समधि ।
विश्वेभिर्देवैरनुमद्यमानः प्र पर्जन्यमीरया वृष्टिमन्तम् ॥ ८ ॥

यम् । त्वा । देवऽआपिः । शुशुचानः । अग्ने । आर्ष्टिपेणः । मनुष्यः । समऽधि ।
विश्वेभिः । देवैः । अनुऽमद्यमानः । प्र । पर्जन्यम् । ईरय । वृष्टिऽमन्तम् ॥ ८ ॥
वेङ्कट० यम् त्वा देवापिः ज्वलन् अग्ने । आर्ष्टिपेणः मनुष्यः समधि^१ सामिधेनीभिः, स त्वं विश्वेः
देवैः अनुमोद्यमानः प्र ईरय पर्जन्यम् वृष्टिमन्तम् ॥ ८ ॥

त्वां पूर्वं ऋषयो गीभिरायन् त्वामध्वरेषु पुरुहूत विश्वे ।
सहस्राण्यधिरथान्यस्मे आ नो यज्ञं रोहिदश्वोप याहि ॥ ९ ॥

त्वाम् । पूर्वं । ऋषयः । गीऽभिः । आयन् । त्वाम् । अध्वरेषु । पुरुऽहूत । विश्वे ।
सहस्राणि । अधिऽरथानि । अस्मे इति । आ । नः । यज्ञम् । रोहिदऽश्वः । उप । याहि ॥ ९ ॥
वेङ्कट० त्वाम् पूर्वं ऋषयः स्तुतिभिः आयन्, त्वाम् यज्ञेषु पुरुहूत । सर्वे । स त्वम् सहस्राणि
अधिरथानि अस्मभ्यम् शन्तनुना दक्षिणात्वेन कल्पितानि प्रयच्छन् उप आ^१ याहि अस्माकम्
यज्ञम् रोहिदश्व ॥ ९ ॥

एतान्यग्ने नवतिर्नव त्वे आहुतान्यधिरथा सहस्रा ।

तेभिर्वर्धस्व तन्वः शूर पूर्वाद्रिवो नो वृष्टिमिपितो रिरीहि ॥ १० ॥

एतानि । अग्ने । नवतिः । नव । त्वे इति । आऽहुतानि । अधिऽरथा । सहस्रा ।
तेभिः । वर्धस्व । तन्वः । शूर । पूर्वाः । दिवः । नः । वृष्टिम् । इपितः । रिरीहि ॥ १० ॥
वेङ्कट० एतानि अग्ने । गवाम् नवतिः नव च तथाऽधिरथम् च सहस्रम् त्वयि दक्षिणात्वेन आहुतानि ।
तैः वर्धयन्^१ मनुष्याणां बहूनि शरीराणि अनावृष्टिकर्षितानि शूर । दिवः नः वृष्टिम् प्रेषितः प्रयच्छ ॥ १० ॥

एतान्यग्ने नवति सहस्रा सं प्र यच्छ वृष्ण इन्द्राय भागम् ।

विद्वान् पथ ऋतुशो देवयानानप्यौलानं द्विवि देवेषु धेहि ॥ ११ ॥

एतानि । अग्ने । नवतिम् । सहस्रा । सम् । प्र । यच्छ । वृष्णे । इन्द्राय । भागम् ।
विद्वान् । पथः । ऋतुऽशः । देवऽयानान् । अपि । औलानम् । द्विवि । देवेषु । धेहि ॥ ११ ॥
वेङ्कट० एतानि अग्ने । गवाम् नवतिम् सहस्राणि च इन्द्राय भागभूतानि धरित्रे इन्द्राय तरपीरथयम्
ऋतुराभ्यः प्र यच्छ । विद्वान् मार्गान् कान्ते-कान्ते देवयानान् अगि च उलानकृतानां शन्तनुम्^१
दिवि देवेषु धेहि ॥ ११ ॥

अग्ने बाधस्व वि सृष्टो वि दुर्गहापामावामप रक्षामि सेव ।

अस्मात् समुद्राद् घृष्टो दिवो नोऽरां भूमानमुषं नः सुजेह ॥ १२ ॥

अग्ने। वार्धस्व । वि । मृधः । वि । दुःऽगर्हा । अप । अमीवाम् । अप । रक्षांसि । सेध । अस्मात् ।
समुद्रात् । वृहत्तः । दिवः । नः । अपाम् । भूमानम् । उप । नः । सूज । इह ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अग्ने । वि वाधस्व शयून् । वि वाधस्व च दुःखेन गाहितव्यानि । अप सेध अमीवाम् । अप
सेध च रक्षांसि । सर् त्वम् अस्मात् समुद्रात् महतः दीप्तात् अस्माकम् अपाम् भूमानम् उप सूज
अस्मिन् लोक इति ॥ १२ ॥

“इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये त्रयोदशो वर्गः” ॥

[९९]

“वघ्नो वैखानस ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः” ।

कं नश्चित्रमिष्यसि चिकित्वान् पृथुमानं वाश्रं वावृधध्वै ।
कत् तस्य दातु शर्वसो व्युष्टौ तक्षद्वजं वृत्रतुरमर्पिन्वत् ॥ १ ॥

कम् । नः । चित्रम् । इष्यसि । चिकित्वान् । पृथुमानम् । वाश्रम् । वृवृधध्वै ।
कत् । तस्य । दातु । शर्वसः । विऽष्टौ । तक्षत् । वज्रम् । वृत्रतुरम् । अर्पिन्वत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० वघ्नो वैखानसः । कम् अस्माकम् चित्रम् प्रेरयसि जानन् पृथोः शत्रोरभिगन्तारम् वाशनशीलम्
‘वर्धनाय वज्रम्’ । किं च तस्य दानम् भवति बलस्य व्युष्टौ । यम् वज्रम् वृत्रतुरम् त्वष्टा तुभ्यम्
अतक्षन् अस्मिन्नद्य ॥ १ ॥

स हि द्युता विद्युता वेति सामं पृथुं योनिमसुरस्वा संसाद ।
स सर्नीळिभिः प्रसहानो अस्य भ्रातुर्न ऋते सप्तर्षस्य मायाः ॥ २ ॥

सः । हि । द्युता । विऽद्युता । वेति । सामं । पृथुम् । योनिम् । असुरऽस्वा । आ । संसाद ।
सः । सर्नीळिभिः । प्रऽसहानः । अस्य । भ्रातुः । न । ऋते । सप्तर्षस्य । मायाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० नः हि द्यौतमानया विद्युता सहितः अभिगच्छति यज्ञेषु गोपमानम् साम पृथु च बर्हिः
बलेन युक्तः सीदति । नः सर्नीडे” मरुद्भिः अभिभवन् ‘भवति दातुन् । अस्य’ आदित्यानां
सप्तमस्य भ्रातुः इन्द्रस्य यज्ञे राक्षसैः प्रयुक्ता मायाः न विघ्नते ॥ २ ॥

म वाजं यातापदुप्पदा यन्त्स्वर्पाता परि पदत् मनिष्यन् ।
अनर्वा यच्छतदूरस्य वेदो मन्त्रिश्चर्देवा अभि वर्षमा भूत् ॥ ३ ॥

सः । वाजम् । याता । अर्पदुऽपदा । यन् । स्वऽमाता । परि । सटत् । मनिष्यन् ।
अनर्वा । यत् । शतऽदूरस्य । वेदः । मन्त्र । शिश्चर्देवान् । अभि । वर्षमा । भूत् ॥ ३ ॥

१. नास्ति रि०. २-२. नास्ति मू०. ३-३. वर्षमानवत् मू०. ४. यथा मू०. ५. मनिष्य
अ०. ६. पु. खे १, १००, ५५५, १, ९; ३, १८८, ५. ७. मन्त्रिदेः रि० अ०; मन्त्रिदेः रि०. ८-८. अर्वादि
ददुर् रि० अ०; अर्वा रि०.

वेङ्कट० सः सह्यामम् याता अपगतदुष्टपतनेन रथेन गच्छन् सह्यामे परि-पीदति शत्रुधनानि^१ सनिष्यन् ।
अप्रवृत्तः इन्द्रः यत्^२ धनं शतद्वारस्य शत्रुपुरस्यान्तर्निहितं तद् धनम्^३ वारकेण बलेन
अभि भवति तेषु द्वारेषु स्थितान् शिभकीडान् प्रन् ॥ ३ ॥

स यद्ब्रूयोऽुज्वनीर्गोष्वर्वा जुहोति प्रधन्यासु सन्निः ।

अपादो यत्र युज्यासोऽथा द्रोण्यश्वास ईरते घृतं वाः ॥ ४ ॥

सः । यद्ब्रूयः । अज्वनीः । गोषु । अर्वा । आ । जुहोति । प्रधन्यासु । सन्निः ।

अपादः । यत्र । युज्यासः । अथाः । द्रोणिऽअश्वासः । ईरते । घृतम् । वारिति वाः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सः इन्द्रो महतीः अपः पृथिवीषु अप्रवृत्तः आ क्षिपति^४ प्रकषेण धननिमित्तानु सरणशीलः^५;
पादरहिताः इन्द्रस्य सख्यो नद्यः यत्र रथवर्जिताः द्रुताश्वाः प्रेरयन्ति क्षरणशीलम् उदकम् ॥४॥

स रुद्रेभिरशस्तवार ऋभ्वा हित्वी गर्यमरेअवद्य आगात् ।

वप्रस्थं मन्ये मिथुना विव्वी अन्नमभीत्यारोदयन्मुपायन् ॥ ५ ॥

सः । रुद्रेभिः । अशस्तवारः । ऋभ्वा । हित्वी । गर्यम् । अरेऽअवद्यः । आ । अगात् ।

वप्रस्थं । मन्ये । मिथुना । विव्वी इति विऽव्वी । अन्नम् । अभिऽइत्यं । अरोदयत् । मुपायन् ॥

वेङ्कट० सः स्तोत्रभिः अप्राथितधनः स्वयमेव^६ प्रयच्छन् महान् हिवा आत्मीयं गृहम् दूरेऽवद्यः
आ जगाम^७ । वप्रस्थं मम मातापितरौ विगतजरी इन्द्रप्रसादाद् अवगच्छामि । सोऽयं वन्नः
शत्रूणाम् अन्नम् अभीत्य मुष्णन् रोदयति ॥ ५ ॥

स इहासं तुवीरवं पतिर्दन् पळक्षं त्रिशीर्षाणं दमन्यत् ।

अस्य त्रितो न्वोर्जसा वृधानो विपा वराहमयोअग्रया हन् ॥ ६ ॥

सः । इत् । दासम् । तुविऽरवम् । पतिः । दन् । पट्ऽअक्षम् । त्रिऽशीर्षाणम् । दमन्यत् ।

अस्य । त्रितः । नु । ओर्जसा । वृधानः । विपा । वराहम् । अयःऽअग्रया । हनिति हन् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः एव उपक्षपयितारम् बहुशब्दम् स्वामी दमयन् 'पळक्षम् त्रिशीर्षाणम्' त्वायं विधरुर्षं
दमितवान् । अस्य इन्द्रस्य बलेन वर्धमानः त्रितः ऋषिः अग्रया अहङ्गुल्या वराहम् हतवान्^८ ॥६॥

१ इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्दशो वसो. ११

स द्रुहणे मनुष ऊर्ध्वसान आ साविपदर्शसानाय शरुम् ।

स नृत्तमो नहुपोऽस्मत् सुजातः पुरोऽभिनदर्हन् दस्युहृत्ये ॥ ७ ॥

१. 'पुलनानि वि'. २. यम् मूको. ३-३. 'दिनद्वं वि' अ'; 'हितं धन वि'. ४. 'पनी
मूको. ५. क्षणशी' मूको. ६. स्वमे मूको. ७. 'मसोऽग्रम् मूको. ८. '...शी' वि' अ'. ९. परावन्
वि' १०. इन्तवन् अ'; इन्तवन् वि' ११-११. नास्ति मूको.

स । दृहणे । मनुषे । ऊर्ध्वसान । आ । साविपत् । अर्शसानाय । शरुम् ।

स । नृऽनम् । नहुप । अस्मत् । सुऽजात । पुरं । अभिन्त् । अर्हन् । दस्युऽहये ॥ ७ ॥

वेङ्कट० स दृहणाय (१) दुःशमाणा (२) मनुष्याय ऊर्ध्वामवन् आभिमुख्येन प्रसौति द्विसित्रे वायव्यम्
आयुषम् । स नेतृत्वं 'मनुष्य अस्मदर्थम्' शोभनचनन पुरी अभिन्त् अर्हन् सटग्रामे ॥ ७ ॥

सो अभ्रियो न यवसे उदन्त्यन् क्षयाय गातुं विदन्नो अस्मे ।

उप यत् सीददिन्दुं शरीरैः श्येनोऽयोपाष्टिर्हन्ति दस्यून् ॥ ८ ॥

स । अभ्रिये । न । यवसे । उदन्त्यन् । क्षयाय । गातुम् । विदत् । नु । अस्मे इति ।

उप । यत् । सीदत् । इन्दुम् । शरीरैः । श्येन । अयोऽपाष्टि । हन्ति । दस्यून् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० स १ अभ्रसह इव यवसार्थम् २ उदक दातुमिच्छन् निवासाय अस्माक मार्गम् विदत् । न इति
पूरणम् । उप सीदति यदा अन्नं सोमम्, तदानीम् अय श्येनसदृशः अयोऽपाष्टि अयोमयपाणिं
प्रदेस हन्ति शत्रून् ॥ ८ ॥

म ब्राधतः श्रुत्सानेभि रस्य कुत्साय शुष्णं कृपणे परादात् ।

अयं कृविमनयच्छस्यमानि मत्क्रुं यो अस्य सनितात् नृणाम् ॥ ९ ॥

स । ब्राधत । श्रुत्सानेभि । अस्य । कुत्साय । शुष्णम् । कृपणे । परा । अदात् ।

अयम् । कृविम् । अनयत् । शस्यमानम् । अकम् । य । अस्य । सनिता । उत । नृणाम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० स १ महत् शत्रूणां बलवद्भि आयुषे २ अत्यति । कुत्साय गुणम् असुरम् स्तोत्रे ३ द्वि आरमवशम्
अनयत् । अयम् ४ इन्द्र कृविम् नपति स्तोत्रुभि शस्यमानम्, अस्य इन्द्रस्य स्वरूपम् स्तुतिभि
य सनिता अवि चाल सहायाना नृणां मरतामिति ॥ ९ ॥

अयं दशस्यन् नयीभिरस्य दस्यो देवेभिर्वरुणो न प्रायी ।

अयं कृनीनं क्रतुपा अवेद्यमिमीतारुं यश्चतुष्पात् ॥ १० ॥

अयम् । दशस्यन् । नयीभि । अस्य । दस्यो । देवेभि । वरुण । न । प्रायी ।

अयम् । कृनीनं । क्रतुपा । अवेदि । अमिमीत । अरुम् । य । चतुष्पात् ॥ १० ॥

वेङ्कट० अयम् दातुमिच्छन् नृद्वै मरुद्भि सह अत्यति शत्रून् दशनीय दैवै 'वरुण इव प्रसा
वान् । अयम् कमनीयं क्रतौ सोमस्य पाता ज्ञान, द्विसितवान् य अरुम् असुरम्,
योऽरुत् यनुषान् इति ॥ १० ॥

१-१ 'आरम' वि' अ'. २ साय सः मूकः ३ वसार्थम् मूकः ४ ४ 'तो' 'रातु' वि' अ'

५ 'यु. निप दे, १ ५. यु निप दे, १४. ६ 'अ' वि' अ', 'वा' वि'.

७ 'नारि' वि' अ'. ८ 'अने' वि' अ', 'अने' वि' अ'. ९ ९ 'रु' वि' अ', 'रु' वि' अ'

अस्य स्तोमैभिरौशिज ऋजिष्वा व्रजं देरयद्वृषभेण पिप्रोः ।

सुत्वा यद्यजतो दीदयद्दीः पुरं इयानो अभि वर्षसा भूत् ॥ ११ ॥

अस्य । स्तोमैभि । औशिज । ऋजिष्वा । व्रजम् । दरयत् । वृषभेण । पिप्रो ।
सुत्वा । यत् । यजत । दीदयत् । गी । पुरं । इयान । अभि । वर्षसा । भूत् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अस्य स्तोत्रे 'उशिज पुत्र' ऋजिष्वा 'पिप्रो गोष्ठान्' दारितवान् वज्रेण, सोमस्य सोता यथा
मौशिको यदा दीदयत् स्तुती यदा च शत्रुपुराणि गच्छन् अभि अमृद् वारकेण वज्रेण ॥ ११ ॥

एवा महो असुर वृक्षर्थाय वम्रकः पृष्टिभरुपं सर्पदिन्द्रम् ।

स इयानः करति स्वस्तिमस्मा इपमूर्जं सुक्षितिं विश्वमाभाः ॥ १२ ॥

एव । मह । असुर । वृक्षर्थाय । वम्रक । पृष्टिभि । उप । सर्पत् । इन्द्रम् ।
स । इयान । करति । स्वस्तिम् । अस्मै । इपम् । ऊर्जम् । सुक्षितिम् । विश्वम् । आ । अभारित्यभा ॥

वेङ्कट० एवम् महत बलवन्' बहनाय वम्रक पादै उप सर्पत् इन्द्रम् । स उपगम्यमान करोतु
स्वस्तिम् अस्मै, अस्मै रसम् सुक्षितिम् च सर्वमिदम् आ हरतु ॥ १२ ॥

'इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चदशो वसो' ॥

[१००]

'दुवस्युवान्दन ऋषि । विश्वे देवा देवता । जगती छन्द , द्वादशी त्रिष्टुप्' ।

इन्द्रं दृष्ट्वा मघवन्त्वावदिद् भुज इह स्तुतः सुतपा बोधि नो वृधे ।

देवेभिर्नः सविता प्रार्वतु श्रुतमा सर्वतातिमर्दितिं वृणीमहे ॥ १ ॥

इन्द्रं । दृष्ट्वा । मघवन् । त्वावत् । इत् । भुजे । इह । स्तुत । सुतपा । बोधि । न । वृधे ।
देवेभिः । न । सविता । प्र । अर्वातु । श्रुतम् । आ । सर्वतातिम् । अर्दितिम् । वृणीमहे ॥ १ ॥

वेङ्कट० दुवस्युवान्दन' । इन्द्र । स्थापय अस्मान् 'त्वया तद्रतो(?)' भोगाय । इह स्तुत सुतस्य पाता
उप्यस्य अस्माकम् वर्धनाय । देवै सह सविता अस्माकम् स्तोत्रम् प्र रक्षतु । आ वृणीमहे सर्वस्य
तन्नित्रीम् अर्दितिम् ॥ १ ॥

भराय सु भरत भागमृत्विष्यं प्र वापवे शुचिपे क्रन्ददृष्टये ।

गौरस्य यः पर्यसः पीतिमानुश आ सर्वतातिमर्दितिं वृणीमहे ॥ २ ॥

भराय । सु । भरत । भागम् । मृत्विष्यम् । प्र । वापवे । शुचिपे । क्रन्ददृष्टये ।
गौरस्य । य । पर्यस । पीतिम् । अनुशे । आ । सर्वतातिम् । अर्दितिम् । वृणीमहे ॥ २ ॥

१-१. 'ज्यु' मूको. २-२. विप्रो...वि' अ'. ३-३. नास्ति मूको. ४. वपसु' वि' अ'.

५५ तु क्र ५, ३१, २, त्वत्सद्वाम् इति सा,

वेङ्कट० भर्त्रे देवेन्द्राय सु^१ भरत भागम् काले जातम् । प्र भरत वायवे च सोमस्य पात्रे शम्भु-
सुकृगमनाय । गौरवर्णस्य पशोः यः पयसः पीतिम्^२ प्राप्नोति ॥ २ ॥

आ नो देवः सविता साविपद्वयं ऋजूयते यजमानाय सुन्वते ।

यथा देवान् प्रतिभूषेम पाकृवदा सर्वतांतिमर्दिति वृणीमहे ॥ ३ ॥

आ । नः । देवः । सविता । साविपत् । वयः । ऋजूयते । यजमानाय । सुन्वते ।

यथा । देवान् । प्रतिभूषेम । पाकृवत् । आ । सर्वस्तांतिम् । अर्दितिम् । वृणीमहे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ साविपत् अस्माकम् देवः सविता अहम् ऋजूकामाय यजमानाय सुन्वते, यथा देवान्^३
प्रतिभूषेम पशैः हविर्भिः तद्वत् ॥ ३ ॥

इन्द्रो अस्मे सुमना अस्तु विश्वहा राजा सोमः सुवितस्याध्येतु नः ।

यथायथा मित्रर्धितानि संद्रधुरा सर्वतांतिमर्दिति वृणीमहे ॥ ४ ॥

इन्द्रः । अस्मे इति । सुमनाः । अस्तु । विश्वहा । राजा । सोमः । सुविनस्य । अधि । एतु । नः ।

यथायथा । मित्रर्धितानि । सुमन्द्रधुः । आ । सर्वस्तांतिम् । अर्दितिम् । वृणीमहे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः अस्माकम् सुमनाः अस्तु सर्वदा । राजा सोमः च सुवितं श्वोत्रम् अस्माकम् अधि
गच्छतु । यथा-यथा अस्माकं देवाः मित्रनिहितानि धनानि संद्रधुः ॥ ४ ॥

इन्द्रं उक्थेन शर्वसा परुर्दधे बृहस्पते प्रतरीतास्यायुपः ।

यज्ञो मनुः प्रमर्तिर्नः पिता हि कुमा सर्वतांतिमर्दिति वृणीमहे ॥ ५ ॥

इन्द्रः । उक्थेन । शर्वसा । परुः । दधे । बृहस्पते । प्रतरीता । अस्ति । आयुपः ।

यज्ञः । मनुः । प्रमर्तिः । नः । पिता । हि । कुम् । आ । सर्वस्तांतिम् । अर्दितिम् । वृणीमहे ॥

वेङ्कट० इन्द्रः स्तुत्येन बलेन परुः धारयति । बृहस्पते । प्रवर्धयिता भवति आयुपः । यज्ञः मन्ता
ऋष्यमतिः नः पाता सुखम् प्रयच्छतु ॥ ५ ॥

इन्द्रस्य नु सुकृतं दैव्यं सहोऽग्निगृहे जरिता मेधिरः क्विः ।

यज्ञश्च भूद्विदधे चारुन्तम आ सर्वतांतिमर्दिति वृणीमहे ॥ ६ ॥

इन्द्रस्य । नु । सुकृतम् । दैव्यम् । सहैः । अग्निः । गृहे । जरिता । मेधिरः । क्विः ।

यज्ञः । च । भूत् । विदधे । चारुः । अन्तमः । आ । सर्वस्तांतिम् । अर्दितिम् । वृणीमहे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० इन्द्रस्य खलु सुष्टु इतम् देवाहम् इदम् अग्निः गृहे वसते देवानां स्तोत्रा प्राप्तः क्विः
यज्ञः च भवति गृहे चादः अन्तिकतमः ॥ ६ ॥

^१इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये षोडशो वर्गः ॥

न वो गुहा चक्रम् भूरिं दुष्कृतं नाविष्टयं वसवो देवहेळनम् ।
मार्किर्नो देवा अनृतस्य वर्षस आ सर्वतातिमदितिं वृणीमहे ॥ ७ ॥

न । वः । गुहा । चक्रम् । भूरिं । दुःस्कृतम् । न । आविःऽस्यम् । वसवः । देवऽहेळनम् ।
मार्किः । नः । देवाः । अनृतस्य । वर्षसः । आ । सर्वऽनातिम् । अदितिम् । वृणीमहे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० न युष्माकम् प्रच्छन्ने देशे चक्रम् भूरि पापम् । न च आविर्भूतम् वसवः ! चक्रम् देवानां
हेडनम् । मा अस्माकम् देवाः ! अनृतस्य रूपस्य 'प्राप्तिः भवतु' ॥ • ॥

अपामीवां सविता साविपन्न्यश्रुग्वरीय इदपं सेधन्त्वद्रयः ।
ग्रावा यत्र मधुपुद्गुच्यते बृहदा सर्वतातिमदितिं वृणीमहे ॥ ८ ॥

अपं । अमीवाम् । सविता । साविपत् । न्यक् । वरीयः । इत् । अपं । सेधन्तु । अद्रयः ।
ग्रावा । यत्र । मधुऽसुत् । उच्यते । बृहत् । आ । सर्वऽतातिम् । अदितिम् । वृणीमहे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अप गमयतु सविता अमीवाम् । नीचीनम् उरुतरं पापम् अद्रयः अप सेधन्तु । ग्रावा यत्र
सोमसुत् स्तयते अत्यन्तम् ॥ ८ ॥

ऊर्ध्वो ग्रावा वसवोऽस्तु स्रोतरि विश्वा द्वेषांसि सनुतयुषोत ।
स नो देवः सविता प्रायुरीड्य आ सर्वतातिमदितिं वृणीमहे ॥ ९ ॥

ऊर्ध्वः । ग्रावा । वसवः । अस्तु । स्रोतरि । विश्वा । द्वेषांसि । सनुतः । युषोत ।
सः । नः । देवः । सविता । प्रायुः । ईड्यः । आ । सर्वऽतातिम् । अदितिम् । वृणीमहे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अभिपवाप ऊर्ध्वः प्रावा वसवः ! अस्तु अभिपोतरि । विश्वान् शत्रून् अन्तर्हितान् पृथक् कुरु ।
सः नः देवः सविता रक्षकः स्तोतव्यः ॥ ९ ॥

ऊर्जं गावो यवसे पीवो अत्तन ऋतस्य याः सदने कोशे अङ्घ्वे !
तनूरेव तन्वो अस्तु भेषजमा सर्वतातिमदितिं वृणीमहे ॥ १० ॥

ऊर्जम् । गावः । यवसे । पीवः । अत्तन । ऋतस्यं । याः । सदने । कोशे । अङ्घ्वे ।
तनूः । एव । तन्वः । अस्तु । भेषजम् । आ । सर्वऽतातिम् । अदितिम् । वृणीमहे ॥ १० ॥

वेङ्कट० रसम् हे गावः ! सतृणे देशे अक्षम् च अत्तन, यज्ञस्य याः सदने कोशे गृहीतं 'महणमि-
श्रणेन अङ्घ्वे' । युष्मत्तनुप्रभवं क्षीरमेव अस्माकम् 'तन्वः अस्तु' भेषजम् ॥ १० ॥

१. नास्ति मूको. २-२. भवत मूको. ३. अत्यत्रम् वि' अ'; अत्यर्थः वि'. ४. रंहेते वि'
अ'. ५. अन्धे वि' अ'; अङ्घ्वे वि'. ६-६. तयोस्तु वि' अ'; तयोस्तु वि'.

ऋतुप्राणां जरिता शश्वतामत्र इन्द्र इव भद्रा प्रमतिः सुतावताम् ।
पूर्णमूर्धादिभ्यं यस्य सिक्तम् आ सर्वातांनिमर्दिति वृणीमहे ॥ ११ ॥

ऋतुऽप्राणां । ज॒रिता । श॒श्व॒ता॒म् । अ॒त्र । इन्द्र॑ । इ॒व । भ॒द्रा । प्र॒मति॑ । सु॒ता॒व॒ता॒म् ।
पू॒र्ण॒मूर्धा॑दि॒भ्यं । य॒स्य॑ । सि॒क्तम् । आ । सर्वा॑ता॒नि॒म॒र्दि॒ति॑ । वृ॒णी॒महे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० कर्मणा पूरयिता जरयिता बहूनाम् रक्षक इन्द्र एव भद्रा प्रमति यन्मानानाम्, यस्य दिव्यम् पूर्णम् ऊध पृथिव्या सेचनाय भवति ॥ ११ ॥

चित्रस्तै भानुः क्रंतुप्रा अभिष्टिः मन्ति स्पृधो जराणिप्रा अष्टृष्टाः ।
रजिष्ठया रज्या पृश्च आ गोस्तूर्पति पर्यग्रं दुवस्युः ॥ १२ ॥

चि॒त्र । ते । भा॒नुः । क्र॒ंतु॒प्रा । अ॒भि॒ष्टिः । म॒न्ति॑ । स्पृ॒धो॑ । ज॒रा॒णि॒प्रा । अ॒ष्टृ॒ष्टाः ।
र॒जि॒ष्ठया॑ । र॒ज्या॑ । पृ॒श्च । आ । गो॑ । स्तूर्प॒ति॑ । परि॑ । अग्र॑म् । दु॒व॒स्युः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० चित्र ते रश्मि कर्मणा पूरक अश्वपणशील । मन्ति च तव स्पर्धा स्तोतृणा पूरयिष्यं शानुभि अपृष्टा । क्रतुमया रज्ज्वा रशनया युक्त पशो गमनशीलस्य अग्रम् परिन्तरितु मिच्छति शत्रुभिर्नायमानस्य स्तोतृणा परिचरणमिच्छति ॥ १२ ॥

इति अष्टमाष्टके पञ्चमाष्टके सप्तदशो वर्गः ॥

[१०१]

बुध सौम्य रुषि । विश्वे देवा ऋत्विनो वा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः,
चतुर्थोपठौ गायत्री, पञ्चमी बृहती, नवमीद्वादशौ जगत्पौ ।

उद् बुध्वध्वं समनमः सखायः समग्निर्मिन्ध्वं बहवः सनीळाः ।
दधिक्राप्रग्निमुपसं च देवीमिन्द्रावतोऽसि नि ह्वये वः ॥ १ ॥

उ॒द् । बु॒ध्व॒ध्वम् । स॒म॒न॒मः॑ । स॒खा॒यः॑ । स॒म् । अ॒ग्नि॒म् । इ॒न्ध्व॒म् । ब॒हवः॑ । स॒नी॒ळाः॑ ।
द॒धि॒क्रा॒प्र॒ग्नि॒मु॒प॒सं॑ । च॒ । दे॒वी॒म् । इ॒न्द्र॑ऽन॒त । अ॒सि॑ । नि॒ । ह्व॒ये॑ । वः॑ ॥ १ ॥

वेङ्कट० बुधस्मौम्यश्रेयसाणोऽग्निमृत्विजो वदति — उद् बुध्वध्वम् समानमनस्का दे सखायः, समग्निम् च अग्निम् बहव समानस्याना । अह च दधिक्राम् अग्निम् उवमम् च देवीम् पृथान् यीन् देवान् इन्द्रेण युक्तान् युष्माकं रक्षणाय नि ह्वयामि ॥ १ ॥

मिन्द्रा कृणुध्वं धिय आ तनुध्वं नारमत्रिपरणीं कृणुध्वम् ।
इष्कृणुध्वमायुधारं कृणुध्वं प्राञ्चं यज्ञं प्र णयता सखायः ॥ २ ॥

११ 'मि वि' अ'; 'भिरपृष्ट दि' । २. 'नम्य ङी' वि' अ'. ३ ३. 'नारित मूको. ४. सखाय वि' अ'. ५-६. 'समग्निमृत्विजं वि' अ'; 'समिन्ध्व वि'. ६ ६. ४८...४९ वि' अ'; 'बहवन्दराग्निद वि' ।

मुन्द्रा । कृणुध्वम् । भियः । आ । तनुध्वम् । नावम् । अरित्रऽपरणीम् । कृणुध्वम् ।
इकृणुध्वम् । आयुधा । अरम् । कृणुध्वम् । प्राञ्चम् । यज्ञम् । प्र । नुपत् । सखायः ॥ २ ॥

वेङ्कट० मदहेतुनि स्तोत्राणि कृणुध्वम् । कर्माणि च कुरुध्वम् । 'तथा नावम् अरित्रैः' कर्षणादिभिः
पारयितव्या^१ चयनाख्याम् कृणुध्वम् । संस्कुरुत आयुधानि सीरादीनि^२ पयोसम् च कृणुध्वम् प्राञ्चम् च
यष्टयम् अग्निम् चित्तेऽग्नौ प्रणयत सखायः !^३ ॥ २ ॥

युनक्तु सीरा वि युगा तनुध्वं कृते योनौ वपतेह वीजम् ।
गिरा च श्रुष्टिः मभरा असन्नो नेदीय इत् सूर्यः पृकमेयात् ॥ ३ ॥

युनक्तु । सीरा । वि । युगा । तनुध्वम् । कृते । योनौ । वपत् । इह । बीजम् ।
गिरा । च । श्रुष्टिः । सभराः । असत् । नः । नेदीयः । इत् । सूर्यः । पृकम् । आ । इयात् ॥

वेङ्कट० 'युक्तु बलीवर्दानां' सीराणि । वि तनुध्वम् च बलीवर्दानां रक्त्तधेयु युगानि । संस्कृते हृष्टे च
स्थाने 'वपत अत्र' बीजम् । वाचा सह अस्माकम् अन्नम् सभरम् भवतु^४ पृकस्तम्बयुक्तं
भवतु । नेदीयः एव अन्तिकं^५ सद् अहृकुशं पृकस्तम्बयुक्तं लवनाय^६ आ गच्छतु । 'वाग् वै गीरसं
धुष्टिः' XXX यदा वा अन्नं पच्यतेऽथ तत् सृणोपचरन्ति^७ इति वाजसनेयकम् (भाष ७, २, २, ५) ॥ ३ ॥

सीरा युञ्जन्ति क्वयौ युगा वि तन्वते पृथक् । धीरा देवेषु सुम्नया ॥ ४ ॥

सीरा । युञ्जन्ति । क्वयः । युगा । वि । तन्वते । पृथक् । धीरा । देवेषु । सुम्नया ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सीरा^८ युञ्जन्ति^९ क्वयः युगानि च वि तन्वते पृथक् धीराः^{१०} देवेषु सुम्नया इति । 'यसो वै
धुमं धीरा देवेषु यज्ञं तन्वाना इत्येतत्' इति वाजसनेयकम् (भाष ७, २, २, ४) ॥ ४ ॥

निराहावान् कृणोतन् सं वरत्रा दधातन ।
सिञ्चामहे अवतमुद्रिणं वयं सुपेकमनुपक्षितम् ॥ ५ ॥

निः । आऽहावान् । कृणोतन् । सम् । वरत्राः । दधातन् ।
सिञ्चामहे । अवतम् । उद्रिणम् । वयम् । सुपेकम् । अनुपक्षितम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पानाय बलीवर्दानाम् आहावान् निपु-कुरुत । 'अथ उदकोत्सेकार्थम्'^{११} उदकानेषु^{१२} वरत्राः गम् पत ।
आहावेषु उदकवन्तम् तत्समीपस्थं कृपम् वयम् उक्त्वा सिञ्चामहे^{१३} दोभनोत्सेचनम् अनुपक्षीणोदकम् ॥ ५ ॥

१. इजुपन् विं. २-२. यानैरविं विं अं; नावैः विं. ३. पत्तनां मूको. ४. भीतं
विं अं. ५. नुटितम् मूको. ६-६. नुटितम् विं अं; 'वनिदिदनां विं. ७. ७. पयव विं अं;
पयव विं. ८. स रं मूको. ९. नादित विं अं. १०. यवाऽपि मूको. ११. 'नव मूको.
१२. 'तव विं अं. १३. 'पि सीरव विं. १४. वीत विं अं. १५. अवे-सेयं मूको. १६. 'उदं
पेय मूको.

इष्कृताहावमवृतं सुवरत्रं सुपेचनम् । उद्रिणं सिञ्चे अक्षितम् ॥ ६ ॥

इष्कृतऽआहावम् । अवृतम् । सुऽरत्रम् । सुऽसेचनम् । उद्रिणम् । सिञ्चे । अक्षितम् ॥ ६ ॥

षेड्डट० निष्कृताहावम्^१ अवृतम् गच्छ^२, तथा सुवरत्रम् सुपेचनम्^३ उदञ्चनम् च तत्र नय । तत्रश्च उदकवन्तम्^४ अक्षीणोदकम् अवृतम् अहम् उक्त् सिञ्चे । “स वरत्रा दधातन” इति सप्रेष्यति । “निष्कृताहावमवृतम्” इत्यवटाहुदकमाहावेषूत्सिञ्चति^५ । तेषु वलीवदीन् पावयन्ति” (आपधौ १६, १८, १-३ [तु ते ४, २, ५, ५]) इति सूत्रम् ॥ ६ ॥

^१इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये अष्टादशो वगं^२ ॥

प्रीणीताश्चान् हितं जयाथ स्वस्तिग्वाहं रथमित् कृणुध्वम् ।

द्रोणांहावमवृतमर्धमचक्रमंसत्रकोशं सिञ्चता नृपाणम् ॥ ७ ॥

प्रीणीत । अश्वात् । हितम् । जयाथ । स्वस्तिऽग्वाहंम् । रथम् । इत् । कृणुध्वम् ।

द्रोणांऽआहावम् । अवृतम् । अर्धमचक्रम् । अंसत्रऽकोशम् । सिञ्चता । नृऽपाणम् ॥ ७ ॥

षेड्डट० आजिघावनार्थं सन्तर्पयत अश्वात् । शत्रुनिहितं धनं जयथ । स्वस्ते प्रापकम् रथम्^१ कुरुध्वम् । अथ युद्धं कूपेनोपमिमोते—तस्य हुममथो रथ आहावस्थाने भवति । परितः त्रेयमाणानि व्यासण्यायुधानि चक्रस्थाने भवन्ति । कवचानि कोशस्थान । तमिमं कृपम् अभिमतानि धनानि^२ उक्त् सिञ्चत कृपादिबोदकानि पिपासव इव धनलिप्तस्यो यत्र धनानि लभन्ते तम् नृपाणम् इति ॥ ७ ॥

त्रजं कृणुध्वं स हि वो नृपाणो वर्मं सीव्यध्वं बहुला पृथुर्नि ।

पुरं कृणुध्वमार्यसिरधृष्टा मा वः सुस्रोचमसो दृहता तम् ॥ ८ ॥

त्रजम् । कृणुध्वम् । स । हि । व । नृऽपाणं । वर्मं । सीव्यध्वम् । बहुला । पृथुर्नि ।

पुरं । कृणुध्वम् । आर्यसि । अधृष्टा । मा । व । सुस्रोत् । चमस । दृहत् । तम् ॥ ८ ॥

षेड्डट० सहप्रामम् कृणुध्वम् । स हि व कृप । वर्मणि^१ सीव्यध्वम् बहुलानि च पृथुनि च । शत्रुभिः अधृष्टा आर्यसि पुरं कृणुध्वम् इति च कवचाभिप्रायम् । मा व सुस्रोत् कृपः सहप्रामाण्यम् । तम् कवचे दृहत् इति ॥ ८ ॥

आ वो धिर्यं युत्रियां रतं ऊतये देवां देवीं यजतां युत्रियामिह ।

सा नो दुहीयुधर्वमेव गृत्वी सहसंधारा पर्यसा मही गौः ॥ ९ ॥

१ निःशुभ्रमवम् मूढो २ २ अरवण विं अं; अरं च विं. ३ ३ उरकंया • यो-कवयम् विं अं; उरकंयनं योदकायम् विं ४ ४ अशोगम्-कायमद्रुतिरथ अवटाहुदकमाहावे विं विं अं । अशोगमुदकवन्तम्-य अरवणुदकमाहावे विं विं ५ ५ आरिण मूढो ६ आरिण विं. ७ धानानि मूढा, ८ वर्यो विं अं; वीर्यो विं.

आ । नृ । धियम् । युज्ञियाम् । वृते । ऊतये । देवा । देवीम् । यजताम् । युज्ञियाम् । इह ।
सा । नृ । दृह्यित् । यवसाऽइव । गृवी । सुहृष्टाऽधारा । पर्यसा । मृही । गौ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० आ वर्तयामि युष्माकम् यज्ञसाधन साग्निचित्यं कर्म रक्षणार्थम् । हे देवा ! देवीम् यष्टव्याम् यज्ञस्य धारयित्रीम् वाच च स्तुतिरूपाम् आ-वर्तयामि । सा अस्माकम् दुग्धाम् यथाऽभिगमनात् कामान् यवसानि गत्वा बहुधारा महती गौ क्षीरेण यथा पुरुषाणामभिलषित साधयति ॥ ९ ॥

आ तू पिञ्च हरिर्मीं द्रोःपस्थे वाशीभिस्तक्षताऽमृन्मयीभिः ।
परि ष्वजध्वं दशं कृष्याभिरुभे धुरौ प्रति वह्निं युनक्त ॥ १० ॥

आ । तु । सिञ्च । हरिर्म् । ईम् । द्रो । उपस्थे । वाशीभि । तक्षत । अमृन्मयीभि^१ ।
परि । स्वजध्वम् । दशं । कृष्याभि । उभे इति । धुरौ । प्रति । वह्निम् । युनक्त ॥ १० ॥

वेङ्कट० आ मिञ्चत क्षिप्रम् हरितवर्णम्^२ इमम् सोमं द्रोणकलशस्य उपस्थे । तदर्थं^३ प्रावमयीभि वाशीभि तक्षत । परि स्वजध्वम् च दशभि अहगुलिभि । अभिषुत च सोम हविर्धानस्य उभे धुरौ^४ प्रति युञ्जध्वम्^५ पात्रेषु गृहीतम् ॥ १० ॥

उभे धुरौ वह्निरापिर्दमानोऽन्तर्योनेव चरति द्विजानिः ।
वनस्पतिं वन आस्थापयध्वं नि पू दधिध्वमखनन्त उत्सम् ॥ ११ ॥

उभे इति । धुरौ । वह्निं । आऽपिर्दमान । अन्त । योनाऽइव । चरति । द्विजानि ।
वनस्पतिम् । वने । आ । अस्थापयध्वम्^(१) । नि । सु । दधिध्वम् । अखनन्त । उत्सम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० हविर्धानस्य उभे धुरौ प्रति वोढा 'सोम आस्त्यमान' अत गृहे इव चरति 'द्वयो-फलकयोर्जायमान' । तस्मिन् वनानां पतिं सोमम् वने पात्रेषु आस्थापयत । खनित्रै अखनन्त कञ्चन उत्सम् सुष्ठु नि दधिध्वम् इति सोमाभिप्रायमिति ॥ ११ ॥

कपृत्वरः कपृथसुर्दधातन चोदयत खुदत वाजसातये ।
निष्टिर्ष्यः पुत्रमा च्यावयोतय इन्द्रं सुबाधं इह सोमपीतये ॥ १२ ॥

कपृत् । नृ । कपृथम् । उत् । दधातन । चोदयत । खुदत । वाजसातये ।
निष्टिर्ष्यं । पुत्रम् । आ । च्यावय । ऊतये । इन्द्रम् । सुबाधं । इह । सोमपीतये ॥ १२ ॥

वेङ्कट० हे मनुष्या ! आत्मीयम् कपृत् स्त्रीणां कपृथम् प्रति 'उद् धत्, उद्वित' च स्त्रीप्रत्नन प्रति

१-१. शुद्धितम् वि' अ' २-२ दुग्धाम् अभिगं वि' अ', दुग्धामिति गं वि'. ३-३ अत्र वा (४, १९) द्र ४ हरित* वि' अ' ५-५ द्रोण वि' अ', ६ शुद्धितम् वि' अ', धुरौ वि'. ७ युद्धम् मूको. ८-८ स्तृष आस्त्यमाने वि' ९-९ द्रकोदिक वि' अ'; उद्वोदित वि'

‘चोदयतः । अधः’ तत्र लुदत प्रवेशयत अस्माकम् अञ्जलाभाय । निष्ठिम्य अदित्या पुत्रम् इन्द्रम्
 आ गमयत रक्षणाय वाचासहिता अस्मिन् यज्ञे सोमपानाय । सेवम् आहनस्यासु एका
 (शौ २०, १३७, २) इति ॥ १२ ॥

‘इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये एकोनविंशो वर्गः’ ॥

[१०२]

‘मुद्रलो भार्ग्यंश्च ऋषिः । द्रुघण इन्द्रो वा देवता । त्रिष्टुप छन्दः, १, ३, १२ वृहत् ।’

प्र ते रथं मिथुकृतमिन्द्रोऽवतु धृष्णुया ।

अस्मिन्नाजौ पुरुहूत श्रवाय्ये धनमक्षर्युं नोऽव ॥ १ ॥

प्र । ते । रथम् । मिथुकृतम् । इन्द्रं । अवतु । धृष्णुया ।

अस्मिन् । आजौ । पुरुहूत । श्रवाय्ये । धनमक्षर्युं । न । अव ॥ १ ॥

षेड्डट० मुद्रलो भार्ग्यंश्च । तस्य शत्रुभिर्हृतसर्वस्वस्य गोष्ठे कश्चिद् द्रुघण कश्चिद् परितिष्ठ आसीद्
 ऋषमश्च । स तेन द्रुघणेन ऋषभेण च रथे युक्तान्याम् आपिम् जिगाय । तदप्रोच्यते ।
 हे मुद्रल ! तव रथम् ऋषभद्रुघणाभ्या युक्तम् ‘न रक्षतु’ इन्द्र घृष्णु । हे पुरुहूत ! अस्मिन्
 सङ्ग्रामे श्रवणीये धनमननेषु अस्मान् रक्ष ॥ १ ॥

उत् स्म वातो उहति वासो अस्या अधिरथं यदजयत् सहस्रम् ।

रथीरभून्मुद्रगलानीं गर्विष्टीं भेरं कृतं व्यचेदिन्द्रसेना ॥ २ ॥

उत् । स्म । वात । उहति । वासं । अस्या । अधिरथम् । यत् । अजयत् । सहस्रम् ।

रथी । अभूत् । मुद्रगलानीं । गोऽर्ष्टी । भेरं । कृतम् । वि । अचेत् । इन्द्रसेना ॥ २ ॥

षेड्डट० रथोपस्थे स्थिताया अस्या वात पुन पुन चालयति, यदा इयम् अधिरथम् गवाम्
 सदसम् शत्रुभ्यो जयति । सारथि भवति मुद्रस्य भार्या गवामन्वेपणे । सा चैयम् इन्द्रसे
 नाय्या सदग्राम कर्तव्य सर्वम् वि चिनोति ॥ २ ॥

अन्तर्यच्छ्र जिर्घामतो वज्रमिन्द्राभिदासंतः ।

दासंस्य वा मघवन्नार्यस्य वा सनुतर्पयया वधम् ॥ ३ ॥

अन्त । यच्छ्र । जिर्घामत । वज्रम् । इन्द्र । अभिदासंत ।

दासंस्य । वा । मघवन्नार्यस्य । वा । सनुत । ययया । वधम् ॥ ३ ॥

षेड्डट० अन्तः निःशत इन्नुमिष्यत आनुष्यम् इन्द्र । उपक्षययितुं । मुद्रस्य वा मघवत् ।

त्रैवर्णिकस्य वा अन्तर्हितम् अस्माकम् अपरिशातम् आयुधम् अस्मत्त^१ पृथक् कुरु ॥ ३ ॥

उद्रो हृदमपिवर्जर्ह्याणः कूटं स्म तृहृदभिमातिमेति ।

प्र मुष्कमारः श्रवं इच्छमानोऽजिरं बाहू अभरत् सिर्पासन् ॥ ४ ॥

उद्र । हृदम् । अपिवत् । जर्ह्याण । कूटम् । स्म । तृहृत् । अभिर्मातिम् । एति ।

प्र । मुष्कमारः । श्रवं । इच्छमान । अजिरम् । बाहू इति । अभरत् । सिर्पासन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उकदस्य पूर्णम् हृदम् अपिवत् हृष्यन् । ततोऽयम्^१ पृथग्यासुच्छ्रित देशम् शीघ्रगमनात् पादैर्हिसन् शत्रुम् एति । प्र हरति बाहू^२ च पादौ द्वियमाणमुष्कः^३ शत्रुभ्य अन्नम् इच्छन्^४ क्षिप्र सम्भक्तुमिच्छन्^५ सहप्राप्तमिति ॥ ४ ॥

न्यक्रन्दयन्नुपयन्तं एनमभेहयन् वृषभं मध्ये आजेः ।

तेन सूर्भवं शतवंत् सहस्रं गवा मुद्रलः प्रधने जिगाय ॥ ५ ॥

नि । अक्रन्दयन् । उपऽयन्तं । एनम् । अभेहयन् । वृषभम् । मध्ये । आजे ।

तेन । सूर्भवं । शतवंत् । सहस्रम् । गवाम् । मुद्रलः । प्रऽधने । जिगाय ॥ ५ ॥

वेङ्कट० नि अक्रन्दयन् उपगच्छन्त शत्रव एनम् वृषभम्, अभेहयन् च सहस्रमास्य मध्ये । तेन अनेन सूर्भवं^१ नाम शत्रु राजानम् गवाम् शतयुक्तम् सहस्रम् सहस्रान्ने मुद्रल जिगाय ॥ ५ ॥

कुरुर्द्वे वृषभो युक्त आसीदवावचीत् सारथिरस्य केशी ।

दुर्धैर्युक्तस्य द्रवंतः सहानस क्रुच्छन्ति ष्मा निष्पदो मुद्रलानीम् ॥ ६ ॥

कुरुर्द्वे । वृषभ । युक्त । आसीत् । अवावचीत् । सारथि । अस्य । केशी ।

दुर्धै । युक्तस्य । द्रवंतः । सह । अनसा । क्रुच्छन्ति । स्म । निष्पद । मुद्रलानीम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सहस्रामाय वृषभ युक्त आसीत् । अत्र प्रेरणाय पुन पुनश्चाद् कुरोति सारथ्यमास्थिता^१ प्रशस्तकेशा मुद्रलानी । कल्पमानस्य रथ युक्तस्य अनसा सह शीघ्र गच्छतस्तरस्य निष्पतन्ति^२ शकृन्ति^३ मूत्राणि च मुद्रलानीम् प्राप्नुवन्ति ॥ ६ ॥

^१ इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये विंशो वग ॥

उत् प्रधिसुदहस्यस्य विद्वानुपायुनग्वंमंगमत्र शिर्षन् ।

इन्द्र उदावत् पतिमघ्न्यानामरहत पद्याभिः कुरुषान् ॥ ७ ॥

१ परि^१ वि^२ अ^३ २ अस्मत् वि^४ अ^५ ३ तोषन् मूको ४ मारित वि^६ अ^७; वृत् वि^८.
५-५. वगाना^९ वि^{१०} अ^{११}. ६ इ मारित वि^{१२} ७ या (९, २३) व्याख्यानं द्र ८८. १५११० वि^{१३};
मारित अ^{१४}. ९ मारित मूको. १०. निष्पदः वि^{१५}. ११ वृत्ति वि^{१६}. १२ १०. मारित मूको

उत् । प्रऽधिम् । उत् । अहन् । अस्य । विद्वान् । उर्ष । अपुनक् । वंसंगम् । अत्र । शिक्षन् ।
इन्द्रः । उत् । आवत् । पतिम् । अप्यानाम् । अरंहत । पथाभिः । कुकुत्ऽस्मान् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'अपि च' इन्द्रः अस्य रथस्य चक्रमधिम् ज्ञानम् उत् 'अहन् नियुजोः । अत्र' वननीयगम-
नमृषभम् उा अपुनक् वशी नयन् । इन्द्रः उत् आवत् गवाम् पतिम् ऋषभम् । वः वेग
करोति पथाभिः गतिभिः स च कुकुत्मान् इति ॥ ७ ॥

शुनमष्ट्राव्यचरत् कपर्दी वरत्रायां दार्वनिर्हमानः ।

नृम्णानि कृष्वन् ब्रह्वे जनाय गाः पस्पशानस्तविपीरघत् ॥ ८ ॥

शुनम् । अष्ट्राव्यी । अचरत् । कपर्दी । वरत्रायाम् । दारु । आऽनर्हमानः ।

नृम्णानि । कृष्वन् । ब्रह्वे । जनाय । गाः । पस्पशानः । तविपीः । अधत् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सुखे चरति एषा कल्याणकपर्दी रथे स्थितायाम् वत्रायाम् दारु दुघणम् आनर्हमान-
धनानि कृष्वन् ब्रह्वे जनाय । स शत्रूणाम् गाः 'स्पशन् तविपीः' करोति ॥ ८ ॥

इमं तं पश्य वृषभस्य युञ्जं काष्ठाया मध्ये द्रुघणं शयानम् ।

येन जिगाय शतवत् सहस्रं गवां मुद्रलः पृतनाज्येषु ॥ ९ ॥

इमम् । तम् । पश्य । वृषभस्य । युञ्जम् । काष्ठायाः । मध्ये । द्रुघणम् । शयानम् ।

येन । जिगाय । शतवत् । सहस्रम् । गवाम् । मुद्रलः । पृतनाज्येषु ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इमम् तम् पश्य वृषभस्य सहायभूतम् आजिमध्ये द्रुघणम् शयानम्, येन द्रुघणेन शतयुक्तम्
सहस्रम् गवाम् मुद्रलः सहस्रांशेषु जिगाय ॥ ९ ॥

आरे अषा को न्विहृत्था ददर्श यं युञ्जन्ति तम्वा स्थापयन्ति ।

नास्मै तृणं नोदकमा भरन्त्युत्तरो धुरो ब्रह्मति प्रदेदिशत् ॥ १० ॥

आरे । अषा । कः । नु । इत्या । ददर्श । यम् । युञ्जन्ति । तम् । ऊँ इति । आ ।

स्थापयन्ति । न । अस्मै । तृणम् । न । उदकम् । आ । भरन्ति । उत्तरोः । धुरः । ब्रह्मति । प्रऽदेदिशत् ॥

वेङ्कट० द्वौ गवानुपस्थितानुपद्रवान् मत्तोऽन्यः 'वः ददर्श । यम् युञ्जन्ति' द्रुघणम् तम् एव देवा
युदे प्रवेशयन्ति । न चाधाय अस्मै वासम् आ भरन्ति न च उदकम् । सोऽयम् उत्तरोः
रथस्य धुरः ब्रह्मति स्वयमेव पन्थान" प्रदिराश्रिति" ॥ १० ॥

परिऽवृक्तेषु पतिविद्यमानम् पीप्याना कूचक्रेणव सिञ्चन् ।

एषुप्या चिद्रथ्या जयेम सुमुद्गलं सिर्नवदस्तु सातम् ॥ ११ ॥

१-१. पारित्ति वि' अ'. २-२. "इति योत्र वि' अ'; "इति योत्र वि'. ३-३. 'न्यवरर्ष वि' अ'.
४. मुदितम् मूको. ५. एतन्मात्रं वि' अ'. ६-६. एति वि' अ'; एति वि'. ७. वा. (९, ३४)
एवाकपानं द्र. ८. पारि वि' अ'. ९-९. कं मूको. १०. एतन्मात्रं वि'. ११. प्रविद्य' मूको.

परिवृत्ताऽऽव । पतिऽविद्यम् । आनृद् । पीप्याना । कूचक्रैणऽऽव । सिञ्चन् ।
एषऽएष्या । चित् । रथ्या । जयेम । सुऽमङ्गलम् । सिर्नऽवत् । अस्तु । सातम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० चिरकालनुपेक्षिता स्त्री यथा पतिविद्यम् प्राप्नोति, तद्वदयं मुद्गलः शत्रुघ्नं प्राप्नोति ।
यथा वा सस्यानि वृद्धानि कुत्सितचत्रेण^१ कृपेन सिञ्चन् लभते । वयम् इच्छतामेष्टव्येन अनेन
द्रुघणेनाश्वेन धनम् जयेम, कल्याणमङ्गलवच्च धनम् लब्धम् अस्तु इति ॥ ११ ॥

त्वं विश्वस्य जगतश्चक्षुरिन्द्रासि चक्षुषः ।

वृषा यद्वाजिं वृषणां सिसाससि चोदयन् वधिणा युजा ॥ १२ ॥

त्वम् । विश्वस्य । जगतः । चक्षुः । इन्द्र । असि । चक्षुषः ।

वृषा । यत् । अजिम् । वृषणा । सिसाससि । चोदयन् । वधिणा । युजा ॥ १२ ॥

वेङ्कट० त्वम् विश्वस्य जगतः त्वामेव पश्यतः चक्षुः असि इन्द्र । द्रुघणमास्थितः वृषा त्वं यदा सहाय-
वृषभेण वधिणा बलीवर्देन आजिम् सम्भवतुमिच्छसि रथम् चोदयन्, तदानीं सर्वं सैनिकास्ता
पश्यन्ति ॥ १२ ॥

^१इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये एकविंशो वर्गः ॥

[१०३]

^१अप्रतिरथ ऐन्द्र ऋषिः । इन्द्रो देवता, ४ वृहस्पतिः, १२ अप्त्वा देवी,
१३ मरुतो वा । त्रिष्टुप् छन्दः, अन्त्या अनुष्टुप् ।

आशुः शिशानो वृषभो न भीमो घनाघनः क्षोभणश्वर्षणीनाम् ।

संक्रन्दनोऽनिमिष एकवीरः शतं सेनां अजयत् साकमिन्द्रः ॥ १ ॥

आशुः । शिशानः । वृषभः । न । भीमः । घनाघनः । क्षोभणः । श्वर्षणीनाम् ।

सुमऽक्रन्देन । अनिऽमिषः । एकऽवीरः । शतम् । सेनां । अजयत् । साकम् । इन्द्रः ॥ १ ॥

वेङ्कट० अप्रतिरथ ऐन्द्रः । आशुः शूरे तीक्ष्णीकुर्वन् वृषभः इव भयात्क. अत्यन्तं हन्ता क्षोभणः च
सेनासु प्रजानां संक्रन्दयिता निमेषवर्जितः एक^१ एव दार्ष्ट्यां प्रेरयिता शतम् सेनाः जयति
साकम् इन्द्रः ॥ १ ॥

संक्रन्देनानिमिषेण जिष्णुना युत्कारेण दुश्च्यवनेन धृष्णुना ।

तदिन्द्रेण जयत् तत् सिंहध्वं युधो नर इपुहस्तेन वृष्णा ॥ २ ॥

सुमऽक्रन्देन । अनिऽमिषेण । जिष्णुना । युत्कारेण । दुःऽच्यवनेन । धृष्णुना ।

तत् । इन्द्रेण । जयत् । तत् । सिंहध्वम् । युधः । नरः । इपुहस्तेन । वृष्णा ॥ २ ॥

वेङ्कट० सत्कन्दनेन अनिमिषेण शिष्णुना युद्धस्य कर्तां शत्रुभिश्चयावयितुमशक्येन धर्मकेण इन्द्रेण तत् युद्धम् जयत । तत् सद्भवम् हे योद्धार मनुष्या । इषुहस्तेन वृष्णा इति ॥ २ ॥

म इषुहस्तैः म निषद्विभिर्वशी संस्रष्टा स युध इन्द्रो गणेन ।

संस्रष्टजित् सोमपा बाहुधुर्ध्वग्रधन्वा प्रतिहिताभिरस्ता ॥ ३ ॥

स । इषुहस्तैः । स । निषद्विभिः । । वशी । संस्रष्टा । स । युध । इन्द्र । गणेन ।
संस्रष्टजित् । सोमपा । बाहुधुर्ध्व । ग्रधन्वा । प्रतिहिताभिः । अस्ता ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स इषुहस्तैः म निषद्विभिः च स्वतन्त्र । संस्रष्टा भवति 'सः हि इन्द्र युद्धस्य मरुद्रणेन सद्भव । संस्रष्टानां जेता सोमपा बाहुधुर्ध्वयुक्त उद्वर्णधनुष्कः प्रतिहिताभि इषुभिः शत्रूणां क्षेतेति ॥ ३ ॥

वृहस्पते परि दीया रथेन रक्षोहामित्रो अपवादमानः ।

प्रमुञ्चन्मेनाः प्रमूषो युधा जयन्नुस्मार्कमेघयत्रिता रथानाम् ॥ ४ ॥

वृहस्पते । परि । दीया । रथेन । रक्षो ह्या । अमित्रान् । अपवादमान ।

प्रमुञ्चन् । मेना । प्रमूषण । युधा । जयन् । उस्मार्कम् । एधि । अत्रिता । रथानाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मेना बाह्वस्तरया । वृहस्पते । परि गच्छ रथेन रक्षोहा शत्रून् अपवादमान प्रमचन् मेना प्रकथेण मारक एव युद्धेन जयन् उस्मार्कम् भव रक्षक रथानाम् ॥ ४ ॥

बृहविज्ञायः स्थारिः प्रवीरः महम्भान् वाजी सहमान उग्रः ।

अभिरीरो अभिमत्वा महोजा जैत्रमिन्द्र रथमा तिष्ठ गोविद् ॥ ५ ॥

बृहविज्ञाय । स्थारि । प्रवीर । सहमान् । वाजी । महमान । उग्र ।

अभिरीरो । अभिमत्वा । सहजा । जैत्रम् । इन्द्र । रथम् । आ । तिष्ठ । गोविद् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० बृहम् अत्रगच्छन् प्रवृद्ध प्रवीर वेगवान् बलवान् अभिमवन् उग्र अभिगतवीर अभिगत-
सर्वक भात्रया जाय एव जयन्तीकम् इन्द्र । रथम् आ तिष्ठ शत्रुगतां रुन्धा ॥ ५ ॥

गोत्रमिदं गोविदं वज्रमाहुं जयन्तुमज्मं प्रमृणन्तुमोजसा ।

इमं मेजाता अर्तु वीरयध्वमिन्द्रं मरुतायो अनु मं रमध्वम् ॥ ६ ॥

गोत्रमिदं । गोविदं । वज्रमाहुम् । जयन्तुम् । अज्मम् । प्रमृणन्तुम् । ओजसा ।

इमम् । मरुतायाः । अर्तु । वीरयध्वम् । इन्द्रम् । मरुताय । अर्तु । मम् । रमध्वम् ॥ ६ ॥

१ सप्तमेन विं अं. २ २. मरुताय विं अं. ३ २. मरुताय आभार विं अं. ४ अगस्त्य मूको.

वेङ्कट० मेघभिदम् उदकविदम्^१ वज्रयाहुम् जयन्तम् आजिम्^२ हिंसन्तम् बलेन इमम् इन्द्रं हे समान-
जननाः! मरुतः! अनु वीरयध्वम् । इन्द्रम् सखायः । अनु-सम् रब्धाः भवत ॥ ६ ॥

^१इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये द्वाविंशो वर्गः^३ ॥

अभि गोत्राणि सहसा गार्हमानोऽदृयो वीरः शतमन्युरिन्द्रः ।

दुश्च्यवनः पृतनापाल्युध्योऽस्माकं सेना अवतु प्र युत्सु ॥ ७ ॥

अभि । गोत्राणि । सहसा । गार्हमानः । अदयः । वीरः । शतमन्युः । इन्द्रः ।

दुःश्च्यवनः । पृतनापाद् । अयुध्यः । अस्माकम् । सेनाः । अवतु । प्र । युत्सु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अभि गार्हमानः मेघान् बलेन द्यारहितः वीरः बहुक्रोधः इन्द्रः च्यावयितुमशक्यः
पृतनानामभिभविता योधयितुमशक्यः प्र रक्षतु अस्माकम् सेनाः युद्धेषु ॥ ७ ॥

इन्द्रं आसां नेता बृहस्पतिर्दक्षिणा यज्ञः पुर एतु सोमः ।

देवसेनानामभिभञ्जतीनां जयन्तीनां मरुतीं यन्त्वग्रम् ॥ ८ ॥

इन्द्रः । आसाम् । नेता । बृहस्पतिः । दक्षिणा । यज्ञः । पुरः । एतु । सोमः ।

देवसेनानाम् । अभिभञ्जतीनाम् । जयन्तीनाम् । मरुतः । यन्तु । अग्रम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः आसाम् देवसेनानाम् नेता बृहस्पतिः च दक्षिणा यज्ञः च^४ पुरः गच्छतु सोमः च ।
शश्रु अभिभञ्जतीनाम् आसाम्^५ जयन्तीनाम् मरुतः च अग्रे गच्छन्त्विति ॥ ८ ॥

इन्द्रस्य वृष्णो वरुणस्य राज्ञ आदित्यानां मरुतां शर्ष उग्रम् ।

महार्मनसां भुवनच्यवानां घोषो देवानां जयतामुदस्थात् ॥ ९ ॥

इन्द्रस्य । वृष्णः । वरुणस्य । राज्ञः । आदित्यानाम् । मरुताम् । शर्षः । उग्रम् ।

महार्मनसाम् । भुवनच्यवानाम् । घोषः । देवानाम् । जयताम् । उत् । अस्थात् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इन्द्रादीनां त्रयाणाम् मरुताम् च बलम् उद्गृहीत् महार्मनसाम् एषाम्^६ उदकर्यावयितृणाम्
देवानाम्^७ वृष्टम् जयताम् घोषः उन् अतिवृद्धिति ॥ ९ ॥

उदर्येष मधुवन्नायुधान्युत् सत्त्वनां मामकानां मनांसि ।

उद्ग्रहन् वाजिनां वाजिनान्युद्ग्रथानां जयतां यन्तु घोषाः ॥ १० ॥

उत् । उदर्येष । मधुवन् । आयुधानि । उत् । सत्त्वनाम् । मामकानाम् । मनांसि ।

उत् । युद्ग्रहन् । वाजिनाम् । वाजिनानि । उत् । रथानाम् । जयताम् । यन्तु । घोषाः ॥ १० ॥

१. 'क' मूको.

२. मुदितम् मूको.

३-३. नागिन मूको.

४-४ यः मूको.

५. नागिन वि. ६-६. 'उदर्य' मूको; गु. निप १, १२.

वेङ्कट० उन् हर्षय मभवन् । आयुषानि उन् हर्षय मामकानाम् सचनान् मनसि । उन् हर्षय च^१
 १ उहन् । अथाना बलानि^२ । उद्वर्षणम्^३ उरथापनम् । उन् गच्छन्तु रथानाम् जयताम् शब्दा^४ ॥ १० ॥

अस्मान्मिन्द्रः समृतेषु ध्वजेष्वस्माकं या इषवस्ता जयन्तु ।

अस्माकं वीरा उत्तरे भवन्त्वस्माँ उ देवा अवता हवेषु ॥ ११ ॥

अस्माकम् । इन्द्र । समृक्तेषु । ध्वजेषु । अस्माकम् । या । इषव । ता । जयन्तु ।

अस्माकम् । वीरा । उत्तरे । भवन्तु । अस्मान् । ऊँ इति । देवा । अवत । हवेषु ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् इन्द्र स्रक्तेषु ध्वजेषु जागच्छत । अस्माकम् या इषव ता शत्रून् जयन्तु ।
 अस्माकम् वीरा उत्ततरा भवन्तु । अस्मान् एव देवा । रक्षत ह्यनेष्विति ॥ ११ ॥

अभीषां चित्तं प्रतिलोभयन्ती गृहाणाङ्गान्यप्ये परेहि ।

अभि प्रेहि निर्देह हृत्सु शोकेरन्धेनामित्रास्तमसा सचन्ताम् ॥ १२ ॥

अभीषाम् । चित्तम् । प्रतिऽलोभयन्ती । गृहाण । अङ्गानि । अप्ये । परा । इहि ।

अभि । प्र । इहि । नि । दह । हृत्सु । शोकै । अन्धेन । अभित्रा । तमसा । सचन्ताम् ॥

वेङ्कट० यास्क — 'अत्रा यदेनया विदोऽप्रीयते । व्याविर्वा भव वा' (या ६ १०) । 'अभीषा
 चित्तानि प्रतिलोभयमाना गृहाणाङ्गान्यप्ये परेहि । अभिप्रेहि । निर्देहयां हृदयानि शोकै ।
 अन्धेनामित्रास्तमसा सचेयन्ताम्' (या ९, ३३) इति ॥ १२ ॥

प्रेता जयता नर इन्द्रो वः शर्म यच्छतु ।

उग्रा वः सन्तु बाहरोऽनाधृष्या यथामथ ॥ १३ ॥

प्र । इत । जयत । नर । इन्द्र । व । शर्म । यच्छतु ।

उग्रा । व । सन्तु । बाहव । अनाधृष्या । यथा । असथ ॥ १३ ॥

वेङ्कट० प्र गच्छत जयत मित्रान् हे नरा । इन्द्र युष्माकम् शर्म यच्छतु । उद्गृणां व सत्र
 वा २ व, यथा यूषम् अनाधृष्या भवथ शत्रुभिरिति ॥ १३ ॥

'इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये त्रयोविंशो वगं' ॥

[१०४]

^१ अष्टको वैश्वामित्र ऋषि । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ॥

असावि सोमः पुरुहूत तुभ्यं हरिभ्यां युजमुषं याहि त्वयम् ।

तुभ्यं गिगो विप्रवीरा इयाना दधन्विर इन्द्र विरां सुतस्य ॥ १ ॥

असाधि । सोमं । पुष्टुऽद्भुत । तुभ्यम् । हरिऽम्भ्याम् । यज्ञम् । उपं । याहि । त्वयम् ।
तुभ्यम् । गिरं । विप्रऽवीरा । इयाना । दधन्विरे । इन्द्र । पित्रं । सुतस्यं ॥ १ ॥

वेङ्कट० अष्टको वैशामित्र । सुत सोमं पुरुहूत । तुभ्यम् । अश्वाम्याम् यज्ञम् उप गच्छ वीरम् । तुभ्यम्
स्तुती मेवाविप्रजायिका । यजमाना याचमाना धारयन्ति, इन्द्र । तथा सति पितृ सुतम् ॥ १ ॥

अप्सु धूतस्य हरिवः पित्रेह नृभिः सुतस्यं जठरं पृणस्व ।

मिमिक्षुर्मद्रय इन्द्र तुभ्यं तेभिर्धस्व मर्दमुक्थग्राहः ॥ २ ॥

अप्सु । धूतस्यं । हरिऽव । पित्रं । इह । नृभिः । सुतस्यं । जठरं । पृणस्व ।
मिमिक्षु । यम् । मद्रय । इन्द्र । तुभ्यम् । तेभिः । धस्व । मर्दम् । उक्थग्राह ॥ २ ॥

वेङ्कट० वसतीवरीपु क्षोधितम् हरिव । पितृ । अत्र मनुष्यैः सुतन मामन जठरम् पूरय । अस्तिन्नम्
प्रावाण यम् इन्द्र । तुभ्यम्, ते वधेय मर्दम् उक्थैस्त्वमान् ॥ २ ॥

प्रोग्रां पीति वृष्णे इयमिं सत्या प्रयै सुतस्यं हर्यश्च तुभ्यम् ।

इन्द्र धेनाभिरिह मादयस्व धीभिर्विश्वाभिः शच्यां गृणानः ॥ ३ ॥

प्र । जगाम् । पीतिम् । वृष्णे । इयमिं । सत्याम् । प्रयै । सुतस्यं । हरिऽअश्च । तुभ्यम् ।
इन्द्र । धेनाभिः । इह । मादयस्व । धीभिः । विश्वाभिः । शच्यां । गृणान ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्रेरयाभि 'उद्गृणम् रसम्' वृष्णे कल्याणम् प्रैतु' त्वाम् सुतस्य हर्यश्च । तुभ्यम् । इन्द्र । प्रियाभि
इह माय स्तुतिभिः कर्मभिश्च सर्वे प्रजया स्तुयमान ॥ ३ ॥

ऊती शचीवस्तपं वीर्येण वयो दधाना उशिर्ज ऋतुज्ञाः ।

प्रजापदिन्द्र मनुषो दुरोणे तस्थुर्गुणन्तः सधुमाद्यांसः ॥ ४ ॥

ऊती । शचीऽव । तपं । वीर्येण । वयं । दधाना । उशिर्ज । ऋतुऽज्ञा ।
प्रजाऽवत् । इन्द्र । मनुष । दुरोणे । तस्थुः । गुणन्तः । सधुमाद्यांस ॥ ४ ॥

वेङ्कट० रक्षणेन शचीव । तत्र वीर्येण च अन्नम् दधाना ऋत्विज पशुशा प्रजावन्त इन्द्र । मनुष्या
गृहे तिष्ठन्ति स्तुवन्त सद्गमोद्गमात् ॥ ४ ॥

प्रणीतिमिष्टे हर्यश्च सुष्टोः सुपुंसस्य पुरुषो जनांसः ।

महिष्ठापूतिं त्रितिरं दधानाः स्तोतारं इन्द्र तपं सूनुताभिः ॥ ५ ॥

प्रणीतिऽभि । ते । हरिऽअश्च । सुष्टोः । सुपुंसस्य । पुरुऽश्च । जनांसः ।
महिष्ठा । ऊतिम् । त्रितिरं । दधाना । स्तोतारं । इन्द्र । तपं । सूनुताभिः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्रणयने युज्यन्ते^१ ते दर्यश्च । सुष्टुते सुसुखस्य^२ बहुदीप्ते जना^३ अस्यगत धनप्रदम् रक्षणम्
वृढार्थम् धारयन्त स्तोतार इन्द्र । तव सरथे ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्विंशो वसो^४ ॥

उप ब्रह्माणि हरिबो हरिभ्यां सोमस्य याहि पीतये^५ सुतस्य^६ ।

इन्द्रं त्या यज्ञः क्षममाणमानद् दाश्वान् अस्यध्वरस्य^७ प्रऋतेतः ॥ ६ ॥

उप । ब्रह्माणि । हरिऽन् । हरिऽभ्याम् । सोमस्य । याहि । पीतये । सुतस्य ।

इन्द्रं । त्या । यज्ञ । क्षममाणम् । आनद् । दाश्वान् । असि । अध्वरस्य । प्रऽऋतेत ॥ ६ ॥

वेङ्कट० उप याह स्तोत्राणि हरिव । हरिभ्याम् सुतम् सोमम् पातुम् । इन्द्र । त्वा यज्ञ दातूनभिभवन्तम्
आप्नोति । दाता भवसि द्विसारहितस्य धनस्य^८ सुमति ॥ ६ ॥

सहस्रराजमभिमातिपाहं सुतेरणं मघदानं सुवृक्तिम् ।

उप भूपन्ति गिरो अप्रतीतमिन्द्रं नमस्या जरितुः पनन्त ॥ ७ ॥

सहस्रराजम् । अभिमातिऽसहम् । सुतेरणम् । मघदानम् । सुवृक्तिम् ।

उप । भूपन्ति । गिरं । अप्रतिऽइतम् । इन्द्रम् । नमस्या । जरितुः । पनन्त ॥ ७ ॥

वेङ्कट० बहुबलम् दानूणाभिभक्तिारम् सुत रममाणम् मघवानम् सुष्टुतिम् उप भवन्ति^९ स्तुतय^{१०} ।
दामुभि अप्रतिगतम् इन्द्रम् अशमिच्छमाना^{११} सोतु स्तुतय स्तुवन्ति ॥ ७ ॥

सप्तारो देवीः सुरणा अमृक्ता याभिः सिन्धुमतर इन्द्र पूभि^{१२} ।

नवृतिं श्रोत्या नरं च स्रवंतीदिवेभ्यो ग्रातुं मनुषे च त्रिन्दः ॥ ८ ॥

सप्त । आप । दृत्री । सुरणा । अमृक्ता । याभि । सिन्धुम् । अतर । इन्द्र । पु ऽभिद् ।

नृनिम् । श्रोत्या । नरं । च । स्रवंती । द्रम्ये । ग्रातुम् । मनुषे । च । त्रिन्द्र ॥ ८ ॥

वेङ्कट० गत प्रधानमृता नद्यः दस्य सुरमणा^{१३} असुरैरद्विमिता रव्या निर्मिता, याभिः^{१४} समुद्रम्
अपरम्^{१५} इन्द्र । सुरा भेत्ता । अवि च^{१६} नवनिम् नव^{१७} च छुद्रा नदी देवेभ्यः प्रापच्छ मनुष्यभ्यश्च ।
तामां मागं च वृणवाविति ॥ ८ ॥

अपो महीरभिद्यस्तेरमुञ्चोऽजागरास्वधि देव एकः ।

इन्द्र याम्बं वृत्रतये चरुथे ताभिर्विश्वायुस्तन्वै पुपुष्याः ॥ ९ ॥

१ ५१५-न मृका २ गुणं मृको. ३-३ विभं विं जं; विभ न विं. ४ ४ नादि मृका ५ मन्वय
विं जं. ६ मवति मृको ७ इति विं जं; इति विं ८ 'निन्दम् विं जं' ९ 'मागं
मृका १०-१५ मना विं जं ११ वति मृको १२ 'रपुविं जं' १३ १३. १४ १५ विं जं.

अप । मही । अभिऽशस्ते । अमुञ्च । अजाग । आसु । अधि । देव । एक ।
इन्द्र । या । त्वम् । वृत्रऽतृये । चरुय । तामि । विञ्चऽआयु । तन्त्रम् । पुपुथ्या ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अप महती^१ त्व ब्रह्महत्याया अमुञ्च । अपि च त्वम् एक एव देव आसु अप्सु
अधि जागपि^२ । इन्द्र । या त्वम्^३ वृत्रहत्यायाम् वरोपि अप, तामि^४ सर्वाज्ञ त्व मम
शरीरम् पोषय ॥ ९ ॥

वीरेण्यः क्रतुरिन्द्रः सुशस्तिरुतापि धेनां पुरुहूतमीद्रे ।

आर्दयद् वृत्रमकृणोद् लोकं संसाहे शक्रः पृतना अभिष्टिः ॥ १० ॥

वीरेण्यं । क्रतुं । इन्द्रं । सुऽशस्ति । उत । अपि । धेनां । पुरुऽहूतम् । ईद्रे ।
आर्दयत् । वृत्रम् । अकृणोत् । ऊँ इति । लोकम् । संसाह । शक्र । पृतना । अभिष्टि ॥ १० ॥

वेङ्कट० वरणीय कर्ता इन्द्र सुपुत्रि । अपि च पुरुहूतम् अभिष्टीति वाक् । सोऽय पीडयति मेघम्,
करोति च स्तोतृणा स्थानम्, अभिभवति च शक्र पृतना अन्वेषणशील^५ ॥ १० ॥

शूनं हुत्रेम मघवानिन्द्रमस्मिन् भरे नृत्तमं वाजसातौ ।

शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु मन्तं वृत्राणि संजितं धर्नानाम् ॥ ११ ॥

शूनम् । हुत्रेम । मघऽजानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृत्तमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्सु । मन्तम् । वृत्राणि । संजितम् । धर्नानाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० पूर्वं गता (ऋ ३, ३०, ३२) ॥ ११ ॥

^६ इति अष्टमाष्टके पद्यमाध्याये पञ्चरितो वगं^७ ॥

[१०५]

^१ कौरवो दुर्मित्र सुर्मित्रो वा क्रुपि । इन्द्रो देवता । उष्णिकृन्द, प्रथमा गायत्री
वा, द्वितीयासप्तम्यौ विपौत्रिकमध्य, षष्ठादसौ त्रिष्टुप् ।

कृदा वमो स्तोत्रं हर्षित् आर्व इमशा रुध्वा वाः । दीर्घं सुतं वाताप्याय ॥ ११ ॥

कृदा । वसो इति । स्तोत्रम् । हर्षिते । आ । अर्ष । इमशा । रुध्वा । वारिति वा ।
दीर्घम् । सुतम् । वाताप्याय ॥ १ ॥

वेङ्कट० दुर्मित्र कौरव । कृदा वामवित^१ इन्द्र । त्व इन्द्रि कामधमानाय मद्यम् इमशा वायु
उदकम् अर्ष ऋग्दि दिव । दीर्घकालमिदम् सुतम् भवति उदकाय क्रियमाणमिति । 'गु अइनुत्

१ वरी वि०

२ अर्षात् अर्षे

३ इ इति गामि रि० अर्षे; अर्षे वामामि वि०

४ अर्षत् मूला, ५ अर्षत् मूला

इति श्मन्ना वायु' इति यास्क (तु. ५, १२) । तथा 'वाताप्यम्' उदकम् भवति । 'वात एतदायाययति' (या ६, २८) इति ॥ १ ॥

हरी यस्य सुयुजा विव्रता वेरर्वन्तानु शेपा । उभा रजी न केशिना पतिर्दन् ॥ २ ॥

हरी इति । यस्य । सुयुजा । विव्रता । वे । अर्वन्ता । अर्तु । शेपा ।

उभा । रजी इति । न । केशिना । पति । दन् ॥ २ ॥

वेङ्कट० यस्य इन्तु हरी^१ शोभनयोजनौ विशिष्टकर्माणौ गच्छन्तौ अनु-स्पृशन्तौ भवत^२ युद्धम् । 'शेष शपते स्पृशतिकर्मण' इति यास्क (३, २१) । तौ अजुगमनौ प्रशस्तकेशौ पति इन्द्र न दन्^३ भवति स्वयमेव गच्छन्तौ न दमयतीति ॥ २ ॥

अप योरिन्द्रः पार्षज आ मर्तो न शश्रमाणो विभीवान् । शुभे यद्युजे तविषीवान् ॥ ३ ॥

अप । यो । इन्द्र । पार्षजे । आ । मर्त । न । शश्रमाण । विभीवान् ।

शुभे । यत् । युजे । तविषीवान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'अप आ हन्ति' पृथक्तर शत्रुम् इन्द्र अद्य-तममिगच्छते यजमानाय । किञ्च^४ मनुष्य शश्रमाण 'विभ्यच्छ न' भवति, उदकार्ये यदि रथ युद्धे बलवानिन्द्रः ॥ ३ ॥

सचायोरिन्द्रश्चर्कपु ओ उषानसः सपर्यन् । नदयोर्विव्रतयोः शर इन्द्रः ॥ ४ ॥

सचा । आयो । इन्द्र । चर्कप । आ । उषानस । सपर्यन् । नदयो । विव्रतयो । शर । इन्द्र ॥ ४ ॥

वेङ्कट० स्तोत्रमनुष्यस्य सहायभूत इन्द्र आरामीयस्य रथस्य कर्षणार्थं तस्मिन्नथौ आ युनक्ति^५ 'रथमुपगत पूजयन् अथौ'^६ हेपमाणयो 'विशिष्टर्मणो तयारीश्वर शरः'^७ ॥ ४ ॥

अधि यस्तस्थौ केशवन्ता व्यचंसन्ता न पुष्ट्यै । वनोति शिप्राभ्यां शिप्रिणीवान् ॥ ५ ॥

अधि । य । तस्थौ । केशवन्ता । व्यचंसन्ता । न । पुष्ट्यै । वनोति । शिप्राभ्याम् । शिप्रिणीवान् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अधि तिष्ठति य प्रशस्तकेशो व्वाप्तौ च पुष्ट्यर्थम् अथौ, स हन्ति शत्रुम् शिप्राभ्याम् शिप्री'^८ ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये षड्विंशो वर्गः' ॥

प्राम्तादृष्यौजा ऋषेभिस्तुतश्च शरः शर्मसा । ऋषुर्न क्रतुभिर्मातुरिशा ॥ ६ ॥

प्र । अस्तीत् । ऋष्यऽओजा । ऋषेभि । तुतश्च । शरः । शर्मसा । ऋषु । न । क्रतुऽभि । मातुरिशा ॥ ६ ॥

१. पाताम्यम् मूको. २. २. वा पनयति च विः, वा येनर ... विः, वा येन् द ... अ' ३. हरि - वि' अ'. ४. मन्तौ वि' अ'. ५. दर वि' अ'; वनी वि'; वेप २, १५४३ ०६. ६-८. १५४ वा इति वि' अ'. ७. विव च वि'. ८. दमसा वि', मयसा वि'. ९-१०. मारित वि' अ'. १०-१०. 'मय-पू' वि' अ'. ११-११. मारित वि', ... दपो' वि' अ' १२. विभि मूको. १३-१३. मारित मूको.

वेङ्कट० 'प्र स्त्रौति युद्धम् ऋष्योजा † मरुद्भि सह, तनूकरोति शत्रून् शरं बलेन, †ऋभु हवर्षं कर्मभि वायु वनस्पतीनिति' ॥ ६ ॥

वज्रं यश्चक्रे सुहनाय दस्युने हिरीमशो हिरीमान् । अरुतहनुरद्भुतं न रजः । ७ ।
वज्रम् । य । चक्रे । सुहनाय । दस्युने । हिरीमश । हिरीमान् । अरुतऽहनु । अद्भुतम् । न । रजं ॥

वेङ्कट० 'वज्रम् य करोति हन्तु शक्याय †सर्वस्मै दस्यवे हिरीमश हरितश्मश्रु † हरिवान् । हिरी शब्दो † हरिशब्दपर्याय २ । अशब्दितहन्तव्य अशत्रु १ महच्च तेज इति ॥ ७ ॥

अवं नो वृजिना शिशीष्टुचा वनेमानृचः । नाब्रह्मा यज्ञ ऋधृग्जोषति त्वे ॥ ८ ॥

अवं । न । वृजिना । शिशीष्टि । ऋचा । वनेम् । अनृचं ।

न । अब्रह्मा । यज्ञ । ऋधृक् । जोषति । त्व इति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् शत्रुबलानि अव शिशीष्टि तनूकुरु १ । स्तुत्या 'हन्याम अतृच १ । अस्तुति यज्ञ १ त्वयि सेवमान ऋद्ध न १ भवतु ॥ ८ ॥

ऊर्ध्वा यत् ते त्रेतिनी भूद्यज्ञस्य धूर्षु सन्नन् । सजूर्नावं स्वयंशसं सचायोः ॥ ९ ॥

ऊर्ध्वा । यत् । ते । त्रेतिनी । भूत् । यज्ञस्य । धुऽसु । सन्नन् ।

सऽजू । नावंम् । स्वऽयंशसम् । सर्चा । आयो ॥ ९ ॥

वेङ्कट० ऊर्ध्वं यत् ते यज्ञार्थं भवति अग्नि त्रेताभव १ यज्ञस्य धूर्षु धिष्णियेषु १ त्वे स्थाने । तदानीं मरुद्भि सन्नतस्त्व मनुष्यस्य सहाय त्वयशसम् नावम् करोषि । यज्ञमागतोऽग्नेन युक्त करोषिति ॥ ९ ॥

श्रिये ते पृश्निरुपसेचनी भूच्छ्रिये दर्पिररेपाः । यया स्वे पात्रे सिञ्चसे उत् ॥ १० ॥

श्रिये । ते । पृश्नि । उपऽसेचनी । भूत् । श्रिये । दर्पि । अरेपा ।

यया । स्वे । पात्रे । सिञ्चसे । उत् ॥ १० ॥

वेङ्कट० श्रयणाय तव धौ उपसेचनीया भवति पर्वणि-पर्वणि १ । श्रिय दर्पि १ पृथिवी क्षपाया १ भवति । यया त्वमुत्पादित सोम स्वस्मिन् आस्ये उत् सिञ्चसे इति ॥ १० ॥

शतं वा यदसुर्यं प्रति त्वा सुमित्र इत्थास्तौद् दुर्मित्र इत्थास्तौत् ।

आवो यदस्युहृत्ये कुत्सपुत्रं प्रावो यदस्युहृत्ये कुत्सवत्सम् ॥ ११ ॥

१ १ नास्ति विं. † उमाना विं अर्. †-‡ मव विं अर्. २ २. नास्ति मूको
† † सर्वस्मै च द्विरिद विं अर् † हरिशब्दो विं अर् ३. "शु मूको ४. कुश मूको.
५ ५ वने मान्यो विं, हन्यमान्यो विं; हन्यमानो अर्. ६ यज्ञे मूको ७. नास्ति मूको
८ वनामव विं अर्, वेना विं ९. धिष्णियेषु विं. १०. पार्षणि पार्षणि मूको. ११ दर्वी मूको.
१२ वा मूको.

ज्ञातम् । वा । यत् । असूर्य । प्रति । त्वा । सुऽमित्र । इत्या । अस्तौत् । दुःऽमित्रः । इत्या । अस्तौत् ।
आवः । यत् । दस्युऽहृत्स्ये । कृतसुऽपुत्रम् । प्र । आव । यत् । दस्युऽहृत्स्ये । कृतसुऽवन्सम् ॥११॥

वेङ्कट० ज्ञातम् 'मयि यत् अपि भवति सोमपात्रं तत्सर्वं त्वाम् प्रति भवति हे असुराणां हन्त !' ।
तं त्वामय गुणेन मुनिन. नास्ति दुर्मित्रः इत्थम् अस्तौत्, अरक्षः यस्माद् युद्धे कुत्स-
पुत्रम्. प्रकर्षेण च आवः कुत्सवत्सम् इति ॥ ११ ॥

१ इति अष्टमाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तविंशो वर्गः ॥

माधव. पञ्चमाध्यायम् अष्टमे व्याकरोदिति ।
नदीमाश्रित्य निवसन् कावेरीं लोकमाश्रिताम् ॥ १ ॥

इति श्रीवेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहितान्याख्याने अष्टमाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ।

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये अष्टमाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥

अथ पष्ठोऽध्यायः ।

वेङ्कट०

‘उभा उ नूनं तद्’ इति न्याचिख्यासति माधवः ।
ब्राह्मणोक्तेषु चार्थेषु वक्तव्यं सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

मन्त्राणां विनियुक्तानां ब्राह्मणानीह कानिचित् ।
नात्पर्येण वदन्त्यर्थास्ते तदर्थस्तथैव नः ॥ २ ॥

‘अशन्ति त्वामध्वरे देव्यन्तः’^१ ‘दिवस्परि प्रथमं जंहे अग्निः’^२ ।
‘अयः कृष्वन्ति भुवनेषु रेतः’^३ ‘विधेम ते परमे जन्मजमे’^४ ॥ ३ ॥

‘अग्न आर्युषि पवसे’^५ ‘शतं वो अम्व धामानि’^६ ।
‘सुप्रयन्तो अघ्नरम्’^७ ‘तं त्वां सुमिद्विरक्षिरः’^८ ॥ ४ ॥

ऋचामासां ब्राह्मणेषु^९ विस्पष्टोऽर्थः प्रकीर्तितः ।
ऋभाष्येऽपि सवैत्रं^{१०} लिखितं ब्राह्मणं मया ॥ ५ ॥

क्रियाकारकसम्बन्धम् अनाधित्याथ कानिचित् ।
स्तुवन्ति प्रकृतान् मन्त्रान् श्रुतिसामान्यमात्रतः ॥ ६ ॥

ब्राह्मणान्धनुषावन्ति^{११} तानि कर्मपरा नराः ।
ऋगर्थमनुषावन्ति क्रियाकारकतपराः ॥ ७ ॥

अथ ब्राह्मणम्—“विधे देवस्य नेतुः’ इत्याह सावित्र्येतेन, ‘मर्तो षणीत सत्यम्’ इत्याह पितृदेवत्येतेन, ‘विधे राय इषुष्यसि’ इत्याह वैश्वदेव्येतेन, ‘शुश्रं षणीत पुष्यमे’, इत्याह पौष्प्येतेन सा वा एषर्कं सर्वदेवया, यदेतयर्चा दीक्षयति मर्वाभिरेवैनं देवताभिर्दीक्षयति” (तै ६, १, २, ५-६) इति । तथाश्वमेधे (माश १३, २, ६, १) ध्रुयते—“युञ्जन्ति व्रणमध्वरन्तम्” इति । अगौ वा आदित्यो व्रणः” इत्यादिकं अध्वर्युर्मतेः श्रोतव्यमिति ।

ऋचः सर्वाः पावमान्य श्रुतिसामान्यमात्रतः ।
संसृताः शाटगायनके^१ बह्वर्थाध्वर्युभिः स्तुताः^२ ॥ ८ ॥

सथान्यार्थाः^३ ऋचः काञ्चित् प्रस्तुते नमयन्ति च ।
‘इन्द्रो दधीचो अत्यभिः’^४ इति तत्र निदर्शनम् ॥ ९ ॥

अथ ब्राह्मणम्—‘व्रजापतिर्वाऽथर्वाऽमिरेव दध्यञ्चायवर्णस्तस्येष्टका अस्थान्येतं ह वाव

१. ऋ ३, ८, १. २. ऋ १०, १५, १. ३. ऋ ७, २३, ७. ४. ऋ २, ९, २. ५. ऋ ९, ६६, १९.
६. ऋ १०, ५, २. ७. ऋ १, ७४, १. ८. ऋ ६, १६, १. ९. तु. माश ६, २, ४, ३; ७, ३, ४, २४;
९, २, ३, ३९; तैत्र १, ४, ६७, १; ३, ६, १, १; जैत्र २, १४१. १०. नास्ति मूको. ११. ‘वन्तः वि’.
१२-१२. ‘युभिः’ वि. १३. तपार्वार्थं वि. अ. १४. ऋ १, ८४, १३.

तपिरभ्यनूवाच 'इन्द्रो दधीवो अम्यभि' इति यदिष्टकाभिरग्निं चिनोति मामानमेवाग्निं चिनुते, सात्माऽमुमिन्' लोके भवति य एव वेद' (तै ५, ६, ६, ३) इति ।

प्रनापतिरथवांसीद् अग्निर्दध्यद्दजायत ।
इष्टकाश्च निदानेन तस्यास्थान्यभवन्निति ॥ १० ॥

अन्यार्योऽप्यविरदश्चेद् इष्टेऽर्थे विनियुज्यते ।
'सर्वे नन्दन्ति युशसा'^१ स्यादक्षत्र निदानम् ॥ ११ ॥

बृहस्पतिस्तु मामान्याद् अस्तौद्विद्वासमेतया ।
ब्राह्मणे विनियुक्तैषा^२ सोमे विदुषि रावनिं ॥ १३ ॥

“सर्वे नन्दन्ति यदासागतेन” इत्यन्वाह । ‘यशो वै सोमो रावा’ (एजा १, १३) इत्यादि ब्राह्मणम् ।

त्रैशोकेन तृचनास्तौद् ऐन्द्रेण प्रतिसत्रिण ।
ऋग्विरन्य इध्मवाह 'आ घा ये अग्निर्गिनधते'^३ ॥ १३ ॥

अत्र शाटगायनकम्—‘इत्ययो वै स्वर्गं लोकं यन्त इध्मवाह सम्पिदार परेतमरुष्य एकमजहु । सोऽकामयतानूपयय स्वर्गं लोकं प्रतिसत्रिभि मङ्गच्छयेति । न ऐक्षत हन्त प्रतिमानम् एव स्तवानि’ (तत्रा ३, २७६) इत्यादि ।

अनुरूप प्रवर्धेण सरयोऽर्थ इति निर्णय ।
दर्शनादव जानीमो रत्नवद् ब्राह्मणान्दपि ॥ १४ ॥ इति ।

[१०६]

भूवास कारयप ऋषि । अदिवनी देवता । त्रिष्टुप् छन्द ।

उभा उं नूनं तदिदर्थयेथे वि तन्वाये धियां उस्त्रापमेय ।

मधीचीना यातवै प्रेमजीगः मुदिनेवृ पृक्ष आ तमयेथे ॥ १ ॥

उभा । ऊं इति । नूनम् । तद् । इत् । अर्थयथे इति । त्रि । तन्वाये इति । धियां । उस्त्रां । अपर्माऽइय ।

मधीचीना । यातव । प्र । ईम् । अजीगरिति । मुदिनाऽइव । पृक्षं । आ । तस्येथे इति ॥ १ ॥

षेड्छन्दो भूवास कारयप । उभो अवि शिरम् तत् एव कर्तुम् अर्थयेथे 'यद्वत्तद्वोक्तम् । वि तन्वाये' कर्माण्यवाश्रयंभूतानि वरप्रतिगुं^४ कर्मणा इव तौ 'मद्गनी भवन्तौ'^५ यद् प्रति यातुम् अय रत्नमात् स्थानात्

१. अ. १, ८१, १. २. २. अवाप्य मुमिनक रि' अ' ३. तिनोत वैरुज ४. नास्ति रि' अ'.
५. अवापो' रि' अ', अवापो रि' रि' रि'. ६. अ. १०, ७१, १०. ७. त्रुटितम् रि'; नास्ति अ';
यवपण्टा रि'. ८. ८. नास्ति रि'. † अ. ८, ४०, १. ९. ९. नास्ति रि' † अवाप रि' अ'.
‡ विरुत् रि' अ' १०. १०. अ. रि' अ'.

प्र 'अजीगः निर्गमयति' । तौ युवामभिमतानि सुदिनानि इव स्तोतृषु अन्नानि आ तंसयेधे इति ॥ १॥

उष्टारैव फर्वरेषु श्रयेथे प्रायोगेव श्वाच्या शासुरेथः ।

दूतेव हि ष्ठो यशसा जनेषु मापं स्थातं महिषैवावपानात् ॥ २ ॥

उष्टाराऽइव । फर्वरेषु । श्रयेथे इति । प्रायोगाऽइव । श्वाच्या । शासुः । आ । इथः ।

दुताऽइव । हि । स्यः । यशसा । जनेषु । मा । अपं । स्थातम् । महिषाऽइव । अवपानात् ॥ २ ॥

वेङ्कट० शिक्षितवहनौ निरूढौ 'बलिनौ अनह्वाहौ इव' शीघ्रं स्तोतृषु श्रयेथे । प्रयुज्यमानौ इव चाबन्धजीवौ 'अनह्वाहौ सुखनिमित्तौ' युवां स्तोतृणां प्रजापत्यादिविषयं शासनम् आ गच्छतम् । 'दूतौ इव हि' भवथः युवां यशस्विनौ आह्वातय्यौ स्तोतृषु । युवामस्मत्तः मा अप गच्छतम् 'महिषी इव उष्णतसौ' उदकाद् अतिपिपासिताविति ॥ २ ॥

साकंयुजा शकुनस्येव पक्षा पृश्चेव चित्रा यजुरा गमिष्टम् ।

अग्निरेव देवयोर्दीद्विवासा परिज्मानेव यजथः पुरुत्रा ॥ ३ ॥

साकम्ऽयुजा । शकुनस्येव । पक्षा । पक्षाऽइव । चित्रा । यजुः । आ । गमिष्टम् ।

अग्निःऽइव । देवयोः । दीदिऽवार्ता । परिज्मानाऽइव । यजथः । पुरुत्रा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पत्नने 'पक्षिणः पक्षौ इव' साकं युक्तौ युवां पशु इव कामप्रदौ पूजनीयौ यज्ञम् आ 'गच्छतम् । तौ' युवाम् अग्नि इव दीप्यमानौ' यजमानस्य अध्वर्यु इव परितो गन्तारौ यजथः बहुषु जनपदेषु', यद्वा बहन् देवानिति ॥ ३ ॥

आपी वो अस्मे पितरैव पुत्रोग्रैव रुचा नृपतीव तुर्यै ।

इर्यैव पुष्ट्यै किरणैव भुज्यै श्रुष्टीवानैव हवमा गमिष्टम् ॥ ४ ॥

आपी इति । वः । अस्मे इति । पितराऽइव । पुत्रा । उग्राऽइव । रुचा । नृपती इवेति नृपतीऽइव । तुर्यै ।

इर्याऽइव । पुष्ट्यै । किरणाऽइव । भुज्यै । श्रुष्टीवानाऽइव । हवम् । आ । गमिष्टम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यन्' युवाम् अस्माकम् पितरौ इव पुत्राणाम् । तौ युवां तेजसोद्गम्यौ स्यांचन्द्रमसी इव भवथः । राजानौ इव पातककृतां' द्विसाधे समुपतिष्ठथः । स्वामिनौ' इव च स्तोत्राणाम् पुष्ट्यै । हस्तौ इव च भोगाय । तौ क्षिप्रगमनौ इव अशौ हवम् आ गच्छतम् ॥ ४ ॥

वंसंगेव पूपर्यां शिम्वातां मित्रैव ऋता शतरा श्रातपन्ता ।

बाजैवोच्चा वयंसा धर्म्येष्ठा मेपेवेषा संपर्याई पुरीषा ॥ ५ ॥

१-१. 'गत्रिणै' मूको. २. तं मूको. ३-३. बलिनापसम्पादाविव वि' अ'; बलिनावहव्यादविव वि'.

४-४. 'नरवाहौ सुखनिमित्तौ वि'; मुष्टितम् वि' अ'. ५. गच्छता वि' अ'. ६-६. दूतावदि वि' अ'.

७. 'पु...वि' अ'. ८-८. महिषातयोपनयना वि' अ'; महिषाविवोष्णपत्नी वि'. ९-९. पक्षि...निव वि' अ'.

१०-१०. 'उज तो वि' अ'; 'उज-नी वि'. ११. 'माने मूको. १२ नास्ति मूको. १३. इथ मूको.

१४. वपानवहजां मूको. १५. स्वामिनाम् मूको.

वसंशाऽइव । पु०पूर्वी । शि०म्वाता । मि०त्राऽइव । ऋ०ता । श०तरा । शा०तपन्ता ।

वाजाऽइव । उ०च्चा । व०यमा । घ०र्म्येऽस्था । मे०पांऽइव । इ०षा । स०पूर्वी । पु०रीषा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वननीयगमनावृषभौ^१ इव पुष्टौ घोढारौ सखायौ इव सत्यकर्माणौ । 'शतरा। शातपन्ता' (निष ३.६)
इति द्वे सुखनामसु पठिते । सुखस्य कारकौ^२ सुखस्य रक्षकाविति^३ नून निर्वचनम् । अश्वौ इव उच्छ्रितौ
प्रदितिसतेनाग्नेन^४ सह प्रवर्धे^५ तिष्ठन्तौ मेघौ इव घृताधे^६ अग्नेन परिचरणीयौ उदकवन्ताविति^७ ॥ ५ ॥

*इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये प्रथमो वरगं * ॥

सृ०र्षेव ज०र्भरीं तु०र्फरीं तु०नैतोशेव तु०र्फरीं प०र्फरीकां ।

उ०दन्यजेव जे०मना म०देरू ता मे ज०रायुजरे म०रायु ॥ ६ ॥

सृ०र्षाऽइव । ज०र्भरी इति । तु०र्फरीतु इति । नै०तोशाऽइव । तु०र्फरी इति । प०र्फरीकां ।

उ०दन्यजाऽइव । जे०मना । म०देरू इति । ता । मे । ज०रायु । अ०जरम् । म०रायु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सृणिरहृङ्कृत, तदहौ^१ 'मत्तौ इव' गजौ गात्राणि 'मदात् चलयन्तौ'^२ हिंसकौ शत्रूणाम् । जृम्भ-
गांत्रविनामकर्मा, 'तुकिर्हिंसाकर्मरेयाहु । आयुधजीवनौ इव'^३ हिंसकौ, आर्जि प्रति शीघ्र गच्छन्तौ ।
परिसंमनकर्मा । समुद्रजौ इव अश्वौ जयेन माद्यन्तौ तौ मम जरामरणस्वभाव शरीरम् अजरामरम्
वृत्तमिति ॥ ६ ॥

प०जेव च०र्चरं जारं म०रायु क्ष०शेवार्थेषु त०र्तरीथ उ०ग्रा ।

ऋ०भू नापत् ख०रम०जा ख०रज्जुर्वायुर्न प०र्फरत् क्ष०यद्र०पीणाम् ॥ ७ ॥

प०जाऽइव । च०र्चरम् । जारंम् । म०रायुं । क्ष०शेवऽइव । अ०र्थेषु । त०र्तरीथ । उ०ग्रा ।

ऋ०भू इति । न । आ०पत् । ख०रम०जा । ख०रऽज्जु । वा०यु । न । प०र्फरत् । क्ष०यत् । र०पीणाम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० गमनशीलाऽमती इव पुन पुनश्चरन्तम् 'जारम् मरये' स्तोत्रारम् अभिगच्छथ^१ । उदकम् इव च
प्रवणेपु उद्गृणीं । तौ वीसौ न आग्नेति शत्रु । इंधरी धनार्थं^२ स्तोत्रुणं 'गृहम् आगच्छथ'^३, यथा
वायु शीघ्र गच्छति ॥ ७ ॥

घ०र्मेव म०धु ज०ठरे स०नेरू भगे०जिता तु०र्फरी फा०रिवारम् ।

प०तरेव च०चरा च०न्द्रनि०र्णिह०मन०रूद्गा मन०न्याउ० न जग्मी ॥ ८ ॥

१. वननीय गमनां विं अं; वननीयगमनवृषं विं. २. कारका विं अं; तारकी विं. ३. रक्षिता
एविति विं. ४. 'वेदत्रय धनेन विं. ५. प्रवेश्य विं. ६. माहेत विं. ७. ७. गारित गृको.
८. तरो विं; तरवी विं अं ९. ९. गनीरिव विं अं; मदारि विं. १०-१०. पशार्थवन्ती विं.
११ ११ 'वभोऽदृष्टिा कथं दाऽ तापुवर्जिनविव विं. १२-१२. गामरं विं अं. १३. 'एतव अं.
१४. पशं विं. १५-१५ वि नागपटयो विं, रिनागपटयो अं.

घृमीऽईव । मधुं । जठरे । सनेरू इति । भोगेऽअविता । तुर्फरी इति । फारिवा । अरम् ।
पतराऽईव । चचरा । चन्द्रऽनिर्निक् । मनःऽऋद्धा । मनुन्या । न । जग्मी इति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तसौ इव महावीरो मधु स्व-जठरे सम्भजन्यौ 'भगेवितः इति' सङ्ग्रामनाम, धने गतिरत्र विद्यत इति, तत्र हिंसकौ पर्याप्तम् च गन्तारौ पक्षिणौ इव सञ्चरणशीलौ हिरण्यरूपौ मननीयस्तुतिकौ सम्मान्यौ इव च राजानौ 'गच्छन्तावपि तौ' मनन्याविति ॥ ८ ॥

बृहन्तैव गुम्भरैषु प्रतिष्ठां पादैव गाधं तरते विदाथः ।

कर्णैव शासुरन्नु हि स्मरार्थोऽशैव नो भजतं चित्रमम्रः ॥ ९ ॥

बृहन्ताऽइव । गुम्भरैषु । प्रतिऽस्थाम् । पादाऽइव । गाधम् । तरते । विदाथः ।

कर्णाऽइव । शासुः । अनु । हि । स्मरार्थः । अंशाऽइव । नुः । भजतम् । चित्रम् । अप्नः ॥९॥

वेङ्कट० यथा दीर्घौ पादौ उदकेषु गच्छते पथिकाय पदनिधानयोग्यम् गाधम् स्थलं प्रयच्छतः, एवं युवामप्यप्रतिष्ठिताय प्रतिष्ठाम् प्रयच्छथः । आद्यपादस्य प्रपञ्चो द्वितीयः पादः^१ । कर्णौ इव च यजमानस्य शासनमुक्तम् अनु हि स्मरार्थः अनुश्रुणुयः । तथा सति पुत्रः पितुर्मृतस्य^२ यथा रिष्यांशं^३ भजते^४, तद्वद् अस्मदीयम् चित्रम् कर्म भजतम्^५ इति ॥ ९ ॥

आरङ्गरेव मध्वरैयेथे सारुधेव गविं नीचीनद्वारे ।

कीनारैव स्वेदमासिष्विदाना क्षामेवोर्जा क्षयवसात् सचेथे ॥ १० ॥

आरङ्गराऽइव । मधुं । आ । ईरयेथे इति । सारुधाऽइव । गविं । नीचीनद्वारे ।

कीनाराऽइव । स्वेदम् । आऽसिस्त्रिदाना । क्षामेऽइव । ऊर्जा । सुयवसऽअत् । सचये इति ॥१०॥

वेङ्कट० यथा पर्वातं गिरन्ती पुष्येभ्यो भक्षयन्ती मधु क्षौद्रपटले प्रेरयतः, एवं युवाम् अप्युदकम्^६ आ ईरयेथे । तदेवाह—सारथी इव आदित्ये नीचीनद्वारे इति । कीनारौ कीनारौ, तौ यथा श्रमान् स्वेदम्^७ आक्षरतः, एवं^८ वृष्टयुदकम् आक्षरन्ती, यथा वृषां पुरुषं पयसा शोभनस्य यवमत्याऽऽप्री गौः सेवते, तथा स्रोतारम् सचेथे इति ॥ १० ॥

श्रुष्याम स्तोमं सनुयाम वाजमा नो मन्त्रं सरथेहोप यातम् ।

यशो न पक्वं मधु गोष्वन्तरा भूतांशो अश्विनोः काममप्राः ॥ ११ ॥

श्रुष्यामं । स्तोमम् । सनुयामं । वाजम् । आ । नुः । मन्त्रम् । सरथा । इह । उपे । यातम् ।

यशः । न । पक्वं । मधुं । गोषुं । अन्तः । आ । मृतऽअंशः । अश्विनोः । कामम् । अप्राः ॥११॥

वेङ्कट० समृद्धे कुर्याम स्तोमम् इमम् । भवेमहि अन्नम् । उप आ गच्छतम् अस्माकम् मन्त्रम् प्रति इह

१-१. मगदिनि वि' अ'. २-२. 'वपिरी मूको. ३. आदित वि' अ'.

४. रिपुम् वि' अ'. ५. 'शो मूको. ६. मधेने रि'. ७. आश्रय वि' अ'; मयनम् वि'.

८. 'देक वि'. ९-९. 'रे एव वि'; 'रेव वि' अ'.

पकरयो अन्नम् इव पयोलक्षणम् पक्वम् मादकम् पशुषु । आ पुरितवान् अयम् भूर्ताशः अग्निने
सकाशान् वामम् आत्मनीति ॥ ११ ॥

‘इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये द्वितीयो वर्गः’ ॥

[१०७]

‘दिव्य आक्रिरस, दक्षिणा वा प्राजापत्या ऋषि । दक्षिणा दक्षिणादातारो वा
देवता । त्रिष्टुप् छन्द, चतुर्थी जगती’ ।

अग्निर्भून्महि माघोनमेषां विश्वं जीवं तमसो निरमोचि ।

महि ज्योतिः पितृभिर्दत्तमागादुरुः पन्था दक्षिणाया अदर्शि ॥ १ ॥

अग्नि । अम्भुत् । महि । माघोनम् । एषाम् । विश्वम् । जीवम् । तमस । नि । अमोचि ।
महि । ज्योतिः । पितृभिः । दत्तम् । आ । अगात् । उरु । पन्था । दक्षिणाया । अदर्शि ॥

वेङ्कट० दक्षिणा प्राजापत्या । आत्मस्त्व १ । आग्निर्भूतम् आसीत् एषाम् उदाराणां दातृणाम् ऐन्द्रम् मद्-
त्वम् इन्द्र इव प्रयच्छन्तीति २ । किं चैषां दक्षिणायां सर्वम् जीवम् भूतम् दारिद्र्यतमस
निमुक्तमासीत् । महत् च एषाम् ज्योति पितृभिः पूर्वं दत्तम् आ-गात् । सोऽयमेव इत्येते दक्षिणाया
‘विस्वीर्णं मार्गं’ ॥ १ ॥

उच्चा द्वित्रि दक्षिणाऽन्तो अस्थुर्ये अश्वदाः सह ते सूर्येण ।

द्विरण्यदा अमृतत्वं भजन्ते वासोदाः सोमं प्र तिरन्त आरुः ॥ २ ॥

उच्चा । द्वित्रि । दक्षिणाऽन्त । अस्थु । ये । अश्वदाः । सह । ते । सूर्येण ।
द्विरण्यदा । अमृतत्वं । भजन्ते । वासुदा । सोम । प्र । तिरन्ते । आरुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० उच्चै स्वर्गे दातार तिष्ठन्ति । शिष्ट स्पष्टमिति ॥ २ ॥

देवीं पूर्तिर्दक्षिणा देवयज्या न क्वारिभ्यो नहि ते पृणन्ति ।

अथा नरः प्रयतदक्षिणासोऽनघभिया बृहवं पृणन्ति ॥ ३ ॥

देवीं । पूर्ति । दक्षिणा । देवयज्या । न । क्वारिभ्यः । नहि । ते । पृणन्ति ।

अथ । नरः । प्रयतदक्षिणास । अनघभिया । बृहवं । पृणन्ति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ‘देवप्रीणनम् अघदानम्’ भवति, घनदानम् च देवप्रीणनम् । तदुभयम् न क्वारिभ्यः क्रियते
बुधिसत्तामिभ्योऽनाघारेभ्यः ३, नहि ते अभिमत्त दानफलं प्रयच्छन्ति । अथि चान्ये मनुष्या
गाधुभ्यः प्रदीयमानघना उपद्रवभयेन ४ बृहत् प्रीणन्ते साधुभ्योऽपीति ॥ ३ ॥

१ १. भाविन मू०.

२ *नरं वि० अ०.

३ *नदीति वि० अ०.

४ दक्षिणाया मू०.

५.५. विस्वीर्णमार्गः वि०.

६-६. *नमरदाने वि० अ०.

७. तदितदुभय वि० अ०.

८. बुधिसत्तामिभ्यो

नरारेभ्य वि० अ०. *उचरेभ्य वि०.

९. *दत्तं न वि०.

शतधारं वायुमर्कं स्वविदे नृचक्षसस्ते अभि चक्षते हविः ।

ये पूणान्ति प्र च यच्छन्ति संगमे ते दक्षिणां दुहते सप्तमातरम् ॥ ४ ॥

शतऽधारम् । वायुम् । अर्कम् । स्वःऽविदेम् । नृऽचक्षसः । ते । अभि । चक्षते । हविः ।

ये । पूणान्ति । प्र । च । यच्छन्ति । संगमे । ते । दक्षिणाम् । दुहते । सप्तमातरम् ॥ ४ ॥

षेडूट० देवमनुष्यतिर्षु प्राणात्मना बर्तमानम् शतधारम् वायुम् अर्चनीयम् सर्वज्ञम् नृणां क्षुधितानां
व्रष्टारः ते अभि पश्यन्ति हविषा । ये अन्नेन तर्पयन्ति प्र यच्छन्ति च धनानि भिक्षमाणस्य
सङ्गमे, ते परत्र सप्तमानृकाम् दक्षिणाम् कामान् दुहते । सप्त च मातरः 'तस्य वा अमेर्हिरण्यं' प्रति
जुहुयुः" इत्यनुवाकेऽध्वर्युभिराज्ञाताः ॥ ४ ॥

दक्षिणावान् प्रथमो हूत एति दक्षिणावान् ग्रामणीरग्रमेति ।

तमेव मन्ये नृपतिं जनानां यः प्रथमो दक्षिणामाविवाय ॥ ५ ॥

दक्षिणाऽवान् । प्रथमः । हूतः । एति । दक्षिणाऽवान् । ग्रामऽणीः । अग्रम् । एति ।

तम् । एव । मन्ये । नृऽपतिम् । जनानाम् । यः । प्रथमः । दक्षिणाम् । आऽविवाय ॥ ५ ॥

षेडूट० प्रयतदक्षिणः प्रथममेव आहूतः^१ गच्छति संसदम् । दक्षिणावान् ग्रामणीः अग्रम् गच्छति ।

समानानाम् तम् एव मन्ये राजानम् जनानाम्, यः पूर्वमेव दक्षिणाम् आगमयति ॥ ५ ॥

"इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये तृतीयो वर्गः" ॥

तमेव ऋषिं तर्षु ब्रह्माणमाहुर्वृज्जन्तं सामगामुक्थशासम् ।

स शुक्रस्य तन्त्रो वेद तिस्रो यः प्रथमो दक्षिणया ररार्थ ॥ ६ ॥

तम् । एव । ऋषिम् । तम् । ॐ इति । ब्रह्माणम् । आहुः । यज्जन्तम् । सामऽगाम् । उक्थऽशासम् ।

सः । शुक्रस्य । तन्त्रं । वेदं । तिस्रः । यः । प्रथमः । दक्षिणया । ररार्थं ॥ ६ ॥

षेडूट० तम् एव देवा ऋष्यादिकं वदन्ति । सः अग्नेः तिस्रः तन्ः लभते, यः प्रथमं दक्षिणया मनुष्यं^२

राधयति क्षुधितम्^३ । यज्ञस्य प्रणेतृन् यजमानपञ्चमान् ऋतिस्रः तानाहुतिः^४ ॥ ६ ॥

दक्षिणाञ्च दक्षिणा गां ददाति दक्षिणा चन्द्रमुत् यद्विरण्यम् ।

दक्षिणाञ्च वनुते यो न आत्मा दक्षिणां वर्म कृणुते विज्ञानन् ॥ ७ ॥

दक्षिणा । अर्धम् । दक्षिणा । गाम् । ददाति । दक्षिणा । चन्द्रम् । उत । यत् । हिरण्यम् ।

दक्षिणा । अन्नम् । वनुते । यः । नः । आत्मा । दक्षिणाम् । वर्म । कृणुते । विऽज्ञानन् ॥ ७ ॥

१. नास्ति विं जं. २. कामं विं. ३. ये हिर विं जं. ४. अहु विं जं. ५. अंतिराप्राणा
विं जं. ६. आभूती विं जं. ७-७. नास्ति मूको. ८. मनुष्या विं. ९. क्षुधितं विं जं.
१०. तन्त्रं जं; तान्त्रं विं.

वेङ्कट० दक्षिणा सर्वमिदं दात्रे प्रयच्छति । सामिमा कवचम् करोति प्राञ्ज । 'वग्द
ह्लादकमिति' ॥ ७ ॥

न भोजा मन्त्रुर्न न्यर्थमीयुर्न रिंष्यन्ति न व्यथन्ते ह भोजाः ।

इदं यद्विश्वं भुवर्नं स्वथैतत् सर्वं दक्षिणैभ्यो ददाति ॥ ८ ॥

न । भोजा । मन्त्रु । न । निऽअर्थम् । ईयु । न । रिंष्यन्ति । न । व्यथन्ते । ह । भोजा ।
इदम् । यत् । विश्वम् । भुवर्नम् । स्वथैरिति स्वै । च । एतत् । सर्वम् । दक्षिणा । एभ्य । ददाति ॥

वेङ्कट० न दातार त्रियन्ते, न चापदम् गच्छन्ति, न न्यूनीभवन्ति, न च व्यथन्ते । यत्
इदम् पार्थिवम् विश्वम् भुवनम् स्वर्गम् च, एतत् सर्वम् दक्षिणा एभ्य भोजेभ्य ददाति ॥८॥

भोजा जिग्मुः सुराभि योनिमग्रे भोजा जिग्मुर्वध्वं या सुरासाः ।

भोजा जिग्मुरन्तःपेयं सुराया भोजा जिग्मुये अहूताः प्रयन्ति ॥ ९ ॥

भोजा । जिग्मु । सुरभिम् । योनिम् । अग्रे । भोजा । जिग्मु । वध्वम् । या । सुरासाः ।
भोजा । जिग्मु । अन्तऽपेयम् । सुराया । भोजा । जिग्मु । ये । अहूता । प्रयन्ति ॥९॥

वेङ्कट० भोजा जयन्ति सुगन्धम् योनिम् प्रथमम् । भोजा जयन्ति बधुम् या सुवक्षा भवति ।
'भोजा जयन्ति अन्तःस्थित' रसम् सुराया । अत्रिया भोजा जयन्ति दासात्, 'ये
अनाहूता' कार्येषु प्रगच्छन्ति ॥ ९ ॥

भोजायाश्चं स मृजन्त्याशुं भोजायास्ते कृन्त्यां शुम्भमाना ।

भोजस्येदं पुष्करिणीं वेदम् परिष्कृतं देवमानेव चित्रम् ॥ १० ॥

भोजाय । अश्वम् । सम् । मृजन्ति । आशुम् । भोजाय । आस्ते । कृन्त्या । शुम्भमाना ।

'भोजस्य' । इदम् । पुष्करिणींऽर्न । वेस्म' । परिष्कृतम् । देवमानाऽईन । चित्रम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० भोजस्यारोहणार्थम् आशुम् अधम् दृष्टे 'सम् मृजन्ति' । भोजस्य भोगार्थम् आस्ते गरीरेण
शोभमाना' वधु । भोजस्य इदम् गृहम् भवति भोगाय पुष्करिणी' इव सस्कृतम् उपकरणै
दवविमानम्' इव पूजनीयम् ॥ १० ॥

भोजमर्थाः सुष्ठुवाहो वहन्ति सुष्ठुद्रथो वर्तते दक्षिणायाः ।

भोजं देवामोऽवता भरेषु भोजः शर्दन्तमनीरुषु जेता ॥ ११ ॥

भोजम् । अर्था । सुष्ठुऽवाह । वहन्ति । सुष्ठुऽवृत् । रथं । वर्तते । दक्षिणाया ।

भोजम् । देवाम् । अवन । भरेषु । भोज । शर्दन् । समऽअनीरुषु । जेता ॥ ११ ॥

१ १. 'व' इहो' दि' अ'. २-२. भोजारोहणार्थम् दि' अ'; भोजा कवचम् परिधत्तं दि'. ३ ३. वेना
मूला दि' अ', देवाम्नाः दि'. ४ ४ अत्र या (७२) अ. ५-५. सप्तमं मूको १ शोभमाना
मूको. ७ पुष्करणी दि' अ'; पुष्करणी दि'. ८ सगुनेदवविमानम् दि'.

वेङ्कट० भोजम् अथाः सुष्ठुवोढारः सन्तः वहति । सुवर्तमानः रथः गच्छति स्वर्गं प्रदक्षिणायाः ।
भोजम् देवाः! रक्षत सङ्ग्रामेषु । भोजः शत्रून् सङ्ग्रामेषु जेता भवत्विति ॥ ११ ॥
इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्थो वर्गः ॥

[१०८]

पणयोऽसुरा ऋषयः । सरमा देवता । २,४,६,८,१०,११ सरमा देवशुनी
ऋषिका, पणयो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

किमिच्छन्तीं सरमा प्रेदमानद् दूरे ह्यध्वा जगुरिः पराचैः ।

कास्मेर्हितिः का परितक्म्यासीत् कथं रसायां अतरः पर्यासि ॥ १ ॥

किम् । इच्छन्तीं । सरमा । प्र । इदम् । आनद् । दूरे । हि । अध्वा । जगुरिः । पराचैः ।

का । अस्मेर्हितिः । का । परितक्म्या । आसीत् । कथम् । रसायां । अतरः । पर्यासि ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'किमिच्छन्तीं पणिभिरसुरैर्निगूढा या अन्वेष्टुं सरमा देवशुनीमिन्द्रेण प्रहितामयुग्मिः पणयो
मिनीयन्तः तां प्रोचुः सा तान् युग्मान्याभिरनिच्छन्तीं प्रत्याचष्टे' (ऋअ २,१०,१०८) ।

किम् इच्छन्तीं सरमा इदम् प्राप्तवती । दूरे हि अथम् अथा गतः देवलोके पराचीनः यत्तस्त्व-
मागच्छसि । किं तव अस्मासु निहितम्, किं वा परिगन्तव्यम् आसीत् निहितम् । कथम् त्वं,
मध्ये वहन्त्या । रसायाः अतरः पर्यासि ॥ १ ॥

इन्द्रस्य दूतीरिषिता चरामि मह इच्छन्तीं पणयो निधीन् वः ।

अतिष्कर्दो भियसा तन्न आवत् तथा रसायां अतरं पर्यासि ॥ २ ॥

इन्द्रस्य । दूतीः । इषिता । चरामि । महः । इच्छन्तीं । पणयः । निधीन् । वः ।

अतिष्कर्दः । भियसा । तत् । नः । आवत् । तथा । रसायां । अतरम् । पर्यासि ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'इन्द्रस्य दूती अतरम् पर्यासि' ॥ २ ॥

कीदृङ्ङिन्द्रः सरमे का दृशीका यस्पेदं दूतीरसरः पराकात् ।

आ च गच्छान्मित्रमेना दधामाथा गवां गोर्षतिर्नो भवाति ॥ ३ ॥

कीदृङ् । इन्द्रः । सरमे । का । दृशीका । यस्पेदं । दूतीः । असरः । पराकात् ।

आ । च । गच्छात् । मित्रम् । एन । दधाम । अर्थ । गवांम् । गोर्षतिः । नः । भवाति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० कीदृशः इन्द्रः सरमे!, कीदृशम् वास्यं कार्येषु दर्शनम्, अस्य त्वम् इदम् 'दूतीः असरः' दूरात् ।

१. नास्ति विं. २. शपे विं अं. ३-३. नास्ति मूको. ४. या. (११,२५) व्याख्याता द्र.

५. नास्ति विं ऋभ; तं विं अं. ६-६. नास्ति विं अं. ७. वाक्यम् विं अं. ८-८. श्री दृशगण्यो
निदिशान् दुष्पाद् सोऽवामानवदति विं अं.

इह आ गच्छति चेद्, अनेन' मैत्रीं वयं कुर्मः । अथ स इन्द्र. अस्माकम् गोपतिः भवत्विति
पणीनामिन्द्रं जयार्यमानेतुमिच्छतां वचनमिति ॥ ३ ॥

नाहं तं वेदं दर्म्यं दभत् स यस्येदं दूतीरसरं पराकात् ।

न तं गूहन्ति स्रवतो गभीरा हता इन्द्रेण पणयः शयध्वे ॥ ४ ॥

न । अहम् । तम् । वेदम् । दर्म्यम् । दभत् । सः । यस्य । इदम् । दूतीः । असरम् । पराकात् ।
न । तम् । गूहन्ति । स्रवतः । गभीराः । हताः । इन्द्रेण । पणयः । शयध्वे ॥ ४ ॥

षेङ्कट० न अहम् तम् वेदि दर्मनीयम् । दिनक्षि सः, यस्य इदम् दूतीः असरम् पराकात् । न तम्
इन्द्रं प्रच्छादयन्ति वहन्त्यः आपोऽपि । तथा सति तम् अतिसन्धातुमिच्छन्तो' यूयम् पणयः ।
इदानीमेव तेन हताः शयध्वे इति ॥ ४ ॥

इमा गावः सरमे या ऐच्छः परिं दिवो अन्तान्सुभगे पतन्ती ।

कस्त एना अवं सृजादयुध्व्युतास्माकमायुधा सन्ति तिग्मा ॥ ५ ॥

इमाः । गावः । सरमे । याः । ऐच्छः । परिं । दिवः । अन्तान् । सुभगे । पतन्ती ।

कः । ते । एनाः । अवं । सृजात् । अयुन्वी । उत । अस्माकम् । आयुधा । सन्ति । तिग्मा ॥५॥

षेङ्कट० इमाः ताः गावः सरमे, याः स्वम् ऐच्छः दिवः परि अन्तात् सुभगे । अनुपतन्ती । कः
सत्र स्वभूतः' एनाः गाः अवं सृजतु अयुधा । अपि च अस्माकम् आयुधानि इमानि
'मन्ति तिग्मानि' ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चमो वर्गः' ॥

असेन्या वः पणयो वचांस्यनिप्व्यास्तन्वः सन्तु प्रापीः ।

अष्टेयो व एतवा अस्तु पन्था वृहस्पतिर्व उभया न मृळात् ॥ ६ ॥

असेन्या । वः । पणयः । वचांसि । अनिप्व्याः । तन्वः । सन्तु । प्रापीः ।

अष्टेयः । वः । एतवे । अस्तु । पन्थाः । वृहस्पतिः । वः । उभया । न । मृळात् ॥ ६ ॥

षेङ्कट० अमनीयानि दामपुत्रैः युष्माकम् पणयः । वचनानि मन्वन् । गतधीकाणाम् तथा असेनित्प्या-
आऽधिष्ठाः । तन्वः सन्तु । अष्टः चायम् इतः पूर्वम् अन्वः पुरप्रवेतामार्गः देवानामेतन्वो भवतु ।
वृहस्पतिः युष्मात् उभयानपि सरवानृतयुक्तान् न क्षमत् इति ॥ ६ ॥

अयं निधिः सरमे अद्रिबुध्नो गोभिरश्वेभिर्वसुभिर्न्यैः ।

रथन्ति तं पणयो ये मुंगोवा रेकुं पदमलकमा जंगन्थ ॥ ७ ॥

१. 'वेरान्त वि', 'वेनेन वि' अ'. २. 'मन्ति' वि' अ'. ३. 'मुंग वि'. ४-५. 'सुनि-
वन्ति वि', 'मन्ति' अ' अ' वि' ; 'मन्ति तम इव' अ'. ५-५. 'गोभिः सुभो'.

अयम् । निऽधिः । सरमे । अद्रिऽबुध्नः । गोभिः । अश्वेभिः । वसुऽभिः । निऽऋष्टः ।
रक्षन्ति । तम् । पण्यः । ये । सुऽगोपाः । रेकुं । पदम् । अर्लकम् । आ । जगन्म्य ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अयम् अस्माभिराहूतानां गवादीनाम् निधिः सरमे । यो^१ मेघबद्धो मेघाकारेण बलासुरेण
निहितः गवादिभिः न्यूष्टः इदं इवोर्मिभिः । तम् चेमं निधिम् रक्षन्ति पण्यः, ये सुगोपाः ।
रिक्तम् गवादिभिरिदं स्थानम् व्यर्थम् आ जगन्म्य । अत्र शाखायनकम्—‘अथ ह वै पण्यो
नामासुरा देवानां गोरक्षा आसुः । तामिरहापातस्थुः । ता ह रसायां निरुध्य बलेनापिदधुः’
(जैत्रा २, ४०) इत्यादि ॥ ७ ॥

एह गंमन्तृष्यः सोमंशिता अयास्यो अङ्गिरसो नवग्वाः ।

त एतमूर्ध्वं वि भजन्त गोनामधैतद्वचः पण्यो वपन्ति ॥ ८ ॥

आ । इह । गमन् । ऋषयः । सोमंशिताः । अयास्यः । अङ्गिरसः । नवग्वाः ।
ते । एतम् । ऊर्वम् । वि । भजन्त । गोनाम् । अर्थ । एतत् । वचः । पण्यः । वमन् । इत् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० आ^१ अगच्छन् अस्मिन् असुरकुले^२ मत्तोऽप्यन्ये ऋषयः सोमेन तीक्ष्णीकृताः अयास्यः आङ्गिरसः^३
अभ्ये च सर्वे अङ्गिरसः नवग्वाः । ते चागतास्सन्त इमम् विस्तृतं गोसहस्रम् यथायथम्^४ वि भजन्
मनसा^५ । अथ अपि एतत् वचः पण्यः वमन्त्येव अज्ञाः । गूढे निहिततेत्याख्याताऽनिघातत्वे
कारणमुक्तमिति ॥ ८ ॥

एवा च त्वं सरम आजगन्थ प्रवाधिता सहसा दैव्येन ।

स्वसारं त्वा कृण्वै मा पुनर्गा अपं ते गवां सुभगे भजाम ॥ ९ ॥

एव । च । त्वम् । सरमे । आऽजगन्थं । प्रऽवाधिता । सहसा । दैव्येन ।
स्वसारम् । त्वा । कृण्वै । मा । पुनर्गाः । अपं । ते । गवाम् । सुऽभगे । भजाम ॥ ९ ॥

वेङ्कट० एवम् एव चो^१ त्वम् सरमे । आजगन्थं दूरं देशं पीडिता दैव्येन बलेन उक्ताऽननुष्ठाने^२ गन्ति
देवा इति । ताम्^३ स्वाम् इदानीं^४ स्वसृस्थानीयाम् कुमंः मा तत्र पुनः गाः । तुभ्यं चासाम्
गवाम् भागम् सुभगे । वयम् भजाम इति । अत्र शाखायनकम्—‘सर्विः क्षीरामिक्षा
दधीन्येतदेवोपनिदधुः’ (जैत्रा २, ४१) इति ॥ ९ ॥

नाहं वेदं भ्रातृत्वं नो स्वसृत्वमिन्द्रो विदुरङ्गिरसस्य घोराः ।

गोक्तामा मे अच्छदयन् यदायमपातं इत पण्यो वरीयः ॥ १० ॥

न । अहम् । वेदं । भ्रातृत्वम् । नो इति । स्वसृत्वम् । इन्द्रः । विदुः । अङ्गिरसः । च । घोराः ।
गोक्तामाः । मे । अच्छदयन् । यत् । आयम् । अपं । अतः । इत् । पण्यः । वरीयः ॥ १० ॥

१. ये वि^१ अं; नास्ति वि^१. २-२. ‘अच्छदयन्’ वि^१ अं. ३. अङ्गि^१ वि^१ अं. ४-४. स्वसृ-
मानसा वि^१ अं. ५. नास्ति वि^१. ६. ‘अगच्छ वि^१. ७-७. ‘त्वामिनि तदा वि^१.

वेङ्कट० न अहम् अनुजानामि युष्माकम् भ्रातृत्वम्, नापि मम स्वसृत्वम् । भवद्भिः तथा कृते सति इन्द्रः च जानाति अक्षिरसः च घोराः । ते च माम् गोकामाः^१ प्रेषयामासुः यतः अहम् आयम् । तथा सति गास्त्यक्त्वा अप गच्छत अस्मात्स्थानाद् दूरम् पणयः ॥ १० ॥

दूरमित पणयो वरीय उद्गावो यन्तु भिन्तीऋतेन ।

बृहस्पतिर्या अविन्दन्निगूळहाः सोमो प्रावाण ऋषयश्च विप्राः ॥ ११ ॥

दूरम् । इत् । पणयः । वरीयः । उत् । गावः । यन्तु । भिन्तीः । ऋतेन ।

बृहस्पतिः । याः । अविन्दत् । निगूळहाः । सोमः । प्रावाणः । ऋषयः । च । विप्राः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० दूरम् इत् पणयः । उरुवरम् अन्यरस्थानं प्रति । उत् गच्छन्तु पातालान् गावः राक्षदायमानाः उदकेन, बृहस्पतिः याः^१ पुरा अविन्दत् निगूढाः सोमादयश्च मेधाविन इति ॥ ११ ॥

^१इति अष्टमाष्टके पञ्चाप्याये षष्ठो वर्गः ॥

[१०९]

^१उद्गमंज्ञाया, ब्राह्म ऊर्ध्वनाभा वा ऋषिः । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, अग्नये अनुष्टुभौ ।

तैऽवदन् प्रथमा ब्रह्मकिल्बिषेऽकूपारः सलिलो मातरिश्वा ।

बीलुहंरास्तप उग्रो मयोभूरायो देवीः प्रथमजा ऋतेन ॥ १ ॥

ते । अवदन् । प्रथमाः । ब्रह्मकिल्बिषे । अकूपारः । सलिलः । मातरिश्वा ।

बीलुहंराः । तपः । उग्रः । मयःऽभूः । आपः । देवीः । प्रथमजाः । ऋतेन ॥ १ ॥

वेङ्कट० उद्गमंज्ञायां ऋषिः^१ । तां बृहस्पतिः सोमो राजनि न्यधात् । तां सोमः तस्मै यथा-संविदे न प्रापच्छत्^२ । अत्रेदं सूक्तं प्रवृत्तम् । ते देवाः संवाद्यन् अवदन् प्रथमाः ब्रह्मकिल्बिषे समुद्रः । सलिलमयमिति वरुणमुक्तं मन्यन्ते । मातरिश्वा इदञ्चोचः धर्मः उद्गृणः सुखस्य भावविष्ठा आयः च दृश्यः प्रथममेव जनिताः तिसृषुणा ब्रह्मणेति ॥ १ ॥

मोमो राजा प्रथमो ब्रह्मजायां पुनः प्रार्थच्छदहृणीयमानः ।

अन्वर्तिता वरुणो मित्र आसीदभिर्होता हस्तगृह्या निर्नाय ॥ २ ॥

सोमः । राजा । प्रथमः । हस्तगृह्यायाम् । पुनरिति । प्र । अयच्छत् । अहृणीयमानः ।

अन्वृत्तिता । वरुणः । मित्रः । आसीत् । अभिः । होता । हस्तगृह्य । आ । निर्नाय ॥ २ ॥

वेङ्कट० गोमः राजा मुख्यः बृहस्पतेर्जायाम् पुनः अपि 'प्र अयच्छत् अहृष्यन्' देवैरुचः । तत्र अनुष्णारो आस्ताम् मित्राचरणी । अभि- ताम् होना इत्ये गृहीत्वा आ निर्नाय इति ॥ २ ॥

१. 'यना वि' अ. २. या मुक्तं ३ ३ नातिन मुक्तो. ४ ११ मुक्तो. ५. ४ वि वि' अ. ६ नातिन वि' अ.; ७ ४ ११ मुक्तो. ७. अयत् वि' अ. ८-८. अ. १० ११ वि'; अ. १० ११ वि' अ.

हस्तेनैव ग्राह्यं आधिरस्या ब्रह्मजायेयमिति चेदवोचन् ।

न दूतार्यं प्रह्ये तस्थ एपा तथा राष्ट्रं गुपितं क्षत्रियस्य ॥ ३ ॥

हस्तेन । एव । ग्राह्यः । आऽधिः । अस्याः । ब्रह्मऽजाया । इयम् । इति । च । इत् । अयोचन् ।
न । दूतार्यं । प्रऽह्ये । तस्थे । एपा । तथा । राष्ट्रम् । गुपितम् । क्षत्रियस्य ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अस्याः आदितो वेपः हस्तेन एव ग्राह्यः । यस्मादियमाहिता परस्त्री परस्मिन्, तस्माद्-
हस्तेनैव नेतव्या । ब्राह्मणस्य जाया इयम् इति च देवाः संवादं कुर्वन्त. अनुवन् । सा च इयम् अस्माभिः
प्रथमं प्रहिताय दूतार्यं सोमेन राज्ञा विसृष्टा न तस्थे अग्रतः इहानयनार्थम् । तथा समर्पितार्या
तस्याम् क्षत्रियस्य^१ इन्द्रस्य राज्यम् गुपितम् अभवत्^२ । ब्राह्मणस्य जायां देवा अपहरन्तीति
राष्ट्रं क्षुभितमासीदिति^३ ॥ ३ ॥

देवा एतस्यामवदन्त पूर्वे सप्तऋषयस्तपसे ये निषेदुः ।

भीमा जाया ब्राह्मणस्योर्पनीता दुर्धा दधाति परमे व्योमन् ॥ ४ ॥

देवाः । एतस्याम् । अवदन्त । पूर्वे । सप्तऽऋषयः । तपसे । ये । निऽसेदुः ।
भीमा । जाया । ब्राह्मणस्य । उर्पनीता । दुःऽधाम् । दधाति । परमे । विऽओमन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० देवाः एतस्याम् विषये सप्त-अवदन्त पूर्वे सप्तऋषयः तपसे ये निषण्णाः । संवादप्रकारः—भीमा
जाया ब्राह्मणस्य सोमेन उपनीता परमे व्योम्नि स्वर्गे दुर्धाम् करोति । 'दुर्धा दौस्व्यमिति' ॥४॥

ब्रह्मचारी चरति वेविषद्विषः स देवानां भवत्येकमङ्गम् ।

तेन जायामन्त्रविन्दद्बृहस्पतिः सोमेन नीतां जुह्वंश्च न देवाः ॥ ५ ॥

ब्रह्मऽचारी । चरति । वेविषत् । विषः । सः । देवानाम् । भवति । एकम् । अङ्गम् ।
तेन । जायाम् । अन्तु । अविन्दत् । बृहस्पतिः । सोमेन । नीताम् । जुह्वंश्च । न । देवाः ॥५॥

वेङ्कट० भार्याऽलाभात् ब्रह्मचारी भवति बृहस्पतिः व्याप्नुवन्^१ स्यात्सम्प्रात् देवान् । सः चायम् बृहस्पतिः
देवानाम् भवति मुख्यम् अङ्गम् सप्ताङ्गस्य राज्यस्य । तेन सोमेन नीताम् अयम् बृहस्पतिः दे देवाः ।
'जुह्वंश्च अलभत' इति^२ ॥ ५ ॥

पुनर्वै देवा अददुः पुनर्मनुष्या उत ।

राजानः सत्यं कृष्णाना ब्रह्मजायां पुनर्ददुः ॥ ६ ॥

पुनः । वै । देवाः । अददुः । पुनः । मनुष्याः । उत ।
राजानः । सत्यम् । कृष्णानाः । ब्रह्मऽजायाम् । पुनः । ददुः ॥ ६ ॥

१. क्षत्रिय वि^३ अ^३. २. अभवन् वि^३; अभवन्ति वि^३ अ^३. ३. क्षुभितमा^३ वि^३ अ^३; क्षुभनमा^३ वि^३.

४. दुर्धा मूको. ५-५. दुष्धामोऽयम् वि^३ अ^३; दुष्धामो दौस्व्यम् वि^३. ६. स्यात्सम्प्रात् वि^३ अ^३. ७. 'इन्द्रन्'
मूको. ८. 'ति सुवाणाम् वि^३ अ^३,

वेङ्कट० क्षुभिते राष्ट्रे सर्वे सम्भूय बृहस्पतय सत्यम् अनुरुन्धन्तो जायां प्रायच्छन्निति ॥ ६ ॥

पुनर्दायं ब्रह्मजायां कृत्वी देवैर्निकिल्विपम् ।

ऊर्जं पृथिव्या भक्त्वायोरुगायमुपासते ॥ ७ ॥

पुनऽर्प । ब्रह्मऽजायाम् । कृत्वी । देवै । निऽकिल्विपम् ।

ऊर्जम् । पृथिव्या । भक्त्वाय । उरुऽगायम् । उर्प । आसते ॥ ७ ॥

वेङ्कट० पुनर्दत्त्वा ब्राह्मणजायाम्, कृत्वा च देवै सह ब्राह्मणै अपापम्, हविर्भूत रसम् च^१ पृथिव्या भक्त्वाय^२ देवा उरुकीर्तिं बृहस्पतिम् उपासते इति ॥ ७ ॥

^१इति अष्टमाष्टके पष्ठाध्याय सप्तमो वर्गः ॥

[११०]

^१जमदग्निर्मांगव, जामदग्न्यो रामो वा ऋषि । आग्नीत्सुक्तम् (= १ इष्म समिद्धोऽग्निर्वा,

२ तनूनपात्, ३ इह, ४ बर्हि, ५ दधीदात्, ६ उपासानका, ७ देव्यौ होतारौ प्रचेतसौ, ८ तिन्नो देव्य सरस्वतीळाभारत्य, ९ त्वष्टा, १० वनस्पति,

११ स्वाहाकृतयो देवता) । त्रिष्टुप् छन्दः ।

समिद्धो अथ मनुषो दुरोणे देवो देवान् यजसि जातवेदः ।

आ च वहँ मित्रमहश्चिक्त्रान् त्वं दूतः क्विरसि प्रचेताः ॥ १ ॥

समऽईह । अथ । मनुष । दुरोणे । देव । देवान् । यजसि । जातऽवेद ।

आ । च । वहँ । मित्रऽमह । चिक्त्रान् । त्वम् । दूत । क्वि । असि । प्रऽचेता ॥ १ ॥^१

वेङ्कट० जमदग्नि । समिद्ध अथ मनुष्यस्य गृहे देव देवान् यजसि जातवेद । । तान्^२ आ वह च मित्राणां पूजयित ! प्राण त्वम् । त्वम् दूत इति स्पष्टम् ॥ १ ॥

तनूनपात् पथ भ्रतस्य यानान् मध्वां समञ्जन्त्स्वदया सुजिह्व ।

मन्मानि धीभिरुत यजमृन्धन् देवत्रा च कृणुह्यध्वरं नः ॥ २ ॥

तनूनपात् । पथ । भ्रतस्य । यानान् । मध्वां । समऽअञ्जन् । स्वदय । सुजिह्व ।

मन्मानि । धीभि । उत । यजम । ऋभन् । देवऽत्रा । च । कृणुहि । अध्वरम् । नः ॥ २ ॥^१

वेङ्कट० हे तनूनपात् । मागीत्र यजन्त्य यानान् आम्पन्^२ समञ्जन् स्वाकृष्ट सुज्वाळः । एताग्रानि कर्मभि अग्नि च यजम् समर्धयन् देवेषु च^३ क्रुद्र अस्माकम् इम यजमिति ॥ २ ॥

१. शारित्ति रिं २ अथवा यि मूको ३-३. शारित्ति मूको. † तु अ ७, २. ‡ वा (८, ५) व्याख्यानं इ ५ शानि रिं अ. ६ अथ वा (८, ६) इ. ७ तु अ १, १८८, १; याज्ञेय मूको ८, शारित्ति रिं.

आजुह्वान ईदद्यो वन्द्यश्चा याह्यग्ने वसुभिः सजोषाः ।

त्वं देवानामसि यह्य होता स एनान् यक्षीषितो यर्जीयान् ॥ ३ ॥

आजुह्वान । ईद्ये । वन्द्यं । च । आ । याहि । अग्ने । वसुभिः । सजोषाः ।

त्वम् । देवानाम् । असि । यह्य । होता । स । एनान् । यक्षि । इषित । यजीयान् ॥ ३ ॥^१

वेङ्कट० आहूयमान स्तुत्य वन्दितव्य च आ गच्छ अग्ने!^१ वसुभि सहस्र । त्वम् देवानाम् असि
'महद् । आह्वता' । स एनान् देवान् यज्ञ अस्माभि प्रेषित यष्टतरः ॥ ३ ॥

प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा पृथिव्या वस्तोरस्या वृज्यते अग्ने अह्वाम् ।

व्युं प्रथते वितुरं वरीयो देवेभ्यो अदितये स्योनम् ॥ ४ ॥

प्राचीनम् । बर्हि । प्रदिशा । पृथिव्या । वस्तो । अस्या । वृज्यते । अग्ने । अह्वाम् ।

वि । ऊँ इति । प्रथते । वितुरम् । वरीय । देवेभ्यः । अदितये । स्योनम् ॥ ४ ॥^२

वेङ्कट० स्तरणवेलाया प्रागग्रम् बर्हि पृथिव्या^३ प्रदिशा प्राच्या दिशा सयुक्त तत्र प्ररुद्धम् 'आच्छा-
दनाय अस्याः' पृथिव्या 'अष्वर्युभि लयते' पूर्वाह्ने । वि प्रथते च अत्यन्तम् उरुतरम् देवेभ्य
पृथिव्यै चास्यै सुखकरं सेवितमिति यास्क (तु ८, ९) ॥ ४ ॥

व्यचस्पतीरुर्विया वि श्रयन्तां पतिभ्यो न जनयुः शुम्भमानाः ।

देवीर्द्वारो बृहतीर्विश्वमिन्वा देवेभ्यो भवत सुप्रायणाः ॥ ५ ॥

व्यचस्पती । उर्विया । वि । श्रयन्ताम् । पतिभ्यः । न । जनय । शुम्भमानाः ।

देवी । द्वार । बृहती । विश्वम् । देवेभ्यः । भवत । सुप्रऽअयना ॥ ५ ॥^३

वेङ्कट० व्यापनवत्य^४ उरुवेन वि श्रयन्ताम् पतिभ्य इव जाया अह्वानि शोभयन्त्य । हे' देव्य^५
द्वार ! बृहत्य^६ विश्वमिन्वा । विश्वमाभिरिति । देवेभ्य भवत सुप्रगमना ॥ ५ ॥

^१इति षष्टमाष्टके पष्ठाध्याये षष्टमो वर्गः^७ ॥

आ सुष्वयन्ती यजते उपाके उपसानक्ता सदतां नि योनौ ।

दिव्ये योषणे बृहता सुरुक्मे अधि श्रियं शुकृपिशं दधानि ॥ ६ ॥

आ । सुष्वयन्ती इति । यजते इति । उपाके इति । उपसानक्ता । सदताम् । नि । योनौ । दिव्ये इति ।

योषणे इति । बृहती इति । सुरुक्मे इति सुरुक्मे । अधि । श्रियम् । शुकृपिशम् । दधानि इति ॥ ६ ॥^८

१. ऋच (३-६) यक्र या. (८, ८-११) व्याख्याता द्व. २. अने वि' अ', अन्ने अ'. ३ ३. महद्वाना
वि' अ', महद्वाना वि'. ४. नास्ति वि'. ५ ५ 'विन्वा वि' अ'. ६ ६ 'व्याद्वन्वायास्या मूको.
७ ७. 'भिल्य वि' अ'; अधभिराजस्तिर्वे वि' ८. नवत्य मूको ९ भे वि' अ'. १०-१०. नास्ति
मूको.

वेङ्कट० आ नि-पीदताम् सेष्मीयमाणे^१ यज्ञिये उपक्रान्ते नक्तोपसौ गृहे दिव्ये योषणे महत्वी सुरोचने^२
अधि दधान शुक्ररूपाम् त्रियम् तेजसोपरक्ते इति ॥ ६ ॥

दैव्या होतारा प्रथमा सुवाचा मिमांसा यज्ञं मनुषो यजध्वै ।

प्रचोदयन्ता विदथेषु कारु प्राचीनं ज्योतिः प्रदिशा दिशन्ता ॥ ७ ॥

दै०ना । होतारा । प्रथमा । सुवाचा । मिमांसा । यज्ञम् । मनुष । यजध्वै ।

प्रचोदयन्ता । विदथेषु । कारु इति । प्राचीनम् । ज्योतिः । प्रदिशा । दिशन्ता ॥ ७ ॥^३

वेङ्कट० दैव्यौ होतारौ प्रथमौ सुवाचौ कुवाणौ यज्ञम् मनुष्यस्य यजनाय^४ प्रचोदयन्तौ यज्ञेयु
कर्मशीलौ प्राचीनम् ज्योति आदित्य प्रदेशनेन दिशन्तौ प्रातरिति ॥ ७ ॥

आ नो यज्ञं भारती तूर्यमेत्विळा मनुष्यद्विह चेतयन्ती ।

तिस्रो देवीर्विहिरेदं स्योनं सरस्वती स्वर्षसः सदन्तु ॥ ८ ॥

आ । न । यज्ञम् । भारती । तूर्यम् । एतु । इळा । मनुष्यत् । इह । चेतयन्ती ।

तिस्र । देवी । बर्हि । आ । इदम् । स्योनम् । सरस्वती । सुअर्षसः । सदन्तु ॥ ८ ॥^५

वेङ्कट० आ यातु अस्माकम् यज्ञम् भारती अग्रम् इळा च मनुष्यवत् इह चेतयमाना^६ । तिस्र देव्य
बर्हि इदम् सुअम् सरस्वती च सुकर्माण आ सीदन्तु ॥ ८ ॥

य इमे द्यावापृथिवी जनित्री रूपैरर्पिंशद् भुवनानि विश्वा ।

तमद्य होतरिपितो यजीयान् देवं त्वष्टारमिह यक्षि विद्वान् ॥ ९ ॥

य । इमे इति । द्यावापृथिवी इति । जनित्री इति । रूपे । अर्पिंशत् । भुवनानि । विश्वा ।

तम् । अद्य । होत । इपिन । यजीयान् । देवम् । त्वष्टारम् । इह । यक्षि । विद्वान् ॥ ९ ॥^७

वेङ्कट० य इमे द्यावापृथिव्यो जनयिष्यो रूपै समभोजयद् भूतानि च सर्वाणि, तम् अद्य होत । प्रेषित
यष्टार देवम् त्वष्टारम् इह यज्ञ विद्वान् ॥ ९ ॥

उपास्यन्तु त्मन्या समञ्जन् देवाना पार्थ ऋतुथा हवीर्षि ।

वन्स्पतिः शमिता देवो अग्निः स्वर्दन्तु हृष्यं मधुना घृतेन ॥ १० ॥

उपास्यन्तु । त्मन्या । समञ्जन् । देवानाम् । पार्थ । ऋतुथा । हवीर्षि ।

वन्स्पतिः । शमिता । देव । अग्निः । स्वर्दन्तु । हृष्यम् । मधुना । घृतेन ॥ १० ॥

वेङ्कट० उपास्यन्तु वन्स्पते । आरमदेव^८ इमेन समञ्जन् देवानाम् अन्नम् काले-काले हवीर्षि^९ ।

१. येषियं मणे वि^१, येषियमणे अ^२, सेषियमणे वि^३. २. रोचने वि^४ अ^५. ३. ऋष (० ९)

यत्त वा. (८, १९ १४) श्याक्यानाः द्. ४. अमानाव मूको. ५. यजायमाना वि^६; येषियमणा वि^७ अ^८.

६. त्वना मूको ७. आरिण वि^८ अ^९.

वनस्पतिप्रभृतयस्त्रयः हव्यम् मादकेन घृतेन स्वादृक्कुर्वन्तु । 'मधुना च घृतेन च' इति यास्कः
(८,१७) ॥ १० ॥

सद्यो जातो व्यभिमीत यज्ञमग्निर्देवानामभवत् पुरोगाः ।

अस्य होतुः प्रदिश्यतस्य वाचि स्वाहाकृतं हविरदन्तु देवाः ॥ ११ ॥

सद्य. । जात । वि । अग्निमीत । यज्ञम् । अग्नि । देवानाम् । अभवत् । पुरऽगा ।

अस्य । होतु । प्रऽदिशि । ऋतस्य । वाचि । स्वाहाऽकृतम् । हवि १ अदन्तु । देवा ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'सद्यो जायमानो निरमिमीत यज्ञम् । अग्निर्देवानाम् अभवत् पुरोगामी । अस्य होतु 'प्रदिश्यतस्य'
वाच्यास्ये स्वाहाकृत हविरदन्तु देवाः' इति यास्क (८,२१) ॥ ११ ॥

'इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये नवमो वर्गः' ॥

[१११]

'वैरूपोऽष्टादंष्ट्र ऋषि । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

मनीषिणः प्र भरध्वं मनीषां यथायथा मृतयः सन्ति नृणाम् ।

इन्द्रं सत्यैरेरयामा कृतेभिः स हि वीरो गिर्वणस्युर्विदानः ॥१॥

मनीषिण । प्र । भरध्वम् । मनीषाम् । यथाऽयथा । मृतयः । सन्ति । नृणाम् ।

इन्द्रम् । सत्यै । आ । ईरयाम् । कृतेभिः । स । हि । वीर । गिर्वणस्युः । विदानः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अष्टादंष्ट्रो' वैरूपः । हे मनीषिण । प्र भरध्वम् स्तुतिम् यथायथा प्रज्ञा भवन्ति नेतृणां
युष्माकम् । इन्द्रम् सत्यैः कर्मभि आ गमयाम । स हि वीर स्तोत्रकामः विद्वानिति ॥ १ ॥

ऋतस्य हि सदेसो धीतिरद्यौत् सं गाष्ट्यो वृषभो गोभिरानत् ।

उदतिष्ठत् तविषेणा र्वेण महान्ति चित् सं विव्यात्रा रजांसि ॥२॥

ऋतस्य । हि । सदेस । धीति । अद्यौत् । सम् । गाष्ट्ये । वृषभ । गोभिः । आनत् ।

उत् । अतिष्ठत् । तविषेणं । र्वेण । महान्ति । चित् । सम् । विव्यात्र । रजांसि ॥ २ ॥

वेङ्कट० सत्यकर्मण इन्द्रस्य यज्ञात् 'स्तुतिः हि' द्योतते । सम् गच्छते 'सोऽय गृष्टे' पुत्र इव
गोभि इति स्तुतिभिः सन्नच्छमानमिन्द्रमाह । उद अतिष्ठत् 'महता शब्देन', महान्ति च सम्
व्याप्नोति उदकानीति ॥ २ ॥

इन्द्रः किल श्रुत्या अस्य वैट्टं स हि जिष्णुः पथिकृत् सर्पाय ।

आन्मेनां कृण्वन्नच्युतो भुवद्भोः पतिर्दिवः संनजा अप्रतीतः ॥३॥

१-१. प्रनिरन्तरय विः, प्रःपुडव्य वि' अ'. २-२. नाति मूको. ३. अट्ट'शो वि' अ.

४-४. श्रुतिभिरे विः, श्रुतिभिरेह अ'.

५. नाति वि'.

६ ६. शोऽ वि' अ'; शोऽशो वि' अ'.

७-७. मनस्य ता शब्दे वि', मनस्य अ'.

इन्द्रः । किले । श्रुयै । अस्य । वेद । सः । हि । जिष्णुः । पृथिऽकृत् । मूर्यीय ।
आत् । मेनाम् । कृण्वन् । अच्युतः । सुर्वत् । गोः । पतिः । दिवः । सनुऽजाः । अप्रतिऽइतः ॥

घेङ्कट० इन्द्रः किल श्रुतिम् जानाति अस्य दिवः सम्बन्धिनीम् । सः हि वेता मार्गं कृत् सूर्यस्य । अपि
'च मेनाम्' गार्जितशब्दम्^१ कुर्वन् अच्युतः^२ च भवति स्वर्गात् । पतिः दिवः 'सतजाः पुरातनः'^३
वृत्रशत्रुभिः अप्रतिगतः^४ ततश्च गार्जितशब्दं यथाऽवजानातीति ॥ ३ ॥

इन्द्रो म्हा महतो अर्णवस्य व्रतामिनादङ्गिरोभिर्गुणानः ।

पुरूणि चित्रि तताना रजांसि दाधार यो धरुणं सत्यताता ॥४॥

इन्द्रः । म्हा । महतः । अर्णवस्य । व्रता । अमिनात् । अङ्गिरःऽभिः । गुणानः ।
पुरूणि । चित्रि । नि । ततान । रजांसि । दाधार । यः । धरुणम् । सत्यताता ॥ ४ ॥

घेङ्कट० इन्द्रः महत्त्वेन महतः उदकवतो वृत्रस्य कर्माणि अमिनात् अङ्गिरोभिः स्तूयमानः । बहूनि
च उदकानि 'नीचीनानि अकरोद् वृत्रपरिवृत्तानि' । धारयति^५ यः उदकम् सत्यस्य विस्तारकः ॥४॥

इन्द्रो दिवः प्रतिमानं पृथिव्या विश्वा वेदु सर्वना हन्ति शुष्णम्

मही चिद् दामातनोत् सूर्येण चास्कर्म चित् कर्मनेन स्वर्भीयान् ॥५॥

इन्द्रः । दिवः । प्रतिऽमानम् । पृथिव्याः । विश्वा । वेदु । सर्वना । हन्ति । शुष्णम् ।
महीम् । चित् । दाम् । आ । अतनोत् । सूर्येण । चास्कर्म । चित् । स्कर्मनेन । स्वर्भीयान् ॥५॥

घेङ्कट० इन्द्रः धावापृथिव्याः प्रतिमानम् भवति, 'विश्वानि च जानाति' सर्वानानि^६, हन्ति च
शुष्णम्^७ असुरम्, महतीम् च दिवम् आ तनोति सूर्येण, स्कर्मोति अन्तरिक्षेण तथा दिवः
स्वर्भीयान् इति ॥ ५ ॥

^८इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये दशमो वसः ॥

वज्रेण हि धृत्रहा वृत्रमस्त्ररदेषस्य शशुवानस्य मायाः ।

वि धृष्णो अत्र धृपता जघन्थाथामवो मघवन् बाह्वोजाः ॥६॥

वज्रेण । हि । धृत्रहा । वृत्रम् । अस्त्रैः । अर्देषस्य । शशुवानस्य । मायाः ।
वि । धृष्णो इति । अत्र । धृपता । जघन्य । अयं । अमवः । मघुऽवन् । बाहुऽओजाः ॥ ६ ॥

घेङ्कट० वज्रेण हि वृत्रा वृत्रम् असुरं हतवानिति । असुरस्य प्रवर्धमानस्य नामाविधा मायाः वि
जघन्य षणः अस्मिन् युदे^९ एज्जेन^{१०} मनसा । अयं अमवः स्वम् मघवन् बाह्वोजाः^{११} ॥ ६ ॥

१-१. वेद...वि' अ'. २. वरि' वि' अ'. ३. मघयुः' वि' अ'. ४-४. नागित
मूढो. ५. ...मः' वि' अ'. ६-६. जिरी' वि' अ'; नीचान्वरगे'र'र'र' वि'. ७. सारयति वि' अ'.
८-८. विश्वा... वि' अ'. ९. मघवन् वि'; मघवन् अ'; मघवन् वि'. १०. धृष्णम् वि' अ'.
११. वज्रे वि'. १२. एजेन वि'. १३. वा वि'.

सचन्त यदुपसः सूर्येण चित्रामस्य केतवो रामविन्दन् ।

आ यन्नक्षत्रं ददृशे दिवो न पुनर्यतो नकिद्धा नु वेद ॥७॥

सचन्त । यत् । उपस । सूर्येण । चित्राम् । अस्य । केतव । राम । अविन्दन् ।

आ । यत् । नक्षत्रम् । ददृशे । दिव । न । पुन । यत् । नकि । अद्धा । नु । वेद ॥७॥

षेड्डट० सहगच्छन्ते यदा उपस ' सूर्येण, तदानीम् अस्य सूर्यस्य रश्मय चित्राम् रातिम् लभन्ते ।
नक्षत्राणि तिरोभवन्ति । तत्र पुन पुनरागच्छत दिव अद्धा^२ यस्मात् नक्षत्रम् न दृश्यते तस्माद्
न कश्चिद् तथाभाव वेत्ति । 'अमी य ऋक्षा निहितास उवा' (ऋ १, २४, १०) इत्युक्तम् ॥ ७ ॥

दूरं किल प्रथमा जग्मुरासामिन्द्रस्य याः प्रसवे ससुरापः ।

कं स्विदग्रं कं बुध्न आसामापो मध्यं कं वो नूनमन्तः ॥ ८ ॥

दूरम् । किल । प्रथमा । जग्म् । आसाम् । इन्द्रस्य । या । प्रसवे । ससू । आप ।

कं । स्वित् । अग्रम् । कं । बुध्न । आसाम् । आप । मध्यम् । कं । व । नूनम् । अन्त ॥ ८ ॥

षेड्डट० दूरम् किल प्रथमा जग्मु आसाम् वहन्तीनाम् अपाम्, इन्द्रस्य या प्रसवे ससू आप । इ
स्वित् अग्रम् क च^१ बुध्न आसाम् भवति । हे आप । युष्माकम् क मध्यम् भवति, इ च
अन्त इति ॥ ८ ॥

सृजः सिन्धूरहिना जग्रसानौ आदिदेताः प्र विविधे जवेन ।

मुमुक्षमाणा उत या मुमुत्रेऽधेदेता न रमन्ते नितिक्ताः ॥ ९ ॥

सृज । सिन्धुर्न । अहिना । जग्रसानान् । आत् । इत् । एता । प्र । विविधे । जवेन ।

मुमुक्षमाणा । उत । या । मुमुत्रे । अर्ध । इत् । एता । न । रमन्ते । नितिक्ता ॥ ९ ॥

षेड्डट० अवाऽसृज^५ सिन्धुर्न अहिना प्रस्यमानान् । अनन्तरमेव एता आपः प्रकर्षेण गच्छन्ति वेगेन ।
सन्निरुद्धा या^५ आप मुमुक्षमाणा भवन्ति, अपि च मुमुत्रे^६ । सम्प्रति एता सर्वाः न
इच्छित् रमन्ते धावन्त्येव नितरां तीक्ष्णीकृता ॥ ९ ॥

सुधीचीः सिन्धुमुशतीरिवायन्त्सनाज्जार आरितः पुर्भिदास्ताम् ।

अस्तमा ते पार्थिवा वसून्पस्मे जग्मुः सृन्ता इन्द्र पूर्वाः ॥ १० ॥

सुधीची । सिन्धुम् । उशती इव । आयन् । सनात् । जार । आरित । पू ऽभित् । आसाम् ।

अस्तम् । आ । त । पार्थिवा । वसूनि । अस्मे इति । जग्मु । सृन्ता । इन्द्र । पूर्वा ॥ १० ॥

१ उरम वि' अ'. २ अहो वि' अ'. ३ नारित वि' अ'. ४ सुन्तित् वि' अ'.

५ नास्ति मूको ६ मुमुत्रे मूको.

वेङ्कट० सहास्रत्रय समुद्रम् गच्छन्ति कामयमाना इव स्त्रिय । आशाम् अपां सनातन सङ्गात-
शस्त्रः' पुरां भेत्ता इन्द्रो जरयिता । अस्मदीयम् गृहम् आ-गच्छन्तु तव स्वभूतानि 'पार्ष्णिवाति
धनानि । अस्मान्' आगच्छन्तु उपस बह्वर चिरञ्जीवमेति ॥ १० ॥

'इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये एकादशो वर्यः' ॥

[११२]

'वैरूपो नभ प्रभेदन कृपि । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

इन्द्र॒ पिब॑ प्रति॒कामं॑ सु॒तस्य॑ प्रा॒तःसा॒वस्तव॑ हि पु॒र्णपी॑तिः ।

ह॒र्षस्व॑ ह॒न्त॒त्रे शू॒र श॒त्रून् उ॒क्थेभि॑ते वी॒र्षा॑त् प्र ब्र॒वाम ॥ १ ॥

इन्द्र॑ । पि॒ब॑ । प्र॒ति॒ऽकामं॑ । सु॒तस्य॑ । प्रा॒तः॒ऽसा॒व । तव॑ । हि । पु॒र्ण॒ऽपी॑ति ।

ह॒र्षस्व॑ । ह॒न्त॒त्रे । शू॒र । श॒त्रून् । उ॒क्थेभि॑ । ते । वी॒र्षा॑ । प्र । ब्र॒वाम ॥ १ ॥

वेङ्कट० नभ प्रभेदनो वैरूप । इन्द्र । पिब यथाकामम् सुत सोमम् । प्रातः सवनेऽभिपुत' सोम तव
हि पूर्णं पानम् । हृद्यो भव हन्तुम् शूर । शत्रून् । उक्थेभिः इति स्पष्टम् ॥ १ ॥

यस्ते॒ रथो॑ मन॒सो ज॒री॒यानेन्द्र॑ तेन॒ मोम॑पेयाय याहि ।

तू॒यमा॑ ते ह॒र्यः॑ प्र द्र॒वन्तु॑ येभि॒र्यासि॑ वृष॒भिर्म॑न्दमानः ॥ २ ॥

य । ते । रथ॑ । मन॒स । ज॒री॒यान् । आ । इन्द्र॑ । तेन॑ । सोम॑पेयाय । याहि॑ ।

तू॒यम् । आ । ते । ह॒र्यः॑ । प्र । द्र॒वन्तु॑ । येभि॑ । र्यासि॑ । वृष॑ऽभि । म॒न्द॑मान ॥ २ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा इति ॥ २ ॥

ह॒रि॒त्प॒ता व॑र्च॒सा मूर्ध॑स्य॒ श्रेष्ठे॑ रू॒पैस्त॑न्वै स्पर्श॑यस्व ।

अ॒स्माभि॑रिन्द्र॒ सखि॑भिर्हृ॒वानः॑ म॒घ्रीची॑नो मा॒दय॑स्वा नि॒पद्य॑ ॥ ३ ॥

ह॒रि॒त्प॒ता । व॑र्च॒सा । मूर्ध॑स्य । श्रेष्ठे॑ । रू॒पे । त॑न्वम् । स्पर्श॑यस्व ।

अ॒स्माभि॑ । इन्द्र॑ । सखि॑भि । हृ॒वान् । म॒घ्रीची॑न । मा॒दय॑स्व । नि॒ऽपद्य॑ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अथवता वेज्ज्या मुकीर्यन्त्य तव श्रेष्ठे च रूपे शरीरम् दर्शयस्व । अस्माभि इन्द्र । मसिभि
हृयमान सहास्रत्र अस्माभि मादयन्व वने नियय इति ॥ ३ ॥

यस्य॑ त्यत् ते॒ महि॑मानं॒ मर्द॑न्वि॒मे म॒ही रो॑र्द॒स्मी ना॒र्विवि॑क्ताम् ।

तदो॒क्तु॑ आ ह॒रि॑भि॒रिन्द्र॑ यु॒क्तः॑ प्रि॒येभि॑र्षाहि प्रि॒यम॑न्त॒मच्छं॑ ॥ ४ ॥

यस्य । त्वत् । ते । महिमानम् । मदेषु । इमे इति । मही इति । रोदसी इति । न । अविबिक्ताम् । तत् । ओकं । आ । हरिऽभि । इन्द्र । युक्तै । प्रियेभि । याहि । प्रियम् । अन्नम् । अच्छे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यस्य तम् ते महिमानम् मदेषु जनितम् इमे महत्यौ चावापृथिव्यौ न विविच्य जानीत, स त्वम् तत् इद स्थानम् आ याहि हरिभि इन्द्र । युक्ते प्रिये प्रियम् हवि प्रति ॥ ४ ॥

यस्य शश्वत् पपिवाँ इन्द्र शत्रूननानुकृत्या रण्या चकर्थ ।

स ते पुरंधि तविषीमियति स ते मदाय सुत इन्द्र सोमः ॥ ५ ॥

यस्य । शश्वत् । पपिडवान् । इन्द्र । शत्रून् । अननुऽकृत्या । रण्या । चकर्थ ।

स । ते । पुरमऽधिम् । तविषीम् । इयति । स । ते । मदाय । सुत । इन्द्र । सोम ॥ ५ ॥

वेङ्कट० य सोम पिबन् सर्वदा इन्द्र । शत्रून् प्रति अन्यै अनुकृतंमशक्यानि युद्धकर्मणि चकर्थ, स ते प्रज्ञानम् बलम् च प्रेरयति, स तव मदाय सुत इन्द्र । सोम ॥ ५ ॥

इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये द्वादशो वर्गः ॥

इदं ते पात्रं सन्विच्चमिन्द्र पिवा सोममेना शतक्रतो ।

पूर्ण आहावो मंदिरस्य मध्वो यं विश्व इदंभिर्हयन्ति देवाः ॥ ६ ॥

इदम् । ते । पात्रम् । सन्ऽविच्चम् । इन्द्र । पिवा । सोमम् । एना । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

पूर्ण । आऽहाव । मंदिरस्य । मध्व । यम् । विश्वे । इत् । अभिऽहयन्ति । देवा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० इदम् ते सोमपानसाधनम् पात्रम्, यत्ते चिरलच्छम् । इन्द्र । पिब सोमम् अनेन पात्रेण शतकरो । पूर्ण अयम् आहाव मदकरेण सोमन, यम् सर्वे एव देवा मेत्सन्ते आहाव त्वदनुचरा ॥ ६ ॥

वि हि त्वामिन्द्र पुरुधा जनासो हितप्रयसो वृषभ हयन्ते ।

अस्माकं ते मधुमत्तमानीमा भुवन्त्सर्वना तेषु हर्य ॥ ७ ॥

वि । हि । त्वाम् । इन्द्र । पुरुधा । जनास । हितप्रयस । वृषभ । हयन्ते ।

अस्माकम् । ते । मधुमत्तमानि । इमा । भुवन् । सर्वना । तेषु । हर्य ॥ ७ ॥

वेङ्कट० वि हयन्ते हि त्वाम् इन्द्र । अनेकधा जना निहितहविष्का वर्धित । तथापि अस्माकम् इदानीं सबनानि ते मधुमत्तमानि इमानि भवन्तु । तेषु सोमं पातुम् इच्छ इति ॥ ७ ॥

प्र त इन्द्र पूर्याणि प्र नूनं वीर्यां वोचं प्रयुमा कृतानि ।

सतीनर्मन्युरश्रयायो अर्द्रि सुवेदनामकृणोर्ब्रह्मणे गाम् ॥ ८ ॥

प्र । ते । इन्द्र । पुर्व्याणि । प्र । ननुम् । वीर्या । वोचम् । प्रथमा । कृतानि ।
सतीनऽमन्यु । अश्रयय । अद्रिम् । सुऽनेदनाम् । अकृणोः । ब्रह्मणे । गाम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० प्र थवीमि तव इन्द्र । प्रवानि वीर्याणि' इदानीं प्रथमानि च कृतानि । एक प्र पूरण ।
स स्वम् उदकबुद्धि अश्रयय अद्रिम् । सुलभाम् गाम् कृणोयि ब्राह्मणाय स्तोत्रे गर्जित
लक्षणांमिति ॥ ८ ॥

नि पु सीद गणपते गृणेषु त्वामाहुर्विप्रतमं कवीनाम् ।
न ऋते त्वत् क्रियते किं चनारे महामर्कं मघवञ्चित्रमर्च ॥ ९ ॥

नि । सु । सीद । गणऽपते । गृणेषु । त्वाम् । आहु । विप्रऽतमम् । कवीनाम् ।
न । ऋते । त्वत् । क्रियते । किम् । चन । आरे । महाम् । अर्कम् । मघऽवन् । चित्रम् । अर्च ॥

वेङ्कट० निषीद घुष्टु गणपते । तेषा गणाना मध्ये । त्वाम् आहु । मेधावित्तमम् कवीनाम् मध्ये ।
त्वत् ऋते दूरे विदेशे न किञ्चित् कर्म यजमानैः क्रियते । स त्वं महद् अश्वम् चित्रम्
मघवन् । अश्वभ्य गृहि इति ॥ ९ ॥

अभिख्या नो मघवन् नार्धमानान्तसखे बोधि वंसुपते सखीनाम् ।
रणं कृधि रणकृत् सत्यशुष्मामक्ते चिदा मजा राये अस्मान् ॥ १० ॥

अभिऽख्या । नु । मघऽवन् । नार्धमानान् । सखे । बोधि । वंसुऽपते । सखीनाम् ।
रणम् । कृधि । रणऽकृत् । सत्यऽशुष्म् । अमक्ते । चित् । आ । मज । राये । अस्मान् ॥ १० ॥
वेङ्कट० अभिदर्शनेन अस्मान् 'मघवन् । याचमानान्' सखे । बुध्यस्व धनपते' सखीन् । युद्धम् कुरु
युद्धन् । सत्यवक् । असेवितेऽपि सखाम्ने प्रापय अस्मान् धनाय इति ॥ १० ॥

'इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये प्रथोदशो वर्गः ॥

[११३]

'वैरूप. शतप्रभेदन ऋषि । इन्द्रो देवता । जगती छन्द , दशमी त्रिष्टुप्' ।

तमस्य धामाष्टुषित्री सचेतसा विश्वेभिर्देवैरनु शुष्ममावताम् ।
यदैत् कृष्णानो मदिमानमिन्द्रियं पीत्वी सोमस्य क्रतुमां अर्धत ॥ १ ॥

तम् । अस्य । धामाष्टुषित्री इति । सऽचेतसा । विश्वेभिः । देवै । अनु । शुष्मम् । आऽताम् ।
यत् । ऐत् । कृष्णान् । मदिमानम् । इन्द्रियम् । पीत्वी । सोमस्य । क्रतुऽमान् । अर्धत ॥ १ ॥

वेङ्कट० शतप्रभेदनो^१ वैरूपः । तम् अस्य द्यावापृथिव्यौ सङ्गते विश्वैः देवैः अनु (भ?)रक्षताम् बलम् । यदा^२ आगच्छति अयं कुर्वाणः शत्रुवधेन महिमानम् इन्द्रियम् च, तदा सोमम् पीत्वा कर्मवान्^३ वर्धते ॥ १ ॥

तमस्य विष्णुर्महिमानमोजसांशुं दधन्वान् मधुनो वि रप्शते ।

देवेभिरिन्द्रो मघवा सयावभिर्वृत्रं जघन्वा अभवद्वरेण्यः ॥ २ ॥

तम् । अस्य । विष्णुः । महिमानम् । ओजसा । अंशुम् । दधन्वान् । मधुनः । वि । रप्शते । देवेभिः । इन्द्रः । मघवा । सयावऽभिः । वृत्रम् । जघन्वान् । अभवत् । वरेण्यः ॥ २ ॥

वेङ्कट० तम् अस्य यज्ञः महिमानम् बलेन सोमस्य पानीयं रसम् धारयन् विविधं स्तीति । यज्ञ एनं सोमरसं धारयन्तः^४ स्तुवन्तीत्यर्थः । शिष्टं स्वष्टमिति ॥ २ ॥

वृत्रेण यदहिना विभ्रदायुधा समस्थिता युधये शंसमाविदे ।

विश्वे ते अत्र मरुतः सह तमनावर्धन्सुग्र महिमानमिन्द्रियम् ॥ ३ ॥

वृत्रेण । यत् । अहिना । विभ्रत् । आयुधा । समऽअस्थिता । युधये । शंसम् । आऽविदे । विश्वे । ते । अत्र । मरुतः । सह । तमना । अवर्धन् । सुग्र । महिमानम् । इन्द्रियम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० वृत्रेण यदा^५ आहन्त्रा धारयन् आयुधानि सह स्थितवानसि युद्धार्थम् अभिलषितम् आभिसुखयेन लब्धुम् । विश्वे ते अत्र मरुतः सङ्गता आत्मना एव अवर्धयन् उग्र महिमानम् इन्द्रियम् च इति ॥ ३ ॥

जज्ञान एव व्यबाधत् स्पृधुः प्रापयद्वीरो अभि पौंस्यं रणम् ।

अवृथ्वदद्रिर्भव सस्यदः सृजदस्तम्नात्नाकं स्वपस्यया पृथुम् ॥ ४ ॥

जज्ञानः । एव । वि । अवाधत् । स्पृधुः । प्र । अपश्यत् । वीर । अभि । पौंस्यम् । रणम् । अवृथ्वत् । अद्रिम् । अर्थः । सस्यदः । सृजत् । अस्तम्नात् । नाकम् । सुऽअपस्यया । पृथुम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० जायमानः एव वि अबाधत् शत्रून् । प्र अभि अपश्यन् वीरः रणम् पुस्त्वस्य निमित्तम् । अवृथ्वत्^६ अद्रिम् मेघम् । अव सृजति च स्यन्दमाना अपः । धारयति^७ च नाकम् शोभनकर्मच्छया विस्तीर्णम् ॥ ४ ॥

आदिन्द्रः सुत्रा तविपीरपत्यत् वरीयो द्यावापृथिवी अबाधत् ।

अवाभरद्वृषितो वज्रमायसं शेवं मित्राय वरुणाय दाशुषे ॥ ५ ॥

आत् । इन्द्रः । सुत्रा । तविपी । अपत्यत् । वरीयः । द्यावापृथिवी इति । अवाधत् । अर्वा । अहरत् । धृषितः । वज्रम् । आयसम् । शेवम् । मित्राय । वरुणाय । दाशुषे ॥ ५ ॥

१. शरप्रवेदनो वि^१; शरप्रवेदनो अर्^२. २. यथा वि^३ अर्^३. ३. मघवान् वि^३ अर्^३. ४. *यन् वि^३ अर्^३. ५. यथा अर्^३. ६. *श्वन् इति मूको. ७. *यसि मूको.

वेङ्कट० अनन्तरम् इद्र सदैव महान्ति बलानि पतति । धात्रापृथिव्यौ च उरुतरम् अवापत
'म्यष्टभाद् अन्तरिक्षेण' । अव भरति ष्ट वज्रम् आयसम् सुखकरम् मित्रावरुणाभ्याम् प्रपच्छत
यज्ञमानाय इति ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्दशो वगं' ॥

इन्द्रस्यात्र त्रिंषीम्यो त्रिऽप्शिनं ऋघायतो अरंहयन्त मन्यवै ।

वृत्रं यदुग्रो व्यवृश्चदोजसापो त्रिभ्रंतं तमसा परिऽवृतम् ॥ ६ ॥

इन्द्रस्य । अत्र । त्रिंषीम्य । त्रिऽप्शिनं । ऋघायत । अरहयन्त । मन्यवै ।

वृत्रम् । यत् । उग्र । त्रि । अवृश्चत् । ओजसा । अप । त्रिभ्रंतम् । तमसा । परिऽवृतम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'इन्द्रस्य अस्मिन् युद्धे' बलकरणार्थम् महान्तो मरुत शत्रून् बाधमानस्य वेगम् 'अकुर्वन्
साहाय्यार्थं' क्रोधाय च, वज्रम् यत् उद्गूर्णं 'व अवृश्चत्' बलेन उदकानि धारयन्तम् अन्धकारेण
परिवृतम् इति ॥ ६ ॥

या वीर्याणि प्रथमानि कर्त्वी महित्वेभिर्यतमानौ समीयतुः ।

ध्वान्तं तमोऽर्धं दध्वसे हत इन्द्रो मृहा पूर्वहूतावपत्यत ॥ ७ ॥

या । वीर्याणि । प्रथमानि । कर्त्वी । महित्वेभिः । यतमानौ । समीयतुः ।

ध्वान्तम् । तमं । अर्धं । दध्वसे । हते । इन्द्रं । मृहा । पूर्वहूतौ । अपत्यत ॥ ७ ॥

वेङ्कट० या वीर्याणि प्रथमानि कर्त्वीयानि आरमनो महत्त्वादि उद्दिश्य यतमानौ समीयतुः ।
तयो वृत्रे हते ध्वसकम् अन्धकारम् 'अव ध्वस्तमासीत्' । इन्द्र महत्त्वेन पूर्वहूतौ स्तोत्रि
अगच्छत् इति ॥ ७ ॥

त्रिंशे देवासो अथ वृष्ण्यानि तेऽर्धयन्त्सोमवत्या वृत्स्यया ।

रुद्रं वृत्रमहिमिन्द्रस्य हन्मनाग्निं जम्भैस्तृष्वजंमावयत् ॥ ८ ॥

त्रिंशे । देवार्थं । अर्धं । वृष्ण्यानि । ते । अर्धयन् । सोमवत्या । वृत्स्यया ।

रुद्रम् । वृत्रम् । अहिम् । इन्द्रस्य । हन्मना । अग्निं । न । जम्भैः । तृषु । अर्जम् । आवयत् ॥

वेङ्कट० सर्वे देवा वृत्र हते तव वीर्याणि अवर्धयन् सोमयुक्तया स्तृत्या । यज्ञ मीतम् वृत्रम्
आहन्तारम् इन्द्रस्य ध्वजेण अग्निं इव ज्वालाभि क्षिप्रम् अन्नम् अभक्षयद् आत्रित्यो मरु-
गणा वा इति ॥ ८ ॥

१-१ व्यहृन्नावन्ता रक्षेण वि'; व्यहृन्नावती रक्षेण अ'; अत्रावदन्निदिगं वि'. २-२ नास्ति मूको

३-३ नास्ति वि' अ' ४-४ अत्रुर्वन् हावर्धम् वि' अ'; अकुर्वन् मावर्धम् वि'. ५-५ अग्नि अवर्धे वि'

अ' वि' अ' वि' ६-६ मनीषो मूको ७-७ मरुत्पदकरणार्थं महान्तो नर्तुर्गोशूनी स्तोत्र गच्छत् वि'

१ अथवा त वि'; अवर्धन् अ'. ८ आहान्तारम् मूको.

भूरि दक्षेभिर्वचनेभिर्ऋकभिः सख्येभिः सख्यानि प्र वीचत ।
इन्द्रो धुनिं च चुमुरिं च दम्भयन्ऋद्धामनस्या शृणुते दभीतये ॥९॥

भूरिं । दक्षेभिः । वचनेभिः । ऋकैऽभिः । सख्येभिः । सख्यानि । प्र । वीचत ।
इन्द्रं । धुनिम् । च । चुमुरिम् । च । दम्भयन् । ऋद्धामनस्या । शृणुते । दभीतये ॥ ९ ॥

वेङ्कट० भूरीणि प्रवृद्धै वचनै 'मरुद्भिः सख्यानि' उद्दिश्य इन्द्रस्य सख्यानि प्र वीचत । इन्द्र 'धुनिम्
च' चुमुरिम् च असुरौ दम्भयन् ऋद्धामना शृणोति अस्य दभीते स्तोत्रम् । प्रथमाया
याजादेश इति ॥ ९ ॥

त्वं पुरुषया भरा स्वश्रव्या येभिर्मसै निवर्चनानि शंसन् ।
सुगेभिर्विश्वा दुरिता तरेम विदो पु णं उर्विया गाधमद्य ॥१०॥

त्वम् । पुरुषिणि । आ । भर । सुऽअश्रव्या । येभिः । मसै । निऽवर्चनानि । शंसन् ।
सुगेभिः । विश्वा । दुऽऽता । तरेम् । विदो इति । सु । न । उर्विया । गाधम् । अद्य ॥१०॥

वेङ्कट० त्वम् बहूनि धनानि आ भर शोभनाश्वसह्यानि, ये रवा स्तौमि आभिमुख्येन वक्तव्यानि
तव वीर्याणि श्रुवाण । सुगेर्मागै विश्वानि दुर्गाणि वयम् तरेम । प्रयच्छ एव सुष्टु अस्मभ्यम्
विस्तीर्णम् गाधम् अद्य इति ॥ १० ॥

‘इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये षड्दशो वगं ॥

[११४]

‘वैरूप सधि, तापसो धर्मो वा ऋषि । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप छन्द, चतुर्थी जगती ॥

धर्मा समन्ता त्रिवृतं व्यापतुस्तयोज्ज्विष्ट मातरिश्वा जगाम ।
दिवस्पयो दिधिपाणा अवेपन् त्रिदुर्देवाः सहसामानमर्कम् ॥ १ ॥

धर्मा । सम्ऽअन्ता । त्रिऽवृतम् । वि । आपतु । तयो । जुष्टिम् । मातरिश्वा । जगाम ।
दिव । पर्य । दिधिपाणा । अवेपन् । त्रिदु । देवा । सहऽसामानम् । अर्कम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० सधिवैरूप । धर्मो सद्गतात्तौ कश्चन श्रितम् वि आपतु स्यामी वायुम् । तदवोकम्—
तयो धर्मयो सेवाम् वायु जगाम इति । त इमे 'त्रय समुदिता' सुलोकाद् उदकम्
धारयन्त प्रेरयन्ति च । काले काले लभन्ते च देवा सामसहितम् 'अर्चनीयं' यश्च
इति ॥ १ ॥

१ १ 'द्भिः सख्या वि' अ' । २ २ श्रुदितम् वि' अ' । ३ नियतन नि वि' अ'
४ श्रुदितम् वि' अ' । ५ नास्ति वि' अ' । ६ इव मूको । ७ नास्ति वि', 'पिस्तीया अ' ।
८ ८ नास्ति मूको । ९ ९ त्रय ता मूको । १० अर्चनीया वि' अ', अर्चनीय वि' ।

तिस्रो देष्ट्राय निर्ऋतीरुपासते दीर्घश्रुतो वि हि जानन्ति वह्यः ।

तासा नि चिक्वुः क्रवयो निदानं परेषु या गुह्येषु व्रतेषु ॥ २ ॥

तिस्रः । देष्ट्राय । नि ऽकृती । उर्प । आसते । दीर्घश्रुत । वि । हि । जानन्ति । वह्यः ।

तासाम् । नि । चिक्वु । क्रवयः । निऽदानम् । परेषु । या । गुह्येषु । व्रतेषु ॥ २ ॥

घेङ्कट० नितरा रमयित्री निष्ठा 'भूमि इमे' देवा उप आसते अभिसतस्य उदकस्य दानाय । दीर्घ श्रवण वि जानन्ति हि वाङ्मर । ततश्च तामाम् निर्ऋतीनाम् निदानम् ब्रह्म कवय निश्चिन्वन्ति, यत तानि 'आकाशारमकानि 'आकाशो वै' लोका' इति । परेषु या ता देवता गुह्येषु कर्मसु ध्रियन्ते इति (तु ऋ ३, ५४, ५) ॥ २ ॥

चतुष्कपर्दा युवतिः सुपेशा घृतप्रतीका वयुनानि वस्ते ।

तस्यां सुपर्णा वृषणा नि पेंदतुर्यत्र देवा दधिरे भागधेयम् ॥ ३ ॥

चतुऽकपर्दा । युवति । सुऽपेशा । घृतऽप्रतीका । वयुनानि । वस्ते ।

तस्याम् । सुऽपर्णा । वृषणा । नि । सेदतु । यत्र । देवा । दधिरे । भागऽधेयम् ॥ ३ ॥

घेङ्कट० चतुष्कपर्दा चतुःशिखण्डा युवात सुरूपा घृतावयवा प्रज्ञानानि वस्त वेदिमूला भूमि । तस्याम् सुपतनी अग्निस्वयं निवेदत, यस्या त एव देवा दधिरे भागधेयम् इति ॥ ३ ॥

एकः सुपर्णः स समुद्रमा विवेश स इदं विश्वं सुर्नम् वि चष्टे ।

तं पाकेन मनसापश्यमन्तितस्तं माता रेळिह स ऊँ रेळिह मातरम् ॥ ४ ॥

एकः । सुऽपर्ण । स । समुद्रम् । आ । विवेश । स । इदम् । विश्वम् । सुर्नम् । वि । चष्टे ।

तम् । पाकेन । मनसा । अपश्यम् । अन्तित । तम् । माता । रेळिह । स । ऊँ इति । रेळिह । मातरम् ॥ ४ ॥

घेङ्कट० एक सुपतन स्वयं, स समुद्रम् आ विवति अन्तरिक्षम् । स इदम् विश्वम् भुवनम् अभिपश्यति । तम् एकप्रज्ञानेन मनसा अपश्यम् अन्तित । तम् माता रेळिह माप्यमिका वाकः । स च मातरम् रेळिह इति ॥ ४ ॥

सुपर्ण विप्राः कुरथो उचोभिरेकुं सन्तं बहुधा कल्पयन्ति ।

छन्दांसि च दधंतो अचुरेषु ग्रहान्तमोर्मस्य मिमते द्वादश ॥ ५ ॥

सुऽपर्णम् । विप्राः । कुरथः । उचोऽभि । णकम् । सन्तम् । बहुधा । कल्पयन्ति ।

छन्दांसि । च । दधंत । अचुरेषु । ग्रहान् । तमोर्मस्य । मिमन्तु । द्वादश ॥ ५ ॥

१-१ भीमि मे वि', 'मि मे वि', 'मी मे ज' २ कदा वि' ३ ३ कदा माकाओ वि' अ', कदाय प्रविण काणे वि', ४, मासि वि', ५ अ'प्र वि' अ', ६ स मूको क मासि मूका ८ अगेपा पा (१०, ४६) इवागपाता म ९ मासि वि' १०, पश्यन् वि', पश्यन् वि', ११, कुटिणम् वि' अ', ११-१२ इति वि' मूको,

वेङ्कट० सुपतनं सूर्यम् मेधाविन कवयः वाग्भि 'एकम् सन्तम्' बहुधा कल्पयन्ति अग्नि वायु सूर्य च । छन्दांसि च धारयन्त यज्ञेषु सोमस्य द्वादश^१ प्रदान् कुर्वन्ति । द्वादश भवन्ति ऋतुप्रदा^२ । स च अयं सुपर्ण^३ ऋतुरूप इति ॥ ५ ॥

इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये षोडशो वर्गः ॥

पृ॒ष्ट्वि॒शाँश्च॑ च॒तुरः॑ क॒ल्पय॑न्त॒श्छन्दा॑मि च॒ दध॑त आ॒द्वाद॑शम् ।

य॒ज्ञं वि॒मायं॑ क॒वयो॑ म॒नीष॑ ऋ॒क्सा॒माभ्यां॑ प्र रथं॑ वर्त॑यन्ति ॥ ६ ॥

पृ॒ष्ट्वि॒शा॒न् । च॒ । च॒तुरः॑ । क॒ल्पय॑न्त । छन्दा॑ंसि । च॒ । दध॑त । आ॒द्वाद॑शम् । य॒ज्ञम् । वि॒ऽमायं॑ । क॒वय॑ । म॒नीषा॑ । ऋ॒क्ऽसु॒ माभ्या॑म् । प्र । रथं॑ । वर्त॑यन्ति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पृ॒ष्ट्वि॒शा॒न्^१ प्रातः प्रक्रमान्^२ चतुरः च शिखण्डान्^३ वेद्याम् कल्पयन्त छन्दांसि च धारयन्त आ द्वादशात् शस्त्रात् यज्ञम् विमाय कवयः प्रज्ञया प्र वर्तयन्ति^४ ऋक्सामाभ्याम् त यज्ञरथम् इति ॥ ६ ॥

चतु॑र्दशान्ये महि॒मानो॑ अस्य॒ तं धीरा॑ वा॒चा प्र॑ णयन्ति॒ सप्त॑ ।

आ॒भानं॑ ती॒र्थं क॒ इह॑ प्र वो॒च्येन॑ प॒था प्र॑पि॒वन्ते॑ सु॒तस्य॑ ॥ ७ ॥

चतु॑ऽदश । अ॒न्ये । महि॒मानः॑ । अ॒स्य । तम् । धीरा॑ । वा॒चा । प्र । ण॑यन्ति । सप्त॑ । आ॒भानम् । ती॒र्थम् । क॒ । इह॑ । प्र । वो॒च्यत् । येन॑ । प॒था । प्र॑ऽपि॒वन्ते॑ । सु॒तस्य॑ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अस्य रथस्य चतुर्दश अन्ये महिमान सन्ति सप्त छन्दांसि सप्त अतिच्छन्दांसि । तम् रथम् धीरा वाचा प्रणयन्ति सप्त वपदकर्तारः । देवान् आप्तुवानम्^१ तीर्थम् क इह प्र वोचत, येन पथा प्रपिबन्ति^२ देवा सुतम् इति च ॥ ७ ॥

सह॑स्रधा पञ्च॒दशान्यु॒क्था यावद्॑ वावा॒पृथि॒वी ताव॑दित॒ तत् ।

सह॑स्रधा महि॒मानः॑ सह॒स्रं यावद्ब्र॑ह्म वि॒ष्ठितं॑ ताव॑ती वाक् ॥ ८ ॥

सह॑स्रधा । पञ्च॒दशान्ये॑ । उ॒क्था । यावत् । वावा॒पृथि॒वी इति॑ । तावत् । इत् । तत् । सह॑स्रधा । महि॒मानः॑ । सह॒स्रम् । यावत् । ब्रह्म॑ । वि॒ष्ठितम् । ताव॑ती । वाक् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० न केवलम् अग्निष्टोम^१, बहुप्रकाराणि पञ्चदशस्तोत्रसत्रात्मकानि उक्थानि च^२ भवन्ति । यावत् इमे आवापृथिव्या भरत, तावत् इन् वाचो^३ भवन्ति^४ । तदेवाह — वाच महिमान सहस्रम्^५ सहस्रधा भवन्ति^६ । किं बहुना, यावत् भवति विष्ठितम् ब्रह्म, 'वाक् तावती' भवति^७ इति ॥ ८ ॥

१-१. श्रुतितम् मूको. २. श्रुतितम् मूको ३. कण्ड पुरा मूको ४. सुवर्णं मूको.

५. ५ नास्ति मूको ६ 'त्रिरात्र मूको. ७ प्रकृमा वि', प्रकृम अ'. ८ 'पुत्र मूका ९ क मूको.

१० 'वति मूको. १० 'पुनबाह मूको १२ प्रपिबन्ति मूको १३ अ'ग्निष्टो वि', अ'ग्निष्टोम अ'.

१४. नास्ति अ' १५ १५ इ'नो मूको १६ 'वति मूको १७. स्पृष्ट मूको. १८ 'वति मूको.

१९-१९ वाताभवति वि' वाता मूको. २० भवन्ति मूको

कइन्द्रंसा योगमा रेंदु धीरः सो धिष्ण्यां प्रति गार्चं पपाद ।

रूपस्विजामष्टमं शूरमाहुर्हरी इन्द्रस्य नि चिकाय कः स्वित्र ॥ ९ ॥

क । इन्द्रंसां । योगम् । आ । वेदु । धीरं । क । धिष्ण्यां । प्रति । गार्चम् । पपाद ।
 षम् । स्विजाम् । अष्टमम् । शूरम् । आहु । हरी इति । इन्द्रस्य । नि । चिकाय । क । स्वित्र ॥ ९ ॥
 ऋ० क सर्वेषाम् छन्दसाम् योगम् आपोति^१ धीर । क वा अन्तरिक्ष्याम् वाचम् प्रति पठति ।
 'पति पदिता सम' । कम् वा सप्तमाम् श्वित्जाम् अष्टमम्^२ शूरम् आहु । क वा इन्द्रस्य
 अश्वौ नि चिकाय इति । सुपण^३ इत्युत्तरम् ॥ ९ ॥

भूम्या अन्तं पर्येकं चरन्ति रथस्य धूर्षु युक्तासो अस्थुः ।

श्रमस्य दायं वि भजन्त्येभ्यो यदा यमो भवति हर्म्ये हितः ॥ १० ॥

भूम्या । अन्तम् । परि । एके । चरन्ति । रथस्य । धू ऽसु । युक्तासं । अस्थुः ।
 श्रमस्य । दायम् । वि । भजन्ति । एभ्यु । यदा । यम । भवति । हर्म्ये । हित ॥ १० ॥

वेङ्कट० भूम्या * पर्येकम् एक रथस्य परि चरन्ति । रथस्य च 'धूर्षु' ते^४ युक्ता तिष्ठन्ति । त इमे
 श्रमस्य अपन दाय दायम्^५ उदकम् एभ्य मनुष्येभ्य वि भजति, यदा नियन्ता भवति
 यन्तरे नि हित ॥ १० ॥

'इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याय सप्तदशो वर्गः ॥

[११५]

'वादिहस्य उपस्तुत ऋषि । अग्निर्देवता । जगती छन्द, अष्टमी त्रिष्टुप्, नवमी शकरी' ।

चित्र इन्द्रिणोस्तरणस्य वक्षयो न यो मातरावप्येति धातरे ।

अनुधा यद्वि जीजनदधा च नु ववक्षं सद्यो महि दूत्यं चरन् ॥ १ ॥

चित्र । इत् । शिशो । तरणस्य । वक्ष्यं । न । य । मातरौ । अपि ऽपति । धातरे ।
 अनुधा । यदि । जीजनत । अर्ध । च । नु । ववक्षं । सद्य । महि । दूत्यं । चरन् ॥ १ ॥

वेङ्कट० उपस्तुता वादिहस्य^६ । चित्र खलु शिषा तरणस्य रथस्य बहनशील, "अग्नि यो^७
 तिष्ठु आत् मातरी अपि (१) न गच्छति स्नानपानार्थम्, ऊषावर्जिता माता यदि पुनं जनयति"^८ ।
 अन्तरम् "क्षिप्रम् ववक्षं मह्यं दायम्" ररन् इति ॥ १ ॥

अग्निर्ह नाम धायि दन्नपस्तमः सं यो वना युवते भस्मना दृता ।

अग्निप्रसुरो जुहो म्वध्वर इनो न प्रोथमानो यत्रमे श्वा ॥ २ ॥

१ भाग्य मूको २ ३ पविर्दिलसम मूको ३ अष्टक मूको ४ तरण मूको ५ भूम्या
 मूको ६ ६ मूर्धनि मूको ७ भाग्य मूको ८ नियन्ता मूको ९ ९ भाग्य मूको
 १०. पविर्दय मूको ११ ११ अष्टक मूको, १२ नवमि मूको १३ १३ 'सं' लं मूको

अग्नि । हृ । नाम । धायि । दन् । अपऽतम । सम् । य । वना । युवते । भस्मना । दत्ता ।
अभिऽप्रसुरा । जुहा । सुऽअध्वर । इन । न । प्रोथमान । यवसे । वृषा ॥ २ ॥

वेङ्कट० अग्नि खलु निहित दमयन् अरण्यं च्याप्ततम, नम् मिश्रयति य अरण्यानि भस्मना दग्धेन ।
स अय अभिप्रमूर्कितया ज्वालयया युक्त सुपश यूषस्य स्वामी वृषभो गीयूषेषु इव
आमुखशब्द कुर्वन् भवति शुष्के यवसे इति ॥ २ ॥

तं वो विं न द्रुपदं देवमन्धस इन्दुं प्रोथन्तं प्रवर्षन्तमर्णयम् ।

आसा वह्निं न शोचिषां विरिग्निं महिं व्रतं न सरजन्तमर्धनः ॥ ३ ॥

तम् । व । विम् । न । द्रुऽसदम् । देवम् । अन्धस । इन्दुम् । प्रोथन्तम् । प्रऽवर्षन्तम् । अर्णयम् ।
आसा । वह्निम् । न । शोचिषां । विरिग्निम् । महिं व्रतम् । न । सरजन्तम् । अर्धन ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तम् त्वां 'पक्षिणम् इव' दुमे सीदन्तम् ईश्वरम् अश्वस्य दीप्तम् शब्दायमानम् अन्तरिक्षे हतस्तत
प्रवर्षन्तम् मेघम् आस्येन 'अभिन्दुवते अनड्वाहम्' इव वाहकम् शोचिषा महान्तम् महाकर्मा
णम् इव च अश्वम् मार्गान् गच्छन्तम् इति ॥ ३ ॥

वि यस्य ते जयसानस्याजग् धक्षोर्न वाताः परि सन्त्यच्युताः ।

आ रण्वासो युर्युधयो न सत्वनं त्रितं नशन्त प्र शिषन्त इष्ट्ये ॥ ४ ॥

वि । यस्य । ते । जयसानस्य । अजग् । धक्षो । न । वाता । परि । सन्ति । अच्युता ।
आ । रण्वासो । युर्युधय । न । सत्वनम् । त्रितम् । नशन्त । प्र । शिषन्त । इष्ट्ये ॥ ४ ॥

वेङ्कट० न वि परि भवन्ति यस्य त अरण्ये वेग कुर्वाणस्य हे अजर ! दग्धुम् इच्छत प्रबला
वाता अन्यै अच्युता, न त्वाम् अन्यता नयन्ति इत्यर्थे । त त्वा यागार्थम् आभिमुख्येन
प्राप्नुवन्ति रमणीया इव योद्धार प्रतियोद्धार त्रिस्थानम् अभिमतम् आशासाना ॥ ४ ॥

स इदग्निः कर्ष्वतमः कर्ष्वसखायः परस्यान्तरस्य तरुषः ।

अग्निः पातु गृणतु अग्निः सुरीनाग्निर्देदातु तेषामवो नः ॥ ५ ॥

स । इत् । अग्नि । कर्ष्वतम । कर्ष्वसखा । अर्य । परस्य । अन्तरस्य । तरुष ।
अग्नि । पातु । गृणतु । अग्नि । सुरान् । अग्नि । ददातु । तेषाम् । अवो । न ॥ ५ ॥

वेङ्कट० स एव अग्नि मेधावितम मेधाविसत्त्विक शत्रो परस्य बाधकस्य तारक । अग्नि रक्षतु रनुवत,
अग्नि प्रशान् । अग्नि प्रवच्छतु तेषाम् अस्माकम् रक्षणमिति ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये अष्टादशो वग ^१ ॥

वाजिन्तमाय सहस्रे सुपित्र्य तृषु च्यवानो अनु जातवेदसे ।

अनुद्रे चिधो धृपता वरं सते महिन्तमाय धन्वनेदविष्यते ॥ ६ ॥

वाजिन्तमाय । सहस्रे । सुपित्र्य । तृषु । च्यवान् । अनु । जातवेदसे ।

अनुद्रे । चिध् । य । धृपता । वरम् । सते । महिन्तमाय । धन्वना । इत् । अविष्यते ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'बलवत्तमाय अत्यन्तमभिभवित्रे' शोभनपितृपासस्वभाव ! क्षिप्रम् अनुगच्छन् अनु द्रुदि स्तुतिम् जातवेदसे, निरुदके अपि देशे विद्यमानाय स्तोत्रे य मेघम् धृपता^१ रदिमना वरणीयमुदकं प्रयच्छति, तस्मै 'पूज्यतमाय अन्तरिक्षेणैव' यथाकाम गच्छते इति ॥ ६ ॥

एवाग्निर्मतः सह सूरिभिर्वसुः एवे सहसः सूनरो नृभिः ।

मित्रासो न ये सुर्धिता ऋतायवो द्यावो न द्युश्चैरभि सन्ति मानुषान् ॥ ७ ॥

एव । अग्नि । मते । सह । सूरिभिः । वसुः । स्तुत्रे । सहस । सूनरः । नृभिः ।

मित्रासः । न । ये । सुर्धिता । ऋतुऽयवः । द्यावः । न । द्युश्चै । अभि । सन्ति । मानुषान् ॥

वेङ्कट० एवम् मनुष्यैः प्राज्ञैः सह वासयिता स्तुत सहस सम्बन्धी शोभनो नर सहसस्पुत्रो नृभिः । सखाय इव ये कार्येषु सुनिहिताः सत्यकामाः रश्मयः इव यशोभि अभि भवन्ति अन्धान् मानुषान्, तैस्सहेति ॥ ७ ॥

ऊर्जा नपात् सहसावृन्निति त्वोपस्तुतस्य वन्दते वृषा वाक् ।

त्वां स्तोषाम् त्वया सुरीरा द्राधीय आयुः प्रतरं दधानाः ॥ ८ ॥

ऊर्जा । नपात् । सहसावृन्नि । त्वोपस्तुतस्य । वन्दते । वृषा । वाक् ।

त्वाम् । स्तोषाम् । त्वया । सुरीरा । द्राधीय । आयुः । प्रतरम् । दधाना ॥ ८ ॥

वेङ्कट० ऊर्जाः पुत्र । बलवन् । इति त्वाम् उपस्तुतस्य मम वृषा^१ वन्दते वाक् । त्वाम् इति गतम् (अ १, ५३, ११) इति ॥ ८ ॥

इति त्वाग्ने ष्टिहव्यस्य पुत्रा उपस्तुतासु ऋषयोऽवोचन् । ताँश्च पाहि
गृणतश्च सूरीन् वपह्वपृष्टिन्व्यूर्ध्वासो अनक्षन् नमो नम इत्य्यूर्ध्वासो अनक्षन् ॥ ९ ॥

इति । त्वा । अग्ने । ष्टिहव्यस्य । पुत्रा । उपस्तुतासु । ऋषयः । अवोचन् ।

तान् । च । पाहि । गृणन् । च । सूरीन् । वपह्व । वपह्व । इति । ऊर्ध्वासु । अनक्षन् । नमः । नमः ।

इति । ऊर्ध्वासु । अनक्षन् ॥ ९ ॥

१-१. 'महव' मूको. २. 'पृष्ठा' मूको. ३-३. 'पृष्ठा' मूको. ४. 'प्राग' मूको.

५. 'एतो' मूको.

वेङ्कट० इत्थम् त्वाम् अमे' वृष्टिद्वयपुत्रा उपस्तुताः नाम क्रयय अस्तुवन् । तान् च पाहि, तदर्थम्
 यणत च क्रत्विन् । त इमे 'वयत् वयत् इति वृवाणा' उन्मुखा त्वा प्राप्नुवन्ति, नम नम
 इति च वृवाणा इति ॥ १ ॥

'इति अष्टमाष्टके पष्ठाध्याये एकेनविंशो वरं २ ॥

[११६]

'स्यौरोऽग्नियुत स्यौरोऽग्निपूयो वा क्रपि । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्द २ ।

पिवा सोमं महत इन्द्रियाय पिवा वृत्राय हन्तवे शविष्ठ ।

पिबं राये शर्वसे ह्यमानः पिब मध्वस्तृपादिन्द्रा वृषस्व ॥ १ ॥

पिबं । सोमम् । महते । इन्द्रियाय । पिबं । वृत्राय । हन्तवे । शविष्ठ ।

पिबं । राये । शर्वसे । ह्यमानः । पिबं । मध्वं । तृपत । इन्द्र । आ । वृषस्व ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अग्नियुत स्यौर' । पिब सोमम् महते इन्द्रियाय । पिबं वृत्रम्' हन्तु बलवत्तम' । पिब अस्माक
 बलाय धनाय च ह्यमान' । 'पिब सोम तृप्यन् इन्द्र', आ सिञ्चस्व जठरे' इति ॥ १ ॥

अस्य पिब क्षुमत प्रस्थितस्पेन्द्र सोमस्य वरमा सुतस्य ।

स्वस्तिदा मनसा मादयस्वाऽर्वाचीनो रेवते सौमगाय ॥ २ ॥

अस्य । पिब । क्षुमत । प्रस्थितस्य । इन्द्र । सोमस्य । वरम् । आ । सुतस्य ।

स्वस्तिदा । मनसा । मादयस्व । अर्वाचीन । रेवते । सौमगाय ॥ २ ॥

वेङ्कट० अस्य आ पिब स्तुतिमत प्रस्थितस्य इन्द्र । सोमस्य वरणीय रसम् सुतस्य । स्वस्ते' दाता
 मनसा' मादय । अभिमुखो भव हविष्मते मक्ष' सुधनत्वाय इति ॥ २ ॥

ममत्तुं त्वा द्विव्यः सोमं इन्द्र ममत्तु यः सूयते पार्थिवेषु ।

ममत्तु येन वरिरेचकर्थं ममत्तु येन निरिणासि शत्रून् ॥ ३ ॥

ममत्तु । त्वा । द्विव्य । सोमं । इन्द्र । ममत्तु । यः । सूयते । पार्थिवेषु ।

ममत्तु । येन । वरिरे । चकर्थं । ममत्तु । येन । निरिणासि । शत्रून् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तर्पयतु त्वा दिवि भव सोम इन्द्र, ममत्तु च य सूयते अस्मासु, ममत्तु
 येन स्व धनम् करोषि, ममत्तु येन स्व निशाचसे शत्रून् इति ॥ ३ ॥

१ १. वष्वक् ऋद्धिण मूको २ २. नास्ति मूको ३ ३. अग्निपूयस्वी मूको. ४. नास्ति मूको
 ५. प्रहं मूको. ६. यान मूको ७. *८ मूको ८. ध्वस्त मूको. ९. महता मूको
 १०. इ-व दि'.

आ द्विघर्ही अमिनो यात्विन्द्रो वृषा हरिभ्या परिपिक्तमन्धः ।

गव्या सुतस्य प्रभृतस्य मध्वः सत्रा सेदामरुशहा वृषस्व ॥ ४ ॥

आ । द्विघर्ही । अमिन । यात् । इन्द्र । वृषा । हरिभ्याम् । परिपिक्तम् । अन्ध ।
गर्वि । आ । सुतस्य । प्रभृतस्य । मध्व । सत्रा । खेदाम् । अरुशहा । आ । वृषस्व ॥४॥

वेङ्कट० आ यात् द्वयोः स्थानयोः परिवृद्ध हिंसारहित इन्द्र वृषा अश्वभ्याम् परिपिक्तम् सोमम् ।
गो चर्मणि आभिमुख्येन सुतस्य अग्नी प्रदुतस्य सोमस्य बहु खिद्यता^१ यजमानां शत्रूणा
हन्ता^२ आ सिद्धस्व इति । रिशि हिंसाकर्मा उकार 'उपजन उपसर्गस्य च ह्रस्व' ॥ ४ ॥

नि तिग्मानि भ्राशयन् भ्राशयान्यव स्थिरा तनुहि यातुजूनाम् ।

उग्राय ते सहो बलं ददामि प्रतीत्या शत्रून् विगदेषु वृश्च ॥ ५ ॥

नि । तिग्मानि । भ्राशयन् । भ्राशयानि । अत्र । स्थिरा । तनुहि । यातुजूनाम् ।
उग्राय । ते । सह । बलम् । ददामि । प्रतिइत्यर्थे । शत्रून् । विगदेषु । वृश्च ॥ ५ ॥

वेङ्कट० निवरा दीपयन् आत्मीयानि तिग्मानि^१ आयुधानि शिलाशितानि कुर्वन् अत्र ततज्यानि स्थिरानि^२
धनूनि कुरु राक्षसानाम् । उद्गूणांय ते सह बलम् च ददामि^३ । बलानि प्रतिगम्य तेषां
शत्रूणाम् गदरहितेषु ब्रह्मेषु वृश्च इति ॥ ५ ॥

‘इति अष्टमाधके षष्ठाध्याये विंशो वर्गः ॥

व्यर्ह्य इन्द्र तनुहि श्रवास्योर्जः स्थिरेव धन्वतोऽभिमातीः ।

अस्मद्यग्नावृधानः सहोभिरनिमृष्टस्तन्वं वाधुधस्व ॥ ६ ॥

त्रि । अर्थ । इन्द्र । तनुहि । श्रवासि । ओर्ज । स्थिराऽर्जव । धन्वन् । अभिऽमाती ।
अस्मद्यक् । अग्ना । सहोऽभि । अनिऽमृष्ट । तन्वम् । वाधुधस्व ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्रि तनुहि स्वामी त्वम् इन्द्र । अग्निानि, बलेनेव स्थिरेण धनुष सकाशात्क^१ अभिमातीः
इषु । अग्मदनिमुखम् वर्धमान बले अहितित आरमीय शरीरम् हृदिषा वर्धयस्व ॥ ६ ॥

इदं इतिमिधनुन् तुम्यं रातं प्रति सत्राळहृणानो गृभाय ।

तुम्यं सुतो मध्वन् तुम्यं पक्त्रोऽंस्दीन्द्र पिबं च प्रथितस्य ॥ ७ ॥

इदम् । इति । मध्वन् । तुम्यम् । रातम् । प्रति । सत्रात् । अहृणान । गृभाय ।
तुम्यम् । सुत । मध्वन् । तुम्यम् । पक्त्र । 'अद्रि । इन्द्र । पिबं । च । प्रऽरिपतस्य' ॥७॥

१. सोम मूको. २. विपना मूको. ३. गु. ऋ ८, ७७, १. ४ ४ उपस. मूको. ५ रिग्मा
निगमनि मूको. ६ इदं विवरा^१ मूको. ७. पारित मूको. ८-८. पारित मूको. ९. मघशाह ...
मूको. १०-१०. अत्र वा (७, ६) द.

षेङ्कट० इदम् हवि मघवन् ।^१ तुभ्यम् दत्तम् । प्रति गृहाण सत्रार् । अक्षुष्यन् । तुभ्यम् सुत सोमः
मघवन् । तुभ्यम् एव^२ पुरोडाश । मक्षय इन्द्र । पुरोडाशम् । विव च प्रस्थितम् इति ॥ ७ ॥

अद्धीदिन्द्र प्रस्थितेमा हवींषि चनो दधिष्व पचतोत सोमम् ।

प्रथस्वन्तः प्रति हर्षामसि त्वा सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः ॥ ८ ॥

^१अद्धि । इत् । इन्द्र । प्रस्थिता । इमा । हवींषि । चन । दधिष्व । पचता । उत । सोमम् ।
प्रथस्वन्त । प्रति । हर्षामसि । त्वा । सत्या । सन्तु । यजमानस्य । कामा ॥ ८ ॥

षेङ्कट० 'मक्षय एव इन्द्र ।' प्रस्थितानि इमानि हवींषि । अक्षम् धारय पक्वम्, अपि च सोमम् ।
हविष्मन्तो वषम् 'प्रति कामयामहे त्वाम्' । सत्या सन्तु यजमानस्य कामा ॥ ८ ॥

प्रेन्द्राग्निभ्यां सुवचस्यामियमि सिन्धोविव प्रेरयं नार्यमर्केः ।

अया इव परि चरन्ति देवा ये अस्मभ्यं धनदा उद्धिदथ ॥ ९ ॥

प्र । इन्द्राग्निभ्याम् । सुवचस्याम् । इयमि । सिन्धोविव । प्र । ईरयम् । नार्यम् । अर्के ।
अया इव । परि । चरन्ति । देवा । ये । अस्मभ्यम् । धनदा । उद्धिदथ । च ॥ ९ ॥

षेङ्कट० प्र ईरयामि इन्द्राग्निभ्याम् सुवचसि^१ । सिन्धो इव नावम् प्र ईरयामि इन्द्राग्नी स्तोत्रे । रश्मय
इव परित चरन्ति 'देवा, ये अस्मभ्यम्' धनस्य दातार उद्देशार. च कामानामिति ॥ ९ ॥

'इति अष्टमाष्टके पद्याध्याये एकविंशो वर्गः' ॥

[११७]

'भिशुराङ्गिरस प्रापि । घनाद्दान देवता । त्रिष्टुप् छन्द, प्रथमाद्वितीये जगत्सौ' ।

न वा उ देवाः क्षुधमिद्धं ददुरुताशितमुपं गच्छन्ति मृत्यवः ।

उतो रयिः पृणतो नोपं दस्यत्पुतापृणन् मर्दितारं न विन्दते ॥ १ ॥

न । वै । ऊँ इति । देवा । क्षुधम् । इत् । उधम् । ददु । उत । आशितम् । उपं । गच्छन्ति । मृत्यवः ।
उतो इति । रयि । पृणत । न । उपं । दस्यति । उत । अपृणन् । मर्दितारं । न । विन्दते ॥ १ ॥

षेङ्कट० भिक्षुः^१ आङ्गिरसो घनाद्दान प्रदातम् । वष क्षुधिता मृता स्वाम इति केचिन्न
प्रयच्छन्ति । तत्रोक्तम्— न खतु देवा क्षुधम् एव मनुष्याय मारकम् कल्पितवन्, अपि
च मुहितम् उप गच्छन्ति मानाविद्या मृत्यव । तस्माद् दातव्यम्^२ । अपि च प्रयच्छन्
रयि न कदाचिद् अपेक्षति^३ । अपि च अपयच्छन्^४ आरामन मुक्त्वपितारम् न छमते ॥ १ ॥

१. मघ मूको. २. एक मूको ३-२ अत्र वा. (६, १६) इयात्पार्त्त इ ४ इ. नाग्नि मूको.

५-५. प्रथोयदामहे मूको. ६. इच्छुभि मूको. ७. ज्योतिष्यु मूको. ८. व. मूको ९. गु ल ५.

५, ५ प्र मू. उपे मूको १०. *उपि मूको

य आध्रायं चरुमानायं पित्वोऽन्नंश्चान्तसन् रंफितायोपजग्मुषे ।

स्थिरं मनः कृणुते सेवते पुरोतो चित् म मर्दितारं न विन्दते ॥ २ ॥

य । आध्रायं । चरुमानायं । पित्व । अन्नंश्चान्तं । सन् । रंफितायं । उपजग्मुषे ।

स्थिरम् । मनः । कृणुते । सेवते । पुरा । उतो इति । चित् । स । मर्दितारम् । न । विन्दते ॥

वेङ्कट० यः आधारमृताय दरिद्राय कामयमानाय^१ अन्नानि स्वयम् अन्नवान् सन् शब्दायमानाय उपजग्मुषे नाद् प्रयच्छामीति स्थिरम् मानसम् कुरुते, सेवते^२ भुङ्क्ते च तत प्राक् स्वयम् अपि, च^३ स मर्दितारम्^४ न हनते इति ॥ २ ॥

म इञ्जो यो गृह्वे ददात्यन्नंक्रामाय चरते कुशाय ।

अरमसै भवति यामहूता उतापरीषु कृणुते सर्वायम् ॥ ३ ॥

स । इत् । भोज । य । गृह्वे । ददाति । अन्नंक्रामाय । चरते । कुशाय ।

अरम् । असै । भवति । यामहूता । उत । अपरीषु । कृणुते । सर्वायम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स एव भोक्ता भवति, य भुञ्जान प्रतिप्रहीत्रे च ददाति 'अन्नक्रामाय भिक्षाम्' चरते कुशाय । तद् दत्तम् अन्नम् असै दात्रे पर्याप्तम् भवति यमस्य आह्वाने मरणे । अपि च अपरीषु अरातिषु^५ करोति 'चात्मन स्वायम् त्वयम् उद्वतारम्' इति ॥ ३ ॥

न स सखा यो न ददाति सख्ये सचाह्वे सचमानाय पित्वः ।

अपस्मात् प्रेयान्न तदोक्तं अस्ति पृणन्तमन्यमरणं चिदिच्छेत् ॥ ४ ॥

न । स । सखा । य । न । ददाति । सख्ये । सचाह्वे । सचमानाय । पित्व ।

अप । अपस्मात् । प्र । इयात् । न । तत् । ओक्तं । अस्ति । पृणन्तम् । अन्यम् । अरणम् । चित् । इच्छेत् ॥

वेङ्कट० न स सखा भवति, य न अन्नम् प्रयच्छति सख्ये सहजाताय अन्नार्थं सेवमानाय । स अपस्मात् अप प्र यच्छति लोकान्, न तत्र तस्य स्थानम् भवति । 'काममद्द एवास्मिन्' लोके प्रयच्छन्तम् अन्यम् अरममाणम् इच्छति । न रमते कर्धो^६ दाते । कमप्यारतन^७ पृणन्तमिच्छति । यद्वा कामनल्लिप्तया गन्तव्यम् इच्छति^८ इति ॥ ४ ॥

पूषीयादिन्नाद्यमानाय तव्यान् द्रावीयांसमुनु पश्येत पन्थाम् ।

ओ हि वर्तन्ते रथ्येय चक्रान्यमन्यमुषे तिष्ठन्त रायः ॥ ५ ॥

पूषीयात् । इत् । नाद्यमानाय । तव्यान् । द्रावीयांसम् । अनु । पश्येत । पन्थाम् ।

ओ इति । हि । वर्तन्ते । रथ्येऽइव । चक्रा । अन्यमन्यम् । उषे । तिष्ठन्त । रायः ॥ ५ ॥

१. वाम ... मूको. २ २ स्थिरमान ते वेने वि', स्थिरमान कुरुते वे ते अ' ३ ३ समर्थिता' मूको ४ ४. अथवा ना - ५ मूको ५ रक्षि मूको ६ चाराना... त्वावमर्दितार मूको ७-७ वाम म्मद विना' मूको ८. वचो मूको. ९ कमीपट. मूको १० रच्छि मूको

वेङ्कट० प्रयच्छेत् एव याचमानाय वृद्धोऽतिशयेन । दीर्घतमम् अनु पश्येत् पन्थानम् । तं दर्शयन्ति
आ वर्तन्ते हि धनानि रथ्यायाम् इव चक्राणि, तथा च अन्यम् अन्यम् उप तिष्ठन्ति इति ॥ ५ ॥

इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये द्वाविंशो वर्गः ॥

मोघमन्त्रं विन्दते अप्रचेताः सत्यं ब्रवीमि वध इत् स तस्य ।

नार्यमणं पुष्यति नो सखायं केरलाघो भवति केवल्लादी ॥ ६ ॥

मोघम् । अन्नम् । विन्दते । अप्रचेता । सत्यम् । ब्रवीमि । वध । इत् । स । तस्य ।

न । नार्यमणम् । पुष्यति । नो इति । सखायम् । केरलऽअघ । भवति । केवलऽआदी ॥ ६ ॥

वेङ्कट० मोघम् अन्नम् लभते अप्रचेता । सत्यम् अहम् ब्रवीमि । वध एव स तस्य भवति ।
सोऽयम् आत्मन प्रदातार देववर्गम् न पुष्यति न सखायम् । असाधारणपाप भवति स्वयमेव
भुञ्जान ॥ ६ ॥

कृपन्ति फाल आशितं कृणोति यन्नध्वानमर्प वृद्धक्ते चरित्रैः ।

वदन् ब्रह्मावदतो वनीयान् पृणन्नापिरपृणन्तमभि स्यात् ॥ ७ ॥

कृपन् । इत् । फालं । आशितम् । कृणोति । यन् । अर्ध्वानम् । अर्प । वृद्धक्ते । चरित्रैः ।

वदन् । ब्रह्मा । अवदत । वनीयान् । पृणन् । अपि । अपृणन्तम् । अभि । स्यात् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० कृपन् एव फाल पुरुषम् आशितम् करोति, न तु गृहे निक्षिप्त । गच्छन् एव अध्वानम्
संस्थापयति 'गन्तव्यम् पादैः', न तु गृह आसीन । वदन् एव वक्तव्य ब्राह्मण अवदत अनाद्
भयन्तं सम्भननीय । एव प्रयच्छन् वन्तु अप्रयच्छन्तम् अभि भवति इति ॥ ७ ॥

एकपाद् भूयो द्विपदे वि चक्रमे द्विपात् त्रिपादमभ्येति पृथात् ।

चतुष्पादेति द्विपदांमभिस्वरे संपश्यन् पृङ्क्तीरूपतिष्ठमानः ॥ ८ ॥

एकऽपात् । भूय । द्विपदं । वि । चक्रमे । द्विऽपात् । त्रिऽपादम् । अभि । एति । पृथात् ।

चतुऽपात् । एति । द्विऽपदांम् । अभिऽस्वरे । समऽपश्यन् । पृङ्क्ती । उपऽतिष्ठमान ॥ ८ ॥

वेङ्कट० पुरुषे स्थितो वायु एकाद् अत्यन्तम् द्विद प्रति वि क्रमत अगनाधम् । द्विपात् च तम्
त्रिपादम् प्राण गच्छन्तम् पदान् अभि गच्छति । प्राणापानस्थानात्मकं त्रिपादम् । अथदे
ब्राह्मण (सु. गोत्रा १, २, ९) द्रष्टव्यम् । चतुष्पात् चाभिगच्छति समीपम् द्विपदां अनुपगाम्
अनुस्वरण कर्हिताकारे (?) किं घामप्रदानार्थम् आह्वयतीति । "गन्तव्यं गोपूधानि", तत्र
"गच्छन्ति" एति इति ॥ ८ ॥

१. प्रान् मूको २. त पचल जं. ३. अन्नम् मूको ४. विष्टि मूको. ५. ५ नादित मूको.
६. नादित जं ७. मुष्पन् मूको. ८-९. गजम् .. मूको. ९. *अन्नम् मूको. १०. पुटितम् मूको.
११. पधा मूको १२-१२. *एव दोः मूको. † तु माता १, २, ३, ७. ११-११. गच्छन्ति २१ मूको.
क. ४७]

समौ चिद्धस्तौ न समं विविष्टः संमातरां चिन्न समं दुहाते ।

यमयोश्चिन्न समा वीर्याणि ज्ञाती चित् सन्तौ न समं पृणीतः ॥ ९ ॥

समौ । चित् । हस्तौ । न । समम् । विविष्टः । समऽमातरां । चित् । न । समम् । दुहाते इति ।
यमयोः । चित् । न । समा । वीर्याणि । ज्ञाती इति । चित् । सन्तौ । न । समम् । पृणीत ॥

वेङ्कट० समौ अपि हस्तौ कार्येषु न समम् व्याप्नुत । तथा एकमातृके अपि धेनू न समम्
धीरम् 'दुहाते । यमयो' चित् न समानि वीर्याणि । 'यमम् एकपितृकावपि भवन्तौ' न समम्
प्रपच्छत इत्याश्रयमिति ॥ ९ ॥

'इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोविंशो वसं' ॥

[११८]

'उरक्षय आमहीयव ऋषि । रक्षोहाऽग्निदेवता । गायत्री छन्दः' ।

अग्ने हंसि न्यत्रिणं दीद्यन्मत्येष्व्वा । स्वे क्षये शुचिन्नत ॥ १ ॥

अग्ने । हंसि । नि । अत्रिणम् । दीद्यत् । मर्त्येषु । आ । स्वे । क्षये । शुचिऽन्नत ॥ १ ॥

वेङ्कट० उरक्षय आमहीयव । अग्ने । नि हंसि राक्षसम् दीप्यमान मत्येषु स्वे स्थाने शुचि
कर्मन् ॥ १ ॥

उच्छिष्टसि स्वाहुतो घृतानि प्रति मोदसे । यत् त्वा सुचं समस्थिरन् ॥ २ ॥

उत् । तिष्ठसि । सुऽआहुत । घृतानि । प्रति । मोदसे । यत् । त्वा । सुचं । समऽस्थिरन् ॥ २ ॥

वेङ्कट० उत् तिष्ठसि स्वाहुतः, घृतानि च अद्दधाति, यदा त्वाम् सुचं सह गच्छति ॥ २ ॥

म आहुतो वि रोचतेऽग्निरीक्रेण्यो गिरा । सुचा प्रतीकमज्यते ॥ ३ ॥

स । आऽहुत । वि । रोचते । अग्नि । ईक्रेण्य । गिरा । सुचा । प्रतीकम् । अज्यते ॥ ३ ॥

वेङ्कट० म अग्निः आहुत वि रोचते स्तोत्रव्य ह्युत्वा । उद्धा अस्य सुसम् अज्यते ॥ ३ ॥

घृतेनाग्निः मर्मज्यते मधुप्रतीक आहुतः । रोचमानो विभार्वसुः ॥ ४ ॥

घृतेन । अग्नि । सम । अज्यते । मधुऽप्रतीक । आऽहुत । रोचमान । विभार्वसुः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा । मादकमुस मधुप्रताः इति ॥ ४ ॥

जरमाणः मर्मिष्यसे देवेभ्यो ह्यप्याहन । तं त्वा हवन्त मर्त्याः ॥ ५ ॥

जरमाण । मम् । इष्यसे । देवेभ्यः । हवन्तऽगाहन । तम् । त्वा । हवन्त । मर्त्याः ॥ ५ ॥

१ १. 'इति वसं' मूको.

२-२ 'य वरुणदिदध च निमर' मको

३ ३. नासि मूको.

४. 'दीवर मूको' ५ ११११ मको

वेङ्कट० स्त्वयमान सम इत्यस्य देवयागार्थम् हव्यवाहन । तम् स्वाम् हवन्ते मनुष्या ॥ ५ ॥

‘इति अष्टमाष्टक पद्याध्याय चतुर्विंशो वर्गः ॥

तं मर्ता अमर्त्यं घृतेनाग्निं संपर्यत । अदाभ्यं गृहर्पतिम् ॥ ६ ॥

तम् । मर्ता । अमर्त्यम् । घृतन । अग्निम् । संपर्यत । अदाभ्यम् । गृहर्पतिम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा इति ॥ ६ ॥

अदाभ्येन शोचिपाग्ने रश्स्त्रं दंह । गोपा ऋतस्य दीदिहि ॥ ७ ॥

अदाभ्येन । शोचिर्पा । अग्ने । रश् । त्वम् । दंह । गोपा । ऋतस्य । दीदिहि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ॥ ७ ॥

स त्वमग्ने प्रतीकेन प्रत्योप यातुधान्यः । उरुक्षयेषु दीर्घत् ॥ ८ ॥

स । त्वम् । अग्ने । प्रतीकेन । प्रति । ओप । यातुऽधान्यं । उरुऽक्षयेषु । दीर्घत् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० स त्वम् अग्ने । मुखेन प्रति दह यातुधानी उरुक्षयेषु अस्मात् दीप्यमान ॥ ८ ॥

त त्वा गीर्भिरुरुक्षया हव्यपाहं समीधिरे । यजिष्ठं मानुषे जने ॥ ९ ॥

तम् । त्वा । गी । ऽभि । उरुऽक्षया । हव्यऽपाहम् । सम् । ईधिरे । यजिष्ठम् । मानुषे । जने ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा इति ॥ ९ ॥

‘इति अष्टमाष्टके पद्याध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

[११९]

‘ऐन्द्रो लव ऋषि । आत्मा (इन्द्र) दधता । गायत्री छ दः ।

इति वा इति मे मनो गामर्धं सनुयामिति । कुवित् सोमस्यापामिति ॥ १ ॥

इति । वे । इति । मे । मन । गाम् । अर्धम् । सनुयाम् । इति । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥

वेङ्कट० ‘लव ए दः । लवः आत्मानं तुष्टाव वैकुण्ठवत् प्रादुर्भूते दमाय । इति च इति च मे मन । कथम् इत्याह— गाम् अर्धम् च दद्यात् यजमानाय इति । ततोऽहं बहु सोमम् अपाम् इति ॥ १ ॥

प्र वाता इव दोर्धत् उन्मा पीता अयंमत । कुवित् सोमस्यापामिति ॥ २ ॥

प्र । वाता । ऽइव । दोर्धत् । उन्मा । पीता । अयंमत । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'प्र उर्' यच्छन्ति माम् वाता २ इव वृक्षान् 'कम्पयन्त पीता सोमा ३ शत्रुषु इति ॥ २ ॥'

उन्मा पीता अयंसतु रथमश्वा इवाश्वः । कुवित् सोमस्यापामिति ॥ ३ ॥

उत् । मा । पीता । अयंसतु । रथम् । अश्वा इव । आश्वः । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा इति ॥ ३ ॥

उर्प मा मतिरस्थित वाश्रा पुत्रमिन् प्रियम् । कुवित् सोमस्यापामिति ॥ ४ ॥

उर्प । मा । मति । अस्थित । वाश्रा । पुत्रम् । इन् । प्रियम् । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उप विष्टे माम् स्तुति २ चेजु इव पुत्रम् ३ वत्सम् ॥ ४ ॥'

अहं तष्टेन वन्धुरं पर्यचामि हृदा मतिम् । कुवित् सोमस्यापामिति ॥ ५ ॥

अहम् । तष्टेन । वन्धुरम् । परि । अचामि । हृदा । मतिम् । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ ५ ॥

वेङ्कट०

॥ ५ ॥

नहि मे अक्षिपच्चनाच्छान्सुः पञ्च कृष्टयः । कुवित् सोमस्यापामिति ॥ ६ ॥

नहि । मे । अक्षिपत् । चन । अच्छान्सुः । पञ्च । कृष्टयः । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० नहि मे अक्षिपत्तन्म अपि सोदु कामयन्ते पञ्च कृष्टयः ॥ ६ ॥

'इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये षड्विंशो वगं ' ॥

नहि मे रोदसी उभे अन्यं पक्षं चन प्रति । कुवित् सोमस्यापामिति ॥ ७ ॥

नहि । मे । रोदसा इति । उभे इति । अन्यम् । पक्षम् । चन । प्रति । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० नहि मे चावापृथिव्यौ उभे १ अन्यम् पक्षम् २ प्रति भवत ३ ॥ ७ ॥'

अभि धा महिना भुवमभीमा पृथिवीं महीम् । कुवित् सोमस्यापामिति ॥ ८ ॥

अभि । धाम् । महिना । भुवम् । अभि । इमाम् । पृथिवीम् । महीम् । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० महायेन चावापृथिव्यौ अभि मवामि १ इति ॥ ८ ॥

हन्ताहं पृथिवीमिमा नि दधानीह वेह वा । कुवित् सोमस्यापामिति ॥ ९ ॥

'हन्तं । अहम् । पृथिवीम् । इमाम् । नि । दधानि । इह । वा । इह । वा । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ ९ ॥

१ १. वे २ मूको.

२. वग मूको

३ ३ 'नी वीमाम् मूका

४ तु षट् १०, ११, १२

५ १८ मूको.

६ पुत्र मूको

७ वत्स मूका.

८. तु षट् १, २, ५, ६

९ ९. नागि मूको.

१०-१०. तुष्टिम मूका

११. 'यत् मूका.

१२ तु षट् ६, १०, ११.

१३. पृथिवी मूको

१४ १४ निगमाऽथ वा (१, ४) षट्

वेङ्कट० हन्त इति परम् अभिमुखीकरोति । अहम् पृथिवीम् इमाम् अस्मिन् देशे नि दधानि,
यद्वा अस्मिन् इति मुखेन निर्दिशति ॥ ९ ॥^१

ओषमित् पृथिवीमहं जङ्घनान्निह वेह वा । कुवित् सोमस्यापामिति ॥ १० ॥

ओषम् । इत् । पृथिवीम् । अहम् । जङ्घनानि । इह । वा । इह । वा । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥

वेङ्कट० क्षिप्रम् एव पृथिवीम् इमाम् अहम् पादादिना जङ्घनानि इह वा इह वा इति ॥ १० ॥

दिवि मे अन्यः पक्षोऽधो अन्यमचीकृपम् । कुवित् सोमस्यापामिति ॥ ११ ॥

दिवि । मे । अन्यः । पक्षः । अधः । अन्यम् । अचीकृपम् । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ ११ ॥

वेङ्कट० दिवि मे अन्यः पक्षः स्थितः । अधस्तात् अन्यम् पक्षं पृथिव्या धारणाय अचीकृपम्
इति ॥ ११ ॥

अहमस्मि महामहोऽभिन्भ्यमुदापितः । कुवित् सोमस्यापामिति ॥ १२ ॥

अहम् । अस्मि । महामहः । अभिन्भ्यम् । उदापितः । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अहम् अस्मि महत्ताम् अपि महनीयः कालचक्रस्य नभ्ये^२ उद्गत इति ॥ १२ ॥

गृहो याम्यरकृतो देवेभ्यो हव्यवाहनः । कुवित् सोमस्यापामिति ॥ १३ ॥

गृहः । यामि । अरम्कृतः । देवेभ्यः । हव्यवाहनः । कुवित् । सोमस्य । अपाम् । इति ॥ १३ ॥

वेङ्कट० हविषां प्रहीता अभिर्भूत्वाऽहं यज्ञगृहात् यामि स्तुतिभिरलङ्कृतः देवेभ्यः हव्यवाहनः इति ॥ १३ ॥

^१इति अष्टमाष्टके षष्ठाध्याये सप्तविंशो वर्गः^१ ॥

अष्टमे षष्ठमध्याये व्याकरोद् माघवाह्वयः ।

तीरमाश्रित्य निवसन् कावेर्या दक्षिणं सुखम् ॥

इति वेङ्कटमाघवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्यानौ अष्टमाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

— * —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये अष्टमाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

येहृद०

'तदिदास भुवनेषु' व्याचिह्न्यासति माधव ।
ऋगर्थमवगन्तव्यम् आदित सग्रदशंयन् ॥ १ ॥

सूत्रकारैरनुक्तत्वात् केचिद् मन्त्रार्थमादयो ।
'न ज्ञातव्योऽर्थं इत्याहुर्ज्ञातव्यश्चेद्दन्ति ते' ॥ २ ॥

अत्र मूढो लोकसिद्ध पदार्थोऽन्वय एव च ।
प्रमितस्य तथाऽर्थस्य क्रम सूत्रे प्रदर्शयत ॥ ३ ॥

अर्थवादेश्वपि ननु विशेषोऽस्ति परस्परम् ।
समाधेयो बुद्धिमद्भिः सूत्रकृद्भिरुपेक्षित ॥ ४ ॥

वदन्ति तत्र कवय कर्तव्याशपरा इमे ।
कल्पसूत्रकृत सर्वे न तु ज्ञातव्यतत्परा ॥ ५ ॥

ऋषिच्छन्दोदैवतानि ज्ञातव्याधेव वैदिकं ।
कल्पसूत्रैरनुक्तानि तथा मन्त्रार्थवाद्या ॥ ६ ॥

वेदार्थमवगन्तव्यम् ऋषिराह बृहस्पति ।
अविशेषेण सूक्तन सूक्तं तद्य 'वृहस्पते' ॥ ७ ॥

'अथापि मन्त्र 'स्थाणुर्य भारहार किल्भाभूत्'† ।
'यदधीतमविज्ञातम्' विशेषो नात्र कीर्तित ॥ ८ ॥

मन्त्रार्थवादैरपि च स्मार्ता धर्मा प्रकटिता ।
तस्मान् मन्त्रार्थवादाथो ज्ञातव्योऽत्र प्रयत्नतः ॥ ९ ॥

अत्र माह्वणम्—'मनुष्या वा ऋषियूनामसु' देवाननुवन् को न ऋषिभविष्यतीति । तेभ्य एव तर्कमृषिं प्रायच्छन् मन्त्रार्थविज्ञानम्यहम् अभ्युज्जहम् । तस्माद् यदेव । कवानुवानोऽभ्युह्याथ तद्भवति' (या १३,१२) इति ।

अपि च माह्वणानीह मन्त्रान्तरभाष्यकारवत्* ।
उपादाय वदन्त्यामान् ज्ञानमेव प्रयोजनम् ॥ १० ॥

१-१. न ज्ञानवोर्ष इत्याहुर्ज्ञानज्ञातस्यवदन्ति त विं अ' २ अ १०,७१,१ ३ ३ म नो भवति
स्थाणुर्य म एवाह वैश्वानर, *वि किल्भाभूत् विं अ'. † या १,१८ ४ या १,१८ ५ नान् विं अ'.
६ ऋष्युक्तमनु सूक्तो, ७ च्छन्दस्य विं अ'. ८ योह विं अ'. ९ यदेव विं. १०. यदधीतम् अ'.

तथा चेह निरुक्तानि मन्त्रान् व्याचक्षते स्फुटम् ।
 स्वायंभुवो मनुश्चाह निघण्टूनामवेक्षणम् ॥ ११ ॥
 'बुद्धिःशुद्धिकराण्याश्च धन्यानि च हितानि च ।
 नित्यं शास्त्राण्यवेक्षेत निगमाथैव वैदिवान्' १ ॥ १२ ॥
 ऋषिच्छन्दोदैवतज्ञो^१ मन्त्रब्राह्मणवित्तथा ।
 सकल्पाधीतैरुवेदः कर्म कर्तुमिहाहति ॥ १३ ॥
 वेदावन्वी च विज्ञेयौ शास्त्रिकेभ्यः समासतः ।
 भ्राजिहीर्यति यत्कर्म तस्य यौ प्रतिपादकौ ॥ १४ ॥
 मन्त्रार्थवादसौस्मयज्ञः सर्ववेदज्ञ एव च ।
 तत्तज्ज्ञानानुगुण्येन फलाधिक्येन युज्यते ॥ १५ ॥
 स्वयं च पुरुषार्थोऽयं ब्राह्मणस्य विशेषतः ।
 अङ्गोपाङ्गैः प्रयत्नेन यद्यर्थमवगच्छति ॥ १६ ॥

मनुः—^१ज्ञाननिष्ठा द्विजाः केचिन् तपोनिष्ठास्तथाऽपरे ।
 तप स्वाध्यायनिष्ठाश्च कर्मनिष्ठास्तथाऽपरे ॥ १७ ॥
 †ज्ञाननिष्ठेषु क्वयानि प्रतिष्ठाप्यानि यजतः ।
 ‡दृव्यानि तु यथान्यायं सर्वेवेव चतुर्ध्वपि^२ ॥ १८ ॥
 'सेनाप ये च राज्यं च दण्डनेतृत्वमेव च ।
 सर्वलोकाधिपत्यं च वेदशास्त्रविदर्हति ॥ १९ ॥
 यथा जातबलो बलिर्दहरवार्दानपि दृमान् ।
 तथा दहति वेदज्ञः कर्मजं दोषमात्मनः ॥ २० ॥
 'वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो यत्र' तत्रार्थमे^३ वसन् ।
 इहैव लोके तिष्ठन् न ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ २१ ॥
 अङ्गेभ्यो ग्रन्थिनः श्रेष्ठा ग्रन्थिभ्यो धारिणो वराः ।
 धारिभ्यो ज्ञानिनः श्रेष्ठा ज्ञानिभ्यो व्यसायिनः ॥ २२ ॥
 तपो विद्या च विप्रस्य निःश्रेयसकरं^४ परम् ।
 तपमा मिथिपं हन्ति विद्ययाऽधृतमस्तुते^५ ॥ २३ ॥ इति^६ ॥

१ मस्म ४, १९. २. 'विष्ट' वैकृत. ३-२. मस्म ३, १२४-१२५. † तपेव च वि^१.
 ‡-† मास्ति वैकृत. ¶-¶ वेदार्थविन्मु इत्यानि (म-वाणि वि^१ अ^१.) मूको. ४-४. वेद...यो वि^१ अ^१.
 ५. नृवा^१ वैकृत. ६ नैश्रेय^१ वि^१ अ^१; मित्र^१ वैकृत. ७. मस्म १०, १००-१०४. ८. इति कारिका
 समाप्ता मूको.

[१२०]

‘आयर्वणो बृहद्वि व ऋषि । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठं यतो जज्ञ उग्रस्त्वेपत्तृम्णः ।

सद्यो जज्ञानो नि रिणाति शत्रून्नु यं विश्वे मदन्त्यूमाः ॥ १ ॥

तत् । इत् । आस । भुवनेषु । ज्येष्ठम् । यत । जज्ञे । उग्र । त्रेपत्तृम्ण ।

सद्य । जज्ञान । नि । रिणाति । शत्रून् । अनु । यम् । विश्वे । मदन्ति । ऊमाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० बृहद्वि आयर्वण । अत्र शाटयायनकम्—“तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठम्” इति प्रजापतिर्हि “त । प्रजापतिर्ह्येव भुवनेषु ज्येष्ठ । ‘यतो जज्ञ उग्रस्त्वेपत्तृम्ण इति इन्द्रो ह स । ‘सद्यो जज्ञानो नि रिणाति शत्रून्’ इति सद्यो होव स जज्ञान सर्वा मृधो व्यहृत । ‘अनु य विश्वे मदन्त्यूमा’ । इत्यृतवो वा ऊमास्त एवैनं तद् अनुमदन्ति” (जैत्रा २, १४४) इति ॥ १ ॥

वावृधानः शर्वसा भूर्योजाः शत्रुर्दासाय भियसं दधाति ।

अव्यनच्च व्यनच्च सस्ति सं ते नवन्त प्रभृता मदेषु ॥ २ ॥

वृधान । शर्वसा । भूरिऽओजा । शत्रुं । दासाय । भियसम् । दधाति ।

अविऽअनत् । च । विऽअनत् । च । सस्ति । सम् । ते । नवन्त । प्रभृता । मदेषु ॥ २ ॥

वेङ्कट० वधमान वेगेन बहुबलः शत्रुविला असुरायै भयम् ददाति । तस्मै तुभ्यम् ‘अव्यनत् च व्यनत् च’ सर्वम् प्रहरणे समं न च त मद्देशु जनितेषु । अत्र शाटयायनकम्—“यद्य ह वै व्यनिति यद्य न तत्सर्वम् एतस्यैव धिये तत् स्थानम्” (जैत्रा २, १४४) इति ॥ २ ॥

त्वे क्रतुमपि वृञ्जन्ति विश्वे द्विर्यदेते त्रिर्भवन्त्यूमाः ।

स्वादोः स्वादीयः स्वादुना सृजा सपदः सु मधु मधुनाभि योधीः ॥ ३ ॥

त्वे इति । क्रतुम् । अपि । वृञ्जन्ति । विश्वे । द्वि । यत् । एते । त्रि । भवन्ति । ऊमाः ।

स्वादो । स्वादीय । स्वादुना । सृज । सम् । अद । सु । मधु । मधुना । अभि । योधी ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वे त्रिप्रमाण कर्म समर्पयन्ति । स्यात्ते तु यत् द्वि । त्रि च वै ऊमा भवति ऊमा । अत्र शाटयायनकम्—“एतवो वा ऊमाः, न एवैने द्विशिर्भवन्ति । ‘स्वादो स्वादीयः स्वादुना सृजा सम्’ इति प्रजा वै स्वादु । प्रजायै सा प्रजा सा स्वादोः स्वादु । ‘अदः तु मधु मधुनाभि योधी’ इति प्रजा वै मधु । प्रजायै सा प्रजा सा मधोर्मधु” (जैत्रा २, १४४) इति । स्वादुना मधुना च पुत्रेण सह पीत्रम् अपि सम् गृह इति ॥ ३ ॥

इति चिद्धि त्वा घना जयन्तं मदेमदे अनुमदन्ति विप्राः ।

ओर्जीयो धृष्णो स्थिरमा तनुषु मा त्वा दभन् यातुधानां दुरेवाः ॥ ४ ॥

इति । चिद्धि । हि । त्वा । घना । जयन्तम् । मदेऽमदे । अनुमदन्ति । विप्राः ।

ओर्जीयः । धृष्णो इति । स्थिरम् । आ । तनुषु । मा । त्वा । दभन् । यातुऽधानाः । दुरेवाः ॥

षेड्डट० इति चिद्धि ह्वाम् घनानि जयन्तम् मदेमदे' तर्पयन्ति मेधाविनः । 'बलवत्तमम् धर्षकः'

स्थिरम् घनुः आ-ततम्यं कुरु । ना 'त्वा हिंसिपुः' राक्षसाः दुष्टगमनाः ॥ ४ ॥

त्वया वयं शशाङ्गहे रणेषु प्रपश्यन्तो युधेन्यानि भूरि ।

चोदयामि त आयुधा वचोभिः सं ते शिशामि ब्रह्मणा वयांसि ॥ ५ ॥

त्वया । वयम् । शशाङ्गहे । रणेषु । प्रपश्यन्तः । युधेन्यानि । भूरि ।

चोदयामि । ते । आयुधा । वचोऽभि । तम् । ते । शिशामि । ब्रह्मणा । वयांसि ॥ ५ ॥

षेड्डट० त्वया वयम् शातयामः शत्रून् रणेषु प्रपश्यन्तः योधनीयानि बहूनि बलानि । प्रेरयामि

त्वदीयानि आयुधानि स्तुतिभिः । तीक्ष्णीकरोमि' च तव हवीषि मन्त्रेण इति ॥ ५ ॥

*इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये प्रथमो वर्गः ॥

स्तुपेय्यं पुरुवर्षसम्भ्रमिनतममाप्यमाप्यानाम् ।

आ दर्षते शर्वसा सप्त दानून् प्र साक्षते प्रतिमानानि भूरि ॥ ६ ॥

स्तुपेय्यम् । पुरुवर्षसम् । क्रम्यम् । इनऽसौमम् । आप्यम् । आप्यानाम् ।

आ । दर्षते । शर्वसा । सप्त । दानून् । प्र । साक्षते । प्रतिमानानि । भूरि ॥ ६ ॥

षेड्डट० स्तोत्रप्यम् बहुरूपम् महान्तम् ईश्वरतमम् आतन्वयानाम् अतिशयेन आश्रयम् अहं स्तोमि ।

'यः स्वयम् आ दातयति' बलेन मां विन्धून् उदकस्य दातून् । प्र सहते प्रतिमानभूतस्य भारमनो

बहूनि बलानि ॥ ६ ॥

नि तदधिपेऽर्वरं परं च यस्मिन्नाविधावसा दुराणे ।

आ मातरौ स्थापयसे जिगृन्तू अत इनोपि कर्वेरा पुरूषि ॥ ७ ॥

नि । तत् । दधिपे । अर्वरम् । परम् । च । यस्मिन् । आविष्य । अर्वसा । दुराणे ।

आ । मातरौ । स्थापयसे । जिगृन्तू इति । अतः । इनोपि । कर्वेरा । पुरूषि ॥ ७ ॥

षेड्डट० निपमेन धारयामि' तत्र अर्वरम् पुत्रादीन्, यस्मिन् गच्छामि अन्वेन मह वज्रगृहे । तथा

१. 'मदेन मूको. २-२. 'तम वरं वम् मूको. ३-३. 'तस्मिन् वि'. ४. 'पिपि मूको ५-५. नास्ति मूको. ६. वा (११,११) व्याकृताया प्र. ७-७. वे स्यवन्तारव-३ मूको. ८. 'रवि मूको.

आ स्थापयसि गमनशीलो अग्निस्त्वो निर्मातारो लोकस्य । अस्माद् अन्तरिक्षाद् ध्यामोपि यज्ञ-
कर्माणि बहूनि इति ॥ ७ ॥

इमा ब्रह्म बृहद्विद्वो विवक्तीन्द्राय शूपमग्निः स्वर्षाः ।

महो गोत्रस्य क्षयति स्वराजो दुरदश्च विदवा अवृणोदपु स्वाः ॥ ८ ॥

इमा । ब्रह्म । बृहत्सद्विद्वः । विवक्ति । इन्द्राय । शूपम् । अग्निः । स्वःऽसाः ।

महः । गोत्रस्य । क्षयति । स्वराजः । दुरः । च । विदवाः । अवृणोत् । अप । स्वाः ॥ ८ ॥

येङ्कट० इमानि ब्रह्माणि बृहद्विद्वः अयम् ऋषिः प्रवीति इन्द्राय बलम् उद्विद्य मुख्यः सर्वस्य सम्भक्ता ।
महतः मेघस्य ईद्रे स्वयं दीप्तस्य । दुरः द्वाराणि मेघस्य विश्वाः अप वृणोति स्वभूताः ॥ ८ ॥

एवा महान् बृहद्विद्वो अथर्वोचत् स्वां तन्वष्टमिन्द्रमेव ।

स्वसारो मातरिभ्वरीररिप्रा द्विन्वन्ति च शर्वसा वर्धयन्ति च ॥ ९ ॥

एव । महान् । बृहत्सद्विद्वः । अथर्वा । अथर्वोचत् । स्वाम् । तन्वष्टम् । इन्द्रम् । एव ।

स्वसारः । मातरिभ्वरीः । अरिप्राः । द्विन्वन्ति । च । शर्वसा । वर्धयन्ति । च ॥ ९ ॥

येङ्कट० एवम् महान् 'बृहद्विद्वः अथर्वपुत्रः' असौत् स्वाम् एव तनुवम् आत्मभूतम् इन्द्रम् ।
स्वयं सरन्वयः स्तुतयः अन्तरिक्षे भवन्त्यः । 'कल्याण्यः स्वस्मान्' स्थानाद् इन्द्रं प्रेरयन्ति च,
वर्धयन्ति च बेगेन' इति ॥ ९ ॥

"इति अष्टमाष्टके महामाध्याये द्वितीयो वर्गः" ॥

[१२१]

"द्विरण्यगर्भः प्राजापत्यः ऋषिः । क. (प्राजापतिः) देवता । त्रिष्टुप् छन्दः" ।

द्विरण्यगर्भः समवर्तताग्ने भूतस्य जातः पतिरेकं आसीत् ।

न दाधार पृथिवीं धाम्नेमां कस्मै देवार्यं हविषा विधेम ॥ १ ॥

द्विरण्यगर्भः । सम् । अवर्तत । अग्ने । भूतस्य । जातः । पतिः । एकः । आसीत् ।

सः । दाधार । पृथिवीम् । धाम् । त्त । इमाम् । कस्मै । देवार्यं । हविषा । विधेम ॥ १ ॥

येङ्कट० द्विरण्यगर्भः प्राजापत्यः । द्विरण्यगर्भस्य अष्टम्य गर्भभूतः गम् भूतः अग्ने । सम्भूतश्च सर्वस्य
भूतस्य एकः पतिः आसीत् । सः' धारयति पृथिवीम् अन्तरिक्षम्, अपि धावापृथिवी । तस्मै
देवाय हविषा परिचरणं कुर्म इति ॥ १ ॥

१-१. द्रिष्टवैपुत्रो मूको. १-२. अण्यगर्भस्य मूको १ मेघेन अ. ४-४. नाति मूको.
५. धा. (१०, २१) ध्याकृताया इ. ६. स्य मूको.

य आत्मदा बलदा यस्य विश्वं उपासते प्रशिषं यस्य देवाः ।

यस्य छायामृतं यस्य मृत्युः कस्मै देवार्य हविषा विधेम ॥ २ ॥

य । आत्मदा । बलदा । यस्य । विश्वं । उपऽआसते । प्रऽशिषंम् । यस्य । देवा ।
यस्य । छाया । अमृतम् । यस्य । मृत्युः । कस्मै । देवार्य । हविषा । विधेम ॥ २ ॥

वेङ्कट० य शरीरबलयो दाता । यस्य च विधे मनुष्या प्रशासनम् अनुतिष्ठन्ति, यस्य च
देवा । यस्य च छाया मृत्यु अमृतम् च भवति । येन आच्छादितो जीवति त्रियते च सा
छाया इति ॥ २ ॥

यः प्राणतो निमिपतो महित्वैक इद्राजा जगतो बभूव ।

य ईशे अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवार्य हविषा विधेम ॥ ३ ॥

य । प्राणत । निमिपत । महिऽत्वा । एक । इत् । राजा । जगत । बभूव ।

य । ईशे । अस्य । द्विऽपद । चतुऽपद । कस्मै । देवार्य । हविषा । विधेम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० य प्राणत निमिपत महत्त्वेन एक एव राजा जगत बभूव य ईशे अस्य द्विपद
चतुष्पद च इति ॥ ३ ॥

यस्येमे हिमर्वन्तो महित्वा यस्य समुद्रं रसपां सुहाहुः ।

यस्येमाः प्रदिशो यस्य बाहू कस्मै देवार्य हविषा विधेम ॥ ४ ॥

यस्य । इमे । हिमऽर्वन्त । महिऽत्वा । यस्य । समुद्रम् । रसपां । सुह । आहु ।

यस्य । इमा । प्रऽदिशे । यस्य । बाहू इति । कस्मै । देवार्य । हविषा । विधेम ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यस्य इमे हिमवन्त पर्वता महत्त्वेन तिष्ठन्ति । पर्वतेषु हिम भूषिष्ठ भवति । यस्य
अवपवभूतम् उदधिम् अनया पृथिव्या सह वदन्ति । यस्य इमा प्रहृष्टा दिशः चतस्र बाहु
अङ्ग । इतः यस्य इति इत्यम् ॥ ४ ॥

येन धौरुप्रा पृथिवी च दृळ्हा येन स्वः स्तभितं येन नार्कः ।

यो अन्तरिक्षे रजमो विमानः कस्मै देवार्य हविषा विधेम ॥ ५ ॥

येन । धौ । उमा । पृथिवी । च । दृळ्हा । येन । स्वः । स्तऽभितं । येन । नार्कः ।

यो । अन्तरिक्षे । रजमो । विमानं । कस्मै । देवार्य । हविषा । विधेम ॥ ५ ॥

वेङ्कट० येन धौः उदग्रां धावती च दृढा भवति । येन स्वः स्तभितम्, येन च नार्कः । य
च अन्तरिक्षे रजमो विमानं ॥ ५ ॥

‘इति अहमाहवे सममाख्याये मूर्त्तयो वर्गः’ ॥

यं क्रन्दसी अर्वसा तस्तभाने अभ्यैक्षेतां मनसा रेजमाने ।

यत्राधि सूर उदितो विभाति कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ६ ॥

यम् । क्रन्दसी इति । अर्वसा । तस्तभाने इति । अभि । ऐक्षेताम् । मनसा । रेजमाने इति ।

यत्र । अधि । सूर । उत्सृष्ट । विभाति । कस्मै । देवाय । हविषा । विधेम ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यम् छावापृथिव्यौ रक्षणेन तस्य विष्टम्यमाने प्राणार्थम् अभि पश्यत^१ मनसा कम्पमाने ।
यस्मात् च लब्धतेनस्क^२ उदित सूर्यं विभाति ॥ ६ ॥

आपो ह यद् बृहतीर्विश्वमारयन् गर्भं दधाना जनयन्तीरग्निम् ।

ततो देवानां समवर्ततासुरेकः कस्मै देवाय हविषां विधेम ॥ ७ ॥

आप । ह । यत् । बृहती । विश्वम् । आरयन् । गर्भम् । दधाना । जनयन्ती । अग्निम् ।

ततो । देवानाम् । सम् । अवर्तत । असु । एक । कस्मै । देवाय । हविषां । विधेम ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आप ह यदा बृहत्य सर्वलोकम् अगच्छन् व्याता अभवन् गर्भभूतम् इम देवम्
दधाना अग्निम् च जनयन्त्य विष्णुरूपम्, तदा ताम्योऽद्भ्य देवानाम् सर्वेषाम् एव
स्वकार्येषु प्रेरक कश्चित् सम् अवर्तत इति ॥ ७ ॥

यश्चिदापो महिना पर्यपश्यद् दक्षं दधाना जनयन्तीर्धृज्ञम् ।

यो देवेभ्यर्धि देव एक आसीत् कस्मै देवाय हविषां विधेम ॥ ८ ॥

य । चित् । आप । महिना । परिपश्यत् । दक्षम् । दधाना । जनयती । यज्ञम् ।

य । देवेभ्यु । अधि । देव । एक । आसीत् । कस्मै । देवाय । हविषां । विधेम ॥ ८ ॥

वेङ्कट० य च आप महत्त्वेन परिपश्यति दक्षम् आदित्यम् दधाना जनयन्ती च यज्ञम् । य
सर्वेषु देवेषु स्वयम् एक देव अभवत् ॥ ८ ॥

मा नो हिमीज्जनिता यः पृथिव्या यो वा दिवं सत्यधर्मा जजान ।

यश्चापश्चन्द्रा बृहतीर्जजान् कस्मै देवाय हविषां विधेम ॥ ९ ॥

मा । न । हिमीत् । जनिता । य । पृथिव्या । य । वा । दिवम् । सत्यधर्मा । जजान ।

य । च । अप । चन्द्रा । बृहती । जजान । कस्मै । देवाय । हविषां । विधेम ॥ ९ ॥

वेङ्कट० निगदमिदा इति ॥ ९ ॥

प्रजापते न त्वद्वैतान्यन्यो विश्वा ज्ञातानि परि ता बभूव ।

यन्क्रामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रथीणाम् ॥ १० ॥

प्रजाऽपते । न । त्वत् । एतानि । अन्य । विश्वा । ज्ञातानि । परि । ता । वृभुव ।
 यत्ऽकीमा । ते । जुहुम । तत् । न । अस्तु । वयम् । स्याम । पतय । रथीणाम् ॥ १० ॥^१
 वेङ्कट० प्रजापते! न त्वत् अन्य सर्वाणि एतानि जानानि भूतानि अरानिव नेमि परि वभूव ।
 वयामा तुभ्यम् जुहुम, तत् अस्माकम् अस्तु । वयम् स्याम पतय रथीणाम् इति आतीः ॥१०॥
 'इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्थो वर्गः' ॥

[१२२]

'चित्रमहा वासिष्ठ ऋषि । अग्निदेवता । जगती छन्द, प्रथमायम्बुवै त्रिष्टुभी' ।

उमुं न चित्रमंहसं गृणीषे वामं शेषमतिथिमद्विपेण्यम् ।

म रांसते गुरुधो विश्वधायसोऽग्निर्होता गृहपतिः सुवीर्यम् ॥ १ ॥

उमुम् । न । चित्रमंहसम् । गृणीषे । वामम् । शेषम् । अतिथिम् । अद्विपेण्यम् ।

स । रांसते । गुरुधं । विश्वधायस । अग्नि । होता । गृहपति । सुवीर्यम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० चित्रमहा^१ वासिष्ठ । वासवितारम् इव आदित्यम् विधदीप्तम् अग्नि स्तौमि वननीयम्
 सुवक्रम् अतिथिम् यजमानानाम् अद्वेष्ट्यम् । स प्रयच्छति गुरुधं^२ शुचो^३ रोधयित्री अप
 विश्वस्य धर्मी^४ अग्नि होता गृहपति सुवीर्यम् च ॥ १ ॥

जुपाणो अग्ने प्रति ह्ये मे उचो विश्वानि विद्वान् वयुनानि सुक्रतो ।

घृतनिर्णिग्मह्मणे गातुमेर्यु तर्ष देवा अजनयन्तु त्रतम् ॥ २ ॥

जुपाण । अग्ने । प्रति । ह्ये । मे । उचं । विश्वानि । विद्वान् । वयुनानि । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ।

घृतऽनिर्निग् । मह्मणे । गातुम् । आ । ईर्यु । तर्ष । देवा । अजनयन् । अर्तु । त्रतम् ॥२॥

वेङ्कट० मेवमान ओ! प्रति कामय मदीयम् स्तोत्रम् विश्वानि जानन् प्रचानानि 'सुवक्र' । हे^१ वृत्
 निर्णेन^२ माह्वणाय भग्नमगार्गम् आ गमय प्रदोष, तव अग्न जनयन्ति अग्निवत् कर्म
 इति ॥ २ ॥

सप्त धामानि परियन्नमर्त्यो दाशद् दशुर्षे सुकृते मामहम् ।

सुवीरेण रथिणांश्च स्वाभुवा यन् आनेद् मभिधा तं जुषम् ॥ ३ ॥

सप्त । धामानि । परिऽपन् । अमर्त्यं । दाशत् । दशुर्षे । सुऽकृते । समुद्ररथ ।

सुवीरेण । रथिणां । अग्ने । सुऽआभुवा । य । ते । आनेद् । सुम्ऽर्था । तम् । जुषम् ॥३॥

वेङ्कट० सप्त धामानि^१ परियच्छन् अमर्त्यं । अग्नि^२ च रथिणां^३ च वायुः च अन्तरिक्षं च

१. अग्नय वा. (१०, ११) व्याकथनात् ।

२. अग्नि सूक्तो.

३. विश्वना सूक्तो.

४. एष्ट्य सूक्तो ५. आग्नि सूक्तो. ६. 'नी' सूक्तो.

७. हे सुवक्र इति. ८. वाग् 'न' इति.

९. अग्नि सूक्तो १०. 'नी' इति.

आदिरय च ह्यौ च चन्द्रमा च इति तानि स्थानानि, 'सप्त वै शीर्षण्या प्राणा' (तं ५, १, ७, १) इत्यपरम् । प्रयच्छन् यत्प्रमानाय मुह्यते तम् अत्यन्त पूजय । मुपुत्रेण धनेन अग्ने ! शोभना भवनेन^१ य त्वा व्याप्नोति नमिथा तम् सेवस्य इति ॥ ३ ॥

यज्ञस्यं केतुं प्रथमं पुरोहितं हविष्मन्त ईळते सप्त वाजिनम् ।

शृण्वन्तमग्निं घृतघृष्टमुक्षणं पुणन्तं देवं पृणते सुवीर्यम् ॥ ४ ॥

यज्ञस्यं । केतुम् । प्रथमम् । पर ऽहितम् । हविष्मन्त । ईळते । सप्त । वाजिनम् ।

शृण्वन्तम् । अग्निम् । घृतघृष्टम् । उक्षणम् । पुणन्तम् । देवम् । पृणते । सुवीर्यम् ॥ ४ ॥

येङ्कट० यज्ञस्य पताकास्थानीयम् सुरयम् पुरोनिहितम् हविष्मत याचन्ते सप्त वपर्कतांरा वलिनम् अमिळपितम् शृण्वन्तम् अग्निम् घृतघृष्टम् सेकारम् प्रयच्छन्तम् देवम् प्रयच्छते यत्प्र मानाय सुवीर्यम् पुत्रम् इति ॥ ४ ॥

त्वं दूतः प्रथमो वरेण्यः म ह्यमानो अमृताय मस्त्व ।

त्वां मर्जयन् मरुतो दाशुषो गृहे त्वां स्तोमैभिर्भृगवो वि रुरुचुः ॥ ५ ॥

त्वम् । दूत । प्रथम । वरेण्य । म । ह्यमान । अमृताय । मस्त्व ।

त्वाम् । मर्जयन् । मरुत । दाशुष । गृहे । त्वाम् । स्तोमैभि । भृगव । वि । रुरुचु ॥ ५ ॥

येङ्कट० त्वम् दूत प्रथम वरेण्य । म त्वम् ह्यमान अमृतरवाय माद्य । त्वाम् पर्यचरन् स्तोतार यत्प्रमानस्य गृहे । त्वाम् एव पुरा स्तोमै भृगव वि रुरुचु ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चमा वगे^१ ॥

इषं दुहन्तमुदुषां विश्वधायसं यज्ञप्रिये यजमानाय सुक्रतो ।

अग्नें घृतस्नुस्त्रिर्कृतानि दीर्घद्विर्त्युजं परियन्तुस्क्रतूपमे ॥ ६ ॥

इषम् । दुहन् । सुदुषाम् । विश्वधायसम् । यज्ञप्रिये । यजमानाय । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ।

अग्ने । घृतस्नु । त्रि । कृतानि । दीर्घत् । द्विर्ति । युजम् । परियन् । सुक्रतुऽपमे ॥ ६ ॥

येङ्कट० अष्टम् दुहन् सुदोशम् श्रुधिवीम् यत्प्रैत तर्पयते यजमानाय सुप्रज्ञान^१ अग्ने । घृतरूप व्रीणि सवनानि प्रति दीप्यमान मार्गेण यजम् परिगच्छन् सुक्रतो भवति इति ॥ ६ ॥

त्वामिदृस्या उपमो व्युष्टिषु दूतं कृण्वाना अयजन्त मानुषाः ।

त्वां देवा मह्ययाय्याय वावृधुराज्यमग्ने निपूजन्तो अच्वरे ॥ ७ ॥

त्वाम् । इत् । अस्या । उपम । व्युष्टिषु । दूतम् । कृण्वाना । अयजन्त । मानुषा ।

त्वाम् । देवा । मह्ययाय्याय । वावृधु । आज्यम् । अग्ने । निपूजन्त । अच्वरे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० त्वाम् एव अस्या उपस द्युच्छनेषु दूतम् कृष्णाना अयजन्त मनुष्या । त्वाम् एव देवा महनीयाय कर्मणे वाटुधु^१ आज्यम् अग्ने । स्वयि निमृचन्त पत्ने ॥ ७ ॥

नि त्वा वसिष्ठा अह्वन्त वाजिनं गृणन्तो अग्ने विदथेषु वेधसः ।

रायस्पोषं यजमानेषु धारय यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ८ ॥

नि । त्वा । वसिष्ठा । अह्वन्त । वाजिनम् । गृणन्त । अग्ने । विदथेषु । वेधसः ।

राय । पोषम् । यजमानेषु । धारय । यूयम् । पात । स्वस्तिभिः । सदा । नु ॥ ८ ॥

वेङ्कट० नि अह्वयन्त त्वाम् वसिष्ठा बलिनम् स्तुवन्त अग्ने । यज्ञेषु विधातार । स स्व तेषु राय पोषम् यजमानेषु धारय इति ॥ ८ ॥

^१इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये षष्ठो वर्गः ॥

[१२३]

^२वेनो भागंव ऋषि । वेनो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^३ ॥

अयं वेनश्चोदयत् पृथ्विगर्भा ज्योतिर्जरायु रजसो विमाने ।

इममुपां संगमे सूर्यस्य शिशुं न विप्रा मृतिमीं रिहन्ति ॥ १ ॥

अयम् । वेनः । चोदयत् । पृथ्विगर्भा । ज्योतिः । जरायु । रजस । विमाने ।

इमम् । अपाम् । समुद्रामे । सूर्यस्य । शिशुम् । न । विप्रा । मृतिभिः । रिहन्ति ॥ १ ॥^१

वेङ्कट० वेनो भागंव । अयम् मध्यमस्थान वेन चोदयति पृथिवीगर्भा^२ अप, ज्योति यस्य जरायुस्थानीय भवति, उद्भव्य विमाने अन्तरिक्षे । इमम् अयम् गार्भे सूर्यस्य स्वभूतेऽन्तरिक्षे वर्तमानम् शिशुम् इव पितरो प्राणै मेधाविन 'मनिभि रिहन्ति' ॥ १ ॥

समुद्राद्रुर्मिमुर्दियति वेनो नभोजाः पृष्ठं हर्षतस्यं दार्शि ।

ऋतस्य सान्नाशधिं विष्टधिं आद् सप्तानं योनिं प्रथ्वरूपत् आः ॥ २ ॥

समुद्रात् । उर्मिम् । उत् । इयति । वेन । नभः । ज्ञा । पृष्ठम् । हर्षतरं । दार्शि ।

ऋतस्यं । सानां । अर्थि । विष्टिं । आद् । सप्तानम् । योनिम् । अभि । अनुपत् । आ ॥ २ ॥

वेङ्कट० अन्तरिक्षात् उद्भवत् उद् ईरयति वेन नभसो ज्ञान, तस्य अस्य पृष्ठम् पृष्ठणीयरथ दशवन्त, उद्भव्य समुद्रिष्ठे विष्टधे देना हीयमान । तन्निमम् अभिष्टुवन्ति सहा स्तुनीनाम् इति ॥ २ ॥

सप्तानं पूर्वार्गभि वाग्जानान्तिष्ठन् वृत्तम्यं मातरः मनीकाः ।

ऋतस्य माताशधिं चक्रमाणा रिहन्ति मधरो अमृतस्य चार्णाः ॥ ३ ॥

१ १५ मूढ २ २ मतिन मूढे ३ वा (१०, १९) एव त्वार्णना कग द. ४ म ६१ म ६१. ५-७ मनीभि इति मूढे

समानम् । पूर्वाः । अ॒भि । वावृ॒शानाः । तिष्ठन् । वृ॒त्सस्य॑ । मा॒तरः । स॒र्नीळा ।
ऋ॒तस्य॑ । सा॒नौ । अ॒धि । च॒क्र॒माणाः । रि॒हन्ति॑ । म॒र्धः । अ॒मृत॑स्य । वा॒र्णाः ॥ ३ ॥

षेड्डट० समानम् इमं बह्वयः अभि तिष्ठन्ति कामयमानाः तस्य अस्य वत्सस्य मातरः एकस्थाना ।
उदकस्य आवामे क्रममाणा मादकस्य उदकस्य लाभाय अधि रिहन्ति वेन स्तुतिवाच ॥ ३ ॥

जान॒न्तो॑ रू॒पम॑कृ॒पन्तु॑ वि॒प्रां मृ॒गस्य॑ घोषं म॒हिष॑स्य हि ग्मन् ।
ऋ॒तेन॑ यन्तो॒ अधि॑ सिन्धु॒मस्यु॑र्वि॒दद्गन्ध॑र्वो॒ अमृ॑तानि नाम ॥ ४ ॥

जानन्तः । रूपम् । अकृपन्तु । विप्राः । मृगस्य । घोषम् । महिषस्य । हि । ग्मन् ।
ऋतेन । यन्तः । अधि । सिन्धुम् । अस्युः । विदत् । गन्धर्वः । अमृतानि । नाम ॥ ४ ॥

षेड्डट० वेनस्य रूपम् अवगच्छन्तः स्तुवन्ति विप्राः । वेनस्य गर्जितवाचदम् महत् । हि अभिगच्छन्ति ।
यज्ञेन यन्तः अधि तिष्ठन्ति सिन्धुम् अपाम् । वेनः प्रयच्छति उदकानां धर्ता स्तोतृणाम्
अमरणसाधनानि उदकानि ॥ ४ ॥

अ॒प्स॒रा जा॒रमु॑पसिध्मि॒याणा॑ योषां वि॒भर्ति॑ प॒रमे॑ व्यो॒मन् ।
च॒रत् प्रि॒यस्य॑ योनि॑षु प्रि॒यः सन्त्सी॑दत् प॒क्षे हि॑र॒ण्यये॑ स वे॒नः ॥ ५ ॥

अप्सरा । जारम् । उपसिध्मियाणा । योषां । विभर्ति । परमे । विओमन् ।
चरत् । प्रियस्य । योनिषु । प्रिय । सन्त्सीदत् । पक्षे । हिरण्यये । स । वेन ॥ ५ ॥

षेड्डट० माध्यमिका वाक् जारम् उपस्मयमाना योषा विभर्ति अन्तरिक्षे । सः अयम् वेनः चरति
प्रियस्य आदित्यस्य स्वभूतेषु उदकेषु प्रियः सन् । सीदति च हिरण्यमे आरमिषे पक्षे पक्षि-
रूपः पक्षौ अघितिष्ठति इति ॥ ५ ॥

“इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये सप्तमो वर्गः ॥

नाके॑ सु॒पूर्ण॑मु॒षु यत् प॑त॒न्तं हृ॒दा वे॑न॒न्तो॑ अ॒भ्यर्च॑क्षत त्वा ।
हि॑र॒ण्यप॑क्षं व॒रुण॑स्य दू॒तं य॒मस्य॑ यो॒नौ श॒कुन् श्रु॑णुम् ॥ ६ ॥

नाके । सुपूर्णम् । उषं । यत् । पतन्तम् । हृदा । वेनन्तः । अभि । अर्चक्षत । त्वा ।
हिरण्यपक्षम् । वरुणस्य । दूतम् । यमस्य । योनी । शकुन् । श्रुणुम् ॥ ६ ॥

षेड्डट० मृतीये लोके उप पतन्तम् सुपठनम् यदा त्वां हृदयेन कामयमानाः अभि पश्यन्ति
हिरण्यपक्षम् वरुणस्य दूतम् माध्यमिकस्य अग्नेः म्याने शकुनिरूपम् अरणदीपम्, तदा
श्रुवन्ति इति ॥ ६ ॥

ऊर्ध्वो गन्धर्वो अधि नाके अस्थात् प्रत्यङ् चित्रा विभ्रट्स्यायुधानि ।
वसानो अत्कं सुरभिं दृशे कं स्वर्णं नाम जनत प्रियाणि ॥ ७ ॥

ऊर्ध्वः । गन्धर्वः । अधि । नाके । अस्थात् । प्रत्यङ् । चित्रा । विभ्रत् । अस्य । आयुधानि ।
वसानः । अत्कम् । सुरभिम् । दृशे । कम् । स्वर्णः । न । नाम । जनत । प्रियाणि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० उत्तिष्ठति वेनः गन्धर्वः नाके 'प्रत्यङ् च विद्यति' उदकानि चित्राणि धारयन् । भाष्ठादयन्
रूपम् सुगन्धम्^१ दर्शनार्थम् आदित्यः इव प्रियाणि उदकानि जनयति ॥ ७ ॥

द्रुप्तः समुद्रमभि यज्जिगाति पश्यन् गृध्रस्य चक्षसा विधर्मन् ।
भानुः शुक्रेण शोचिपां चकानस्तृतीयं चक्रे रजसि प्रियाणि ॥ ८ ॥

द्रुप्तः । समुद्रम् । अभि । यत् । जिगाति । पश्यन् । गृध्रस्य । चक्षसा । विधर्मन् ।
भानुः । शुक्रेण । शोचिपां । चकानः । तृतीयं । चक्रे । रजसि । प्रियाणि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० द्रवणशीलः अन्तरिक्षम् यदा अभि गच्छति पश्यन् गृध्ररूपस्यात्मनः सूक्ष्मेण चक्षुषा विविध-
कर्माणि अन्तरिक्षे । वर्तमानः भानुः ज्वलता तेजसा दीप्यमानः तृतीये लोके करोति प्रियाणि
उदकानि इति ॥ ८ ॥

'इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये अष्टमो वर्गः' ॥

[१२४]

'अभिकंपिः ; १,५,८ अभिवरणसोमाः । १ अभिर्देवता ; २,७,८ वरुणः ; ६ सोमः ;
९ इन्द्रः । त्रिष्टुप् छन्दः ; ७ जगती' ।

इमं नो अग्न उर्पं यज्ञमेहि पञ्चयामं त्रिष्टुतं सप्तर्न्तुम् ।
असौ हव्यवाळुत नः पुरोगा ज्योगेव दृषिं तम् आशपिष्टाः ॥ १ ॥

इमम् । नः । अग्ने । उर्पं । यज्ञम् । आ । इहि । पञ्चयामम् । त्रिष्टुतम् । सप्तर्न्तुम् ।
असौः । हव्यवाळुत् । उत । नः । पुरःगः । ज्योक् । एव । दृषिम् । तमः । आ । आशपिष्टाः ॥

वेङ्कट० अभिवरुणसोमानाम् इतरेतरनिहवः^१ । उक्तमयेन्द्रम्^२ अष्टनुवज्रितं । तत्र अभि वरुण भाद—
इमम् अस्माकम् यज्ञम् उर्पं आ गच्छ असौ घानादपः पद्म हवींषि यन्म नियमनानि तम् सवनेः
त्रिष्टुतम् छन्दोभिः गततन्तुम् । अथ यथापुरम् हव्यवाद् अभि आस्माकम् पुरोगाः । विरम् एव
इरथं एवम् अपक्रामन् दीपं तः आ अशपिष्टाः इति ॥ १ ॥

१-१. प्राथम्यं विपत्तिं मूको. २. दृग्गन्धः मूको. ३-३. नाशितं मूको. ४. 'निहव' मूको. -

५. उल्लिखितं मूको.

अदेवाद् देवः प्रचता गुहा यन् प्रपश्यमानो अमृतत्वमेमि ।

शिवं यत् सन्तमशिवो जहामि स्वात् सुखादरंणीं नाभिमेमि ॥ २ ॥

अदेवात् । देवः । प्रचता । गुहा । यन् । प्रपश्यमानः । अमृतत्वम् । एमि ।

शिवम् । यत् । सन्तम् । अशिवः । जहामि । स्वात् । सुखात् । अरंणीम् । नाभिम् । एमि ॥२॥

वेङ्कट० इत्यम् स्तुतोऽशिवंदति — अदेवात् इति । असुरात् अहम् देवः शीघ्रेण गमनेन गुहायाम् गच्छंस्तत्र आवासस्थानम् प्रपश्यमानः अमृतत्वम् गच्छामि । न तु भूयोभूयः शान्त्यामि असुरगृहेषु निविष्टः सोहम् । शिवम् सन्तम् यजमानं यदा अहम् अशिवः सेव्यमानः जहामि, तदानीम् स्वात् पुराणात् सत्यात् अरणीम् आत्मनः नाभिम् एमि इति ॥ २ ॥

पश्यन्नन्यस्या अतिथिं व्यायां ऋतस्य धाम वि मिमे पुरूणि ।

शंसामि पित्रे असुराय शेर्वमयज्ञियाद्यज्ञियं भागमेमि ॥ ३ ॥

पश्यन् । अन्यस्याः । अतिथिम् । व्यायां । ऋतस्य । धाम । वि । मिमे । पुरूणि ।

शंसामि । पित्रे । असुराय । शेर्वम् । अयज्ञियात् । यज्ञियम् । भागम् । एमि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अथ अन्यस्याः अश्वत्थशाखाया अरण्या अतिथिम् अर्द्धेयं यजमानम् पश्यन् ततः प्रादु-
भूतो यज्ञस्य बहुनि स्थानानि करोमि । शंसामि च पारयित्रे प्राज्ञाय सुखम् । अयज्ञियात्^१
यष्टारम् भजनीयम् एमि इति ॥ ३ ॥

बृहीः समा अकरमुन्तरस्मिन्नद्रं वृणानः पितरं जहामि ।

अग्निः सोमो वरुणस्ते च्यवन्ते पर्यावर्द्धाष्टं तद्वाम्नायन् ॥ ४ ॥

बृहीः । समाः । अकरम् । अन्तः । अस्मिन् । इन्द्रम् । वृणानः । पितरम् । जहामि ।

अग्निः । सोमः । वरुणः । ते । च्यवन्ते । परिऽआवर्त्तं । राष्ट्रम् । तत् । अवाग्मि । आऽयन् ॥४॥

वेङ्कट० बहून् वासवान् अकरम् अस्मिन् अन्तः कर्माणि राष्ट्रे इन्द्रम् यज्ञेषु वृणानः । स्तुतः (१)
अधुना पितरम् यजमानम् अश्वत्थानम् जहामि । अथ परोक्षमाद्—अस्माद् राष्ट्रात् अग्निः
अहम् सोमः वरुणः च ते अमी गताः । गतेषु च एतेषु पर्वारुष्टम् आनीय राष्ट्रम् । अथ
तन् अहं पुनश्च आगच्छन् रक्षामि इति ॥ ४ ॥

निर्माया तु त्वे असुरा अभूवन् त्वं च मा वरुण कामयामे ।

ऋतेन राजन्नृतं विविशन् मम राष्ट्रस्याधिपत्यमेहि ॥ ५ ॥

निऽमायाः । तु इति । त्वे । असुराः । अभूवन् । त्वम् । च । मा । वरुण । कामयामे ।

ऋतेन । राजन् । अनृतम् । विऽविशन् । मम । राष्ट्रस्य । अधिऽपत्यम् । आ । इति ॥ ५ ॥

घेङ्कट० इत्थ निश्चित्य वरुण च तम् आमन्त्रयते— निर्माया इति । इन्-वेणु^१इता ते अयुरा निर्माया
अभवन् । त्वम् च माम् वरुण । कामयसे । तथा सति सत्येन राजन् । अनृतकारिण पुरुषम्
विविञ्चन् मम राष्ट्रस्य अधिपयम् आ गच्छ इति ॥ ५ ॥

‘इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये नवमो वर्गः’ ॥

इदं स्वरिदमिदास वाममयं प्रकाश उरुश्रन्तरिक्षम् ।
हनां वृत्रं निरोहिं सोम हविष्त्वा सन्तं हविषा यजाम ॥ ६ ॥

इदम् । स्वरं । इदम् । इत् । आस । वामम् । अयम् । प्रकाश । उरु । अन्तरिक्षम् ।
हनां । वृत्रम् । निःश्रिं । सोम । हवि । त्वा । सन्तम् । हविषा । यजाम ॥ ६ ॥

घेङ्कट० अथ सोम चामन्त्रयते— इद स्व इति । अयम् आदित्य, अयम् आसीत् भजनीय ।
अयम् च आदित्यस्य प्रकाश । विस्तीर्णम् च आसीत् अन्तरिक्षम् अपगततमस्कम् । हनाव
शत्रुम् । निर्गच्छ वृत्राद्^२ सोम । हविः त्वा भवन्तम्^३ अयम् हविषा यजाम इति । एकस्मिन्
बहुवचनम् इति ॥ ६ ॥

कृतिः कृत्स्वा दिवि रूपसांसजुदप्रभृती वरुणो निरपः सृजत् ।
क्षेमं कृष्णाना जनयो न सिन्धवस्ता अस्य वर्णं शुचयो भरिभ्रति ॥ ७ ॥

कृति । कृत्स्वा । दिवि । रूपम् । आ । असजत् । अप्रभृती । वरुण । नि । अप । सृजत् ।
क्षेमम् । कृष्णाना । जनय । न । सिन्धव । ता । अस्य । वर्णम् । शुचय । भरिभ्रति ॥७॥

घेङ्कट० अथ अग्नीषोमी वरुण स्तुत — कृतिरिति । कृति वरुण कवित्वेन दिवि नक्षत्राणि
आ सजति^४ । अपि च अप्रादुर्भूतानि^५ नि गमयति^६ वरुणः उदकानि । रपाम् कृष्णा जायाः इव
सिन्धव स्वप्नाना ता अस्य शरीरम् प्रुचय पोषयन्ति ॥ ७ ॥

ता अस्य ज्येष्ठमिन्द्रिय संचन्ते ता ईमा क्षेति स्वधया मर्दन्तीः ।
ता ई विशो न राजानं वृणाना र्शीभत्सुवो अपं वृत्रादतिष्ठन् ॥ ८ ॥

ता । अस्य । ज्येष्ठम् । इन्द्रियम् । संचन्ते । ता । ईम् । आ । क्षेति । स्वधया । मर्दन्ती ।
ता । ईम् । विशं । न । राजानम् । वृणाना । र्शीभत्सुवं । अपं । वृत्राद् । अतिष्ठन् ॥ ८ ॥

घेङ्कट० ता अस्य प्रजास्यम् इन्द्रियम् सचन्ते । ता च अप वरुण आ विविसति वसेन
माघन्ती^७ । ताः एतम् दिन इव राजानम् वृणाना वृत्र र्शीभत्सुवो^८ एतान् वृत्रान्
अतिष्ठन् इति ॥ ८ ॥

१ इ नारिण मुको २ अत् मुको ३ वरुण मुको ४ गमयति मुको ५ 'दति वि';
७ ग अ' ६ अति मुको ७ 'दना' मुको ८ र्शीभत्सुवो मुको

वीभ्रत्सूनां सयुजं हंसमाहुरपां दिव्यानां सख्ये चरन्तम् ।

अनुष्टुभ्रमनु चर्चुर्यमाणमिन्द्रं नि चिक्क्युः कृत्रयो मनीषा ॥ ९ ॥

वीभ्रत्सूनाम् । सयुजम् । हसम् । आहुः । अपाम् । दिव्यानाम् । सख्ये । चरन्तम् ।

अनुष्टुभ्रम् । अनु । चर्चुर्यमाणम् । इन्द्रम् । नि । चिक्क्युः । कृत्रयः । मनीषा ॥ ९ ॥

वेङ्कट० वीभ्रत्सूनाम् अपां सहायम् हसम् आहुः अपाम् दिव्यानाम् सख्ये चरन्तम् अनुष्टुभ्रम् अनु चर्चुर्यमाणम् । 'वाग्वाऽनुष्टुप् स वाचं प्रविद्याशयत्' (ऐरा ३, १५) इति ब्राह्मणम् । तम् इन्द्रम् मिश्रिन्वन्ति मेधाविनः प्रज्ञानेन ॥ ९ ॥

^१इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये दशमो वागं. ॥

[१२५]

^१वाग् आम्भृणी ऋषि । आत्मा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, द्वितीया जगती ।

अहं रुद्रेभिर्वसुभिश्चराम्यहमादित्यैरुत विश्वदेवैः ।

अहं मित्राररुणोमा विभर्म्यहमिन्द्राग्नी अहमश्विनोमा ॥ १ ॥

अहम् । रुद्रेभि । वसुऽभि । चरामि । अहम् । आदित्यैः । उत । विश्वऽदेवै ।

अहम् । मित्राररुणा । उमा । विमर्मि । अहम् । इन्द्राग्नी इति । अहम् । अश्विनी । उमा ॥ १ ॥

वेङ्कट० आम्भृणी वाग् आत्मान तुष्टाव । आदितो द्वे निगदसिद्धे ॥ १ ॥

अहं सोममाहनमं विभर्म्यहं त्वष्टारमुत पूषणं भगम् ।

अहं दधामि द्रविणं हविर्भते सुप्रऽअज्ये यजमानाय सुन्वते ॥ २ ॥

अहम् । सोमम् । आहनसम् । त्रिमर्मि । अहम् । त्वष्टारम् । उत । पूषणम् । भगम् ।

अहम् । दधामि । द्रविणम् । हविर्भते । सुप्रऽअज्ये । यजमानाय । सुन्वते ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'सोम आहना' भवति प्रावभिराहन्यत इति, यदा शम्न आहन्तीति । सुप्र परशक्ति इति सुप्रवीः ॥ २ ॥

अहं राष्ट्रीं संगमनीं वर्धनां चिकित्सीं प्रथमा यज्ञियानाम् ।

तां मा देवा व्यदधुः पुरुषा भूरिस्थात्रां भूर्यविश्वर्यन्तीम् ॥ ३ ॥

अहम् । राष्ट्रीं । संगमनीं । वर्धनाम् । चिकित्सीं । प्रथमा । यज्ञियानाम् ।

ताम् । मा । देवा । वि । व्यदधुः । पुरुषा । भूरिऽस्थात्राम् । भूरि । आविश्वर्यन्तीम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अहम् ईशित्री सहस्रमित्री धनानां जानवी मुख्या यष्टम्यानाम् । ताम् माम् देवाः वि अद्भुः
बहुषु स्थानेषु दुन्दुभ्यादिषु । 'थाऽप्रौ या रथन्तरे' (तैत्रा १, ३, २, ७) इति च ब्राह्मणम् ।
बहुस्थानाम् भूरि च स्वस्मिन् स्थाने आवेदायन्तीम् ॥ ३ ॥

मया सो अन्नमत्ति यो विपश्यति यः प्राणिति य ईं शृणोत्युक्तम् ।

अमन्तवो मां त उप क्षियन्ति श्रुधि श्रुत श्रद्धिवं ते वदामि ॥ ४ ॥

मया । सः । अन्नम् । अत्ति । यः । विऽपश्यति । यः । प्राणिति । यः । ईम् । शृणोति । उक्तम् ।
अमन्तवः । माम् । ते । उप । क्षियन्ति । श्रुधि । श्रुत । श्रद्धिऽवम् । ते । वदामि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मया सः अन्नम् अत्ति, यः बहुषा विपश्यति, यः च प्राणिति, यः च इदम् उक्तम्
शृणोति । अज्ञाः ते वृथा माम् उप निवसन्ति । शृणु श्रेतः! अद्वेषम् इदं तव अहम्
वदामि इति ॥ ४ ॥

अहमेव स्वयमिदं वदामि जुष्टं देवैर्भिरुत मानुषेभिः ।

यं कामये तर्तमुग्रं कृणोमि तं ब्रह्माणं तमृषिं तं सुमेधाम् ॥ ५ ॥

अहम् । एव । स्वयम् । इदम् । वदामि । जुष्टम् । देवैर्भिः । उत । मानुषेभिः ।
यम् । कामये । तम्-तम् । अग्रम् । कृणोमि । तम् । ब्रह्माणम् । तम् । ऋषिम् । तम् । सुमेधाम् ॥

वेङ्कट० अहं स्वयम् इत्यनयोरेक्यो भेदः । अहम् एव स्वयम् इदम् वदामि सेवितम् देवैः मनुष्यैः च ।
यम् अहम् कामये^१, तम्-तम् अहम् उद्गृणोमि करोमि, तम् ब्राह्मणम्, तम् ऋषारम्, तम्
सुमेधम् इति ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये एकादशो वर्गः ॥

अहं रुद्राय धनुरा तनोमि ब्रह्मद्विषे शरवे हन्तवा उं ।

अहं जनाय समदं कृणोम्यहं धावापृथिवी आ विवेश ॥ ६ ॥

अहम् । रुद्राय । धनुः । आ । तनोमि । ब्रह्मद्विषे । शरवे । हन्तवै । ऊं इति ।
अहम् । जनाय । समदम् । कृणोमि । अहम् । धावापृथिवी इति । आ । विवेश ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अहम् रुद्राय देवाय धनुः आन्ततर्ज्यं करोमि ब्राह्मणानां द्वेषारम् हन्तव्यम् हन्तुम् । अहम्
जनाय कलहं करोमि । अहम् धावापृथिवी आ विवेश इति ॥ ६ ॥

अहं सुवे पितरमस्य मूर्धन् मम योर्निरप्स्वर्तः संमुद्रे ।

ततो वि तिष्ठे भुवनान् विद्वतोतामूं धां वर्ध्मणोर्प स्पृशामि ॥ ७ ॥

अहम् । सुत्रे । पितरम् । अस्य । मूर्धन् । मम । योनिः । अप्सु । अन्तरिति । समुद्रे ।
 ततः । वि । तिष्ठे । मुर्वना । अन्तु । विश्वा । उत । अमूम् । चाम् । वर्ष्मणा । उर्ष । स्पृशामि ॥ ७ ॥
 घेङ्कट० अहम् प्रेरयामि आदित्यम् अस्य लोकस्य मूर्धनि । मम गृहम् उदकेषु अन्तरिक्षे । तत्र
 स्थितैव वि तिष्ठे सर्वाणि भुवनानि । अपि च 'अमूम् दिवम् शरीरेण' उव स्पृशामि धारयि-
 तुम् इति ॥ ७ ॥

अहमेव वात इव प्र वाग्यारभमाणा भुवनानि विश्वा ।

पुरो दिवा पुर एना पृथिव्यैतार्वती महिना सं बभूव ॥ ८ ॥

अहम् । एव । वातः । इव । प्र । वाग्नि । आरभमाणा । भुवनानि । विश्वा ।
 पुरः । दिवा । पुरः । एना । पृथिव्या । एतार्वती । महिना । सम् । बभूव ॥ ८ ॥
 घेङ्कट० अहम् एव अग्न्यैरप्रणीता वातः इव शीघ्रम् प्र गच्छामि संस्तम्भयन्ती^१ भुवनानि विश्वानि ।
 घावातृषिव्योः परस्तात् एतावती अहं महश्चेन सम् बभूव विस्तृतेति ॥ ८ ॥
^१इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये द्वादशो वर्गः ॥

[१२६]

^१शैलपिः कुलमलवर्हिषो वामदेव्योऽहोसुग् वा ऋपिः । विश्वे देवा देवता । उरिष्टाद्
 ब्रह्मती छन्दः, अष्टमी त्रिष्टुप्^१ ।

न तमंहो न दुरितं देवासो अष्ट मर्त्यम् ।

सजोर्षसो यमर्षमा मित्रो नयन्ति वरुणो अति द्विपः ॥ १ ॥

न । तम् । अहं । न । दुरिः । अतम् । देवांसः । अष्ट । मर्त्यम् ।
 सजोर्षसः । यम् । अर्षमा । मित्रः । नयन्ति । वरुणः । अति । द्विपः ॥ १ ॥
 घेङ्कट० कुलमलवर्हिषः शैलपिः^१ । न 'तम् पापम्' न अपि उपद्रवः हे देवाः ! स्वाप्नोति मनुष्यम्,
 सज्जताः यम् हमम् इमे देवाः । देष्टुन् अति नयन्ति । आसन्निवृत्तस्य विद्यमानस्त्वमत्र दष्टम्
 इति ॥ १ ॥

तद्धि वयं वृणीमहे वरुण मित्रार्थमन् ।

येना निरहंसो यूयं पाथ नेथा च मर्त्यमति द्विपः ॥ २ ॥

तत् । हि । यूयम् । वृणीमहे । वरुण । मित्रं । अर्थमन् ।
 येन । निः । अहंसः । यूयम् । पाथ । नेथ । च । मर्त्यम् । अति । द्विपः ॥ २ ॥
 घेङ्कट० तत् हि रक्षणम् वयम् इणीमहे वरुणाद्यः !, येन यूयम् नि पाथ अहंसः, अति नयथ च मर्त्यम्
 शत्रुनिधि ॥ २ ॥

१. 'मृनिर्घटीय मूको.

२. 'वृणी मूको.

३-३. 'कारित मूको.

४. 'शै लोपिः मूको.

५-५. 'वृणीमहे मूको,

ते नूनं नोऽयमूतये वरुणो मित्रो अर्यमा ।

नर्यिष्ठा उ नो नेपणि पर्थिष्ठा उ नः पर्षण्यति द्विपः ॥ ३ ॥

ते । नूनम् । नः । अयम् । ऊतये । वरुण । मित्रः । अर्यमा ।

नर्यिष्ठाः । ऊँ इति । नः । नेपणि । पर्थिष्ठाः । ऊँ इति । नः । पर्षणि । अति । द्विपः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ते इदानीम् अस्माकम् रक्षणाय अयम् वरुणः मित्रः अर्यमा, यत इमे नेतृत्वाः अस्माकम् नेतव्ये, तथा अतिशयेन पारयितारः^१ पारयितव्ये^२, अति नयन्तु द्विपः इति ॥ ३ ॥

यूयं विश्वं पारिं पाथ वरुणो मित्रो अर्यमा ।

युष्माकं शर्मणि प्रिये स्याम सुप्रणीतयोऽति द्विपः ॥ ४ ॥

युयम् । विश्वम् । पारिं । पाथ । वरुणः । मित्र । अर्यमा ।

युष्माकम् । शर्मणि । प्रिये । स्याम । सुप्रणीतयः । अति । द्विपः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यूयम् विश्वम् परि रक्षथ वरुणादयः । युष्माकम् सुखे प्रिये स्याम सुप्रणयनाः । अति-
तरेम च शत्रून् इति ॥ ४ ॥

आदित्यासो अति स्त्रिधो वरुणो मित्रो अर्यमा ।

उग्रं मरुद्ग्रीं रुद्रं हुवेमेन्द्रमग्निं स्वस्तयेऽति द्विपः ॥ ५ ॥

आदित्यासः । अति । स्त्रिधः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।

उग्रम् । मरुत्सभिः । रुद्रम् । हुवेम । इन्द्रम् । अग्निम् । स्वस्तये । अति । द्विपः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अति नयन्तु उपक्षपयित्वा इमे वरुणादयः आदित्याः । उद्गुणम् रुद्रम् च पुत्रैः मरुद्भिः सह हुवेम, तथा इन्द्रादी च अविनाशाय^३ । ते अति 'नयन्तु अस्मान्' शत्रून् इति ॥ ५ ॥

नेतार ऊ पु णस्तिरो वरुणो मित्रो अर्यमा ।

अति विश्वानि दुरिता राजानश्चर्षणीनामति द्विपः ॥ ६ ॥

नेतारः । ऊँ इति । सु । नः । तिरः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।

अति । विश्वानि । दुःस्ता । राजानः । चर्षणीनाम् । अति । द्विपः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अस्मान् शत्रुभ्यः तिरः नेतारः कल्याणं वरुणादयः । विश्वानि दुरितानि अति नयन्तु चर्षणीनाम्^४ राजानः, अति नयन्तु च शत्रून् इति ॥ ६ ॥

शुनमस्मभ्यमूतये वरुणो मित्रो अर्यमा ।

शर्म यच्छन्तु सप्रथं आदित्यासो यदीमहे अति द्विपः ॥ ७ ॥

१. वारिणा० मूको

२. वारिण० मूको

३. अविनाशय मूको.

४-७. 'नयन्तोऽस्मान्' मूको.

५. शुदितम् मूको.

शुनम् । अस्मभ्यम् । ऊतये । वरुण । मित्र । अर्यमा ।
शर्म । युच्छन्तु । सुऽप्रथ । आदित्यास । यत् । ईर्महे । अति । द्विष्य ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सुलम् अस्मभ्यम् रक्षणाय वरुणादय गृहम् प्र-य-छ-तु विन्तीणम् आदित्याः, यदा एताम्
याचामहे, अति नयन्तु च शन्तु ॥ ७ ॥

यथा हृ त्यद्वमवो गौर्यं चित् पृदि पितामसुञ्चता यजत्राः ।

एवो ष्वश्रुस्मन्मुञ्चता व्यंहः प्र तार्यमे प्रतरं न आयुः ॥ ८ ॥

यथा । हृ । त्यत् । उस्व । गौर्यम् । चित् । पृदि । सिताम् । अमुञ्चत । यजत्रा ।
एवो इति । सु । अस्मत् । मञ्चत । नि । अहं । प्र । तारि । अग्ने । प्रऽतरम् । न । आयुः ॥

वेङ्कट० गतेति (ऋ ४, १२, ६ द्र) ॥ ८ ॥

इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये त्रयोदशो वसं १ ॥

[१२७]

कुनिकः सौमर रात्रिर्वा भारद्वाजी ऋषि । रात्रिर्देवता । गायत्री छन्द १ ।

रात्री व्यैरूपदायती पुरुत्रा देव्यश्रुक्षमिः । निश्वा अधि श्रियोऽधित ॥ १ ॥

रात्री । वि । अह्वयत् । आऽयती । पुरुत्रा । देवी । अक्षमि । त्रिम्वा । अधि । श्रियं । अधित ॥ १ ॥

वेङ्कट० कुनिक सौमर । रात्रि १ वि पश्यति आगता १ बहून् देवी अक्षमि नक्षप्रारमकै । सर्वा च
श्रियः १ आत्मनि निवृत्ते इति ॥ १ ॥

ओर्विप्रा अर्मत्या निवतो देव्युश्रुद्वतः । ज्योतिषा बाधते तमः ॥ २ ॥

आ । उह । अम्ना । अर्मत्या । निऽवत । देवी । उवऽवत । ज्योतिषा । बाधते । तमः ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ परयति उह अन्तरिक्षम् अर्मत्या निवत च देवी उदत च देवान्, 'ज्योतिषा च
बाधते' तमः ॥ २ ॥

निरु स्वमारमस्कृतोपमं देव्यायती । अपेदुं हामते तमः ॥ ३ ॥

नि । ऊँ इति । स्वमारम् । अमृत । उपसम । देवी । आऽयती । अप । इत् । ऊँ इति । हामते । तमः ॥

वेङ्कट० आगारम् उपमम् निरु-श्रुणोति देवी आगच्छती, अप एव तमयति तम ॥ ३ ॥

सा नो अद्य यस्या वयं नि ते यामन्नविक्ष्महि । वृक्षे न वसति वयः ॥ ४ ॥

सा नः । अद्य । यस्याः । वयम् । नि । ते । यामन् । अविक्ष्महि । वृक्षे । न । वसतिम् । वयः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सा नः अद्य भद्रं करोतु, यस्याः वयम् स्वभूताः तव आगमने सुखं नि विशामहे, वृक्षे इव आवासं प्रति पक्षिणः ॥ ४ ॥

नि ग्रामासो अविक्षत नि पद्धन्तो नि पक्षिणः । नि श्येनासश्चिदर्थिनः ॥ ५ ॥

नि । ग्रामासः । अविक्षत । नि । पद्धन्तः । नि । पक्षिणः । नि । श्येनासः । चिद् । अर्थिनः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० नि अविशन्त मनुष्यसङ्घाः, नि च पद्धन्तः चतुष्पादः, नि च पक्षिणः, नि च श्येनाः निद्रार्थिनः ॥ ५ ॥

यावया वृक्यं वृकं यवयं स्तेनमूर्ध्ने । अथा नः सुतरां भव ॥ ६ ॥

यवयं । वृक्यम् । वृकम् । यवयं । स्तेनम् । ऊर्ध्ने । अथ । नः । सुतरां । भव ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पृथक् कुरु वृकीम् वृकम् च । पृथक् कुरु च स्तेनम् रात्रे! अस्तः । अथ अस्माकम् सुतरां भव इति ॥ ६ ॥

उप मा पेपिशत् तमः कृष्णं व्यक्तमस्थित । उप ऋषेर्व यातय ॥ ७ ॥

उप । मा । पेपिशत् । तमः । कृष्णम् । विऽक्तम् । अस्थित । उप । ऋणाऽईव । यातय ॥ ७ ॥

वेङ्कट० पिशः आश्लेषकर्मा । माम् उप पेपिशत् तमः मैशम् । कृष्णम् तमः विनोषेण उच्छ्रिति । हे उपः! तमः ऋणानि इव पृथक् कुरु । उपायं च भवति रात्रिरन्ततः । तदभिप्रायाणि ज्योतिर्वचनानि इति ॥ ७ ॥

उप ते गाइवाकरं वृणीष्व दुहितदिवः । रात्रि स्तोमं न जिग्युषे ॥ ८ ॥

उप । ते । गाऽईव । आ । अकरम् । वृणीष्व । दुहितः । दिवः । रात्रि । स्तोमम् । न । जिग्युषे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० उप आ करोमि स्तुती । अहं तुभ्यम् पश्य इव । ता स्वम् वृणीष्व दिवः दुहितः । हे रात्रि! यथा जिग्युषे रामे स्तोत्रम् उपकुर्वन्ति, तथा अहं च तुभ्यम् उपाकरम् इति ॥ ८ ॥

^१इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्दशो वर्गः ॥

[१२८]

^१विद्वय आहिरस क्रयिः । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, नवमी जगती^१ ।

ममग्ने वर्चो विद्वेष्वस्तु वयं त्वेन्धानास्तन्व पुषेम ।

मह्यं नमन्तां प्रदिशश्चर्तस्त्वयार्घ्यक्षेण पृथना जयेम ॥ १ ॥

१. *भवमहं मूको. २. सर्वा मूको. ३-३. नास्ति मूको.

मम । अग्ने । वर्चैः । विऽहृवेपुं । अस्तु । वयम् । त्वा । इन्धानाः । तन्वम् । पुपेम् ।

मह्यम् । नमन्ताम् । प्रऽदिशिः । चतस्रः । त्वया । अधिऽअक्षेण । पृतनाः । जयेम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० विह्वय आदिरसः । मम अग्ने ! शारीरम् वर्चैः तव विह्वेषु भवतु । वयम् त्वाम् इन्धानाः शरीरम् अग्नेः पुपेम् । मह्यम् नमन्ताम् मुख्या दिशः । त्वया अक्षेण वयम् पृतनाः जयेम् ॥ १ ॥

मम देवा विह्वे संन्तु मर्व इन्द्रवन्तो मरुतो विष्णुरग्निः ।

ममान्तरिक्षमुरुलोकमस्तु मह्यं वातः पवतां कामे अस्मिन् ॥ २ ॥

मम । देवाः । विऽहृवे । संन्तु । सर्वे । इन्द्रऽवन्तः । मरुतः । विष्णुः । अग्निः ।

मम । अन्तरिक्षम् । उरुऽलोकम् । अस्तु । मह्यम् । वातः । पवताम् । कामे । अस्मिन् ॥ २ ॥

वेङ्कट० निगदमिद्ध । विस्तृतस्थानम् उरुलोकम् इति ॥ २ ॥

मयि देवा द्रविणमा यजन्तां मय्याशीरस्तु मयि देवहृतिः ।

दैव्या होतारो वनुपन्तु पूर्वेऽरिष्टाः स्याम तन्वां सुवीराः ॥ ३ ॥

मयि । देवाः । द्रविणम् । आ । यजन्ताम् । मयि । आऽशीः । अस्तु । मयि । देवऽहृतिः ।

दैव्याः । होतारः । वनुपन्तु । पूर्वे । अरिष्टाः । स्याम । तन्वां । सुवीराः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० मयि देवाः धनम् आ प्रयच्छन्तु । मयि आशीः अस्तु अभिलषितम्, मयि देवदानम् ।

दैव्याः होतारः अधिप्रभृत्पथः पूर्वे संवन्ताम् अस्मान् । अन्युताः अनेम शारिणेण सुपुत्राः ॥ ३ ॥

मह्यं यजन्तु मम यानि दैव्याकृतिः सत्या मनसो मे अस्तु ।

एनो मा नि गां कनमृचनार्हं विश्वे देवामो अधि वोचता नः ॥ ४ ॥

मह्यम् । यजन्तु । मम । यानि । दैव्या । आऽकृतिः । सत्या । मनसः । मे । अस्तु ।

एनः । मा । नि । गाम् । कनमृत् । चन । अहम् । विश्वे । देवासुः । अधि । वोचतु । नः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ते होतारो मद्यथम् यजन्तु मम यानि हवीषि । मम मनसः आकृतिः मया भवतु ।

पापम् अहम् कनमृत् चन अवि मा नि गाम् । हे विश्वे देवाः ! अधि वोचत अस्मान् इति ॥ ४ ॥

देवीः पृथर्वीरु नः कृणोतु विश्वे देवाम इह वीरपथम् ।

मा हास्महि प्रजया मा तन्भिर्मा रघाम द्विपुत्रे सोम राजन् ॥ ५ ॥

देवीः । पृथ्वी । कृणोतु । विश्वे । देवासुः । इह । वीरपथम् ।

मा । हास्महि । प्रजया । मा । तन्भिर्मा । रघाम् । द्विपुत्रे । सोम । राजन् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे धुप्रभृतयः! देवीः! पत् उर्वाः! बहु अस्माकम् कृणुत । विश्वे देवाः! इह वीर्यम् कुरुत ।
मा विमुक्ता भवेमि पुत्रेण अक्षैः च । मा च वशं गच्छेम द्विपते सोम! राजन्! ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चदशो वर्गः' ॥

अग्नें म॒न्युं प्रति॑नुदन् परे॑पामर्द॒ब्धो गो॑पाः परिं पाहि नु॒स्त्वम् ।

प्र॒त्यञ्चो॑ यन्तु नि॒गुतः पुन॑स्ते॒ऽमैषां॑ चि॒त्तं प्र॒बुधां॑ वि नेश॒त् ॥ ६ ॥

अग्ने । म॒न्युम् । प्र॒ति॑ऽनुदन् । परे॑याम् । अर्द॒ब्धः । गो॑पाः । परिं । पा॒हि । नुः । त्वम् ।
प्र॒त्यञ्चः॑ । यन्तु । नि॒ऽगुतः । पुन॑रिति । ते । अ॒मा । ए॒षाम् । चि॒त्तम् । प्र॒ऽबुधा॑म् । वि । ने॒शत् ॥

वेङ्कट० अग्ने । क्रोधम् प्रतिमुदन् शत्रूणाम् अहिंसित. गोपायिता परि रक्ष अस्मान् त्वम् । प्रतिमुक्ताः
गच्छन्तु शत्रवः पुनः च ते । सह एषाम् चित्तम् प्रबुधानाम् वि नश्यतु ॥ ६ ॥

धा॒ता धा॑त॒णां भु॒वन्स्य॑ यस्पति॑र्दे॒वं त्रा॒तार॑मभि॒माति॑पा॒हम् ।

इ॒मं य॒ज्ञम॒श्विनो॑भा बृ॒हस्पति॑र्दे॒वाः पा॑न्तु यज॑मानं न्य॒र्थात् ॥ ७ ॥

धा॒ता । धा॑त॒णाम् । भु॒वन्स्य॑ । यः । पतिः । दे॒वम् । त्रा॒तार॑म् । अ॒भि॒मा॒ति॑ऽसु॒हम् ।
इ॒मम् । य॒ज्ञम् । अ॒श्वि॒ना । उ॒भा । बृ॒ह॒स्पतिः॑ । दे॒वाः । पा॑न्तु । यज॑मानम् । नि॒ऽअ॒र्थात् ॥७॥

वेङ्कट० कर्ता कर्तॄणाम् अपि भुवनस्य यः पतिः तम् देवम् सवितारम् त्रातारम् शत्रूणाम् अभिभवितारम्
स्तौमि । इमम् यज्ञारम् यजमानम् अश्विप्रभृतय. देवाः रक्षन्तु अनर्थात् इति ॥ ७ ॥

उ॒रु॒व्यचा॑ नो म॒हिपः॑ शर्म॑ यंस॒ट्स्मिन् ह॒वे पुरु॑हूतः पुरु॒क्षुः ।

स नः॑ प्र॒जायै॑ हर्य॒श्व मृ॒ळ्येन्द्र॑ मा नो॑ री॒रिपो॑ मा परा॑ दाः ॥ ८ ॥

उ॒रु॒ऽव्यचाः॑ । नः । म॒हिपः॑ । शर्म॑ । यंस॒त् । अ॒स्मिन् । ह॒वे । पुरु॑हूतः । पुरु॒ऽक्षुः ।
सः । नः । प्र॒ऽजायै॑ । ह॒रिऽअ॒श्व । मृ॒ळ्य । इन्द्र॑ । मा । नः । रि॒रिपः॑ । मा । परा॑ । दाः ॥८॥

वेङ्कट० बहुव्याप्तिः अस्मभ्यम् महान् गृहम् प्रयच्छतु अस्मिन् क्षान्ते पुरुहूतः इन्द्रो बहुस्तुति । सः
अस्माकम् प्रजायै हर्यश्व । सुखम् उत्पादय । इन्द्र! मा अस्मान् हिंसि, मा च परित्वाक्षी. ॥८॥

ये नः॑ स॒पत्ना॑ अप॒ ते भ॑वन्ति॒वन्द्रा॑ग्नि॒भ्यामर्धं॑ वा॒धाम॑हे तान् ।

वस॑वो रु॒द्रा आ॑दित्या उ॒परि॑स्पृशं॒ मोघं॑ चे॒त्तार॑मधि॒राज॑म॒क्रन् ॥ ९ ॥

ये । नः । स॒ऽपत्नाः॑ । अप । ते । भ॑वन्तु । इन्द्रा॑ग्नि॒ऽभ्याम् । अर्धं॑ । वा॒धा॒म॑हे । तान् ।
वस॑वः । रु॒द्राः । आ॒दि॒त्याः । उ॒परि॑ऽस्पृशं॒म् । मा । उ॒ग्रम् । चे॒त्तार॑म् । आ॒धि॒रा॒ज॑म् । अ॒क्रन् ॥

वेङ्कट० ये अस्माकम् सपत्नाः ते अप^१ भवन्तु । तान् वषम् इन्द्राभिभ्याम् अथ वापामहे । दस्ता-
दयः^२ माम् उपरिस्पृशम् संजातानाम् उद्गूर्णम् ज्ञातारम् अधिराजम् च कुर्वन्तु इति ॥ ९ ॥

^१इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये षोडशो वर्गः^३ ॥

[१२९]

^१प्रजापतिः परमेष्ठी ऋषिः । भाववृत्तं देवता । त्रिष्टुप् छन्दः^४ ।

नासदासीन्नो सदासीत् तदानीं नासीद्रजो नो व्योमा पुरो यत् ।

किमावरीवः कुह कस्य शर्मन्नम्भः किमासीद्गहनं गभीरम् ॥ १ ॥

न । असत् । आसीत् । नो इति । सत् । आसीत् । तदानीम् । न । आसीत् । रजः ।
नो इति । विऽओम । पुरः । यत् । किम् । आ । अवरीवरिति । कुह । कस्य । शर्मन् ।
अम्भः । किम् । आसीत् । गहनम् । गभीरम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रजापतिः परमेष्ठी । भावानां वृत्तं प्रतिपाद्यं महाप्रलयवस्थायाम् । असच्छब्दः कारण-
वचनः । सच्छब्दः कार्यवचनः । अयं परिदृश्यमानः कार्यवर्गः कारणवर्गश्च न अभूत् ।
असच्छब्दः प्राणवचन इति । अथ वाजसनेयकम्— 'असद्वा इदम् अथ आसीत् । तदाहुः कि
तदसद् आसीदित्युपयो वाऽथ तेऽपेऽसदासीत् तदाहुः के त ऋषय इति प्राणा वा
ऋषयः' (मास ६, १, १, १) इति । नो सदासीत् इत्ययं लोको न च अन्तरिक्षं न च परः
परस्ताद् यद् भवति तदपि इति । यद्वा सच्छब्देन अन्तरिक्षम् उक्तम् । 'यद् इव अन्त-
रिक्षम्' इति माह्वणम् । त्रिम् तदानीम् भूतम् इदं सर्वम् अस्पृश्यामानस, क वा तत्र
स्थितम्, कस्य वा गृहे । अम्भः च तदानीम् क्रीडराज आसीत् गहनम् गभीरम् इदानीं
दृश्यमानम् इति ॥ १ ॥

न मृत्युरासीदमृतं न तर्हि न राज्या अहं आसीत् प्रकृतः ।

आनीदन्नातं स्वधया तदेकं तस्माद्धान्यन्न पुरः किं चनासं ॥ २ ॥

^१न । मृत्युः । आसीत् । अमृतम् । न । तर्हि । न । राज्याः । अहं । आसीत् । प्रकृतः ।
आनीत् । अज्ञानम् । स्वधया । तद् । एकम् । तस्मात् । ह । अन्यत् । न । पुरः । किम् ।
चन । आम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० मृत्युः न आसीत् न अवि अमृतम् । न च राज्याः अहः आसीत् प्रकृतः । अहोरात्रविभागे आनीत् ।
अनीत् च वाचवर्तिनम् स्वधया तद् एकम् । तस्मात् परम् तदानीम् न इत्थं च आनीत् अमृतम् इति ।
अथ शाट्टावकम्— 'नश्नित्तगति गति न चश्नित्तगति तन्मूर्धं ज्योतिष्यद् उपरवण, तन्मूर्धं ज्योतिष्यद्

उदप्लवत, तपो ज्योतिष्माद् उपप्लवत। तद् यद् ऋतम् इति वाक सा, यत् सयम् इति प्राण स, यत्प इति मनस्तत्। तेषामनम् एव ज्योतिरासीत् (अत्रा ३, ३६०) इति ॥ २ ॥

तमं आसीत् तमसा गूळहमग्रैऽप्रकेतं संलिलं सर्वमा इदम् ।

तुच्छयेनाभ्यर्पिहितं यदासीत् तपसस्तन्महिनाजायतैकम् ॥ ३ ॥

तमं । आसीत् । तमसा । गूळहम् । अग्रैः । अप्रऽकेतम् । संलिलम् । सर्वम् । आ । इदम् । तुच्छयेन । आभुः । अर्पिऽहितम् । यत् । आसीत् । तपस । तत् । महिना । अजायत । एकम् ॥

पेङ्कट० अथ तम आसीत् इति प्रकृत्यभिप्रायम् आहु । तेन तमसा गूळहम् इदम् सर्वम् अप्र प्रज्ञातम् आसीत् । ईदमम् इति वक्तुम् न आसीत् इति । तदुक्तं मनुना (१, ५) — 'आसीदिदं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम्' इति । तस्य संलिलम् इदम् आसीत् सर्वम् । तुष्णि क्षुदिना समानकर्मा । क्षोदनीयेन मृत्युना उदकेन यत् महो^१ ब्रह्म अपिहितम् आसीत्, तस्मात् ब्रह्मण तपस महिना एकम् भूतम् अजायत । तदिदं मन इत्याहु ॥ ३ ॥

कामस्तदग्रे समवर्तताधि मनसो रेतः प्रथमं यदासीत् ।

सतो बन्धुमसति निरविन्दन् हृदि प्रतीप्या कुर्या मनीषा ॥ ४ ॥

कामं । तत् । अग्रैः । सम । अवर्तत । अधि । मनस । रेतः । प्रथमम् । यत् । आसीत् ।

सत । बन्धुम् । असति । नि । अविन्दन् । हृदि । प्रतिऽप्या । कुर्या । मनीषा ॥ ४ ॥

पेङ्कट० ब्रह्मण तदानीम् अग्रे कश्चित् काम सम् अवर्तते^१, मनस रत प्रथमम् यत् आसीत् इति । सत बन्धुम् अगति नि अविन्दन् हृदि अविष्य कुर्या इदानीं तनाः प्रज्ञानेन इति ॥ ४ ॥

तिरथीनो विततो रश्मिरेपामुधः स्विदासीरेदुपरि स्विदामीरेत् ।

रेतोघा आसन् महिमानं आसन्स्त्रधा अस्तात् प्रयतिः पुरस्तात् ॥ ५ ॥

तिरथीनं । विस्तत । रश्मि । एपाम् । अध । स्वित् । आसीरेत् । उपरि । स्वित् ।

आसीरेत् । रेतऽघा । आसन् । महिमानं । आसन् । स्त्रधा । अस्तात् । प्रयति । पुरस्तात् ॥

पेङ्कट० एपाम् द्विवि स्थितानां शेषानाम् इतोमुखः किल रश्मि भवति । साऽयं रश्मिः एपाम् अधस्तात् किं लक्ष्यम्प^१ आसन् अथि वा उपरि इति प्रश्नः । तथा जल्प्य प्रदानातो भवन्ति शेषा महिमन्तश्च । उदकम् अधस्तात् गच्छति, यत्रमानानां प्रदानम्^२ उपरि । यत्र श्वाः महिमानं भवन्ति । तदिदं सर्वं किदृशम् इति प्रश्न ॥ ५ ॥

को अद्धा वेत् क इह प्र वोचन् वुन् आनाता कुत इयं विसृष्टिः ।

अर्वाग्नेवा अस्य विमर्जनेनाया को वेत् यतं आयभूरं ॥ ६ ॥

कः । अद्वा । वेद । कः । इह । प्र । वोचत् । कुतः । आऽजाता । कुतः । इयम् । विऽसृष्टिः ।
अर्वाक् । देवाः । अस्य । विऽसर्जनेन । अर्थ । कः । वेद । यतः । आऽवभूव ॥ ६ ॥

घेङ्कट० कः सत्यम् इह जानाति ; कः वा इह अस्माकम् प्र प्रवीति—कुतः इयम् विऽसृष्टिः इति,
तदिदं कुतः आजाता इत्यस्य विशदवचनम्—अर्वाक् काले देवाः च आसन् अस्य प्रहणः
विऽसर्जनेन पितुः इव पुत्राः । अथ कः जानाति प्राक्कालीनम् यतः अवभूव इति ॥ ६ ॥

इयं विऽसृष्टिर्यत आऽवभूव यदि वा दधे यदि वा न ।

यो अस्यार्घ्यक्षः परमे व्योमन्तसो अङ्ग वेद यदि वा न वेद ॥ ७ ॥

इयम् । विऽसृष्टिः । यतः । आऽवभूव । यदि । वा । दधे । यदि । वा । न ।

यः । अस्य । अर्घिऽअक्षः । परमे । विऽओमन् । सः । अङ्ग । वेद । यदि । वा । न । वेद ॥७॥

घेङ्कट० इयम् विऽसृष्टिः यतः आवभूव, तदसौ जानाति । तथा विऽसृष्टं सर्वम् यदि वा स स्रष्टा धारयति
यदि वा न, तच्च स ष्ट्र जानाति । यः अस्य सर्वज्ञगतः अधिद्रष्टा परमे व्योम्नि स्थितः सूर्यः, सः
इदम् अङ्ग जानाति यदि वा न वा इति ॥ ७ ॥

इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये सप्तदशो वर्गः ॥

[१३०]

*यज्ञः प्राजापत्य ऋषिः । भाववृत्तं देवता । त्रिष्टुप् छन्दा, प्रथमा जगती ।

यो यज्ञो विश्वतस्तन्तुमिस्तत एकंशतं देवकर्मभिरार्यतः ।

इमे वयन्ति पितरो य आयुः प्र वयार्य वयेत्यासते तृते ॥ १ ॥

यः । यज्ञः । विश्वतः । तन्तुभिः । ततः । एकंशतम् । देवऽकर्मभिः । आऽर्यतः ।

इमे । वयन्ति । पितरः । ये । आऽयुः । प्र । वय । अर्प । वय । इति । आसते । तृते ॥ १ ॥

घेङ्कट० यज्ञः प्राजापत्यः । यः यज्ञः सर्वतः तन्तुभिः छन्दोभिः ततः, यावत् एकशतविधादिकं दीप्त-
कर्मभिः पुरपैः आयतः दीर्घोक्तः, तम् इमे पितरः वयन्ति ये आगच्छन्ति । किञ्च ते
वि-नते तस्मिन् यज्ञे प्र वयत आ वयत इति अर्चिज्ञो मुवाणाः आसते इति । प्रवाणं दीर्घतन्तु-
विन्दार इति ॥ १ ॥

पुमौ एनं तनुत उन् कृणत्ति पुमान् वि तन्ने अधि नार्के अस्मिन् ।

इमे मयूखा उप सेदुरु सद्रुः सामानि चक्रुस्तस्राण्योर्तवे ॥ २ ॥

पुमान् । एनम् । तनुते । उन् । कृणत्ति । पुमान् । वि । तन्ने । अधि । नार्के । अस्मिन् ।

इमे । मयूखौः । उप । सेद्रुः । ऊँ इति । सद्रुः । सामानि । चक्रुः । तस्राणि । ओर्तवे ॥ २ ॥

वेङ्कट० सम् इमं यज्ञम् प्रथमम् पुमान् तनुते, ततः उत् कृणति च संस्थितम् । पुमान् एव वि-
वि-स्त्वारयति अस्मिन् नाके । तत्र इमे मयूखाः भूत्वा स्रदः उप सीदन्ति इति छन्दोभि-
प्रायमाहुः । सामानि च अकुर्वन् 'तिर्यक्तन्तुनि ओतुम्' इति ॥ २ ॥

कासीत् प्रमा प्रतिमा किं निदानमाज्यं किमासीत् परिधिः क आसीत् ।

छन्दः किमासीत् प्रउंगं किमुक्थं यद्देवा देवमयजन्त विश्वे ॥ ३ ॥

का। आसीत् । प्रमा । प्रतिमा । किम् । निदानम् । आज्यम् । किम् । आसीत् । परिधिः । कः ।
आसीत् । छन्दः । किम् । आसीत् । प्रउंगम् । किम् । उक्थम् । यत् । देवाः । देवम् । अयजन्त । विश्वे ॥
वेङ्कट० यदा साध्याः देवाः परम् देवम् अयजन्त, तदा तस्य यज्ञस्य प्रमाप्रभृतयः 'के आसन्निति' ।
तत्र प्रमा उपक्रमः, प्रतिमा प्रमाणम् अग्निष्टोमोक्थादिकम्, निदानम् कारणम् कामः । शिष्टं
स्पष्टमिति ॥ ३ ॥

अग्नेर्गायत्र्यभवत् सयुग्मोष्णिहया सविता सं बभूव ।

अनुष्टुभा सोमं उक्थैर्महस्वान् बृहस्पतेर्बृहती वाचमावत् ॥ ४ ॥

अग्नेः । गायत्री । अभवत् । सयुग्वा । उष्णिहया । सविता । सम् । बभूव ।
अनुस्तुभा । सोमः । उक्थैः । महस्वान् । बृहस्पतेः । बृहती । वाचम् । आवत् ॥ ४ ॥
वेङ्कट० 'चतुष्टोत्रैर्वै देवाद्यन्धोभिः सयुग्मं भूत्वैतां धियम् आरोहन् । मस्यामेत एतर्हि प्रतिष्ठिताः'
(ऐमा ८, ६) इत्युक्तम् । अग्नेः गायत्री अभवत् सहस्रोक्त्री तेन सङ्गता इति । उष्णिह्यन्धसा
सविता सम् बभूव, अनुष्टुभा सोमः, उक्थैः महस्वान् इन्द्र इति वदन्ति । बृहस्पतेः वाक्यम्
बृहती अगच्छत् इति ॥ ४ ॥

विराग्मित्रावरुणयोरभिथ्रीरिन्द्रस्य त्रिष्टुबिह भागो अहः ।

विश्वान् देवास्त्रगत्या विवेश तेन चाकलप्र ऋषयो मनुष्याः ॥ ५ ॥

विराट् । मित्रावरुणयोः । अभिऽथ्रीः । इन्द्रस्य । त्रिऽस्तुप् । इह । भागः । अहः ।
विश्वान् । देवान् । जगती । आ । विवेश । तेन । चाकलप्रे । ऋषयः । मनुष्याः ॥ ५ ॥
वेङ्कट० विराट् एतयोः अभिसम्भर्ता । इन्द्रस्य त्रिष्टुर् छन्दसां विभागे भागः आसीन् यज्ञस्य ।
जगती विश्वान् देवान् आ विवेश । तेन अनेन यज्ञेन बलता अभवत् ऋषयः सन्तः मनुष्याः
इति ॥ ५ ॥

चाकलप्रे तेन ऋषयो मनुष्या यज्ञे जाते पितरौ नः पुराणे ।

पश्यन् मन्ये मर्नसा चर्षसा तान् य इमं यज्ञमयजन्त पूर्वे ॥ ६ ॥

चाकलप्रे । तेन । ऋषयः । मनुष्याः । यज्ञे । जाते । पितरौ । नः । पुराणे ।
पश्यन् । मन्ये । मर्नसा । चर्षसा । तान् । ये । इमम् । यज्ञम् । अयजन्त । पूर्वे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० बलसा आसन् तेन यज्ञेन ऋषयः मनुष्याः यज्ञे जाते अस्माकम् पितरः प्रत्ने काले । पश्यन्
जानामि मनोमयेन चक्षुषा तान् धहम्, ये इमम् यज्ञम् अयजन्त पूर्वं इति ॥ ६ ॥

सहस्तोमाः सहस्रन्दस आधृतः सहस्रमा ऋषयः सप्त दैव्याः ।

पूर्वेषाम् पन्थामनुदृश्य धीरां अन्वालेभिरे रथ्योऽ न रश्मीन् ॥ ७ ॥

सहस्तोमाः । सहस्रन्दसः । आधृतः । सहस्रमाः । ऋषयः । सप्त । दैव्याः ।

पूर्वेषाम् । पन्थाम् । अनुदृश्यं । धीराः । अनुदालेभिरे । रथ्यः । न । रश्मीन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० स्तोमैः छन्दोभिः प्रमाभिश्च सहिता आवर्तन्त ऋषयः सप्त दिवि भवाः । तेषाम्
पूर्वेषाम् पन्थानम् अनुदृश्यं प्राणाः तान् अन्वारमन्ते कर्मभिः यथा सारथयः रश्मीन् इति ।
निरूपणीयं वृद्धैः सूक्तम् इति ॥ ७ ॥

इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये अष्टादशो वर्गः ॥

[१३१]

सुकीर्तिः काक्षीवत् ऋषिः । इन्द्रो देवता; ४, ५ अश्विनौ । त्रिष्टुप् छन्दः, चतुर्थ्यनुष्टुप् ।

अप प्राचं इन्द्र विश्वं अमित्रानपापाचो अभिभूते नुदस्व ।

अपोदीचो अपं शूराधराचं उरौ यथा तव शर्मन् मदेम ॥ १ ॥

अपं । प्राचं । इन्द्र । विश्वान् । अमित्रान् । अपं । अपाचं । अभिभूते । नुदस्व ।

अपं । उदीचः । अपं । शूरा । अधराचं । उरौ । यथा । तव । शर्मन् । मदेम ॥ १ ॥

वेङ्कट० सुकीर्तिः काक्षीवत् । सर्वतोदिक्म् अमित्रान् अभिभूते । अपं नुदस्व, यथा स्वया दत्ते
विरभूते सुर्ये वयम् मदेम इति ॥ १ ॥

कुचिदङ्ग यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वं विषूयं ।

इहैर्हैषां कृणुहि भोजनानि ये बृर्हिषो नमोऽवृक्ति न जग्मुः ॥ २ ॥

कृणित् । अङ्ग । यवंमन्तः । यवंम् । चित् । यथा । दान्ति । अनुऽपूर्वम् । विऽय्यं ।

इहऽइह । एवाम् । कृणुहि । भोजनानि । ये । बृर्हिषः । नमःऽवृक्तिम् । न । जग्मुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० बह्व् अङ्ग इन्द्र । यवमन्तः यवम् अनुक्रमेण ख्याया यथा प्रपच्छन्ति याचमानेभ्यः, तथा
स्वम् अस्माकम् इह च इह च कृणु भोजनानि एवाम्, ये बृर्हिषः नमोऽवृक्तिम् न गच्छन्ति ।
नमोऽवृक्तिः देवपूजार्थम् इह छन्दम् इति । अयजमानानाम् धनमाच्छित्त प्रपच्छ इति ॥ २ ॥

१. प्रत्ने मूको. २. अनुदृश्यं मूको. ३-४. नास्ति मूको. ५-६. "शारथेय" मूको. ७. एषा
मूको. ८. इतिवोनाभापति मूको. ९. वृत्ति मूको. १०. इति मूको. ११. इति मूको.
१०. "मात्रान्" मूको.

नहि स्थूर्ध्वतुथा यातमस्ति नोत श्रवो विविदे संग्रमेपु !

गव्यन्त इन्द्रं सुख्याय विप्रा अश्वायन्तो वृषणं वाजयन्तः ॥ ३ ॥

नहि । स्थूरि । ऋतुऽया । यातम् । अस्ति । न । उत । श्रवः । विविदे । संग्रमेपु ।

'गव्यन्तः' । इन्द्रम् । सुख्याय । विप्राः । अश्वाऽयन्तः । वृषणम् । वाजयन्तः । ॥ ३ ॥

घेङ्कट० नहि स्थूलं धान्यम् ऋतुषु यातम् अस्माकं प्राप्तम् अस्ति, न अपि च अन्नम् लभ्यते
आढय सहमेपु । ततः इन्द्रम् बलिनं कुर्म इत्याह गव्यन्तः इति ॥ ३ ॥

युवं सुराममश्विना नमुचावासुरे सचा । विपिपाना शुभस्पती इन्द्रं कर्मस्वावतम् ॥ ४ ॥

युवम् । सुरामम् । अश्विना । नमुचौ । आसुरे । सचा ।

विपिपाना । शुभः । पती इति । इन्द्रम् । कर्मऽसु । आवतम् ॥ ४ ॥

घेङ्कट० युवम् सुरामम् अश्विनौ ! सुरामशब्दः सुराशब्दपर्यायः । विपिपानौ शुभः पती ! नमुचौ आसुरे
हन्यमाने सहायभूतौ इन्द्रम् कर्मसु अरक्षतम् ॥ ४ ॥

पुत्रमिव पितरांश्चिन्नोमेन्द्रावथुः काव्यैर्दंसनाभिः ।

यत् सुरामं व्यपिबः शर्चीभिः सरस्वती त्वा मघवन्नभिष्णक् ॥ ५ ॥

पुत्रमऽईव । पितरौ । अश्विनौ । उभा । इन्द्र । आवथुः । काव्यैः । दंसनाभिः ।

यत् । सुरामम् । वि । अपिबः । शर्चीभिः । सरस्वती । त्वा । मघऽनु । अभिष्णक् ॥ ५ ॥

घेङ्कट० पुत्रम् इव पितरौ अश्विनौ उभौ इन्द्र । अरक्षतम् कविरवै । कर्मभिः च । यदा स्वम्
मपनन् ! सुराम् वि अपिबः प्रशाभिः, तदानीं स्वाम् अश्विनौ सरस्वती च अभिषण्यन्
सौत्रामण्याम् इति ॥ ५ ॥

इन्द्रः सुत्रामा स्वर्वा अवोभिः सुमृलीको भवतु विश्वेदेदाः ।

बाधतां द्वेषो अभयं कृणोत सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ ६ ॥

इन्द्रः । सुत्रामा । स्वर्वा । अवोभिः । सुमृलीकः । भवतु । विश्वेदेदाः ।

बाधताम् । द्वेषः । अभयम् । कृणोतु । सुवीर्यस्य । पतयः । स्याम् ॥ ६ ॥

घेङ्कट० गतेति (अ ६, ४७, १२ प्र.) ॥ ६ ॥

तस्य वयं सुमतौ यज्ञिपस्पापि भूरे सौमनसे स्याम ।

म सुत्रामा स्वर्वा इन्द्रो अस्मे आराचिच्च द्वेषः मनुनर्ष्योतु ॥ ७ ॥

तस्य । युग्म् । सुऽमृतौ । यज्ञियस्य । अपि । भुद्रे । सौमनसे । स्याम् ।
 स । सुऽग्रामा । स्वऽग्रान् । इन्द्र । अस्मे इति । आरात् । चित् । द्वेष । स्रुत । युयोतु ॥
 घेङ्कट० गतेति (ऋ ६, ४७, १३ द्र.) ॥ ७ ॥

इति षष्ठ्याष्टके सप्तमाध्याये षडोनिविंशो वर्म १ ॥

[१३२]

शकृत्तो नामेध ऋषि । मित्रावरुणौ देवता, आतापा शुभ्रमश्विन । विराड्रूपा उरुद ।
 १ न्यङ्कुत्वारिणी, २, ६ प्रस्तारपद्ता, ७ महासतोदृहती १ ।

ईजानमिद् द्यौर्गुतावसुरीजानं भूमिरभि प्रभूपणि ।
 ईजानं देवावश्विनांभि सुन्नैर्वर्धताम् ॥ १ ॥

ईजानम् । इत् । द्यौ । गुत्तऽवसु । ईजानम् । भूमि । अभि । प्रऽभूपणि ।
 ईजानम् । देवौ । अश्विनौ । अभि । सुन्नै । अन्नैर्वर्धताम् ॥ १ ॥

घेङ्कट० शकृत्तो नामेध १ । इजानम् एव द्यौ उदगुणधना अभि-वर्धयति । ईजानम् एव भूमि
 अभि-वर्धयति प्रभुत्वमजनेच्छया १ । ईजानम् देवौ आश्विनौ अभि वर्धयत सुन्नै ॥ १ ॥

ता वा मित्रावरुणा धारयत्क्षिती सुपुन्नेपितृवता यजामसि ।
 युयोः क्राणाय स्रयैरभि ष्याम रक्षसः ॥ २ ॥

ता । वाम् । मित्रावरुणा । धारयत्क्षिती इति धारयत्क्षिती । सुऽसुन्ना । इपितृवता । यजामसि ।
 युयो । क्राणाय । स्रये । अभि । ष्याम् । रक्षसः ॥ २ ॥

घेङ्कट० ता वाम् मित्रावरुणौ १ द्विपमाणमनुष्यौ १ सुसुद्धौ धनस्य इष्टत्वेन यजाम १ । युवयोः वर्म
 कुर्वाणाय क्रियमाणे मह्ये अभि भवेन्न रक्षसि इति ॥ २ ॥

अधा चिन्तु यद्विधिपामहे वामभि प्रियं रेकणः पत्यमानाः ।
 दृढौ वा यत् पुष्यति रेकणः सम्गारान् नकिरस्य मृघानि ॥ ३ ॥

अधे । चित् । तु । यत् । विधिपामहे । वाम् । अभि । प्रियम् । रेकण । पत्यमाना ।
 दृढान् । वा । यत् । पुष्यति । रेकण । सम् । ऊँ इति । आरान् । नकि । अस्य । मृघानि ॥ ३ ॥
 घेङ्कट० सम्प्रति यत् वाम् वय कर्मभि धारयिषुमिच्छाम भवदयां द्रवम् पियम् धनम्

अभि-गच्छन्त । तेषाम् अस्माक धन केचन दात्रवो^१ न मनसा गच्छन्ति । य वा मत्तोऽग्यो युवयो. प्रदाता पुण्याति धन तस्य च इति ॥ ३ ॥

असावन्न्यो अंसुर स्यत द्यौस्त्वं विश्वेषां वरुणासि राजा ।

मूर्धा रथस्य चारुन् नैतावतैनसान्तरुध्रुक ॥ ४ ॥

असौ । अन्य । असुर । स्यत । द्यौः । त्वम् । विश्वेषाम् । वरुण । असि । राजा ।

मूर्धा । रथस्य । चारुन् । न । एतावता । एनसा । अन्तरुध्रुक ॥ ४ ॥

वेङ्कट० असौ अन्य मित्र असुरा^१ दीप्त अस्यत^२ जनयिष्या । त्वम् च भवसि विश्वेषाम् वरुण राजा^३ । सोऽय वरुण रथस्य मूर्धा अग्रे प्रादुर्भावम् न कामयते^४ पापकारिण स्वहरेनापि पापेन अन्तकाना द्रोष्या । ईसिका अन्तका इति ॥ ४ ॥

अस्मिन्स्वेतुतच्छकंपूत एनो हिते मित्रे निर्गतान् हन्ति वीरान् ।

अवोर्वा यद्वात् तनूष्ववः प्रियासु यज्ञियास्वर्वा ॥ ५ ॥

अस्मिन् । सु । एतत् । शक्यते । एनं । हिते । मित्रे । निर्गतान् । हन्ति । वीरान् ।

अवो । वा । यत् । धात् । तनूषु । अव । प्रियासु । यज्ञियासु । अर्वा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अस्मिन् शक्यते मयि स्थितम् इदं पापम् मम हितकारिणि सति मित्रे देवे अभिमुख्य मागतान् शत्रून् सुष्ठु हन्ति, यदा रक्षकयो मित्रावरुणयो प्रिययु यष्ट्येषु शरीरेषु अक्ष हविर्निदधति^१ तयो अभिगन्ता अयम् ऋषि इति ॥ ५ ॥

युवोर्हि मातादितिर्विचेतसा द्यौर्न भूमिः पर्यसा पुपूतनि ।

अव प्रिया दिदिष्टन् सूरौ निनिक्त रश्मिभिः ॥ ६ ॥

युवो । हि । माता । अदिति । विऽचेतसा । द्यौः । न । भूमि । पर्यसा । पुपूतनि ।

अव । प्रिया । दिदिष्टन् । सूरौ । निनिक्त । रश्मिभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० युवयो हि माता अदिति द्वे विशिष्टप्रधानौ^१ आदित्य इव भूमि^२, या^३ सारेण जगत् पुनाति । रूपसिद्धिं छान्दसी । तदेवाह — सेय प्रियाणि अव दिशति, सुवीर्यां वा आरमन रश्मिभि शोभयति इति । वर्षकर्मणा हनौति मातरम् इति ॥ ६ ॥

युवं ह्यप्नराजावसीदतं तिष्ठद्रथं न धूर्षदं वनर्षदम् ।

ता नः कणूक्यन्तीर्नृमेधस्तत्रे अंहसः सुमेधस्तत्रे अंहसः ॥ ७ ॥

१. तत्र वो मूको २ तु ऋ २, २७, १०, २८, ७, ३६ २ प्रष्टुः । नास्ति मूको ३. अन्त्ये मूको
४ राजा असि मूको. ५. कारयते मूको. ६. शत मूको ७. मयि इव मूको ८. य मूको

युवम् । हि । अ॒प्न॒ऽराजौ । असी॑दितम् । तिष्ठ॑त् । रथ॑म् । नः । धुः॒ऽस॒र्दम् । व॒न॒ऽस॒र्दम् ।
ता । नः । कृ॒णु॒क॒ऽयन्तीः । नृ॒ऽमे॒धः । त॒त्रे । अ॒हंसः । सु॒ऽमे॒धः । त॒त्रे । अ॒हंसः ॥ ७ ॥

षेड्डट० युवाम् हि कर्मणा राजानौ असीदितम् । तौ^१ भवन्तौ आतिष्ठति च अयम् ऋषिः रथम्
इव दृढायां धुरि सीदन्तम्^२ दृढकाष्ठ आधारभूते स्थितम् । ताः कृणान् कामपमानाः प्रजाः
नृमेधपुत्रः सुमेधाः शकपूतः शत्रोः परिरक्षितवान् इति ॥ ७ ॥

^१इति अष्टमाष्टके तप्तमाध्याये विंशो वर्गः^३ ॥

[१३३]

^४सुदाः पैजवन ऋषिः । इन्द्रो देवता । शकरी छन्दः, ४-६ महाशक्तयः, ७ त्रिष्टुप्^५ ।

प्रो ध्व॑सै पुरो॒रथमिन्द्रा॑य शु॒षम॑र्चत ।
अ॒भीके॑ चिद् लो॒क॒ऽकृ॒त् संगे॑ स॒मत्सु॑ वृ॒त्रहा॑स्माकं बोधि॑ चोदि॑ता
न॒मन्ता॑मन्य॒केषां॑ ज्या॒का अधि॑ धन्व॑सु ॥ १ ॥

प्रो इति । सु । अ॒स्यै । पुर॑ ऽरथम् । इन्द्राय । शु॒षम् । अ॒र्चत॑ ।
अ॒भीके॑ । चि॒त् । कुँ इति । लो॒क॒ऽकृ॒त् । स॒म॒ऽऽगे॑ । स॒मत्सु॑ । वृ॒त्र॒ऽऽहा॑ । अ॒स्माक॑म् । बोधि॑ ।
चोदि॑ता । न॒मन्ता॑म् । अ॒न्य॒केषा॑म् । ज्या॒काः । अधि॑ । धन्व॑सु ॥ १ ॥

षेड्डट० सुदाः पैजवनः । प्र^६ अर्चत स्तोतारः ! रथस्य पुरः अस्यै^७ इन्द्राय प्रियकरं स्तोत्रम्^८ । स स्वम्
इन्द्रः सह्याग्रे स्थानस्य कर्ता कलहेषु^९ इतरेतरसङ्गे उपद्रवस्य इन्ता अस्माकम् एव स्तोत्रं
बुध्यस्व चोदिता^{१०} । गच्छन्तु अन्येषां शत्रूणाम् धन्वसु स्थिताः ज्याकाः^{११}, विच्छिन्ना
भवन्तु इति ॥ १ ॥

त्वं सि॒न्धु॑रवासृजो॒ऽधरा॑चो अ॒ह॒न्नाहि॑म् ।
अ॒श॒त्रु॒रिन्द्र॑ जज्ञि॒षे विश्वे॑ पु॒ष्यसि॑ वार्यं तं त्वा परि॑ स्व॒जाम॑हे
न॒मन्ता॑मन्य॒केषां॑ ज्या॒का अधि॑ धन्व॑सु ॥ २ ॥

रथम् । सि॒न्धु॑न् । अ॒वे । अ॒सृजः॑ । अ॒धरा॑र्चः । अ॒ह॒न् । अ॒हि॑म् ।
अ॒श॒त्रुः । इन्द्र॑ । ज॒ज्ञि॒षे । विश्व॑म् । पु॒ष्यसि॑ । वार्य॑म् । तम् । त्वा । परि॑ । स्व॒जाम॑हे । न॒मन्ता॑म् ।
अ॒न्य॒केषा॑म् । ज्या॒काः । अधि॑ । धन्व॑सु ॥ २ ॥

षेड्डट० त्वम् सिन्धुन् इमं लोकं 'प्रति अत' अष्टमः अपोमुत्तान्, अहिम् च हतवानसि । अशत्रुः च
अवति इन्द्रः, विश्वम् च पुष्यसि वरणीयं धनम् । तम्^{१२} त्वा वयम् परि स्वजामहे इति ॥ २ ॥

१-३. ते मूको. २. निगिहन्तम् अ. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. आषौ रथिन् सृष्टिं नरमे मूको.
५. तुष्टितम् मूको. ६. हेतुं मूको. ७. चोदका मूको. ८. स्वर्षाका मूको. ९-९. प्र वया
मूको. १०. तद् मूको.

वि पु विश्वा अरातयोऽर्यो नशन्त नो धियः ।

अस्तासि शत्रवे वधं यो न इन्द्र जिघांसति या ते रातिर्दुर्दिवसु नर्मन्तामन्यकेषां
ज्याका अधि धन्वसु ॥ ३ ॥

वि । सु । विश्वा । अरातय । अर्य । नशन्त । न । धियः । अस्ता । असि । शत्रवे । वधम् ।
य । न । इन्द्र । जिघांसति । या । ते । राति । ददि । वसु । नर्मन्ताम् । अन्यकेषाम् ।
ज्याका । अधि । धन्वसु ॥ ३ ॥

वेङ्कट० वि नश्यन्तु अस्माकम् अभिगन्त्य. सर्वा एव अरातय. धनर्थं ध्यायन्त्य^१. त्वम् अस्ता असि
शत्रवे वधम्, य अस्माद् इन्द्रा जिघांसति. यत् तव दानम् वसु^२ प्रयच्छसि^३, "तद् अस्मासु"
भवति ॥ ३ ॥

यो न इन्द्राभितो जनो वृत्रायुरादिदेशति ।

अधस्पदं तर्मा कृधि वित्राधो असि सासहिर्नर्मन्तामन्यकेषां ज्याका अधि धन्वसु ॥४॥

य । न । इन्द्र । अभित । जन । वृक्त्रायुः । आसदिदेशति । अध स्पदम् । तम् । ईम् ।
कृधि । वित्राध । असि । ससहि । नर्मन्ताम् । अन्यकेषाम् । ज्याका । अधि । धन्वसु ॥४॥

वेङ्कट० य अस्माद् इन्द्रा अभित जन अस्माकं धनस्य आदानम् इच्छन् आदिदेशति गच्छति
मोषार्थमाह्वयन्^१, "तम् एनम्" अधस्पदम् कुरु । शत्रो त्व भवसि अभिभविता ॥ ४ ॥

यो न इन्द्राभिदासति सनाभिर्यश्च निष्टयः ।

अव तस्य बलं तिर महीव घौरध त्मना नर्मन्तामन्यकेषां ज्याका अधि धन्वसु ॥५॥

य । न । इन्द्र । अभिदासति । सनाभि । य । च । निष्टयः । अर्ष । तस्य । बलम् ।
तिर । महीस्यैव । घौ । अर्ध । त्मना । नर्मन्ताम् । अन्यकेषाम् । ज्याका । अधि । धन्वसु ॥५॥

वेङ्कट० य अस्माद् इन्द्रा उपक्षपयति ज्ञाति, य न "निष्टय अन्य", तस्य बलम् विनाशाय महती
शौ यया आत्मना अन्यत् सर्वम् अध करोति ॥ ५ ॥

व्यभिन्द्र त्वायवः सखित्प्रमा रभामहे ।

ऋतस्यं नः पथा नयाति विश्वानि दुरिता नर्मन्तामन्यकेषां ज्याका अधि धन्वसु ॥६॥

व्यम् । इन्द्र । त्वाऽयव । सखित्प्रम् । आ । रभामहे । ऋतस्यं । न । पथा । नय । अति ।
विश्वानि । दु ऽता । नर्मन्ताम् । अन्यकेषाम् । ज्याका । अधि । धन्वसु ॥ ६ ॥

१. व्यायन्त वि^१. २. नाहित अ^२. ३. 'च्छति वि'. ४ ४ तदास्मा^३ मूको ५. अयम् न् मूको
६ "मह" मूको ७ ७. तमेवेनेनम् अ^४. ८ ८. निरेक्षण मूको

वेङ्कट० वयम् इन्द्र! स्वकामा तत्र सखित्वम् 'वृक्ष शाखा' इव आ रभामहे । सत्यस्य मार्गं
अस्मान् अति नय विश्वानि दुरितानि ॥ ६ ॥

अस्मभ्यं सु त्वमिन्द्र तां शिक्ष या दोहते प्रति वरं जरित्रे ।

अच्छिद्रोघ्नी पीपयद्यथा नः सहस्रधारा पर्यसा मही गौः ॥ ७ ॥

अस्मभ्यम् । सु । त्वम् । इन्द्र । ताम् । शिक्ष । या । दोहते । प्रति । वरम् । जरित्रे ।
अच्छिद्रोघ्नी । पीपयत् । यथा । न । सहस्रधारा । पर्यसा । मही । गौः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अस्मभ्यम् सुष्ठु त्वम् इन्द्र! ताम् गौं प्रयच्छ, या प्रति दोहते कामम् स्वोत्रे । विश्वि-
श्रोधस्ता न भवति सर्वदा 'दोहनात् या सा अच्छिद्रोघ्नी' । सा सहस्रधारा महती गौः
यथा अस्मान् पर्यसा^१ वर्धयति, तथा प्रयच्छ इति ॥ ७ ॥

^१इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये एकविंशो वर्गः ॥

[१३४]

^१ ५, ६ (पूर्वाधंस्य) मान्धाता यौवनाश्व, ६ (उत्तराधंस्य) * गोधा
ऋषिका । इन्द्रो देवता । महापङ्क्तिश्छन्दः, * पङ्क्तिः ।

उभे यदिन्द्र रोदसी आपप्रायोपाईन ।

महान्तं त्वा महीनां सम्राजं चर्षणीना देवी जनित्र्यजीजनद् भद्रा जनित्र्यजीजनत् ॥१॥

उभे इति । यत् । इन्द्र । रोदसी इति । आपप्रायं । उपा उईन । महान्तम् । त्वा । महीनाम् ।
सम्राजम् । चर्षणीनाम् । देवी । जनित्री । अजीजनत् । भद्रा । जनित्री । अजीजनत् ॥१॥

वेङ्कट० मान्धाता यौवनाश्वः^१ । अन्वामभ्यर्द्धो^२ गोधाऽपश्यत् । उभे यत् इन्द्र! यावापृथिव्यौ
आपूरयसि^३ उपा- इव, तदा प्रात महताम् अपि महान्तम्^४ स्वाम् साराजम् मनुष्याणाम्
देवा भद्रा^५ जनित्री जनयति ॥ १ ॥

अयं स्म दुर्हणायतो मर्तस्य तनुहि स्थिरम् ।

अधस्पदं तर्मा कृधि यो अस्माँ आदिदेशति देवी जनित्र्यजीजनद् भद्रा जनित्र्यजीजनत् ॥२॥

अयं स्म । दुःश्रुणायत् । मर्तस्य । तनुहि । स्थिरम् । अधऽस्पदम् । तम् । ईम् । कृधि । य ।
अस्मान् । आदिदेशति । देवी । जनित्री । अजीजनत् । भद्रा । जनित्री । अजीजनत् ॥२॥

वेङ्कट० अयं तनुहि दुर्हं एतन्म एष्यन्^१ मनुष्यस्य स्थिरम् धनुः इति ॥ २ ॥

१. विश्वामाणा मूको. २-३. रोदन्वामभ्यर्द्धोऽपी मूको. ३. मातिन मूको. ४. ५. मातिन मूको.
५. 'नय' मूको. ६. 'मय' मूको. ७. अर्' अ'. ८. महताः मूको. ९. एष्यन् मूको.

अव॒ त्या वृ॒हती॑रिपो॑ विश्वथ॒न्द्रा अ॒मित्र॑हन् ।

शर्चा॑भिः शक्र॒ धूनु॑हीन्द्र॒ विश्वा॑भिरु॒तिभिर्दे॒वी जनि॑त्र्यजीजनद् भ॒द्रा जनि॑त्र्यजीजनत् ॥३॥

अव॑ । त्या । वृहती । इपं । विश्वऽचन्द्रा । अमित्रऽहन् । शर्चाभि । शक्र । धनुहि ।
इन्द्रं । विश्वाभि । ऊतिऽभि । देवी । जनित्री । अजीजनत् । भद्रा । जनित्री । अजीजनत् ॥

वेङ्कट० अव धनुहि तानि महान्ति अन्नानि सर्वेषां ह्लादकानि अमित्राणा हन्त । प्रज्ञाभि शक्र ।
इन्द्रा॑ सर्वे च रक्षणै ॥ ३ ॥

अव॒ यत् त्वं श॑तक्र॒तवि॒न्द्र विश्वा॑नि धूनु॒षे ।

र॒थि न सु॑न्वते स॒र्चा स॒हस्रि॑णीभि॒रु॒तिभिर्दे॒वी जनि॑त्र्यजीजनद् भ॒द्रा जनि॑त्र्यजीजनत् ॥४॥

अव॑ । यत् । त्वम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इन्द्रं । विश्वानि । धनुषे । रथिम् । न । सुन्वते ।
सर्चा । सहस्रिणीभि । ऊतिऽभि । देवी । जनित्री । अजीजनत् । भद्रा । जनित्री । अजीजनत् ॥४॥

वेङ्कट० अव धनुषे यदा त्वम् शतक्रतो । इन्द्र । व्याप्तानि उदकानि धनम् इव सुन्वते यजमानाय
सह बहुसङ्ख्यै पालनै, तदानीम् देवी भद्रा जनित्री जनयति इति । यद्वा यत् इति य
इत्यर्थं ॥ ४ ॥

अव॒ स्वेदा॑इ॒वाभितो॑ विष्वक् पतन्तु॒ द्वि॒यवः॑ ।

दूर्वा॑पाइव॒ तन्त॑वो॒ व्य॒स्मदे॑तु॒ दुर्म॑ति॒दे॒वी जनि॑त्र्यजीजनद् भ॒द्रा जनि॑त्र्यजीजनत् ॥५॥

अव॑ । स्वेदा इव । अभित । विष्वक् । पतन्तु । द्वियव । दूर्वाया इव । तन्तव । वि ।
अस्मत् । एतु । दुऽस्मति । देवी । जनित्री । अजीजनत् । भद्रा । जनित्री । अजीजनत् ॥५॥

वेङ्कट० अव पतन्तु शरीरात् स्वेदा इव अभित विष्वक् तव आवुधानि । यथा दूर्वायाः शाखा
विगच्छन्ति तथा अस्मत् वि एतु दुर्मति ॥ ५ ॥

दी॒र्घं ह्य॑ङ्कु॒शं यथा॑ शक्ति॒ विभ॑र्षि मन्तु॒मः ।

पूर्वे॑ण मघवन् प॒दाजो॑ च्यां यथा॑ यमो दे॒वी जनि॑त्र्यजीजनद् भ॒द्रा जनि॑त्र्यजीजनत् ॥६॥

दीर्घम् । हि । अङ्कुशम् । यथा । शक्तिम् । विभर्षि । मन्तुऽम् । पूर्वेण । मघवन् । पदा । अज ।
याम् । यथा । यम् । देवी । जनित्री । अजीजनत् । भद्रा । जनित्री । अजीजनत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यथा हस्तिपक दीर्घम् अङ्कुशम् विभर्षि, एव स्वम् हि प्रज्ञावत् शक्तिम् विभर्षि ।
तथा यथा अत्र॑ पूर्वग पादेन॑ शास्त्राम् आयच्छति, तथा शत्रून् मानयति इति । भास्वराणा
जुदात्तस्वमत्र दष्टम् । भास्व च अदष्टपूर्वम् इति ॥ ६ ॥

नक्रिदेषा मिनीमसि नक्रिरा योपयामसि मन्त्रश्रुत्यं चरामसि ।
पक्षेभिरपिकक्षेभिरत्राभि सं रभामहे ॥ ७ ॥

नक्रि । देवा । मिनीमसि । नक्रि । आ । योपयामसि । मन्त्रश्रुत्यम् । चरामसि ।
पक्षेभि । अपिकक्षेभि । अत्र । अभि । सम् । रभामहे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हे देवा ! भवतां वच न हिंस्य । नैव आ योपयाम । भायोपन सदसतो मिश्रणम् । मित्तु
भवद्विषयस्य स्तोत्रस्य श्रवणमेव सदा चराम । पक्षा पादा, 'अपिकक्षा असा ि', तै उभयै
युक्ता अस्मिन् लोके अभिलपितम् सम् रभामहे इति ॥ ७ ॥

'इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याय द्वाविंशो वगं ' ॥

[१३५]

'कुमारो यामायन ऋषि । यमो देवता । अनुष्टुप् छन्द ' ।

यस्मिन् वृक्षे सुपलाशे देवैः संपिबते यमः ।
अत्रा नो विश्वपतिः पिता पुराणो अनु वेनति ॥ १ ॥

यस्मिन् । वृक्षे । सुपलाशे । देवै । समपिबते । यम ।
अत्र । न । विश्वपति । पिता । पुराणान् । अनु । वेनति ॥ १ ॥

वेङ्कट० कुमारो यामायन । यस्मिन् वृक्षे सुपलाशे देवै सह यम आदित्य पार्थिव रस विव्रति
इति सवस्वर वृक्षम् आह । अत्र अस्माकम् विश्वां पति जनक वैवस्वतो यम पुराणान्
देवान् अनु कामयते । निरुक्त द्रष्टव्यम् (१२, २९) इति ॥ १ ॥

पुराणो अनुवेनेन्तं चरन्तं पापयामुया । असूयन्तभ्यंचाकशं तस्मा अस्पृह्यं पुनः ॥२॥
पुराणान् । अनुवेनेन्तम् । चरन्तम् । पापया । अमुया ।
असूयन् । अभि । अचाकशम् । तस्मै । अस्पृह्यम् । पुनरिति ॥ २ ॥

वेङ्कट० पुराणान् देवान् अनुकामयमानम् चरन्तम् च पापया अनया बुद्ध्या, यया प्रागितो
भारयति, तम् अहम् असूयन् अभि अचाकशम्, तस्मै अस्पृह्यम् च पुन ॥ २ ॥

यं कुमारं नवं रथमचक्रं मनसाकृणोः । एकैषं विश्वतः प्राञ्चमर्षदयन्त्रार्थि तिष्ठसि ॥३॥
यम् । कुमार । नवम् । रथम् । अचक्रम् । मनसा । अकृणो ।
एकैर्षदयम् । विश्वतः । प्राञ्चम् । अर्षदयन् । अर्थि । तिष्ठसि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अर्षदयन् अर्थि तिष्ठसि अन्वयव्यया प्राञ्च अर्थिष्ठानाद् अर्षदयन् अर्षोदयि' इति ॥ ३ ॥

यं कुंमारं प्रावर्तयो रथं विप्रैर्म्यस्परिं । तं सामानु प्रावर्ततु समितो नाव्याहितम् ॥४॥

यम् । कुंमार । प्र । अवर्तयः । रथम् । विप्रैर्म्यः । परिं ।

तम् । साम । अनु । प्र । अवर्ततु । सम् । इतः । नावि । आऽहितम् ॥ ४ ॥

षेड्डट० यम् कुमार।^१ परि प्र आवर्तयसि रथम् मेधाविम्यः स्तोत्रम्यः कृते, तम् रथं तेषां विप्राणाम्
साम इवोमुखम् सम् अनु प्र वर्तयति माध्यमिकायां वाचि आहितम् इति ॥ ४ ॥

कः कुंमारमजनयद्रथं को निर्वर्तयत् ।

कः स्वित् तदद्य नो ब्रूयादनुदेयी यथार्भवत् ॥ ५ ॥

कः । कुंमारम् । अजनयत् । रथम् । कः । निः । अवर्तयत् ।

कः । स्वित् । तत् । अद्य । नः । ब्रूयात् । अनुऽदेयीं । यथा । अर्भवत् ॥ ५ ॥

षेड्डट० कः इमम् कुमारम् अजनयत् । क वा रथम् इमं काकारमकम् निः अवर्तयत् । कः स्विन्
तत् अद्य अस्माकम् ब्रूयात् यथा^२ अस्य स्वसा अनुदेयी यमी अभवत् इति ॥ ५ ॥

यथार्भवदनुदेयी ततो अग्रमजायत । पुरस्ताद्बुध आर्ततः पश्चान्निरयणं कृतम् ॥६॥

यथा । अर्भवत् । अनुऽदेयीं । ततः । अग्रम् । अजायत् ।

पुरस्तात् । बुधः । आर्ततः । पश्चात् । निःऽअयनम् । कृतम् ॥ ६ ॥

षेड्डट० यथा अभवत् अनुदेयी यमस्य स्वसा तथा^३ तस्मात् एव रिधतात् अग्रम् अजायत इति
यमम् आह । पुरस्तान् बुधः यमः आततः पश्चात् अनुदेय्या निरयणम् कृतम् इति । प्रथमम्
यमो जातः 'ततः स्मृता यमीति'^४ नूनम् अर्थः ॥ ६ ॥

इदं यमस्य सार्दनं देवमानं यदुच्यते ।

इयमस्य घम्पते नाळीरयं गीभिः परिष्कृतः ॥ ७ ॥

इदम् । यमस्य । सार्दनम् । देवमानम् । यत् । उच्यते ।

इयम् । अस्य । घम्पते । नाळीः । अयम् । गीःऽभिः । परिष्कृतः ॥ ७ ॥

षेड्डट० इदम् यमस्य गृहम् देवमानम् इति यत्र^५ उच्यते अन्तरिक्षम् । 'देवानां माने प्रथमा अतिष्ठत्'
(श. १०, २७, २३) इति उक्तम् । इयम् यमस्य प्रेषिते स्तुतिः । नाळीति^६ बाह्याम् (शु. निष. १, ११) ।
अयम्^७ स्तुतिभिः अलङ्कृतः ॥ ७ ॥

^५इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये प्रथोर्वितो धर्मः ॥

१. कुंमारे मूको. २. वरा मूको. ३. एरा मूको. ४-७. एत स्तुतेो वनिनि मूको. ५. र्भिः मूको.
६-९. बाह्यामर् मूको. ७-७. भारित मूको.

[१३६]

१ जूति, २ वातजूति, ३ विप्रजूति, ४ घृपाणक, ५ करिकत, ६ एतश ६ ऋष्यशृङ्ग
(एते वातरशना मुनय) ऋषि । केशिन (अग्नि सूर्य-व्यायव) देवता । अनुष्टुप् छन्दः ।

केश्यशृङ्गि केशी विप्रं केशी विभर्ति रोदसी ।

केशी विश्वं स्वर्दृशे केशीदं ज्योतिरुच्यते ॥ १ ॥

केशी । अग्निम् । केशी । विप्रम् । केशी । विभर्ति । रोदसी इति ।

केशी । विश्वम् । स्व । दृशे । केशी । इदम् । ज्योति । उच्यते ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'जूतिवातजूतिविप्रजूतिघृपाणक करिकत एतश' ऋष्यशृङ्गश्च वातरशानपुत्रा मयूचमृषय ।
केशिदैवतम् । केशा रश्मय तद्वान् कशी, स सर्वमिदम् विभर्ति इति । विप्रम् उदकम् ।
'केशीदं सर्वमिदमभिविपश्यति' । कशीदं ज्योतिरुच्यते इ यादित्यमाह' इति यास्क (१२ २६) ॥ १ ॥

मुनयो वातरशनाः पिशङ्गा वसते मला ।

वातस्यानु ध्राजिं यन्ति यदेवासो अर्विक्षत ॥ २ ॥

मुनय । वातऽरशना । पिशङ्गा । वसते । मला ।

वातस्य । अनु । ध्राजिम् । यन्ति । यत् । देवासं । अर्विक्षत ॥ २ ॥

वेङ्कट० मुनय अस्मो वातरशना 'पिशङ्गानि भस्त्रिजानि' आच्छादयन्ति तपस्तप्यमाना । ते इमे वातस्य
प्रेरकम् आदित्यम् अनु गच्छन्ति, यत्र रश्मयो निविष्टा इति ॥ २ ॥

उन्मदिता मौनेयेन वाताँ आ तस्थिमा वयम् ।

शरीरेदस्माकं यूयं मतींसो अभि पश्यथ ॥ ३ ॥

उत्पदिता । मौनेयेन । वातान् । आ । तस्थिम् । वयम् ।

शरीरा । इत् । अस्माकम् । यूयम् । मतींस । अभि । पश्यथ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उद्धर्षिता मौनेयेन केशिना वयम् वातान् आ स्थिता । शरीराण्येव अस्माकम् यूयम् हे मर्याँ ।
अभि पश्यथ यानि वातान् अनुप्रविश्य वंशत इति ॥ ३ ॥

अन्तरिक्षेण पतति विश्वा रूपावचाकेशत् । मुनिर्देवस्येदेवस्य मौक्रेत्याय मर्याँ हितः । ४ ।

अन्तरिक्षेण । पतति । विश्वा । रूपा । अ३ऽचाकेशत् ।

मुनि । देवस्येदेवस्य । मौक्रे'याय । मर्याँ । हित ॥ ४ ॥

१ १. नाग्नि मूको. २-२ न्यूतिशान्यूतिविप्रजूतिघृपाणकः करिकनेत्र मूको. ३ केशी मूको
४ 'अभिव' मूको. ५-५ पिशङ्गा निसेतानि मूको. ६ आधिता वि', आधिता अ' ७. 'रमाय
मूको ८. मर्याँ मूका.

षेङ्कट० अन्तरिक्षेण पतति^१ विश्वानि रूपाणि भवपश्यन् मन्ता सर्वस्य देवस्य सुकृतं कर्तुम् निहितः
सखा केशीति ॥ ४ ॥

वातस्याश्चो वायोः सखार्थो देवेर्पितो मुनिः ।

उभौ समुद्रावा क्षेति यश्च पूर्वं उतापरः ॥ ५ ॥

वातस्य । अश्च^१ । वायो । सखा । अयो इति । देवऽर्पितः । मुनिः ।

उभौ । समुद्रौ । आ । क्षेति । य । च । पूर्वं । उत । अपरः ॥ ५ ॥

षेङ्कट० गच्छतः केशिनः अश्वः वायो सखा भवति शीघ्रग अपि च भयम् मुनिः केशी
सर्वदेवैः प्रेषित । सोऽयम् उभौ समुद्रौ आ क्षेति, य, पूर्वं, य च अपरः । समुद्राद्
वदेति समुद्रं प्रविशतीति ॥ ५ ॥

अप्सरसां गन्धर्वाणां मृगाणां चरणे चरन् ।

केशी केतस्य विद्वान्सखा स्त्रादुर्भदिन्तमः ॥ ६ ॥

अप्सरसाम् । गन्धर्वाणाम् । मृगाणाम् । चरणे । चरन् ।

केशी । केतस्य । विद्वान् । सखा । स्त्राद् । भदिन्तमः ॥ ६ ॥

षेङ्कट० अप्सरसाम् गन्धर्वाणाम् अन्येषाम् मृगाणाम् च चरणे चरन् केशी जानन् सर्वं ज्ञेयम् सखा
स्वादयिता उदकस्य मदिन्तमः ॥ ६ ॥

वायुरस्मा उपामन्थत् पिनाष्टिं स्मा कुनन्मा ।

केशी त्रिपस्य पात्रेण यद्द्रेणापिचत् सह ॥ ७ ॥

वायुः । अस्मै^१ । उप । अमन्थत् । पिनाष्टिं । स्म । कुनन्मा ।

केशी । त्रिपस्य । पात्रेण । यत् । द्रेण । अपिचत् । सह ॥ ७ ॥

षेङ्कट० वायुः अस्मै रसम् उप गमयति । "त रसम्" पिनाष्टिं कुनन्मा नाम देवता या पापकारिणो
नमयति । तं^१ माष्यमिहो वाच मन्वन्ते । यदा भयम् केशी पात्रेण अभिपुत सोमोदकं हुतम्
पिचति द्रेण सह इति ॥ ७ ॥

^१इति अष्टमाष्टके सप्तमाष्याये चतुर्विंशो वर्गः ॥

[१३७]

^१ भरद्वाजः, २ कश्यपः, ३ गोतमः, ४ अत्रिः, ५ विश्वामित्रः, ६ अमन्मिः,

७ वसिष्ठ ऋषिः । त्रिषु देवा देवता । अत्रुद्गर् छन्दः ।

उत देवा अवहितं देवा उन्नयया पुनः । उतागंश्चूर्णं देवा देवा त्रीवयया पुनः ॥१॥

उत् । देवा । अवऽहितम् । देवा । उत् । नयथ । पुनरिति ।

उत् । आर्ग । चक्रुर्पम् । देवा । देवा । जीवयथ । पुनरिति ॥ १ ॥

वेङ्कट० सप्तपथं पृथग् ऋषयः । अपि च हे देवा ! अधस्ताद् निहितम् पुन च उत् नयथ दृष्टिम्
आदय कुरुथ । अपि च पापम् कृतवन्तम् अपाप कुरुथ हे देवा ! । किं च देवा ! सुश्रुषुम्
पुन जीवयथ इति ॥ १ ॥

द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धोरा परावतः ।

दर्शं ते अन्य आ वातु परान्यो वातु यद्रपः ॥ २ ॥

द्वौ । इमौ । वातौ । वात । आ । सिन्धो । आ । पराऽवत ।

दर्शम् । ते । अन्य । आ । वातु । परा । अन्य । वातु । यत् । रपं ॥ २ ॥

वेङ्कट० द्वौ इमौ वातौ गच्छत । तत्र कश्चित् सिन्धो आ याति प्राचीनात् समुद्रात्, अपर
परावत अवरस्मात् समुद्राद् इति वातद्वयमाह । तयो अय बळम् ते आ गमयतु । अप
अन्य यत् मम पापम् तद् अपगमयतु इति ॥ २ ॥

आ वात वाहि भेषजं वि वात वाहि यद्रपः ।

त्वं हि विश्वभेषजो देवानां दूत ईर्यसे ॥ ३ ॥

आ । वात । वाहि । भेषजम् । वि । वात । वाहि । यत् । रपं ।

त्वम् । हि । विश्वभेषज । देवानाम् । दूत । ईर्यसे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ वाहि पुरोवात ! भेषजम् । वि गमय पश्चाद्वात ! यत् मयि पापम् । त्वम् हि सर्वस्य
भेषजम्, देवानाम् दूत च सार्वभामि इति ॥ ३ ॥

आ त्वागमं शन्तातिभिरथो अरिष्टतातिभिः ।

दर्शं ते भद्रमार्भ्यं परा यक्ष्मं सुवामि ते ॥ ४ ॥

आ । त्वा । अगमम् । शन्तातिभिः । अथो इति । अरिष्टतातिभिः ।

दर्शम् । ते । भद्रम् । आ । अमार्भ्यम् । परा । यक्ष्मम् । सुवामि । ते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ गच्छामि स्वाम् सुश्रुषुषीभिरथीभिः । अपि च अविनाशकरीभिः । बलम् तव भजनीयम्
आ हरामि, परा सुवामि च यक्ष्मम् इति केचन भिषज्यन्ते इत्युः नूनं गूणम् इति ॥ ४ ॥

प्रापन्तामिह देवाभ्यायता मूर्तानां गुणः । प्रापन्ता विश्वा भूतानि यथायमरुपा अमन् ॥ ५ ॥

प्रापन्ताम् । इह । देवा । प्रापन्ताम् । मूर्तानाम् । गुणः ।

प्रापन्ताम् । विश्वा । भूतानि । यथा । अयम् । अरुपा । अमन् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आयन्ताम् ॥ ५ ॥

आप इद्वा उं भेषजीरापो अमीवचार्तनीः ।

आपः सर्वस्य भेषजीस्तास्तै कृण्वन्तु भेषजम् ॥ ६ ॥

आपः । इत् । वै । ऊँ इति । भेषजीः । आपः । अमीवचार्तनीः ।

आपः । सर्वस्य । भेषजीः । ताः । ते । कृण्वन्तु । भेषजम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० आपः ॥ ६ ॥

हस्ताभ्यां दशशाखाभ्यां जिह्वा वाचः पुरोगवी ।

अनामयित्नुभ्यां त्वा ताम्यां त्वोपं स्पृशामसि ॥ ७ ॥

हस्ताभ्याम् । दशशाखाभ्याम् । जिह्वा । वाचः । पुरःऽगवी ।

अनामयित्नुभ्याम् । त्वा । ताम्याम् । त्वा । उपं । स्पृशामसि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हस्ताभ्याम् दशाङ्गुलिभ्याम् वाचः पुरोगमयिष्या जिह्वाया सहिता मन्त्रम् उच्चारयन्तः
मारोग्यस्य कर्तव्याम् ताम्याम् त्वा उप स्पृशामः । त्वा इत्येकं पूरणम् ॥ ७ ॥

इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चविंशो वगोः^१ ॥

[१३८]

^१अद्ग औरव ऋषिः । इन्द्रो देवता । जगती छन्दः^१ ॥

तव त्व इन्द्र सुख्येषु वह्यं ऋतं मन्त्राना व्यदर्दिरुर्वलम् ।

यत्रा दशस्यन्नुपसो रिणन्नपः कुत्साय मन्मन्त्रस्य दंसयः ॥ १ ॥

तव । त्वे । इन्द्र । सुख्येषु । वह्यः । ऋतम् । मन्त्रानाः । वि । अदर्दिरुः । वलम् ।

यत्र । दशस्यन् । उपसोः । रिणन् । अपः । कुत्साय । मन्मन् । अर्वाः । च । दंसयः^१ ॥ १ ॥

वेङ्कट० अद्ग औरवः । तव एते इन्द्र ! सुख्येषु वहय मरुत उदकम् धर्धानाः वि अदर्दिरुः भेषम्,
यदा प्रयच्छन् वृत्रेण तिस्रोहिताः उपसः मनुष्येभ्यः प्रेरयंश्च उदकानि कुत्समीत्यर्थम् मायाः
च रक्षसां ध्यनावायः^१ ॥ १ ॥

अर्वासुजः प्रस्वः क्षुञ्चयो गिरीनुदाज उस्ता अपिबो मधु प्रियम् ।

अर्बयो वनिर्नो अस्य दंससा शुशोच स्यं ऋतजातया गिरा ॥ २ ॥

अर्बुः । असुजः । प्रऽस्वः । क्षुञ्चयः । गिरीन् । उद । आऽजः । उस्ताः । अपिबः । मधु । प्रियम् ।

अर्बयः । वनिर्नः । अस्य । दंससा । शुशोचं । स्यं । ऋतजातया । गिरा ॥ २ ॥

वेङ्कट० अत्र असृजः उदकानि क्षिप्रगमनानि, 'मेघेभ्यः उत् आजः च गाः' पणिभिरवहृताः, अपिचः च प्रियम् सोमम्, अवर्धयः च वृक्षान् । कुत्सस्य कर्मणा सूर्यः च प्रजग्वाल यज्ञे जनितया स्तुत्या त्वया अपनीते तमसि ॥ २ ॥

वि सूर्यो मध्ये अमुच्चरथं दिवो विदद्वासायं प्रतिमानमार्यः ।

दृळ्हानि पिप्रोरसुरस्य मायिन इन्द्रो व्यास्यच्चक्रुवाँ ऋजिर्धना ॥ ३ ॥

वि । सूर्यः । मध्ये । अमुच्चत् । रथम् । दिव । विदत् । दासायं । प्रतिमानम् । आर्यः । दृळ्हानि । पिप्रोः । असुरस्य । मायिनः । इन्द्रः । वि । आस्यत् । चक्रुः । ऋजिर्धना ॥

वेङ्कट० वि अमुच्चत् दिवः मध्ये रथम् सूर्यं त्वया अपनीते चक्रे । 'यनोत् वापितेभ्यश्चक्रं तुत्साय' (ऋ ४, २०, ४) इत्युक्तम् । अलभत कुत्स प्रतिमानभूतं त्वाम् आत्मनः शत्रवे । दृळ्हानि पुराणि च पिप्रोः असुरस्य मायावत् । इन्द्रो वि आस्यत् कुर्वन् कर्माणि ऋजिर्धना ॥ ३ ॥

अनाघृष्टानि धृषितो व्यास्यन्निर्धरिदेवाँ अमृणतयास्यः ।

मासेव सूर्यो वसु पुष्यमा ददे गृणानः शत्रूँरशृणाद्विरुक्मता ॥ ४ ॥

अनाघृष्टानि । धृषित । वि । आस्यत् । निऽधीन् । अदेवान् । अमृणत् । अयास्यः । मासाऽईव । सूर्यः । वसु । पुष्यम् । आ । ददे । गृणानः । शत्रून् । अशृणात् । विरुक्मता ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अन्यैः अनाघृष्टानि घृष्टः वि आस्यत् शत्रूणां पुराणि । तथा गुहायां निहितान् अदेवान् अमृणात् दानुभिः यतिगुप्तकयः । यथा मासान् सूर्यः आदत्ते तथा च अय दानुपुरस्यम् वसु आ दत्ते । स्तूपमान शत्रून् दिनमिदि विरोधनवता आयुधेन ॥ ४ ॥

अपुंदमेनो विम्वा विभिन्दता दाशद्वृहा तुज्यानि तेजते ।

इन्द्रस्य वज्रादविभेदमिश्रयः प्राक्रामच्छन्पूरजहादुषा अनः ॥ ५ ॥

अपुंदमेनः । विऽम्वा । विऽभिन्दता । दाशत् । पूऽष्टा । तुज्यानि । तेजते । इन्द्रस्य । वज्रात् । अविभेत् । अभिऽनर्षः । प्र । अक्रामत् । शन्व्युः । अजहात् । उषाः । अनः ॥

वेङ्कट० दानुभिः अपुण्डमानाऽऽस्तमेनः महता विभिन्दता आयुधेन प्रयच्छन् धनानि दृष्ट्वा हिंसां तनुद्वोरति । इन्द्रस्य वज्रात् विभेदि अभिवाधमानान् उषाः प्र अक्रामत् च शीघ्र-विप्री, तथा आत्मीयम् अनः च अजहात् इति । तदुक्तम् 'एतदस्या अनः वदे' (ऋ ४, २०, ११) इति ४ ५ ॥

एता त्वा ते श्रुत्यानि केवला यदेक एकमकृणोरयुञ्जम् ।

मासां विधानमदधा अधि दधि त्वया विभिन्नं भरति प्रधि पिता ॥ ६ ॥

एता । त्वा । ते । श्रुत्यानि । केवला । यत् । एकं । एकम् । अकृणोः । अयुञ्जम् ।

मासाम् । विधानम् । अदधा । अधि । दधि । त्वया । विभिन्नम् । भरति । प्रधिम् । पिता ॥

वेङ्कट० एतानि तानि तव श्रोतव्यानि सर्वाणि, यस्मात् त्वम् एक सन् यशरहितम्^१ असुरम् एकम् 'असहायम् अकृणो' । तथा मासानाम्^२ विधातार चन्द्रमसम् द्विवि अदधाः । त्वया विभिन्नम् 'धकप्रधिम्'^३ विभर्ति पिता सूर्य ॥ ६ ॥

^४इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये षड्विंशो वर्गः ॥

[१३९]

^५देवगन्धर्वो विश्वावसुकृषि । सविता देवता, ४ इ आत्मा । त्रिपुष्प छन्दः^६ ।

सूर्यैरदिमर्हैरिंकेशः पुरस्तात् सविता ज्योतिरुदयौ अर्जसम् ।

तस्य पूषा प्रसवे याति विद्वान्तसंपदयन् विश्वा भुव्नानि गोपाः ॥ १ ॥

सूर्यैरदिम । हरिंश्लेशः । पुरस्तात् । सविता । ज्योति । उत् । अयान् । अर्जसम् ।

तस्य । पूषा । प्रसवे । याति । विद्वान् । समपदयन् । विश्वा । भुव्नानि । गोपा ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वावसुर्देवगन्धर्वः । सरणशीलरदिमः हरिवर्णकेशः पुरस्तात् सविता अर्जसम् ज्योतिः उत् अयच्छन् । तस्य प्रसवे पूषा याति जानन् सपदयन् विश्वानि भूतानि गोपायिता ॥ १ ॥

नृचक्षा एष द्विवो मध्यं आस्त आपप्रिवान् रोदसी अन्तरिक्षम् ।

स विश्वाचीरभि चष्टे घृताचीरन्तरा पूर्वमपरं च केतुम् ॥ २ ॥

नृचक्षा । एष । द्विव । मध्यं । आस्ते । आपप्रिवान् । रोदसी इति । अन्तरिक्षम् ।

स । विश्वाची । अभि । चष्टे । घृताची । अन्तरा । पूर्वम् । अपरम् । च । केतुम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० नृणां द्रष्टा एष दिव मध्ये आस्ते आप्रयन् द्यावापृथिव्यौ अन्तरिक्षम् च । सः विश्वमश्नन्ति दिश अभि चष्टे द्रुतघृतमश्नन्ति शुचश्च । अत्र वात्रसनेपकम्—“सुचयेनद्वेदीवाद् भन्तरा पूर्वमपरं च केतुम्” इत्यन्तरेमं च लोकममु वेदेतन्” (मातृ ९, २, ३, १०) इति ॥ २ ॥

रायो बुध्नः संगमनो वर्धनां विश्वा रूपाभि चष्टे शुचीभिः ।

देव ईव सविता सत्यधुमेन्द्रो न तस्यौ समरे घनानाम् ॥ ३ ॥

१. बहैरदिम मूको.

२. २. एव इतो मूको.

३. दुष्टिमम् मूको.

४. *दधि मूको.

रायः । वृद्धः । सुम्ऽगमनः । वसूनाम् । विश्वा । रूपा । अभि । च्चष्टे । शचीभिः ।
देवःऽईव । सविता । सत्यऽधर्मा । इन्द्रः । न । तस्यौ । सुम्ऽअरे । धर्नानाम् ॥ ३ ॥^१

षेङ्कट० धनस्य मूलम् सङ्गमनः च वसूनाम् रश्मीनां विश्वानि रूपाणि अभि पश्यति प्रज्ञाभिः देवः इव
सविता सत्यकर्मा, इन्द्रः इव^१ च तिष्ठति सङ्ग्रामे धनलाभाय इति ॥ ३ ॥

विश्वावसुं सोम गन्धर्वमापो ददृशुषीस्तद्वृतेना व्यायन् ।

तदन्ववैदिन्द्रो ररहाण आसां परि सूर्यस्य परिधीरपश्यत् ॥ ४ ॥

विश्वऽवसुम् । सोम । गन्धर्वम् । आपः । ददृशुषीः । तत् । श्रुतेन । वि । आयन् ।

तत् । अनुऽअयत् । इन्द्रः । ररहाणः । आसाम् । परि । सूर्यस्य । परिऽधीन् । अपश्यत् ॥ ४ ॥

षेङ्कट० 'सावित्रं महोऽमुष्मिन्' ॥ ४ ॥

विश्वावसुरभि तन्नो गृणातु दिव्यो गन्धर्वो रजसो विमानः ।

यद्वा घा सत्यमुत यन्न विद्य धियो हिन्वानो धिय इन्नो अव्याः ॥ ५ ॥

विश्वऽवसुः । अभि । तत् । नः । गृणातु । दिव्यः । गन्धर्वः । रजसः । विऽमानः ।

यत् । वा । घ । सत्यम् । उत । यत् । न । विद्य । धियः । हिन्वानः । धियः । इत् । नः । अव्याः ॥

षेङ्कट० विश्वावसुः अभि तत् नः गृणातु अन्तरिक्षे भवः^१ "गन्धर्वः उदकस्ये निर्माता — यत् सत्यम्, यत्
च तत् सत्यं वयम् न जानीमः । कर्माणि अमानुषाणि प्रेरयन् अस्माकम् अपि कर्माणि अव्याः ॥ ५ ॥

सर्क्षिमविन्द्रचरणे नदीनामपावृणोद् दुरो अश्मत्रजानाम् ।

प्रामां गन्धर्वो अमृतानि वोचदिन्द्रो दक्षं परि जानादहीनाम् ॥ ६ ॥

'सर्क्षिम् । अविन्द्रत् । चरणे । नदीनाम्^१ । अर्प । अवृणोत् । दुरः । अश्मत्रजानाम् ।

प्र । आसाम् । गन्धर्वः । अमृतानि । वोचत् । इन्द्रः । दक्षं । परि । जानात् । अहीनाम् ॥ ६ ॥

षेङ्कट० 'स्यात्सहानाम्' नदीनाम् । अथ आसाम् नदीनाम् उदकानि मनुष्येभ्यः प्र अबोचद् विश्वावसुः
इन्द्रः च उदकेन प्रवृद्धम् परि जानाति मेघानाम् मध्ये मेघम् इति ॥ ६ ॥

'इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये सप्तविंशो वसोः' ॥

[१४०]

'अग्निः पावक ऋषिः । अग्निदेवता । सतोवृद्धी छन्दः', १-२ विशारपङ्कती, ३ उपरिहाग्गयोतिः^१ ।

अने तन्न अत्रो वषो मर्हि भ्राजन्ते अर्चयो विमारसो ।

पृद्वानो अर्वसा वाजसूक्यं^१ दधामि दानुष्यं कवे ॥ १ ॥

१. पादशाः प्र. अ. १, ११, १; १०, १२१, ४; १४, ८. २. आरित मूको. ३-३. "अमहागु" वि^१; "अग्निगु" अ.^१. ४. आरित मूको. ५-५. "वृद्धीकारक मूको. ६-६. विगमोऽर्थे वा. (५.१) अ. ७. "अन्त" इत्येतः पूर्व सुटिडमिच आण्ड इ. ८-८. आरित मूको.

अग्ने । तव । अर्चं । वयं । महिं । भ्राजन्ते । अर्चयं । त्रिभासो इति विभासवसो ।
बृहद्भानो इति बृहत्सभानो । शर्वसा । वार्जम् । उक्थ्यम् । दधासि । दाशुषे । कवे ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्नि पावक । वय शब्द पक्षिवचन । अत्र वाजसनेयकम्—“अग्ने तव अर्चो वयः” इति,
धूमो वा अस्य अर्चो वयं स ह्येनममुष्मिल्लोके श्रावयति, ‘महि भ्राजते अर्चयो विभावसो’ इति, महतो
भ्राजन्तैः अर्चयं प्रभवसवित्येतद्, ‘बृहद्भानो शर्वसा वाजसुकथ्यम्’ इति, बल वै शर्वो बृहद्भानो
बलनात्रसुकथ्यमित्येतद्, ‘दधासि दाशुषे कवे’ इति, यत्रमानो वै दाश्वान् दधासि यजमानाय कव इत्येतत्”
(माश ७,३,१,१९) इति ॥ १ ॥

पावकवर्चाः शुक्रवर्चा अनूतवर्चा उदियर्षि भानुना ।

पुत्रो मातरां विचरन्नुपावसि पूणाक्षि रोदसी उभे ॥ २ ॥

पावकवर्चा । शुक्रवर्चा । अनूतवर्चा । उत् । इयर्षि । भानुना ।

पुत्र । मातरां । विचरन् । उपावसि । पूणाक्षि । रोदसी इति । उभे इति ॥ २ ॥

वेङ्कट० शोधकतेजस्क ज्वलतेजस्क अनूततेजस्क उत् दीप्यसे भानुना । पुत्र स धावापृथिव्यौ
विचरन् उप रक्षसि, पूरयसि ‘तेजसा उभे’ धावापृथिव्याविति । ‘धूमेनाम् पूरयति वृष्टयमाम्’
(तु माश ७,३ १३०) इति वाजसनेयकम् ॥ २ ॥

ऊर्जे नपाज्जातवेदः सुशस्तिभिर्मन्दस्व धीतिभिर्हितः ।

त्वे इपः सं दधुर्भूर्निर्वर्षसश्चित्रोतयो वामजाताः ॥ ३ ॥

ऊर्जे । नपात् । जातवेद । सुशस्तिभिर् । मन्दस्व । धीतिभिर् । हित ।

त्वे इति । इपं । सम् । दधु । भूर्निर्वर्षस । चित्रोत्तय । वामजाता ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अक्षस्य पुत्रा जातवेदः । सुन्दृतिभिर् हृष्टो भव कर्मभिर् निहितः । त्वयि हवीषि सम्
दधति बहुरूपा चित्ररक्षणा वामजनना ॥ ३ ॥

इरज्यन्ने प्रथयस्व जन्तुभिर्स्मे रायो अमर्त्यं ।

स दर्शतस्य वपुषो नि राजसि पूणाक्षि सानसि कर्तुम् ॥ ४ ॥

इरज्यन् । अग्ने । प्रथयस्व । जन्तुभिर् । अस्मे इति । रायं । अमर्त्यं ।

स । दर्शतस्यं । वपुषं । नि । राजसि । पूणाक्षि । सानसिम् । कर्तुम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अत्र वाजसनेयकम्—‘मनुष्या वै जन्तवो दीप्यमानोऽत्र प्रथय मनुष्यैरित्येतत्’ (माश ७,
३,१,३२) इति । अस्मात्तु धनानि अमर्त्यं । स दर्शनीयस्य वपुषं नि राजसि । सम्पद्यं
भजनीयम् कर्म । ‘सानातनं कर्तुम्’ (माश ७ ३ १,३२) इति वाजसनेयकम् इति ॥ ४ ॥

इष्कृतीरिमध्वरस्य प्रचेतसं क्षयन्तं राधसो महः ।

राति वामस्य सुभगां महीमिषं दधासि सानसि रयिम् ॥ ५ ॥

इष्कृतीरिम् । अध्वरस्य । प्रचेतसम् । क्षयन्तम् । राधस । महः ।

रातिम् । वामस्य । सुभगां । महीम् । इषम् । दधासि । सानसिम् । रयिम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सस्कृतीरम् अध्वरस्य प्रकृष्टज्ञानम् निवसन्तम् अदत्त धनस्य प्रदानाय, 'राधसि महतीन्पतेर्द' (मात् ७ ३, १, ३३) इति वागसमेयकम्, स्तौमि इति शेषः । स त्व वनतीयस्य सुलस्य दात्रीम् शोभनचननाम् महतीम् इषम् नि-दधासि सनातनम् च रयिम् इति ॥ ५ ॥

श्रुतावानं महिषं विश्वदर्शतमग्निं सुभ्रायं दधिरे पुरो जनाः ।

श्रुत्कर्णं सुप्रथंस्तमं त्वा गिरा दैव्यं मानुषा युगा ॥ ६ ॥

श्रुतवानम् । महिषम् । विश्वदर्शितम् । अग्निम् । सुभ्रायं । दधिरे । पुरः । जनाः ।

श्रुत्कर्णम् । सुप्रथंस्तमम् । त्वा । गिरा । दैव्यम् । मानुषा । युगा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सत्यवन्तम् महान्तम् विश्वस्य दर्शनीयम् अग्निम् यज्ञाय पुर दधिरे जनाः । श्रुत्कर्णम् सर्वं पृथुतमम् त्वा गिरा दैव्यम् मानुषाणि युक्तानि मृतानि हवन्त इति ॥ ६ ॥

'इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याय अष्टाविंशो वर्गः ॥

[१४१]

'अग्निस्तापम ऋषिः । विश्वे देवा देवता । अनुष्टुप् छन्दः ।

अग्ने अच्छां वदेह नः प्रत्यद् नैः सुमतां मव ।

प्र नो यच्छ विश्वस्पते धनुदा अग्नि नस्त्वम् ॥ १ ॥

अग्ने । अच्छे । वद । इह । नः । प्रत्यद् । नः । सुमतां । मव ।

प्र । नः । यच्छे । विश्वे । अग्ने । धनुः । अग्नि । नः । त्वम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्निः तापम । अग्ने । अग्नि-यद् इह अस्माकम् अन्नुदमम् । अग्निमुल अस्माकम् सुमताः मव । प्र यच्छ अस्मभ्यम् धनम् विनाम् ११ । धनुद् मव अस्माकम् त्वम् इति ॥ १ ॥

प्र नो यच्छत्वर्ष्यमा प्र भगः प्र सृष्टस्पतिः ।

प्र देवाः प्रोत सूनृतां रापो देवीं ददातु नः ॥ २ ॥

प्र । नः । यच्छतु । अर्यमा । प्र । भर्गः । प्र । बृहस्पतिः ।
प्र । देवाः । प्र । उत । सूनृता । रायः । देवी । ददातु । नः ॥ २ ॥

वेङ्कट० एते धनानि अस्मभ्यम् प्रयच्छन्तु । सूनृता प्रियसत्यवाप्रूपा देवी इति ॥ २ ॥

सोमं राजानमवसेऽग्निं गीर्भिर्हवामहे ।

आदित्यान् विष्णुं सूर्यं ब्रह्माणं च बृहस्पतिम् ॥ ३ ॥

सोमम् । राजानम् । अवसे । अग्निम् । गीःऽभिः । हवामहे ।

आदित्यान् । विष्णुम् । सूर्यम् । ब्रह्माणम् । च । बृहस्पतिम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निगदसिदेति ॥ ३ ॥

इन्द्रवायू बृहस्पतिं सुहवेह हवामहे ।

यथा नः सर्व इज्जनः संगत्यां सुमना असत् ॥ ४ ॥

इन्द्रवायू इति । बृहस्पतिम् । सुहवा । इह । हवामहे ।

यथा । नः । सर्वः । इत् । जनः । समऽगत्याम् । सुमनाः । असत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० स्वाहानो^१ इन्द्रवायू बृहस्पतिम् च इह हवामहे । यथा अस्माकम् सर्वः एव जनः सद्गमने सुमनाः भवति, तथा अमी कुर्वन्तु इति ॥ ४ ॥

अर्यमणं बृहस्पतिमिन्द्रं दानाय चोदय ।

वातं विष्णुं सरस्वतीं सवितारं च वाजिनम् ॥ ५ ॥

अर्यमणम् । बृहस्पतिम् । इन्द्रम् । दानाय । चोदय ।

वातम् । विष्णुम् । सरस्वतीम् । सवितारम् । च । वाजिनम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० स्तोतः!^१ अर्यमादीन् दानाय चोदय इति ॥ ५ ॥

त्वं नो अग्ने अग्निभिर्ब्रह्मं युञ्जं च वर्धय ।

त्वं नो देवतातये रायो दानाय चोदय ॥ ६ ॥

त्वम् । नः । अग्ने । अग्निभिः । ब्रह्मं । युञ्जम् । च । वर्धय ।

त्वम् । नः । देवतातये । रायः । दानाय । चोदय ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्वम् अस्माकम् अग्ने ! अग्ने अग्निभिः अन्नम् (तु. निघ ३, ७) युञ्जम् च वर्धय । त्वम् अस्माकम् यज्ञाय धनानि प्रेरय दानाय इति ॥ ६ ॥

^१इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये एकोनत्रिंशो वर्गः^१ ॥

[१४२]

‘शाङ्गां ऋषय (१-२ जरिता, ३-४ द्रोण, ५ ६ सारिसृक्त, ७ ८ स्तम्बमित्र) । अग्निदेवता ।
त्रिष्टुप् छन्द, १,२ जगत्स्यो, ७,८ अनुष्टुभौ ।

अयमग्ने जरिता त्वे अभूदपि सहस्रः सुनो नह्यन्यदस्त्याप्यम् ।

भद्रं हि शर्मं त्रिवरूयमस्ति त आरे हिंसानामपे द्विद्युमा कृधि ॥ १ ॥

अयम् । अग्ने । जरिता । त्वे इति । अभूत् । अपि । सहस्र । सुनो इति । नहि । अन्यत् । अस्ति । आप्यम् ।
भद्रम् । हि । शर्मं । त्रिवरूयम् । अस्ति । ते । आरे । हिंसानाम् । अपे । द्विद्युम् । आ । कृधि ॥

येङ्कट० जरिता, द्रोण, सारिसृक्त स्तम्बमित्र इति शाङ्गां^१ द्रयुचा । मन्दपालोऽपुत्र^२ स्वर्ग
लोकमलभमान^३ इम लोकमागत्य तानुत्पादयामास^४ इति इतिहाम । खाण्डवे दावेन परि-
वृतास्तेऽग्निं स्तुवन्ति । अयम् अग्ने । जरिता त्वयि अपि भवतु सहस्र पुत्र^५ । नहि अन्यत्
अस्य अस्ति ज्ञातेयम् । भद्रम् हि ‘भवनम् त्रिछदिष्कम्^६ अस्ति ते । स त्व दूरे कुरु दीप्तिम्
अस्मान् हिंसन्तीम् त्वदीयाम्^७ इति ॥ १ ॥

प्रवत् ते अग्ने जनिमा पितृयतः साचीव विश्वा भुवंना न्यूञ्जसे ।

प्र सप्तयुः प्र सनिपन्त नो धिर्यः पुरश्चरन्ति पशुपा इव त्मना ॥२॥

प्रऽवत् । ते । अग्ने । जनिम । पितृऽयत । साचीऽईव । विश्वा । भुवंना । नि । न्यूञ्जसे ।
प्र । सप्तयु । प्र । सनिपन्त । न । धिर्य । पुर । चरन्ति । पशुपाऽईव । त्मना ॥ २ ॥

येङ्कट० प्रगतवत् तव अग्ने । जन्म प्रादुर्भावं अन्नवत्^१ । साची इव विश्वानि आरण्यानि भूतानि
प्रसाधयसि । प्र भजन्ते अम्नाकम् सुदय त्वदीया^२ मत्तयाः^३ बलवा । एक प्र शब्द पुरकः ।
तव पुरस्तात् सा चरन्ति गोपाला इव आरमता एव ॥ २ ॥

उत वा उ परि वृणक्षि चर्मद्रहोरग्न उलपस्य स्वधायः ।

उत खिल्या उर्वाणा भरन्ति मा ते हेति तर्विपीं चुक्रुधाम ॥३॥

उत । वा । उं इति । परि । वृणक्षि । बर्षत् । युहो । अग्ने । उलपस्य । स्वधाऽऽ ।
उत । खिल्या । उर्वाणाम् । भरन्ति । मा । ते । हेतिम् । तर्विपीम् । चुक्रुधाम ॥ ३ ॥

येङ्कट० अथि च परि वृणक्षि^१ बलवन् ! अग्ने । भक्षयन् बहुलम् वृणजातम् । अथि च स्वधा भवन्ति^२
उर्वाणाम् मय्यमग्नानां मूर्मानाम् खिल्याः स्वधा^३ देवा । ‘मा ते र्वा’ प्रवृत्ताम् उवाकाम्
चुक्रुधाम इति ॥ ३ ॥

१-१ नासि मूको १ गर्गाः मूको ३ १० पाणो पुत्र मूको ४ लभमानः मूको
५ चतुर्गाः मूको ६ ६ मग्नाऽग्नि धीरे मूको ७ अयं मूको ८ अन्नर मूको ९ तरीता
मूको १० मय मूको ११, १००मि मूको १२ परति मूको १३ अथा मूको
१४ १४ वावेन वि, वावेन अ.

यदुद्धतो निवतो यासि वपसत् पृथगेपि प्रगृधिनीव सेना ।

यदा ते वारतो अनुवार्ति शोचिर्वसेव इमश्रु वपसि प्र भूम ॥ ४ ॥

यत् । उ॒त्त्व॒वर्तः । नि॒ऽव॒र्तः । या॒सि । व॒प॒स॒त् । पृ॒थक् । ए॒षि । प्र॒गृ॒धि॒नी॒ऽइ॒व । से॒ना ।

य॒दा । ते । वा॒र्तः । अ॒नु॒ऽवा॒र्ति । शो॒चिः । व॒र्ता॒ऽइ॒व । इ॒मश्रु॑ । व॒प॒सि । प्र । भूम॑ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यत् उद्धतः निवतः च यासि भक्षयन्, तथा त्वम् पृथक् गच्छसि शत्रुं प्रकर्षेण अभि-
काहक्षयन्ती^१ इव सेना, यदा ते वारतः अनुगच्छति तेजः, तदानीं त्व भूमिम् प्र वपसि^२ वता
इव इमश्रुणीति ॥ ४ ॥

प्रत्यस्य श्रेणयो ददृश्र एकं नियानं बहवो रथांसः ।

बाहू यदग्ने अनुमर्मृजानो न्यङ्ङुत्तानामन्वेषि भूमिम् ॥ ५ ॥

प्रति । अस्य । श्रेणयः । द॒दृ॒श्रे । ए॒कम् । नि॒ऽया॒नम् । ब॒हवः । र॒थांसः ।

बा॒हू इति॑ । यत् । अ॒ग्ने । अ॒नु॒ऽम॒र्मृ॒जा॒नः । न्य॒ङ् । उ॒त्ता॒नाम् । अ॒नु॒ऽए॒षि । भूमि॑ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्रति दृश्यन्ते अस्य श्रेणयः, एकमार्गम् बहवः रथाः अभिगच्छन्ति, बाहुभ्याम् यदा^३
एवम् अग्ने! भूमिम् अनुमर्मृजानः न्यङ् उत्तानाम् अनुगच्छसि भूमिम् इति ॥ ५ ॥

उत् ते शुष्मा जिहतामुत् ते अर्चिरुत् ते अग्ने शशमानस्य वाजाः ।

उच्छ्वस्वस्व नि नम वर्धमान आ त्वाद्य विश्वे वसवः सदन्तु ॥ ६ ॥

उत् । ते । शुष्माः । जि॒ह॒ताम् । उत् । ते । अ॒र्चिः । उत् । ते । अ॒ग्ने । श॒श॒मा॒न॒स्य॑ । वा॒जाः ।

उत् । उ॒च्छ्व॒स्व॒स्व । नि । न॒म । वर्ध॑मानः । आ । त्वा । अ॒द्य । विश्वे॑ । व॒स॒वः । स॒द॒न्तु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० उत् जिहताम् तव शोषकरा रश्मयः, एवम् अर्चिः । उत् जिहताम् च तव अग्ने!
चलतः बलानि । स त्वम् उत् श्वस्वस्व नि नम च अरण्ये वर्धमानः । आ सीदन्तु एवाम्
अद्य विश्वे वसवः ॥ ६ ॥

अपामिदं न्ययनं समुद्रस्य निवेशनम् ।

अन्यं कृणुष्वेतः पन्थां तेन याहि वशां अर्तु ॥ ७ ॥

अ॒पाम् । इ॒दम् । नि॒ऽअ॒र्य॒नम् । स॒मु॒द्र॒स्य॑ । नि॒ऽऐ॒श॒नम् ।

अ॒न्यम् । कृ॒णु॒ष्व॒ । इ॒तः । प॒न्था॑म् । ते॒न । या॒हि । व॒शां । अ॒र्तु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अपाम् इदम् न्ययनम् अस्तु समुद्रस्य च निवेशनम्, यत्र वयं वर्तमाने । अन्यम् कुरु इतः
पन्थानम् । तेन पथा गच्छ कान्तान् वनस्पतीन् प्रति ॥ ७ ॥

आर्यने ते परार्यणे दूर्वा रोहन्तु पुष्पिर्णाः । हृदाश्च पुण्डरीकाणि समुद्रस्य गृहा इमे ॥८॥

आऽअर्यने । ते । पराऽअर्यने । दूर्वाः । रोहन्तु । पुष्पिर्णाः ।

हृदाः । च । पुण्डरीकाणि । समुद्रस्य । गृहाः । इमे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० अस्मिन् देशे यत्र स्वम् आगच्छसि, यतो वा परागच्छसि, तत्र दूर्वाः रोहन्तु पुष्पवरयः, तथा हृदाः च सन्तु, तत्र पुण्डरीकाणि च । समुद्रस्य गृहाः इमे भवन्तु । इति आर्यमी-यस्य देशस्याऽऽहम् आशास्त इति ॥ ८ ॥

‘इति अष्टमाष्टके सप्तमाध्याये त्रिंशो वर्गः’ ॥

न्याक्यत् सप्तममध्यायम् अष्टके माधवोऽष्टमे ।

चोलैषु नियसन् ग्रामे गोमत्यायैः समावृते ॥

इति भेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने अष्टमाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये अष्टमाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

अथ अष्टमोऽध्यायः

वेङ्कट०

‘त्वं विद्विम्’ अथाध्यायं न्याचिख्यासति नाश्वः ।
वेदार्थं परार्थेभ्यो वैशेष्यं समप्रदर्शयन् ॥ १ ॥

बहुयोजनविस्तीर्णा बहुयोजनमायताः ।
समुद्रमध्ये तिष्ठन्ते द्वीपा बाह्याभ्यधिष्ठिताः ॥ २ ॥

धर्मबुद्ध्याऽनुतिष्ठन्ति ते स्वधर्मान् प्रयत्नतः ।
तदागमानां प्रामाण्यम् आचारात् किं न कल्प्यते ॥ ३ ॥

आसप्रणीततामेते यदि वाऽपौरुषेयताम् १ ।
वेदिका कल्पयन्त्येवं किं न बाह्येषु कल्प्यते ॥ ४ ॥

उच्यते वर्णविभ्रष्टाः प्रविशन्त्यधुनाऽपि च ।
बौद्धेषु ते न आसासु तेनार्वाकालिका इमे ॥ ५ ॥

तदुक्तम्—‘या वेदबाह्याः स्मृतयो ‘याश्च काश्च’ कुरष्टयः ।
सर्वास्ता निष्फलाः भेत्य तमोनिष्ठा हि ताः स्मृताः ॥ १ ॥

उत्सृजन्ते च्यवन्ते’ च यान्यतोऽन्यानि कानिचित् ।
तान्यर्वाकालिकतया निष्फलान्यवृत्तानि च’ ॥ ७ ॥ (मसृ १२, १५, १६) इति ।

किञ्च—भागोपालं विप्रथितः प्रादुर्भावे महात्मनः ।
विप्रलोपाय धर्मस्य वक्तार्यं भगवान् हरिः ॥ ८ ॥

इतिहासपुराणानां कर्तारो लोकममताः ।
महैतुकास्त्रयवपराः सर्वे वेदं समाधिताः ॥ ९ ॥

मन्वाद्यंभ्याऽऽसतमा बद्धो वेदमाधिताः ।
पाद्भरात्रे पाद्भुपते वेदा अद्गीहृतास्तथा ॥ १० ॥

सर्वेषु जनपदेषु दास्ता येऽत्र समाधिताः ।
जुषन्तो हर्षणं तेषां वेदात्रत्वेन शक्तिरे ॥ ११ ॥

आतिष्ठन्ति उच्येतिवर्णं बाह्या सर्वे प्रयत्नतः ।
वेदोपवद्या तच्च मन्मतीर्तं सर्व्विभिः ॥ १२ ॥

१. वेदोपवि° वैश्वज. २. वारी° सूको. ३. इने वि° अ°. ४-७. अ. ४३५ न वैश्वज.
५. वेदोपवृ° सूको. ६. अनुवि° वि°.

राजान समग्रोतारो मार्गं वैदिकमास्थिता ।
 चातुर्वर्ण्यपरा सर्वे न स्वयं मार्गमाश्रिताः ॥ १३ ॥
 किञ्चाऽऽयो सङ्गता 'बौद्धैर्न राजन्ते' गतप्रभा ।
 तस्माच्च वेदसदसाम् अन्यत् किञ्चन विद्यते ॥ १४ ॥
 आयुर्वेदो धनुर्वेदो वेदो गान्धर्व एव च ।
 उपवदात् षट्स्वेतात् ऋषय सुश्रुतादय ॥ १५ ॥
 यत्तु^१ द्वीपेषु बौद्धानां बहुत्व सम्प्रदर्शितम् ।
 तत्र मृगोऽधर्मपरा बहवो द्वीपवासिन ॥ १६ ॥
 'मृगोस स्त्रीपरास्तत्र' स्तेयहिंसापरास्तथा ।
 'बहुत्वाद् देवनपरा सुरापानादितत्परा ॥ १७ ॥
 तस्मात्तत्रत्य आचार केनचित् सम्प्रवर्तित ।
 दृशानीमपि तत्रत्यै स आचारोऽनुवर्त्यते ॥ १८ ॥
 'किञ्चाग्निमायुर्म्येषु प्रत्यक्षेष्वेव वैदिका ।
 निर्वाहं कर्मजगत^२ स्तुतिं कर्म च कुर्वते ॥ १९ ॥
 अपि चाङ्गिरसाङ्गैश्च वेदा युक्ता स्वरेरपि ।
 पश्यन्तस्तानिभान् प्राज्ञा नान्य मार्गमुपासत^३ ॥ २० ॥ इति ॥

[१४३]

'अग्निः साहस्य ऋषि । अश्विनो देवता । अनुष्टुप् छन्दः' ।

स्यं चिदग्निर्वृत्तजुसुर्मर्षमद्रवं न यातये । कुञ्चीर्वन्तं यष्टी पुना रथं न कृणुथो नर्वम् ॥ १ ॥

स्यम् । चिद् । अग्निम् । ज्वनुऽजुर्म् । अर्षम् । अर्धम् । न । यातये ।
 कुञ्चीर्वन्तम् । यष्टिं । पुनरिति । रथम् । न । कृणुथ । नर्वम् ॥ १ ॥

येङुट० अग्नि साहस्य । तम् च पुनम् अग्निम् सायेन शीर्षी कुटनम् अग्निवपितम् अर्षम् पापम्
 अर्धम् इव समर्षम् । पुनर्नर्वं कुटनमित्यर्थः । कुञ्चीव तम् ऋषिं युवाम् यदि पुन अग्नि नर्वम्
 अनुष्टुप् शीर्षम् इव रथम् इति ॥ १ ॥

१ 'नरिपनाः बेष्वज १-२, 'नैगम ते दि' अ^१ १ वट्ट दि' अ^२, ४ ४, 'नरिपनुग'
 दि' अ^३, ५-७, १५ वाट्ट न स्यात्परापाराऽनुष्टुपरित दि' अ^४, ६ ६, 'नरिप दि' अ^५, ७
 १६ वाट्ट वा अ. ८, २२ व' कुटा, ९ ९, 'नरिप कुटा

त्पं चिदश्नं न वाजिनमरेणत्रो यमन्नंत । दृळ्हं ग्रन्थि न वि ध्यंतमत्रिं यविष्टमा रजः ॥ २ ॥

त्यम् । चित् । अश्वम् । न । वाजिनम् । अरेणत्रः । यम् । अन्तंत ।

दृळ्हम् । ग्रन्थिम् । न । वि । स्यत्तम् । अत्रिम् । यविष्टम् । आ । रजः ॥ २ ॥

वेङ्कट० तम् इमम् अश्वम् इव बलिनम् वक्ष्यामिः अरेणव यम् जराभिः ततवन्तः^१ यव-धुः^२,
तम् इमं जरावदं ददम् इव ग्रन्थिम् वि मुञ्चतम् अत्रिम्^३ युवतमम्, आ गच्छतु तेजः ॥ २ ॥

नरा दंमिष्टावत्रये शुभ्रा सिपासतं धिर्यः । अथा हि वां दिवो नरा पुनः स्तोमो न विशसे ॥ ३ ॥

नरा । दंसिष्टौ । अत्रये । शुभ्रा । सिपासतम् । धिर्यः ।

अथ । हि । वाम् । दिवः । नरा । पुनरिति । स्तोमः । न । विशसे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० नेतारौ! अत्यन्तं 'दशनीवौ! युवां' मद्यम् अन्ये शोभमानौ^४ सम्भक्तुम् इच्छतम्^५ स्तुतीः ।
अथ हि युवयोः दीप्तः अयं नरो! पुनः आयुषो मध्ये स्तोता मृत्योः न विशसनाय भवति ॥ ३ ॥

चित्ते तद्वा सुराधसा रातिः सुमतिरंशिवना ।

आ यन्नः सदेने पृथौ समने पर्यथो नरा ॥ ४ ॥

चित्ते । तत् । वाम् । सुराधसा । रातिः । सुमतिः । अंशिवना ।

आ । यत् । नः । सदेने । पृथौ । समने । पर्यथः । नरा ॥ ४ ॥

वेङ्कट० प्रशानाय^६ आसीत् तदानीम् युवयोः हे सुप्रनौ! दानम् सुमतिः च अशिनौ! । 'आ पर्यथ'^७
यदा अस्मान् गृहे विस्तीर्णे सद्ग्रामे च 'नरो! युवाम्' ॥ ४ ॥

युवं भुज्युं समुद्र आ रजमः पार ईद्वितम् ।

यातमच्छा पत्रिभिर्नासत्या सातये कृतम् ॥ ५ ॥

युवम् । भुज्युम् । समुद्रे । आ । रजसः । पारे । ईद्वितम् ।

यातम् । अच्छा । पत्रिभिः । नासत्या । सातये । कृतम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० युवाम् भुज्युम्^८ तौद्र्यम् उदधौ उदकस्य पारणे^९ मयेन कम्पमानम् अश्वयातम्^{१०}
नेभिः । अपि च तम् नासत्यौ! गृहस्य भजनाय कृतम् इति ॥ ५ ॥

आ वां सुमैः शंयू इव मंहिष्टा विद्वंवेदसा ।

समस्मे भूपतं नरोत्सं न पिप्युपीरिपः ॥ ६ ॥

१. तनिनं मूको.

२. वज्य मूको.

३. अत्रिम् मूको.

४-५. युवयोर्षो मूको.

६. 'मनिव मूको

७. इच्छत मूको.

८. प्रशाना मूको.

९-१०. आतेरारवः मूको.

११. नरो... मूको.

१०. भुज्यन् मूको

११. वरने मूको.

१२. अत्यथं मूको.

यं ते श्येनश्चारुमवृकं पदाभरदरुणं मानमन्वसः ।

एना वयो वि तार्ययुर्जीवस एना जागार बन्धुता ॥ ५ ॥

यम् । ते । श्येन । चारुम् । अवृकम् । पदा । आ । अमरत् । अरुणम् । मानम् । अन्वस ।
एना । वयं । वि । तारि । आयु । जीवसे । एना । जागार । बन्धुता ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यम् तव इन्द्र' श्येन चारुम् हिंसारहितम् दिव सोमम्' पद्भ्याम् आहृतवान् अरुणवर्णम्
'अन्नस्य यागद्वारा' निर्मातारम् । अनेन सोमेन 'वि तारि अस्मभ्यम्' अन्नम् आयु जीवनाय ।
अननैव जागसि बन्धुसमूह ॥ ५ ॥

एवा तदिन्द्र इन्दुना देवेषु चिद्धारयाते महि त्यजः ।

क्रत्वा वयो वि तार्ययुः सुकृतो क्रत्वायमस्मदा सुतः ॥ ६ ॥

एव । तत् । इन्द्र । इन्दुना । देवेषु । चित् । धारयाते । महि । त्यजं ।
क्रत्वा । वयं । वि । तारि । आयु । सुकृतो इति सुकृतो । क्रत्वा । अयम् । अस्मत् । आ । सुत ॥

वेङ्कट० एवम् तम् इन्द्र सोमन स्वोत्पु धारयति महान्तम्' त्यज धनस्य' स्वागम् । कर्मणा
स्वया अन्नम् आयु च सुप्रज्ञ' स्त गृप उक्तम्(?) । कर्मणा अयम् च सोम अस्मानु
अभिपुत इति ॥ ६ ॥

'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये द्वितीयो वर्गः' ॥

[१४५]

'इन्द्राणी प्रक्ति । सपत्नीबाधनम् (उपनिषत्) देवता । अनुष्टुप् छन्दः, षष्ठी परक्ति ।

इमां खनाम्पोर्पधि वीरुधं बलवत्तमाम् ।

यया सपत्नीं बाधते यया संविन्दते पतिम् ॥ १ ॥

इमाम् । खनामि । ओर्पधिम् । वीरुधम् । बलवत्तमाम् ।

यया । सपत्नीम् । बाधते । यया । सम्विन्दते । पतिम् ॥ १ ॥

पङ्कट० इन्द्राणी । इमाम् "खनिश्रेण खनामि" ओर्पधिम्, या इय वीरुध् बलवत्तमा भवति । यया
सपत्नीम् बाधते सपत्नी, यया च सलभते पतिम् इति ॥ १ ॥

उत्तानपणं सुमंगं देवजुते महस्वति ।

सपत्नीं मे परां घम पतिं मे केवलं कुरु ॥ २ ॥

१ श्येन मूढा २ २ अन्नं मूढो ३ ३ दिन ईश मूढो ४ ४ पर मूढो, ५, ५ न व
मूढो ६ ६ मास्ति मूढो ७ ७ यस्मिन् सन्निवृत्तम् ।

उत्तानऽपणें । सुऽभगे । देवऽजूते । सहैस्वति ।
सुऽपत्नीम् । मे । परां । घम् । पतिम् । मे । केवलम् । कुरु ॥ २ ॥

वेङ्कट० उत्तानपणें ! कल्याणि ! देवैः प्रेरिते ! बलवति ! सपत्नीम् मे परा घम, पतिम् मे असाधारणम्
कुरु ॥ २ ॥

उत्तंसाहमुत्तर उत्तरेदुत्तराम्यः । अथा सपत्नी या ममाधरा साधराम्यः ॥ ३ ॥

उत्तंसा । अहम् । उत्तरे । उत्तरे । इत् । उत्तरे ।
अथ । सपत्नी । या । मम । अधरा । सा । अधराम्यः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उत्तरा अहम् भूयासं हे उत्तरे, उत्तरा एव उत्तराम्यः । अथ सपत्नी या मम, सा अधरा
भवतु अधराम्यः अपीति ॥ ३ ॥

नह्यस्या नामं गृण्णामि नो अस्मिन् रमते जनै ।

पराभेन परावर्तं सपत्नीं गमयामसि ॥ ४ ॥

नहि । अस्या । नामं । गृण्णामि । नो इति । अस्मिन् । रमते । जनै ।
परां । एव । पराऽवर्तम् । सपत्नीम् । गमयामसि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० नहि अस्या. सपत्न्या । अहम् नाम गृह्णामि, संवामात् न च इयम् अस्मिन् जने
रुताम् । अपि च पराम् एव परावर्तम् दूराम् दूरम् सपत्नीम् गमयामः ॥ ४ ॥

अहमस्मि सहमानाय त्वमसि मासुहिः ।

उभे सहैस्वती भूत्वी सपत्नीं मे सहावहै ॥ ५ ॥

अहम् । अस्मि । सहमाना । अर्थ । त्वम् । अस्मि । मासुहि ।
उभे इति । सहैस्वती इति । भूत्वी । सपत्नीम् । मे । सहावहै ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अहम् अस्मि गृण्णाम् अभिमन्त्रिणी, त्वम् च भवसि मासुहिः । उभे सहैस्वती भूत्वा
सहावाम् सपत्नीम् अभिमन्त्रय इति ॥ ५ ॥

उपं तेऽथां सहमानामभि त्वाथां सहैयमा ।

मामनु प्र ते मनीं वृन्मं गौरिव धावतु पथा वारिव धावतु ॥ ६ ॥

उपं । ते । अधाम् । सहमानाम् । अभि । त्वा । अधाम् । सहैयमा ।

माम् । अनु । प्र । ते । मनीं । वृन्मम् । गौरिव । धावतु । पथा । वा. इयम् । धावतु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० उप दधामि सह पते! ते सहमानाम् इमां पाठाम् । अभि दधामि त्वाम् अभिभाव-
केन मनसा । माम् अनु प्र गच्छतु तव मनः वत्सम् गौः इव मार्गेण इव च उदकमिति ॥ ६ ॥

'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये तृतीयो वरः' ॥

[१४६]

'पेरम्मदो देवमुनिरेपि । अरण्यानी देवता । अनुष्टुप् छन्दः' १ ।

अरण्यान्यरण्यान्यसौ या प्रेव नश्यसि ।

कथा ग्रामं न पृच्छमि न त्वा भीरिव विन्दतीरे ॥ १ ॥

अरण्यानि । अरण्यानि । असौ । या । प्रइव । नश्यसि ।

कथा । ग्रामम् । न । पृच्छसि । न । त्वा । भीःइव । विन्दतीरे ॥ १ ॥'

वेङ्कट० देवमुनिः पेरम्मदः । हे अरण्यानि! या^१ अहो त्वम् अरण्यानि वनानि 'प्राची इव'^२ ग्रामेपि,
सा त्वम् आत्मनो निवासाय कथम् ग्रामम् न पृच्छसि — क विद्यते ग्राम इति । तत्र विस्मयः ।
न त्वा नूनम् भीः विन्दति^३ इव इति ॥ १ ॥

वृषारवायु वदते यदुपाव्रति चिच्चिकः । आघाटिभिरिव धावयन्नरण्यानिर्महीयते ॥२॥

वृषःइत्यर्थः । वदते । यत् । उपऽअव्रति । चिच्चिकः ।

आघाटिभिःइव । धावयन् । अरण्यानिः । महीयते ॥ २ ॥

वेङ्कट० वृषरवनाङ्गे पक्षिणे शब्दायमानाय तमुद्दिश्य यदा उपगच्छति चिच्चिकः । स नूनम्
अस्मिन् शब्दायमाने तम् अनुगच्छति । तदानीम् आघाटिभिः आह्वयमानैर्वापिः परान्
धावयन् 'राजा इव' अरण्यानिः पूजयेत् तथा प्रतिभातीति ॥ २ ॥

उत गावैश्चादन्त्युत वेदमेव दृश्यते ।

उनो अरण्यानिः सायं शकृतीरिव मर्जति ॥ ३ ॥

उत । गावैःइव । अदन्ति । उत । वेदमेव । दृश्यते ।

उनो इति । अरण्यानिः । सायम् । शकृतीःइव । मर्जति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्नि गावः इव मृगाः* मर्यापि अदन्ति । अग्नि च अक्षिन् वेदः इव कल्पयन्म् दृश्यते ।
अग्नि च अरण्यानिः सायम् शकृतीः 'वि मर्जति' इव ग्रामं प्रति गच्छन्तीः* शरान् इव
धानुष्कः ॥ ३ ॥

गामङ्गेप आ ह्वयति दार्वङ्गपो अपारधीन् । वमन्नरण्यान्यां सायमक्रुमुद्दिर्ति मन्यते ॥४॥

१-३. आरित् मूको.

२. क्रमेण वा (९, १९-२०) क्वाक्यया न.

३. वः मूको.

४-४ पराची इ वा.

५. विदन्ति मूको.

६-६. अत्रेव मूको.

७. तुल्यः मूको.

८. ८. ५५ मूको.

९. ९०ति मूको.

गाम् । अङ्ग । एप । आ । ह्यति । दारु । अङ्ग । एप । अर्प । अवधीत् ।
वसन् । अरण्यान्याम् । सायम् । अकृक्षत् । इति । मन्यते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ग्राम प्रति गमनाय गाम् चरन्तीम् क्षिप्रम् अयम् आ ह्यति । अथ अपर शीघ्रं
गन्तुमिच्छन् इन्धनम् क्षिप्रम् अपहन्ति छिनत्ति । दारुश्च वसन् अरण्यान्याम् सायम् अकरोशति
इति मन्यते ॥ ४ ॥

न वा अरण्यानिर्हन्त्यन्यथेन्नाभिगच्छति ।

स्वादोः फलस्य जग्ध्वार्यं यथाकामं नि पद्यते ॥ ५ ॥

न । वै । अरण्यानि । हन्ति । अ-प । च । इव । न । अभिगच्छति ।
स्वादोः । फलस्य । जग्ध्वार्यं । यथाकामम् । नि । पद्यते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० न खलु अरण्यानि स्वय कञ्चन हन्ति, अन्य चेत् सिद्धव्याघ्रादिकं ताम् न अभि-
गच्छति । स्वादुरसम् फलम् भक्षयित्वा यथाकामम् पुर्य तत्र शोते इति ॥ ५ ॥

आर्क्षनगन्धिं सुरभिं बह्वन्नामकृपीवलात् । प्राहं मृगाणां मातरं मरण्यानिर्मशंसिपम् ॥ ६ ॥

आर्क्षनगन्धिम् । सुरभिम् । बहुऽअन्नाम् । अकृषिवलात् ।

प्र । अहम् । मृगाणां । मातरं । अरण्यानिम् । अशंसिपम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'गन्धवद् अशंसिपम्' 'आर्क्षन भवति' । आर्क्षनगन्धिम् सुरभिम् गन्धवतीम् बह्वन्नाम् अकृषिती'
कर्षणम् प्र अशंसिपम् अहम् मृगाणाम् मातरम् अरण्यानिम् इति ॥ ६ ॥

'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्थो वसं' ॥

[१४७]

'सुवेदा नीतीपिरेपि । इन्द्रो देवता । गती छन्दः, पद्यमी त्रिष्टुप्' ।

श्रुत् दद्यामि प्रथमार्यं मन्ययेऽहन्यद्वृत्रं नय त्रिरेपः ।

उभे यन्ता मरुतो रोदसी अनु रेजते शुष्मात् पृथिवी चिदाद्रिवः ॥ १ ॥

श्रु । ते । दद्यामि । प्रथमार्यं । मन्यये । अहन् । यत् । वृत्रम् । नयेम् । त्रिरे । अप ।

उभे इति । यत् । ता । मरुत । रोदसी इति । अनु । रेजते । शुष्मात् । पृथिवी । चिदा । अद्रिवः ॥

वेङ्कट० 'सुवेदा नीतीपि' । यत् दद्यामि स्वदीपम् प्रथमम्' शोधम् — इत्येवात् अमि यत् मेघम्
मृदिगम्, अष्टमप च उदकानि, यत् च स्वाम् अनु भवनः अभिहितमिदं यत् पापान्
'पृथिवी । कल्पते अद्यात् पृथिवी अमि वसिन्' इति ॥ १ ॥

त्वं मायाभिरनवद्य मायिनै श्रवस्यता मनसा वृत्रमर्दयः ।

त्वाभिन्नरौ वृणते गर्विष्टिषु त्वां विश्वांसु हव्यास्त्रिष्टिषु ॥२॥

त्वम् । मायाभि । अनवद्य । मायिनम् । श्रवस्यता । मनसा । वृत्रम् । अर्दय ।

त्वाम् । इत् । नरः । वृणते । गोर्दष्टिषु । त्वाम् । विश्वांसु । हव्यांसु । इष्टिषु ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वम् मायाभि प्रशस्य^१ । मायिनम् अक्षमिच्छता मनसा मेघम् अर्दितवान्^२ अस्ति । त्वाम् एव मनुष्या वृणते उदकेच्छासु^३, त्वाम् विश्वेषु च हवनार्हेषु यज्ञेषु इति ॥ २ ॥

ऐषु चाकन्धि पुरुहूत सूरिषु वृधामो ये मघन्नानुशुभम् ।

अर्चन्ति तोके तनये परिष्टिषु मेघसाता वाजिनमहये धने ॥३॥

आ । एषु । चाकन्धि । पुरुहूत । सूरिषु । वृधाम । ये । मघन्नानु । आनुशु । मघम् ।

अर्चन्ति । तोके । तनये । परिष्टिषु । मेघसाता । वाजिनम् । अहये । धने ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ कामयस्व स्तुतिम् एषु स्तोत्रेषु पुरुहूत, प्रवृद्धा ये मघवन् । यज्ञम् प्राप्नुवन्ति, स्तुवन्ति च त्वां पुत्रपौत्रधनार्थम्^४ धनस्य पर्येषणेषु यज्ञे बलिनम् अहीकम्^५ धनम् प्राप्नुम् इति ॥ ३ ॥

स इन्नु रायः सुभृतस्य चाकनमदं यो अस्य रक्षं चिकेतति ।

त्वावृधो मघवन् दाशुध्वरो मक्षु स वाजं भरते धना नृभिः ॥ ४ ॥

स । इत् । नु । राय । सुभृतस्य । चाकनत् । मदम् । य । अस्य । रक्षम् । चिकेतति ।

त्वावृधः । मघवन् । दाशुध्वर । मक्षु । स । वाजम् । भरते । धना । नृभिः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० स एव धनम् पूर्णम् कामयते सोमम् य अस्य वेगनिमित्तम् प्रज्ञापयति । त्वावृध मघवन् । दक्षद्विष्क शीघ्रम् स अक्षम् विभक्तिं धनानि च दासे ॥ ४ ॥

त्वं शर्षीय महिना गृणान उरु कृधि मघवच्छुग्धि रायः ।

त्वं नो मित्रो वरुणो न मायी पित्वो न दस्म दयसे विभक्ता ॥ ५ ॥

त्वम् । शर्षीय । महिना । गृणान । उरु । कृधि । मघवच्छुग्धि । राय ।

त्वम् । नु । मित्र । वरुण । न । मायी । पित्व । न । दस्म । दयसे । विभक्ता ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वम् अस्माभि षडार्थम् महत्त्वेन स्तूयमान बहु अस्माक कुरु । मघवन् ! प्रयच्छ मित्रावरुणौ इव प्राज्ञ धनम् । इदानीम् अद्यम् प्रयच्छ दशनीय ! विभक्ता इति ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये पद्यमो वर्गः ॥

[१४८]

'पृथुर्वैन्य ऋपिः । इन्द्रो देवता । त्रिन्दुप् छन्दः । ॥

सुस्वाणासं इन्द्र स्तुमसिं त्वा सस्रवांसश्च तुविन्दुम्ण वार्जम् ।

आ नो भर सुवितं यस्ये चाकन्तमना तना सनुयाम त्वोतोः ॥ १ ॥

सुस्वानासः । इन्द्र । स्तुमसिं । त्वा । सस्रवांसः । च । तुविन्दुम्ण । वार्जम् ।

आ । नः । भर । सुवितम् । यस्ये । चाकन् । तना । तना । सनुयाम । त्वाऽर्जताः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'पृथुर्वैन्यः ।' सोममभिपुण्ड्रन्तः इन्द्र । त्वाम् स्तुमः प्रयच्छन्तः च बहुबल ! हविः । आ इह
अस्माकम् कल्याणं धनम्, यत् त्वं कामयसे प्रदातुम् । आत्मना पुत्रेण च कथमेदि धनं
त्वया रक्षिताः ॥ १ ॥

ऋष्वस्वामिन्द्र शूर जातो दासीर्विशुः सूर्येण सहाः ।

गुहा हितं गुह्यं गूळहमप्सु विभ्रुमसिं प्रस्रवणे न सोमम् ॥ २ ॥

ऋष्वः । त्वन् । इन्द्र । शूर । जातः । दासीः । विशः । सूर्येण । सहाः ।

गुहा । हितम् । गुह्यम् । गूळहम् । अप्सु । विभ्रुमसिं । प्रस्रवणे । न । सोमम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० ... । गुहायाम् निहितम् अत एव गुह्यम् गुह्यम् उदकेषु भराम । तुभ्यम् सोमम्
प्रस्रवणे इव उदकमिति ॥ २ ॥

अुर्यो वा गिरो अर्भ्यर्चं विद्वानृषीणां विप्रः सुमतिं चक्रानः ।

ते स्याम ये रणयन्त सामैरेनोत तुभ्यं रयोळ्ह भक्षैः ॥ ३ ॥

अुर्यः । वा । गिरैः । अभि । अर्चं । विद्वान् । ऋषीणाम् । विप्रः । सुमतिम् । चक्रानः ।

ते । स्याम । ये । रणयन्त । सामैः । एना । उत । तुभ्यम् । रयोळ्ह । भक्षैः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इंधरः इव स्तुती । अभि पूजय जानन् ऋषीणाम् मेधावी मुष्टुतिम् कामयमान । ते वपम्
स्याम ये स्वाम् अरिहरन्तु सामैः अनेन स्वोत्रेण । अपि च तुभ्यम् रयेन उद्यमान । भक्षै
च दीति कुर्म । इति ॥ ३ ॥

इमा अर्धेन्द्र तुभ्यं शंसि दा नृम्पी नृणां शूर शर्वः ।

तेभिर्भैव मर्कतुर्षेपुं चाकन्नुत त्रायस्व गृणत उत स्तीन् ॥ ४ ॥

इमा । अर्धे । इन्द्र । तुभ्यम् । शंसि । दाः । नृम्पीः । नृणाम् । शूर । शर्वः ।

तेभिः । मर्क । मर्कतुः । शेपुं । चाकन् । उत । त्रायस्व । गृणतः । उत । स्तीन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इमानि स्तोत्राणि इन्द्र! तुभ्यम् अहम् अशसिषम् । देहि मेतृणाम् अस्माक स्वभूतेभ्य
 मृभ्य बलम् शूर ।। तै च भव सकर्मा येषु स्तुतिं कामयस । अपि च त्रायस्व स्तुवत
 अपि च तेषां गृहान् इति ॥ ४ ॥

शुधी हर्वमिन्द्र शूर पृथ्या उत स्तवसे वेन्यस्यार्कैः ।

आ यस्ते योनिं घृतवन्तमस्वारूर्मिर्न निश्चैर्द्रवयन्त वक्त्राः ॥ ५ ॥

शुधि । हर्वम् । इन्द्र । शूर । पृथ्या । उत । स्तवसे । वेन्यस्यै । अर्कै ।

आ । य । ते । योनिम् । घृतवन्तम् । अस्वा । ऊर्मि । न । निश्चै । द्रवयन्त । वक्त्रा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० शुधि ह्वानम् इन्द्र! शूर! पृथे^१ । अपि च स्तूयस, वेन्य, पृथि तस्य^२ स्तोत्रै । य पृथि
 आ स्वरति अभिष्टुवति तत्र उदकवन्तम् योनिम् । तस्य स्तुनय ऊर्मय इव निश्चे द्रवन्ति
 इति ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये षष्ठो वर्ग^२ ॥

[१४९]

^१अर्चन् ह्यैरण्यस्तूप ऋषि । सविता देवता । त्रिष्टुप् छन्द^१ ।

सविता यन्त्रैः पृथिवीमरम्णादस्कम्भने सविता धामदंहत् ।

अश्वमिवाधुक्षुद्धुनिमन्तरिक्षमूर्ते बद्धं सविता समुद्रम् ॥ १ ॥

सविता । यन्त्रै । पृथिवीम् । अरम्णात् । अस्कम्भने । सविता । धाम् । अदृहत् ।

अश्वमश्व । अधुक्षत् । धुनिम् । अन्तरिक्षम् । अूर्ते । बद्धम् । सविता । समुद्रम् ॥ १ ॥^२

वेङ्कट० अर्चन् ह्यैरण्यस्तूप । सविता यमनसाधने तेजोभिः पृथिवीम् स्वे स्थाने अरमयत् ।
 अपि वा अस्कम्भने अन्तरिक्ष सविता धाम् अदृहत् । अश्वमिव युद्धे धनानि अधुक्षत्
 उदकानि मेघम् अन्तरा निवसन्तम् अपि च अतीरे बद्धम् ॥ १ ॥

यत्रां समुद्रः स्कम्भितो व्यौनदर्पां नपात् सविता तस्य वेद ।

अतो भूरत आ उत्थितं रजोऽतो द्यावापृथिवी अप्रथेताम् ॥ २ ॥

यत्र । समुद्र । स्कम्भित । वि । औनत् । अपाम् । नपात् । सविता । तस्य । वेद ।

अतं । भू । अतं । आ । उत्थितम् । रजं । अतं । द्यावापृथिवी इति । अप्रथेताम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अस्मात् एव "द्यावापृथिव्यौ अप्रथेताम्" इति ॥ २ ॥

पृथेदमन्यदेभवद्यजत्रमर्मर्त्यस्य भुर्वनस्य भूना ।

सुपर्णो अद्भ सवितुर्गुरुमान् पूर्वी जातः स उ अस्यान् धर्म ॥ ३ ॥

पुधा । इत्थम् । अन्वयत् । अमुन्वयत् । यजप्रथम् । अर्धर्यरथम् । शुभनरथम् । भूना ।
 मुष्पुर्णः । अङ्ग । मृषितुः । गृह्णन् । पूर्णः । जातः । गः । क्तं इति । अह्यु । अर्जु । धर्म ॥३॥
 येङ्कट० प्रातः मयिता प्रादुर्भवति, पश्चात् इत्थम् अन्वयत् देवजातम् आत्मन्वयत् भाववितुः मयितुः
 गृह्णन् भवति । तत्र मयितुः सुवतनः आदिरवदथ' मरणयान् अङ्ग पूर्णः जातः । गः अ
 अन्य मयितुः अमु गच्छति वर्तेति ॥ ३ ॥

मार्थद्वयं प्रामं ययुधिखिवाद्गानं याश्रेव वृत्तं मुमना दृक्षाना ।
 पतिरिव जायामभि नो न्येतु धूर्ता दिवः मैथिता विश्ववारः ॥ ४ ॥

मार्थं दृश्य । प्रामं । ययुधि दृश्य । अशानं । याश्रेव दृश्य । ययुधम् । मुष्पुर्णः । दृक्षाना ।
 पतिः दृश्य । जायाम् । अभि । नः । नि । एतु । धूर्ता । दिवः । मैथिता । विश्ववारः ॥ ४ ॥
 येङ्कट० मयावप इव प्रामार्थान् अस्मान् मयिता अवि गच्छतु इति ॥ ४ ॥

द्विर्ण्यस्तुः मयितुर्थ्या त्वाऽऽङ्गिरमो जुह्वं वाजं अभिन ।
 एवा त्वाच्येन्येन्ये वन्दमानः मोमंयेवांशुं प्रति जागराहम् ॥ ५ ॥

द्विर्ण्यदस्तुप । मयितुः । यथा । त्वा । आङ्गिरम् । जुह्वं । वाजं । अभिन ।
 एव । त्वा । अच्येन्ये । अर्थेन्ये । वन्दमान । मोमंयेवांशुं । जागर । अहम् ॥५॥
 येङ्कट० द्वे मयितुः । यथा एवाम् अङ्गिरसः आहूतयन्, एवम् आहूतवान् अभिन अन्ने तस्यै
 सम वित्ता द्विर्ण्यस्तुपः । एवम् एवाम् पुत्र अर्थेन अवि रक्षणाय वन्दमानः मोमंय इव
 अंशुम् प्रति जागर्ति अहम्, अभित न्यौमि इति ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये समाप्तं वसुः' ॥

[१५०]

'मृष्टीको वासिष्ठः कविः । अग्निदेवता । अष्टमी छान्दः, ४-० उपनिषद्गर्थादिनी, ययुर्षी जगती वा ।

मर्मिद्विद्युत् मर्मिद्यमे देवेभ्यो ह्यववाहन ।
 आदित्ये हृष्टैर्वसुमिन् आ गंदि मृष्टीकार्यं न आ गंदि ॥ १ ॥

मर्मिद्विद्युत् । मर्मि । ह्यववाहन । देवेभ्यः । ह्यववाहनम् ।
 आदित्ये । हृष्टैः । वसुमिन् । नः । आ । गंदि । मृष्टीकार्यं । नः । आ । गंदि ॥ १ ॥
 येङ्कट० मृष्टीको वासिष्ठः । मर्मिद्वि अवि गन् मर्मिद्युः मर्म ह्यववाहनं देवायं ह्यववाहनम् ।
 आदित्यादित्यः गन् अस्मान् आ गच्छ मर्मिद्युम् इति ॥ १ ॥

इमं यज्ञमिदं वचो जुजुषाण उपागहि ।

मर्तासस्त्वा समिधान हवामहे मृळीकार्यं हवामहे ॥ २ ॥

इमम् । यज्ञम् । इदम् । वच । जुजुषाण । उपऽआगहि ।

मर्तास । त्वा । सम्ऽइधान । हवामहे । मृळीकार्यं । हवामहे ॥ २ ॥

वेङ्कट० इदम् हवि इमाम् च स्तुतिम् सेवमान उपागच्छ^१ । मनुष्या त्वाम् समिध्यमान^१ हवामहे कल्याणाय सुखाय इति ॥ २ ॥ तिस्र उत्तरा निगदसिद्धा ।

त्वाम् जातवेदसं विश्वारं गृणे धिया ।

अग्ने देवाँ आ वह नः प्रियव्रतान् मृळीकार्यं प्रियव्रतान् ॥ ३ ॥

त्वाम् । ऊँ इति । जातऽवेदसम् । विश्वऽवारम् । गृणे । धिया ।

अग्ने । देवान् । आ । वह । न । प्रियऽव्रतान् । मृळीकार्यं । प्रियऽव्रतान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० धी प्रज्ञा, तथा स्तौमि ॥ ३ ॥

अग्निर्देवो देवानामभवत् पुरोहितोऽग्निं मनुष्या इ ऋषयः समीधिरे ।

अग्निं महो धनसातावहं हुवे मृळीकं धनसातये ॥ ४ ॥

अग्नि । देव । देवानाम् । अभवत् । पुरऽहित । अग्निम् । मनुष्या । ऋषय । सम् । ईधिरे ।

अग्निम् । मह । धनसाता । अहम् । हुवे । मृळीकम् । धनसातये ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अग्निम् मह महान्तम् धनलाभाय युद्धाय वा ॥ ४ ॥

अग्निरग्निं भरद्वाजं गर्विष्ठिरं प्रार्त्नन्तः कर्ष्वं त्रसदस्युमाह्वे ।

अग्निं वसिष्ठो हवते पुरोहितो मृळीकार्यं पुरोहितः ॥ ५ ॥

अग्नि । अग्निम् । भरत्स्वाजम् । गर्विष्ठिरम् । प्र । आवत् । न । कर्ष्वम् । त्रसदस्युम् । आऽह्वे ।

अग्निम् । वसिष्ठ । हवते । पुरऽहित । मृळीकार्यं । पुरऽहित ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्नि अश्यादीन् अरक्षत् अस्मदीय । त वसिष्ठपुत्र केनचिद् राजा पुरोहित हवते सुखार्थम् इति ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याय अष्टमो वगं^२ ॥

[१५१]

^१अद्वा कामायनी ऋषिका । अद्वा देवता । अनुष्टुप् छन्दः^१ ।

श्रद्धयाग्निः समिध्यते श्रद्धया ह्यते हविः ।

श्रद्धा भगस्य मूर्धनि वचसा वेदयामसि ॥ १ ॥

श्रद्धया । अग्निः । सम् । इध्यते । श्रद्धया । ह्युपते । हविः ।

श्रद्धाम् । भर्गस्य । मूर्धनि । वचसा । आ । वेदयाममि ॥ १ ॥^१

वेङ्कट० श्रद्धा 'कामायनी । श्राद्धम्'^२ । श्रद्धया अग्निः सम् इध्यते । श्रद्धया हविः साधु ह्युपते । श्रद्धाम्
भागधेयस्य प्रधानाऽङ्गे भवस्थिताम् वचसा आ वेदयामः परेषां धूम इति ॥ १ ॥

प्रियं श्रद्धे ददतः प्रियं श्रद्धे दिदासतः ।

प्रियं भोजेषु यज्वस्विदं म उदितं कृधि ॥ २ ॥

प्रियम् । श्रद्धे । ददतः । प्रियम् । श्रद्धे । दिदासतः ।

प्रियम् । भोजेषु । यज्वऽसु । इदम् । मे । उदितम् । कृधि ॥ २ ॥

वेङ्कट० ते श्रद्धे । इदं मदीयं वचनम् । श्रद्धे । प्रयच्छतः प्रदित्सतः च प्रियम् कुरु । प्रियम्
भोजकेषु यजमानेषु, प्रियम् अन्माकम् उदितम् कुरु श्रद्धां रचय ताम् इति त २ ॥

यथा देवा अमुरेषु श्रद्धामुप्रेषु चक्रिरे ।

एवं भोजेषु यज्वस्वस्माकमुदितं कृधि ॥ ३ ॥

यथा । देवाः । अमुरेषु । श्रद्धाम् । उप्रेषु । चक्रिरे ।

एवम् । भोजेषु । यज्वऽसु । अस्माकम् । उदितम् । कृधि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ॥ ३ ॥

श्रद्धां देवा यजमाना वायुर्गोषा उपासते ।

श्रद्धां हृदय्यश्रयाकृत्वा श्रद्धया विन्दते वसु ॥ ४ ॥

श्रद्धाम् । देवाः । यजमानाः । वायुऽगोषाः । उपासते ।

श्रद्धाम् । हृदय्यया । आऽकृत्वा । श्रद्धया । विन्दते । वसु ॥ ४ ॥

वेङ्कट० श्रद्धाम् देवाः यजमानाः वायुरक्षिता उप आसते । श्रद्धाम् एव हर्षं अभिवाये जाते उपासते ।
श्रद्धया एव विन्दते धनम् इति ॥ ४ ॥

श्रद्धां प्रातर्हवामहे श्रद्धां मध्यंदिनं परि ।

श्रद्धां मूर्धस्य निमुञ्चि श्रद्धे श्रद्धापयेह नः ॥ ५ ॥

श्रद्धाम् । प्रातः । हवामहे । श्रद्धाम् । मध्यंदिनम् । परि ।

श्रद्धाम् । मूर्धस्य । निऽमुञ्चि । श्रद्धे । अत् । धापय । इह । नः ॥ ५ ॥

१. ऋगो वा. (९, ११) व्याख्याया द्वा.

२-२. 'व ... नाह रि'; अमरमिः ... कां मूर्धो.

वेङ्कट० प्रातः मध्यन्दिने सायम् च श्रद्धाम् एव हवामहे । श्रद्धे! अस्मान् भोजेषु श्रद्धापय हति ॥५॥

३इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये नवमो वर्गः ॥

[१५२]

३शासो भारद्वाज ऋषिः । इन्द्रो देवता । अनुष्टुप् छन्दः १ ।

शास इत्था महौ अस्यमित्रखादो अद्भुतः ।

न यस्य हन्यते सखा न जीयते कदा चन ॥ १ ॥

शासः । इत्था । महान् । असि । अमित्रऽखादः । अद्भुतः ।

न । यस्य । हन्यते । सखा । न । जीयते । कदा । चन ॥ १ ॥

वेङ्कट० शासो भारद्वाजः । शासिता त्वं 'सत्यमेव महान्' असि अमित्राणां भक्षयिता आश्चर्य-
भूतः, न यस्य हन्यते परैः सखा, न च जीयते कदा चन इति ॥ १ ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी ।

वृषेन्द्रः पुर एतु नः सोमपा अभयकरः ॥ २ ॥

स्वस्तिऽदाः । विशः । पतिः । वृत्रऽहा । विऽमृधः । वशी ।

वृषा । इन्द्रः । पुरः । एतु । नः । सोमऽपाः । अभयऽकरः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अविनाशस्य दाता प्रजापतिः वृत्रहा विशेषेण ब्राह्मणः स्वतन्त्रः । इया इन्द्रः इति
स्पष्टम् ॥ २ ॥

वि रक्षो वि मृधो जहि वि वृत्रस्य हनु रुज ।

वि मन्युमिन्द्र वृत्रहन्मित्रस्याभिदासतः ॥ ३ ॥

वि । रक्षः । वि । मृधः । जहि । वि । वृत्रस्य । हनु इति । रुज ।

वि । मन्युम् । इन्द्र । वृत्रऽहन् । अमित्रस्य । अभिऽदासतः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० वि जहि रक्षः । वि जहि च मृधः । वि रुज च शत्रोः हनु । वि जहि शेषम् इन्द्र ।
इत्यहन् । अमित्रस्य अभिक्षपयतः ॥ ३ ॥

वि न इन्द्र मृधो जहि नीचा यच्छ पृतन्यतः ।

यो अस्मा अभिदासत्यर्धं गमया तमः ॥ ४ ॥

वि । नः । इन्द्र । मृधः । जहि । नीचा । यच्छ । पृतन्यतः ।

यः । अस्मान् । अभिऽदासति । अर्धम् । गमय । तमः ॥ ४ ॥

१. मां मूको. २-२. नास्ति मूको. ३-३. शिवेवमहम् मूको. ४. न मूको. ५. शनः
मूको. ६. रिधः मूको.

वेङ्कट० 'प्रतिपत्तिणो राजानो मृध' इति बोधायन । वि नहि इन्द्र' अस्माकम् मृध, नीवा यच्छ सङ्ग्राम कर्तुमिच्छत । अथरम् तम तम् गमथ, य अस्मान् अभिक्षयति इति ॥ ४ ॥

अपेन्द्र द्विपुतो मनोऽपु जिज्यासतो वृधम् ।

वि मन्योः शर्म यच्छ ररीयो यवया वृधम् ॥ ५ ॥

अप । २-३ । द्विपुत । मन । अप । जिज्यासत । वृधम् ।

वि । मन्यो । शर्म । यच्छ । ररीयो । यय । वृधम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अप जहि इन्द्र । द्विपुत मन । अप जहि च जेतुमिच्छत आयुधम् । वि यच्छ' उपगमय माम् अभिमन्यमानस्य सुखम् । उरुतरम् आरमीय वज्रम् यवय विसृज इति ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये दशमो वर्गः' ॥

[१५३]

'देवचामय इन्द्रमातर ऋषिका । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः' ।

ईह्वर्यन्तीरपस्युव इन्द्रं जातमुपासते । भेजानासः सुवीर्यम् ॥ १ ॥

ईह्वर्यन्ती । अपस्युव । इन्द्रम् । जातम् । उप । आसते । भेजानास । सुवीर्यम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० देवचामय इन्द्रमातर । पुत्रम् इव इतरतत चलयन्त्य कर्म इच्छन्त्य लालनम् इन्द्रम् जातम् उप आसत सेवमाना सुवीर्यम् ॥ १ ॥

त्वमिन्द्र नलादधि सहसो जात ओजसः । त्वं वृषन् वृषेदसि ॥ २ ॥

त्वम् । इन्द्र । नलात् । अधि । सहस । जात । ओजस । त्वम् । वृषन् । वृषा । इत् । असि ॥

वेङ्कट० त्वम् इन्द्र । नलात् अधि-जात, तथा सहमानात् ओजस च । त्वम् वृषन् । इरा इव भवसि कामानाम् ॥ २ ॥

त्वमिन्द्रामि वृत्रहा व्यरिन्तरिक्षमतिरः । उद् घामस्तम्ना ओजसा ॥ ३ ॥

त्वम् । इन्द्र । अमि । वृत्रहा । वि । अन्तरिक्षम् । अतिर । उद् । घाम् । अस्तम्ना । ओजसा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वम् इन्द्र । अमि इन्द्रा । वि स्तारितवानसि अन्तरिक्षम् । दिवम् च उद् अस्तम्ना बलम् ॥ ३ ॥

त्वमिन्द्र सजोषममुकं विभर्षि बाहोः । यञ्च शिशान् ओजसा ॥ ४ ॥

त्वम् । इन्द्र । सजोषमम् । अर्कम् । विभर्षि । बाहो । यञ्चम् । शिशान् । ओजसा ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्वम् इन्द्र । सहसम् अपेनीयम् धारयामि बाहो वज्रम् सीङ्गीकुर्वन् बलम् ॥ ४ ॥

त्वमिन्द्राभिभूरासि विद्यां ज्ञातान्योर्जसा । स विश्वा भुव आभवः ॥ ५ ॥

त्वम् । इन्द्र । अभिभू । असि । विश्वा । ज्ञातानि । ओर्जसा । स । विश्वा । भुव । आ । अभव । ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वम् इन्द्र । अभिभवसि विश्वानि ज्ञातानि बलेन । स त्वम् विश्वा भूमी आ भवसि
अरान् इव नेमि ॥ ५ ॥

‘इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये एकादशो वर्गः’ ।

[१५४]

‘यमी वैवस्वती ऋषिका । भाववृत्त देवता । अनुष्टुप् छन्दः’ ।

सोम एकेभ्यः पवते घृतमेक उपासते ।

येभ्यो मधुं प्रधावति तौश्चिदेवार्पिं गच्छतात् ॥ १ ॥

सोम । एकेभ्य । पवते । घृतम् । एके । उप । आसते ।

येभ्य । मधुं । प्रधावति । तान् । चित् । एव । अपि । गच्छतात् ॥ १ ॥

वेङ्कट० यमी । भाववृत्तम् । मृता पुरुषा यान् यान् यमेन प्रणीता गच्छन्ति नानाविधैः कर्मभिः ।
तन् यमाय यमी स्वसा कथयामास । तदिदं भाववृत्तं नाम सूक्तं वैश्वदेव मेन
शौनक (तु वृदे ८, ५९), यामम्^२ अपरे मन्थन्त इति । सोम एकेभ्यः पवत यष्टभ्यः ।
अथ अपरं घृतम् उप आसते । तथा अपरेभ्यः मधुं प्रधावति तास्तान् पश्चात् मृतोऽपि कर्मभिः
अपि गच्छति, गच्छ त्वम् इति वेत्ति ॥ १ ॥

तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये स्वर्गयुः ।

तपो ये चक्रिरे महस्ताँश्चिदेवार्पिं गच्छतात् ॥ २ ॥

तपसा । ये । अनाधृष्या । तपसा । ये । स्वर्ग । युः ।

तप । ये । चक्रिरे । मह । तान् । चित् । एव । अपि । गच्छतात् ॥ २ ॥

वेङ्कट० तपसा ये भवन्ति अनाधृष्या, तपसा ये स्वर्गम् गता, तप ये हृतवन्त महत्,
तान् चित् एव अपि गच्छतात् ॥ २ ॥

ये युध्यन्ते प्रधनेषु शरांसो ये तनूत्यजः ।

ये वा सहस्रदक्षिणास्ताँश्चिदेवार्पिं गच्छतात् ॥ ३ ॥

ये । युध्यन्ते । प्रधनेषु । शरांस । ये । तनूत्यजः ।

ये । वा । सहस्रदक्षिणा । तान् । चित् । एव । अपि । गच्छतात् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धेति ॥ ३ ॥

ये चित् पूर्वं ऋतुमार्षं ऋतवान् ऋतावृधः ।

पितृन् तर्पस्वतो यम् तौर्धिरेवापि गच्छतात् ॥ ४ ॥

ये । चित् । पूर्वं । ऋतऽस्यार्षं । ऋतऽवान् । ऋतऽवृधः ।

पितृन् । तर्पस्वत । यम् । तान् । चित् । एव । अपि । गच्छतात् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ये चित् पूव तपस्वता सत्यवन्त सत्येन वृद्धा, तान् पितृन् तपस्वत^१ यम् ।
अपि गच्छतात्^२ ॥ ४ ॥

सहस्रणीथाः कवयो ये गोपायन्ति सूर्यम् ।

ऋषीन् तर्पस्वतो यम् तपोजाँ अपि गच्छतात् ॥ ५ ॥

सहस्रंऽनीथा । कवयः । ये । गोपायन्ति । सूर्यम् ।

ऋषीन् । तर्पस्वत । यम् । तपऽजान् । अपि । गच्छतात् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० बहुव्रणयना कवय ये रक्षन्ति सूर्यम्, तान् ऋषीन् तपस्वत इति ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये द्वादशो वर्ग^२ ॥

[१५५]

^१शिरिम्बिठो भारद्वाज ऋषि । अलक्ष्मीन् देवता, द्वितीयातृतीययोर्ब्रह्मणस्पति, पञ्चम्या विश्वे देवा । अनुष्टुप् छन्द^१ ।

अरायि काणे विकटे गिरिं गच्छ सदान्वे ।

शिरिम्बिठस्य सत्वंभिस्तेभिष्पुत्रा चातयामसि ॥ १ ॥

अरायि । काणे । त्रिकटे । गिरिम् । गच्छ । सदान्वे ।

शिरिम्बिठस्य । सत्वंभिः । तेभिः । त्वा । चातयामसि ॥ १ ॥

वेङ्कट० कात्यायन — 'अरायि शिरिम्बिठो भारद्वाजोऽलक्ष्मीन् द्वितीयातृतीये ब्राह्मणस्पते, अयाँ
वंशदवी' (अत्र २, १०, १५५) । जातिदेवत्या वेति । अदानशीले ! अह्ना काण ! विक्रान्त
गतिके ! पर्वतम् गच्छ सदा शब्दकारिणि^१ । शिरिम्बिठस्य मम ते कर्मणि त्वाम् माशयाम ।
निरुक्त (६, १०) दृश्यम् इति ॥ १ ॥

चक्षो इतश्चक्षाम्यनुः मयाँ भ्रूणान्यास्यी ।

अरागर्वं ब्रह्मणस्पते तीक्ष्णैश्शङ्खोदृषीर्निहि ॥ २ ॥

चचो इति । इतः । चत्ता । अमुतः । सर्वा । भ्रूणानि । आरुपी ।
अराय्यम् । ब्रह्मणः । पते । तीक्ष्णऽशृङ्ग । उत्ऽऽक्रुपन् । इहि ॥ २ ॥

वेङ्कट० निरस्ता अस्मात् लोकात्, निरस्ता च अमुतः । सर्वाणि भ्रूणानि गतवती यानि भूतानि
अगद् विभ्रति तेषु सर्वेषु स्थिता । अतश्च ताम् अप्रदात्रीम् ब्रह्मणः पते । तीक्ष्णशृङ्ग ।
उद्भिन्दन् गच्छ इति ॥ २ ॥

अदो यदारु प्लवते सिन्धोः पारे अपूरुपम् ।

तदारमस्व दुर्हनो तेन गच्छ परस्तरम् ॥ ३ ॥

अदः । यत् । दारु । प्लवते । सिन्धोः । पारे । अपूरुपम् ।

तत् । आ । रमस्व । दुर्हनो इति दुःहनो । तेन । गच्छ । परऽतरम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० एतत् यत् दारु प्लवते समुद्रस्य पारे नेत्रपुरपरहितम्, तत् त्वम् आ रुदस्व अलक्ष्मि !
दुस्खि !, तेन गच्छ दूरम् इति ॥ ३ ॥

यद्वा प्राचीरजगन्तोरो मण्डूरधाणिकीः । हता इन्द्रस्य शत्रवः सर्वे बुद्बुदयाशवः ॥ ४ ॥

यत् । ह । प्राचीः । अजगन्त । उरः । मण्डूरऽधाणिकीः ।

हताः । इन्द्रस्य । शत्रवः । सर्वे । बुद्बुदऽयाशवः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यदा खलु यूयम् इन्द्रस्य उरसः निर्गताः असुरान् प्रति प्राचीः अगच्छत हे मण्डूर-
धाणिकीः ! मङ्करयोनिकाः ! स्त्रियो हि भूत्वा निरगच्छन्नलक्ष्म्यः । तदानीम् हताः इन्द्रस्य
शत्रवः सर्वे जलबुद्बुदयशस्काः ॥ ४ ॥

परिमे गामनेपत् पर्यग्रिमहपत् । देवेष्वक्रतु श्रवः क इमाँ आ दधर्षति ॥ ५ ॥

परि । इमे । गाम् । अनेपत् । परि । अग्रिम । अहृपत् ।

देवेषु । अक्रतु । श्रवः । कः । इमान् । आ । दधर्षति ॥ ५ ॥

वेङ्कट० परित नयन्ति इमे अलक्ष्मीविनाशार्थम् गाम् गृहे ज्ञातयः । परि हरन्ति च अग्रिम ।
देवेषु च कुर्वन्ति हविः । क इमान् आ धर्षयति ॥ ५ ॥

इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये त्रयोदशो वर्गः ॥

[१५६]

केतुराग्रेय ऋषिः । अग्निदेवता । गायत्री छन्दः ।

अग्निं हिन्वन्तु नो धियः ससिमाशुमिवाजिषु । तेन जेष्म धर्नधनम् ॥ १ ॥

१. < आरिवस्-(<√क्र। घृ. टि. वैप १)। २-२. *क्षोमिन्* मूको. ३. प्लव...ते मूको

४. हरिन् मूको. ५. *एषाणि किं मूको ६. *करं योनिं* मूको. ७-७. नास्ति मूको.

अग्निम् । द्विन्यन्तु । न । धियः । सर्तिम् । आशुम् । ऽर्ध्व । आजिर्यु । तेर्न । जेष्म । धर्नम् । ऽधनम् ॥ १ ॥

षेष्टट० केतुराग्नेय । अग्निम् प्रेरयन्तु अस्माकम् कर्माणि सरणशीलम् इव अश्वम् युद्धेषु । तेन जयेम सर्वं धनम् इति ॥ १ ॥

यया गा आरुर्गामद्वे मेनेयान्ने तवोत्या । तां नो द्विन्य मघत्तये ॥ २ ॥

यया । गा । आरुर्गामद्वे । सेनया । अग्ने । तर्न । कृत्या । ताम् । न । द्विन्य । मघत्तये ॥ २ ॥

षेष्टट० यया पशून् आरुर्गामं सेनया अग्ने । तव रक्षणेन रक्षितया, ताम् अस्माकम् प्रेरय धन-
रानाय ॥ २ ॥

अग्ने स्यूरं रयिं भर पृथुं गोर्मन्तपुद्गिरनम् । अर्द्धि सं वर्तय पणिम् ॥ ३ ॥

आ । अग्ने । रयूरम् । रयिम् । भर । पृथुम् । गोर्मन्तम् । अर्द्धिर्नम् ।

अर्द्धि । खम् । वर्तय । पणिम् ॥ ३ ॥

षेष्टट० आ भर अग्ने । स्यूरम् रयिम् विस्तीर्णम् गन्नाशयुक्तम् । व्यक्तं कुर्वन् अन्तरिक्षम्
समोऽग्निमूर्तं स्वतेजसा अग्नय पणिम् इति ॥ ३ ॥

अग्ने नक्षत्रमज्रमा सूर्यं रोहयो द्विदि । दधज्ज्योतिर्जनैम्यः ॥ ४ ॥

अग्ने । नक्षत्रम् । अज्रम् । आ । सूर्यम् । रोहय । द्विदि । दधत् । ज्योति । जनैम्य ॥ ४ ॥

षेष्टट० अज्रम् नक्षत्रम् सूर्यम् च अग्नौ स्वम् दिवि आ रोहय प्रपच्छन् ज्योति मनुष्येभ्य ॥ ४ ॥

अग्ने केतुर्गिशामसि प्रेष्ठः श्रेष्ठं उपस्यसत् । बोधां स्तोत्रे वयो दधत् ॥ ५ ॥

अग्ने । केतु । गिशाम् । असि । प्रेष्ठे । श्रेष्ठे । उपस्यसत् ।

बोध । स्तोत्रे । वयं । दधत् ॥ ५ ॥

षेष्टट० अग्ने । प्रजापकं विश्वम् भवति प्रियतमः प्रशान्ततम ममीवे सीदन् । स्तोत्रे मह्यम् अश्वम्
प्रपच्छन् भवामीति सुष्यस्व इति ॥ ५ ॥

‘इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये षण्दशो वर्गः’ ॥

[१५७]

‘मुञ्चन् आत्स्य ऋषिः, ग्राधमो वा भीषन् । विधे देवा देवता । द्विपदा त्रिष्टुप् छन्दः’ ।

इमा तु ऊं सूर्याना मीपशामेन्द्रेभ्य विधे च देवाः ॥ १ ॥

इमा । तु । ऊम् । सूर्याना । मीपशामेन्द्रेभ्य । विधे । च । देवाः । १ ॥

वेङ्कट० भुवन आप्तयः । इमानि क्षिप्रम् भुवनानि वयं साधयामः । अस्माकम् इन्द्रः च विश्वे च देवाः तानि साधयन्तु इति ॥ १ ॥

यज्ञं च नस्तन्वँ च प्रजां चादित्यैरिन्द्रः सह चीकलपाति ॥ २ ॥

यज्ञम् । च । नः । तन्वम् । च । प्रजाम् । च । आदित्यैः । इन्द्रः । सह । चीकलपाति ॥ २ ॥

वेङ्कट० यज्ञम् शरीरम् पुत्रम् च अस्माकम् इन्द्रः आदित्यैः सह कल्पयतु इति ॥ २ ॥

आदित्यैरिन्द्रः सर्गणो महद्भिरस्मार्कं भूत्वविता तनूनाम् ॥ ३ ॥

आदित्यैः । इन्द्रः । सर्गणः । मरुद्भिः । अस्मार्कम् । भूतु । अविता । तनूनाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आदित्यैः महद्भिः च इन्द्रः सहितः अस्माकम् भवतु रक्षिता अह्वानाम् ॥ ३ ॥

हत्वार्यं देवा असुरान् यदायन् देवा देवत्वमभिरक्षमाणाः ॥ ४ ॥

हत्वार्यं । देवाः । असुरान् । यत् । आयन् । देवाः । देवत्वम् । अभिरक्षमाणाः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० असुरान् हत्वा यदा देवाः देवत्वम् गता जगत् अभिरक्षमाणाः । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ४ ॥

प्रत्यश्चर्मर्कमनयञ्छचीभिरादित् स्वधार्मिपिरां पर्यपश्यन् ॥ ५ ॥

प्रत्यश्चर्म । अर्कम् । अनयन् । शचीभिः । आत् । इत् । स्वधाम् । इधिराम् । परि । अपश्यन् ॥

वेङ्कट० तदानीम् अभिसुखम् आदित्यम् अनयन् प्रशाभिः । अनन्तरम् एव उदकम् च गमन-
शीलम् परि अपश्यन् इति ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चदशो वर्गः' ॥

[१५८]

'चक्षुः सौर्यं ऋषिः । सूर्यो देवता । गायत्री छन्दः, द्वितीया स्वराट् ।

सूर्यो नो दिवस्पातु वातो अन्तरिक्षात् । अग्निर्नः पार्थिवेभ्यः ॥ १ ॥

सूर्यः । नः । दिवः । पातु । वातः । अन्तरिक्षात् । अग्निः । नः । पार्थिवेभ्यः ॥ १ ॥

वेङ्कट० चक्षुः सौर्यः । दिवः रक्षणम् सन्नत्येभ्यो रक्षणम् इति ॥ १ ॥

जोषां सवितर्यस्य ते हरः शतं सुवाँ अर्हति । पाहि नो दिद्युतः पतन्त्याः ॥ २ ॥

जोषां । सवितः । यस्य । ते । हरः । शतम् । सुवान् । अर्हति । पाहि । नः । दिद्युतः । पतन्त्याः ॥ २ ॥

वेङ्कट० सेवस्व अस्मान् सवितः, यस्य तव स्वमूलम् हरः तेजो बहून् सोमान् अर्हति ।
पाहि अस्मान् आयुधात् पततः शत्रोः ॥ २ ॥

चक्षुर्नो देवः संविता चक्षुर्न उत पर्वतः । चक्षुर्धाता दधातु नः ॥ ३ ॥

चक्षु । न । देव । संविता । चक्षु । न । उत । पर्वत । चक्षु । धाता । दधातु । न ॥ ३ ॥
 घेङ्कट० एते अस्मभ्यम् चक्षु प्रयच्छन्तु इति ॥ ३ ॥

चक्षुर्नो धेहि चक्षुषे चक्षुर्विख्यै तनूर्भ्यः । सं चेदं वि चं पश्येम ॥ ४ ॥

चक्षु । न । धेहि । चक्षुषे । चक्षु । विख्यै । तनूर्भ्य । सम् । च । इदम् । वि । च । पश्येम ॥ ४ ॥
 घेङ्कट० चक्षु अस्माकम् देहि दर्शनाय । चक्षु पुत्रेभ्य च विशेषेण दर्शनाय । सम् च वि च इदम् जगत् वयम् पश्येम इति ॥ ४ ॥

सुसुन्दशो त्वा वयं प्रति पश्येम सूर्ये । वि पश्येम नृचक्षुसः ॥ ५ ॥

सुसुन्दशोम् । त्वा । वयम् । प्रति । पश्येम । सूर्ये । वि । पश्येम । नृचक्षुसः ॥ ५ ॥
 घेङ्कट० सुष्ठु सम्पदयन्तम् त्वाम् वयम् प्रति पश्येम सूर्ये । विविधम् च पश्येम कौकिकानां नृणां दृष्टार ॥ ५ ॥

‘इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये षोडशो वगं’ ॥

[१५९]

‘पौलोमी शची ऋषि । सैव देवता । अनुष्टुप छन्द’ ।

उत्सो सूर्यो अगादुदयं माम्भो भगं । अहं तद्विद्वला पतिमभ्यंसाक्षि निपासहिः ॥ १ ॥

उत् । असौ । सूर्ये । अगात् । उत् । अयम् । माम्भो । भगं ।
 अहम् । तत् । विद्वला । पतिम् । अभि । असाक्षि । निऽमुसहि ॥ १ ॥

घेङ्कट० पौलोमी शची आत्मानं तुष्टाव । उत् अगात् अयम् सूर्यं जगति । तथा माम्भो च अयम् भगं सौभाग्यम् । अहम् तत् सौभाग्यं लभमाना पतिम् अभि प्राप्नुयाम् अभिभवन्ती सपत्नी ॥ १ ॥

अहं केतुरहं मूर्धाहमुग्रा विशार्चनी । ममेदनु क्रतुं पतिः सेहानायां उपाचरेत् ॥ २ ॥

अहम् । केतु । अहम् । मूर्धा । अहम् । उग्रा । विशार्चनी ।
 ममे । इत् । अनु । क्रतुम् । पति । सेहानायां । उपाचरेत् ॥ २ ॥

घेङ्कट० अहम् एवत्रमृता । अहम् उच्छ्रिता । अहम् उद्गृह्णां निपाणाम् विशार्चनी । मम एव प्रज्ञानम् अनु उपाचरति पति सपत्नी सहमानाया ॥ २ ॥

मम पुत्राः शंनुहणोऽर्षो मे दृष्टिता विशात् ।

उताहममि मंत्रया पत्यो मे श्लोर्व उक्तमः ॥ ३ ॥

ममं । पुत्रा । शत्रुऽहनं । अयो इति । मे । दुहिता । विराट् ।

उत । अहम् । अरिम् । समुऽजया । पत्यौ । मे । श्लोकं । उतऽतम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० मम पुत्रा शत्रूणां हन्तार । अपि च मम दुहिता विराट् । अपि च अहम् अरिम्
सम्यग् जेत्री । पत्यौ मे श्लोक उत्तम भवति ऋषिभि कृत ॥ ३ ॥

येनेन्द्रो हविषा कृत्व्यभंवद् द्युम्युत्तमः । इदं तदाक्रि देवा असपत्ना किलाष्टुम् ॥४॥

येनं । इन्द्रं । हविषा । कृत्वी । अभवत् । द्युम्नी । उतऽतम् ।

इदम् । तत् । अक्रि । देवा । असपत्ना । किल । अमुम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० येन इन्द्र हविषा कर्मवान् अभवत् यशस्वी च उत्तम, इदम् तत् क्रियते हवि देवा ।
तत्र प्रयोजनम्— सपत्नीरहिता इदम् अभवम् इति ॥ ४ ॥

असपत्ना सपत्नघ्नी जयन्त्यभिभूवरी । आवृक्षमन्यासा वचो राधो अस्थेयसामिन् ॥५॥

असपत्ना । सपत्नऽघ्नी । जयती । अभिऽभूवरी ।

आ । आवृक्षम् । अन्यासाम् । वचं । राधं । अस्थेयसाम्ऽइव ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सपत्नीरहिता सपत्नीना हन्त्री जयन्ती अभिभवन्तीला आ वृक्षामि अन्यासाम् सपत्नीनाम् तेज,
यथा घनम् अस्थेयसाम् आवृक्षन्ति स्थेयास ॥ ५ ॥

समजैपामिमा अहं सपत्नीरभिभूवरी । यथाहमस्य वीरस्य विराजानि जनस्य च ॥६॥

सम् । अजैपम् । इमा । अहम् । सऽपत्नी । अभिऽभूवरी ।

यथा । अहम् । अस्य । वीरस्य । विराजानि । जनस्य । च ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सम् अजैपम् इमा अहम् सपत्नी अभिभवन्ती च, यथा अहम् अस्य वीरस्य इन्द्रस्य
विराजानि जनस्य च लौकिकस्य ॥ ६ ॥

‘इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये सप्तदशो वर्गः ॥

[१६०]

‘पूजो वैशामित्र ऋषि । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

तीव्रस्याभिर्वयसो अस्य पाहि सर्वरथा वि हरी इह मुञ्च ।

इन्द्र मा त्वा यजमानासो अन्ये नि रीरमन् तुर्म्यमिमे सुतासः ॥ १ ॥

तीव्रस्य । अभिऽवयस । अस्य । पाहि । सर्वऽरथा । वि । हरी इति । इह । मुञ्च ।

इन्द्रं । मा । त्वा । यजमानास । अन्ये । नि । रीरमन् । तुर्म्यम् । इमे । सुतासः ॥ १ ॥

वेङ्कट० पूरणो वैशामित्र । तीवरसम् अभिगताश्रमं असुम् पिब । सर्वस्य आध्याने गन्तारौ अशौ इह
वि मुञ्च । अवशिष्ट स्पष्टम् इति ॥ १ ॥

तुभ्यं सुतास्तुभ्येषु सोत्त्रासुस्त्रा गिरः श्वात्र्या आ ह्वयन्ति ।

इन्द्रेदमथ सर्वं जुषाणो विश्वस्य त्रिद्वौ इह पाहि सोमम् ॥ २ ॥

तुभ्यम् । सुता । तुभ्यम् । ऊँ इति । सोत्त्रास । त्राम् । गिरै । श्वात्र्या । आ । ह्वयन्ति ।

इन्द्र । इदम् । अथ । सर्वं । जुषाण । विश्वस्य । त्रिद्वान् । इह । पाहि । सोमम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० तुभ्यम् अभियुता, तुभ्यम् एव अभियातव्या । ताम् ह्योत्तर सुखस्य उरगादका आ
ह्वयन्ति । शिष्ट स्पष्टम् इति ॥ २ ॥

य उश्रता मनेसा सोममस्मै सर्वहृदा देवक्रामः सुनोति ।

न गा इन्द्रस्तस्य परा ददाति प्रशस्तमिच्छार्हमस्मै कृणोति ॥ ३ ॥

य । उश्रता । मनेसा । सोमम् । अस्मै । सर्वाहृदा । देवऽक्राम । सुनोति ।

न । गा । इन्द्र । तस्य । परा । ददाति । प्रशस्तम् । इत् । चार्हम् । अस्मै । कृणोति ॥३॥

वेङ्कट० य कामयमानेन मनसा सोमम् अस्मै सर्वं हृदयेन देवमिन्द्र कामयमानं सुनोति,
तस्य पशून् इन्द्रः परस्मै शशवे न परा ददाति । प्रशस्तम् एव अस्मै कष्टवाणम् करोति ॥३॥

अनुस्पष्टौ भवत्येषो अस्य यो अस्मै रेवान् न सुनोति सोमम् ।

निररन्तौ मधवा तं दधाति ब्रह्मद्विषो इन्त्यनानुदिष्ट ॥ ४ ॥

अनुस्पष्ट । भवति । एष । अस्य । य । अस्मै । रेवान् । न । सुनोति । सोमम् ।

'नि । अरन्तौ । मधवा । तम् । दधाति । ब्रह्मद्विष । इति । अननुदिष्ट ॥ ४ ॥

वेङ्कट० प्रस्पष्टकर्मा भवति अयम् इन्द्र अस्य, य अस्मै धनवान् अवि न अभियुजोति सोमम् ।
नि दधानि निररन्तौ सधौ मधवा तम्' राजवर्षिते दशै', यद्वा रमणीयधनवर्जित, कर्मद्विष
इति अत्रादि ॥ ४ ॥

अश्वान्तो गव्यन्तो वाजयन्तो हरामहे त्रोरपगन्त्रा उ ।

आभूर्पन्तस्ते सुप्रती नराया वयमिन्द्र त्या शुनं हुवेम ॥ ५ ॥

अनुस्पन्त । गव्यन्त । वाजयन्त । हवामहे । त्वा । उपगन्तु । ऊँ इति ।

आभूर्पन्त । ते । सुप्रती । नरायाम् । वयम् । इन्द्र । त्वा । शुनम् । हुवेम ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अथम् गाम् अथम् च इच्छन्त त्वाम् इह उपगन्तुम् हवामहे । अभिभविषुमिच्छन्तः तव
शुमनी नवायाम् वयम् इन्द्र । त्वाम् सुव्यकरम् हुवेम इति ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये अष्टादशो वसोः ॥

[१६१]

'प्राजापत्यो यक्षमनाशन ऋषिः । इन्द्राग्नी राजयक्षमघ्नं वा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, पञ्चमी अनुष्टुप् ' ।

मुञ्चामिं त्वा हविषा जीवनाय कर्मज्ञातयक्षमादुत राजयक्षमात् ।

प्राहिर्जग्राह यदि वैतेदेनं तस्या इन्द्राग्नी प्र मुमुक्तमेनम् ॥ १ ॥

मुञ्चामिं । त्वा । हविषा । जीवनाय । कर्म । अज्ञातयक्षमात् । उत । राजयक्षमात् ।

प्राहिः । जग्राह । यदि । वा । एतत् । एनम् । तस्याः । इन्द्राग्नी इति । प्र । मुमुक्तम् । एनम् ॥

षेङ्कट० यक्षमनाशनः प्राजापत्यः । सूक्तं राजयक्षमघ्नम् । मुञ्चामि त्वा हुतेन हविषा जीविषुम् अज्ञातयक्षाघेः^१ अपि च राजयक्षमणः । यदि अपि एनम् प्राहिः निऋतिः स्वयमेव एतत् जग्राह, तस्याः इन्द्राग्नी । प्र मुमुक्तम् एनम् इति ॥ १ ॥

यदिं क्षितायुर्यदिं वा परेतो यदिं मृत्योरन्तिकं नीत एव ।

तमा हरामि निऋतेरुपस्थादरुपार्षमेनं शतशारदाय ॥ २ ॥

यदिं । क्षितायुः । यदिं । वा । पराऽइतः । यदिं । मृत्योः । अन्तिकम् । निऽइतः । एव ।

तम् । आ । हरामि । निःऽऋतेः । उपऽस्थात् । अरुपार्षम् । एनम् । शतशारदाय ॥ २ ॥

षेङ्कट० यदि क्षीणायुः, यदि अपि इतः परेतः, यदि अपि मृत्योः अन्तिकम् नीतः एव, तम् आ हरामि निऋतेः उपस्थात् । अरुपार्षम् एनम् अनेकसंवत्सराय जीविताय । स्थणोतिः आरुपंणकर्मा इति । 'स्पर्दे देवा आदिष्यं स्वर्गं लोकम् अम्पारयन्' (तैत्ति १, २, ४, ३) इति ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

सहस्राक्षेणं शतशारदेन शतायुषा हविषार्पमेनम् ।

शतं ययेमं शरदो नयातीन्द्रो विश्वस्य दुरितस्य पारम् ॥ ३ ॥

सहस्रस्रक्षेणं । शतशारदेन । शतायुषा । हविषा । आ । अर्पम् । एनम् ।

शतम् । यया । इमम् । शरदः । नयाति । इन्द्रः । विश्वस्य । दुःऽइतस्य । पारम् ॥ ३ ॥

षेङ्कट० बहुस्यर्षदशानां बहुषुक्षेणं^१ शतशारदेन अथ एव शतशरितेन ह्यमानेन हविषा आ हरामि एनम्, यथा एनम् शतम् शरदः नयति इन्द्रः विश्वस्य दुरितस्य पारम् इति ॥ ३ ॥

शतं जीव शरदो वर्षमानः शतं हेमन्ताच्छतम् वसन्तान् ।

शतमिन्द्राग्नी संविता वृहस्पतिः शतायुषा हविषेमं पुनर्दुः ॥ ४ ॥

शतम् । जीव । शरदः । वर्षमानः । शतम् । हेमन्तान् । शतम् । उं इति । वसन्तान् ।

शतम् । इन्द्राग्नी इति । संविता । वृहस्पतिः । शतायुषा । हविषा । इमम् । पुनः । दुः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शतम् जीव । बहुधा उक्ति तात्पर्येण हृता । हेमन्ताद्युपश्रितशतशरद आयु इमे देवा
पुन प्रयच्छन्तु इति ॥ ४ ॥

आहार्पिं त्वाविदं त्वा पुनरागाः पुनर्नव ।

सर्वाङ्ग सर्वं ते चक्षुः सर्वमायुंश्च तेऽविदम् ॥ ५ ॥

आ । अहार्पम् । त्वा । अविदम् । त्वा । पुन । आ । अगा । पुनऽनव ।

सर्वेऽङ्ग । सर्वम् । ते । चक्षुः । सर्वम् । आयुः । च । ते । अविदम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आ हृतवान् अस्मि त्वाम् यद्मण । रक्षवान् अस्मि त्वाम् । सुमूर्धं त्वम् पुन आ अगा
पुनर्नव । य^२ पुन नवेऽभवत् स पुनर्नव । सर्वाङ्ग । सकलम् ते चक्षु आसीत् । सर्वम् च
तव आयु अविदम् देवभ्यो रक्षवान् अस्मि इति ॥ ५ ॥

इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये एकोनविंशो वरं ॥

[१६२]

ब्राह्मो रक्षोहा ऋषि । रक्षोहा देवता अनुष्टुप् छन्द^५ ।

ब्रह्मणाग्निः संत्रिद्रानो रक्षोहा बाधतामितः ।

अमीवा यस्ते गर्भं दुर्णामा योनिमाशये ॥ १ ॥

ब्रह्मणा । अग्नि । सम्ऽत्रिदान । रक्षऽहा । बाधताम् । इत ।

अमीवा । य । ते । गर्भम् । दुऽनामा । योनिम् । आऽशये ॥ १ ॥

वेङ्कट० रक्षोहा ब्राह्म । गर्भं छाये प्रायश्चित्तम् । ब्राह्मणत अग्नि सहित रक्षोहा बाधताम् इत
राक्षसम्, य ते गर्भम् कुत्सितनामा योनिम् आशये अधितिष्ठति । गर्भो गृह्णातीति,
योनि योति इति ॥ १ ॥

यस्ते गर्भममीवा दुर्णामा योनिमाशये ।

अग्निष्टं ब्रह्मणा सह निष्कृत्वा दमनीनशत् ॥ २ ॥

य । ते । गर्भम् । अमीवा । दुऽनामा । योनिम् । आऽशये ।

अग्नि । तम् । ब्रह्मणा । सह । नि । निष्कृत्वाऽर्दम् । अनीनशत् ॥ २ ॥

वेङ्कट० य तव गर्भम् अमीवा दुर्णामा^१ योनिम् आहृत्य देवे, अग्नि तम् कव्यादम् ब्राह्मणेन
सह निर्दग्नाशयत् इति ॥ २ ॥

यस्ते हन्ति पतर्यन्तं निपुत्सुं यः सरीसृपम् ।

जुतं यस्ने जिर्षामति तमितो नाशयाममि ॥ ३ ॥

य । ते । हन्ति । पतयन्तम् । निऽसत्स्नुम् । य । सरीसृपम् ।
जातम् । य । ते । जिघांसति । तम् । इत । नाशयामसि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० य ते अमीवा हन्ति पतयन्तम् गर्भम् अन्तर्निषीदन्तम् सर्पणशीलम् इति अवस्था क्रमण
कथिता । य^१ ते जातम् जिघांसति, तम् इत नाशयाम ॥ ३ ॥

यस्त ऊरू विहरंत्यन्तरा दंपती शयै ।
योनिं यो अन्तरारेळिह तमितो नाशयामसि ॥ ४ ॥

य । ते । ऊरू इति । विऽहरन्ति । अन्तरा । दम्पती इति दम्पत्ये । शयै ।
योनिम् । य । अन्त । आऽरेळिह । तम् । इत । नाशयामसि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० य ते ऊरू विहरति विस्तारयति, अन्तरा च दम्पत्यो^१ शयै हिंसितुम् । य च योनौ
निषिके रेतसि अन्त प्रविश्य आरेळिह इति ॥ ४ ॥

यस्त्वा भ्राता पतिर्भूत्वा जारो भूत्वा निपद्यते ।
प्रजां यस्ते जिघांसति तमितो नाशयामसि ॥ ५ ॥

य । त्वा । भ्राता । पति । भूत्वा । जार । भूत्वा । निऽपद्यते ।
प्रऽजाम् । य । ते । जिघांसति । तम् । इत । नाशयामसि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० एतेषु अन्यतमम् अधिष्ठाय य^१ त्वाम् उप निपद्यते इति ॥ ५ ॥

यस्त्वा स्वप्नेन तमसा मोहयित्वा निपद्यते ।
प्रजां यस्ते जिघांसति तमितो नाशयामसि ॥ ६ ॥

य । त्वा । स्वप्नेन । तमसा । मोहयित्वा । निऽपद्यते ।
प्रऽजाम् । य । ते । जिघांसति । तम् । इत । नाशयामसि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० य त्वाम् स्वप्नेन तमसा च मोहयित्वा निपद्यते इति ॥ ६ ॥
'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये विंशो वर्गः' ॥

[१६३]

^१विश्रुता काश्यप ऋषि । यक्षनाशनं देवता । अनुष्टुप् छन्दः ।

अक्षीम्यां ते नामिकाभ्यां कर्णाम्या छुतुंकादधि ।
यक्ष्मं शीर्षयं मस्तिष्काञ्जिह्वाया वि रूहामि ते ॥ १ ॥

१. जाय व यो वि^१; यो जाय व अ^१. २. र^१ मूको ३. ३. नास्ति मूको

अक्षीम्याम् । ते । नासिकाभ्याम् । कर्णाभ्याम् । छुर्वुकात् । अर्धि ।
यक्ष्मम् । शीर्षण्यम् । मस्तिष्कात् । जिह्वायाः । वि । वृहामि । ते ॥ १ ॥

वेङ्कट० विबुदा काश्यप । सर्वाणि अहानि व्याप्य तिष्ठन्तम् यक्ष्मम् ततस्तत वि वृहामि ।
शिरोऽन्तर्वर्ति मांस मस्तिष्कः ॥ १ ॥

ग्रीवाभ्यस्त उष्णिहाभ्यः कीर्कसाभ्यो अनुक्यात् ।

यक्ष्मं दोषण्यश्रुंसंसाभ्यां ब्राह्म्यां वि वृहामि ते ॥ २ ॥

ग्रीवाभ्ये । ते । उष्णिहाभ्यः । कीर्कसाभ्यः । अनुक्यात् ।
यक्ष्मम् । दोषण्यम् । अंसाभ्याम् । ब्राह्म्याम् । वि । वृहामि । ते ॥ २ ॥

वेङ्कट० कण्ठस्था नाह्यो ग्रीवा । अवशिष्टानि चाहानि अभिधानविरजोऽवगन्तव्यानि । निगद-
सिदान्वय सूक्तमिति ॥ २ ॥

आन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यो वनिष्ठोर्हृदयादधि ।

यक्ष्मं मर्तस्त्राभ्यां यक्तः प्लाशिम्यो वि वृहामि ते ॥ ३ ॥

आन्त्रेभ्यः । ते । गुदाभ्यः । वनिष्ठो । हृदयात् । अर्धि ।
यक्ष्मम् । मर्तस्त्राभ्याम् । यक्तः । प्लाशिऽभ्ये । वि । वृहामि । ते ॥ ३ ॥

ऊरुभ्यां ते अष्टीवत्तुभ्यां पार्थिग्यां प्रस्पदाभ्याम् ।

यक्ष्मं श्रोणिभ्यां भासदाङ्गमसो वि वृहामि ते ॥ ४ ॥

ऊरुभ्याम् । ते । अष्टीवत्तुभ्याम् । पार्थिग्याम् । प्रस्पदाभ्याम् ।
यक्ष्मम् । श्रोणिभ्याम् । भासदात् । मसत् । वि । वृहामि । ते ॥ ४ ॥

मेहनाद्वनंकरणाच्छोमभ्यस्ते नृत्पेभ्यः ।

यक्ष्मं सर्वस्मादात्मनस्तमिदं वि वृहामि ते ॥ ५ ॥

मेहनात् । वनम्ऽकरणात् । शोमभ्यः । ते । नृत्पेभ्यः ।
यक्ष्मम् । सर्वस्मात् । आत्मनः । तम् । इदम् । वि । वृहामि । ते ॥ ५ ॥

अह्नादङ्गाश्लोमोलोमो ज्ञातं पर्वणिपरणि ।

यक्ष्मं सर्वस्मादात्मनस्तमिदं वि वृहामि ते ॥ ६ ॥

अह्नात्ऽअह्नात् । श्लोमं श्लोमं । ज्ञातम् । पर्वणिऽपरणि ।
यक्ष्मम् । सर्वस्मात् । आत्मनः । तम् । इदम् । वि । वृहामि । ते ॥ ६ ॥

इति अष्टमाष्टक अष्टमाध्याये पञ्चविंशो वग ॥

[१६४]

प्रचेता आङ्गिरस ऋषि । दु स्वप्ननाशन देवता । अनुष्टुप् छन्द, तृतीया त्रिष्टुप्, अन्त्या पङ्क्ति ।

अपैहि मनसस्पृतेऽर्पं काम पुरश्चर ।

पुरो निःश्रुत्या आ चक्ष्व बहुधा जीवतो मनः ॥ १ ॥

अर्प । इहि । मनस । पृते । अर्प । काम । पुर । चर ।

पुर । निःश्रुत्यै । आ । चक्ष्व । बहुधा । जीवत । मन ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रचेता आङ्गिरस । दु स्वप्ननाशम् । अप गच्छ शीघ्रम् इत्य त्वम्* मनस पते, अप काम, पर चर, परस्तात् स्थिताया निःश्रुत्या आ चक्ष्व । कामै बहुधा भवति जीवत मन । त मा हिंसी इति मूढि इति आत्मान याचते इति ॥ १ ॥

भद्रं वै वरं वृणते भद्रं युञ्जन्ति दक्षिणम् ।

भद्रं वैवस्वते चक्षुर्वहुत्रा जीवतो मनः ॥ २ ॥

भद्रम् । वै । वरम् । वृणते । भद्रम् । युञ्जन्ति । दक्षिणम् ।

भद्रम् । वैवस्वते । चक्षुः । बहुत्रा । जीवत । मन ॥ २ ॥

वेङ्कट० भजनीयम् धनम् मनसा वृणते, भद्रम् च अश्वम्* रथे युञ्जन्ति, य कामान् समर्धयति । भद्रम् च चक्षुः कर्षन्ति वैवस्वते परलोकनीता कल्याणम् अनुतिष्ठन्ति । इत्थ बहुषु विनिहितम् जीवत मन इति ॥ २ ॥

यदाशसा निःशसाभिःशसोपारिम जाग्रतो यत् स्वपन्तः ।

अग्निर्विश्वान्यर्पं दुःकृतान्यजुष्टान्यारे अस्मद् दधातु ॥ ३ ॥

यत् । आशसा । निःशसा । अभिशसा । उपऽआरिम । जाग्रत । यत् । स्वपन्तः ।

अग्नि । विश्वानि । अर्प । दुःकृतानि । अजुष्टानि । आरे । अस्मत् । दधातु ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यत् आशसनेन निःशसनेन अभिशसनेन च परविषये उपगतवन्त जाग्रत यत् स्वपन्त* च, तानि विश्वानि दुःकृतानि अग्नि अस्मत् आरे अप करोतु अग्न्याणि अस्माकम् इति ॥ ३ ॥

यदिन्द्र ब्रह्मणस्पतेऽभिद्रोहं चरामसि ।

प्रचेता न आङ्गिरसो द्विपता पात्वंहसः ॥ ४ ॥

यत् । इन्द्र । ब्रह्मण । पते । अभिद्रोहम् । चरामसि ।

प्रचेता । न । आङ्गिरस । द्विपताम् । पातु । अहंस ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यद् वयम् अभिद्रोहम् इन्द्र । कर्मण पते चराम, तथाऽपि अस्मान् प्रकृष्टज्ञानः अग्नि द्विपताम् आहन्तु आयुधात् रक्षतु ॥ ४ ॥

अजैष्माधासनाम चाभूमानागसो वयम् ।

जाग्रत्स्वप्नः संकल्पः प्रापो यं द्विष्मस्तं स ऋच्छतु यो नो द्वेष्टि तमृच्छतु ॥ ५ ॥

अजैष्म । अद्य । असनाम । च । अभूम । अनागस । वयम् । जाग्रत्स्वप्न । स्वप्नसंकल्प ।

प्राप । यम् । द्विष्म । तम् । स । ऋच्छतु । य । न । द्वेष्टि । तम् । ऋच्छतु ॥ ५ ॥

वेङ्कट० जितवन्त^१ वयम्, अद्य लब्धवन्त च अभिलषितम्, अभूम च अपापा । 'जाग्रत्स्वप्नः संकल्पः'^२ जाग्रत सुखदुःखविषय संकल्प स्वप्नो रात्रौ भवति इत्यभिन्नर्थे शब्दोऽयम् ।

स प्राप स्वप्न यम् वयम् द्विष्म तम् स ऋच्छतु, य च अस्मान् द्वेष्टि तम् ऋच्छतु इति ॥ ५ ॥

^१इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये द्वाविंशो वर्गः ॥

[१६५]

'नैऋतं कपोतं ऋषिः । विश्वे देवा ददता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

देवाः कपोतं इषितो यद्विच्छन् दूतो निर्ऋत्या इदमाजगाम ।

तस्मा अर्चाम कृणवाम निष्कृतिं शं नो अस्तु द्विषदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥

देवाः । कपोतं । इषित । यत् । इच्छन् । दूत । नि ऽऋत्या । इदम् । आऽजगाम ।

तस्मै । अर्चाम । कृणवाम । नि ऽऋतिम् । शम् । न । अस्तु । द्विषदे । शम् । चतुष्पदे ॥ १ ॥

वेङ्कट० कपोतो नैऋतः । 'कपोतोपहती प्रायश्चित्तम्, वैश्वदनम्' (ऋभ २, १०, १६५) । हे देवा ! कपोत 'द्वै प्रेषित यत् इच्छन् अनर्थम्' दूत निर्ऋत्या इदम् गृहम् आजगाम, त स्तुम, कुर्म च निष्कृतिम् । तथा सति शम् अस्माकम् अस्तु द्विषदे, शम् चतुष्पदे ॥ १ ॥

शिवः कपोतं इषितो नो अस्त्वनागा देवाः शुक्रुनो गृहेषु ।

अमिहिं विप्रो जुपतां हविर्नः परि हेतिः पृक्षिणीं नो वृणक्तु ॥ २ ॥

शिव । कपोतं । इषित । न । अस्तु । अनागा । देवा । शुक्रुन । गृहेषु ।

अमि । हि । विप्र । जुपताम् । हवि । न । परि । हेति । पृक्षिणीं । न । वृणक्तु ॥ २ ॥

वेङ्कट० शिवः कपोतं पुष्पाभिः प्रेषित अस्माकम् अस्तु अपापा हे देवा ! शुक्रुन एतेषु । अमि हि मेधावी जुपताम् हवि अस्माकम् । अथ अस्मात् इषम् आहन्ती पृक्षिणी कपोतो परि वनेषु ॥ २ ॥

हेतिः पृक्षिणी न देवात्पुमान्नाष्ट्या पदं कृणुते अग्निधानैः ।

शं नो गोम्यंश्च पुरुषेभ्यश्चास्तु मा नो हिंसीद्विह देवाः कपोतः ॥ ३ ॥

हेतिः । पक्षिणी । न । द॒भाति । अ॒स्मान् । आ॒ष्ट्याम् । प॒दम् । कृ॒णुते । अ॒ग्नि॒ऽधाने ।
शम् । नः । गो॒र्भ्यः । च । पु॒रु॒षेभ्यः । च । अ॒स्तु । मा । नः । हि॒ंसीत् । इ॒ह । दे॒वाः । क॒पोतः ॥

वेङ्कट० हेतिः पक्षिणी न दिनस्तु अस्मान् । सा इयम् अस्माकम् आष्ट्याम् भूम्याम् पदम् कृणुते ।
याऽष्टुम् अर्हति कर्षणाय सा तथोक्ता तस्याम् अनर्थं सूचयति । एवम् अग्निधाने च यज्ञे ।
शम् इति स्पष्टम् । यद्वा आष्ट्याम् अग्निधारणे चास्ते इति ॥ ३ ॥

यदु॒ल्ल॒को॒ वद॑ति मो॒घमे॒तद्यत् क॒पोतः॑ प॒दम॒ग्नौ॑ कृ॒णोति॑ ।

यस्य॑ दू॒तः प्र॒हित ए॒प ए॒तत् तस्मै॑ य॒माय॑ नमो॑ अस्तु॒ मृत्य॑र्वै ॥ ४ ॥

यत् । उ॒ल्ल॒कः । व॒दति॑ । मो॒घम् । ए॒तत् । यत् । क॒पोतः॑ । प॒दम् । अ॒ग्नौ । कृ॒णोति॑ ।
यस्य॑ । दू॒तः । प्र॒ऽहितः॑ । ए॒पः । ए॒तत् । तस्मै॑ । य॒माय॑ । नमः॑ । अ॒स्तु । मृत्य॑र्वै ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यत् उल्लकः वदति मोघम् एतत् भवतु, यत् च कपोतः पदम् अग्नौ कृणोति । यस्य दूतः
इति स्पष्टम् ॥ ४ ॥

ऋ॒चा क॒पोतं॑ नु॒दत॑ प्र॒णोदा॑मिषं॒ मर्द॑न्तः॒ परि॑ गां न॒यध्व॑म् ।

सं॒योप॑र्यन्तो॒ दुरि॑तानि॒ विश्वा॑ हि॒त्वा न॒ ऊर्जं॑ प्र॒ प॒तात् प॑तिष्ठः ॥ ५ ॥

ऋ॒चा । क॒पोतं॑ । नु॒दत॑ । प्र॒ऽनो॒दम् । इ॒षम् । म॒र्दन्तः॑ । परि॑ । गा॒म् । न॒यध्व॑म् ।
सं॒योप॑र्यन्तः । दूःऽऽ॒तानि॑ । विश्वा॑ । हि॒त्वा । नः । ऊ॒र्जम् । प्र । प॒तात् । प॑तिष्ठः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मन्त्रेण कपोतम् नुदत प्रणोद्यम् इष्टाम् गाम् तर्पयन्तः घासैः तां गृहम् परिणयध्वम्
संयोपर्यन्तः विश्वानि दुरितानि । त्यक्त्वा अस्माकम् अन्नम् प्र गच्छतु पतिष्ठः कपोत इति ॥ ५ ॥
इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये प्रयोविंशो वर्गः ॥

[१६६]

१ ऋषभो वैराजः, ऋषभः शाकरो वा ऋषिः । सपरनन्नं देवता । अनुष्टुप् छन्दः, पञ्चमी महापर्कः १ ।

ऋ॒षभं॑ मा॒ सम॒ानानां॑ स॒पत्नानां॑ वि॒पास॑हिम् ।

ह॒न्तारं॑ श॒त्रूणां॑ कृ॒धि वि॒राजं॑ गो॒र्पति॑ ग॒वाम् ॥ १ ॥

ऋ॒षभम् । मा । स॒म॒ानाना॑म् । स॒पत्नाना॑म् । वि॒ऽस॒स॒हिम् ।
ह॒न्तार॑म् । श॒त्रूणा॑म् । कृ॒धि । वि॒राज॑म् । गो॒र्पति॑म् । ग॒वा॑म् ॥ १ ॥

वेङ्कट० ऋषभो वैराजः । सपत्नानाम् । हे मनो ! माम् समानानाम् श्रेष्ठम्, सपत्नानाम् अभिमवितारम्,
हन्तारम् च शत्रूणां कुरु, प्रभुम् गवाम् च स्वामिनम् इति ॥ १ ॥

१. यष्टुम् मूको.

२. अधिनकरणे मूको.

३. यष्टु मूको.

४. वसिष्ठः मूको.

अहमस्मि सपत्नहेन्द्र इवारिष्टो अक्षतः ।

अधः सपत्नी मे पुदोरिमे सर्वे अभिष्टिताः ॥ २ ॥

अहम् । अस्मि । सपत्नऽङ्गा । इन्द्रे इव । अरिष्टे । अक्षतः ।

अधः । सपत्नी । मे । पुदो । इमे । सर्वे । अभिष्टिताः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अहम् अस्मि सपत्नानां हन्ता इन्द्र इव च अन्यून शस्त्रै च अक्षतः । तस्य मम पादयो
अधस्तात् इमे सर्वे सपत्ना मया अधिष्ठिता इति ॥ २ ॥

अत्रैव बोधिर्पि नह्याभ्युभे आत्नी इव ज्यया ।

वाचस्पते नि पेषेमान् यथा मदधरं वदान् ॥ ३ ॥

अत्रै । पत्रे । व । अपि । नह्यामि । उभे इति । आत्नी इवेत्यात्नीऽइव । ज्यया ।

वाच । पते । नि । पेषु । इमान् । यथा । मत् । अवरम् । वदान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अत्र एव मम पादयो अधस्तात् युष्मान् अपि नह्यामि, यथा धनुष आर्वा उभे ज्या
चिनहाति । हे वाच पते! मनो! नि-पेष इमान् सपत्नान्, यथा क्षमी मत्तः अधरम् एव
वक्तव्येषु वदेषु ॥ ३ ॥

अभिभूरहमार्गमं विश्वकर्मण धाम्ना ।

आ विश्वित्तमा वो व्रतमा वोऽहं समितिं ददे ॥ ४ ॥

अभिऽभू । अहम् । आ । अगमम् । विश्वऽकर्मण । धाम्ना ।

आ । व । विश्वम् । आ । व । व्रतम् । आ । व । अहम् । समऽइतिम् । ददे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अभिभवन् अहम् आ-गच्छामि विश्वकर्मणेन तेजसा मानसेन, आ देवे च तेजसा युष्माकम्
विचारीनीति, मया ममनस सकर्मण षकीभूताश्च यथा यूयं न्यात इति ॥ ४ ॥

योगश्लेमं व आदायाहं भूयासमुत्तम आ वो मूर्धानमक्रमीम् ।

अधस्पदान्म उद्वदत मण्डूका इवोऽऽन्मण्डूका उदकादिव ॥ ५ ॥

योगऽश्लेमम् । व । आऽदाय । अहम् । मूयासम् । उत्तमम् । आ । व । मूर्धानम् । अक्रमीम् ।

अधऽस्पदान् । मे । उत् । वदत । मण्डूकाऽऽन् । उदकात् । मण्डूका । उदकात्ऽइव ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अमात्यं प्राप्तिः योग, श्रेयो रक्षा, तद् उभयम् आदाय युष्माकं रक्षकं अहम्
भूयासम् उत्तमं, आत्मानम् च युष्माकम् मूर्धानम् । मम अथश्वदं वायान् उत्तमं वदन्, यथा
श्वके शयाना मण्डूकाः तत उद्वदन्ति, म तु तीरं उतीर्णाः । मण्डूका उदकादिव
इति एतन्म ॥ ५ ॥

'इति अहमाहके अहमाप्यापि अनुविनो वगै' ॥

[१६७]

विश्वामित्र जमदग्नी ऋषी । इन्द्रो देवता, ३ सोमवरुणवृहस्पत्यनुमति-
मघवद्घातुविधातार । जगती छन्द १ ।

तुभ्येदमिन्द्र परि पिच्यते मधु त्वं सुतस्य कलशस्य राजसि ।
त्वं रथिं पुरुवीराम् नस्कृधि त्वं तपः परितप्याजयः स्यः ॥ १ ॥

तुभ्यम् । इदम् । इन्द्र । परि । पिच्यते । मधु । त्वम् । सुतस्य । कलशस्य । राजसि ।
त्वम् । रथिम् । पुरुवीराम् । ऊँ इति । न । कृधि । त्वम् । तपं । परितप्य । अजय । स्व । रिति स्व ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रजमदग्नी । तुभ्यम् इदम् इन्द्र । पात्रेषु परि पिच्यते मधु । त्वम् सुतन पूर्णस्य कलशस्य
ईशिये । त्वम् धनम् बहुपुत्रम् अस्माकं पुरु । त्वम् तप परितप्य, चान्द्रायणादिकं तप, तप
कृत्वा अजय १ स्वर्गम् इति ॥ १ ॥

स्वर्जित महि मन्दानमन्धसो हवामहे परि शक्रं सुतौ उपे ।
इमं नो यज्ञमिह बोध्या गहि स्पृधो जयन्तं मघवानमीमहे ॥ २ ॥

स्वऽजितम् । महि । मन्दानम् । अन्धस । हवामहे । परि । शक्रम् । सुतान् उपे ।
इमम् । न । यज्ञम् । इह । बोधि । आ । गहि । स्पृध । जयं तम् । मघवानम् । इमहे ॥ २ ॥

वेङ्कट० स्वर्गस्य जेतारम् सोमेन अत्यन्त तृप्यन्तम् परि हवामहे १ शक्रम् सुतान् सोमान् प्रति ।
इमम् अस्माकम् यज्ञम् इह बुध्यस्व । आ गच्छ स्पृधमानान् शत्रून् । जयं तम् मघवानम्
अपेक्षित याचामहे ॥ २ ॥

सोमस्य राज्ञो वरुणस्य धर्मणि बृहस्पतेरनुमत्या उ शर्मणि ।
तवाहमद्य मघवन्नृपस्तुतौ धातुर्विधातः कलशा अभक्षयम् ॥ ३ ॥

सोमस्य । राज्ञे । वरुणस्य । धर्मणि । बृहस्पते । अनुमत्या । ऊँ इति । शर्मणि ।
तव । अहम् । अद्य । मघवन् । उपस्तुतौ । धातु । विधातरिति विधान । कलशान् । अभक्षयम् ॥

वेङ्कट० सोमस्य राज्ञे वरुणस्य कर्मणि तथा बृहस्पते अनुमत्या च सुखं यज्ञपदे वा तव य
अहम् अद्य मघवन् । उपस्तुतौ वर्तमान १ धातुः । विधात । कलशान् सोमपूर्णान् भक्षि-
तवान् अस्मि ॥ ३ ॥

प्रसृतो भुक्षमंकरं चरावपि स्तोमं चेम प्रथमः सूरिरुन्मृजे ।
सुते सातेन यद्यार्गमं वा प्रति विश्वामित्रजमदग्नी दमे ॥ ४ ॥

१ १ नास्ति मूको २ जय मूको ३ मग मूको ४ इल मूको ५-७ य शूरे यो
मूको ६ वर्धमान मूको ७ अत्र या (११, १२) प्र.

प्रऽमृत । भक्षम् । अकरम् । चरो । अपि । स्तोमम् । च । इमम् । प्रथम् । सुरि । उत । मृजे ।
सुते । सातेन । यदि । आ । अगमम् । ग्राम् । प्रति । विश्वामित्रजमद्रग्नी इति । दमे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० प्रस्त भक्षम् अपि अहम् अकरम् अस्मिन् ते 'चरो चरणीये चरणा वा युक्ते यज्ञ',
स्तोमम् च इमम्^१ मुख्य सुरि उन् मृजे स्वीकरोमि । अभिपुते सोमे दानाय यदि आ गच्छेयम्
वाम् तदानीं हे विश्वामित्रजमद्रो ! प्रति-घोरयामि गृहे इति, त्वम् इन्द्र^२ मृहीति वाक्यशेष ॥४॥
'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चविंशो वगं' ॥

[१६८]

'अनिलो वातायन ऋषि । वायुर्देवता । त्रिष्टुप् छन्द' ।

वार्तस्य नु महिमानं रथस्य रुजन्नेति स्तनयन्स्य घोषं ।

दिविस्पृग्यात्यरुणानि कृष्णन्नतो एति पृथिव्या रेणुमस्यन् ॥ १ ॥

वार्तस्य । नु । महिमानम् । रथस्य । रुजन् । एति । स्तनयन् । अस्य । घोषं ।

दिविस्पृक् । याति । अरुणानि । कृष्णन् । उतो इति । एति । पृथिव्या । रेणुम् । अस्यन् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अनिलो वातायन । वात्स्य क्षिप्रम् महिमानम् रहितु^१ प्रववीमि—भजन् वृक्षान् एति
स्तनयन् अस्य घोष । दिव स्पृशन् गच्छति तत्र अरुणानि रजसि कृष्णन् । अपि च^२ गच्छति
पृथिव्या पंसुम् क्षिपन् इति ॥ १ ॥

सं प्रेरते अनु वार्तस्य विष्टा ऐनं गच्छन्ति समनं न योषाः ।

ताभिः सयुक् सरथं देव ईयतेऽस्य विश्वस्य भुवनस्य राजा ॥ २ ॥

सम् । प्र । ईरते । अनु । वार्तस्य । विऽस्था । आ । एनम् । गच्छन्ति । समनम् । न । योषा ।

ताभिः । सयुक् । सरथम् । देव । ईयते । अस्य । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा ॥ २ ॥

वेङ्कट० घातम्^३ अनु सम् प्र ईरयन्ति नियुक्त, आ-गच्छन्ति च एनम् समनम् इय पति स्त्रिय ।
ताभिः सयुक्त सरथम् देव गच्छति अस्य विश्वस्य भुवनस्य राजा । यद्वा आप
विष्टा^४ इति ॥ २ ॥

अन्तरिक्षे पृथिभिर्यमानो न नि विशते क्तमच्चुनाहः ।

अपां सर्गा प्रथमुजा ऋतावा कं स्विज्जातः कुत् आ वभून् ॥ ३ ॥

अन्तरिक्षे । पृथिभिः । ईर्यमान । न । नि । विशते । क्तमत् । चन । अहरिति ।

अपाम् । सर्गा । प्रथमुजा । ऋतवा । कं । सिन्त् । जात् । कुत् । आ । वभून् ॥ ३ ॥

१ १ गते मूको, सा अनु एरित पाठ द २. इमा मूको. ३-३. नाहित मूको ४. रति
मूको ५. न मूको ६. प्रैते वा मूको ७. रिष्टा मूको

प्रऽमृतः । भक्षम् । अकरम् । चरो । अपि । स्तोमम् । च । इमम् । प्रथमः ।
सुते । सातेन । यदि । आ । अगमम् । वाम् । प्रति । विद्वामित्रजमदग्नी इति ।

वेङ्कट० प्रसृतः भक्षम् अपि अहम् अकरम् अग्निन् ते 'चरो चरणीये चरण
स्तोमम् च इमम्' मुख्यः सूरि उन् वृजे स्वीकरोमि । अभिरुते सोमे दानाय
वाम् तदानीं हे विश्वामित्रजमदग्नी । प्रति-ष्ठारयामि गृहे इति, स्वम् इन्द्र! म्
'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः' ॥

[१६८]

'अनिलो वातायन ऋषिः । वायुर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

वार्तस्य नु महिमानं रथस्य रुजनेति स्तनयन्स्य घोषः ।
द्विविष्टग्यात्यरुणानि कृष्वन्नतो एति पृथिव्या रेणुमस्यन् ।

वार्तस्य । नु । महिमानम् । रथस्य । रुजन् । एति । स्तनयन् । अस्य ।
द्विविष्टग्यात् । याति । अरुणानि । कृष्वन् । उतो इति । एति । पृथिव्याः

वेङ्कट० अनिलो वातायनः । वात्स्य क्षिप्रम् महिमानम् रथेभ्यः प्रनवीति
स्तनयन् अस्य घोषः । द्विवेष्टग्यात् गच्छति तत्र अरुणानि रजसि
पृथिव्याः पांसुम् क्षियन् इति ॥ १ ॥

सं प्रेरते अनु वार्तस्य विष्टा ऐनं गच्छन्ति समनं न योपाः
ताभिः सयुक् सरथं देव ईयतेऽस्य विश्वस्य भुवनस्य राज
सम् । प्र । ईरते । अनु । वार्तस्य । विष्टाः । आ । एनम् । गच्छन्ति
ताभिः । सयुक् । सरथम् । देवः । ईयते । अस्य । विश्वस्य । भुवन

वेङ्कट० वार्तम् अनु मम् प ईरयन्ति नियुक्तः, आ-गच्छन्ति च एनम्
ताभिः सयुक्तः सरथम् देवः गच्छति अस्य विश्वस्य भुवन
विष्टाः इति ॥ २ ॥

अन्तरिक्षे पृथिभिरौर्यमानो न नि विशते कृतमच्छनाहः

अपां सखा प्रथमजा ऋतावा कं स्त्रिज्जातः कुत आ वभू
अन्तरिक्षे । पृथिभिः । ईर्यमानः । न । नि । विशते । कृतमत । चन
अपाम् । सखा । प्रथमजाः । ऋतावा । कं । स्त्रिज् । ज्ञात । कुत ।

१-१. वजे मू०; सा अनु पुरितः पाठ द. २. एना मू०. ३-१.
मू०. ५. न मू० ६. प्रेरते वा० मू० ७. विष्टा मू०.

विऽभ्राद् । बृहत् । सुऽमृतम् । वाजुऽसार्तमम् । धर्मन् । दिव । धरुणे । सत्यम् । अपितम् ।
अमित्रऽहा । वृत्रऽहा । दस्युहन्ऽतमम् । ज्योति । जज्ञे । असुरऽहा । सपत्नऽहा ॥ २ ॥

वेङ्कट० विभ्राजमानम् बृहत् सुसम्भृतम् अन्नसातमम् धर्मन् दिव उदके सत्यम् अपितम् अमित्रहा उप-
दवहा अतिशयेनोपक्षपयितृणां हिंसकम् ज्योति अजायत असुरहा सपत्नहा इति सूर्यम् भाह ॥२॥

इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमं विश्वजिद्धं न जिदुच्यते बृहत् ।

विश्वभ्राद् भ्राजो महि सूर्यो दृश उरु पप्रथे सह ओजो अच्युतम् ॥ ३ ॥

इदम् । श्रेष्ठम् । ज्योतिषाम् । ज्योति । उत्तमम् । विश्वजित् । धनजित् । उच्यते । बृहत् ।
विश्वभ्राद् । भ्राज । महि । सूर्य । दृशे । उरु । पप्रथे । सह । ओज । अच्युतम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इदम् श्रेष्ठम् ज्योतिषाम् ज्योति उत्तमम् विश्वजित् धनजित् च कीर्त्यते बृहत् विश्वस्य
राजकम् तेन महत् सूर्य सर्वेषां दर्शनाय विस्वीर्णम् प्रथयति तथा सह ओज बल च
अच्युतम् एषाम् ॥ ३ ॥

विभ्राजन्ज्योतिषा स्वर्गच्छो रोचनं दिवः ।

येनेमा विश्वा भुर्वनान्याभृता विश्वकर्मणा विश्वदैव्यावता ॥ ४ ॥

विऽभ्राजन् । ज्योतिषा । स्व । अर्गच्छ । रोचनम् । दिव ।

येन । इमा । विश्वा । भुर्वनानि । आऽभृता । विश्वकर्मणा । विश्वदैव्यऽवता ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विभ्राजन् माम् ज्योतिषा स्वर्गात् अगच्छ स्वम्, य त्व दिवं रोचयति । येन च एषा
इमानि विश्वानि भुवनानि उदकानि भाह्वानि लोका वा भाष्टता संपृष्टता सर्वस्य कर्ता
सर्वदेवहितकर्मयुक्तेन इति ॥ ४ ॥

इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये अष्टाविंशो वग ॥

[१७१]

इदो भागंवा ऋषि । इन्द्रो देवता । गायत्री ऋ३ ॥

त्वं त्यमिदतो रथमिन्द्र प्रार्वः सुतावतः । अशृणोः सोमिनो हवम् ॥ १ ॥

त्वम् । त्यम् । इदते । रथम् । इन्द्र । प्र । आव । सुतऽवत । अशृणो । सोमिन । हवम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० इदो भागंवा ॥ त्वम् त्यम् इदनामधेयस्य मम रथम् इन्द्र । प्र भरश्च नमिदुवमोमस्य ।
अशृणो च सोमवत मम हानम् इति ॥ १ ॥

१. *४म मूको. २. दु. वे. ऋ ५, १५, २, नास्ति मूको. ३. अत्र मूको ४. *४म मूको.
५. अथ मूको. ६. ज्योतिः मूको. ७. सृष्टाः मूको ८. वां मूको ९. *२म इति १०. *४ मूको.
१० १०. नास्ति मूको. ११-११. १२ अतोऽ मूको. १३ इदं नच मूको.

या देवेषु तन्वम्रैर्यन्त यासां सोमो विश्वा रूपाणि वेद ।

ता अस्मभ्यं पर्यसा पिन्वमानाः प्रजावतीरिन्द्र गोष्ठे रिरिहि ॥ ३ ॥

या । देवेषु । तन्वम् । ऐर्यन्त । यासाम् । सोमं । विश्वा । रूपाणि । वेदं ।

ता । अस्मभ्यम् । पर्यसा । पिन्वमाना । प्रजावती । इन्द्र । गोस्थे । रिरिहि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० या देवेषु आत्मीय पयोदधिकृतरूप शरीरम् प्रेरयन्ति, यासाम् च सोम विश्वानि रूपाणि वेत्ति, ता अस्मभ्यम् पर्यसा क्षरन्ती वरसवती इन्द्र! गोष्ठे प्रयच्छ इति ॥ ३ ॥

प्रजापतिर्मेक्षमेता रराणो विश्वेदेवैः पितृभिः संविदानः ।

शिवाः सतीरुप नो गोष्ठमाकृस्तासौ वयं प्रजया सं सदेम ॥ ४ ॥

प्रजावति । मह्यम् । एता । रराण । विश्वै । देवैः । पितृभि । सम्विदान ।

शिवा । सती । उप । न । गोस्थम् । आ । अकृरित्यक । तासाम् । वयम् । प्रजया । सम् । सदेम ॥

वेङ्कट० प्रजापति मह्यम् एता रममाण विश्वे देवै पितृभि. च सहित संविदम् वा 'कुर्वन् शिवा सती उप आ करोतु न गोष्ठम् । तासाम् वयम् प्रजया सम् गच्छेमहि' ॥ ४ ॥

'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये सप्तविंशो वगै ॥

[१७०]

'विभ्राद् सौव्यं ऋषि । सूर्यो देवता । जगती छन्द, अन्वया आस्तारपङ्क्ति ।

विभ्राद् बृहत् पिबतु सोम्यं मध्यायुर्दधेद्यज्ञपतावविंहुतम् ।

वातजृतो यो अभिरक्षति त्मना प्रजाः पुंषोप पुरुधा वि राजति ॥ १ ॥

विभ्राद् । बृहत् । पिबतु । सोम्यम् । मधु । आयु । दधत् । यज्ञपतौ । अविंहुतम् ।

वातजृत् । य । अभिरक्षति । त्मना । प्रजा । पुंषोप । पुरुधा । वि । राजति । ॥ १ ॥

वेङ्कट० विभ्राद् सूपुत्र । विभाजमान बृहत् पिबतु सोममयम् मधु नायुः पारयन् यजमाने अवि-
सिष्ठम् । वातमेरितः य अभिरक्षति आत्मना एव, सोम्यम् प्रजा पुंषोपति बृहथा च
वि राजति इति ॥ १ ॥

विभ्राद् बृहत् सुभृतं वाज्रमातं धमन् दिवो धरुणं सत्यमार्पितम् ।

अभिप्रहा इप्रहा दस्पुहंतं जगोर्तिज्जे असुरहा मपत्नहा ॥ २ ॥

विऽभ्राद् । बृहत् । सुऽमृतम् । वाजऽसार्तमम् । धर्मन् । दिव । धरुणे । सत्यम् । अर्पितम् ।
अमित्रऽहा । वृत्रऽहा । दस्युहन्ऽतमम् । ज्योति । जज्ञे । असुरऽहा । सप्तऽहा ॥ २ ॥

वेङ्कट० विभ्राजमानम् बृहत् सुसम्भृतम् अन्नसातमम्^१ धर्मन्^२ दिव उदके सत्यम् अर्पितम् अमित्रहा अप-
द्रवहा अतिशयेनोपक्षपयितृणां हिंसकम् ज्योति अजायत अयुरहा सप्तहा^३ इति सूर्यम् भाह^४ ॥२॥

इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमं विश्वजिद्धं न जिदुच्यते बृहत् ।

विश्वभ्राद् भ्राजो महि सूर्यो दृश उरु पप्रथे सह ओजो अच्युतम् ॥ ३ ॥

इदम् । श्रेष्ठम् । ज्योतिषाम् । ज्योति । उत्तमम् । विश्वजित् । धनजित् । उच्यते । बृहत् ।
विश्वभ्राद् । भ्राज । महि । सूर्य । दृशे । उरु । पप्रथे । सह । ओज । अच्युतम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इदम् श्रेष्ठम् ज्योतिषाम् ज्योति उत्तमम् विश्वजित् धनजित् च कीर्त्यन्ते बृहत् विश्वस्य
राजकम् तेन महत् सूर्य सर्वेषां दर्शनाय विस्तीर्णम् प्रथयति तथा सह ओज बल च
अच्युतम्^५ एषाम् ॥ ३ ॥

विभ्राजन्ज्योतिषा स्वर्गच्छो रोचनं दिवः ।

येनेमा विश्वा भुवनान्याभृता विश्वकर्मणा विश्वदेव्यावता ॥ ४ ॥

विऽभ्राजन् । ज्योतिषा । स्वर् । अर्गच्छ । रोचनम् । दिव ।

येन । इमा । विश्वा । भुवनानि । आऽभृता । विश्वकर्मणा । विश्वदेव्यावता ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विभ्राजन् माम् ज्योतिषा^६ स्वर्गात् अगच्छ स्वम्, य एव दिवं रोचयति । येन च स्वया
इमानि विश्वानि भुवनानि उदकानि आहूतानि लोका वा भाषता^७ सम्पृता सर्वस्य कर्मा^८
सर्वदेवहितकर्मयुक्तेन^९ इति ॥ ४ ॥

^१ इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये अष्टाविंशो वने^{१०} ॥

[१७१]

^{११} इत्ये भागवत् ऋषि । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः^{१२} ।

त्वं त्यमित्तो रथमिन्द्र प्रार्वः सुतार्वतः । अशृणोः सोमिनो हवम् ॥ १ ॥

त्वम् । त्यम् । इत्त । रथम् । इन्द्र । प्र । आव । सुतऽर्वत । अशृणो । सोमिन । हवम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० "इत्ये भागवत्" । त्वम् त्यम् इत्यामभेयस्य^{१३} मम रथम् इन्द्र । प्र भरश्च अभिपुतसोमस्य ।
अशृणो च सोमवत् मम हानम् इति ॥ १ ॥

१ 'तम' मूको. २. पु. वे. स ५, १५, २, नास्ति मूको. ३. 'तम्' मूको. ४. 'तम्' मूको. ५. 'त्योति' मूको. ६. 'सप्त' मूको. ७. 'कर्म' मूको. ८. 'देव' इति मूको. ९. 'मूको'.
१०-११. नास्ति मूको. ११-१२. इति भागवत् मूको. १३. इति नाम' मूको.

त्वं मुखस्य दोर्धतः शिरोऽर्धं त्वचो भरः । अर्गच्छः सोमिनो गृहम् ॥ २ ॥

त्वम् । मुखस्य । दोर्धतः । शिरः । अर्धं । त्वचः । भरः । अर्गच्छः । सोमिनः । गृहम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वम् यज्ञस्य बाधकस्य शिरः अर्धं भरः अवाहरः रक्षस्तः । 'प्रन्तः कृष्णामप त्वचम्'
(ऋ ९, ४१, ३) इति उक्तम् । अर्गच्छः च सोमिनः गृहम् इति ॥ २ ॥

त्वं त्यमिन्द्र मर्त्यमास्त्रबुधाय वेन्यम् । सुहुः श्रध्ना मनस्यैवे ॥ ३ ॥

त्वम् । त्यम् । इन्द्रः । मर्त्यम् । आस्त्रबुधाय । वेन्यम् । सुहुः । श्रध्ना । मनस्यैवे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वम् तम् इन्द्रः मनुष्यम् आस्त्रबुधाय राज्ञे वेन्यम् नाम शत्रुः सुहुर्महुः अभयम् ।
स्तुतीरिच्छते ॥ ३ ॥

त्वं त्यमिन्द्र सूर्यं पश्चा सन्तं पुरस्कृधि । देवानां चित्तिरो वशम् ॥ ४ ॥

त्वम् । त्यम् । इन्द्रः । सूर्यम् । पश्चात् । सन्तम् । पुरः । कृधि । देवानां । चित्तिः । तिरः । वशम् ॥

वेङ्कट० त्वम् त्यम् इन्द्रः । सूर्यम् पश्चान् सन्तम् पुनः च पुरतः कुरु । स्तोत्राणां च कामम् तिरः कुरु
प्राप्तं कुरु इति । तिरः इति प्राप्तस्य नाम (तु या ३, २०) इत्युक्तम् ॥ ४ ॥

'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये एकोनविंशो वर्गः ॥

[१७२]

'सर्वतं आहिरस ऋषिः । उपा दवता । द्विपदा विराट् छन्दः ॥

आ याहि वनसा सह गावः सचन्त वर्तनि यदूर्धभिः ॥ १ ॥

आ । याहि । वनसा । सहः । गावः । सचन्तः । वर्तनिम् । यत् । ऊर्ध्वभिः ॥ १ ॥

वेङ्कट० सर्वतं आहिरसः । आ-गच्छ वनसः सह, गावः सेवते यथा तदाहस्थानम् (?) ऊर्ध्वभिः
पूर्णपयस्कैः सहिता ॥ १ ॥

आ याहि वस्व्या धिया मर्हिष्ठो जायन्मरुः सुदानुभिः ॥ २ ॥

आ । याहि । वस्व्या । धिया । मर्हिष्ठः । जायन्मरुः । सुदानुभिः ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ याहि प्रजापत्या बुद्ध्या दानुष्यं श्रियंमाणस्य' नामभक्षतेः' सदेति दाम्भ्यान् उषमि
भागतायाम् भागमानम् एव यज्ञार्थम् आह्वयति ॥ २ ॥

पितृभूतो न तन्तुमित् सुदानुः प्रति दक्षो यजाममि ॥ ३ ॥

पितृऽभृतं । न । तन्तुम् । इत् । सुऽदानव । प्रति । दुष्म । यजामसि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पितृभृत. भद्रवन्त यथा प्रजातन्तुम् प्रति सन्दधति, तथा वय सुदाना. दैव्यम् एव तन्तुम् प्रति दध्म, यजाम इत्यर्थे ॥ ३ ॥

उपा अप् स्वसुस्तमुः सं वर्तयति वर्तनिं सुजाततां ॥ ४ ॥

उपाः । अपं । स्वस्तुः । तमं । सम् । वर्तयति । वर्तनिम् । सुऽजाततां ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उपा. स्वसुः रात्रे अप सम् वर्तयति वर्तमानम् तम दोभनेन प्रादुर्भावेन इति ॥ ४ ॥

इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये त्रिस्रो वर्गं १ ॥

[१७३]

ध्रुव आङ्गिरस ऋषि । राजा देवता । अनुष्टुप् छन्द १ ।

आ त्वाहार्पमन्तरोधि ध्रुवस्तिष्ठार्विचाचलिः ।

विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु मा त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत् ॥ १ ॥

आ । त्वा । अहार्पम् । अन्त । पधि । ध्रुव । तिष्ठ । अर्विऽचाचलिः ।

विशं । त्वा । सर्वा । वाञ्छन्तु । मा । त्वत् । राष्ट्रम् । अधि । भ्रशत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० ध्रुव आङ्गिरस. कञ्चन राजान प्रति इह वदर्शे । राष्ट्रम् अष्ट स्वाम् आ ह्यवनाद् ऋषिः । इदानीं राष्ट्रस्य मध्ये भव । तत्र ध्रुव तिष्ठ अविचाचलि । सर्वा विशं स्वाम् वान्छन्तु । मा स्वत् राष्ट्रम् अधि भ्रश्यत् ॥ १ ॥

इहैवधि मापं च्योष्टाः पर्वत इवार्विचाचलिः ।

इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठेह राष्ट्रमुं धारय ॥ २ ॥

इह । एव । पधि । मा । अपं । च्योष्टा । पर्वत ऽइव । अर्विऽचाचलि ।

इन्द्रऽइव । इह । ध्रुव । तिष्ठ । इह । राष्ट्रम् । ऊं इति । धारय ॥ २ ॥

वेङ्कट० इह एव भव मा अग गच्छ पर्वत इव निश्चल । इन्द्र इव इति स्पष्टम् इति ॥ २ ॥

इममिन्द्रो अदीधरद् ध्रुवं ध्रुवेण इषिपो ।

तस्मै सोमो अधि ब्रुवत् तस्मा उ ब्रह्मणस्पतिः ॥ ३ ॥

इमम् । इन्द्रं । अदीधरत् । ध्रुवम् । ध्रुवेण । इषिपो ।

तस्मै । सोमं । अधि । ब्रुवत् । तस्मै । ऊं इति । ब्रह्मण । पतिं ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'अभिद्यमानेन उदकेन' इन्द्रः पृथम् ध्रुवम् धारयत् । तम् इमम् सोमः ब्रह्मणः पतिः च
अधि यताम् इति ॥ ३ ॥

ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी ध्रुवासः पर्वता इमे ।

ध्रुवं विश्वमिदं जगद् ध्रुवो राजा विशामयम् ॥ ४ ॥

ध्रुवा । द्यौः । ध्रुवा । पृथिवी । ध्रुवासः । पर्वताः । इमे ।

ध्रुवम् । विश्वम् । इदम् । जगत् । ध्रुव । राजा । विशाम् । अयम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० निगदसिदा ॥ ४ ॥

ध्रुवं ते राजा वरुणो ध्रुवं देवो बृहस्पतिः ।

ध्रुवं त इन्द्रश्चाग्निश्चै राष्ट्रं धारयतां ध्रुवम् ॥ ५ ॥

ध्रुवम् । ते । राजा । वरुणः । ध्रुवम् । देवः । बृहस्पतिः ।

ध्रुवम् । ते । इन्द्रः । च । अग्नि । च । राष्ट्रम् । धारयताम् । ध्रुवम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इमे तव राष्ट्रम् ध्रुवम् धारयन्तु । पुनः ध्रुवम् इति पूरणम् इति ॥ ५ ॥

ध्रुवं ध्रुवेण हविषाभि सोमं मृशामसि ।

अथो त इन्द्रः केवलीविशीं बलिहृतस्फरत् ॥ ६ ॥

ध्रुवम् । ध्रुवेण । हविषा । अभि । सोमम् । मृशामसि ।

अथो इति । ते । इन्द्रः । केवलीः । विशीः । बलिहृतः । स्फरत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० ध्रुवम् ध्रुवेण उदकेन सोतारम् स्वाम् अभि मृशामः अभिपिशाचम् । अथ तव इन्द्रः सर्वाः
विशः करमदायिनीः करोतु ॥ ६ ॥

'इति अष्टम्याश्चे अष्टम्याश्चे एकत्रिसो वरुणः' ॥

[१७४]

'अभीवर्ते भाङ्गिरस ऋषिः । राजा देवता । अनुष्टुप् छन्दः' ।

अभीवर्तेन हविषा येनेन्द्रो अभिवावृते ।

तेनास्मान् ब्रह्मणस्पतेऽभि राष्ट्रार्यं वर्तय ॥ १ ॥

अभिऽवर्तेन । हविषा । येन । इन्द्रः । अभिऽवृते ।

तेन । अस्मान् । ब्रह्मणः । स्पते । अभि । राष्ट्रार्यं । वर्तय ॥ १ ॥

वेङ्कट० अभीवर्तं आङ्गिरसः । अभीवर्तमानेन उदकेन येन इन्द्रः अभिवृत्तवान्, तेन अस्मान्
ब्रह्मणः पते । राष्ट्राय अभि वर्तय ॥ १ ॥

अभिवृत्त्यं सपत्नान् अभि या नो अरातयः ।
अभि पृतन्यन्तं तिष्ठ अभि यो न इत्स्यति ॥ २ ॥

अभिवृत्त्यं । सपत्नान् । अभि । याः । नः । अरातयः ।
अभि । पृतन्यन्तम् । तिष्ठ । अभि । यः । नः । इत्स्यति ॥ २ ॥

वेङ्कट० अभिवृत्त्यं तिष्ठ सपत्नान् । अभिवृत्त्यैव तिष्ठ ये अस्माकम् अरातयः । तथा 'पृतन्यन्तम् त्वम्'
अभि तिष्ठ । अभि तिष्ठ च तम् यः अस्माकम् अन्नमिच्छति ॥ २ ॥

अभि त्वां देवः सविताभि सोमो अवीवृत्तव् ।
अभि त्वा विश्वा भूतान्यभीवर्तो यथासंसि ॥ ३ ॥

अभि । त्वा । देवः । सविता । अभि । सोमः । अवीवृत्तव् ।
अभि । त्वा । विश्वा । भूतानि । अभिवर्तः । यथा । असंसि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अभि वर्तयतु, यथा त्वम् अभिवृत्तो भवसि सपत्नानाम् इति ॥ ३ ॥

येनेन्द्रो हविषा कृत्व्यभंवद् द्युमन्युत्तमः ।
इदं तदाक्रि देवा असपत्नः किलाभुवम् ॥ ४ ॥

येने । इन्द्रः । हविषा । कृत्वी । अभवत् । द्युम्नी । उत्तमः ।
इदम् । तत् । अक्रि । देवाः । असपत्नः । किल । अभुवम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० येन इन्द्रः हविषा कर्मवान् अभवत् यदास्वी च उतमः, इदम् तत् हविः 'अहम् अकार्यम्'
देवाः । असपत्नः च अहम् अभवम् इति ॥ ४ ॥

असपत्नः सपत्नहाभिराष्ट्रो विपामहिः ।
यथाहमेषां भूतानां विराजानि जनस्य च ॥ ५ ॥

असपत्नः । सपत्नश्चा । अभिराष्ट्रः । विपामहिः ।
यथा । अहम् । एषान् । भूतानान् । विराजानि । जनस्य । च ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अभिसोः सपत्नपञ्चमिः 'सपत्नानां इत्या अभिराष्ट्रः' अभिभाषकः यथा अहम् एषाम्

भूतानाम् ईश्वरो भवामि 'जातस्य सर्वस्य च', तथा मा कुरुत इति राजा भूत्वा पुर
अभित वदति इति ॥ ५ ॥

'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये द्वात्रिंशो वर्गः' ॥

[१७५]

'ऊर्ध्वमावा सपं आहुंदिर्कृषिः । प्रावाणो दवता । गायत्री छन्दः' ।

प्र वो प्रावाणः सविता देवः सुवतु धर्मणा । धूर्षु युज्यध्वं सुनुत ॥ १ ॥

प्र । वृ । प्रावाण । सविता । देव । सुवतु । धर्मणा । धु ऽसु । युज्यध्वम् । सुनुत ॥ १ ॥

षेष्टट० ऊर्ध्वमावा 'सपं आहुंदि' । प्रावस्तुति । अनुजानातु युष्मान् हे प्रावाण । सविता देव
कर्मणा । ते यूय तेन प्रसूता 'अभिपवस्थानेषु युक्ता भवत, अनन्तरम्' अभि-युणुत सोमम् ॥ १ ॥

प्रावाणो अपं दुच्छुनामपं सेधत दुर्मतिम् । उस्त्राः कर्तन मेपजम् ॥ २ ॥

प्रावाण । अपं । दुच्छुनाम् । अपं । सेधत । दु ऽमतिम् । उस्त्रा । कर्तन । मेपजम् ॥ २ ॥

षेष्टट० प्रावाण । दुच्छुनाम् दुर्मतिम् च अप सेधत, पश्चत् कुरुत मेपजम् च ॥ २ ॥

प्रावाण उपरेष्वा महीयन्ते सजोपसः । वृष्णे दधतो वृष्ण्यम् ॥ ३ ॥

प्रावाण । उपरेषु । आ । महीयन्ते । सजोपस । वृष्णे । दधत । वृष्ण्यम् ॥ ३ ॥

षेष्टट० उपर प्रतिष्ठो मध्यस्थो प्रावा । तेषु उपरपु प्रावाण अभिपवे प्रवृत्ता रत्यन्ते सङ्गता
इन्द्राय धारयन्त सोम बलकरम् ॥ ३ ॥

प्रावाणः सविता नु वो देवः सुवतु धर्मणा । यजमानाय सुन्वते ॥ ४ ॥

प्रावाण । सविता । नु । वृ । देव । सुवतु । धर्मणा । यजमानाय । सुन्वते ॥ ४ ॥

षेष्टट० हे प्रावाण । सविता क्षिप्रम् युष्मान् देव प्र सुवतु कर्मणा इत्यच्छनेन यजमानाय सुन्वते इति ॥ ४ ॥

'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याय त्रयस्त्रिंशो वर्गः' ॥

[१७६]

'मनुराभं च ऋषिः । अग्निर्दवता, आद्याया ऋभव । अनुष्टुप् छन्दः, द्वितीया गायत्री' ।

प्र सूनवं क्रभूणां बृहन्नवन्त वृजना ।

धामा ये विश्वधागुमोऽश्वन् धेतुं न मातरम् ॥ १ ॥

सू १७६, मं २]

प्र । सुतवैः । ऋभूणाम् । बृहत् । नुवन्त । वृजनी ।
क्षाम । ये । विश्वधायसः । अश्वन् । धेनुम् । न । मातरम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० सूत्राभेवः^१ । अग्निवम् । आद्याऽऽभेवी । प्र स्तुवन्ति पुत्राः ऋभूणाम् महान्ति बलानि
ये कृशं भूतम् रक्षणाय प्राप्नुवन्ति विश्वस्य धातारः धेनुम् इव पयसः^२ निर्मात्रीम् कृशं घासेन
अदधाना इति ॥ १-॥

प्र देवं देव्या धिया भरता जातवेदसम् । हव्या नो वक्षदानुपक् ॥ २ ॥

प्र । देवम् । देव्या । धिया । भरत । जातऽवेदसम् । हव्या । नुः । वक्षत् । आनुपक् ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्र भरत देवम् देव्या प्रज्ञया जातप्रज्ञम् । हवीषि नः बहव अनुपक्तम् ॥ २ ॥

अयमु ष्य प्र देव्युर्होता यज्ञाय नीयते ।

रथो न योरभिवृत्तो घृणीवाश्चेतति त्मना ॥ ३ ॥

अयम् । ऊँ इति । स्यः । प्र । देवऽयुः । होता । यज्ञाय । नीयते ।

रथः । न । योः । अभिऽवृत्तः । घृणिऽवान् । चेतति । त्मना ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः अयम् प्र नीयते देवकामः होता यज्ञार्थम् । रथः इव धनस्य निश्चयिता परिवृत्तः
तेजोभिः दोषिमान्^१ प्रजापयति सर्वम् आत्मना एव ॥ ३ ॥

अयमग्निरुप्यत्यमृतादिव जन्मनः । सईसश्चित् सहीयान् देवो जीवातवे कृतः ॥ ४ ॥

अयम् । अग्निः । उरुप्यति । अमृतात्ऽइव । जन्मनः ।

सईसः । चित् । सहीयान् । देवः । जीवातवे । कृतः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम् अग्निः रक्षति अमृतात् देववर्गात् इव जन्मनः जायमानात्^१ मनुष्यवर्गाद् अपि
त्वोत्तरम् बलाद् अपि बलवत्तरः । सोऽयम् देवः जीवितुं निर्मितः^२ ईश्वरैः इति ॥ ४ ॥
^३इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्विंशतो वर्गः^४ ॥

[१७७]

^१पतङ्गः प्राजापत्य ऋषिः । मायाभेदो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, आद्या जगती^१ ।

पतङ्गमक्तमसुरस्य मायया हृदा पश्यन्ति मनसा विप्रथितः ।
समुद्रे अन्तः कुवयो वि चक्षते मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधमः ॥ १ ॥

पतङ्गम् । अक्तम् । असुरस्य । मायया । हृदा । पश्यन्ति । मनसा । विप्रऽचितः ।
समुद्रे । अन्तः । कुवयोः । वि । चक्षते । मरीचीनाम् । पदम् । इच्छन्ति । वेधसः ॥ १ ॥

समुद्रे । अन्तः । कुवयोः । वि । चक्षते । मरीचीनाम् । पदम् । इच्छन्ति । वेधसः ॥ १ ॥

१. मयम् मूको. २. वयसः मूको.

३. विधिः मूको.

४. मयम् मूको.

५. मयम् मूको.

१-१. नासित मूको.

येङ्कट० पतङ्गः प्राजापत्यः^१ । पतङ्गम् अक्षम्^२ प्राञ्जल्य तस्य मायया प्रच्छन्नम् हृदयेन पश्यन्ति मनसा च विपथिताः । तम् इम मायापरिवृत्तम् समुद्रे अन्त वि पश्यन्ति कवयः । हृदये^३ मरीचीनाम् पदम् आवातस्थानम् अन्विच्छन्ति वेधस ॥ १ ॥

पतङ्गो वाचं मनसा विभर्ति ता गन्धर्वोऽपद्रुर्भे अन्तः ।

ता द्योतमाना स्वर्ग्यं मनीषामृतस्यं पदे क्वव्यो नि पान्ति ॥ २ ॥

पतङ्ग । वाचम् । मनसा । विभर्ति । ताम् । गन्धर्व । अपद्रुत् । गर्भे । अन्तरिति ।

ताम् । द्योतमानाम् । स्वर्ग्यम् । मनीषाम् । मृतस्यं । पदे । क्वव्यं । नि । पान्ति ॥ २ ॥

येङ्कट० सोऽथम् अन्वरिक्षेण गच्छन् आदित्य माध्वमिकाम् वाचम् मनसा विभर्ति । ताम् गन्धर्व^४ वाचो धर्वा उदकस्य वा वदति गर्भं अन्त वर्तमान इति पर्जन्यम् उक्त मन्यन्ते । प्राणम् अपर गन्धर्वम् आहुः । ताम् दीप्यमानाम् स्वरणकृशलाम्^५ मनस ईशिवीम् उदकस्थाने अन्तरिक्षे पवने वा कवय देवान् इतरान् रक्षन्ति ॥ २ ॥

अर्पश्यं गोपामनिपद्यमानमा च्च परां च पृथिव्यश्चरन्तम् ।

स सुधीचीः स विपूचीर्वसान् आ वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः ॥ ३ ॥

अर्पश्यम् । गोऽपाम् । अनिऽपद्यमानम् । आ । च्च । परां । च्च । पृथिविऽभि । चरन्तम् ।

सु । सुधीचीं । स । विपूची । वसान् । आ । वरीवर्ति । भुवनेषु । अन्तरिति ॥ ३ ॥

येङ्कट० गवा (अ १, १६४, ११ द्र.) । अत्र च मायाऽङ्गो देव उक्त । स क कथ चात्र अग्निव इति सूक्तमक्षिका कावो प्राज्ञ इति ॥ ३ ॥

इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः ॥

[१७८]

भरिष्टनेमिस्ताक्षर्य ऋषि । ताक्षरो देवता । शिष्टुषु ऋषयः ।

त्यम् पु वाजिनं देवजुतं सुहारानं तरुतारं रथानाम् ।

अरिष्टनेमि पृतनार्जमाशुं स्वस्तये ताक्षर्यमिहा हुवेम ॥ १ ॥

त्यम् । पु । वाजिनम् । देवजुतम् । सुहारानम् । तरुतारम् । रथानाम् ।

अरिष्टनेमिम् । पृतनार्जम् । आशुम् । स्वस्तये । ताक्षर्यम् । इह । हुवेम ॥ १ ॥

येङ्कट० भरिष्टनेमिः ताक्षरः । तम् एव वाजिनम् एवेः आहृष्टम् वेगवन्तम् वारकम् सानुरथानाम् अग्निविनायुषम् पुनरो जनायम् आशुम् अविनाभाव ताक्षर्यम् इह शिष्टु आ हुवेम इति ॥ १ ॥

इन्द्रस्येव रातिमाजोहुवानाः स्वस्तये नार्वमिवा रुहेम ।
उर्वी न पृथ्वी बहुले गर्भीरे मा वामेतौ मा परेतौ रिपाम ॥ २ ॥

वेङ्कट० इन्द्रस्य इव रातिम् दानम् भाभिसुहृत्वेन भाङ्गयन्तः तादृश्यम् स्वस्तये नावम् इव आ रुहेम् ।
उर्वी इति^१ । न । पृथ्वी इति^१ । बहुले इति^१ । गर्भीरे इति^१ । मा । वाम् । आऽइतौ । मा । पराऽइतौ । रिपाम् ॥
धावापृथिव्यौ इव बहुले अतिगम्भीरे मा तव आगमने मा च परागमने घयं रिपेम इति ।
वाम् इति एकवचनेऽपि दृष्टम् इति ॥ २ ॥

सद्यश्चिद्यः शर्वसा पञ्च कृष्टीः सूर्ये इव ज्योतिषापस्तुतानं ।
सहस्रसाः शतसा अस्य रंदिर्न स्मां वरन्ते युवतिं न शर्याम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तदानीम् एव यः बलेन पञ्च जवान् सूर्यः इव तेजसा अन्तरिक्षम् तनोति विस्तारयति ।
तस्य अस्य तादृश्यस्य शतसहस्रयोः संभक्ता वेगः । न च एनं केचन निवारयन्ति गच्छन्तीं
युवतीम् इव विद्वीर्णचारित्राम् असतीम् इति ॥ ३ ॥
इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये पदत्रिंशो वगः^१ ॥

[१७९]

^१ शिविरोशीनर ऋषिः, २ काशिराजः प्रतर्दनः, ३ रोहिदधो वसुमनाः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, भाषा अनुष्टुप् ।

उत्तिष्ठतावं पश्यतेन्द्रस्य भागमृत्विर्यम् ।
यदि श्रातो जुहोतन यद्यश्रातो ममत्तनं ॥ १ ॥

उत् । तिष्ठत । अवं । पश्यत । इन्द्रस्य । भागम् । ऋत्विर्यम् ।
यदि । श्रातः । जुहोतन । यदि । अश्रातः । ममत्तनं ॥ १ ॥
वेङ्कट० शिविरोशीनरः, काशिराजः प्रतर्दनः, रोहिदधो वसुमनाः इति एकैर्वा । उत् तिष्ठत ऋत्विजः !,
अव पश्यत इन्द्रस्य भागम् ऋतौ अवं यः तस्य कालः तत्र भवम् । सः यदि भागः पक्षः शीघ्रं
उडुत् । अयं यदि अनृतः, तावत् इन्द्रं स्तुत ॥ १ ॥

श्रातं हविरो ध्विन्द्र प्र याहि जगाम सरो अर्ध्वनो विर्मध्यम् ।
परिं त्वासते निधिभिः सखायः कुलपा न ब्राजपतिं चरन्तम् ॥ २ ॥

१. स्वरतः सम्युद्धयन्तं द्र. (सु. सा. प्रथुतयः । घं. प्रथमान्तमिति विसृजयम्) । विभक्तिभेदे
घ. ऋ १, १८५, ५; छ, २३, १०. २. अत्र या. (१०, २९) द. ३-३. नास्ति मुक्तो.

श्रातम् । इवि । ओ इति । सु । इन्द्र । प्र । याहि । जगाम । सूर । अध्वन । विडमध्यम् ।
परि । त्वा । आसते । निधिडभि । सखाय । कुलडपा । न । वाजडपतिम् । चरन्तम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० पङ्क्तम् हविः आ प्र याहि क्षिप्रम् इन्द्र । 'जगाम सूर अध्वन विमध्यम्' । तस्मिन् हि काले
माध्यन्दिन सवनं भवति । परि आसते त्वाम् पात्रैः सखाय कुल रक्षन्त्यः इव स्त्रिय प्रोषित
पतिम् पुन आगच्छन्तम् इति ॥ २ ॥

श्रातं मन्ये ऊर्धनि श्रातमग्नौ सुश्रातं मन्ये तद्वतं नवीयः ।

माध्यन्दिनस्य सर्वनस्य दृघ्नः पिवेन्द्र वज्रिन् पुरुकृञ्जुपाणः ॥ ३ ॥

श्रातम् । मन्ये । ऊर्धनि । श्रातम् । अग्नौ । सुश्रातम् । मन्ये । तत् । ऋतम् । नवीय ।
माध्यन्दिनस्य । सर्वनस्य । दृघ्नः । पिवे । इन्द्र । वज्रिन् । पुरुकृत् । जुपाण ॥ ३ ॥

वेङ्कट० श्रतम् मन्ये गो ऊर्धनि, श्रतम् च अग्नौ पश्चात्, पश्चात् सुश्रातम् एव जानामि
तत् ऋतम् नवतरम् । माध्यन्दिनस्य सवनस्य स्वमूल दधि पिव इन्द्र । वज्रिन् । पुरो कर्तुं ।
प्रीयमाण ॥ ३ ॥

'इति अष्टमाष्टके अष्टभाष्याये सप्तविंशो वगं' ॥

[१८०]

'जय ऐन्द्र ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिपुष्पं छन्दः' ।

प्र ससाहिपे पुरुहूत शनूञ्ज्येष्ठस्ते शुष्मं इह रातिरस्तु ।

इन्द्रा भर दक्षिणेन वसूनि पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम् ॥ १ ॥

प्र । ससाहिपे । पुरुहूत । शनून् । ज्येष्ठ । ते । शुष्मं । इह । राति । अस्तु ।
इन्द्र । आ । भर । दक्षिणेन । वसूनि । पति । सिन्धूनाम् । असि । रेवतीनाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० जय ऐन्द्र । प्रकरोण अभिभूतत्वात् असि पुरुहूत । शनून् । प्रदास्यम् तव वङ्कम् । अपि
च सपि तव आदानम् अस्तु । इन्द्र । आ भर दक्षिणेन हस्तेन धनानि । पतिः अति स्व
नदीनाम् पशुमतीनाम् इति । आपो हि पशून् वधेयन्ति ॥ १ ॥

मृगो न भीमः कुञ्जरो गिरिष्ठाः पंगवत् आ जगन्था परस्याः ।

सृकं संशायं पविर्मिन्द्र तिममं वि शनून् ताब्धि वि मृधो नुदस्व ॥ २ ॥

'मृग । न । भीमः । कुञ्जरः । गिरिष्ठाः । पंगवत् । आ । जगन्था । परस्याः ।
सृकम् । संशायं । पविम् । इन्द्र । तिममम् । वि । शनून् । ताब्धि । वि । मृधं । नुदस्व ॥ २ ॥
वेङ्कट० पंगः इव भीमः कुतिसतं कर्म चरन् एवत वधेमानः परस्या पंगवतः भरयन्त पुराय

आ जगन्ध । स त्व वज्रम् पविम् आह्वयम् शिखायां तीक्ष्णम् संशय तीक्ष्णधार कृत्वा शत्रून्
विदारय, वि तुदस्व मृधः इति ॥ २ ॥

इन्द्रं क्षत्रमाभि वाममोजोऽजायथा वृषभ चर्षणीनाम् ।
अपानुदो जनममित्रयन्तं पुरुं देवेभ्यो अकृणोरु लोकम् ॥ ३ ॥

इन्द्रं । क्षत्रम् । अभि । वामम् । ओजं । अजायथा । वृषभ । चर्षणीनाम् ।
अपं । अनुद । जनम् । अमित्रयन्तम् । पुरुम् । देवेभ्यं । अकृणोः । ऊँ इति । लोकम् ॥ ३ ॥
वेङ्कट० इन्द्रं बलम् अभि अजायथा । वननीयम् ओजं च मनुष्याणां रक्षणार्थम् वृषभः । अप अनुद च
जनम् शत्रून् यन्तम्, विस्तीर्णम् च देवेभ्यः कृतवान् असि लोकम् इति ॥ ३ ॥
'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये अष्टात्रिंशो वर्गः' ॥

[१८१]

१ प्रथो वासिष्ठ ऋषिः, २ सप्रथो भारद्वाज, ३ धर्मं सौर्यं । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

प्रथेश्च यस्य सप्रथेश्च नामानुष्टुभस्य हविषो हविर्यत् ।
धातुर्धुतानात् सवितुश्च विष्णो रथन्तरमा जभारा वसिष्ठः ॥ १ ॥

प्रथैः । च । यस्य । सप्रथं । च । नाम । आनुष्टुभस्य । हविषं । हवि । यत् ।
धातु । धुतानात् । सवितु । च । विष्णोः । रथन्तरम् । आ । जभार । वसिष्ठ ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रथो वासिष्ठ, सप्रथो भारद्वाज, धर्मः सौर्यं इत्येकवाः । वैश्वदेवम् । प्रथं च सप्रथं च
इति यस्य रथन्तरस्य द्वे नामनी, यत् च रथन्तरम् वाचा संस्कृतस्य सर्वस्य हविष-
हविः भवति । प्रयच्छति तत् सर्वं देवेभ्य इत्यर्थं । तत् रथन्तरम् वसिष्ठ ऋषि पृथेभ्य
आ जहार इति इतिहासापेक्षम् इति ॥ १ ॥

अविन्दन् ते अतिहितं यदाभीद् यज्ञस्य धाम परमं गुहा यत् ।
धातुर्धुतानात् सवितुश्च विष्णोर्भरद्वाजो बृहदा चक्रे अग्नेः ॥ २ ॥

अविन्दन् । ते । अतिहितम् । यत् । आसीत् । यज्ञस्य । धाम । परमम् । गुहा । यत् ।
धातु । धुतानात् । सवितु । च । विष्णोः । भरद्वाज । बृहत् । आ । चक्रे । अग्नेः ॥ २ ॥
वेङ्कट० अविन्दन् ते अतिहितम् तिरोहितम् यत् आसीत् बृहत् यज्ञस्य स्थानम् परमम्, गुहायाम्
यत् अतिहितम्, तत् आदित्यस्य पञ्चम्यम् । भरद्वाजः आ चक्रे भागहार इति ॥ २ ॥

तैः अविन्दन् मनसा दीर्घाना यजुः फुल्लं प्रथमं देवयानम् ।
धातुर्धुतानात् सवितुश्च विष्णोरा सूर्यादभरन् धर्ममेते ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. प्रथम मूको. ३. फुल्लं मूको. ४. तितं मूको.

ते । अविन्दन् । मर्नसा । दीध्याना । यजु । स्कलम् । प्रथमम् । देवस्यानम् ।
धातु । युतानात् । सवितु । च । विष्णो । आ । सूर्यात् । अभ्रन् । घर्मम् । एते ॥ ३ ॥

पेङ्कट० ते कृध्वन्त मनसा ध्यायन्त यज्ञम् स्कलम् प्रथमम् देवयानम् । तदेवोकम्—धातु
इति । सूर्यात् घर्मम् प्रथम्यम् आ ह्रत्तवन्त देवा इति ॥ ३ ॥

‘इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये एकोनचत्वारिंशो वर्गः ॥’

[१८२]

‘तपुर्मूर्धां चार्हस्पत्य ऋषि । बृहस्पतिर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।’

बृहस्पतिर्नयतु दुर्गहां तिरः पुनर्नपदशसाय मन्म ।
क्षिपदशस्तिमर्षं दुर्मतिं हृत्तथा करघर्जमानाय शं योः ॥ १ ॥

बृहस्पति । नयतु । दुःगहा । तिर । पुन । नेपत् । अघशसाय । मन्म ।
क्षिपत् । अशस्तिम् । अर्ष । दुःस्मृतिम् । हृन् । अथ । कर्त् । यर्जमानाय । शम् । यो ॥१॥

पेङ्कट० बृहस्पति दुर्गहां गार्हपत्या राक्षसम् तिर नयतु । पुन नयतु राक्षसाय मननीयम्
आयुधम् । क्षिपत् पापम् । अर हन्तु दुर्मतिम् । अथ करोतु यर्जमानाय शम् च यो च ॥१॥

नराशंसो नोऽवतु प्रयाजे शं नो अस्त्वनुयाजो हवेषु ।

क्षिपदशस्तिमर्षं दुर्मतिं हृत्तथा करघर्जमानाय शं योः ॥ २ ॥

नराशंस । न । अवतु । प्रयाजे । शम् । न । अस्तु । अनुयाज । हवेषु ।
क्षिपत् । अशस्तिम् । अर्ष । दुःस्मृतिम् । हृन् । अथ । कर्त् । यर्जमानाय । शम् । यो ॥२॥

पेङ्कट० नो नश्यमान बृहस्पति अस्मान् रक्षत यज्ञस्य प्रयाजेषु हजयमानेषु । अपि च शङ्कर
अस्माकम् अनुयाज बृहस्पते हवेषु इति ॥ २ ॥

तपुर्मूर्धां तपत् रधसो ये ब्रह्मद्विपुः शरवे हन्तुवा उ ।

क्षिपदशस्तिमर्षं दुर्मतिं हृत्तथा करघर्जमानाय शं योः ॥ ३ ॥

तपुःमूर्धां । तपत् । रधसं । ये । ब्रह्मद्विपुः । शरवे । हन्तुवा । उ इति ।
क्षिपत् । अशस्तिम् । अर्ष । दुःस्मृतिम् । हृन् । अथ । कर्त् । यर्जमानाय । शम् । यो ॥ ३ ॥

पेङ्कट० तपत्तपितररधः बृहस्पति तपत् रधस आस्मान् इष्टम् विनाशनाय हननाय च । ये तपमया
प्रभवन्ति ते तद् रध इति ॥ ३ ॥

‘इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याय चत्वारिंशो वर्गः ॥’

[१८३]

प्रजावान् प्राजापत्य ऋषिः । १ यजमानो देवता, २ यजमानपत्नी, ३ होत्राक्षिपः । त्रिष्टुप् छन्दः ।

अपश्यं त्वा मनसा चेकितानं तपसो जातं तपसो विभूतम् ।

इह प्रजामिह रयि रराणः प्र जायस्व प्रजया पुत्रकाम ॥ १ ॥

अपश्यम् । त्वा । मनसा । चेकितानम् । तपसः । जातम् । तपसः । विभूतम् ।

इह । प्रजाम् । इह । रयिम् । रराणः । प्र । जायस्व । प्रजया । पुत्रकाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रजावान् प्राजापत्यः । प्रपृचम् यजमानपत्नीहोत्राक्षिपः । त्वं सूक्तम् । आद्यया यजमानम् ईष्ये, द्वितीयया पत्नीम्, तृतीयया आत्मानमिति । अपश्यम् त्वा यजमानम् मनसा जानन्तम् तपसः जातम् तपसः विभूतम् इति दीक्षावपसोः जातम् आह । स त्वम् अस्मिन् लोके पुत्रम् धनम् च प्रति रराणः प्रजया प्र जायस्व पुत्रकाम । इति ॥ १ ॥

अपश्यं त्वा मनसा दीर्घानां स्वार्थं तन् ऋत्वे नाधमानाम् ।

उप मामुच्चा युवतिर्वभूयाः प्र जायस्व प्रजया पुत्रकामे ॥ २ ॥

अपश्यम् । त्वा । मनसा । दीर्घानाम् । स्वार्थम् । तन् इति । ऋत्वे । नाधमानाम् ।

उप । माम् । उच्चा । युवतिः । वभूयाः । प्र । जायस्व । प्रजया । पुत्रकामे ॥ २ ॥

वेङ्कट० पश्यामि त्वा मनसा ध्यायन्तीम् स्वयाम् तन्वाम् पुत्रम् ऋतुकाळे याचमानाम् । सा त्वम् माम् उप भव शयने उच्छ्रिते युवतिः । प्र जायस्व प्रजया पुत्रकामे । इति ॥ २ ॥

अहं गर्भमदधामोपधीष्वहं विश्वेषु भुवनेष्वन्तः ।

अहं प्रजा अजनयं पृथिव्यामहं जनिभ्यो अपरीषु पुत्रान् ॥ ३ ॥

अहम् । गर्भम् । अदधाम् । ओपधीषु । अहम् । विश्वेषु । भुवनेषु । अन्तरिति ।

अहम् । प्रजाः । अजनयम् । पृथिव्याम् । अहम् । जनिभ्यः । अपरीषु । पुत्रान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० होता यजमानो भूत्वा वदति—अहम् यज्ञस्य प्रवर्तकः गर्भम् अदधाम् ओपधीषु, अहम् एव विश्वेषु भुवनेषु अन्तः, अहम् एव प्रजाः जनयामि पृथिव्याम्, अहम् जनयितृभ्यः पतिभ्यः अपरीषु स्त्रीषु असगोत्रासु पुत्रान् जनयामि ॥ ३ ॥

इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये एकषत्वारिंशो वर्गः ॥

[१८४]

त्वष्टा गर्भकर्ता ऋषिः, विष्णुः प्राजापत्यो वा । आद्याया विष्णु त्वष्टु-प्राजापति-धातारो देवता, द्वितीयस्याः सिनीवाकी सरस्वत्यादिवनः, तृतीयस्या अदिवनो । अनुष्टुप् छन्दः ।

विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टां रूपाणि पिशतु ।

आ सिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते ॥ १ ॥

विष्णुः । योनिम् । कल्पयतु । त्वष्टा । रूपानि । पिशतु ।
आ । सिञ्चतु । प्रजापतिः । धाता । गर्भम् । दधातु । ते ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्वष्टा गर्भकर्ता । आसीत् । किञ्चोक्तदेवतम् । विष्णुः योनिम् कल्पयतु । 'त्वष्टा रूपानि' रेतस
पिशतु । 'यावच्छो वै रेतसः सिञ्चस्य त्वष्टा रूपानि वि करोति तावच्छो वै तत् प्रजायते'
(तं १,५,९,१२) इति बाह्यणम् । आ सिञ्चतु रेतः प्रजापतिः । अथ धारयतु गर्भम् धाता
तव इति ॥ १ ॥

गर्भं धेहि सिनीवाल्लि गर्भं धेहि सरस्वति ।
गर्भं ते अश्विनौ देवावा धत्तां पुष्करस्रजा ॥ २ ॥

गर्भम् । धेहि । सिनीवाल्लि । गर्भम् । धेहि । सरस्वति ।
गर्भम् । ते । अश्विनौ । देवौ । आ । धत्ताम् । पुष्करस्रजा ॥ २ ॥

वेङ्कट० गर्भम् धारय 'सिनीवाल्लि । गर्भम् धेहि सरस्वति' । 'गर्भम् तव अश्विनौ' उभौ अपि देवौ
आ धत्ताम् पुष्करमालिनौ ॥ २ ॥

द्विरण्ययी अरणी यं निर्मन्थतो अश्विनी ।
तं ते गर्भं हवामहे दशमे मासि सूर्तवे ॥ ३ ॥

द्विरण्ययी इति । अरणी इति । यम् । निः ५मन्थतः । अश्विनी ।
तम् । ते । गर्भम् । हवामहे । दशमे । मासि । सूर्तवे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० द्विरण्ययी अरणी धावावृषिय्यो यम् अग्निम् गर्भम् निर्मथितवन्तौ अश्विनौ, तम् एव
उदरे गर्भम् लुहम्- दशम मासि सोनुम् ॥ ३ ॥

'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये द्विचत्वारिंशो वगः' ॥

[१८५]

'सायणविवर्णनिर्णयः । आदिरवः (स्वरस्ययनम्) द्रवता । गायत्री छन्दः' ।

महिं त्रीणामनोऽस्तु शुभं मित्रस्यार्थिभ्यः । दुराधपे वर्हेणस्य ॥ १ ॥

महिं । त्रीणाम् । अत्रे । अस्तु । शुभम् । मित्रस्यै । अर्थिभ्यः । दुःऽआधपे । वर्हेणस्य ॥ १ ॥

वेङ्कट० सायणविवर्णः बाह्यणः । महिः प्रयागम् आदिरव्यानाम् 'मित्रस्य अर्थिभ्यः च शीतं रक्षणम्
अस्तु', तथा वर्हेणस्य च दुराधपम् 'रक्षणम् अस्तु' ॥ १ ॥

नदि तेषाममा च न नाधुमु वारुणेषु । ईशं त्रिपुरापर्यमः ॥ २ ॥

१. कर्करी अर्. २.०. पुष्टिम् मूको. ३.२. ... 'बनी वि', मरिनी अर्. ४.२. मारिह
मूको. ५. ५-५तिः मूको. ६. नद मूको.

नहि । तेषाम् । अमा । चन । न । अर्चस्सु । वारुणेषु । ईशे । रिपुः । अघऽशंसः ॥ २ ॥

वेङ्कट० यान् आदित्याः रक्षन्ति, नहि तेषाम् गृहेषु च न अपि मार्गेषु चोरसदभावात् गच्छतां वारकपु ईष्टे रिपुः अघदांसः इति ॥ २ ॥^१

यस्मै पुत्रासो अर्दितेः प्र जीवसे मर्त्याय । ज्योतिर्यच्छन्त्यर्जसम् ॥ ३ ॥

यस्मै । पुत्रासः । अर्दितेः । प्र । जीवसे । मर्त्याय । ज्योतिः । यच्छन्ति । अर्जसम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यस्मै मनुष्याय^१ अर्दितेः पुत्राः^२ प्र यच्छन्ति जीवनाय ज्योतिः अर्जसम्^३ आदित्याख्यम्,
/ तस्मै नेशे^४ स्तेन इति ॥ ३ ॥

^१इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये त्रिचत्वारिंशो वर्गः^५ ॥

[१८६]

^१उल्लो वातायन ऋषिः । वायुर्देवता । गायत्री छन्दः^६ ।

वात आ वातु भेषजं शंभु मयोभु नो हृदे । प्र ण आयूपि तारिपत् ॥ १ ॥

वातः । आ । वातु । भेषजम् । शंभुऽभु । मयऽभु । नः । हृदे । प्र । नः । आयूपि । तारिपत् ॥

वेङ्कट० उल्लो वातायनः । वातः आ गमयतु भेषजम् शंभु मयोभु च । शंभयसोः^७ नल्लो भेदः ।
अस्माकम् हृदयाय, वर्धयतु च अस्माकम् आयूपि ॥ १ ॥

उत वात पितासिं न उत भ्रातोत नः सखा । स नो जीवातवे कृधि ॥ २ ॥

उत । वात । पिता । असि । नः । उत । भ्राता । उत । नः । सखा । सः । नः । जीवातवे । कृधि ॥ २ ॥

वेङ्कट० अपि च हे वात ! त्वया असि नः, अपि च भ्राता, 'अपि च नः सखा' । सः अस्माकम्
जीवनाय कुरु इति ॥ २ ॥

यददो वात ते गृहेऽमृतस्य निधिर्हितः । ततो नो देहि जीवमे ॥ ३ ॥

यत् । अदः । वात । ते । गृहे । अमृतस्य । निधिः । हितः । ततः । नः । देहि । जीवसे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यत् अमुष्य^८ हे वात ! तत्र गृहे अमृतस्य^९ निधिः हितः, ततः किञ्चिद् अस्मभ्यम् प्रयच्छ
जीवनाय ॥ ३ ॥

^१इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये चतुश्चत्वारिंशो वर्गः^५ ॥

[१८७]

^१वरस आग्नेय ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः^६ ।

प्राग्नेये वाचमीरय वृषभार्य धितीनाम् । स नः पर्षदति द्विषः ॥ १ ॥

प्र । अग्नेये । वाचम् । ईरय । वृषभार्य । धितीनाम् । सः । नः । पर्षद । अति । द्विषः ॥ १ ॥

१. वादात् । छन्दःस्त्वः 'अंभु वा' इति शेषः द्र. (पु. वैर १, २८२३ k). २. पुन्य भ'. ३. मनुष्याय भ'.
४-४. नो-...-... मू.को. ५. नेशे भ'. ६-६. वारिष्. मू.को. ७. नर्षदति. मू.को. ८-८. पुरितम् मू.को.
९-९८६

वेङ्कट० अस्य प्र इरयामि जातवदस मधाविबोरस्य । वीरा स्तोत्रस्य प्ररका । सक्नु महतीम्
मुष्टुतिम् ॥ २ ॥

या रुचो जातवेदमो देवना हव्युवाहनीः । तामिर्नो यज्ञमिन्वतु ॥ ३ ॥

या । रुचं । जातवेदस । देवुऽत्रा । हव्युऽवाहनी । तामि । न । यज्ञम् । इन्वतु ॥ ३ ॥
वेङ्कट० या^१ दीप्तय जातवदस देवान् प्रति हविषा^२ वोढू^३ तामि सह^४ सोऽस्माकम् यज्ञम्
व्याप्त तु^५ ॥ ३ ॥

^१इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये षट्चत्वारिंशो वर्गः^२ ॥

[१८९]

^१सांपराज्ञी ऋषिका । आत्मा सूर्यो वा दवता । गायत्री छन्दः^२ ।

आयं गौः पृथिररुमीदमदन्मातरं पुरः । पितरं च ग्रयन्त्सः ॥ १ ॥

आ । अयम् । गौ । पृथि । अक्रमीत् । असदत् । मातरम् । पुर । पितरम् । च । ग्रयन् । स्वरेति स्वे ॥
वेङ्कट० सांपराज्ञी । रामनदील अयम् आक्रामति त्रैलोक्य शुभिवण सीदति च पृथिवीम् प्रति
पुन पुन पितरम् च दिवम् प्रति गच्छन् इति ॥ १ ॥

अन्तश्चरति रोचनास्य प्राणादपानती । व्यंख्यन्महिषो दिवम् ॥ २ ॥

अन्तरिति । चरति । रोचना । अस्य । प्रागात् । अपऽअनता । वि । अख्यत् । महिष । दिनम् ॥ २ ॥
वेङ्कट० मनुष्याणाम् अन्त चरति 'रोचना अस्य' दीप्ति प्राणव्यापारात् 'अनन्तरम् अपानता' ।
वि षट् 'महान् स्य' पुलोकम् इति ॥ २ ॥

त्रिशद्वाम वि राजति वारु पतङ्गार्यं धीयते । प्रति वस्तोरहं द्युभिः ॥ ३ ॥

त्रिशत् । धाम । वि । राजति । वारु । पतङ्गार्यं । धीयते । प्रति । वस्तो । अहं । द्युभिः ॥ ३ ॥
वेङ्कट० साऽयन् अग्निः त्रिसष्टम् मुहूर्वान् वि राजति, रात्री न तु तिराभवति । षट्सौ गमन
शीघ्राय स्तुति प्रात धीयते स्तोत्रुभि 'दीप्तं मन्त्रे वेति' ॥ ३ ॥

^१इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये सप्तचत्वारिंशो वर्गः^२ ॥

[१९०]

^१मापुष्कन्द्सोऽपमपण ऋषिः । भाववृत्त दवता । अनुष्टुप् छन्दः^२ ।

श्रुतं च सत्यं चार्भाद्वात् तपमोऽर्ष्यजायत । ततो रात्र्यजायत ततः ममूत्रो अर्णवः ॥ १ ॥

१. वा दवाः अर्. २-२ इ' वि'; नास्ति अ' ३ रोद्य अ' ४ ४ पुट्टिमम् मूको.
५-५ नास्ति मूको ६ ६ र कस्य वि', नास्ति अ' ७ ७ 'जात् मूको ८ ८ त्रिशः मूका
९. ९५२ मूको १०-१० शीघ्र ११ मूका

ऋतम् । च । सत्यम् । च । अभिर्द्धात् । तर्पस्तः । अधि । अजायत ।
ततः । रात्री । अजायत । ततः । समुद्रः । अर्णवः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'माधुच्छन्दसोऽयमर्पणः । ऋतम् च सत्यम् च अभीर्द्धात् तप्यमानात् प्रक्षणः अजायत । 'तत यत् ऋतम् इति वाक् सा यत् सत्यम् इति प्राणः' इति शाठ्यायनकम् (तु. जैमि ३, ३६०; २, ४२५) । ततः रात्रिः अजायत, ततः समुद्रः उदकवान् इति । 'इदं वा अग्ने नैव 'किंचिनासीत्' (तैत्रा २, २, ९, १) इति अध्वर्युप्राहणम् इति ॥ १ ॥

समुद्रार्दणवादिधिं संवत्सरो अजायत । अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्य मियतो वशी ॥ २ ॥
समुद्रात् । अर्णवात् । अधि । संवत्सरः । अजायत । अहोरात्राणि । विदधत् । विश्वस्य । मियतः । वशी ॥

वेङ्कट० समुद्रात् उदकवतः 'संवत्सरः अद्भः अजायत' अहोरात्राणि विदधत् विश्वस्य मियतः पश्यतो मृतस्य वशी इति ॥ २ ॥

सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वर्षकल्पयत् । दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो स्वः ॥ ३ ॥
सूर्याचन्द्रमसौ । धाता । यथाऽपूर्वम् । अकल्पयत् । दिवम् । च । पृथिवीम् । च । अन्तरिक्षम् । अथो । स्वः ॥
वेङ्कट० एतत् सर्वं सृष्ट्वा धाता सूर्यादिकमपि पूर्वकल्पानुरूप्येण अकल्पयत् अध स्वः सर्वमित्यर्थः ॥ ३ ॥

'इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये अष्टचत्वारिंशो वर्गः ॥

[१९१]

'संवनन आङ्गिरस ऋषिः । १ अभिर्द्धेवता, २-४ संवनम् । अनुष्टुप् छन्दः, शृतीया त्रिष्टुप् ।

संसमिद्युवमे वृषन्नग्रे विद्वान्ययर्थ आ । इळस्पदे समिध्यसे स नो वसून्या भर ॥ १ ॥

समऽसम् । इत् । युवसे । वृषन् । अग्रे । विश्वानि । अर्थः । आ ।

इळः । पदे । सम् । इध्यसे । सः । नुः । वसूनि । आ । भर ॥ १ ॥

वेङ्कट० संवनन आङ्गिरसः । संवननम् । सम्मिध्यसि एव वरितः ! अग्रे ! विश्वानि धनानि च स्वामी त्वम् अस्मिन्सुख्येन । स त्वम् इहायाः पदे सम् इध्यसे । सः अस्मभ्यम् धनानि आ भर ॥ १ ॥

मं गच्छध्वं स वेदध्वं मं नो मनोसि जानताम् ।

देवा भ्रामं यथा पूर्वं संजानाना उपासते ॥ २ ॥

सम् । गच्छध्वम् । सम् । वेदध्वम् । सम् । नो । मनोसि । जानताम् ।

देवाः । भ्रामम् । यथा । पूर्वं । सम्जानानाः । उपासते ॥ २ ॥

वेङ्कट० स्वोदारः 'युवम् सम् गच्छध्वम्', सम् वेदध्वम्, मनोसि च युष्माकम् सम् जानताम् अस्मदा-

१-१. 'नो...स' म् मूको. २-२. 'नो...ध' डि'. ३-३. 'स्राधेनो' मूको. ४. इध्यम् मूको. ५. ध्रुवः मूको. ६-६. नासि मूको. ७-७. यथा...मूको. ८-८. सुहितम् मूको.

योऽयमिति^१ । देवा भागम् यज्ञीयम् यथा इतरम् सवानाना उपासते प्रजा^२, तथा यूयमपि कुरुष्वम् इति ॥ २ ॥

समानो मन्त्रः समितिः समानी समानं मनः सह चित्तमेपाम् ।

समानं मन्त्रमभि मन्त्रये वः समानेन वो हविषा जुहोमि ॥ ३ ॥

समान । मन्त्र । समऽइति । समानी । समानम् । मनं । सह । चित्तम् । एपाम् ।

समानम् । मन्त्रम् । अभि । मन्त्रये । वृ । समानेन । वः । हविषा । जुहोमि ॥ ३ ॥

वेङ्कट^३ समान मन्त्र समिति नमानो युष्माकम्^४, समानम् मनं चित्तम् च अनुसन्धानसाधनम् सह^५ भवतु एपाम् युष्माकम् इति । समानम् मन्त्रम् अभि^६ उच्चारयामि युष्माकम्, येन सङ्गता स्यात् । तथाऽनेन समानेन हविषा युष्माकम् जुहोमि इति ॥ ३ ॥

समानी वृ आकृतिः समाना हृदयानि वः । समानमस्तु वो मनो यथा वः सुसहासति ॥ ४ ॥

समानी । वृ । आऽकृति । समाना । हृदयानि । वृ ।

समानम् । अस्तु । वः । मनः । यथा । वृ । सुसह । असति ॥ ४ ॥

^७इति अष्टमाष्टके अष्टमाध्याये एकोनपञ्चाशो वर्गः ॥

व्याख्यदृष्टमध्यायम् अष्टमस्याष्टकस्य स ।

वीरमाश्रित्य निवमन् कावेर्यां दक्षिण सुखम् ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने अष्टमाष्टके अष्टमोऽध्यायः ॥

— ❁ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये दशम मण्डल समाप्तम् ॥

शोधपत्रम्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
३४६१	१	'वपः'	'वेपः'	३५७२	२१	सवस्व	सेवस्व
"	२	ईपं	ईपं	"	"	स्वदात्रुं	सः दात्रुं
"	२१	सर्वभूतानि	सर्वस्वभूतानि	३५७२	२०	सनात्रुं वि ^३ अ ^१ .	स्वनात्रुं वि ^१ .
३४७२	१३	भोज्यवत्वाद्	भोज्यवत्त्वाद्	३५७५	१६	स्तुवन्त	स्तुतवन्त
३४८०	१५	इनः	इनः	३५८०	२३	यज्ञपुराणि	यज्ञपात्राणि
३४८४	१०	'यमश्चन्व'	यमश्चान्वं	३५८१	१७	भान्द्	भानद्
३४८६	२८	स्विष्टदां	स्विष्टकृदां	३५८४	७	धीमन्त	धीमन्तः
३४८८	२०	सम्परिचारा- धंस्याधिं } धंस्याधिं }	सम्परिचाराधं यज्ञस्याधिं	३५८७	१९	ऊ	ऊ
३४९४	५	प्रमुवाणो	प्रमुवाणो	३५८८	१२	'प्रज्ञं	'प्रज्ञम्
३५०२	३	प्रजावन्तः	प्रजावन्त-	"	"	किलिबं	किलिबं
३५०४	१८	'गापायना	'गौपायना	३५९०	१२	'ध्वयुः	'ध्वयुः
३५११	२३	भादिश्यं	भादिश्य	३५९३	५	वयं	वयं
३५२६	२७	रितृदं	परितृदं	३५९४	२०	जाता	जाताः
३५२८	१४	स्तोतृश्वां	स्तोतृश्वां	३६०५	१७	कामानां	कामानाम्
३५३४	१३	'ऊत्या गत्या	ऊत्या 'गत्या	३६०६	११	प्रयस्त्रिंशतां	प्रयस्त्रिंशतो
"	१४	गच्छ	गच्छ-	३६१७	१३	पुराः	पुराः
३५३५	१३	कीदृशम्	कीदृशम् ।	३६२३	१२	भाऽदुर्दिं	भाऽदुर्दिं
३५३७	१६	हविः सहं	हवि सहं	३६२९	२४	आमरशिं	आमरशिं
३५४०	२१	लडधे	लडधे	३६४४	४	दात्रन्	दात्रन्
३५४१	१७	सहाऽदितये ^१	सहाऽदितया ^१	३६४५	१२	लंघन्ताम्	लंघन्ताम्
३५४४	१५	मुमिया,	मुमिया,	३६५५	४	दत्वा	दत्वा
३५४३	२	'तुर्वं	'तुर्वं	३६७०	१२	धीरम्	धीरम्
"	११	तौष्यं	तौष्यं	३६६३	२४	दन्दाः	('दृपाकपि.) दन्दाः
३५५४	१८	नि.	यज्ञनि	"	"	फो	दन्दाः
३५५५	१२	दिय	दियः	"	"	मकानम्	X
३५५६	२०	होतारा	होतारा	"	२५	मप्ये }	मप्ये
३५५९	११	होतृश्वेनं	होतृश्वेनं	"	२०	दन्दाः	मकानम् (?)
३५६२	११०	'निधोऽ'	निधो अ'	३६६५	१५	विषयेऽवन्	X
"	१८	गच्छदृष्टिं	गच्छदृष्टे	३६६६	७	सन्	विषये वन्
३५६५	५	हृतावजा ^१	हृतावजा ^१	"	८	'उमाद्	उमाद्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
३३६६	८	अन्तिऋभूतान् ^१	आसिकाभूतान् ^१	३७६७	१०	सुत्रः ।	सुत्रः ।
"	"	उप-आ-नाच्छ	उप आ-नाच्छ	३७७२	२१	वच्येत्ययां ।	वच्येत्ययां
"	२१	अपुनरागत	पुनरागतं	३७८९	११	'धोऽय	'धोऽयं
३६७०	१८	'परया वाचः ^१	परुपवाचः ^१	"	२४	व्यसायिनः	व्यवसायिनः
"	२७	परुपवा° वि ^१	X	३७९०	१५	शाटगा°	शाटगा°
३६७३	७	विपेर्ण ।	विपेर्ण ।	३८००	७	सेव्य°	असेव्य°
३६७८	२१	प्रश्नः । 'उप- भ्रिजम् न }	प्रश्नः । 'उप- स्विक् । न तं	३८०२	६	'वाग्'ऽनुपुद्प्	'वाग्वा अनुपुद्प्
३६८०	२७	तन्	अतन्	३८०५	११	सुप्रणयनाः	सुप्रणयना !
३६९६	२३	द्यावा°	द्यावा°	३८०८	१	'वेपुं ।	'वेपुं ।
३७०१	७	अरु°	अरु°	३८११	१	उपप्लवत ।	उदप्लवत ।
३७०७	१०	अध्वर्थे°	अध्वर्थी°	"	२८	'धन्व्यम् अ.	X
३७०८	२	तथैति	तथेति	३८१५	२२	द्वेषः ।	द्वेषः ।
"	९	पुनरुत्तये ।	अपुनरावृत्तये ।	३८१९	८	'च्छसि ^१ ,	'च्छसि ^१ ,
३७११	२५	मया	मयि	"	२६	३ 'च्छति वि ^१ .	३ 'च्छसि अ ^१ .
३७१२	१५	स्त्रेणं	स्त्रेणं	३८२३	१९	इयमंस्य	इयमंस्य
३७१८	२५	रक्षु°	रक्षु°	३८४१	१३	उत्तम् (?) ।	दत्तम् ।
३७२०	५	'ङ्गमङ्गं	'ङ्गमङ्गं	३८४४	४	अत्क्रो°	उत्क्रो°
३७२३	४	प्रतिपेदे	प्रतिपेदे	२८५२	२	सङ्ग्रामं	सङ्ग्रामं
३७२४	४	रथोऽधिकं	रथोऽधिकस्तत्	"	८	उपगमय	अपगमय
३७३२	१४	पञ्चमाष्टके	पञ्चमाध्याये	३८५७	९	यदायन्	यदायन्
३७३७	२३	'सुदहृषस्य	'सुदहृषस्य	३८६५	४	क्राम	क्राम
३७३८	२५	पुरिऽवृत्तेर्व	पुरिऽवृत्तेर्व	३८७२	१९	पिबतु	पिबतु
३७३९	१	पुरिऽवृत्ताऽइव	पुरिऽवृत्ताऽइव	३८८२	१९	आदानम्	दानम्
३७४८	२	अपि	अपि ^१	३८८७	३	वारकपु	वारकेपु
३७४९	११	'द्वेपिबद्	'द्वेपिबद्	"	१८	यद्दो	यद्दो
३७५६	१९	'र्णोऽइव	'र्णोऽइव	३८९०	८	वरी	वृषी
				"	२६	स्तोतारः	स्तोतारः !